

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

ТААДДИ [*а. تعدى* – хужум, тажовуз қилиш; жабр-зулм; зўравонлик; қонунбузарлик] *эск. кт. 1 Шафқатсиз эзиш; зулм, жабр. Биз.. Мусулмонқулнинг зулм ва тааддиси.. бағоят ошиб борганлигини музокара.. қилишдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир нечаси айтди: -Ҳозир Ултоннинг тааддисидан қочиб, бўлак чегарага бориб турганимиз маъқул. «Ёдгор».*

2 *кўчма Дағдаға, дўқ, пўписа. [Султонмурод] Таадди билан баланд кела бошлади: -Сизлар ким? Нима ҳақларинг бор? Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

Таадди қилмоқ *Дўқ, пўписа қилмоқ. Кўтарилиб, менинг кўнглим қавартма. Жўна деб, Шомирот, таадди қилма! «Ёдгор».*

ТААЖЖУБ [*а. تعجب* – ҳайрон бўлиш, ажабланиш] **1 сфт.** *Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган, ғалати. Таажжуб нарса. Таажжуб иш. ■ Бу таажжуб ҳол одамларда гумон туғдирмай қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Редакцияга ақл бовар қилмайдиган таажжуб бир хат келди. «Муштум».*

2 *от Ажабланиш, ҳайронлик. Қўлдош юзида таажжуб аломати пайдо бўлди. Ҳ. Шамс, Душман. Хотиннинг таажжуби ошди. С. Айний, Қуллар. -Юсуфжонов?! – деди қоровул ҳам таажжуб, ҳам хурсандлик билан. Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. [Сафар] Таажжуб ва ҳайрат ичида келиб, меҳмонхонага кирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

3 *Кишининг ажабланиш ҳолатини, ҳайронлигини билдиради; ажаб, қизиқ. Таажжуб, унинг мактуби юрагимда на севинч уйғотди, на бир ачиниш! О. Ёқубов, Тилла*

узук. Лекин таажжуб: одамларнинг илиқ муомаласи, айниқса, Шербекнинг меҳрибонлиги негадир унинг кўнглини бузди. С. Анорбоев, Оқсой.

Таажжуб қилмоқ *Таажжубланмоқ. Таажжубга солмоқ* *Ажаблантирмоқ. Мени таажжубга солган нарса шуки, нима учундир ҳеч ким қачон ва қандай мукофот олганимни сўрамасди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Таажжубга тушмоқ* *Ажабланиш ҳолатида бўлмоқ; ажабланмоқ. Меъмор ўзини уста Абдуғафур негадир юқори қаватга чақиртирганидан таажжубга тушди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТААЖЖУБЛАНАРЛИ *Кишини таажжубга соладиган, ажаблантирадиган; ҳайрон бўларли, ажабланарли. Бунинг ҳеч таажжубланарли жойи йўқ. ■ Хусусан, бундай юмушлар хизматкорларга буюрилса, бу ҳеч қандай таажжубланарли ҳол ҳисобланмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТААЖЖУБЛАНМОҚ *Ҳайратда қолмоқ, ҳайрон бўлмоқ, ажабланмоқ. Бирдан бошқа бир овоз эшитилди: кимдир тез-тез гапирди, дам эркакча, дам хотинча сўзлайди, дам чақалоқ бўлиб «инга»лайди.. Йўлчи таажжубланиб, Ёрматга қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Олахўжа Мели полвоннинг олди-га келди. Бузилаётган ерни кучоқлаб, ётиб олди. -Ййи, ийи! - дейишди таажжубланган одамлар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТААЖЖУБЛИ *с. т. Таажжубланарли, ажабланарли, ҳайрон қоларли, ғалати, қизиқ. Таажжубли ҳол.*

ТААЛЛУҚ [*а. تعلق* – алоқа, боғлиқлик; содиқлик, мухлислик; ишқ-муҳаббат; те-

гишлилик] **1** кам қўл. Алоқадорлик, дахлдорлик; алоқа, боғланиш, муносабат. *Бу ишининг сизга ҳам тааллуқи бор.* ■ *Асад қори.. сўнги ҳикоянинг ҳам ўзига тааллуқи йўқдай, без бўлиб ўтираверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 эск. Уйланиш; алоқадорлик; хотин, рафиқа. *Отабекнинг иккинчи тааллуқи [Зайнаб] тўғрисида келин боламизга билдирилмасча хўп эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТААЛЛУҚДОР [а. + ф. تعلقدار — тааллуқ, алоқаси бор, алоқадор, боғлиқ] **1** айн. тааллуқли. *Ишга тааллуқдор ҳужжат.*

2 кўчма эск. айн. хотинли.

Тааллуқдор қилмоқ Уйлантирмоқ, хотин олиб бермоқ.

ТААЛЛУҚЛИ **1** Бирор нарса ёки кимсага алоқаси, боғланиши бўлган; дахлдор, алоқадор. *Ишга тааллуқли ҳужжатлар.* ■ *Маҳкамов бошлиқнинг оғзига кўз тикиб, ишга тааллуқли бирор муҳим гап кутарди.* «Муштум».

2 Бирор нарса ёки кимсага қарашли, тегишли, мансуб. *Ғиждувонга ревком келиб: -Амир ва унинг билан қочган одамларга тегишли моллардан ва умуман подшоҳликка тааллуқли нарсалардан бошқа нарсалар мусодара қилинмасин, — деди.* С. Айний, Қуллар.

ТААЛЛУҚСИЗ Алоқаси, боғланиши, дахли бўлмаган; алоқасиз, муносабатсиз. *Ишга тааллуқсиз ҳужжат.*

ТААММУЛ [а. تأمل — кўриб чиқиш, муҳокама; мушоҳада; ўйлаш, фикр, мулоҳаза юритиш] эск. кт. Андиша, фикр, мулоҳаза.

Тааммул қилмоқ Ўйламоқ, ўйлаб қолмоқ. *Хатиб домла мулла Обиднинг кўзидан бир маъно ўқиш учун тиришгандек бир оз тааммул қилиб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААРРУЗ [а. تعارض — ҳалақит бериш; қаршилик, эътироз] эск. кт. Бирор нарсага, ишга, ҳаракатга кўрсатилган қаршилик, тўсқинлик.

ТААССУБ [а. تعصب — бирор нарса ёки ғояга беҳад берилиш, кўр-кўрона эргашиш; фанатизм] **1** Бирор кимса ёки нарсага тақлид қилиш, эргашиш.

Таассуб қилмоқ Тақлидан эргашмоқ. *Сен Кумушхонга таассуб қиламан дейсанми? Ҳамза, Паранжи сирлари.*

2 Эътиқод, маслак ва ш.к. га кўр-кўрона берилиш; фанатизм. *Мулла Обидбой ва домлаларнинг қутқуси биланми ёки ўзининг ди-*

ний таассуби орқасиданми, баҳарҳол, ерни рад қилди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААССУРОТ [а. تأثرات — таъсирчанлик, ҳассослик; ғам-андух, хафагарчилик] Кўрилган, ҳис этилган ҳодиса, киши ёки нарса тўғрисида кўнгилда, хотирада қолган из, туғилган фикр ва ҳис-туйғулар мажмуи. *Сафар таассуротлари. Яхши таассурот қолдирмоқ.* ■ *Бу куннинг кўркамлигидан олган таассуротини Али ичига сиғдирилмади: -Зап яхши кунми! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Болалар янги ўқитувчининг дарси тўғрисида ўз таассуротларини ўртоқлаша бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТААССУФ [а. تأسف — афсусланиш, ачиниш, куйиниш] Кўнгилсиз, номақбул воқеа, ҳодиса, аҳвол ва ш.к. дан туғилган ачиниш; афсус. *Таассуф қилмоқ. Таассуф билдирмоқ.* ■ *-Ғоят таассуф! — деди* Талъат афанди, бармоқларини қовуштириб қирсиллатаркан. Ҳ. Фулом, Машғал. *Отабек уялув аралаш кулумсираб, кутидорга қаради: -Таассуфки, эслай олмайман! — деди у.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Раҳматли валламот одам эдилар, — таассуф билан гапирарди кимдир.* «Ёшлик».

ТААССУФЛАНМОҚ Таассуф қилмоқ, афсусланмоқ, ачинмоқ. *Биз унинг [Лутфиланинг] аянчи ҳолига.. таассуфландик.* Мирмуҳсин, Созанда.

ТАБ [ф. تب — иситма, безгак] с. т. Тафт, ҳарорат.

Таб босди қилмоқ Тафтидан, ҳовуридан туширмоқ, таскин, тасалли бериб ёки бирор нарса билан овутиб, тафтини, ҳовурини босмоқ. *Ўзимнинг гапимга ўзим пушаймон еб, ўлганимнинг кунидан «таб босди» қилиб, шартномага қўл қўйдим.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. **Таб тортмаслик** Бирор нарса қилиш ёки айтишдан қайтмаслик. *Қизлар — бало.. Кечалари ҳам далага чиқишдан таб тортмайди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Зухра ҳам таб тортмай: -Туртмасдан гапирсангиз бўлмайдим, ургандан туртган ёмон, — деди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ТАБАА [а. تبعه — қарашлилик, тобелик; миллат, миллий мансублик; фуқаролик] эск. кт. Фуқаро, фуқаролар. *Ўз хўжайинлари.. иродаси билан.. инглиз табаси Шайх Файз Муҳаммадхон солган суннийларнинг ягона маҷитига имом бўлиб жойлашди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ТАБААЛИК эск. кт. Фуқаролик.

ТАБААСОЗЛИК эск. кт. 1 Кимсага тақлид қилиш, эргашиш, таассуб.

2 Кимсанинг кўнглига қараб иш қилиш, кўнгилизлик. *Табаасозлик қилмоқ.*

ТАБААР [ф. تبر – болта] 1 шв. Болта. *Мулалар ўқийди зеру забарни. Усталар ишлатар теша, табарни.* «Равшан».

2 тар. Ойболтанинг бир тури, қадимий жанг қуроли. *Сипоҳ билан гаплашмоқчи бўлсанг, кўлингда табаринг бўлсин, деганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАБАРГУЛ бот. Чучмомагулдошлар оиласига мансуб, хушбўй оқ гулли, туганак пиёзли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ТАБАРРУК [а. تبرك – дуо, фотиҳа олиш, рухсат, розилик олиш; муборак, муқаддас] 1 Улуғ хурматга сазовор, ғоят хурматли, мўътабар ва азиз. *Табаррук чол.* ■ *Қишлоқнинг табаррук онахонлари уйда бешикка гаврапўш ёпишаётган экан.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Табаррук инсон Шоаҳмад ака айтгандек, «Ҳамма миллат болалари бир бола» эди.* Р. Файзий, Таъзим.

2 Яқин, мўътабар кимса ёки нарсани эслатадиган, ундан эсдалик, ёдгорлик бўлиб қолган. *Отамдан қолган табаррук китоб.* ■ [Навоий:] *Энди, сиз бу табаррук қилич билан давлатимизни, салтанатимизни, мамлакатимизни ва унинг санъатини ҳимоя қилинг!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 Илоҳий кучга эга бўлган; муқаддас; азиз-авлиёларнинг назари тушган. -*Маккатуллода, табаррук ерда эримга қуръон ўқитарман, гуноҳларини худодан йиғлаб тиларман, деган ният қанот бўлди, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Элимиз нонни ва донни табаррук ҳисоблаб, пешонасида суртади.* Газетадан. *Она! Дунёдаги энг азиз, энг лазиз ва табаррук, энг муҳтарам калом бу!* «Саодат».

ТАБАССУМ [а. تبسم – жилмайиш; илжайиш] Юз, кўз ва лаблар билан кулумсираш ҳолати, шундай ҳолат ифодаси; жилмайиш. *Ҳаётнинг юзига ширин табассум югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек ҳам истеҳзоли табассум орасида Ҳомидга кўз қирини ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг лабларидаги табассумни кўрган Зулфиқор ашулани яна баландроқ олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шоиранинг кўзлари табас-*

сумдан ёниб турар эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Табассум қилмоқ Кулумсирамоқ; жилмаймоқ. *Юлдузхон Муҳиддинга қараб, маъноли табассум қилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ТАБАҚ [а. طبق – қопқоқ; ликоп, лаганча] 1 эск. кт. айн. **ТОВОҚ.** *Ош мисоли табақда кўз ёши, Курмаги кўп, гурунчидан тоши.* Муқимий. *Лочираю патрлар, ширинликлар, табақларда эту кулчатой, косаларда шўрвалар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Чоп қилинган босма матнни ўлчаш бирлиги, босма табақ, яна қ. **Босма.** *Булдуғат тахминан 25 табақ ҳажмида бўлиб, ўн мингга яқин сўзни ўз ичига олади.* «ЎТА».

ТАБАҚА [а. طبقه – қатлам, қават; даража] 1 Эшик, дераза ва ш.к. нинг очилиб-ёпиладиган ҳар бир бўлаги. *Якка табақа дераза. Кўш табақа эшик.* ■ [Ҳасанали] *Занжирни тушириб, дарвозанинг бир табақасини очиш ҳамано, шу табақага суюниб турган Отабек Ҳасаналининг оёғига йиқилиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ичидаги муайян ижтимоий қатлам, гуруҳ, тоифа. *Савдогарлар табақаси.* ■ *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Муслмонқул даққисини еб келган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тахта атрофида ўтирганлар орасида аҳоли турли табақаларининг вакиллари бор эди.* Газетадан.

ТАБАҚАЛАНИШ 1 Табақаланмоқ фл. ҳар. н.

2 Табақаларга ажралиш, шундай жараён. *Аҳолининг табақаланиши.* ■ *Фақат жамиятда ҳукм сурган тенгсизлик, табақаланиш – одамларни бир-бирларига бўри.. қилиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБАҚАЛАНМОҚ Табақаларга бўлинмоқ.

ТАБАҚАЛАШТИРМОҚ 1 Табақаларга бўлиб юбормоқ, табақаларга ажратмоқ.

2 Маълум белгиларга қараб фарқламоқ, дифференциация қилмоқ. *Табақалаштирилган таълим.*

ТАБАҚАЛИ Табақаси бор, табақаси бўлган (эшик, дераза ва ш. к. ҳақида). *Икки табақали дарвоза.* ■ *Улар кичкина ҳовлининг бир табақали пастаккина эшигидан кирганларида, айвондаги ўчоқ олдида ўтирган аёл ўрнидан турди-да, ҳовлига юз ўғирди.* П. Гурсун, Ўқитувчи.

ТАБАҚАЧИЛИК Жамият табақаларининг ўзига хос белгилари, тартиб-қоидалари ва уларга асосланган ижтимоий муносабатлар.

ТАБДИЛ [а. تديل — ўзгартириш, алмаштириш] эск. кт. Ўзгартириш, алмаштириш; ўзгартириш, алмаштириш. -*Ҳозир таътил вақти бўлгани учун қишлоқларда табдили ҳаво қилиб юрибмиз, — деди домла.* Ф. Фулом, Шум бола.

Табдил этмоқ (ёки қилмоқ) Ўзгартирмоқ. *..ўйлаб кўринг, тақдирни табдил этиб бўладими?! М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.*

ТАБЕЛЧИ 1 Корхона ва муассасаларда ишга келиш-кетишни ҳисобга олиб борувчи, табель юритувчи ходим.

2 тар. Колхоз ва совхозларда ишчи ва колхозчиларнинг ишга чиққан-чиқмаганлигини ва қанча, қандай иш бажарганлигини қайд қилиб ва ҳисобга олиб бориш учун тайинланган шахс. *Мен ҳам олдинига табелчи, сўнг секретарь бўлганман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАБЕЛЧИЛИК Табелчи иши, касби. *Табелчилик қилмоқ.*

ТАБЕЛЬ [нем. Tabelle — жадвал < лат. tabella — кичкина юпқа тахта] **1** эск. Бирор нарсани ҳисобга олиш варақаси; жадвал.

2 Ишчи ва хизматчиларнинг ишга келиш ва кетиш вақти қайд қилинадиган махсус дафтар ёки тахта. *Табелларда ёзилса «Рўзибиш кампир», Табелчига хўмрайиб аста қарайди.* Ф. Фулом.

3 Мактаб ўқувчиларининг дарсдан улгуришлари (баҳолари) қайд қилиб бориладиган варақ. *Акамнинг табелидаги «хулқ» деб ёзилган графада ҳамма вақт «5» баҳоси бўларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАБИАТ [а. طبيعة — борлиқ; табиий хислат; одатийлик] **1** Бутун мавжудотни ўз ичига олган олам, борлиқ. *Табиат зап қизиқ нарса-да. Унда ҳамма нарса мавжуд, ҳамма нарсанинг ўз ўрни, ўз мавқеи бор.* Н. Фозилов, Дийдор. *Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан рухсат ҳам сўраб ўтирмайдиган қонунлари бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кузда табиатнинг жонли ва фаол вакили — одам организми ҳам тиниқади.* Газетадан.

2 Инсоният ва ҳайвонотдан ўзга олам. *Табиат билан одам боласи қиёсланса, бир-*

бирига ўхшаши ақлни ҳайратга солади. Газетадан. *Кетди қирдан турна ҳам, Бўшаб қолди табиат.. А. Орипов, Юртим шамоли. Табиатда учрайдиган минералларнинг баъзилари sanoat аҳамиятига эга.* Газетадан.

3 Ўт-ўлан, ўсимлик ва б. нарсалар банд этган теварак-атроф, қир-адир, ўрмон ва ш.к. лар. *Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўринишига мафтун бўлиб, бир оз ётгандан кейин, «Ул ҳам бўлса эди», деб ўйлади ва узоқ тин олиб кўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиат сокин, уфқ жимирлайди.. А. Мухтор, Чинор. Табиат ўз тилида роз айтиб шивирлар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кечаги чангбости ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилени очиб юборди.* Н. Фозилов, Дийдор.

4 Ер сатҳининг маълум бир жиҳатини акс эттирувчи белги, хусусият ёки ҳолати. *Бу ернинг гўзал табиати ва зилол суё манбалари одамларга ором бағишлайди.* Газетадан. *«Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиат манзаралари чизилган лавҳаларга дуч келасиз. «Фан ва турмуш».*

5 Инсон руҳиятига хос асосий, турғун хусусиятлар мажмуи; характер, феъл. -*Ўзи жуда оғир ва ақлли йигит, бунинг устига қизиқ табиати ҳам бор, — деди Уста Олим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Вали ака] табиатининг оғирлигига қарамай, ўрнидан сапчиб туриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирзакаримбойнинг қизи Нурунисонининг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми — ишқилиб, кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Паст табиат Зиқна, қизғанчиқ, хасис. [Қодирқул:] *Бу бойнинг табиати шунақа настми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Сўфи табиат 1) характери, қилиғи сўфиларникига ўхшаш; 2) кечалари бедор, ухламайдиган. Томма-том қочиб кетаётганимни баъзи уйқуси зийрак, сўфи табиат қари-қартанлар ҳам кўриб қолган эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. **Табиати кўтармайди (ёки тортмайди)** Мижозига тўғри келмайди, кўнгли тортмайди.

6 кўчма Нарсага хос бирор белги, хусусият. Планеталарнинг физик табиати. ■ Туркий тилларда чўзиқ унлиларнинг табиати.. кўндан мутахассисларнинг диққатини жалб қилиб келади. «ЎТА».

7 Кайфият, руҳий ҳолат. Тожбойнинг Гулсумга жазманлиги тўғрисидаги гаплар эсига тушиб, табиати бир оз хира бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Аҳмад ўз хонасига кирса, Толиб ака йўқ экан. Унинг табиати равшан эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

8 Дид, фаросат. Табиат нозик одам. У одамнинг табиатини қарангки..

Тўқим табиат қ. тўқим.

9 Яратувчи, ато этувчи, бошқарувчи илоҳий куч-қудрат тимсоли. Табиат бу диёрга шундай сеҳрли куч ато этганки, унинг тупроғида ҳар қандай ўсимлик баҳра олади. Газетадан. Аслида тупроқни одил табиат Тақсим айлаган-ку ер юзига тенг. А. Орипов, Ўйлар армони.

ТАБИАТАН Табиатига кўра, табиатига, мижозига мос ўлароқ. У киши табиатан хушфеъл одам бўлсалар ҳам.. бирдан тутақиб кетардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ботир йиғирма уч ёшларда бўлиб, табиатан шўх, ичида гап сақламайдиган йиғит эди. И. Раҳим, Ихлос. Қиз болалар табиатан нозик, нафис, латофатлидирлар. «Саодат».

ТАБИАТЛИ Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўз англатган маънодаги табиатга эгаликни билдиради (қ. табиат 5). Оғир табиатли одам. Енгил табиатли аёл. ■ Олимов қирқ беш ёшлардаги.. мулоийм табиатли.. киши эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Юсуфий мураккаб табиатли одам эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кийинишидан нозик табиатли, баланд дидли эканлиги кўришиб турарди. Шухрат, Шинеллийлар.

ТАБИАТШУНОС [табиат + ф. شناس – ўрганувчи] 1 Табиатни ўрганувчи, текширувчи шахс. Марҳамат Қудратга, ёш табиатшунослар тўғараги тузишда кўмаклашсин, деган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Табиатшунослик, табииёт мутахассиси.

ТАБИАТШУНОСЛИК Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан, табииёт.

ТАБИБ [а. طبيب – шифокор, даволовчи; врач] 1 эск. Беморларни даволовчи мутахассис; врач. Касалнинг тузалгиси келса,

табиб ўз оёғи билан келади. Мақол. Табиб – табиб эмас, бошидан ўтган – табиб. Мақол. ■ Бухоройи шарифда Абу Али ибн Сино деган бағоят улуғ табиб ўтган! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Табибиёт илмидан муайян мутахассис тайёрловчи ўқув юртида таълим олмаган, ўз ҳаракати, ҳаётий тажрибаси орқали беморларни даволаш билан шуғулланувчи шахс. Табиб, қўй жигарини хом кабоб қилиб, бужғун сеипб энг, деган эди.. дарди шифо топмабди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБИБГАРЧИЛИК с. т. Табиблик. Табибгарчилик қилмоқ. ■ Биз энди табибгарчиликдан хабаримиз йўқ одам. Ф. Гулом. Тирилган мурда.

ТАБИБЛИК 1 Табобат, беморларни даволаш билан шуғулланиш. Ибн Ямин табиблик асбобларини, нодир китобларини олиб, Фарғонанинг Аввал қишлоғига йўл олди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Табиб иши, касби. Ўтар бобо хон саройида қирқ йил хизмат қилиб, табиблик ва сартарошлик тўғайли орттирган беш-ўн тангасини.. уй солишига сарфлади. С. Сиёев, Ёруелик.

ТАБИБЧИЛИК с. т. Табиблик. Мулла ибн Ямин.. Қўқонда.. табибчилик билан шуғулланган. «ЎТА».

ТАБИИЁТ [а. طبيعیات – табиат ҳодисалари; табиий фанлар] 1 Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан; табиатшунослик.

2 Мактабда табиат тўғрисида ўқитиладиган предмет номи. Табиётдан «5» баҳо олдим. Табиёт ўқитувчиси.

ТАБИИЙ [а. طبیعی – табиатга оид, табиатда бўладиган; одатий, меъёрий] 1 Табиатнинг ўзида мавжуд бўлган, инсон таъсири бўлмаган; зид. сунъий. Табиий бойликлар. Табиий шароит. Табиий газ. ■ Туз табиий конлардан ва шўр сувлардан олиниши маълум. «Фан ва турмуш». Унинг фикрича, сунъий шохлатилган гўзанинг юзта сунъий кўсагидан кўра шохлатилмаган гўзанинг ўнта табиий кўсаги афзалроқ – оғир ва пахтасининг толаси узун бўлиши керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Иссиқкўл соҳилларини табиий шифобаҳш маскан, дея бежиз айтишмайди. Газетадан.

2 Табиатнинг ўз асл ҳолати, қонун-қоидалари билан боғлиқ бўлган, боғлиқ ҳолда

юз берадиган. *Табиий танланиш. Табиий ўзгаришлар.* ■ «Бобурнома» ни varaқлар экансиз, ўрни-ўрни билан табиат манзаралари чизилган лавҳаларга, табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз. «Фан ва турмуш». Бу табиий офат [ер қимирлаши] кишиларнинг иродаси мустаҳкам, бир-бирига мададкор.. эканлигини яна бир бор исботлади. Газетадан.

Табиий фанлар эск. Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фанлар мажмуи. Нега ўрта асрларда табиий фанлар жаҳонни ҳайратга соларли даражада тараққий этиб, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино каби алломалар етишиб чиқди? С. Кароматов, Олтин қум.

3 Аслида (яратилишида) бор бўлган. *Лабидаги табиий холи ўзига ярашган.* ■ Табиий ҳолати бузилмаган тупроқнинг унумдорлиги тупроқнинг табиий унумдорлиги деб аталади. «Фан ва турмуш».

4 **кесим** взф. Одатга, мантиққа тўғри (келадиган), бўладиган ҳол. *Янги йил арафасида ҳар бир қалдан энг дилбар орзулар ошиботишади, бу – табиий.* «Саодат». Катта иш бажараётганда, одам майда-чуйда камчиликларга йўл қўйиши табиий. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Киши оғир дамларда қадрдон дўстларини ёдга олар экан, юртини қўмсаши табиий.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 **мод.** с. Албатта, ўз-ўзидан, шубҳасиз, аниқ. Табиий, Хушрўйнинг феълени яхши билган ота-она унинг раъйини олмасдан туриб, бир иш қилмоқдан кўрқардилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўзамол, бадавлат.. қари тоғанинг бирдан кўз юмиб, сукутга ботишининг сабабини, табиий, Йўлчи тушунмади. Ойбек, Танланган асарлар. *Кеч. Табиий, бу чоқ кишилар ором оғушида.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАБИЙЛИК Табиий ҳолат, шундай ҳолатга эгаллик. *Табассумнинг табиийлиги.* ■ [Кумуш] *Латиф бурни ёнидаги қора холининг табиийлигига ишонмагандек қашиб кўрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дадамат аканинг бутун вужудидан қатъият, табиийлик ва самимият уфуриб турарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАБЛ [а. طبل – катта ноғора; довул] тар. Ноғора; тери қоплаб ишланган ва уриб чалинадиган махсус чолғу. *Бу сукунатни фақат мишрабларнинг онда-сонда дап-даплаб чалинадиган табл садоси бузар.. эди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАБЛА [а. طبله – осма қулф; қути] 1 шв. Отлар турадиган оғилхона. *Шохдорхоннинг саксон таблада бедов оти бор эди.* «Гўрўғли».

2 айн. **табл.**

ТАБЛЕТКА [фр. tablette – қулча] Бўлақларга бўлинган, тугмачасимон қаттиқ дори. *Хинин таблеткаси. Таблетка ютмоқ.*

ТАБЛИЦА [пол. tablica < лот. tabula – тахта; жадвал] Графаларга батартиб қилиб жойлаштирилган ва рақамларда ифодаланган маълумот; жадвал. *Математик таблицалар. Таблица тузмоқ.*

ТАБЛО [фр. tableau – сурат, тасвир, картина; эълонлар тахтаси] Текшириш объектининг аҳволи ёки мусобақанинг бориши ва натижалари, тижорат хабарлари ва эълонлари ёзиб кўрсатиб туриладиган сигнал тахтаси. *Темир йўл таблоси.* ■ *Куйиб-пишиб дарвозага ким тўп киритди-ю, қайси анқов дарвозабон ўз дарвозасига келган тўпни ушлолмай қолди – буларнинг ҳаммасини.. табло ҳисобга олиб туради.* Ф. Маҳкамов, Табло қиссаси.

ТАБОБАТ [а. طبابت – шифокорлик касби, табилик; даволаш] Тиббиёт (асосан, шарқ халқ тиббиётига нисбатан ишлатилади). *Нонушта пировард бўлгунча, домла шарқ табобати ва унинг машҳур кишилари тўғрисида сўзлади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Халқ табобатида азалдан ялпиздан турли-туман касалликларни даволашда фойдаланиб келинган.* Газетадан. *Ҳусайн бўш вақтларида.. баъзан табобатга доир китобларни мутолаа қилар эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Байталнинг устидаги хуржуннинг икки кўзи табобат анжомлари билан тўлган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАБОБАТХОНА эск. Шифохона, касалхона.

ТАБОБАТЧИЛИК кам қўлл. Табобат, тиббиёт ишлари. *Исириқ қадим замонлардан бери турли халқлар табобатчилигида ишлатилиб келган.* «Фан ва турмуш». *Ўтмишда халқимиз табобатчиликда кўпгина турли гиёҳлар, дори-дармонлар ишлатганлар.* А. Раҳимжонов, Бош оғриқ.

ТАБОР [ф. تيار – қариндош, авлод; насл-насаб]: **хешу табор** қ. хеш.

ТАБОРАК [а. تبارك – дуо, фотиҳа олиш] Қуръондаги суралардан бирининг номи. *Йиғлаб уйга кирарканман, бувим мени қучоқ-*

лаб қарши олди: -Ийғлама, болам, таборақни ўқи, — дейди елкамни қоқиб. Ойбек, Болалик.

ТАБОҚ айн. табақ.

ТАБРИЗ [ф. تبریز — Эрондаги шаҳар — Табриз номидан] Ўзбекистонда ўсадиган узум навларидан бири ва шу узумдан тайёрланган майиз.

ТАБРИК [а. تبریک — бахт, омад, эзгулик тилаш; қутлаш] Бирор яхши (қутлуғ) кун, сана ёки эришилган ютуқ, яхшилик муносабати билан билдириладиган қутлов сўзлари; муборақбод. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилақларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади. П. Турсун, Ўқитувчи. Юзлари қувончдан қизарган Обид Йўлдошевич табрикларга насттовуш билан раҳмат айтарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Анвар самимий ва риё аралаш табриклардан анча ўнғайсизланган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Табрик қилмоқ (ёки **этмоқ**) қ. **табрикламоқ**. *Анвар ўзини табрик қилувчи уламо ва ашрафлар юзидан очиқ равишда риё, шайтанат ва тамаъ ўқир, камбағаллардан содда самимият кўрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мулла Абдурахмон.. Анварни табрик этиш учун оғиз очишга қодир эмас ва ҳар замон қаршисидаги «бемаъни»га қараб кўяр эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ТАБРИКЛАМОҚ Табрик айтмоқ; муборақбод қилмоқ, қутлов сўзларини айтмоқ. *Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган кунни Муборақ уни катта гулдаста олиб келиб табриклади. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Зиё шохичи.. қутидорни Отабекдек бир йигитни куёв қилиш билан табриклади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эшикдан кира солиб.. баланд овозда Аҳмадни табриклади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ТАБРИКНОМА [табрик + нома] Табрик сўзлари ёзилган мактуб, табрик хати. *Табрикнома йўлламоқ. Табрикномани ўқиб бермоқ. ■ Мен ҳам таниш-нотаниш дўстларимдан янги йил табрикномаларини олаётирман. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТАБУ [полинезча тапу — тақиқлаш] Диний эътиқод, ирим, қўрқиб ва ш.к. таъсирида маълум сўз, ҳаракат кабилардан тийилиш, уларни чеклаш, ман этиш; ишлатилиши, қўлланиши чекланган, ман этилган сўз, нарса, ҳаракатнинг ўзи (Мас., чаён сўзини қўлламай, унинг ўрнида эшак,

оти йўқ сўзларини ишлатиш). *Жамоа йўлбошчилари ва коҳинлар ўз ҳукмронликларини мустаҳкамлаш йўлида табу одатидан фойдаландилар. «Фан ва турмуш».*

ТАБУРЕТ(КА) [нем. Taburet < фр. tabouret] Суянчиги бўлмаган, квадрат ёки гардиш шаклидаги ўриндиқ; курси. *Матқовула ака борди-ю, Фуломжон тутган табуреткага ўтирмади, қўлларини қовуштириб иззат сақлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйнинг бутун жиҳози: тахта каравоту оддий бир стол билан иккита табуретка ва ерда эски наमत тўшоғлиқ, холос. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ТАБЪ I [а. طبع — табиат, табиий ҳолат; хислат] эск. кт. айн. **таъб**.

ТАБЪ II [а. طبع — нашр этиш, босиб чиқариш]: **таъб этмоқ** эск. Нашр этмоқ, босмаҳонада босмоқ ёки бостирмоқ, чоп қилмоқ.

ТАВАЖЖУҲ [а. توجه — бирор кишига мурожаат қилиш, юзланиш; бирор томонга юриш, жўнаб кетиш] I Хайрихоҳлик билан юзланиш, қараш. *У Фуломжонни шу вақтгача танимагани учун афсус еяр, ошкор бир таважжух билан унга қараб-қараб кўяр эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Дикқат-эътибор. *У [Самарқанд] ўзининг тарихий обидалари билан ярқираб, бутун ер юзи халқларининг таважжухини ўзига тортиб туради. Ф. Фулом, Самарқанд сайқали. Шохистанинг отаси, уйга қайтиш ҳақида сўз очандан кейин, бошиқлар таважжухидан қолади. «Саодат».*

3 дин. Худога ёлвориш, илтижо. *Эшон ҳолаҳвол сўраганда, ҳожини ўрнидан туриб, таъзим қилди: -Худого шукур, дуою таважжухларининг шарофатидан соғ-саломатман. С. Айний, Дохунда. Изингда термилиб қолди кекса чол, Кўзда таважжухи, дуоси тилда. А. Орипов.*

ТАВАККАЛ [а. توكل — ваколат олиш; умид боғлаш; суяниш, ишониш] I Оқибат-натига қандай бўлишидан қатъи назар, бирор ишга жазм қилиш, нима бўлса бўлар, ё остидан, ё устидан зайлида қилинган ҳаракат. *Йўқ, ўртоқ Низомов, биз таваккал қилолмаймиз. Таваккалнинг туби тош, бошингни урсанг — ёрилади. Шухрат, Шинелли йиллар. Баъзан жонини ҳалқумига келиб, ўзини нималарга ўрмади, неча марта қалтис таваккалларга борди, неча марта пачағи*

чиқиб, яна тикланиб олди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 дин. Ўзини Аллоҳ иродасига топшириш, бутун умидни унга боғлаш, унинг марҳаматига ишониш. *Кўргиликдан, таваккалдан, тақдирдан воз кечиб, халқ реал нарсаларга аҳамият берадиган бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Таваккалчилик билан иш тутишни билдирувчи, шундай ҳолларда қўлланувчи сўз. *Биридан қочсанг, бошқасига тутиласан. Ундан кўра қочмаймиз! Таваккал. Пешонага битгани бўлур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Унга ташланиб, қутичани олиб қўйсаммикан? Кучим етармикан?! Таваккал! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

Таваккал қилмоқ Таваккал тарзида иш қилмоқ, бирор ишга жазм этмоқ. *Инсон қадами камдан-кам тегадиган бу ёввойи водийда таваккал қилиб йўл босишдан бўлак илож қолмади. С. Кароматов, Олтин кум. Собир бирон марта ҳамсухбат бўлмаган.. Одил бувага, таваккал қилиб, юрак дардини очишга жазм қилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ТАВАККАЛЧИ Таваккалига, таваккал билан иш қилувчи. *Уйчи уйига етгунча, таваккалчи ишини битирар. Мақол. ■ ..ҳаммаси мол-дунё излаб чиққан таваккалчи буйдоқлар бўлса керак-да. А. Мухтор, Чинор.*

ТАВАККАЛЧИЛИК Таваккал билан иш тутишлик, таваккал иш. *Билимсиз, тажрибасиз болаларни, менинг қаришлигимга қарамай, қалтис таваккалчиликка бошлаган сиз эмасми эдингиз? А. Мухтор, Туғилиш. Буюк ишларнинг кўпчилиги таваккалчилик билан қўлга кирган, буни инкор қилиб бўлмайди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ТАВАЛЛО [a. تولا — амал, мансабга эга бўлиш; бирор ҳис-туйғуга берилиш; дўст бўлишга интилиш] эск. Ёлвориш, ялиниб сўраш, илтижо. *Иброҳимбек, Пулатхўжаевнинг хитобу таваллоларини эшитмаган каби, ўтга «исиниб» ўтирар эди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

Тавалло қилмоқ Ёлвормоқ, илтижо қилмоқ. *Даҳонинг онаси кўзига ёш олиб тавалло қилди. Т. Мурод, Қўшиқ. Халил бобо.. «Кечир, гумроҳ дўстингни кечир!..» дея тавалло қилганида, ҳеч ким оғиз очмади. «Ёшлик».*

ТАВАЛЛУД [a. تولد — пайдо бўлиш, дунёга келиш; туғилиш] эск. Туғилиш, дунёга келиш. *Навоий таваллудининг 500 йиллиги.*

■ *Ҳар умрнинг икки кунни бор: Бири ўлим, бири таваллуд. М. Шайхзода.*

Таваллуд топмоқ Туғилмоқ, дунёга келмоқ. *Таваллуд топган чақалоқнинг биринчи эҳтиёжи пахтага бўлади. Ҳ. Нуъмон, Чаноқ. Ибн Сино ҳазратлари Бухороий шарифда таваллуд топганлар. О. Ёқубов, Қўҳна дунё.*

ТАВАН [a. تۈان / تۈان — жарима; зарарни қоплаш] этн. Хотинлар тўйга олиб келадиган мева ва кийимликлардан иборат тортиқ; туҳфа. *Бунча хотин, бунча бола-чақа, бунча таван қаерга сигади? Ойбек, Танланган асарлар.*

ТАВАНБОШИ этн. Таванларни қабул қилиб олиш, меҳмонларга патнис тузаш учун таванхонага бош қилиб қўйилган аёл. *Бозорқулнинг онаси жуда чиройли хотин эди, тўй-ҳашамда таванбоши бўлиб ўлиб кетди. А. Мухтор, Чинор.*

ТАВАНХОНА этн. Тўй ва зиёфатларда меҳмонларга патнис тузаладиган, совға-саломлар, тўёналар, таванлар қабул қилиб олинадиган хона. *Тўёналар таванхонага уйиб қўйилмоқда. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ўғлим, таванхонадагиларга «Бу — Хадича холамнинг саватлари, эҳтиёт қиларкансизлар», дегин.. Т. Алимов, Совға.*

ТАВАНЧИ 1 қ. таванбоши.

2 тар. Тўй ва зиёфатларда меҳмонларга хизмат кўрсатувчи ходим. *Таванчилар оёқ учи билан юриб, чаққонлик билан дастурхон ёздилар. Ойбек, Навоий.*

ТАВАҚА с. т. айн. табақа 1. *Дарвозанинг бир тавақаси очик. ■ Кўп ўтмай, дарвоза тавақасидаги эшик очилди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Муқаддам бир тавақаси очилган дераза олдида эрига ачиниб қараб турарди. Ў. Хошимов, Қалбинга кулоқ сол.*

ТАВАҚАЛИ с. т. Табақали. *Афанди эшик бозоридан ўтаётиб, икки тавақали эшикни кўтариб қолди. «Латифалар».*

ТАВАҚҚУФ [a. توقف — тўхташ, тек туриш; бировга қарамлик; журъатсизлик] эск. кт. Тўхташ, сабр қилиш. *Йўқ, таваққуф қилинг. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ТАВАҲҲУМ [a. توھم — хаёл қилиш, тасаввур этиш; тахмин қилиш, шубҳаланиш; ваҳимага тушиш] эск. кт. Ваҳимага тушиш, қўрқиб, қўрқув.

Таваҳҳум қилмоқ (ёки тортмоқ). Ваҳимага тушмоқ, қўрқмоқ.

ТАВБА [а. توبه — айбига иқроор бўлиш; гуноҳлари учун кечирим сўраб ёлвориш] 1 Қилмишидан таъзир еб ёки пушаймон бўлиб, уни қайтармаслик учун қилинган азмқарор, берилган ваъда ёки қилмиши учун сўралган узр. *Менинг тавбамни лоақал ўзларингиз учун қабул қилинган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо халқ бундай ёлворишларга, тавба, тазарруларга қулоқ солмади, чунки иш ўтган, ғишт қолипдан кўчган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 унд. с. Таажжубланиш, ҳайронликни билдиради. *Тавба, одам яқин кишисидаги камчиликни кўрмас эканми, деб кўйдим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Ўз уйида ўтирган қиз бир кечада йўқ бўлсин, тавба!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор ғайритабиий нарса, ҳодиса олдида истиғфор айтиш, худодан кечирим сўраш маъносида қўлланади. *Ҳадеб: «Ўзинг кечир», «тавба», «астағфирулло» деяверасиз-а.. «Гулдаста». Тавба денг, болам, бўйдоқсиз, яна шундай таннозлардан бирига учраб.. «Гулдаста». Худоё тавба, денглар, икки дунёда эшитмайлик!* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 дин. Тасаввуфда: солиқнинг тариқат сари қадам қўйишидан олдин қилган барча гуноҳларидан тавба қилиб, келажакда бирор гуноҳ ишни қасддан қилмасликка азму қарор қилиши.

Тавба қилмоқ Тавбани билдирувчи сўзларни, шунингдек, «тавба» сўзининг ўзини айтмоқ. *Э худо, тавба қилдим! Осий бандангни ўзинг кечир!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Собирнинг қиёфасида танбеҳ еб, тавба қилиш эмас, ўз истагидан қайтмаслик ҳисси барқарор эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қарол, хизматкор бўлиб ишлашга тавба қилдим, киши бир марта алданади-да.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тавбасига таянмоқ** Қилмишидан ниҳоятда пушаймон ҳолатда, таъзирини еган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатга тушмоқ. *Балки ўзи инсофга келгандир, тавбасига таянгандир..* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *-Хўп, кетаман. Лекин билиб кўйинг.. пушаймон ейсиз, тавбангизга таяниб қоласиз, — деди Анаар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ТАВБА-ТАЗАРРУ [тавба + тазарру] Қилмиши учун астойдил кечирим сўраш; қилмишига ўқиниб, иқроор бўлиб, ялиниб сўралган узр.

Тавба-тазарру қилмоқ Ялиниб-ёлвориб узр айтмоқ. *Икки марта масаласи кўрилганда, тавба-тазарру қилгани эсингиздан чиқдими, Бонуҳон?* С. Кароматов, Ҳижрон. [Жонфигон] *Хотинига неча-неча тавба-тазаррулар қилиб, энди бирор жойга кириб ишлашга, астойдил ишлашга сўз берибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ТАВИР фольк. Диккакдан кичик, узун сочоқли, эгар остида икки ёққа ёйиб ташланадиган от абзали.

ТАВКАР Тўрт ошиқ ташлаб ўйналадиган қимор ва унда қатнашувчи қиморбозлар давраси. *Бошладилар ошдан сўнг Зўр тавкар — қимор. Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* «Фольклор».

ТАВКАРГИР эск. Қиморда ютуқдан чўтал олувчи; чўталчи. *Охири Абдурахмон чойхонанишин, тавкаргир ва бобойи банглар орасида ўзига замин топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАВЛА ив. Чўлларда кўниб ўтиш учун ишланган қурилма, уй, бостирма.

ТАВОЗЕ [а. تواضع — ўзини паст тутиш, камтарлик; тил бириктириш, келишув] Ўзини хоксор, одоб билан тутиш; хоксорлик, камтарлик. *Гулбаҳор унга [аёлга] аввал тавозе билан эгилиб салом берди, кейин бориб, елкасини тутиб кўришди.* С. Зуннунова, Гулбаҳор. *Таъзим этган каби, қўлларини тавозе билан кўксига қўйди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Инсон илми, одоби, тавозеси билан ёқимли бўлиб, меҳнати билан шарафланади.* Газетадан.

Тавозе кўрсатмоқ Ўзини камтар, тавозели тутмоқ, шундай муносабатда бўлмоқ. *Меъморга тавозе кўрсатиб, бетоб бўлгани ва бунинг устига «амирзода пулни камроқ бераётгани»ни айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Муфти Мажидбекни ҳурмат қилса-да, Алига ўхшаб, унга унча тавозе кўрсатмади.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАВОЗЕЛАНМОҚ Тавозе билдирмоқ, тавозе кўрсатмоқ. *-Худога шуқур, давлатлари кўланкасида, — деб қўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўккалади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАВОЗЕЛИ Кишиларга тавозе билан муомала қилувчи, хоксор, камтар. *Бу [Дарвешали] ўқимишли, тавозели одам бўлса ҳам, кўп жиҳатларидан акасига ўшамасди.* Ойбек, Навоий. *У [Сафар чўтир] аввалгидан*

мулойим, тавозели, ювош эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАВОН [ф. تۋان — қудрат, қувват] эск. кт. Қувват, куч-қудрат, чидам. *Қолган умримни, Ҳабибий, сарф этай мадҳинг билан Ақлу хушу қудрату тобу тавоним борича.* Ҳабибий.

ТАВОНГАР [ф. تۋانگار — бой, бадавлат; қодир, қудратли] эск. Бадавлат, давлатманд, серпул, бой. *Тавонгар фақирни кўп дуо қилди ва дедики, бир масжид солурман, анинг савоби сенадир.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ТАВОНО [ф. تۋانا — кучли, қодир] эск. кт. Забардаст, жисмонан бақувват, соғлом. *Бу одамнинг сену мендек қўлидан иш келадиган тавоно ўғиллари бор.* С. Абдулла, Соялар.

ТАВОФ [а. طواف — (бирор нарса) атрофида юриш, айланиш] дин. Ҳаж ва умра маросимлари таркибига кирувчи, Каъба атрофида айланишдан иборат жараён (умра қилувчилар бир марта, ҳажга келганлар 3 марта тавоф амалини адо этадилар).

Тавоф қилмоқ 1) дин. муқаддас, табаррук деб ҳисобланган кимса, нарса, жой атрофини зиёрат қилмоқ. *Мақсуд чой келтиради. Азизбойнинг имоси билан ярим сажда қилган ҳолатда эшонни тавоф қилади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) кўчма муқаддас, азиз санаб эъзозламоқ, кўзга суртмоқ. *Изларини қилсам тавоф.* «Равшан». *Ниҳоят, ноибнинг муҳрини чўнтагидан олди-да.. орзусига эришганлиги аломати сифатида уни тавоф қилди.* Х. Тўтабоев, Йиллар ва йўллар.

ТАВОБИ [мўғ. تۋابى — ҳисобчи] тар. 13–19-асрларда Ўрта Осиё ва Эронда: хукмдорнинг фармон ва топшириқларини тегишли жойларга зудлик билан етказувчи олий ҳарбий мансабдор.

ТАВР I [р. тавро < т. туғро] Ҳайвонларнинг териси, шохи ёки туёғига куйдириб қўйиладиган белги, тамға. *Тавр босмоқ.*

ТАВР II [а. طور — босқич; ҳолат, аҳвол; сурат, ҳол, тарз, йўсин; одат, қилиқ, юриштириш] 1 шв. рш. Сингари, каби; хилда, тарзда. *Қуёшнинг бу тавр ботишини.. фақат Жилвон чўлидагина кўрасиз.* Н. Юсуфий, Саидон достони.

2 шв. Ҳол, аҳвол. *Товмирлар қўймади ўз таврима, Эмранганда қонлар кетди бағрима.* «Ширин билан Шакар».

ТАВРИДА кам қўлл. Аслида, зотида; азалдан. *Лақаб бўлди Навоий, исми Алишер. Би-*

лим майдонида эрлар аро эр.. Бўлиб таврида олимлик нишони, Билимли, нуктадонлар нуктадони. Ҳабибий.

ТАВРОТ [а. تۋرات < яҳ. Тора — қонун] Яҳудий динининг муқаддас китоби; Исломо ақидасига кўра, Аллоҳ томонидан Жаброил орқали Мусо алайҳиссаломга нозил қилинган илоҳий китоб. *Тавротда афсона: бир олма учун Жаннатдан бадарға бўлганмиш одам.* Ф. Фулом.

ТАВСИФ [а. تۋصيف — муфассал таъриф, баҳо; сифатлаш, мақташ] 1 Сифат; сифатлар. *Эсизки, мен у кампирнинг таъбир ва тавсифларини эсимдан чиқарганман.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Мен отахон тавсифи тўғрисида тўла тасаввурга эга эдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Сифат-белгиларнинг баёни, таърифи, тасвири. *Шаҳарнинг тавсифи.* ■ *Таърифинг, тавсифинг тушмагай тилдан.* Уйғун, Ҳаёт чақиради. *Холбеканинг тавсифини, хусну зеболигини эшитган подшоҳлар ва хонзодалар ҳар мамлакатдан, ҳар юртдан, ҳар диёрдан совчи қўяберди.* «Кунтуғмиш». *Тавсифингга мен шўъладин қалам йўнайин.* Э. Воҳидов, Шодиёна.

Тавсиф қилмоқ айн. тавсифламоқ. *Бир-бирига қилар таассуф, Қилиб бўлмас уларни тавсиф.* «Гулихиромон».

ТАВСИФИЙ Таъриф-тавсифга оид, тавсифлаш тарзидаги. *Унинг ўзбек шевалари бўйича олиб борган тавсифий ишлари жуда аниқ бўлиши билан ажралиб туради..* «ЎТА».

ТАВСИФЛАМОҚ Тавсифини бермоқ, қайд этмоқ, баён этмоқ; таърифламоқ. *Ёзма адабиётда маънодор кулги, йўтал, юз-кўз ифодаси, қўл ҳаракатлари кенг ёритилади ва тавсифланади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *Моҳидил.. ёнма-ён, бидиллаганича воқеани тавсифлаб келаётган қизнинг гапларини аранг илиб оларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАВСИФНОМА [тавсиф + нома] Бирор кишига оид маълумотлар, унинг сифатлари қайд этилган ҳужжат, ёзма тавсиф. *Мана тавсифномангиз, энди бошқа ишга ўтсангиз.* С. Абдуқаҳҳор, Бетга айтганининг заҳри йўқ.

ТАВСИЯ [а. تۋصية — васият бўйича топшириш; тавсия, маслаҳат бериш, таништириш] 1 Бирор иш, лавозим, ўқиш ва ш.к. га лойиқ кўриб тақдим этиш, шундай маз-

мунли тақдимнома. *Йурик мутахассиснинг тавсияси билан ишга олмоқ.* ■ *Тавсия беришдан олдин.. тавсия берилувчининг барча фазилятларини тарозига солиб туриб, ўз фикрини айтади.* Газетадан.

2 Маслаҳат, кўрсатма. *Врачнинг тавсияси билан даво олмоқ.* ■ *Ибодовнинг тавсияси билан хатни таржима қила оладиган кишининг уйига борди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

3 Фойдаланиш, амалга ошириш учун белгиланган кўрсатма, йўл-йўриқ. *Саноат ва қурилиш соҳаларига доир бир қатор илмий тавсиялар ишлаб чиқаришга топширилди.* Газетадан. *Хусусан, узумчиликда тўпланган материаллар асосида илғор тавсиялар ишлаб чиқилди.* «Фан ва турмуш».

Тавсия қилмоқ (ёки этмоқ) Маъқул (ло-йиқ) билиб тақдим қилмоқ, маслаҳат, кўрсатма бермоқ. *..одобли, билимдон йигит, — деди кулиб, тавсия қилаётган муаллимнинг фазилятларидан завқланган кишидек.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Сизни бўлим мудирлигига тавсия этмоқчиман.* «Ёшлик». *Тез-тез шамоллаб турувчиларга олдин уйда пайпоқда, кейин яланг оёқ юриш тавсия этилади.* «Фан ва турмуш».

ТАВСИЯНОМА [тавсия + нома] Ёзма тавсия, маслаҳат (расмий ҳужжат турларидан бири). *Унинг [Пўлатжоннинг] партияга ўтиши учун генерал Собир Раҳимов тавсиянома ёзди.* С. Аҳмад, Қадрон далалар.

ТАВТОЛОГИК Тавтологияга оид, тавтологиядан иборат бўлган. *Тавтологик ибора.*

ТАВТОЛОГИЯ [юн. *tauto* — айнан ўзи, ўша + *logos* — сўз] Бир фикрни бошқа сўз ёки сўзлар билан такроран, ортиқча ифодалаш, бир сўзни ортиқ такрорлаш. *Айрим ҳолларда ана шундай такрорнинг бири ҳеч қандай функцияни бажармайди, натижада бундай плеоназм тавтологияга айланади.* «ЎТА».

ТАВФИҚ [а. *توفيق* — мувофиқлаш(тириш); яраштириш, келиштириш; ёрдам, мадад; бахт, омад] **1** дин. Тўғри йўлга бошловчи дин йўл-йўриқлари, инсоф, диёнат; эътиқод. *Бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир.* Ойбек, Нур қидириб. *Жаноб Хўжа Яхё молу дунёга ҳирс қўйиб, тавфиқни унутган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ножўя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ўзини тийиш. -*Золимларга инсоф, тавфиқ берсин!* — деди бувим кўзларига ёш олиб. Ойбек, Болалик.

Тавфиққа келмоқ Инсофга келмоқ, яхши йўлга кирмоқ, ёмон (номақбул) иш, хатти-ҳаракатлардан тийилмоқ. -*У вақт, — деди Шодим, — бизни шайтон йўлдан чиқарган эди. Энди тавфиққа келдик.* С. Айний, Қуллар.

ТАВФИҚЛИ 1 дин. Дин йўл-йўриқларини бажарувчи, диёнатли, эътиқодли; солиҳ.

2 кўчма Ножўя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ҳазар қилувчи; инсофли, мўмин, солиҳ.

ТАВФИҚСИЗ қ. бетавфиқ.

ТАВҚ [а. *طوق* — бўйинга тақиладиган маржон; бўйин, ёқа; бўйинбоғ; ҳалқа]: **тавқи лаънат 1)** тар. жазо тариқасида гуноҳкорнинг бўйнига кийгизиб, қулфлаб қўйиладиган кунда; **2)** кўчма бошга тушган (гарданга илинган) катта ташвиш; дардисар, ёмонлик. У [Кўчқор] *Мухаббатга уйланаётганида, ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис этган, болалигидан бўйнига тавқи лаънат бўлиб илинган бахтсизлик ниҳоят унутилиб кетадиган бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Наҳотки, бундай бадномликлар одам боласининг мангалайига тавқи лаънатдак тоабад муҳрлаб қўйилган бўлса?* С. Сиёев, Аваз.

ТАВҲИД [а. *توحيد* — бирикиш, қўшилиш, бирлашиш, яхлитланиш] дин. **1** Аллоҳнинг яккаю ягоналигига эътиқод қилиш, Аллоҳга ширк келтиришнинг барча кўринишларидан воз кечиш.

2 Тасаввуфнинг бешинчи босқичи: Ҳақиқат билан уйғунлашиш, инсон руҳининг Аллоҳ томон юксалиши.

ТАҒ [ф. *تہ < تک* — ост, туб; остки қисм] **1** Нарсанинг остки, пастки қисми, туби. *Пақирнинг таги тешилибди. Туфлининг таги лой бўлибди.* ■ *Қўғазордаги водокачка тикланадиган бўлса, таги билан қўпориб ташлаймиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Бирор ҳолатда бўлган, жойлашган нарсанинг ост томони, пастки томон (ер, бўшлиқ ёки бошқа нарса). *Столнинг тагига бекинмоқ.* ■ *Тўғон тагидан ўтган сув шалола-си канални тешиб юбориши ёки қирғоқларни ўтириб кетиши мумкин.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўкрагини баланд тутди-да, яқтак чўнта-*

гидан носини олиб, бир чимдимини тил тагига ташлади. Ойдин, Ҳикоялар.

3 Тик ҳолатли нарсаларнинг ост қисми атрофи, ён-бегидаги ер сатҳи. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кун тиккага келгунча тўхтамай юриб, тик чўққининг шундоқ тагига келдик. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

4 Нарса ёки шахснинг бошқа бир нарса, сатҳ ва ш.к. га тегиб, ўрнаб турган томони; ост. Кўрпачанинг таги. Хат стол устидаги китобнинг тагида. ■ Мактубни ўқиб, ёстиқ тагига қўйди. К. Яшин, Ҳамза. У бир оз олдинда, тагидаги саман йўрғанинг бир текис юришига мос сал чайқалиб, хаёлга чўмиб ўтирипти. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

5 Нарсанинг ўз сиртига қарама-қарши бўлган томони; ич. Домла ер остидан паранжи тагида жиллангалаб турган шўх аяга бир боқди-да, никоҳ хутбасини бошлаб юборди. «Муштум». Пиджагининг тагидан кийилган оқ садаф тугмали рангдор, катак кўйлак арзон костюмга жуда мос келган. П. Қодиров, Уч илди.

6 Ер, сув кабиларнинг ост, ич томони; ост, ич. Билмадим, кўкка учдими, ер тагига кирдими.. Ойбек, Танланган асарлар.

7 Асли, зоти (ота-боболари), келиб чиқиши. Тагимиз камбағал. Отамизнинг касби ҳаммолик эди. П. Турсун, Ўқитувчи. У ҳам таги кўрган ошладан чиққан. Мирмуҳсин, Умид. Менинг отим — Олим. Таги Чорвоқликман. С. Кароматов, Бир томчи қон.

8 Замир; асос. Аҳмад.. бунинг тагида бир гап борлигини пайқади. Мирмуҳсин, Меъмор. Элмурод қассобнинг «сиёсат» тўғрисидаги саволи тагида унинг ўз ғарази ва ташвиши ётганини пайқади. П. Турсун, Ўқитувчи.

9 Охир-оқибат, натижа. Сабр таги — сар(иқ) олтин. Мақол. ■ Меҳнат таги — роҳат, деган қадимгилар. Ойбек, О.в. шабадалар. Устод Қавом бу ишнинг таги ёмонлигини.. биларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

10 (3-ш. эгалик қўшимчаси билан — таги) Нарсанинг муайян ҳолати, миқдори [кўп ёки оз (кам) сўзи билан қўлланади]. Кейин бирини илитиб, бирини пишириб еб, иккисини чўнтагига солиб кетди. Таги кўп бўлса ҳам кошки эди. «Муштум». Уғлим, бу икки отга

ярашиқли нарсаларнинг ҳам таги камдир. «Эрали ва Шерали».

Бурни (ёки тумшуги) тагида Шундоққина олдида, ёнгинасида. Бурнимизнинг тагида экан-у бу лавнатилар, яна қидириб юрибмиз. А. Убайдуллаев, Қонли издан. Поезддан тушгандан кейин шундай тумшугимиз тагида экансан-ку, биз бўлсак қаёқларга юриб юрибмиз. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Дўппининг тагида одам бор қ. дўппи. Ер тагидан қарамоқ Бошни қўйи солган ҳолда қарамоқ (кўз ташламоқ). Бу гап Бадиага ер тагидан қараётган Зулфиқор Шоший устидан гўё совуқ сув қуйгандек бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор. Кўз тагига олмоқ Эришиш (ўзиники қилиш) учун мўлжаллаб қўймоқ. Кўз тагига олиб қўйганинг борми ўзи? М. Қориев, Ойдин кечалар. Олдин институтни битирай, кейин ўзим мўлжаллаб, кўз тагига олиб юрган қиз бор. «Муштум». Таги зил Оқибати яхши бўлмаган; ишончсиз; ҳалокатли. Ҳазилнинг таги зил. ■ Муҳаммад Арғуннинг таги зил маълумотлари Шоҳруҳни ҳам, Улуғбекни ҳам оёққа турғазди. Мирмуҳсин, Меъмор. Таги очилди Нима эканлиги, мазмуни, моҳияти маълум бўлди. Энди таги очилди. Нима демоқчисан? Ҳамза, Танланган асарлар. Таги паст қ. паст. Отасини кўндирамиз, унинг таги паст, жазоси пул-да.. Ж. Шарипов, Хоразм. Тагига етмоқ 1) иш-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. нинг моҳиятини англамоқ, билмоқ, асл моҳиятини билмоқ, сирини очмоқ. Ботирали одамлар оғзидаги миш-мишларнинг тагига етишни истарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳақиқатнинг тагига етгунча орада ноқулай гаплар бўлиб ўтди. Газетадан. Маҳкам ака гапнинг тагига энди етди, кулиб юборишига сал қолди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон; 2) йўқ қилмоқ. Уғлим Ҳамзанинг ҳам тагига етиб, оз қолди мени доғда қўйиб кетишига. К. Яшин, Ҳамза. Тагига (ёки тагини) олдирмоқ Тагини куйдириб, ўта қовуриб қўймоқ. Бизни кутаверишиб, ошини тагига олдирибди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. ..шолини сочмасдан туюлмади, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тагига сув кетди Фаолияти барҳам топди, йўқликка юз тутди, тамоm бўлди. Уртада ҳар хил меросхўрлар қўнади. Бойликнинг тагига сув кетди. Ойбек, Танланган асарлар. У кунлар Назирқул учун энг бахтиёр кунлар эди. Ушандай бе-

озор кунларнинг тагига сув кетди. С. Аҳмад, Ҳукм. **Тагида қолмоқ** Бирор нарсага катта миқдорда эга бўлмоқ, Дуонинг тагида қолмоқ. *Бойликнинг тагида қолмоқ.*

ТАГДОР [ф. تگدار — таги, насл-насаби бор; бирон асосга эга] **1** Насл-насаби, зоти яхши; асилзода. *Бу бир хил асил, тагдор хонзодами, деб ўрнидан туриб.. бир сўз айтади.* «Равшан».

2 Тагли маънога эга, замирида (тагида) махсус маъно бўлган. *Бечора йигит тагдор гапга тушунмай анграйиб қолди.* С. Сиёев, Аваз. *Дилшод тагдор қилиб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Афандининг тагдор ишорасига қойил қолган шоҳ шу заҳоти унга сарупо кийдиришни буюрди.* «Муштум».

ТАГДЎЗИ [таг + ф. دوزى — тикиш; тикилган] Таги бир рангдаги ипак билан сидирғасига тўлдирилган, у ер-бу ерига гул тикилган (дўппи ҳақида). *Унинг бошида яп-янги тагдўзи дўппи.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАГЗАМИН [таг + замин] кам қўлл. Пойдевор, фундамент. *Баланд бетон тагзамин устига гишдан қурилган, узун пешайвони шарққа қараган беш-олти хонали уй.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ТАГЛИ 1 Таги, туби бор. *..оёғида қора чарм тагли оқ пийма-этик.* «Муштум».

2 айн. тагдор. *Тагли одам.*

ТАГЛИ-ЖОЙЛИ Насл-насаби яхши ва ўз жойи, етарли мол-мулкига эга. *Тагли-жойли одамлар-да, супага бир гилам солиб қўйипти, нах икки ёғидан уч қаричдан тушиб ётипти..* «Муштум».

ТАГЛИК 1 Бирор буюмнинг тагини, ост қисмини яшаш учун боп материал.

2 Нарсанинг тагига қўйиш учун ишланган қурилма, мослама. *Куркаларни сугоришда.. рухланган челақлардан фойдаланилади, челақ ёғоч тагликка қўйилади.* «Ўзбекистон паррандачилигинг».

3 Чақалоқнинг тагига солиб қўйиладиган юмшоқ мато. *Тагига нам ўтганини сезиб, бошқатдан йўрғакламоқчи бўлди.* Буни сезган Салима ирғиб ўрнидан туриб, таглик келтириб берди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТАГОБИ Хўраки ва винобоп ўртапишар узум нави; шу хил узумдан тайёрланган майиз ёки вино. *Бундан чиқди.. тагобидан мўлроқ ичиб юборибди-да.* С. Сиёев, Эркақлар эртаги.

ТАГСИЗ 1 Таги, туби йўқ. *Тагсиз челақ.*

2 кўчма Жуда чуқур, тубсиз. *Тагсиз денгиз.* ■ *Факультет — Муниҳон билан икковининг орасидаги тагсиз чоғга тушган омонат кўприк эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 кўчма Бепеён, бениҳоя. *Тагсиз осмонда сочилиб ётган саноқсиз юлдузлар гузарнинг тўрт ерига ёқиб қўйилган кунжара машъални эрмак қилаётгандек живирлашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 кўчма Асоссиз, пуч. *-Бу гапларимни ёлгон демоқчимисан? -Албатта, тагсиз гаплар!* С. Айний, Қуллар.

ТАГСИНЧ Синчли иморатнинг пойдеворига ётқизиладиган ва устига синчлар қаладидан узун, бақувват ёғоч. *Малла киши ичкарига кирганда, ҳалиги эски парпаша паранжи айвон тагсинчида ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАГ-ТАХТ Кимсанинг асли, насли-насаби, зоти, келиб чиқиши. *Ўзининг «таг-тахти»га бино қўйган одамлар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТАХТЛИ Бойлар, ўзига тўқ одамлар нуқтаи назаридан насл-насаби яхши; тагдор. *Остонанизга арзийдиган таг-тахтли мастура қизлар қуриб кетиптими? А.* Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТОМИР: таг-томири билан 1 Таги-томирини қолдирмай; бутунлай. *Трактор.. ёввойи жийда, чангал, туранғи, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан кўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

2 кўчма Ҳеч асари қолмай (асар қолдирмай); бутунлай. *Ойқиз раиснинг.. дилида занг босиб ётган.. чирик фикрларни таг-томири билан суғуриб ташлашни истарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Илоё, таг-томири билан қуриб кетсин бу газандалар!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАГ-ТУБ 1 айн. таг-тахт. [Баҳри:] *Турғуннинг таг-тубини бундоқ суриштирдингми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 айн. таг-томир. *Дарахтларни таг-туби билан кўпормоқ. Зарарли иллатларни таг-туби билан йўқотмоқ.*

ТАГ-ТУБЛИ айн. таг-тахтли. *Неча хртин олиб ёлчимаган туппа-тузук, таг-тубли одамлар кўп.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАГ-ТУГ айн. таг-туб. *Таг-туги билан кўпормоқ.* ■ *Ростини айтсам, мен шу вақт-*

гача ҳеч бир аёлнинг таг-тугини суриштирган эмасман. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАГ-ТУГЛИ *айн. таг-тахтли.* - Қиз бола бўйга етанда, ота уйи унга торлик қилади. Ота-оналар уни «таг-тугли» жой топиб беришга шошиладилар, — деди Кумуш. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАГЧАРМ Пойабзалнинг ост қисмига ишлатиладиган қалин чарм. *Шиппагининг тагчарми кўчган ерларини тикди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ТАДБИР [*а. تدبير* — бошқариш, идора қилиш; тежамкорлик; чора, илож, йўл-йўриқ; ҳаракат тарзи] Амалга ошириш, рўёбга чиқариш учун йўл-йўриқ ва чора. *Ҳосилдорликни ошириш тадбирлари.* ■ *..ҳақиқат олдида у ҳайрон ва бунга қарши тадбир ўйлаш билан гаранг эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бу тадбирнинг келиб-келиб Тўламадан чиққанини айтмайсизми!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Мақсадни амалга ошириш йўлидаги иш, хатти-ҳаракатнинг ўзи. *Бу шунчаки оддий тадбир бўлмай, у ер юзида тинчликни мустаҳкамлаш иши билан чамбарчас боғланиб кетади.* «Фан ва турмуш». *Ҳар бир тадбир талабалар тарбиясини такомиллаштиришга.. йўналтирилган.* Газетадан. *Ҳосил туғиш даврида чеканка қилиш муҳим агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади.* Газетадан.

3 Маълум мақсадда ташкилий равишда амалга ошириладиган (бажариладиган) иш, ишлар. *Тошкент шаҳар кинолаштириш бошқармаси ва кинофильмлар прокати «Зулматдан зиёга» номи билан катта маданий тадбир ўтказишга ҳозирлик кўрмоқда.* Газетадан.

ТАДБИРИЙ Тадбирга оид, тадбирга қаратилган. *..ҳайвонлар экспонатларини бойитиш каби жуда кўп тадбирӣй чоралар режалаштирилган.* Газетадан.

ТАДБИРКОР [*а. + ф. تدبيركار* — тадбир қилувчи, тадбир изловчи] 1 *айн. тадбирли.* Омон мустақил фикрли, чўрткесар, узоқни кўра оладиган, тадбиркор, яхши дўст эди. С. Кароматов, Олтин қум. *Тадбиркор Халил аканинг қаршисида Аҳмад бир лаҳза ўзини жуда лапашанг ҳис этди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ишлаб чиқаришни ёки бошқа фаолиятни ташкил этувчи, молиялаштирувчи,

тижорат ёки саноат корхонасини фойда олиш мақсадида бошқарувчи шахс, мулкдор.

ТАДБИРКОРЛИК Тадбиркорга хос хатти-ҳаракат, фаолият, хислат. *Тадбиркорлик билан иш тутмоқ.* ■ *Бу ишда яна Бабич билан Семённинг тадбиркорлиги қўл келди.* Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.

ТАДБИРЛИ Тадбир билан, пухта ўйлаб иш қиладиган. *Тадбирли одам.* ■ *Норбиби ёш бўлса ҳам, анча тадбирли, довюрак қиз эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТАДБИРСИЗ Ўйламасдан, режа ва тадбир кўрмасдан иш тутувчи; пала-партиш, шу тарздаги. *Тадбирсиз одам.* ■ *Тошкент халқи қипчоқларнинг жабру зулми ва тадбирсиз идораси остида ётиб, жуда тўйди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ТАДТОРИК [*а. تدارك* — тўғрилаш, туза-тиш, тўғри йўлга қўйиш; чора, илож] Тай-ёргарлик, ҳозирлик. *Сафар тадориклари.* ■ *Чол тўй тадоригини ҳам кўриб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Байрам тадоригими, тонготар файзими.. баъзан мижжа қоқтирмайди сени.* С. Акбарӣ, Сени улўлайман.

ТАДРИЖ [*а. تدرّيج* — даражама-даража, аста-секин илгарिलाш, юқорилаш, юксалиш] 1 *кт.* Миқдорӣ ёки сифат ўзгаришларидаги даражама-даражалик, аста-секинлик; табиат ва жамият ҳодисаларининг ҳаракат ва ривожланиш шаклларида бири; эволюция. *..шу усул ҳам шеърда ҳисни, манзарани ва таъсирни пояма-пояма тадриж билан кучайтиришга хизмат қилади.* М. Шайхзода, Фурқатнинг бадиӣй маҳоратига доир.

2 *ад.* Мумтоз шеърӣятда, асосан ғазалларда муайян образ ёки тушунчани ўхшатишлар воситаси билан даражама-даража ривожлантириб боришдан иборат бадиӣй усул.

ТАДРИЖАН [*а. تدرّيجاً* — тадрижӣй равишда] *кт.* кам қўлл. Изчиллик билан, аста-секинлик билан, эволюцион тарзда, тадрижӣй равишда; даража-бадаража. *Тадрижан ривожланмоқ.*

ТАДРИЖИЙ Секин-аста, даража-бадаража содир бўладиган; эволюцион. *Табиатнинг тадрижӣй такомилли.* *Тадрижӣй ривожланиши.* ■ *Лирик сюжет поэзияда лирик қаҳрамон характерининг шаклланишини ва тадрижӣй ривожланишини ифодалайди.* Н.

Каримов, Ҳамид Олимжоннинг поэтик маҳорати.

ТАДҚИҚ [a. تَدْقِيق – синчиклаб, батафсил текшириш, синаш; аниқлаш] *Чуқур, синчиклаб ўрганиш иши.. уларда давр туйғуси, замон дарди ва воқелик тадқиқи чуқурлашиб бораётир.* Газетадан.

Тадқиқ қилмоқ (ёки этмоқ) Илмий асосда, синчиклаб, чуқур текширмоқ, ўрганмоқ. *Тил ҳодисаларини тадқиқ қилмоқ.* ■ *Мақсад – «Ал-Тоҳир» юлдузига иложи борича яқинлашиб, унинг ўзини ва теварак-атрофини тадқиқ қилишдан иборат эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *..хуллас, бу жойларни тадқиқ этиб, аниқ бир фикрға келиш керак, – дея Шералига қараб сўзини яқунлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ТАДҚИҚИЙ Илмий текширишга оид; илмий текширишга асосланган. *Тадқиқий иш. Тадқиқий метод.*

ТАДҚИҚОТ [a. تَدْقِيقَات – «тадқиқ» с. кўпл.] 1 Тадқиқ иши, текшириш, ўрганиш иши. *Бухоро яқинидаги Қизибиде меъморий комплексида кенг планда тадқиқотлар олиб борилди.* «Фан ва турмуш».

2 Илмий текшириш ишининг натижаси. *Янги кашфиёт ва тадқиқотларни ишлаб чиқаришга жорий қилмоқ муҳимдир.*

ТАДҚИҚОТЧИ Тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи шахс. *Мақсуд Шайхзода Алишер Навоий ижодининг йирик тадқиқотчиларидан бири бўлди.* Газетадан.

ТАДҚИҚОТЧИЛИК Тадқиқот билан машғул бўлиш, тадқиқот ишлари. *Геология соҳасидаги тадқиқотчилик. Тадқиқотчилик билан шуғулланмоқ.*

ТАЁВ кам қўлл. айн. **тиргак.** *Таёвларни тиранг қирғоққа, Абдукарим, сен кел бу ёққа.* Э. Раҳим.

ТАЁҚ 1 Дарахт шохининг уриш, ҳайдаш ва ш.к. учун ишлатиладиган бўлаги, ундан маҳсус ишланган қисми; калтак. *Узун таёқ. Қуруқ таёқ.* ■ *Кал ўликни дарвозага олиб чиқиб, белини боғлаб, қўлига таёқ бериб кетибди.* «Эртақлар».

2 Шундай ёғоч (таёқ)дан теккан зарб. *Кимларнинг орқасида таёқ излари, Ҳали ҳам тўлқинлар қон денгизлари.* Ғайратий.

3 Ҳасса вазифасидаги ёғоч; ҳасса. *Оёқ чарчаса, таёқ ярайди.* Мақол. ■ *Ота залварли таёғини қорға ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Айтилмаган кўноқ – йўнилмаган таёқ. *Айтмаган жойга меҳмон бўлиб бориш орсизлик бўлади, деган маънодаги мақол.* **Бояги-бояги** – бойхўжанинг таёғи қ. **бояги.**

ТАЁҚЛАМОҚ кам қўлл. Таёқ билан урмоқ, калтакламоқ. *Тухми одам бўлса, банди қилгин деб, Ким бўлса таёқлаб, бориб ургин деб.* «Нурали».

ТАЁҚЛИ Таёғи бор, таёқ кўтарган. *Арқ дарвозасидан юзурган бир неча таёқчилар.. деҳқонни ёқасидан ушлаб.. судраб олиб бордилар..* С. Айний, Қуллар.

ТАЁҚЧА 1 Кичкина таёқ.

2 айн. **стержень.** *Темир таёқча.*

3 Баъзи касалликлар микроби. *Кох таёқчалари* (сил касалини тарқатувчилар). ■ *..касалликни жуда майда бўлган кўкйўтал таёқчалари пайдо қилиши маълум бўлди.* А. Ҳабибов, Кўкйўтал.

ТАЖАЛЛИ [a. تَجَلِي – кўриниш, жилваланиш, жилоланиш] 1 эск. кт. Жилва, жило; жилолар. *Ҳуснинг тажаллисидин бетоб моҳрўлар, Андоққи зоҳир ўлмас хуришид, чиқса кавкаб.* Нодира.

2 дин. Аллоҳнинг зуҳурланиши, намоён бўлиши (зот тажаллиси, сифот тажаллиси, феъл тажаллиси каби уч турга бўлинади).

ТАЖАММУЛ [a. تَجَمُّل – юзаки, ёлгондакам хушмуомалалик; безатиш, пардозлаш; сабр-тоқат] эск. Керакли нарсалар, зийнат буюмлари. *Қизниқанда ҳамма тажаммулни тайёрлаб, Комилбекнинг отасидан тортиб никоҳ қиладиган қозию қуззотларгача куёвни кутиб ўлтирар эканлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЖАНГ 1 Кайфи бузуқ, жаҳли (асаби) кўзиган ҳолатли. *Юзлари лўптигина, сергайрат, тажанг хотинга қараб туриб, Нусратбек онасини элади.* С. Нуоров, Нарвон. *..ҳар сафар қайтишда хуноб бўлар, сўкинар ва Аҳмаджонни ҳам тажанг гумон қилиб, унга тасалли берар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз

Тажанг бўлмоқ Асаби кўзгаб жаҳлланмоқ, ўта кайфи бузилмоқ, тажанглиги тутмоқ. *Раис Рихсивой акадан аҳволни билгач, яна тажанг бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Буеун Ботиралининг уйидаги жонланнишдан тажанг бўлиб ўтирган маҳдум бо-биллаб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бекорга жаҳли чиқаверадиган, жиғибийрон бўлаверадиган; жаҳли, аччиғи тез. *Тажанг одам.* ■ *Ака-ука уста қўлида уч йил*

ишлашди — тезроқ ва тажанг Абутолиб уч ил деганда уста Нажмиддин Бухорийнинг розилигини олмай, ўз ҳовлисида хумдон қуриб, кошину идиш ясай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Зоҳир шайх.. оғаси каби арзимаган нарсага ловуллаб кетадиган тажанг, жаҳлдор эмас.. С. Сиёев, Аваз.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс исмига қўшиб айтиладиган (ишлатиладиган) сўз, лақаб. *Нурилла Нарвоний «бир ичак узди» қилиш учун эшигига «Ҳасратхон» деб ёзилган нимқоронғи хонага Эшпўлат тажангни олиб кирибди.* «Муштум».

ТАЖАНГЛАНМОҚ кам қўлл. Тажанг бўлмоқ. *Солихбойнинг қайнаб турган ғазоби.. тажангланиб бақиршида эмас, балки гапларининг қатийлигида ифодаланади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ТАЖАНГЛАШМОҚ Тобора тажанг бўлмоқ, тажанглиги ошмоқ. *Чол баттар тажанглашиб, энди оғзини сўзга жуфтлаган эди, вақтичоғ Унсин кўчадан қушдай учиб кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТАЖАНГЛИК 1 Тажанг ҳолат. -*Татар қайтдимми? — деб сўрайди мулла Обид. -Қайтди, тажанглиги ошиб, яна далага кетди! — деб кулади Мардонбой.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У тажанглик билан қўлларини яна ўйнатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Овозида тажанглик, асабийлик бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тажанг шахсга хос хусусият, хислат. *Ўқитувчи тажанглик, қўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусаффо бўлиши шарт.* Р. Усмонов, Одобнома. *Қуюқ қошлари остида икки кўзи ёниб туради, жиндак тажанглиги ҳам бор — бир сўз етарли, икки сўз ортиқча.* Мирмуҳсин, Умид.

ТАЖАССУМ [а. *تجسم* — шаклланиш, гавдаланиш; катталаниш] эск. кт. Гавдаланиш, ифода белгиси, ҳолат. *Воқеалар образлардагина конкрет тажассумига, типик чизгиларга эга бўлади.* «Ёшлик». *Фикрни теранлаштириш эвазига гоё янада бойийди ва поэтик тажассумига эришади.* «ЎТА».

Тажассум топмоқ Гавдаланмоқ, ифода белгисига эга бўлмоқ. *Шу маънода пейзаж лирикада инсоний ҳис-туйғу ва кечинмаларнинг ёрқин тажассум топиши учун фон вазифасини ўтайди.* «ЎТА».

ТАЖАССУМЛАНМОҚ эск. кт. Гавдаланмоқ, мужассам ҳолда намоён бўлмоқ. *Инсон табиатининг порлоқ, хира, рангсиз, қора ва ҳоказо жонсиз жилвалари кўз олдида тажассумланади.* Ойбек, Навоий.

ТАЖВИД [а. *تجوید* — қироат, оҳанг билан ўқиш] дин. Қуръон оятларини ўқишда нутқ товушлари талаффузининг тўғрилигига эътибор бериш, Қуръонни қироат, алоҳида оҳанг билан ўқиш; Қуръон ўқиш илми.

ТАЖНИС [а. *تجنيس* — ўхшаш, бир хил шаклга келтириш; тўла уйғунлик] **1** Тил бирликларининг шаклдошлигига асосланган сўз ўйини.

2 ад. Оғзаки ва ёзма адабиётда: шаклдош (омоним) сўзларни қўллаш, сўзларни шаклдош қилишдан иборат бадий санъат тури (туюқ жанрида кенг қўлланади). *Мас.: Қўлингдан келганча чиқар яхши от, Яхшилик қил, болам, ёмонликни от, Насихатим ёд қилиб ол, фарзандим, Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.* «Равшан».

ТАЖОВУЗ [а. *تجاوز* — ўтиш, чегарадан ўтиш, босиб ўтиш; ҳаддан ошиш; қонунбузарлик] сиёс. Бир ёки бир неча давлатнинг бошқа мамлакатларни бўйсундириш, уларнинг ерларини босиб олиш мақсадида қурол кучи билан бостириб кириши. *Империализмнинг ҳар қандай хуружлари, исёнлари, суиқасдлари, тажовузлари бу руҳни ўлдиролмайди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 кўча Умуман, зўрик, зўравонлик хатти-ҳаракати, ҳамласи. *Назира ёмон ниятда қилинаётган тажовузни сезиб қолгандай, қўллари ғайритабиий кучга кириб, Йигитлини итариб юборди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Ҳамма чиройли қизлар каби, у ҳам йигитларнинг «тажовузи»га кўп учради.* П. Қодиров, Уч илди.

Тажовуз қилмоқ Шундай иш, хатти-ҳаракат қилмоқ, зўравонлик, тажовузкорликни амалга оширмоқ. *..халқнинг эркига тажовуз қилишга қарши мардонатор кураш олиб борди.* «Саодат». *Қаёқдандир қовлаштириб, «Бир вақтлар Сайфиддинов фалончи қизининг номусига тажовуз қилган», деган гапни топди.* Мирмуҳсин, Жиблажибон.

ТАЖОВУЗКОР [а. + ф. *تجاوزكار* — тажовуз қилувчи] Тажовуз, босқинчилик сиёсатини қўлловчи (қ. **тажовуз 1**). *Тажовузкор давлатлар.*

ТАЖОВУЗКОРЛАРЧА Тажовузорлар каби, тажовузорлик билан. *Тажовузорларча ҳаракат.*

ТАЖОВУЗКОРЛИК Бошқаларнинг ерларини босиб олиш мақсадларига қаратилган зўравонлик ҳаракати. *Тажовузорлик сиёсати.*

ТАЖОВУЗКОРОНА *айн. тажовузорларча.*

ТАЖОҲУЛ [*а. تجاهل* – билиб ёки билмасдан инкор этиш, ўзини билмасликка олиш]: **тажоҳули орифона** *ад.* Мумтоз шеъриятда ўшатиш усулларидан бири: шоир бирор манба (ёр, маҳбуб ва ш.к.) га нисбатан бир ёки бир неча тўғри, ҳаққоний ўшатиш қўллаб, гўё хатога йўл қўйгандай, ўшатишларнинг тўғри-нотўғрилиги ҳақида бошқалардан сўрайди.

ТАЖРИБА [*а. تجربه* – синов, эксперимент; малака, маҳорат; бирор хислатни, иш-ҳаракатни синаб кўриш] **1** Муайян мақсадда амалга ошириладиган, билиш, аниқлаш, синаш ва ш.к. га қаратилган иш, фаолият. *Тажриба ўтказмоқ. Тажриба натижалари. Тажрибада синаб кўрмоқ.* ■ *Тажриба учун ажратилган уч гектар ер тизма тоғлардай бир-бирига уланиб кетган адир этагида эди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Кларк Маҳдининг юрак уришини текшириб кўрди-ю, тажрибани бас қилди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Амалий ишда, ҳаётда ўзлаштирилган, орттирилган билимлар, малакалар, уқувлар мажмуи. *Ҳаётий тажриба. Педагогик тажриба. Илғорларнинг тажрибасини ўрганмоқ. Тажрибаларни ўртоқлашмоқ.* ■ *Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг элагидан ўтказишдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Биз илғор машбалларимизнинг тажрибасини оммалаштиришимиз керак. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Шайбонийхон чоршанба кунги ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъдодини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 *флс.* Объектив дунёни, воқеликни амалий жиҳатдан ҳиссий-эмпирик билиш жараёни; объектив дунё ва ижтимоий амалиёт қонунларининг киши онгидаги инъикоси. *Ҳиссий тажриба. Санъаткорнинг эстетик тажрибаси.*

4 Бир масала, йўналишда дастлабки тарздаги иш, ҳаракат ва унинг маҳсули. *Ёш ижодкорнинг биринчи тажрибаси.* ■ *Ўз ғазалларига ўзи тахмис боғлаш тажрибасини ҳам адабиётимиз тарихида Навоий бошлаб берди. «ЎТА».*

ТАЖРИБАВИЙ Тажрибага оид, тажрибага асосланган. *Тажрибавий ва назарий физика.*

ТАЖРИБАДОР [*а. + ф. تجربه دار* – тажрибага эга] *кам қўлл. айн. тажрибали. Тажрибадор йилқичилар.*

ТАЖРИБАКОР [*а. + ф. تجربه کار* – тажриба қилувчи, тажриба ўтказувчи] **1** *айн. тажрибали. Тажрибакор одамлар.* ■ [*Қодир:*] *Бригадирликка энг яхши, илғор, тажрибакор, ишнинг кўзини биладиган, жонкуяр одамларни сайламоқчимиз. Уйғун, Навбаҳор.*

2 Тажриба ўтказувчи, тажриба билан шуғулланувчи. *Лебедев – жаҳон фани тарихида ёруғлик босимини биринчи бўлиб аниқлаган машҳур тажрибакор олим. «Фан ва турмуш».*

ТАЖРИБАКОРЛИК Катта, кўп тажрибага эгалик, тажриба асосида иш кўришлик, тажрибага оид иш-фаолият. *-Соқол тажрибакорликдан оқаради, – деди у намоздан қайтиб келган чолга. Ф. Расул, Адолат.*

ТАЖРИБАЛИ Катта тажрибага эга, кўп тажриба, малака орттирган. *Тажрибали ўқитувчи. Тажрибали раҳбар.* ■ *Нигора Акрамни тажрибали, билимдон врач деб ҳурмат қиларди. С. Анорбоев, Оқсой. Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ТАЖРИБАСИЗ Иш тажрибасига, малакага эга бўлмаган; гўр, хом. *Тажрибасиз агроном.* ■ *Мен ҳаммани бир-бир синаб кўрганымдан кейин, Ҳасанни ҳаммадан тажрибасизроқ, соддароқ топиб, шунини овлашга кирришдим. С. Айний, Куллар.*

ТАЖРИБАСИЗЛИК Тажрибага эга эмаслик, тажриба кўрмаганлик. *Сиёсий тажрибасизлик. Тажрибасизлик оқибатидаги камчилик.* ■ *Мана, кечаги воқеани олинг. Самолётлар ҳужуми вақтида командирлар тажрибасизлик қилишди, жангчилар шошиб қолишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ТАЖРИБАЧИ *айн. тажрибакор* **2.** *Тажрибачи талаба.*

ТАЗАРРУ [а. تَزْرَع — ўзини паст тутиш, итоткорлик; ялиниш, ёлвориш] Узр билан ёлвориш, ялиниш. *Тавба-тазарру қил, тақсирим гуноҳингдан ўтсинлар.* «Муштум».

ТАЗЙИҚ [а. تَضْيِيق — торайтириш; чеклаш; эзиш, жабр қилиш; эзилиш] 1 Куч билан, зўрлаб ўтказиладиган таъсир, сиқув. *Жамоатчиликнинг тазйиқи. Тайзиқ кўрсатмоқ. Ўз фикрини тазйиқ билан ўтказмоқ.* ■ *Инглиз хўжайинларининг тазйиқи билан Хайдархўжа яна жиддийроқ ишга киришди. А. Ҳақимов, Илон изидан. Бир нафасгина қотган халқ тўлқини яна кучлироқ тазйиқ ва матонат билан олға сапчиди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *эск. физ. Босим. Суюқликнинг тазйиқи.*

■ *Ғоят кучли босимга эга бўлган нефтнинг ер остидан қилиб турган тазйиқини қайтариб турган нарса шу жинс (гил) эди.* «Фан ва турмуш».

ТАЗКИРА [а. تَذْكِرَة — билдириш, хабардор қилиш; ҳаётнома; хотира, эслаш; хотиранома] 1 *ад.* Ёзувчи ва шоирлар тўғрисида қисқача маълумот берилиб, асарларидан намуналар келтирилган, умуман, тарих, тасаввуф, санъат соҳасидаги воқеа ва шахслар ҳақида эсдалик руҳида ёзилган китоб, антология. *Навоий тазкираси — «Мажолис».. янги тиндаги тазкира — антология эди.* «ЎТА».

2 *айн. мемуар.*

ТАЗКИРАЧИ Тазкира ёзувчи шахс. *Бу факт Навоий туркий халқлар адабиётида.. ўз замонаси адабиётининг қимматини оширган илк тазкирачи бўлиш эътибори билан ҳам ижобий таъсир ўтказганлигини кўрсатади.* «ЎТА».

ТАЗКИРАЧИЛИК Тазкира ёзиш, фаолиятнинг шу соҳаси. *..ўрта аср давридаги ўзбек адабиёти учун ҳам хамсачилик, тазкирачилик каби ранг-баранг бадиий асар хиллари.. характерлидир.* М. Ҳусайнов, Навоий мақолотлари.

ТАЗМИН [а. تَضْمِين — қамраб олиш, ичига олиш; ўз фикрини тўғридан-тўғри эмас, ишора, рамзлар билан ифодалаш] *ад.* Шоир ўз фикри, ҳис-туйғусини тасдиқлаш, исботлаш ёки давом эттириш учун ўзга шоир ижодидан шоҳбайт — афоризм даражасига кўтарилган машҳур мисрани ўз шеърида келтиришидан иборат шеърий санъат тури. *Ғарбий хатни Муқимийга узатди. ..Бу шеър*

Муқимийнинг Йигчи эшон ҳақидаги ҳажвига тазмин эди. С. Абдулла, Кувғунда.

ТАЗОД [а. تَضَاد — қарши ҳаракат, қарам-қаршилиқ] *ад.* Мумтоз шарқ шеъриятида ўзаро зид тушунчаларни ифодаловчи сўз ёки ибораларни қўллашдан иборат, кенг тарқалган бадиий тасвир воситаси. *Тазод дастлаб фольклор ва қадимги бадиий адабиётда ишлатилган.* «ЎЗМЭ».

ТАЙ [а. طَي — буриш, букиш; масофани босиб ўтиш; юриш, кезиш]: **тай қилмоқ** (ёки **урмоқ**) *эск.* Кезиб, юриб, айланиб чиқмоқ. *Бир талай манзил-мароҳил тай қилиб, кўп юриб, кўп юрсан ҳам мўл юриб, Аччабод деган шаҳри азимга борганимда, бир тўда катта-кичик, қора-қура ўспиринлар атрофимни ўраб олишди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Ҳар шаҳарман шу шаҳарга борасан, Жаҳонни тай уриб, излаб кўрасан.* «Муродхон».

ТАЙГА [р. тайга < т.-олтой тайга — қояли тоғ] Осиё, Европа ва Американинг ши-молидаги қалин ўрмон зонаси. *Тайга ўрмонлари. Тайга иқлими.* ■ *Тайгалар қуршови ичида бутун, Ажратиб бўлмасди кундузми ё тун.* М. Шайхзода.

ТАЙЁР [а. طَيَّار — учадиган, учувчан; жўнатувчи] 1 Бирор ишга шайланиб, ҳозирланиб турган, шай, ҳозир. *Улар [солдатлар] милтиқларини осмонга ўқталиб, ҳар дам отишга тайёр турардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор нарса, иш учун мойил, рози ҳолатли. *Мени қўя беринг, осадими, чопадими — ҳаммасига тайёрман.* К. Яшин, Ҳамза. *Йўлчи шу чоқда қанча ақчаси бўлса ҳам беришга тайёр эди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Анварга мазкур олий табақаларнинг ҳар қайсиси ҳам ўз қизини бериб, куёв қилишга тайёр!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Салтанат учун қурбон бўлишга ҳам тайёр..* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишлатиш, истеъмол ва ш.к. учун ҳозирлаб қўйилган. *Тайёр кийимлар. Тайёр маҳсулотлар.* ■ *Сутчой тайёр бўлди, сузиб кирайми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ғаввос тайёр арвалардан бирини олиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 *с.т. юкл.* Кучайтириш, таъкид билди-ради (асосан, болани ота ёки онага қиёс-лашда қўлланади). *Кичик ўғли тайёр ота-сининг ўзи бўлибди.*

Тайёр қилмоқ Тайёр ҳолга келтирмоқ. *..ғўшт, мой солиш учун тоғораларни тозалаб тайёр қилишни буюрди. Ойбек, Танланган асарлар. Уй эгаси ажойиб таннти хотин, айтганингени тайёр қилади. Шухрат, Шинелли йиллар. Тайёр ошга баковул қ. баковул.*

ТАЙЁРГАРЛИК 1 Тайёр ҳолга келиш, келтириш ишлари; тайёрлаш, тайёрланиш ҳаракати; ҳозирлик. *Имтиҳонга тайёргарлик. Сафарга тайёргарлик. Баҳорги экишга тайёргарлик. ■ Азиз меҳмонни кутаётгандек уйда тайёргарлик зўр эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 Тайёрлик, ҳозирлик ҳолати. *Сиёсий тайёргарлик. ■ ..жанговар тайёргарликни такомиллаштириб.. жангларга ҳозир бўлиб туриш керак. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Коллеж жамоаси янги ўқув йилига катта тайёргарлик билан келди. Газетадан.*

Тайёргарлик кўрмоқ Тайёрлаш (тайёрланиш) ишларини қилмоқ, амалга оширмоқ. *Чодирларда дам олиш ва катта зиёфатлар бериш учун ҳамма тайёргарликлар кўриб қўйилганини мулла Фазлиддин билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бадиа эгар қошидан ушлаб, отига енгилгина минди-да, улоққа тайёргарлик кўриб чопиб юрган чавандозлар тўпи сари учиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТАЙЁРГАРЧИЛИК с.т. қ. тайёргарлик.

ТАЙЁРЛАМОҚ 1 Тайёр, муҳайё ҳолга келтирмоқ; тахт қилмоқ; ҳозирламоқ. *Қишга ўтин тайёрламоқ. ■ Гулнор ҳамма нарса-ни зумда тайёрлаб, دادасига кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар. Заврак нонушта тайёрлаб, у одам кутиб ўтирганини Меъморга хабар қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..отин бувиларга, эшон ойимларга таҳорат суви тайёрлаш каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ишлаб юзага келтирмоқ, ҳосил қилмоқ, етиштирмоқ (қурмоқ, пиширмоқ, тикмоқ, ясамоқ ва ш.к.). *Унсин.. Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши «тагдўзи» дўппини кийдирди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозирги пайтда шифобахш ўсимликлардан дори тайёрлашга алоҳида аҳамият берилмоқда. Газетадан. У шу куниёқ эни бир метр, бўйи ярим метрли супа тайёрлади. Газетадан. Чиннининг анъанавий вазифаси идиш-товоқлар, меъмор-*

чилик деталлари ва бошқа буюмлар тайёрлашда қўлланишидан иборатдир. Газетадан.

3 Ўқитиб, ўргатиб ва б. йўллар билан бирор иш-вазифа учун тайёр қилмоқ; етиштирмоқ. *Кадрлар тайёрламоқ. Имтиҳонга тайёрламоқ. ■ Тишченко уни [Малоҳатни] бирмунча вақт шофёрлар курсига тайёрлабди, оқибат киргизиб ҳам қўйибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон. Уттиз бир йигит-қиз Олмазордаги механизаторлар тайёрлайдиган билим юртига бориб ўқиймиз [деди Авзам]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ТАЙЁРЛИК 1 Тайёр эканлик, тайёр ҳолатдалик. *Мирзакаримбой жиянининг ишга тайёрлигидан рози каби кулди-да, индамасдан, ичкари кириб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. тайёргарлик. *Шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмагани сабабли тайёрлик кўролмаганидан нақадар хижолатда эканини айтиб битиролмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

ТАЙИН [а. تعيين – белгилаш, тайинлан] **1** Аниқ, белгили, тайинли. *Тайин вақт. Тайин иш. ■ Ахир, хатида тайин ёзибди-ку.. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Умид уларга тайин бир гап айта олмади. Мирмуҳсин, Умид. Аммо бир нарса тайин эди: у шу қизсиз яшай олмайди! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Аниқ, бор ҳолатли, муқимликка эга. *Йигитнинг қўлида гулдай хунари бор экан.. уй-жойи тайин экан. Яна сенга нима керак? Ойбек, Танланган асарлар. ..унга нима етишмайди.. касб-кори тайин, бировга муҳтожлиги йўқ. «Ёшлик».*

Тайин қилмоқ (ёки этмоқ) 1) нима, қачон ва ш.к. жиҳатдан белгиламоқ, аниқламоқ, тайинламоқ. *Темир акамнинг бизларга тайин қилган иши шуки.. Н. Сафаров, Уйғониш. Унинг ёшини тайин қилиш қийин.. Ойбек, Танланган асарлар. Тайин қилдим тўйнинг бўлар кунини. Ҳ. Олимжон; 2) иш-вазифа, лавозим кабиларга қўймоқ, тайинламоқ. *Раисликка тайин қилмоқ. ■ ..мустаҳкам истеҳком ўрнатишимиз, қоровуллар тайин етишимиз мақсадга мувофиқдир. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Тайини йўқ 1) аниқ, белгили эмас; ноаниқ, нотайин. Тўйнинг қачон бўлишининг ҳали тайини йўқ. ■ Наслу насаби номаълум, ота-онасининг ҳам тайини йўқ Қора илонни бирон қимса ҳам эсламади. Мирмуҳсин, Меъмор. Борадиган шаҳрининг**

тайини йўқ. «Муродхон»; 2) ҳолати, натижа-си муқим (аниқ) белгили эмас. *Ишингизга тушунолмай турибман, Йигитали ака, топишингизнинг ҳам тайини йўқ.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Тайини йўқ иш! Мен гўзани нобуд қилгани қўймайман!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) иши, ваъдасида собитлиги йўқ, бурди йўқ; бетайин. *Йўқ, тайини йўқроқ бола экан, бир куни қарасам, бошқа бир қиз билан ивирсиб юрибди..* У. Назаров, Ғурур.

ТАЙИНЛАМОҚ 1 айн. тайин қилмоқ (э-моқ) 1 қ. тайин. *Мажлис вақтини тайинламоқ. Пенсия тайинламоқ.*

2 Таъкидлаб, уқтириб айтмоқ; топшириқ бермоқ. *..ўғлига ёмон гапларни тилга олмастикни тақрор-тақрор тайинларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Волидангиз тайинлаб юбордилар, дарҳол Андижон кўрғонига бориб, бекларни тўпламоқ керак!* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. [Мавлонов:] -*Бу кишининг аҳволдан хабар олиб туринг, — деб қаттиқ тайинлаб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Мансабга, вазифа ёки ишга қўймоқ, белгиламоқ. *Ишга тайинламоқ. Директор қилиб тайинламоқ.* ■ [Мусулмонқул:] *Бу мадрасаларга, хизмати билан танилган уламодан мударрислар тайинлар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *У, бойнинг уйида кечган воқеалардан хабардор бўлиб туриш учун, Шокир отанинг кампирини тайинлаган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бизга канал бўйича ўтов қилиб, ошпаз тайинлаб беришди.* Ш. Ғуломов, Шонли авлод.

ТАЙИНЛИ 1 Муайян, маълум, аниқ, тайин. *Тайинли иш. Тайинли кун.* ■ *Мажлис тайинли бир фикрга келмасдан тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тайинли жавоб ололмаган бойвачча кўрғон эшигига бориб, кучи борича итарди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазиана.

2 Арзирли ва мақбул. *Тайинли иш.* ■ *Нусратулла рўзғорда қўлини совуқ сувга урмайди, ота мулкига тайинли бир наф қўшган эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Орага тушган совуқ вазиятни йўқотиш учун тайинлироқ сўз қидирар, аммо тилим калмага келмасди.* Ў. Хошимов, Хаёлларга бўламан тутқун.

3 Ишонса бўладиган, синашта, бурдли. *Тайинли одам.*

ТАЙИНСИЗ 1 Номаълум, ноаниқ, но-тайин. *Иш жойи тайинсиз. Мажлиснинг куни тайинсиз.*

2 Ишониб бўлмайдиган, бурдсиз, бетайин. *Бу гап уни тайинсизроқ одамга ўхшатиб кўрсатарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТАЙЛАМОҚ шв. Ташламоқ. *Ойчинорнинг оёғини мўлжаллаб, Арқонини усталикман [усталик билан] тайлади.* «Ойсулув».

ТАЙМ [ингл. time — вақт] сирт. Спорт ўйинида, мас., футболда: ўйин учун ажратилган вақтнинг 45 минутлик икки қисмидан ҳар бири (баскетболда — 20 минут). *Биринчи тайм. Иккинчи тайм.*

ТАЙМ-АУТ [ингл. time out — муайян вақтдан ташқари(да)] Спорт ўйинлари қоидаларига кўра, жамоа, унинг устози ёки айрим ўйинчининг илтимоси билан рухсат этиладиган қисқа муддатли танаффус.

ТАЙМЕР [ингл. timer < time — вақтни белгиламоқ, тайинламоқ] тех. Маълум вақт оралиги ўтгандан кейин бирор мослама, қурилмани автоматик равишда улайдиган (узадиган, ўчирадиган) ёки шундай вақт келганидан хабар берадиган асбоб.

ТАЙПАНГЛАМОҚ шв. Лўкилламоқ, лапангламоқ. *Қоғоз халта билан бирга белкуракни кўтарганича, тайпанглаб, пастликка қараб юриб қолди Манноп.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Каримов Норбуви ёнига тайпанглаб келди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТАЙПОҚ шв. Ялпоқ, бир оз ясироқ. *Тайпоқ бош.* ■ *Тайпоқ тобоқда исиріқ тутатди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *..бир зумда новдаларни бир-бирининг устидан ва остидан ўтказиб, тайпоқ саватча ясади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТАЙСАЛЛАМОҚ 1 Қўрқинқирамоқ, ҳадиксирамоқ, шу ҳолда ўзини орқага олмоқ. -*Сиз томонда анови.. кўчқорлар кўринмадими? — тайсалаб сўради Сувонжон.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жонивор [от] бир-икки қамчидан кейин ҳам олдинга жилиш ўрнига орқасига тисарилиб, тайсалларди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Орқага судрамоқ, кечиктирмамоқ, галга солмоқ. *..баъзи бировларимиз уч-тўрт илнима бўларкин, деб якка рўзғор бўлиб тайсалаб юрдик.* Й. Шамшаров, Инсон қалби қуёшдан ёруғ. *Даҳо турли-туман важлар айтиб, тайсаллади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Наҳотки, ўзи бажариши керак бўлган ишга*

енг ишмариб киришиш ўрнига тайсалласа?!
С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ТАЙСАЛМОҚ айн. тайсалламоқ 1. Хизматчилар, ранглари қув ўчиб, чет-четга тайсалдилар. Ойбек, Нур қидириб.

ТАЙФИНЛАМОҚ с. т. Такфинламоқ, кафанламоқ.

ТАЙФУН [ингл. typhoon < хит. taifung (тайфын) — кучли шамол ёки а. طوفان — тошқин; сувнинг кўтарилиши] геогр. Жануби-Шарқий Осиё ва Узоқ Шарқда бўлиб турадиган шиддатли, ниҳоятда кучли шамолли тропик циклонларнинг маҳаллий номи; тўфон. Тайфун кемалар учун хавфли бўлиб, кўпинча ороларда ва материк соҳилида катта вайронгарчилик келтиради. «География».

ТАЙХАР шв. Эшак, эшакнинг боласи. Ким экан у, онаси тайхар? Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Кулга ағанаган тайхардай ранги тоза айниб кетибди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТАК 1 тақл. с. Чилдирма, ногора каби нарсаларни чертганда, чўп билан урганда чиқадиған товушни билдиради. Фақат гижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб қўяр.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Нофоранинг жанглироқ овоз берадиган тоқаси; қ. тум.

3 унд. с. Отни тўхатиш, тинчлантириш учун ишлатиладиган ундалма. «Так», деди-ю, «чувҳа» деди, жўнади. Қоражон ҳам ўз йўлидан қолмади. «Алпомиш». Так, так! Пашша талаятими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАКА I I Эчкининг эркаги; соғлом насл олиш учун танлаб олиннадиган зотли эркак эчки. Тоғ такаси тек турса, оч қолади. Мақол. ■ Кенжа аста қўйлар орасидан бориб, қора таканинг оёғидан маҳкам ушлади. Н. Фозилов, Дийдор.

Така бўлсин, сути бўлсин Нима бўлса ҳам, фойдаси, нафи бўлсин. Мунтазирман ҳар қандай буйругига ер ўпиб, «Така бўлса, сути бўлсин», ийдириб юмшатаман. «Муштум». **Така соқол(ли)** Соқоли таканинг соқолига ўшаш. [Бўри полвон] Кенг ҳам дўнг пешонасини.. чўзиқ жағи, така соқолини силади. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. -Яхши ухладингми? — деб сўради така соқолли нонушадан сўнг. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

2 Туркман қабилаларидан бирининг номи. **Така туркман.** ■ ..кўчада юрган кимса борки, ўққа учди, така ёвмит қиличига йўлиқди. С. Сиёев, Аваз.

ТАКА I Бангладеш Халқ Республикасининг пул бирлиги.

ТАКАББУР [а. تكبر — ўзини улуғ тутиш; мағрурлик, манманлик] Ўзини катта олувчи, кеккайган, гердайган; мутакаббир, димоғдор. **Такаббур одам.** ■ Жуда такаббурсан-да, Зумрад. Отдан тушсанг ҳам, эгар дан тушмайсан. С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва такаббур онасининг эркалаши кўшилиб, қизга ортиқча гурур берган.** Ойбек, Танланган асарлар.

ТАКАББУРЛАНМОҚ кам қўлл. Ўзини кибрли тутмоқ; кибрланмоқ. **Такаббурланиш** ақлли одамнинг иши эмас.

ТАКАББУРЛИК 1 Мағрурлик, манманлик, такаббуруна ҳолат. **Такаббурлик билан гапирмоқ.** ■ Тешабойнинг такаббурлигини кўриб, Ҳасан сўфи ҳам индамай қўя қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Такаббур одамларга хос хислат, хатти-ҳаракат, қилиқ. **Ўқитувчига кибру ҳаво ва такаббурлик асло ярашмайди, чунки ёш авлод ундан ибрат олади.** Р. Усмонов, Одобнома.

ТАКАББУРОНА Такаббурлик билан, кибрланиб. **Уни такаббуруна қараш билан кузатиб турган Абдималик:** -Тинчликми, оғайни? — дея ҳол сўрай бошлади. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.

ТАКАЛЛУМ [а. تكلم — сўзлаш, сўзлашиш, суҳбат] кт. Суҳбат, гаплашиш; сўзлаш. **Ҳамза энди мўйлаби сабз урган.. хаёлчан, такаллуми ифодоли, мантиқли.. ўз сўзли йиғит бўлиб етилган эди.** К. Яшин, Ҳамза. **Тўлғонийнинг такаллумини бир эшитиб, Амаджон оғасига ҳорма айтиб келади..** С. Сиёев, Аваз.

Такаллум қилмоқ Сўзламоқ, гапирмоқ; суҳбатлашмоқ. **Уерда дўстликни улуғлаб инсон, Такаллум қилади кумри мисоли.** А. Орипов, Юртим шамоли.

ТАКАЛЛУФ [а. تكلف — сунъийлик, сохталик; серҳашамлик, жимжимадорлик; ийманиш, тортиниш] Ҳурмат-эҳтиром ва эъзоз-икром билан қилинган муомала, мулозамат. **Такаллуф билан қарши олмақ.** ■ Мен сизнинг кўрпачангизда кўп ўлтирганман, энди менга ортиқча такаллуфингизнинг ҳожати

йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз ортиқ такаллуф кутиб туролмади, тўғри эшикни очиб, ичкарига кирди, ўзини Пулатжонга қараб отди. Ойдин, Асл ёр.*

Такаллуф қилмоқ (ёки **кўрсатмоқ**) Хурмат-эҳтиром билан муомалада бўлмоқ. *Нусратбек.. янги ҳамроҳига ибрат бўлар деган мақсадда жувонга такаллуф қилди: -Чой дамлаб келайми, чанқагандирсиз? С. Нуров, Нарвон. Хола меҳмонларга такаллуф кўрсатиб, орасида Миробидни ҳам чақиб оларди. В. Гофуров, Вафодор.*

ТАКАЛЛУФЛИ Такаллуфни ўрнига қўювчи, сертакаллуф; такаллуф ифодаловчи. *Такаллуфли мезбон. ■ Нигора кўрққанидан такаллуфли жилмайди: -Қоплон, Қоплон, ахир биз сен билан танишмиз-ку! С. Анорбоев, Оқсой.*

ТАКАЛЛУФОТ эск. кт. Такаллуф; такаллуфлар. *Нозик муомала.. ва такаллуфотлар пардаси остида.. хиёнатлар сездди. Ойбек, Навоий.*

ТАКАЛЛУФСИЗ Тортинмасдан, такаллуф кутмасдан; бетакаллуф. *Мақсад: мундан кейин ҳам менга кечаги Анвар каби такаллуфсиз муомалада бўлишларингиз ва хурматлар билан мени ранжитмасликларингиздир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Дўстмат такаллуфсиз, ортиқ қистатмай, ичкари кирди. Ҳ. Шамс, Душман.*

ТАКАЛЛУФСИЗЛИК Такаллуфсиз қилинган иш, ҳаракат, муомала; иш, муомаладаги шундай ифода. *-Хўжайин, - одатдагича такаллуфсизлик билан деди у, - бу кун бир талай иш қилдик. Қайнатангизни кидан келган йигит жуда яхши ишлади. Ойбек, Танланган асарлар. Қизимнинг боқишида, гап оҳангида жиндай такаллуфсизлик сезилиб турарди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ТАКА-ПУКА Чўчиш, кўрқиш, ваҳимага тушиш ҳолатли; безовта. *Бир оздан сўнг Шоқосим отларни тўтатиб, Йўлчига қичқирди: -Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап.. кўзларинг така-пука. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳамманинг юраги така-пука - нафас чиқармай, тўнғизларнинг ўтиб кетишини кутишарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

Така-пука бўлмоқ Ваҳимага тушмоқ, безовталанмоқ. *Бу ерда хоннинг беҳисоб қўшинини кўриб, юраги така-пука бўлиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шу боис ҳаракатлари ноқулай, ясама, ичи така-пука эди.*

«Шарқ юлдузи». *Ҳафизанинг кўрқиб, така-пука бўлаётганини Шоқосим сезиб турарди. Мирмуҳсин, Умид.*

ТАКАСАЛТАНГ Ҳеч нарсанинг ғам-ташвишини қилмайдиган, ишەқмас, бекорчи. *Бир мақсади йўқ, мужмалу мижғов такасалтанг, Иш бўлса чўчиб, кўрқади ялқов такасалтанг. Ҳабибий. Ўзига ўшаиш бир-икки такасалтанг билан уззукун боғида ётиб.. ё тагин аллақайёқларда судралишиб, вақт ўтказади. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.*

ТАКАСАЛТАНГЛИК Такасалтанг(лар)-га хос юриш-туриш, ҳолат. *Такасалтанглик жонига тегмоқ. ■ ..уддабурон бир йигит келди, уни ўзимиз сайлаб, ўзимиз кўтариб қўйибмиз-у, тагин ўша-ўша такасалтанглик қилиб юрибмиз. О. Ёқубов, Ларза.*

ТАКАСОҚОЛ 1 айн. эчкисоқол (яна қ. така).

2 бот. Сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб, кенг тарқалган кўп йиллик бегона ўт.

ТАКА-ТАКА: **така-така қилмоқ** Ағдартўнтар, алғов-далғов қилмоқ, шу тарзда тинчликни бузмоқ. *Тоғларни така-така қилиб юрган унинг [Абдукарим темирчининг] божаси бўлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Мақсуд Низомов акасига орқа қилиб.. ҳамма ёқни така-така қилиб юрибди. «Муштум».*

ТАКА-ТУМ тақл. с. Ногора товушини билдиради. *Том бошида карнайлар нағра тортиб, ноғоралар така-тумга олиб, бойнинг «шуҳратини» бутун шаҳарга ёймоқда эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ТАКБАС [а. تکبیس - бир ерга зич қилиб босиш, сиқиш; зичлаш]: **такбас қилмоқ** Сархонага тамаки солмоқ, тамаки босмоқ, шундай қилиб чекмоқ. *Хўрандаларнинг ичиди такаяга янги келган косибаччалар ҳам бор эди. Булар солма ош қилиб, бир чилим, ярим чилим такбас қилиб кетувчи ёш-яланглар эди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ТАКБИР [а. تکبير - кенгайтириш, қучайтириш; улуғлаш, макташ; худони улуғлаб, «Аллоҳу акбар» иборасини айтиш] *дин. Аллоҳни улуғлаш билан боғлиқ ибора («Аллоҳу акбар» - Аллоҳ буюқдир)ни талаффуз этиш, тилга олиш. Хатиб домла.. оқ бўйра устидаги тобут ёнига боради ва салласининг пешини тушириб, такбир учун кўл кўтаради. А. Қодирий, Обид кетмон. Самад бўқоқ индамай, четга бурилиб кетди. Шукур суфӣ шом намози учун такбир*

тушира бошлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАКИЛЛАМОҚ «Так», «так» овоз чиқармоқ. *Оёқдан зах ўтиб, тиш такиллай бошлади.* Т. Алимов, Хиргойи. *Деворсоат қолган умрини ўлчаётган сингари бир аллозда такиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАКИР-ТУКУР тақл. с. «Так», «тук» ва шунга яқин кетма-кет чиқадиган товушларни билдиради. *Майна уйда ёлғиз ўтириб, уй томини чертаётган ёмғирнинг такир-тукурини тингларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Такир-тукур қилмоқ Такир-тукур товуш чиқармоқ. *Қулоғига тунука томнинг такир-тукур қила бошлагани эшитилди.* Газетадан.

ТАККОН шв. Табиб. *Қимиз дори, деган неча такконлар, Чайиб бергин сава билан кўнакни.* «Алпомиш».

ТАКЛИФ [a. تكليف – буйруқ, топшириқ, вазифа; қийнаш; бурч, мажбурият] **1** Муҳокама қилиш, амалга ошириш ёки қабул қилиш учун тақдим этилган фикр, масала, маслаҳат ва ш. к. *Таклиф киритмоқ.* Кўпчилиكنинг таклифи билан қарор қабул қилмоқ. ■ *Лаълихон колхозга раис бўлсин, деган таклиф овозга қўйилганда, ҳамма бир қўлини кўтарса, Бодом хола икки қўлини баббаравар кўтарди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Менинг таклифим шуки.. Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Таклифи ўринсиз чиққанини сезди-ю.. гапни кулгига бурди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ташриф буюриш, қадам ранжида қилиш ва ш.к. ҳақидаги илтимос, сўз, қақир-риқ. *Таклиф билетди.* ■ *-Раҳмат, Олимхон ака, Мен уйга борай, – Ҳакимбойвачча таклифни оддий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аъзам таклифни кутиб турмай, бўш яшиқ устига ўтирди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Таклиф қилмоқ (ёки этмоқ) Таклиф билдирмоқ, таклифини айтмоқ. *..Меъмори кўриши билан дарҳол ўнг қўли кўксига, салом бериб, ичкарига таклиф этди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кейинчалик Санобарни ўша автобус шофёри устидан бўладиган судга таклиф қилишди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Устод Қавом нон ушатиб.. дастурхондаги ширинликлардан олишга таклиф қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *икт.* Муайян вақтда ва муайян нархлар билан бозорга чиқарилган ва чиқарилиши мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдорини ифодаловчи тушунча.

ТАКЛИФНОМА [таклиф + нома] Мажлис, тўй ва ш. к. га таклиф этиб ёзилган хат; таклиф, қақирув қоғози. *Йиғилиш қатнашчиларига таклифнома юбормоқ.* ■ *Туйга одамларни хат орқали қақиртирмоқчи бўлиб, таклифномалар ёздирди.* «Латифалар».

ТАКОМИЛ [a. تكامل – камолга етиш; мукаммаллик; бир бутун бўлиб бирлашиш] **1** Ривожланиш, камол топиш. *Тадрижий такомил.* ■ *Шоир [Ҳамид Олимжон] ижодий такомилнинг ўзига хос давлари бор.* Газетадан.

2 Мукаммал, камолга етган ҳолат; камолот, етуқлик. *Ҳа, Нигора бекам-кўст гўзал.* *У табиат гўзаллигининг такомили, инсон латофатининг айна мужассами эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Такомил топмоқ Камолга етмоқ. *Сен она! Сен битмас ҳаёт булоғи. Ҳаётни яратган муҳтарам омил. Улуғ келажакнинг ёш ниҳоллари Сендан тармоқ ёзиб, топар такомил.* Зулфия.

ТАКОМИЛЛАШМОҚ Камол топмоқ, мукаммаллашмоқ. [Даминжон:] *Ҳа, бўлмасамчи! Машина деган доим ўзгариб, такомиллашиб туради.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ТАКРОР [a. تکرار – қайтариқ, такрорлаш] **1** айн. **қайтариқ 1.** *Матндаги такрорлар.* ■ *Кимдир «такрор бўлмасин!» деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Айрим ҳолларда ана шундай такрорнинг бири ҳеч қандай функцияни бажармайди, натижада бундай плеоназм тавтологияга тенг бўлади.* «ЎТА». *Бироқ Абдураҳмон Шум боланинг янги шароитдаги қайтариғи ва такрори эмас, у янги қаҳрамон.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Иккинчи ёки кўп марта; қайта, қайта-қайта. *Такрор айтмоқ.* *Такрор огоҳлантирмоқ.* ■ *Лоақал сиёсат юзасидан бир нима жаримага тортилсалар, истиқболда бу каби галаёнлар такрор бош кўтармагай.* Ойбек, Навоий. *Чол такрор сўрагач, у жавоб берди: - Тошкентда иш топсам, балки қоларман.* Ойбек, Танланган асарлар.

Такрор бўлмоқ Такрорланмоқ, қайтарилмоқ. *Ҳар баҳор ҳам шу бўлар такрор, Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади.* Ҳ. Олимжон, Ўрик

гуллаганда. **Такрор қилмоқ** Такрорламоқ, қайтармоқ. *У, сўзларини билмаса ҳам, овозининг борича, бутун юраги, севинч ва қувончини бағишлаб, ёқимли оҳангни такрор қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 тлш. айн. такрорий сўз қ. такрорий.

ТАКРОРАН *рвш.* Иккинчи ёки кўп марта; такрор ҳолда, яна, қайтадан. *-Душман вақтинча тантана қилмоқда, — деди такроран Чернецов.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАКРОРИЙ Такрор қилинадиган, такрор бажариладиган, такрор ҳолдаги. *Такрорий қурт боқиш. Такрорий экиш.* ■ *Меъмор хотини ва қизининг бир неча бор такрорий уқтиришлари натижасида уч соябон арава, олти отни кирага олиб.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Такрорий сўз тлш. Сўзнинг кўплик, давомлилик каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилувчи такрор шакли. *Мас., катта-катта* (дарахтлар) *ёш-ёш* (болалар) *хўн-хўн* (йиғламоқ) ва б.

ТАКРОРЛАМОҚ Иккинчи ёки кўп марта такрор қилмоқ, қайтармоқ. *Яна бир такрорланг, фақир радифини ўқиб олмоқчиман.* П. Қодиров, Юлдузи тунлар. *Юсуфбек ҳожи, то Эскижувага етеунча, ўзининг юқоридаги сўзини кўй, гузар халқига такрорлаб келмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАКСА I [*нем.* Taxe — эълон қилиш, баҳолаш < *лот.* taxare — баҳоламоқ, баҳо, нарх қўймоқ] Давлат ёки ўз-ўзини бошқариш органи томонидан аниқ белгиланган товар баҳоси ёки меҳнат ва кўрсатилган хизмат ҳақи миқдори.

Такса бичмоқ (ёки қўймоқ) Катъий баҳо, нарх белгилаб қўймоқ. *Шаҳар шўроси бутун хусусий уйларнинг ижара ҳақиға такса бичиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАКСА II [*нем.* Dachshund] Танаси узун, оёқлари калта ва қийшиқ бўлган, инда яшовчи жониворларни овлашга мослашган ов ити.

ТАКСИ [*фр.* taxi] Киракаш енгил автомобиль ёки юк автомобили. *Енгил такси. Юк ташувчи такси. Уйға таксида қайтмоқ.* ■ *Бино ёнига такси келиб тўхтади, ичидан Ирода тушди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАКСИЧИ Такси ҳайдовчиси, шофёр. *-Қаёққа, биродар? — шопмўйлов таксичи машинанинг қия деразачасидан мўраллади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТАКСОМЕТР [такса I + *юн.* metreo — ўлчаيمان] Такси автомобилнинг қанча йўл босганлигини ва қанча ҳақ тўлаш кераклигини кўрсатувчи ҳисоблагич.

ТАКСОМОТОР *айн. такси. Таксомотор парки.*

ТАКСОНОМИЯ [*юн.* taxis — тартиб билан жойлашиш + *пomos* + *қонун*] Бутун борлиқнинг мураккаб, одатда, иерархик тузилмалари соҳаларини (жонли табиат, Ернинг тузилиши; география, геология, тилшунослик, этнография ва ш.к. нинг объектларини) таснифлаш ва тартибга солиш назарияси, шу ҳақдаги фан.

ТАКСОФОН [такса + *юн.* phone — товуш] Ичига танга, жетон ташлаш билан ёки магнитли карта киритиш орқали ишлайдиган (гаплашиш мумкин бўлган) телефон аппарати.

ТАКТ [*нем.* Takt < *лот.* tactus — сал тегиши; сезиш, ушлаб кўриб ҳис қилиш] I Муסיқа вазн бирлиги: мусиқа асарининг баравар вақт давом этадиган ҳар бир бўлаги. *-Ҳовлидаги бир туп атиргул ҳам шу қўшиқнинг тактиға тушиб, аста тебранмоқда.* — *деди қиз.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

2 тех. Бирор механизм иш циклининг бир бўлаги.

3 тлш. Нутқнинг бўғиндан катта (бир неча бўғиндан иборат), фразадан кичик бўлган фонетик бирлиги.

ТАКТАК Арпанинг бир тури; тоғарпа. *Ойша хола ҳам тандирга янтоқ, тактак унидан нон ёпишға уринаётганини ўйлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАКТИК I Тактикани яхши биладиган, тактикаға моҳир.

ТАКТИК II Тактикаға оид, тактика принципларига ва қоидаларига мос; тактикаға асосланган, тактикадан келиб чиқадиган. *Тактик қоида. Тактик разведка.* ■ *Тактик жанглар, машғулотлар тугагач, курсантлар фронтға жўнади.* А. Раҳмат, Фронт йўллариди. *Гуреевнинг бу тактик усули ҳам Шералиға ёқмади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ТАКТИКА [*юн.* taktike — қўшин тузиш, сафлаш маҳорати] I Ҳарбий санъатнинг жангга тайёргарлик кўриш ва жанг олиб бориш назарияси ва амалиётини ўз ичига олган таркибий қисми. *Дастлабки уринишлари беҳуда кетган немислар тактикани ўз-*

гартирдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. *..алоҳида ўқчи батальон.. армия қисмларининг тажрибаларини, душман тактикасини ўрганиб, жангларга ҳозир бўлиб туриши керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўзланган мақсадга эришмоқ учун олиб бориладиган курашнинг муайян шариоитга мос йўл ва воситалари, шакл ва усуллари. *Тактика билан иш олиб бориш, меҳнаткаш халққа таяниб.. улардан кўнгилли дружиначилар сафига тортиш керак.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТАКФИН [a. تَكْفِين — кафанлаш, кафанга ўраш] Мурдани кафанлаш, кафанга ўраш. *Кечаси билан такфин чораларини кўриб.. ул жанобни дафн қилинди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ТАКФИНЛАМОҚ Мурдани кафанламоқ, кафанлаб тобутга солмоқ.

ТАКЯ I [a. تَكْيَه — бошпана, тураржой, макон; мусофирхона; етимхона; суянчиқ] шв. Ёстиқ, болиш; суянчиқ.

Такя қилмоқ Суянмоқ, таянмоқ. *Унинг [Азизбекнинг] қаторидаги иккинчи киши бошига катта салла ўраб, қамчи сопи билан эгарнинг қошига такя қилган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Икки тирсагини тиззаларига кўйиб, кўлларини энгагига такя қилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ТАКЯ II [a. تَكْيَه — тураржой, макон, манзил] I Одамлар тўпланиб улфатчилик қиладиган жой. *Такяда ўтириб, энди битта чой ичиб бўлган эдим, қотмагина бир йигит келиб: -Қурбон ота сиз бўласизми? — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинон чироқлари.

2 тар. Банги ва кўкнорилар тўпланадиган жой; кўкнорихона. *Ўн йил ичиди у [Мамарайим] кирмаган кўча қолмади. Наякини ўрганди, қора дори еди, такяларга кириб, кўкнори ичди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАКЯГОҲ [a. تَكْيَهگَه] I айн. **такя** II, **такя-хона** 2.

2 *эск. кт.* Суянчиқ, мададкор, ҳомий. *Бу мажбуриятни ўзимга эътиқод қилганимдан эмас, балки сизнингдек оталарим, оғаларимга такягоҳ деб ишонганимдандир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Баъзилар эса неча такягоҳларига суянади, онасини, отасини, ҳатто бобокалонларини ишга солади.* Н. Ёқубов, Жон.

ТАКЯХОНА [такя + хона] I *тар.* Мусулмон мамлакатларида бой одамлар томони-

дан қурилган, мусофир, камбағал, уйсиз кишиларга вақтинча ётоқ, бошпана сифатида бепул хизмат кўрсатадиган меҳмонхона.

2 айн. **такя** II.

3 *дин.* Шиа йўналишига мансуб мусулмонлар ибодатхонаси, масжиди.

ТАЛАБ [a. طَلَب — излаш, қидириш; сўраш, исташ; хоҳиш] I Қатъият билан қилинган сўров, илтимос. *Лекин нима қилсин, раҳбарнинг буйруғи, талаби.* Ҳ. Шамс, Душман. *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан турар экан, қизил атлас куйлагининг ранги юзига ургандай, қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Бажарилиши, бўлиши шарт ва тақозо этиладиган нарса (нарсалар). *Олий ўқув юртига кириш талаблари. Стандарт талабларига жавоб бермоқ.* ■ *Бироқ жангнинг энг масбулиятли пайтида устав талабини бажариш имкони бўлмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мантиқ талаби шу эрур, шоҳим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Эҳтиёж, истак. *Унинг талаби катта. Маданий молларга талаб кучаймоқда.* ■ *Ҳозирча у бу ҳужжат билан мамлакат талабини қондиришга — маориф frontiга боради..* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *иқт.* Харидор, истеъмолчининг бозорда муайян товарларни, неъматларни сотиб олиш истаги. *Муайян товарга ёки товарлар тўпламига барча харидорлар билдирган талаб йиғиндиси бозор талаби дейилади.* «ЎЗМЭ».

5 *с.т.* Талабгор, хоҳловчи. *Талаб борми? У билан курашишга талаб чиқмади.* ■ *Қилич келиб ялаб-ялаб, Икки ёв урушга талаб.* «Шириш билан Шакар».

6 *сфм.* Отларга бирикиб, ўша отдан англашилган нарсани истайдиган, унга муҳтож, талабгор маъносини билдиради (Бундай бирикмаларнинг аксарияти қўшма сўзга айланган). *Сув талаб экинлар. Изоҳ талаб ибора. Чоқиқ талаб гўзалар.* ■ *Ўктамнинг қовжироқ лаблари чойталаб эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Чунончи, Алпомиш, Манас — умр бўйи тирноқ кўрмай, фарзанд талаб бўлиб юрган чол ва кампирнинг ўғиллари.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

Талаб қилмоқ (ёки **этмоқ**) I қатъий тарзда хоҳиш-истак, талаб билдирмоқ; сўрамоқ. *..кекирикка ҳам пора талаб қиладиган нафси наҳангларнинг кунни битди.* «Муштум». *..Замиранинг қотилларига ўлим жазоси бе-*

рилишини талаб қиламан! С. Зуннунова, Гулхан; 2) тақозо этмоқ, шарт қилиб қўймоқ. *Шайбонийхон бугун қўлламоқчи бўлган усул яшин тезлигида ҳаракатланишни талаб қилади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Халқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиш муаллифдан катта истевдод талаб этади.* Газетадан; 3) шв. талабгар бўлмоқ, истамоқ. *Суянган фарзандим, сен Ёдгоржоним, Болам, талаб қилма Аймоқ юртига.* «Ёдгор».

ТАЛАБА [ا. طلبه — сўровчилар, талаб қилувчилар; ўқувчилар] Олий ёки ўрта махсус ўқув юрти ўқувчиси. *Мадраса талабалари «аъло», «авсат» ва «адно» номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Йигиталининг ҳамхонаси — ҳозир институт талабаси..* *Ғолибжон уйга бориб келаман, деётгандай бўлувди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан.

ТАЛАБГОР [а. + ф. طلبگار] 1 Талаб қилувчи; истовчи, хоҳловчи. *Баковул даврага чорлади: -Насим полвонга талабгор бўлса — чиқсин!* Т. Мурод, Қўшиқ. *Талабгорлар кўп, аммо сизга ўхшаган катта олимлар иштирок этишини тайинлашган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Келиб ҳар шаҳру қишлоқдан талабгор, Олулар қанча бўлса илм даркор.* Ҳабибий.

2 эск. айн. даъвогар 2.

ТАЛАБНОМА [талаб + нома] Бирор нарсани талаб қилиб ёзилган хат, ҳужжат. *Талабнома ёзмоқ. Талабнома билан мол олмоқ.* ■ *Участкалардан келиб турган талаблар, докладномалар.. янги-янги чизмалар сўралган талабномаларнинг саноғи бўлмайдиган баъзан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Қўлига қўшимча зарур материаллар ёзилган талабномани тутқаздим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТАЛАБЧАН 1 Бажариш, амалга оширишни қатъий туриб талаб қилувчи, бу йўлда оғишмайдиган. *У деканнинг иш юзасидан ҳар қандай яқинликни йиғиштириб қўйишини, талабчан, қаттиққўлигини, ҳеч кимни аяб ўтирмаслигини яхши биларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ўртоқ Раҳим-жонов ўз касбига муҳаббат билан қарайдиган, масъулиятни ҳис қиладиган, талабчан агрономдир.* Газетадан.

2 Юксак талаблар қўювчи, юқори даражани кўзлаб фаолият кўрсатишни талаб

қилувчи. *Расмнинг тағига: «Ўзгар шогирддан талабчан устозга» деб ёзилган.* «Гулдаста». *Талабчан, меҳнаткаш шоир Ҳамид Олимжон қисқа умри ичида жуда катта маданий мерос қолдирди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Талаб жиҳатдан ва баҳолаш савияси юқори. *Талабчан китобхонлар.* ■ *«Бир йилнинг тўққиз кунини» фильми талабчан томошабинларимизнинг юксак дидига мосдир.* Газетадан. *Ҳа, йилдан йилга иш салмоғи ортиб борапти, одамлар эса талабчан бўлиб кетишяпти.* «Муштум».

4 Кўчма Кўп талаб қиладиган. *Бодринг — иссиқсевар, ёруғсевар ва намга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ТАЛАБЧАНЛИК Талабчан бўлиш, талабни бўшаштирмай иш туттиш. *Талабчанлик йўқлигидан бир йил мобайнида атиги учтагина мактаб текширилган эди.* Газетадан. *Ўз-ўзига қаттиқ талабчанлик билан уй-ғунлашиб кетган камтарлик одамнинг олийжаноб характеридан туғилади.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАЛАЙ Анча, кўп, кўпгина. *Шу кўйи бошига тушган кулфатларни бир чеккадан айтишига чоғланди-ю, ташқаридан талай одамлар ўзларига боқиб туришганини кўрди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Домла талай вақтгача ухлай олмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Бир талай Жуда кўп. *Олма, ўрик, олчалар Туккан гулларин, Мевалари бир талай, Эгган бўйларин.* З. Диёр. *Эртаси кунига мезбонлар бир талай меҳмон қаққиришган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ТАЛАМОҚ 1 Зўрлик билан ёпирилиб тортиб олмоқ, олиб қўймоқ. *Кўқонни талаб, бизнинг устимизга қўшин тортиб келаётган..* Султон Аҳмад мирзо эса бизнинг подшомир билан бир отадан бўлган оға-инилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Талашиб-тортишиб харид қилмоқ. *Янги китобни бирпасда талаб кетишди.*

3 Кўп бўлиб, биргалашиб ташланмоқ, ёпишмоқ. *Арилар таламоқ.* ■ *Болалар бараварига Раҳимни талай бошлашди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 Киши ёки нарсага давомли (такрор-такрор) ҳужум қилмоқ, шу тарзда юлиб-юлқимоқ. *Хув анави ялангликка қаранглар!..* *Унда одамзод суяги ётибди.* *Бечорани қашқир талаган бўлса керак.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 кўчма с. т. Қаттиқ уришиб бермоқ, юлиб-юлқиб ёпишмоқ. Кичкина бир қизчадан дакки еган аёл Эргашойни талаб берди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

6 кўчма с. т. Таталамоқ, тирнамоқ, гаш қилмоқ. [Алишернинг] Кўнглини шубҳа, ғазаб, пушаймон ҳислари талар эди. М. Осим, Зулмат ичра нур.

Ичини ит (ёки ари) таламоқ Ўта бетинч бўлмоқ, безовталанмоқ. Ҳамма ўз иши билан банд. Биргина Низомжоннинггина ичини ари талапти. С. Аҳмад, Уфқ.

ТАЛАНТ [юн. talanton — тарози; пул-ҳисоб бирлиги] 1 Юқори даражали туғма қобилият; истеъдод. Бировларга суйкалиб эмас.. ўз меҳнати, таланти билан обрў олиши керак. Мирмуҳсин, Умид. Ноёб талант эгаси бўлган Юсуфжон қизиқ ўз халқининг азиз фарзандларидан биридир. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Юксак қобилиятга, катта истеъдодга эга бўлган шахс. Бизда яхши талантлар жуда кўп. ■ Абдулла Қодирий, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор каби туғма талантлардан ҳар қанча ўргансанг арзийди. М. Жўра, Ноширнома.

3 Юнонистон ва б. айрим қадимги давлатларда оғирлик ва пул ўлчови бирлиги. Қадимги Римдаги кумуш ёмбилар бир талант оғирлигида чиқарилган. «Фан ва турмуш».

ТАЛАНТЛИ Юқори даражали қобилиятга, талантга эга бўлган; истеъдодли. Талантли бола. Талантли созанда. ■ Ичи қора, ҳасадеғўй киши ақлли ва талантли кишилардан ўрганиш ўрнига, уларга бахиллик қилади. Р. Усмонов, Одобнома. Халқ ўзининг талантли фарзанди Ҳамид Олимжонга ҳайкал қўйяпти. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАЛАНТСИЗ Таланти йўқ; истеъдодсиз.

ТАЛА-ТАЛА Ҳамма ёқдан тортқилаб талаш, ўзлаштириш; талон-торож, торт-торт. Тала-тала бўлмоқ. Тала-тала қилмоқ.

ТАЛАТИН, талитин шв. Чармнинг қалин бир тури. Шу тобда бошида қора чўғирма, эғнида узун ипак тўн, оёғига талитиндан маҳси кийган Аваз ўрнидан туриб.. шеър ўқий бошлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЛАТЎП Ур-йиқит, сур-сур ва ш.к. бесаранжом, нотинч ҳолат; тўс-тўполон. Ун минг уйли Кўнғирот талатўп бўлиб, Кашал элига, Қалмоқ юртига.. кўча бошлади. «Ал-помиш». Содиқжон бойваччанинг ҳовлиси

бирпасда талатўп бўлиб қолди. Зубайда ерда ётарди.. К. Яшин, Ҳамза.

ТАЛА-ТЎПОЛОН Шов-шув, шовқин-суронли ҳолат. ..уларни қишлоқ чегарасига-ча тала-тўполон билан кузатишди, кейин ҳалиги ашулани айтиб, қишлоққа қайтишди. Ҳ. Шамс, Душман. Раис кўнғироқ чала бериб, тала-тўполонни сал босди-да, иккинчи жиноятчига — Азмиддинга ўтди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАЛАФ [а. تلف — зарар, зиён; бузилиш, шикастланиш; ҳалоқат; йўқотиш] Йўқ бўлиш, ҳалок, нобуд бўлиш. Арзимаган сабаблар билан талаф бўлган жонларни ҳамиша кўз олдинда тут! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛАФОТ [а. تلفات — «талаф» с. кўпл.] 1 Урушда берилган қурбонлар; йўқотишлар. Душман катта талафот кўриб, чекинишга мажбур бўлди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. ..жангда энг катта талафот пидедалар орасида бўлур, бунни билурсенми? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Йўқотиш, ажраб қолиш; зарар. Ер силкиниши ҳозир ҳам жуда катта талафотларга сабаб бўлмоқда. Газетадан.

ТАЛАФФУЗ [а. تلفظ — сўзлаш, айтиш] Товуш ёки сўзнинг айтилиши, айтилиш хусусияти. Унли товушларнинг талаффузи. Сўзни тўғри талаффуз қилиш. ■ -«Олин-олин» эмас, «олинг-олинг» — «берите, кушайте» деган сўз, — деди Элмурод. -Ҳа, талаффузи қийин экан. Майли, ўрганиш мумкин. Ишқилиб, менга ўзбекча ўргатасиз, — деди Михайлов. П. Турсун, Ўқитувчи. Киши исмлари имлосига хос бўлган яна бир хусусият шундаки, баъзи сўзлар исмга кўчгач, сўзнинг талаффузида ҳам айрим ўзгаришлар юз беради. Э. Бегматов, Киши исмлари имлоси.

ТАЛАШ 1 Таламоқ фл. ҳар. н. Босқинчилар шаҳару қишлоқларни талаш билан қаноатланмай, кўҳли қизларни чўриликка олиб кетишар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу кун — бозор куни, Хўжайлидан чиққан бозорчиларни талаш учун йўлтўсарлар шайланиб келаётган бўлсалар керак. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор нарсани қўлга киритиш йўлидаги зиддиятли олишув, жанг. Ўзаро тожтахт талашлари Абдулатифни ёвуз инсонга, отасининг қотилига айлантиради. Мирмуҳсин, Меъмор. Жанг боради олисда, Ер та-

лаш, осмон талаш. «Шарқ юлдузи». Қутлуғ Нигор хоним.. ўғлининг бу талашларга, адоватларга аралашмасдан, ўз мулкида осойишта ҳукм суришини истарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ўзиники қилиш учун ёпишиш, тиришиш ҳаракати (кам, етишмаётган нарсаларга нисбатан). *Вагонда жойлар талаш. Чуғурчувур. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Бутун бошлиқ колхозда битта универсал талаш. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

4 Жанжал, низо. *Ўзаро талашлар, фитналар, фасод – Меҳнатни, савдони, қўшиқни эзди. М. Шайхзода. Ушбу дорга осилгучи бетавфиқ, Авбошларга, осийларга бўлиб бош, Халқ ичига солди нифоқ ва талаш. И. Султон, Номаълум киши.*

5 Тортишув; баҳс, мунозара. *Яна ўртада хомушлик ҳукм суриб, Ҳасанали ишни тузукроқ очиш ва ё шу куйи қолдириб кета бериш талашида эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қай хунарни танлашга Болалар қотди боши. Ҳаммасини ўргансак, — Қайнар фикр талаши. Қ. Муҳаммадий. Кун билан унинг бошида фикрлар талаши авжга минди. Мирмуҳсин, Чинқиш.*

Тонг талаш Тонг отиш. *Тонг талаш пайт.. ой ётоғига отланаётган.. палла. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.*

ТАЛАШМОҚ 1 Таламоқ фл. бирг. н. *Шайбонийхоннинг қуюндай отлиқлари уларнинг.. кўчларини талашиди, кўпларини аёвсиз ўлдиришди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Ўзиники қилиш учун тиришиб ёпишмоқ, айтишмоқ, олишмоқ. *Жой талашмоқ. ■ Талашиб, тортишиб, кўпроқ олган бир аёл ўз насибасидан Бувинисонинг косасига озгина солиб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Йигит, бошлиқ билан пул талашиб, айтишиб қолгани эсига тушиб, яна зардаси қайнади. М. Мансуров, Ёмби.*

3 Даъволашиб уриш-жанжал қилмоқ, низолашмоқ, уришмоқ. *Тахт талашмоқ. ■ Нега подшолар уришди? — Ер-сув талашиб уришди! П. Турсун, Ўқитувчи. ..қайнсингисининг уй-жойини талашиб нима қиларди? -Буниси ўзига аён. Газетадан.*

4 Баҳслашмоқ, тортишмоқ. *Деворга орқасини бериб, ёнма-ён турган ўрта ёшдаги икки аёл нима ҳақидадир талашмоқда эдилар. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Баҳслаша-*

дилар, ҳар ким ўз ёнидаги билан талашади. А. Қодирий, Улоқда.

Бир қориндан талашиб тушган қ. қорин 7. Бўй талашмоқ Бўйи бараварлашмоқ. *Эртаиндин маккажўхорингиз ўзингиз билан бўй талашиб қолади. С. Кароматов, Ҳаёт қандай яхши. Йўл ёқасида бўй талашиб ўсан тираклар чўл шамолида оҳиста шовуллайди. «Ўзбекистон қўриқлари». Гап талашмоқ* Ўзиникини маъқуллаб гап айтишмоқ. *Икки қизча мактабдан келаётиб, гап талашиб қолишди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Жон талашмоқ 1) жон олиб, жон бермоқ; қаттиқ курашмоқ. Олисда қонли уруш бормоқда, шаҳарлар ёнмоқда, одамлар ёвуз душман билан жон талашмоқда эдилар. С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўлим олди талвасасида бўлмоқ. Қон талашмоқ 1) тўқ қизил, кўкиш қизил рангга кирмоқ. У қон талашиб турган чўл уфқига сокин термилганча.. ётаверди. С. Сиёев, Аваз; 2) бирор зарб таъсирида кўкиш рангда қон тўпланмоқ (киши танаси ёки унинг бирор аъзосида) ёки қонга тўлмоқ. Қон талашган кўзлар. ■ ..қон талашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай. «Муштум».*

ТАЛАШ-ТОРТИШ Қаттиқ баҳс, мунозара, тортишув. *Кўп талаш-тортишдан сўнг, у йигирма процентдан эмас, ун уч процентдан беришга рози бўлди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ТАЛАШУВ 1 Талашмоқ фл. ҳар. н. *Талашувнинг ҳождати йўқ.*

2 Жанжал, тортишув. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноксиз: у, эликбоши бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тикади, маҳалланинг одамлари орасида юз берган ҳар хил жанжал ва талашувларга боши билан кириб кетади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТАЛБИС [а. تلبیس — кийинтириш; қоплама, тўшама; ҳийла, макр, ёлғон] эск. кт. **1** Сохта, қалбаки, ёлғон. *Талбис васиқа.*

2 Айёрлик; ҳийла, найранг. *Шу кунгача айтган ёлғонларинг, қилган талбисларинг, еган ҳаром-харишларинг бас. С. Айний, Куллар.*

ТАЛВАСА [а. تلوسه — ҳаяжон, изтироб, ташвиш] Эсанкираш, саросима ва ш.к. билан юз берувчи безовталиқ, ҳаяжонли ҳолат. *Мана энди.. талваса билан қалби тубига бекитиб келган сирини очиб қўйди.. Шуҳрат, Умр поғоналари. [Ёрқиной] Дадасининг оқ қилишини аччиқ устидаги талваса деб*

биларди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ярадорлар.. изтироб ва иситманинг зўридан талваса билан бирдан сачраб турар, сўнг хушсиз йиқилар эди.* Ойбек, Куёш қораймас.

Жон талвасаси 1) ўлим олдидаги безовталиқ, жон талашиш. *Уларнинг учи [учтаси] ўлган, бири эса ҳали жон талвасасида эди.* О. Отабеков, Кам бўлмагур, ўғил; 2) қаттиқ безовталиқ, кўрқув, ҳаяжон. У [эркак] аёлнинг биллагидан ушлади. *Аёл жон талвасасида: -Войдод, одам борми!? - деб қичқириб юборди.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. *..сайёд домидан хуркиган оҳудай жон талвасасида қочиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАЛВАСАЛАНМОҚ Талвасага тушмоқ, талвасада қолмоқ, қаттиқ ҳаяжонланмоқ. *Бўлмади, ўрнидан турди-да, ўринсиз ҳадиксираб талвасаланаётган.. йигитнинг сўзини бўлди.* Т. Алимов, Совға.

ТАЛЛИЙ [лот. thallium < юн. thallos — яшил новда] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кумушранг оқ металл.

ТАЛЛОН 1 Ўн икки ёшли от.

2 *кўчма* Жуда қари, мункиллаган чол. *Буни ҳайданг, кўя кўрманг! Бу чатоқ бир шумки, Қошу мижжангни териб, Кўсаю таллон қиладир.* Ҳамза.

ТАЛМЕҲ [а. تلحیح — шама, ишора] ад. Шарқ мумтоз шеъриятидаги бадиий санъатлардан бири бўлиб, бунда шоир ўз шеърида аввалдан маълум ва машҳур бўлган қисса, воқеа ёки асарга ишора қилади, натижада ўз фикрини мухтасар баён этади.

ТАЛМОВСИРАМОҚ 1 Довдирамоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. *Сабогул бу саволларнинг биронтасига жавоб тополмас, талмовсирар, нажот йўлини излаб, кўз ёшига зўр берарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукми ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

2 Атайлаб ўзини шундай ҳолатга солмоқ, шундай ҳолатда тутмоқ. *Ўрталаридаги сирдан дастурхончининг хабардорлигидан ҳайрон бўлди, ўзини билмасликка олиб талмовсиради.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Чолнинг талмовсираётганини очиқдан-очиқ сезиб турарди у.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТАЛМУД [а. تلمود < қад. яҳ. ламейд — таълимот] Яҳудийларнинг қадимги диний

китоблар тафсиридан иборат қонун-қоидалар мажмуи, муқаддас китоби.

ТАЛМУДЧИ Масаланинг моҳиятини тушунмасдан, уни кўр-кўрона, юзаки ёдлаб олган шахс; қироатхон, ҳарфхўр.

ТАЛМУДЧИЛИК Қироатхонларча фикр юритиш; ҳарфхўрлик.

ТАЛОН 1 Узганинг мулкини талаб тортиб олиш; талаш. *Агар биронтамининг қуроғимиз узилса, чуввос кўтарамиз. Айниқса, узилган қуроқ бошқа маҳалладан бўлса, мен ва ўртоқларим у тушар-тушмас талашиб-тортишиб, талон қилиб олишга шошиламиз.* Ойбек, Болалик. *Кўрди кўп зилзила, селни, тошқинни, Кўрди кўп талонни, кўрди босқинни.* А. Обиджон, Кетмагил.

ТАЛОН II [фр. talon] 1 Бирор нарсани олиш, бирор жойга кириш ҳуқуқини берадиган назорат варақчаси. *Бензин талони.*

2 Хужжат (чек, ордер ва ш. к.)нинг ажратиб олинадиган ёки аксинча, у ажратиб олингач, дафтарда қолдириладиган қисми, дубликати.

ТАЛОН-ТОРОЖ [талон + ф. تاراج — ўғирлаш, талаш; ўлжа] Ҳамма ёқдан тортиқлаб талаш, ўзлаштириш, тала-тала, тортирт. *Талон-торож юртни вайрон этди, мамлакат завол топди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Талон-торож, босди-босдилар товсиллаб, Самарқанд ёнида Бухоронинг ҳам бир қадар осойишта тургани тўфайли йиллар тез кечаётгандай туюлар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАЛОНЧИ Талон қилувчи, таловчи, босқинчи. *Ким яхши кўради у талончи итларни?* И. Султон, Бургутнинг парвози. *Ваҳший талончилардан қаттиқ нафратланган Юсуфжон.. фурсат пойлаб, улардан ўч олишга интиларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТАЛОНЧИЛИК Талон, талон-торож иши, ҳаракати. *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нури асрига ғолибона юраёттир.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАЛОТУМ [а. تلاطم — ўзаро тўқнашиш, урилиш; тўлқинларнинг бир-бирига урилиши] Тўс-тўполон, ғавғо. *Бутун бир қишлоқни талотум қилган Рашиан исмли оёқялан ушландими?* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТАЛОҚ I [а. طلاق — ажралиш, хотин билан ажралиш, қўйиш] 1 Никоҳни бузиш,

бекор қилиш ҳақидаги эр томонидан ай-тиладиган сўз; бу сўзнинг айтилиши хотинни барча хотинлик мажбуриятдан тўла озод қилади. «Талоқ» сўзини эшитган Кумушнинг кўзи ярқ этиб очилиб, яна юмилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Талоқ қилмоқ «Талоқ» сўзини айтиб, никоҳни бузмоқ. *Хотин қилиш қўлингиздан келмаса, талоқ қилинг!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Уч талоқ** Уч марта талоқ; узил-кесил ажралиш (бу ҳолда шарият қондасига кўра, хотин то бошқа эрга никоҳланиб, яна ажралмагунча, ўз эри билан ярашувви мумкин эмас). *Уста Абдурахмон қизларни кўп уради. Бир куни Нисо буви: – Урсангиз, ўша дўконингизга олиб бориб уринг, – деганида, уста: – Ҳа, жонинг ачийдими, бундан кейин мен ураётганда, кулиб турмасанг, уч талоқсан.. – деб юборди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Талоқ хат(и) қ. хат 9.**

2 Қиз, хотин каби сўзлар билан қўлланиб (одатда қўшма сўз сифатида), шу сўзга нисбатли сўкишни, ҳақоратни билдиради. *Мен ахир сингли талоқни жўрттага қоптирдимми? А. Қодирий, Обид кетмон. Тирноқча жойимни сен хотинталоқча бермаганим бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар. *..ҳе, гап билгунча иш билгин, баччаталоқ!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЛОҚ II айн. қоражигар 1. *Кўй сўйилиши билан қорин қисмига ёпишиб турган талоғини аста кўчириб оламиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТАЛОҚНОМА [талoқ + нома] Талоқ қилинганлик тўғрисида эр томонидан ёзилган мактуб, ҳужжат. *Бу ишларингиз фойдасиз чиқ-қач, исмимдан талоқнома ёзиб, икки йиллаб рафиқамдан айириб туришга муваффақ бўлдингиз, бу орада гуноҳсиз бир йигитни ҳам ўлдирдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛОҚСИЗ Талоқ қилинмаган, талоқ хати берилмаган ёки олинмаган (қ. талоқ I). *«Кишининг хотинини талоқсиз чиқариб ол-да, бугун эрга бер!» деди [Отабек] ва телбаларча нима учундир кулиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛПАНГЛАМОҚ Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ.

ТАЛПИНМОҚ I Қанот қоқиб, қўлларни қанот каби ёйиб, олдинга интилмоқ. *Учишга талпинаётган қушдек юраги ҳаприқаётган Зулфиқорнинг ҳаяжонини Меъмор*

яхши сезиб турарди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Дадасига талпиниб турган Кимсанни Зебинисо эрига узатди-да.. тўрт томонга қарай бошлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Умуман, олд томон ҳаракат қилмоқ, ташланмоқ. *Мен ўзимни вагондан отдим, мени кўриб, Саломат ҳам олдинга талпинди.* О. Ёқубов, Излайман. *Йигитали.. ҳушидан кет-таёзган қизчани маҳкам бағрига босиб, таш-қарига талпинди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Машина ўжарлик билан олдинга талпинади қумликдан, чандан.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 *кўчма* Эришиш, етишиш йўлида, ҳаракатида, мақсадида бўлмоқ; интилмоқ. *Аваз Мутрибни.. бир меҳр билан суяди, унга ҳам-иша қалбан талпинади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бундай пайтларда яшил кўкат қанчалик кўзни қувонтирса, шўрхоқ таъбни шунчалик хира қилар, бамисоли бири ҳаётга талпинса, иккинчиси уни бўғмоқчи бўларди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..шон-шухратга, амалга талпинаётган кимсаларнинг қилмиши кўнглини оздирди, газабини қайнатди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАЛТАЙМОҚ I Мағрурланиб ўзини йўқотмоқ, кеккаймоқ. *Камтар бўл, талтай-ма, кеккаймагил тик! Дўст учун заҳар ют, ширин жонни тик!* Ё. Мирзо. *Муваффақиятлар ҳар қанча катта бўлганида ҳам, раҳбарнинг талтайиб ва кибрланиб кетишига ҳақи йўқ.* Газетадан.

2 Оёқ-қўлларни ёзиб, ялпайиб ўтирмоқ, ётмоқ, ястанмоқ. *Талтайиб ўтирмоқ. ■ Ўктам тонг отгандан сўнг қалин, юмшоқ тўшакда талтайиб ётгиси келмади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Сийлаган, ҳурмат-иззат қилган ёки эр-калаган сари ҳаддан ошмоқ, суюлмоқ. *Талтайиб усган бола. Эрка тутса онаси, тал-таяди боласи.* Мақол. ■ *Меъмор бўлса икки шоғирднинг сал қуюшқондан чиқиб, талтайишаётганидан энсаси қошиб келарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ундақа талтайманг. Индамаганим сайин, қуюшқондан чиқиб кет-япис.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАЛТАНГЛАМОҚ шв. Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ. *Бу одам азбаройи семизликдан, юрса – талтанглаб, гапирса – узлуксиз пишилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЛХ [ф. تلخ – аччиқ; ёмон] Тахир, аччиқ. *У далани соғинар.. бугдойзор гашти, андак талх исли сўлиган бедалар учун жонини беришга тайёр эди.* С. Сиёев, Аваз. [Чалоб]

Кудуқ сувига чалинган бўлса керак, бир оз талх. С. Нуров, Нарвон.

ТАЛҲА [ф. تلخه – зардоб, сафро; аччиқ алаф уруғи] айн. **какра** 1.

ТАЛЪАТ [а. طلعت – ташқи кўриниш; қиёфа, сиймо] 1 *эск. кт.* Юз, чехра; қиёфа. *Оҳ тортсам, сарғайди гулдайин талъат.. «Гулшанбоғ». Нечукким, менга нури талъатинг жаннат билан тенгдир.* Э. Воҳидов.

2 Талъат (эркаклар исми).

ТАЛЪК [нем. Talk < а. طلق] Оқ ё яшилга мойил, қат-қат тузилган юмшоқ минерал (техникада ва тиббиётда одатда кукун ҳолида ишлатилади). *Ўзбекистонда олтингургурт, фосфорит, талък, дала шпати.. каби минерал хомашёлар ҳам бор.* М. Зокиров, Бебаҳо хазиналар.

ТАЛҚИН [а. تلقين – ўқитиш, ўргатиш; ўгитлаш; аниқ қилиб тушунтириш; ўқиб, билиб ўзлаштириб олиш] 1 *дин.* Диний ваъз, таълим. [Шум бола:] *Биз аввал хонақоҳга кириб бордик. Қаландарбоши эшикдан.. талқин бошлаб кирди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Шунинг учун ёлғиз ибодат, дуо, талқинлар кифоя қилмайди. Қатъий ҳаракат керак! Ҳаракат!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Мазмун, моҳиятини тушунтириш; шарҳ. *Диловарим, далаларим, эҳромларим олтиндан, Сўз тополмам, баланд турар таърифлардан, талқиндан.* Э. Охунова, Икки океан оша. *Расулжон хайрлашиб кетгандан кейин ҳам, унинг талқинини ҳар ким ўзича изоҳлаб, узоқ баҳслашиб ўтиришди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Образ ёки мусиқий асарнинг ўйновчи, ижро этувчи томонидан ёритилиши, ижроси. *Мажиддин образи Обид Жалилов талқинида шу қадар салмоқли чиққанки, усиз спектаклни тасаввур қилиш қийин.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

Талқин қилмоқ (ёки **этмоқ**) 1) диний ваъз-насиҳат қилмоқ; 2) тушунтирмоқ, изоҳламоқ, талқинини бермоқ. *Аммо, бари бир, суиқасдни ҳар ким ҳар хил талқин этарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Демак, у Шокир акага тақлид қилишдан қочиб, ролни ўзича талқин этган.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

4 мус. Шашмақомда асосий куйнинг мустақил қисми. *Талқини баёт. Талқини наво.* ■ *Созанда бир жуфт нағма чалиб, талқинга ўтди. Ҳофиз йигит.. овози ширали,*

юракларни сел қилиб, тингловчиларни ерга қаратиб қўярди. С. Сиеёв, Аваз.

5 *шв.* Кўшиқ, ашула. *Эрта саҳар тушар тонгинг салқини, Пахтазорда хотин-қизлар талқини.* «Кўшиқлар».

ТАЛҚИНЧИ 1 *дин.* Ваъз-насиҳат ўқувчи; воиз, ваъзғўй.

2 Талқин қилувчи, шарҳловчи.

3 *шв.* Кўшиқчи, ашулачи, хонанда.

ТАМА [а. طمع – кучли истак, тилак, орзу; ҳирс, очкузлик.] (*охирги а – чўзиқ*) 1 Бировдан бир нарса ундириш ҳисси, ўзиники қилиш, олишга бўлган интилиш. *..ундаги шуҳратпарастлик, тама олдида подшоҳларга тиз чўкишдан ҳам.. қайтмаслигини кўпчилик биларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тамсабингдан манфаат, дастурхонингдан тама излаб ёндашган – дўст эмас.* Р. Усмонов, Умр сабоқлари.

2 Умидворлик, умид, илнж. - *Балки бегингизнинг тамалари хон қизидадир, – деди истеҳзо билан Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тама қилмоқ 1) бировдан бирор нарса кутмоқ, бировдан ўлжа олишга интилмоқ, кўз тикмоқ. *Бир-бирларидан ҳеч нарса тама қилмай дўстлашишлари икковини ҳам чинакам бахтиёр қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Маҳдум бу ерда ўқиётган икки муллавачча учун Қорабулоқдаги вақфдан ҳам тама қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) умидвор бўлмоқ, умид қилмоқ; толиб бўлмоқ. *Шунча азамат йигит турганда, сен бола, посёлканинг олд қизига тама қилиб келсанг-а!* П. Қодиров, Қадрим.

ТАМАГИР [а. + ф. طمعگیر – бирор нарса олишга интилувчи; очкўз, манфаатпараст] Бировдан ўлжа олишга, тама қилишга ўрганган, тама қилувчи. *Тамагир одам. Тамагир бўлмоқ.* ■ *Солиҳ маҳдум хасис, тамагир, ҳар ҳолда.. уни яхшилар қаторига қўйиб бўлмайди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Учинчи бир туркум одамлар борки, ҳатто уйига меҳмонга бориб қолсанг ҳам, кўлингга қарайди. Бундай одамни тамагир, поражўр, деявер.* Ё. Шукуров, Қасос.

ТАМАГИРЛИК Бировдан бир нарса кутиш ва шунинг илнжиди бўлиш; шу мақсаддаги хатти-ҳаракат. *Тамагирлик билан қарамоқ.* ■ *Тамагирлик инсон ҳамиятини ерга уради.* Газетадан.

ТАМАДА [ғруз. tamadoba – тўй, зиёфатга катталиқ (бошчилик) қилиш] Ўтиришларда, зиёфатда ичкилик қуйиб, қадаҳ сўзи (тост) айтувчи; соқий, косагул. *Маруся келиб ўтириши билан Ҳайдар сўз бошлади: -Мени тамада қилиб қўйишди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАМАДДИ [а. تمتع – роҳатланиш, хузурланиш; фойдаланиш ҳуқуқи] 1 Бирор нарса еб олиш, овқатланиш. *Нонуштада Эгамберди бобо нонини дастурхонга қўйса, пешиндаги тамаддида у белбоғини ёзарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

2 Енгил таом; егулик. *Бир одамнинг бир кунлик тамаддиси бир кап қўғирмоч бўлиб, ёмон кунларни не ҳасратда ўтказишарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Калла, бу – сўйилган ҳайвоннинг боши, ундан шўрвалар, яхна тамаддилар тайёрланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Карамдан тайёрланган турли тамаддилар инсон саломатлигига жуда фойдали, уни бардам ва тетик қилади.* Газетадан.

Тамадди қилмоқ Бирор нарса еб олмоқ, озгина, енгилгина овқатланиб олмоқ. *Бир оз тамадди қилганларидан кейин, гапнинг мавзуси ўзгарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *-Йигитали.. кўча беткайидаги кичкина кафед тамадди қилди. ўзимиз ҳам тамадди қилиб олайлик, – деди Махсум пешин намозига ҳозирлик кўраётди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАМАДДИЛАНМОҚ Енгил-елпи овқатланмоқ, бир оз овқатланиб олмоқ.

ТАМАДДУН [а. تمدن – маданият; цивилизация] эск. кт. қ. маданият. *Ҳаваскори тараққий ва тамаддун қахрамон ёшлар.* С. Хондайлиқий, Навбахор. *Туркияда.. жаҳоннинг икки буюк тамаддуни – Фарб ва Шарқ цивилизацияси учрашган.* Газетадан.

ТАМАДДУНЛАШМОҚ эск. кт. қ. маданиятлашмоқ.

ТАМАКИ [а. تمباک ёки ф. такао < исп. tabaco] Йирик баргли ўтсимон ўсимлик ва шу ўсимликдан қуритиб тайёрланадиган чекимлиқ. *Аччиқ тамаки. Кучсиз тамаки. Тамаки маҳсулоти. Тамаки чекмоқ.* ■ 1958 йилда 120 гектарга тамаки экилган эди. «Муштум». *Эмин унга тамаки халтасини узатди: -Хуморингни ёз, ошнам, қўлбола тамаки.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАМАКИДОН Тамаки солиб қўйиладиган идиш. *Тамакидондан тамаки олмоқ.*

ТАМАКИЗОР Тамаки экилган ер, майдон.

ТАМАКИКОР Тамаки экувчи ва етиштирувчи деҳқон ёки хўжалиқ. *Ургут тамакикорлари режани ўз вақтида бажардилар.* Газетадан.

ТАМАКИКОРЛИК Тамаки етиштириш, тамакичилик.

ТАМАКИФУРУШ Тамаки савдоси билан шуғулланувчи киши.

ТАМАКИЧИ 1 айн. тамакикор.

2 айн. тамакифуруш.

ТАМАКИЧИЛИК айн. тамакикорлик. *Совхоз тамакичиликдан «атиғи» 380 минг сўм зарар қилди.* «Муштум».

ТАМАКОР кам қўлл. айн. тамагир. *Тамакор одам.* ■ Унинг [мулланинг] тамакор кўзлари юзимизга эмас, чўнтагимизга қаралган эди. Газетадан.

ТАМАЛ [а. تملی – доимо, ҳамиша; чидам, бардош] эск. кт. Негиз, асос, пойдевор. *Тамал солмоқ (қўймоқ).* ■ *Ҳақиқат тамалини қулатмоққа кўтарилган қўлларни кесмоқ зарур.* Ойбек, Навоий.

Тамал тоши Пойдевор, асос, фундамент. *Тамал тошини қўймоқ.*

ТАМАЛАНМОҚ кам қўлл. Тама қилмоқ, умидвор бўлмоқ.

ТАМАЛЛУҚ [а. تملق – хушомад, сермулозаматлик; ялтоқчилик] эск. Ҳалдан ортиқ тақаллуф кўрсатиш, сермулозамат бўлиш; хушомад қилиш, ялтоқчилик, тилёғламалиқ. *Икки меҳмон тарафларидан ўзига қилинган фавқуллода тамаллуқ ва мулозамат, табиий, уни ўйлашга мажбур қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАМАННО [а. تمنى / تمنّا – тилақ, истак, орзу] Ноз-ишвали ҳаракат. *Ёр таманноси.* ■ *Ажойибдир таманноси, таманносин бор маъноси.* «Кўшиқлар». *Ўз хуснига ўзининг рашики келаётгандай, таманно билан сочини тараютти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Таманно қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) 1) ноз-ишва, қарашма қилмоқ. *Бувижон, кўз эркакларга гўзалликни таманно қилиш учун берилган,* Мирмуҳсин, Югурдак; 2) эск. истамоқ, тиламоқ, сўрамоқ. *Кўз нуримизнинг дуои жонини субҳи шом.. таманно этмоқ-дамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) орзу қилмоқ. *Қайга мен бошим урай ҳам қайда гавғо айлайин, Қайси бир лутфу карамларни таманно айлайин.* С. Абдулла.

ТАМАННОЛИ Ноз-ишвали, карашмали. Таманноли нозанин. Таманноли кўзлар. Таманноли қилиқлар.

ТАМАЧИ айн. **тамагир**. Тамачи одам.

ТАМБА Эшикни бекитиш учун унинг орқасидан тиралган ёки тираладиган тахта, ёғоч ва ш.к. Эшикка тамба қўймоқ. ■ Зулфизар катта дарвоза томон отилди. Тамбасини олиб ташлаб, ўзини қалишзор қўйнига урди. К. Яшин, Ҳамза.

ТАМБАЛ с. т. Танбал. Сен тамбалга берган томоғим ҳаром бўлсин.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАМБАЛАМОҚ Тамба қўймоқ, тамба тираб бекитмоқ. Дарвозани тамбаламоқ. ■ Кўча эшикни ичидан тамбалаб, ҳовли томон юрди. Д. Нурий, Осмон устунни.

ТАМБУР [фр. tambour – гумбазнинг асос (айлана) қисми; доира] **1** т.й. Темир йўл вагонининг кираверишдаги даҳлизчасимон бўлмаси. Алоҳида вагонга қўшимча соқчилар қўйди. Ўзи ҳам шу вагон тамбурига кўчиб ўтди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 архит. Биноларнинг ташқи эшиклари олдида қурилган кичик хона, даҳлиз.

ТАМИЗ [а. تميين – имтиёз бериш; фарқлаш; соғлом фикр; фаҳм-фаросат] Ўз билиги, ақли, фаросати билан тегишлича иш тутиш қобилияти; фаҳм, фаросат. Тамизи йўқ одам. ■ -Тамизи бўлса, ушанинг ўзи калтак, – деди-да, бирпас қулоқ бериб ўтирди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу факт ва далиллар олдида ўжарлик қилиш ақл ва тамиздан эмас. А. Ҳақимов, Илон изидан.

ТАМИЗЛИ Ўз билиги, ақли, фаросати билан тегишлича иш тутувчи; фаҳмли. фаросатли. Тамизли бола. ■ Ҳали ҳеч ким кўрмаган бўлса ҳам, Мухторхон домла ёқтирганни учун, жуда ақли, тамизли аёл чиқиши муқаррар бўлган келинни ҳамма ғойибона яхши кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ТАМИЗСИЗ Тамизи йўқ; бетамиз, бепаросат. Тамизсиз одам.

ТАМКИН [а. تمكين – мустаҳкамлаш; маҳкамлаш; имконият, ҳақ-хуқуқ бериш] **1** Салобат, савлат, савлатлилик.

2 Сабр, қаноат; оғирлик, вазминлик. Жангларда зафардор – Халқимга бўлиб ёр, Ҳар ишда мададкор, Тамкин қарорим. Ҳабибий. -Қўрқманг, – деди Асрорқул тамкин овозда; у сиртдан вазмин кўринарди. Н. Қиличев, Ёронгул.

ТАМЛИ Тами яхши; тотли, мазали. Тамли овқат. ■ Биринчи марта ўз меҳнатим.. билан тайёр бўлганиданми ёки ҳаддан ортиқ очикқаннимданми, ҳар ҳолда, у кунги кўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам тамлироқ туюлди. С. Айний, Эсдалиқлар. Бу Амударёнинг тамли балиғи, Балиқнинг лаққаси, ўбдан ёлғиғи. Миртемир.

ТАМОЙИЛ [а. تمایل – тебраниш, чайқалиш; ўзгариб туриш; ўзгарувчанлик; мойиллик] эск. кт. **1** Майл, мойиллик. Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади. Бу – шубҳасиз ҳақиқат! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор соҳада тартиб, қоида тусини олган нарса, тадрижий йўналиш. Халқ афсоналарида реалистик тамойил шу тарзда тобора кучайиб борди. «Фан ва турмуш». ..бозорларимизда ўша азалий удумларимизни, тамойилларимизни тиклаш, бозорни миллий қадриятларимизнинг кўзгуси сифатида номоён қилиш лозим. Газетадан.

ТАМОМ [а. تمام – тўлиқ, мукамал; охир, интиҳо, ниҳоя] **1** Охир, поён, ниҳоя. Иш тамомига етди. Ҳикояни тамомига етказмоқ.

Тамом бўлмоқ **1)** охирига, поёнига, ниҳоясига етмоқ, тугамоқ. Дарс тамом бўлди. ■ -Олтин ўтда билинади, – деди Собирахон, – уруш тамом ҳам бўлар, ўйин-кулги учун тўпланганимизда, бу кунлар эртакдай бўлиб ҳам қолар. А. Қаҳҳор, Хотинлар; **2)** битмоқ, қўлдан чиқмоқ, тайёр бўлмоқ. Қурилиш тамом бўлди; **3)** ишлатилиб, сарфланиб, истифода қилиниб одоқ бўлмоқ, тугамоқ. Пул тамом бўлди. Вақт тамом бўлди. ■ Занжирли реакция ғоят даражада тезлик билан ривожланади ва парчаланувчи материалнинг ҳаммаси тамом бўлгунига қадар давом этади. «Фан ва турмуш»; **4)** кўчма дард-алам тортиб, кулфат чекиб, куйиб ёки ёниб адо бўлмоқ, тугамоқ. Майли, болам, бошга тушганни кўз кўрар, дейдилар. Мени қуйиб, ўзингни ҳам бир уйлаб қуй. Бу ташвишлардан тамом бўлдинг-ку, болам! О. Ёқубов, Айтсам, тилим қуяди, айтмасам – дилим; **5)** синмоқ, абгор бўлмоқ. Еган еб кетди. Ичган ичиб кетди. Аммо Абдувосеъ шу битта тўй билан тамом бўлди. «Муштум». **Тамом қилмоқ** **1)** охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб, сўзини тамом қилди.

Савол-жавобга ўтилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қилмоқ. *Мактаб қурилиши ни сентябрғача тамом қиламиз*; 3) ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одоқ қилмоқ; тугатмоқ. *Ресурсларни тамом қилмоқ.* ■ *Пул десанг — саноғи йўқ.. Санаб тамом қилиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 4) ўқув юртида ўқиб чиқмоқ, битириб чиқмоқ, ўқув юртини тугатмоқ. *Университетни тамом қилган киши*; 5) кўчма адо қилмоқ. *Ўғлининг ташвиши кампирни тамом қилди*; 6) кўчма ўлдирмоқ. *Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидаги сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 7) кўчма синдирмоқ. *Битта тўй уни тамом қилди.*

2 Тамомила, бутунлай, батамом. *Тамом эсдан чиқармоқ. Тамом ишонмоқ.* ■ *Элмурод маънос бир неча қадам босди.* «Йўқ, — деди ичида, — бу мен билган, мен синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган». П. Турсун, Ўқитувчи. *Ярим кечага борганда, душман тамом ҳолдан тойиб, чекиншига мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Зайнаб ҳам тамом инакларга кўмилиб ясанган..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 оим. Бутун, барча, тамоми. *Тамом халқ мажлисга йиғилди.* ■ *Юсуфбек ҳожининг Нормухаммад қушбегига юборган чопари Кировчи яқинида унга етган ва қушбегини тамом сипоҳлари билан Тошкентга қайтарган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..қалампирмунчоқни гулобга ивитишиб, келиннинг тамом баданига суртишар эмиш.* К. Яшин, Ҳамза.

4 кесим өзф. Якунига етганлик, битганликни билдиради. *Тамом, хўжайин, ана, шай қилиб қўйдим.* К. Яшин, Ҳамза. *Шаҳзодахон эрига кўзларини ўқдек қадаб, тантанавор қараб тураверди. Бир зарб ўлса, тамом.* К. Яшин, Ҳамза.

5 юкл. өзф. Таъкид, кучайтирувни билдиради. *Дадам ичиб келдим, тамом, дарров қилдан қийиқ чиқариб, ойижонимни дўппослашга тушарди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Шундан қўрқдим, тамом, ўлимдан қўрққанни бўлади. Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Адойи тамом бўлмоқ қ. адоий. Гап тамом бўлди, гап тугади, бошқа гапга ўрин йўқ. *Шу билан «гап тамом» дегандек.. сайр қилиши*

учун дарахтлар остидаги йўлдан ичкари томон йўналди. К. Яшин, Ҳамза.

ТАМОМАН рви. Тўлиқ равишда; бутунлай, тўла, буткул. *Хатар тамоман йўқолди. Қарздан тамоман узилди.* ■ *Сафар бўзчи гинани тамоман кўнглидан ювиб ташлаган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қизнинг анор юзлари, тиниқ дудоқлари, нозик бели уни тамоман беҳуд этган эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

ТАМОМИ(Й) Ҳамма, барча, бари. *Тамоми(й) халқ майдонга йиғилди.* ■ *Фақат хотиннигина эмас, ер-сувни, тамоми давлат ва ашқол-дашқоллари билан тортиб олмоқчи.* У. Исмоилов, Сайланма.

ТАМОМИ(Й)ЛА рви. Бутунлай, тамоман. *Аҳвол тамоми(й)ла ўзгарди.* ■ *Замира эса унинг тамомила акси.* С. Кароматов, Олтин кум.

ТАМОМЛАМОҚ 1 Охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. *Мағрузани тамомламоқ.* ■ *Ҳожи ўзидан ошириб сўзлаган бу сўзларини шу гап билан тамомлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қилмоқ. *Яна бир ғайрат қилиб, ГЭСни битириб олсак, колхозчилар канални тамомлаб, сувни бизга келтириб берсалар, марра — бизники.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

3 Ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одоқ қилмоқ, тугатмоқ. *Маблағларни тамомламоқ. Захираларни тамомламоқ.* ■ *Қизиқ, биз пахта етилмай.. ҳосилни қарз-қўрз, бўнак билан тамомлаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ўқув юртини битирмоқ, тугатмоқ. *Институтни тамомлашим билан орзум амалга ошди. Мен энди киноактрисаман.* «Муштум».

ТАМОШО [a. تماشا — бирга юриш, сайр қилиш] қ. томоша. *Агар укалари Салимбойвачча ҳам улфатларини бошлаб чиқса, тамошони унда кўрасиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАМСИЗ Тами, мазаси йўқ; бемаза, тотсиз. *Тамсиз овқат.*

ТАМСИЛ [a. تمثيل — томоша, ўйин; ўхшаб кетиш; ўрнак, намуна олиш; мисол қилиб келтириш] ад. Мумтоз адабиётда: байтнинг биринчи мисрасида ифодаланган фикрга далил сифатида иккинчи мисрада ҳаётий бир ҳодисани мисол қилиб келтиришга асосланган бадийий санъат.

ТАМТАМ I I Қадди-қомати келишган ва зебо. *У ниятига етди. Қишлоқнинг тамтам қизига уйланыпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *..ой қизлар, тамтам келинчақлар Ватан мудофаасига жўнашди.* Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоғи керак.

2 кўчма салб. Ўзига, кийим-бошига зеб берган; башанг, олифта. *Номи Мўтти бўлса ҳам, кўп йигитларни лақиллатганидан «лўтти» деб ном олган бу қиз шаҳардаги энг тамтамларнинг бири экан.* С. Аҳмад, Мўтти. *Жуда олифта, тамтам йигит экан, шимимнинг тахи бузилмасин дебми, айвонга ҳам чиқмай.. курсида ўтириб, фотиҳа ўқибди.* Ҳ. Назир, Кўктерак чироқлари.

ТАМТАМ II [фр. tam-tam < ҳинд. — товушга тақлид сўз] Катта мис баркаш шаклидаги, таёқча билан уриб чалинадиган мусиқа асбоби; гонгнинг бир тури. *Чўчима, раққоса! Тамтам сасидан.* Ҳ. Шарипов.

ТАМТАРОҚЛИ [ф. طمطراق — дабдаба, ҳашамат; серҳашамлик] Дабдабали, баландпарвоз. *Тамтароқли иборалар.* ■ *Паншев унинг тамтароқли сўзларини таржима қилгандан кейин, пристав мутаваллини қўлтиқлаб, тахт ёнига борди.* М. Осим, Элчилар.

ТАМУҒ эск. дин. Жаҳаннам, дўзах. *Оқни қаро деганлар ул тамуғга кирмишлар.* Аҳмад Ясавий.

ТАМШАНМОҚ I Бирод нарса еяётган, чайнаётгандек, оғиз очмай, лабларини қимирлатмоқ; оғзидагини тоғиб кўраётгандек бўлиб, лабларини очмай чайнамоқ. *Элмурод қўл чўзиб, мошкичиридан жиндек оғзига солди-да, бўйинини қисиб, ерга қараган кўйи, секин тамшанди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғзидаги туршакни у лунжидан бу лунжига ўтказиб, тамшаниб, чайнаб ўтирарди.* Мирмуҳсин, Дорбозлар.

2 Тотигиси келиб, лаб-лунжини қимирлатмоқ. *Умида қуруқшаб бораётган оғзини очиб тамшанар.. эди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Шайхнинг барзанги хизматкори мўлкўл таомни кўриб тамшанди.* С. Сиёев, Аваз. *Нормамат хўрозқандга тўймаган боладай тамшаниб қолди.* «Ёшлик».

ТАМҒА I Нарса, мол, маҳсулот ва ш.к. ни ажратиш, ҳисобга олиш ёки уларнинг кимга тегишлилигини кўрсатиш учун кўйиладиган, босиладиган белги. *Фабрика тамғаси.* ■ *Оқондан қараб турган Нормат*

уларнинг [самолётларнинг] қанотларидаги қизил юлдуз тамғаларини кўриб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тошкент тамғаси босилган чинни буюмларни Ўрта Осиё республикаларининг барча хонадонларида учратиш мумкин.* У. Маърупов, Устоз.

2 Қадимда маҳбусларнинг танасига белги қўйиш, босиш учун қиздириб ишлатилган асбоб ва шу асбобни босишдан ҳосил бўладиган белги, из. *Боланинг билагига ёпишиб қолган тамғани Наби полвон, эритилган сургуч устига босилган печатдек, зўрға узиб олди.* С. Айний, Қуллар.

3 От, мол ва ш.к. нинг танасига ёки тана аъзоларидан бирига белги босиш учун қиздириб ишлатиладиган асбоб ва шу асбобни босишдан қоладиган белги, из. *Отга тамға босмоқ.* *Кўйнинг қулоғидаги тамға.*

4 Очиш, бузиш ва ш.к. га қарши қўйиладиган белгили нарса, сургуч. *Ҳайдарқул оддий ўғрилардан эмас, у мен тамға босиб кўйган чошдан арпа ўғирлаган.* С. Айний, Қуллар.

5 айн. **герб.** Саодат беҳисоб тангалар орасида ўз тангасини таниб турибди; унинг.. тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда. И. Раҳим, Ихлос.

6 кўчма Нимадандир қолган, унинг белгиси бўлган нарса, асар, из. *Азоб-уқубатлар тамғаси.* ■ *Уларда [тарихий обидаларда] кўп замонлар ва динларнинг тамғаси бор.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Хотинининг истараси иссиқ чехрасига ниманингдир даҳшати қора тамғасини босиб кетган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Менга таниш бўлган хонадонлар, девор, томи қулаган уйлар.. Бу урушнинг бадбуруш тамғалари..* Н. Сафаров, Оловли излар.

7 кўчма Қилмиш, хатти-ҳаракат ва ш.к. га кўра тақилган ёрлиқ, белги. *Лаънат тамғаси.* ■ *Орада аллақанча давр бу ажойиб анъанага эскилик тамғаси босилиб, унутилаётган эди.* Н. Ҳайитқулов, Ер тафти.

8 тар. Қадимда четдан киритилган молга белги солишда олинган бож.

Тилингда тамға босилганми? Тилингда йўқми? Нега гапирмайсан?

ТАМҒАДОП I тар. Қадимда четдан киритилган молга тамға босиш ва бож олиш билан шуғулланган лавозимли шахс.

2 Тамға босилган, тамғали.

ТАМҒАЛАМОҚ Тамға босмоқ, тамға солмоқ. *Молларни тамғаламоқ.* ■ *Яхшиги-*

на қўриқланг, хабардор бўлинг, элаб чошлагандан кейин тамғалаб, менга хабар беринг. Фурсатимни топиб келиб, биргалашиб хирмонни кўтарамиз. С. Айний, Қуллар.

ТАМҒАЛИИ 1 Тамға босилган, тамға солинган. Қизил ярим ой тамғали санитария аравачалари, машиналар.. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. гербли. Дўкандорлар унинг кафтига аллақандай тамғали марка пулни жирканиб ташлар, ё бўлмаса, кўзларини ўқрайтириб, қўлларини силтаб, «кет!» деб жержик берардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАН [ф. تن — гавда, бадан, тана] **1** Одам гавдасининг кўкрак қафаси ва қорин бўшлиғидан иборат қисми: тана. Бир куни унинг бошини танидан жудо қилсалар ажаб эмас.. Мирмуҳсин, Меъмор. Киши танидаги аъзоларнинг ҳам қулоғи бор: ўзининг бардамлигини эшитган аъзолар яна соғ туриб, хизматни бажараверади. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Кишининг бутун борлиги, вужуд. Соғ танда соғ ақл. Мақол. Тани соғлиқ — туман бойлик. Мақол. ■ -Худоё тавба денг, жон бошқа, тан бошқа, — деди домла. П. Турсун, Ўқитувчи. Аноргулнинг қўлидаги дутор «Ўртоқлар» куйини танларга ларза бериб тарона қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир тут фақат қорин тўйдирадиган таом бўлмасдан, киши танига дори-дармон ҳамдир. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Тана, вужуднинг сирт қисми; бадан. Гард юқмасин танингга, Лой тегмасин барингга. Қ. Муҳаммадий. Бу гапни эшитиб, Элмуроднинг тани жимирлаб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Йигит унинг оқ мрамардек яланғоч танига боқмай, ерга қаради. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

4 кўчма Ўлик тана; жасад. Солдат тани, қўшни взводдан шекилли. Снайпернинг ўқи калласига тегибди, қора қонга бўялиб ётибди шўрлик. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Мазлумларнинг танидан Қурган саройлар.. Гамда ўтди халқ умри Кўп йиллар, ойлар. Файратий.

5 Шахс билдирувчи сўзлар ёки эгалик шаклидаги сўз билан қўлланиб, тегишлилик, улуш каби маъноларни билдиради. Ҳар ким ўз танини олди. Харажатнинг ярми меннинг таним. Мен ҳам тўртдан бир тан. ■ -Бўпти, Даврон, зиёфат менга тан, — дедим. -Ҳаммасини ўзим пишираман. П. Қодиоров, Қадрим.

6 Даствлабки баҳо, таннарх; даствлабки маблағ, сармоя. Танидан юз сўм камига сотмоқ. Еб-ичиб, танини қилмоқ. ■ Муҳаммадражаб саккиз минг сўмни ойига ўн уч процент фойда бериш шарти билан олиб, икки ойдан бери на фойдасини беради, на танини. А. Қаҳҳор, Сароб.

7 кўм. вэзф. кам. қўлл. Томон, ён. Ким зўр бўлса, жазосини бераман, Камбағал Назарнинг тани бўламан. Ф. Йўлдош, Маматкарим полвон.

Бир жон, бир тан бўлмоқ қ. жон. Тан бермоқ **1)** ишонч ҳосил қилмоқ. Илгари мен, очиги, буларнинг қўлидан шунчалик иш келишига инонмаган эдим, энди тан бериб қўйдим. Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..унинг билмаган нарчаси йўқлигига ҳамма тан бериб улгурган эди. А. Мухтор, Туғилиш; **2)** қойил бўлмоқ, қойил қолмоқ. Ўктам кўзларини қисиб, бошини тебратиб, қовунни мақтади: -Дидингизга тан бердим. Ойбек, О. в. шабадалар. Ажойиб шаҳар Боқуни бунёд этган халққа ва унинг истеъдодига тан бердик. Н. Сафаров, Оловли излар. **Тан олмоқ** **1)** бўйнига олмоқ, иқрор бўлмоқ. Ўз хатоларини тан олмоқ. ■ Адолат ҳар куни кечқурун Усмонжонни кўриш орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин бундан тан олишга ўздан-ўзи уяларди. С. Зуннунова, Гулхан; **2)** танимок, ҳисоблашмоқ; эътироф қилмоқ. Зарифа унча-мунча йигитни тан олиб яқинлашишга шошилмасди. С. Кароматов, Олтин кум. Раисни тан олмай қўйишларига ҳам сал қолди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Танини бағишламоқ** Тегишга, никоҳига ўтишга рози бўлмоқ. Унинг никоҳига танини бағишлаган одам киради.. Мен эмас. К. Яшин, Ҳамза. Бормай туриб бағишласин танини, Сўнгра кўрсин хотин меҳрибонини. «Гулшанбоғ». **Тақдирга тан бермоқ** Қисматидаги бирор нарсага, ҳолатга рози бўлмоқ, кўнмоқ. Яраш полвон кекса момоларнинг тилига кириб, хотинини туркона муолажа қилдирди. Фойда чиқмади. Кейин эр-хотин тақдирга тан бердилар. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ТАНА I [ф. تنه — гавда, бадан, тан; поя] **1 айн. тан I-4.** Эрта кўклам бўлгани учун, баҳор қуёши таналарга ёғдай ёқади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бир қилич зарби билан бошини танасидан жудо қилди. П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. Шундан кейин бир оз танаси яйраб, таранг тортилган асаблари бў-

шашиб, «Хайрият!» деб қўйди. К. Яшин, Ҳамза. Чопиб бордим қошига, Сулайиб ётар танаси, Олти газ нари жойда Вафодорим калласи. «Ойсулув».

2 Жониворларнинг жисми, жуссаси. Илоннинг қандай сув ичишини камдан-кам кўриш мумкин. У танасини гоҳ шишириб, гоҳ пучайтириб, оғир нафас оларди. «Фан ва турмуш».

3 Дарахтнинг, ўсимликнинг таг, поя қисми. Ҳовузнинг тўрт томонида йўғон-йўғон қайрағочлар, таналари қулочга сиғмайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 *тех.* Турли асбоб, машина ва ш. к. нинг бўлақларини тутиб турувчи қисми. Краннинг танаси.

Танангга ўйлаб кўр (ёки қара) Яхшилаб ўйлаб, муҳокама, мулоҳаза қилиб кўр. Жаҳлимдан тушганимдан кейин шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан унчалик қаттиқ гина қилишнинг ҳожати йўқ экан. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ТАНА II [ф. *تانه*] Бир-икки ёшли урғочи бузоқ. Ҳа, ўша ишли дадам билан колхоз таналарини боқдик. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Кетаётир навкарлар Сўна қувган танадай. «Ойсулув».

ТАНАВОР [ф. *تناور* — тўла, бўлиқ, семиз] Пойабзалнинг бошлиғи ва кўнжи учун ишлатиладиган тери ва ундан бичиб олинган андоза. ..косиблар ҳафта давомида ўзлари тиккан кавуш, маҳсиларини сотиб, энг аввал кўнчилардан танавор сотиб олишарди. Газетадан. Москванинг чармфурушлик бозорида тагчарм бошқа растада, танавор чарм бошқа растада сотилишини гапириб берди. М. Осим, Элчилар. Агарда минг тўққиз юз иигирманчи йиллардаги унинг бозордан танавор тополмай, ишсиз, оч қолган вақтларидаги аҳволи руҳиясини хотирласак, унда советлар ҳокимиятига қарши бир кек туғилган даврига ҳам туртиниб ўтамиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАНАЗЗУЛ [а. *تنزل* — ўзини паст тутиш, тавозели бўлиш; тубанлашиш] Орқага қараб кетиш; инқироз, тушкунлик, регресс. *Иқтисодий таназзул. Таназзулга тушмоқ. Таназзулга юз ўгирмоқ.* ■ Бу иш тезда бартараф этилмаса, салтанат обрўсига путур етади, таназзулга олиб боради, деб ўйлардилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Чунки ахлоқ бўлмаган жойда маънавий таназзул бошланади.

Газетадан. Бухоро амири Саидолихон ҳукмронлик қилган давр.. мамлакат хўжалиги издан чиқиб, таназзулга юз ўгирган эди. Газетадан.

ТАНАКОР [ф. *تناكار* — танакор, бура] I Бор кислотасининг натрийли тузи (сир тайёрлашда, кимёвий идиш ва шишалар ишлаб чиқаришда, металлларни кавшарлашда ишлатиладиган шишасимон тиниқ кристалл модда).

2 *кўчма* Бирлаштирувчи энг зарур нарса ҳақида. *Сеғги муқаддас нарса. Оиланинг тотув, ширин бўлишига у танакор бўлсин.* С. Нуров, Янгича тўйлар.

ТАНАФФУС [а. *تنفس* — нафас олиш; нафас, дам] I Дарс, иш, машғулот ва ш. к. орасида бериладиган қисқа дам. *Ўқувчилар танаффусга чиқди. Танаффус эълон қилмоқ.* ■ Бу сукут боксёрларнинг шиддатли раундлари уртасида нафас ростлашга бериладиган танаффусга ўшарди. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. *Эрталаб қуёш билан баравар туриш, қош қорайгунча иш. Бир маҳал овқатга танаффус.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги узилиш, тўхташ бўлган вақт. *У ашулаларни танаффус қилмай айтарди. «Ёшлик».* Бир оз танаффусдан сўнг проگرامмада.. хоккей ўйини кўрсатила бошланди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ТАНАЧА I **Тана II** с. кичр. *Танача боқмоқ.* ■ Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 *физиол.* Кичкина, фақат микроскоп орқали кўрса бўладиган жисм, ҳужайра. *Оқ таначалар. Қизил қон таначалари.* ■ Қон — ичида жуда кўп қизил қон таначалари бўлган тиниқ, деярли рангсиз суюқликдан иборат. «Анатомия».

3 *бот.* Ниш; ниҳол.

ТАНБАЛ [ф. *تنبل* — эринчоқ, ялқов] Ўтакетган дангаса, ялқов. *Танбал одам.* ■ «Умр доно учун жуда қисқа, танбал учун керагидан ортиқ узун! Одам бўлсанг, шу қисқасини танла!» деб матал ўқиди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Дала шийпони қурилишига бошлиқ бўлиб биркирилган киши анча бўшанг ва танбал эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНБАЛЛАШМОҚ Танбал бўлиб, ялқовланиб бормоқ, танбал, ишёқмас бўлиб

қолмоқ, дангасалашмоқ. *Бекорчиликка ўр-ганиб танбаллашиб қолибсан.*

ТАНБАЛЛИК Ишқўмаслик, дангасалик. *Унинг отаси ҳам.. танбаллик, совуққонлик кишини охири хароб қилишини ўғлига так-рор-такрор айтар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Пахтакорга танбаллик ярашмайди, ука.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.*

ТАНБЕҲ [a. تنبيه — уйғониш, жонланиш; огоҳлантириш; эслатма, изоҳ] **1** Ножўя хатти-ҳаракат учун берилган таъзир, койиш, огоҳлантириш ёки жазо. *Енгил танбех. Қаттиқ танбех. Танбех бермоқ. Танбех олмоқ.* ■ *Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам танбех эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тоғанинг танбехларига қарамай, жиян ўз йўлидан қайтмади.* «Шарқ юлдузи». — *Биз текканимиз йўқ-ку, ота! — деди болалардан бири, чолнинг танбехини қаттиқ олиб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Танбех бермоқ Койиш, ўгит тарзидаги гап-сўз айтмоқ. *Ҳамшира танбех бериб, бошимни ёстиққа қўйди.* «Гулдаста». *Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбех беришга ҳам ҳаддингиз сиғади..* С. Нуров, Нарвон. **Танбех емоқ айн. танбех олмоқ. Танбех олмоқ** 1) танбехли гап-сўз эшитмоқ; 2) иш-хизматда оғзаки ёки ёзма тарзда расмий жазо олмоқ. *Мен.. саҳар-мардонда тепани айланиб чиқаман деб, командирдан қаттиқ танбех олган эдим.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Танбехини бермоқ** Жазо бўладиган иш ёки гап-сўз қилмоқ; жазосини (жазасини) бермоқ. *Манман кишининг бунда буйин сугуриб, Агар кўрсам, танбехини бераман.* «Баҳром ва Гуландом». **Танбехини емоқ** Адабини, таъзирини емоқ. *Одам тиқилинч бўлган бу вагонда жой тополмасдан, эшикнинг олдида ўтириб, тоза танбехимни едим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Собирнинг қиёфасида танбех еб, тавба қилиш эмас, ўз истагидан қайтмаслик ҳисси барқарор эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Камчилик, хато кабиларни қайд этувчи гап-сўз, фикр-мулоҳазалар. *..бу ишдан ҳам айрилиб қолмай, деб астойдил ишлади, хўжайинидан бирон танбех эшитмади.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамог. *Уларнинг маслаҳати, йўл-йўриги ва танбехлари аксарият ҳолларда ўринли бўлиб чиқаётганлиги бежиз эмас.* Газетадан.

3 Иш-хизматдаги тартиб-қоидага биноан бериладиган расмий жазо. *Ишдан кечикишлари учун танбех олмоқ. Тартибга риоя қилмаганлиги учун командир танбех эълон қилди.*

4 *спрт.* Ўйин қонун-қондасига зид хатти-ҳаракат учун ҳакам томонидан айтилган гап, сўз; огоҳлантириш.

ТАНБЕҲЛАМОҚ 1 Танбех бермоқ, адабини, таъзирини бериб қўймоқ, койимоқ.

2 Огоҳлантирмоқ; уқтирмоқ. *Уни йиқилган йўғон дарахтлар орқасига ўтқазар, лабларини қисиб, қўллари билан танбехларди: «Йиғлама!»* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ёз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирамасликни танбехлабгина ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНБУР [a. طنبور — торли чертма мусиқа асбоби; уд] Дастаси узун, уч ёки тўртта сим торли, нохун билан чертиб чалинадиган мусиқа асбоби. *Танбур чалмоқ. Танбурни созламоқ.* ■ *Барот полвон «додхоҳ келибди шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машишоқларга кўзи тушиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Эшакнинг (ёки хўкизнинг) қулоғига танбур чертмоқ (ёки чалмоқ) Гапни уқиб олмайдиган (олмаган) шахсга нисбатан қўлланади. — *Хўкизнинг қулоғига танбур чертдимми, нодон хотин! — қизариб кетди Ёрмат.* — *Кимга булар эди, бой отам ўзига сўраяпти.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йиғилишдаги гаплар хўкизнинг қулоғига танбур чертгандай бўпти-да..* А. Муҳиддин, Фанишер.

ТАНБУРЧИ Танбур чалувчи созанда. *Моҳир танбурчи.* ■ *Алоҳида уйларида ёки мактаб боғида [домла] улар билан бир лаганда ош еб, дуторчи, танбурчи ва ашулачи йигит-қизларни шу ерга чақиртириб, машаат қилишга берилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНВИН [a. تنوين — «н»лаштириш, айрим арабча сўз (отлар охири «н» билан айтиш)] Араб ёзувида ҳарфнинг устига ёки остига қўйиладиган кўш зер, кўш забар, кўш пеш.

ТАНВИР [a. تنوير — ёритиш; маориф, маърифат; гуллаш] *эск. кт.* Маърифат, маориф, оқартирув. *Матбуотнинг вазифаси халқни танвир ва тўғри йўлга ташвиқ бўлса..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Танвир этмоқ Ёритмоқ. Мен мантиқ.. *фалсафа каби инсон закосининг муқаддас машъаллари билан талабаларнинг кўнгилларини танвир этаман.* Ойбек, Навоий.

ТАНГ [ф. *تنگ* – тор, сиқиқ, зич] 1 Оралиги, эни, ҳажми етарлича катта бўлмаган; тор, чоғ. *Танг йўлак.* ■ *Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг, Йўли унинг поёнсиз, Гўё саҳро кўкси танг.* Файратий. *Вақт танг, далада иш тиғиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кутулиш, ҳал қилиш ёки иложи, давосини топиш жуда қийин бўлган, ғоят оғир, мушкул, ночор. *Танг аҳвол. Танг вазият. Беморнинг аҳволи танг.* ■ *Уканг Қурбон оқсоқол тегирмонида ишлаб туради. Рўзгордан бир қадар сиқилишган. У ёғини суриштирсанг, қишлоқда ҳамманинг рўзғори танг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишнинг энг танг жойи – кум билан шағалнинг етишмаслигида.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳаёт-мамот урушининг танг дақиқаларида Эргаш меҳрибон онасининг гапларини эслади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Танг қолмоқ (ёки қотмоқ) Ҳайратда қолмоқ. *Зулайхонинг осойишта юзига қараб танг қолдим. У хатарли одам билан гаплашиб юрганини бутунлай сезмаётганга ўхшарди.* П. Қодиров, Қадрим. «*Ҳар қалай, уйғотай*», *деди яна она ва ўғлининг бошига эгилди, эгилди-ю, танг қотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАНГА 1 тар. Бухоро хонлигида 15 тийинга, Қўқон хонлигида 20 тийинга тенг бўлган кумуш пул. *Бир танга (йигирма тийин).* *Ярим танга (ўн тийин).* *Туя бир танга – қани бир танга, Туя минг танга – мана минг танга.* Мақол. ■ *-Битта мушак уч мири, – деди Туробжон, – юзта мушак отилса.. биттангадан юз танга. Бир миридан кам – етмиш беш танга бўлади.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Умуман, қоғоз пулдан бошқа, олтин, кумуш, мис кабилардан зарб этилган пул. *Олтин (тилло) танга. Кумуш танга. Танга ва қоғоз пуллар.*

3 Олтин, кумуш ва уларнинг қоришмасидан зарб этилган пул. қиёсланг: **чақа.** *..тошкентлик мардикор иштонининг липпасига қистирилган бўз халтачани – ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўкди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Охирида маддоҳ*

йиғилган танга ва қора пулларни бир шол қопчага солди. С. Айний, Қуллар.

4 Қозоғистон Республикасининг асосий пул бирлиги.

5 Балиқ терисини қоплаб олган қаттиқ майда тўгаракчалар. *Балиқнинг тангаси. Балиқ тангасини ничоқ билан тозаламоқ.*

6 кўчма Йилтироқ тангасимон нарса ҳақида. *Чойхоначи Дадамат унда-мунда қуёш тангалари йилтираган тоза, текис саҳнга миришкорлик билан сув сепди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Азамат дарахтларнинг япроқлари оралаб ерга тўқилган ойнинг оппоқ тангаларига ажиб бир завқ билан тикилар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТАНГАДАЙ, -дек 1 Танга ўлчамидек, кичик. *Супа ҳам анча салқин бўлиб, кечгача тангадек ерга қуёш тушмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Зараров:] *Йўқ, йўқ! Менинг феълимни биласан-ку: жаҳлим чиқса, тангадай жанжални ғалвирдай қиламан-қўяман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 Танга каби, тангага ўхшаш. *Сўзни тангадай жаранглашиб сўзлашга устасиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНГАЧА 1 Танга с. кичр.

2 кўчма Майда танга шаклидаги йилтироқ нарсалар ҳақида. *Ер бетига осмондан Кўплаб тушар тангача, Будир қишнинг зийнати: Ҳаммаёқ оқ тонгача.* 3. Диёр.

3 айн. **танга 5.**

ТАНГЕНС [лот. *tangens* – тегиб турувчи] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда ўткир бурчак қаршисидаги катетнинг бошқа катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция.

ТАНГИ [ф. *تنگى* – торлик, сиқиқлик, камбарлик] *геогр.* Икки тоғнинг остки туташган ери; тор дара.

ТАНГЛАЙ Оғиз бўшлиғининг юқори девори; қаттиқ ва юмшоқ танглайдан иборат бўлиб, оғиз бўшлиғини бурун бўшлиғидан ажратиб туради. *Қаттиқ танглай. Юмшоқ танглай. Тилни танглайга тегизмоқ.* ■ *Секин [шафтолининг] нўстани арчсанг, оғзинга солиб, тилинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

Танглайи тақиллаб кетди ёки танглайи қуриди Ортиқ суваб, томоғи қақраб кетди. [Қудратнинг] *Лаблари қовжираган, танглайи қуриган, ранглари ўчган эди.* 3. Фатхуллин,

Сўнмас юлдуз. **Танглайини кўтармоқ** (ёки босмоқ) этн. Чақалоқнинг танглайини бошмалдоқ билан босмоқ. **Танглайини.. билан кўтарган** Бирикма таркибидаги «билан» кўмакчиси билан боғланган сўз англаган нарса, гап-сўз (уни қилиш, айтиш, қўллаш) шахсга ёшлиқдан одат эканлигини, ёшлиқдан теккан «қасал» эканини билдиради («қўндоқда теккан» ибораси маъносига яқин маъно билдиради). Унинг танглайини нул билан кўтарган. **Танглайини сўкиш билан кўтарган** (Кўп сўкинадиган, сўкиниб гапирадиган шахсга нисбатан қўлланади). **Танглайини тақиллатмоқ** Танглай билан тил орасидан тақиллаган овоз чиқармоқ (ҳайрат, инкор ва ш.к. маънолар ифодалаш учун). *–Ҳеч кимда йўқми-а? – паришон бир ҳолда сўради Бувинисо. Кўзлари милтиллаган бола, гапиришга мадорсиздек, танглайини тақиллатиб, бош чайқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тили танглайига ёпишмоқ** Ҳаяжон, ғазаб, кўрқув ва ш.к. сабаблар туфайли гапиролмай қолмоқ. *Маҳмуджонни муздек тер босди. Нимадир демоқчи эди, тили танглайига ёпишди.* «Муштум».

ТАНГЛИК 1 Танг ҳолат, танг эканлик. *Жўнинг танглиги. Вақтнинг танглиги.*

2 Танг, сиқиқ жой. *Тангликка сира тобим йўқ.*

3 Торлик, кичкина эканлик. *Этигим бир оз танглик қилди.*

4 Оғир, мушкул аҳвол; етишмаслик. *Озиқ-овқат танглиги.* ■ *Рўзғордан шундай танглик тортдики, гапирсам, балки ишонмайсиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ем-хашак танглиги сабаб, магазиндан нон олиб боқишга мажбур бўлган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 айн. кризис, инқироз. *Иқтисодий танглик. Ҳукумат танглиги.* ■ *Ўтмишда.. тез-тез содир бўлиб турган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тангликлар ирригация ишларига салбий таъсир қилган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ТАНГО [исп. tango] Тўрт тактда ўйналадиган мулойим рақс ва шу рақс мусиқаси. *Тангога рақс тушмоқ.* ■ «Чет» таклифларга чек қўйиш мақсадида уни ўзи тангога олиб тушмоқчи бўлди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНГРИ [мўғ. тэнгэр – осмон; худо] Оллоҳ, Худо, парвардигор. *Мен қиламан ўт-*

тиз, тангрим қилади тўққиз. Мақол. *Тенгеганни тангри суйибди.* Мақол. ■ *Баъзида ғўлдираб босинқирар, уйғониб кетиб, тангрига ёлвориб, нажот тиларди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТАНГЧИЛИК айн. танглик **3.** *Тангчиликдан чиқмоқ.* ■ *Оталаримиз.. кураш йўлида йўқчиликка ҳам, тангчиликка ҳам чидашди.* И. Юсупов, Меҳнатда жасорат кўрсатинг.

ТАНДА 1 Мато тўқиш учун узунасига, бўйлама тортилган ип, ўриш. *Тандаси ҳам, арқоғи ҳам соф ипакдан тайёрланган атлас.* ■ *Этаги олисларга чўзилиб кетган чўл тўқувчи дастгоҳидаги тандага, янги обод бўлган жойлар эса шу танданинг аста-секин тўқилиб келаётган сергул матосига ўшарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

Танда кўймоқ 1) мато тўқиш учун унинг ўришини тартиби билан тортиб чиқмоқ; **2)** кўп марта бориб келмоқ, бирор жойга серқатнов бўлиб қолмоқ. *Иноят оқсоқол Марғилон билан Чортерак орасида танда кўйиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Менам шунисига доғман-да, ука. Кейинги вақтларда Турди ғилай идорага танда кўйган.* А. Кўчимов, Халқа.

2 кўчма Ўриш иплари каби тортилган нур, тола ва ш.к. ҳақида. *Кўёш ҳам шошқалоқ бўлиб қолди – тандасини дарров йиғиштириб олди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНДАЧИ Танда кўювчи уста.

ТАНДИР [а. تندر – нон ёпиладиган ўчоқ, қурилма] Нон, сомса, кабоб қабиларни ёпиб пишириш, тайёрлаш учун лойдан ясалган қурилма. *Тандирга ўт ёқмоқ. Тандирда нон ёпмоқ. Тандирдан янги узилган иссиқ нон. Ўйида чакса уни йўқ, том бошида қўш тандир.* Мақол. ■ [Старшинанинг] *Тандирдан чиққан ширмон нон каби бўртиб турган юзида шўх табассум пайдо бўлди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Ҳар гал нон ёпишганда, унга атаб жажжигина кулча ясар, то қўллари куйиб, тандирдан узиб бермагунча, Мансур пойлаб ўтирарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган Бор ёки йўқ эканини суриштирмай, аҳволи билан ҳисоблашмай ҳотамлик қиладиган, эрайим. *Раис супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган хилидан.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ТАНДИРЧИ Тандир ясовчи (тайёрловчи) уста. *Қўқоннинг Исфара гузарида Мусо тандирчи ўғли Абдулхайни уйлантиряпти. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Парфи сўтак билан Фармон кал орқаларига қайтиб, Пирмуҳаммад тандирчи ёнига келишди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТАН-ЖОН, **тану жон** Кишининг бутун борлиғи, вужуди. *Бу ҳовлига келганида, у яйрар, тан-жони ором оларди. Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. Ҳам ҳадик, ҳам эҳтирос билан тан-жони ёниб кетган Шаҳзодаҳон Олчинбекнинг кучоғидан зўрға сугурилиб чиқиб олди. К. Яшин, Ҳамза.*

Тан-жони соғ Соғ-саломат, сиҳат-саломат. *Нафисаҳон Ҳафизани кучиб: -Яхши юрибсанми, тан-жонинг соғми? — деди. Мирмуҳсин, Умид. ..эс-ҳуши жойида, қадди-қомати келишган, тан-жони соғ.. манман деган битта йигитнинг ишини баҳузур қиладиган хотин эди-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ТАНИЛМОҚ 1 **Танимоқ** фл. мажҳ. н. У, ниқоб очилиб, танилиб қолди.

2 Ном чиқармоқ, донг таратмоқ, маълум-машҳур бўлмоқ. *Бу ҳофиз бутун оламга танилган. Ойбек, Танланган асарлар. Шундай қилиб, у тез фурсатда эл-юрт орасида «Ҳакимча табиб» номи билан танилди. К. Яшин, Ҳамза. Орадан кўп йиллар ўтди, Тамараҳоним машҳур актриса бўлиб танилди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ТАНИМОҚ 1 **Таниш** бўлмоқ, билмоқ. *Мен уни икки йилдан бери танийман. Бу ерда у ҳеч кимни танимайди. ■ Адолатни таниганлар унга ҳайрон бўлиб, бақрайиб қараб қолар, баъзи бировлар юзини ўгирар.. эди. С. Зуннунова, Гулхан. Нурунисони яқиндан таниганлар у билан ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ўзига тегишли ёки таниш кимсани, нарсани кўринишидан ёки бошқа бирор белгисидан билмоқ, ажратмоқ. *Овозидан танимоқ. Кўзидан танимоқ. ■ Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эшелоннинг кейинги тўхташида вагон тирқишидан қараб турган Исроил Азимов бу станцияни таниб, «Пенза» деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Лой ва тупроққа қориган жангчиларни танимоқ қийин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳай, у қизни ўзинг кўрсанг танийсанми? С. Сиёев, Аваз.*

3 Фарқига борадиган, яхши-ёмонни ажратадиган бўлмоқ, ажрата билмоқ. *Отинг борида йўл тани, Ақлинг борида эл тани. Мақол. ■ Сен азалдан одам танийсан. Кўнглингга бир нарса келмасин-у, оғайни, Шобдудфаттоҳ Ҳўжаев — ўғил бола йигит. А. Қаҳҳор, Оғайнилар. Гилам танийдиган одам икки мингга индамасдан олади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Жўра бошқа отларга бир зум кўз ташлаб: -Агар от танисанг, рисоладаги саман — шу, — деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ҳақ-ҳуқуқи, обрўйи, мавқеи ва ш. к. билан ҳисоблашиб муомала қилмоқ, тан олмоқ. *Биз Мусулмонқулни танимаймиз! Бизнинг бошлиғимиз Худоёрхондир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Одамни танимаслик (ёки танимай қўймоқ) Жуда мағрурликка берилиб (ҳаволаниб), ҳеч кимни менсимаслик, писанд қилмай қўймоқ. *Шундай қилиб, кунни ўтказаверди. Буррунгдай одам танимайдиган бўлиб кетди. «Баҳром ва Гуландом». Равшан Мусаев совхознинг 4-бўлимига бошқарувчи бўлди-ю, унча-мунча одамни танимай қўйди. «Муштум». **Оқ-қорани таниган** Яхши-ёмонни кўрган, кўп нарсани, дунёнинг борди-келдисини билган. *Сиз оқ-қорани таниган одамсиз, Абдишукур. Ойбек, Танланган асарлар. **Хат танимоқ** Ўқиш-ёзишни билмоқ, саводли бўлмоқ. Ана, сизнинг меҳрибон Ойимхон опангиз. Районга бориб, уч ой ўқиб келди. Ҳа, салнал хат танийдиган бўпти. П. Турсун, Ўқитувчи. **Эсини (ёки ақлини) танимоқ** Эси кириб, улғайиб, онгли равишда иш қиладиган ва кўрган-кечирганларини эслай оладиган бўлмоқ. Биз, раисимиз айтмоқчи, энди эсини таниган боладаймиз: кўп нарсага қизиқамиз, кўп нарсани билгимиз келади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мирпўлат Темирович гапнинг пўсткалласини айтдилар, эсимни таниганимдан бери бу — иккинчи марта этик кийишим. С. Маҳкамов, Шогирд. **Ҳақини танимоқ** Ўз ҳақ-ҳуқуқини билмоқ, ҳақ-ҳуқуқини ўз қўлига олмоқ. Давлатёр таърифлагандек, «ҳақини танимаган» бу бечора [Ҳудойқул] шу равишда ҳаёт кечирар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.**

ТАНИТМОҚ 1 **Танимоқ** фл. орт. н. Юзларини танитмаслик мақсадида, турли шаклдаги мўйлову соқол ва юзу сочининг тусини ўзгартирадиган мой суртмалар ғамлашган. «Муштум».

2 Маълум қилмоқ, билдирмоқ, айтмоқ (ўзини, кимлигини). *Отасига учраб, ўзимни танитдим, қимтиниб-тортиниб, арзимни айтдим.* «Муштум».

3 Маълум-машхур қилмоқ. *Ана шу саксовулар, ана шу барханлару қўй-қўзилар менинг одамлигимни танитди.* М. Салом, Кечирим. *Меҳнат, халқ ишига садоқат Сафаровни барвақт элга танитди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ТАНИШ 1 Танимоқ фл. ҳар. н. *Бир-бирини таниш. Хат таниш. Оқ-қорани таниш.* ■ *Янги кийимлар кийиб, чиндан ҳам таниш қийин бўлиб қолган Элмуродни кўриб.. кўзлар олайиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Агар жиноятчи қўлга тушсагина, Умар уни тусмоллаб таниши мумкинлигини тушунди терговчи.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

2 сфт. Кимсага аввалдан маълум, кишилар танийдиган, биладиган. *Таниш одам. Таниш овоз. Таниш иш. Таниш имзо. Бу ерлар унга болалиқдан таниш.* ■ *Зиёдилла таниш дала йўлдан хаёл суриб борарди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Унинг қўлида Зулфиқорга таниш кичик ханжар ялтираб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 от Кимгадир маълум бўлган, у танийдиган ва маълум даражада муносабат-алоқаси бўлган шахс. *Қани, юр, темир йўлда танишим бор эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Туриқни бир танишиникида қолдирди-да, ўзи.. шаҳарга жунади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уҳу!.. эски танишлар тўпланадиган кун экан-да бўлмасам.* «Муштум».

Кўз таниш Фақат кўрганда салом-алиқ қилишиб юрадиган, ҳали унчалик алоқа-муносабати бўлмаган таниш. *Муроджон билан ҳали тузукроқ таниша олганимча йўқ. У ҳам менинг кимлигимни яхши билмайди. Фақат кўз танишимиз, холос.* Файратий, Узоқдаги ёр.

ТАНИШ-БИЛИШ Бир-бирини танийдиган ва маълум жиҳатдан алоқа-муносабати бор шахс(лар). *Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан қутлашар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Энди, дўхтир, ҳозир қайси институтга борсангиз, таниш-билишнинг боласи киради.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ТАНИШЛИК 1 Таниш бўлиш, таниш эканлик. *Иш билан танишлиги унга қўл кел-*

ди. ■ *Йигиталини ҳаммамиз яхши танийдимиз.. Аммо ҳозир бу танишликнинг сира аҳамияти йўқ.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Ўзаро таниш-билиш ҳолати, таниш-билишлик муносабати. *Менга қолса, бу ишда ҳеч бир қўрқадиган гап йўқ, уста билан танишлиги бўлса, унинг уйига меҳмон бўлгандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу одам бизнинг уйимизда нима қилиб ўтирибди? У билан танишлигинг борми?* «Муштум».

ТАНИШМОҚ 1 Танимоқ фл. бирг. н. *Улар мени танишмади.* ■ *Тошкентимиз шундай ўзгарганки, уни узоқ кўрмаганлар ҳозир таниша олмайди.*

2 Кимса билан ўзаро таниш бўлмоқ, бир-бирини таниб, билиб олмоқ. *Бекмуродов билан ўтган йили дам олиш уйида танишган эдим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, суҳбатлашиб, дўстлашиб кетганиндан кейин очилади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Албатта, ўзинг бирга борасан, қўдаларинг билан танишмогинг ҳам зарур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Муфассал ўрганмоқ, кўриб чиқмоқ, билиб олмоқ. *Иш билан танишмоқ. Шаҳар билан танишмоқ.* ■ *У гувала деворли кўчаларда уйма-уй юриб, колхозчиларнинг турмуш шароити билан танишиб чиқди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ТАНИШСИЗЛИК 1 кам қўлл. Таниш эмаслик, нотанишлик. *Иш билан танишсизлик.*

2 Танишлари йўқлик. *Шаҳрингизга биринчи марта келишим бўлгани учун, танишсизлик, ёлғизлик мени жуда зериктирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНИҚ Таниб олиш учун қўйилган ёки табиий мавжуд бўлган белги, нишон. *Йўқолган отингизнинг қандай таниғи бор?*

Таниқ бермоқ Таниганлигини билдирмоқ, маълум қилмоқ; гувоҳлик бермоқ. *Қишлоқда мулла Мамажонни илгаридан танийдирган кишилар: -Бу йиллар [1928–29] фалон мазорнинг даҳмасида шайхлар билан бирга эди, – деб таниқ берадилар.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ТАНИҚЛИ 1 Таниб олиш учун қандайдир белгиси ёки белгилари бўлган; таниш. *Таниқли кўча.* ■ *Тамға каби таниқли, Ҳар ерда бир из.. Узоқларда жилади Уч-тўрт хотин-қиз* Ҳ. Олимжон.

2 Кўпчиликка маълум, кўпчилик танийдиган; атоқли, машҳур. *Таниқли шоир.* ■ *Кўпчилик олдида айтишиб ўтириш иккин-гизга ҳам ярашмайди, — ..иккин-гиз ҳам э-юртда таниқли одамларсиз.* И. Раҳим, Их-лос. *Миркарим ака Эски шаҳарга таниқли одам.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТАНК [ингл. tank — зирх билан қопланган, гусеницали ҳарбий машина < шу машина ихтирочисининг фамилияси (Танк)-дан келиб чиққан] 1 Зирҳланган, тўп ва пулемётлар билан қуролланган, ҳар қандай йўлда ҳам юра оладиган гусеницали ҳарбий машина. *Оғир танк. Енгил танк. Танк дивизияси.* ■ *Бу ёққа [қишлоққа] мадад учун юборилган немис танкларининг йўлини бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Суюқликларни сақлаш ва ташиш учун мўлжалланган, махсус жиҳозланган катта идиш.

ТАНКЕР [ингл. tanker] Суюқликларни, суюқ юкларни танкларда (қ. **танк** 2) ташийдиган махсус кема.

ТАНКЕТКА I [ингл. tankette — кичкина танк] Разведка, алоқа учун хизмат қилувчи гусеницали енгил жанговар машина (20-асрнинг 20-30-йилларида).

ТАНКЕТКА II [р.] Тагчарми товонга томон қалинлашиб борадиган, хотин-қизларбоп енгил оёқ кийими.

ТАНКЧИ Танк қисмида хизмат қилувчи ҳарбий ходим. *Танкчилар жангга кирди.* ■ *Танкчиларимизнинг жасоратига оид жуда кўп жанговар эпизодлар кўз олдимда турибди.* «Ёшлик».

ТАНЛАМОҚ I Бирор белги-хусусияти, хислати ва ш.к. га кўра ажратмоқ, белгиламоқ. *Қовун танламоқ. Кўйнинг семизини танламоқ.* ■ *Полвон учинчи дафъа келтирилган тошлар ичидан.. бир тошни танлаб олди-да, яхшилаб артишга ва бир томонини йўнишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Унга қиз танлаш, қишлоқнинг энг биринчи қизини топиб бериш онанинг иши эмасми? И. Раҳим, Ихлос. ..ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силлиқ шоҳларни танлаб кесарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Маъқулини белгиламоқ, маъқул топмоқ, ўзи учун маъқул деб билмоқ. *Касб танламоқ. Эшакнинг танлагани — шўра. Тан-*

лаган йўлидан қайтмаслик. ■ *Боғнинг энг «туби»да, сердарахт ва пастқамликда кафе бор. Аҳмад шу кафени танлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Умуман, белгилаб, ажратиб олмоқ. -*Қаёққа бўларди, уйга-да, — қўрслик билан жавоб берди чол. — Ҳар ким ўз молини танлаб олсин, деган буйруқ чиқибди-ку!* С. Аҳмад, Ҳукм.

Танлаб (ёки танлаб-танлаб), тозисига учрамоқ Танлаб-танлаб, энг ёмонига, нобопига учрамоқ.

ТАНЛАНИШ I Танланмоқ фл. ҳар. н.

2: **табий танланиш** Яшаш учун курашнинг натижаси бўлиб, жонли организмларнинг эволюцион тараққиёт жараёнида ҳаётий шароитларга мослашиб бориши ва яшаб қолишдан иборат биологик қонуният, жараён.

ТАННАРХ [тан 6 + нарх] *иқт.* Корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш ҳамда ишлар бажариш ёки хизмат кўрсатиш учун қилинган жами жорий харажатларининг пул шаклидаги ифодаси; маҳсулотнинг иш ҳақи ва ишлаб чиқариш харажатларидан иборат ўз нархи. *Маҳсулот сифатининг ёмонлиги, таннархининг қимматлашгани ҳақида нега лом-мим демайсиз.* «Муштум». *Тупроққа қўшиладиган полимерларнинг таннархи унча қиммат эмас.* С. Кароматов, Фан — бизнинг компасимиз.

ТАННОЗ [а. طَنَاز — ноз қилувчи, шўх ва серноз] 1 Ўзига оро бериб, ноз билан юрвчи; нозли ҳаракатлар қилувчи. *Бир танноз қиз дабдаба билан идорага келиб деди: -Мени секретарликка қабул қилсангиз.* «Муштум». *Сертаманно, кеккайган таннозлар ёхуд ни-ма десанг, хўп деб кўнаверадиган чўрисифат лақмалар дарров меъдага уради.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бирор фойдали иш-юмуш билан шуғулланмай, ўзига оро беришдан, ўйин-қулгидан бошқани билмайдиган, олифта. *Беиш таннозлардан орттириб улфат, Уйин-қулгиларга бердинг кўнглини.* Э. Охунова, Шу ҳам бахтми? *Тавба денг, болам, буйдоқсиз, шундай таннозлардан бирига учраб.. «Гулдаста». Совуқ сувга қўл урмас таннозини Етаклаб, қаёққадир бошлаб кетди.* «Муштум».

ТАННОЗЛИК I Таннозларга хос иш, ноз, карашма. *Таннозлик қилмоқ.* ■ *Айниқ-*

са, бой қизларининг юришида, ҳаракатида таннозлик, тантиқлик очиқ сезилиб туради. Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Қиз ҳамон бошини қуйи солиб турар.. таннозлик ўрнини энди қандайдир мулойим осойишталик эгаллаган.. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТАНОБ [а. طنب / طناب – арқон; пай] **1** эск. Ер ўлчаш, узунлик ўлчаш, чизиқ тортиш ва ш.к. ларда ишлатиладиган узун чилвир, режа ип.

Таноб тортмоқ (ёки урмоқ) Режа ип тортиб ўлчамоқ. *Матчон тўра кузда ҳосилни йиғиштириб олгач, қумгача чўзилган бўз ерларга таноб урдириб, ўзига қўшиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кам қўл. Умуман, ингичка арқон, чилвир ёки каноп ип, ришта. *Шоҳнинг амри билан минг полвон ва кал икки кеча-кундуз йўл тортиб, Гўша тоғига этиб, чортиқлар [чодирлар] танобини тортиб.. ётаверди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Бекам-кўст турмуш кечириб, эр-хотин тотув яшаётган кезларда тўсатдан бу иноқ оила чарҳининг таноби узилди.* И. Раҳим, Ёш хотин. *Банд этиб зулфинг аро кўнглимни озод этганинг, Қуш учиргандек эрур боғлаб аёғига таноб.* Нодира.

3 эск. тар. Ўрта Осиё хонликларида: томонлари 60 газдан иборат бўлган майдонга тенг юза (ер) ўлчов бирлиги. *Тонг отгунча бир танобча ернинг гўзаси сув ичди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Боғнинг сатҳини Салим уч ярим таноб, Фазлиддин уч таноб мўлжаллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 эск. тар. Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистонда қўлланган узунлик ўлчов бирлиги (17-асрда 39,9 метрга тенг бўлган).

Оғзининг (ёки лабининг) таноби қочмоқ айн. оғзининг боғичи қочмоқ қ. боғич. Муродовани кўрганда оғзининг таноби қочадиган Зуннунов бугун ҳақиқатан ҳам хомуш кўринди. И. Раҳим, Ихлос. *-Бор, яна бир миридан ташладим, – деб юборди.* Инглизнинг лабининг таноби қочиб, илжайди. К. Яшин, Ҳамза. **Танобини тортмоқ** 1) йўл, ҳажм ва ш.к. жиҳатдан қисқартмоқ, камайтирмоқ. *Минган оти жонивор Йўлнинг танобин тортди.* «Нурали». *Умридан барака топсин. Чўлнинг танобини тортяпти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Овқатнинг танобини тортиб қўйишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) бўлмағур, номақбул иш-ҳаракатга чек қўй-

моқ, шундай хатти-ҳаракатдан тийиб қўймоқ. *..хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Амакисига ён босган ўғлидан ҳам ранжиди. Танобини тортиб қўймоқ ниятида уйга келса, Жавҳар йўқ.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТАНОБИЙ [а. + ф. طنبى / طنابى – катта умумий хона, меҳмонхона, зал] Умумий бино, иморатда бошқалари нисбатан катта, махсус безатилган ва меҳмонлар кутиб олинадиган хона. *Хобгоҳдан икки хона нарида ҳашаматли танобий уйда аллақачон тўзаб қўйилган дастурхон мирзога мунтазир эди.* П. Қодиров, Бобур. *Бобур мирзо туя кигиз тўшалган танобий хонада даричадан ташқарига қараб, хомуш тикилиб ўтирарди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Танобий хона майин мусқа, жаранг кулги, зарофатли гурунги ила яшнаш бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАНОБЛАМОҚ Таноб тортиб, ер ўлчамоқ. *Минг таноблаб ҳисобланган олмазор.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТАНОБЧИ эск. Таноб тортиб, ер ўлчовчи киши. *Бой, танобчи олиб келиб ўлчатиб.. икки таноб чиқартириб олган эди. Менинг тахминимча, бой ўлчаб олган ер икки танобдан ортиқ эди.* С. Айний, Қуллар.

2 тар. Солиқ олиш учун ер ўлчовчи лавозимли киши. *Ясовулбоши Шерназарбой хоннинг буйруғини кўнгилдагидай бажара бошлади, қишлоқларга танобчилар юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАНОВАР [ф. تناور – семиз, бўлиқ; барваста, гавдали] Ўзбек халқ рақс куйларидан бирининг номи. *Тановарни чалмоқ. Тановарга уйнамоқ.*

ТАНОВУЛ [а. تناول – ўз ичига олиш, қамраш; ейиш, ичиш]: **тановул қилмоқ** Истеъмол қилмоқ (емоқ, ичмоқ). *-Қани, бу ёққа, Анвар! – деди маҳдум. – Таомни шу ерда тановул қилсак ҳам бўлур.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ифтор маҳалида тановул қилмоқ учун кўнгил туссаган нарса, озми-кўпми, дастурхонга муҳайё қилинади.* Н. Сафаров, Наврўз.

ТАНОСИБ [а. تناسب – ўзаро алоқа; қариндошлик; бир-бирига мутаносиб ва уйғун бўлиш] **1** Ўзаро мутаносиблик ва уйғунлик. *Қолбуки, тасвир ғоят бекаму кўстга ўшарди: кенг порлоқ манглай, беозор дард*

акс этган ўйчан кўзлар, ажиб ёруғлик таношиби.. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Бир зумда ичкаридан ҳаворанг футболка кийган, қадди-басти таносиб қиз чиқиб келди.* Н. Ёкубов, Жон.

2 ад. Шарқ мумтоз шеърлятида: шеър байтларида маъно жиҳатдан бир-бирига яқин, ўзаро муносабатдош бўлган тушунчаларни англлатувчи сўзларни қўллаб (мас., *жон-бадан; юз-оғиз-кўз; ҳажж-фарз-зиёрат* каби), улар воситасида образли ифодалар, лавҳалар яратишдан иборат бадиий санъат тури.

ТАНОСИЛ [а. تناسل – кўпайиш, урчиш, болалаш] Биологик жинсга оид, жинсий. *Таносил аззолари.*

Таносил касалликлари Жинсий аззолар касалликлари. қ. **венерик касалликлар.**

ТАНСА с. т. Танца, рақс.

ТАНСИҚ [а. تنسيق – териш, тизиш; тартиб билан жойлаш; мувофиқлашув; нодир, камёб нарса] **1** Кам қилинадиган ёки бирор жойда кам бўладиган, лекин севиб ейиладиган. *Тансиқ овқат. Тансиқ мева.* ■ *Қазикарта, кабоб, палов, бешбармоқ, Қовун-тарвуз, мева, саримой, қаймоқ, Тансиқ ҳисобланган ҳар нимаки бор, Дастурхонимизда сизга интизор.* Уйғун.

2 Умуман, кам топиладиган, кам бўладиган, кам учрайдиган; ноёб. *Адолат извошдаги тансиқ моллар, зеб-зийнат буюмларини кўриб, шуларнинг ҳаммаси бир бригадага тегишли эканига ишонмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Жуда иймансангиз, мана, бир қучоқ гул, бера қоласиз... – деди ҳазилсимон Комила. – Ана тансиқ совға! Ойбек, О. в. шабдалар. [Тантибойвачча] Жондор вагончи каби дўстини ғоят қувонтирган «ажойиб тансиқ ўтириш» ваъдасининг бундай ишқал бўлиб чиққанидан уялди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАНСИХАТЛИК айн. тансоғлик. Шу билан бирга, сизларга узоқ умр, тансиҳатлик, ўқишда ғайрат тилаб қоламан. П. Турсун, Уқитувчи.

ТАНСОҒЛИК Тан-жони соғлик, сиҳат-саломатлик. *Полвон бобо, ундай чил берманг-е, Ҳотам полвонга тансоғлик керак.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ТАНТАЛ [лот. tantalum < юн. Tantalos – юнон мифологиясида: маъбудлар томонидан абадий очлик ва ташналик азобиға

маҳқум қилинган Лидия шоҳининг исми] Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент, кўкиш-қулранг, эриши қийин қаттиқ металл.

ТАНТАНА [а. طنطنه – жаранглаш, жаранг; шовқин; гўнғиллаш] **1** Муҳим воқеа, ҳодиса ва ш. к. муносабати билан ўтказиладиган, ўйин-қулги, хурсандчилик руҳида давом этадиган йиғин, маросим. *Байрам тантаналари. Янги йил тантаналари.* ■ *Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Бойқаро уйни тўлдирган ва улугвор таъзим.. билан ўтирган оломонга фахрлиниб қаради.* Ойбек, Навоий. *Қаҳрамоннинг қишлоққа қайтиб келиши катта тантананага айланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Май – баҳор эркаси, ғалаба рамзи, Шаҳар, қишлоқларда тантана, байрам.* Р. Бобожон.

2 Бирор мақсад, фаолият йўлидаги ғалаба, муваффақият ва унинг ифодаси. *Ойбек инсон ақл-идрокиннинг, адолат ва бахтсаодатнинг тантанаси йўлида ғоят улкан ижодий жасорат кўрсатди.* Газетадан. *Тинчлик учун кураш, гуманистик ғоялар тантанаси учун кураш ишига ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.* Газетадан. *Бу қарашда Зеби қандайдир захарли тантанани сезиб, унинг маъносига тушунди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Тўй, хурсандчилик йиғини, маросими кабиларга оид хатти-ҳаракат, шодиёна ишлар. *Қизидан хабар топиб келган Ёрмат уни Шоқосимнинг кулбасидан тортиб олиб кетгач, бой ҳовлисида тўй тантаналари бошланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйда ғалати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор.

4 Голибона, кўтаринки кайфият. *Ҳозир у мамнуният ва тантана билан кулумсираб, Маҳкамнинг яхши волейболчи эканини айтди..* П. Қодиров, Уч илдиз. *Суяр ўзининг қувончини тантана билан эълон қилди: -Буғун инструкторимизни қолдирдим, дада! А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Тантана қилмоқ **1)** ғалаба қилмоқ, рўёбга чиқмоқ. *Мана мен ҳам буғун мақсадимиз тантана қилишига ишонганим учун шаҳарга тушиб чиқмоқчиман.* Ҳ. Фулом, Машғал; **2)** тантанали ҳолатда бўлмоқ, тантана ҳукм сурмоқ. *Тоғда ҳам, дастда ҳам.. – ҳамма ерда меҳнат тантана қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Чиндан ҳам поёнсиз чўлда*

ҳаёт тантана қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНТАНАБОЗ [тантана + ф. *بان* – яхши кўрадиган, берилган] Тантанани, асъасадабдабани яхши кўрадиган, қуруқ тантаналарга берилган. *Нутқингизда*: «*Биз сийқаси чиққан ваъдабозлардан, тантанабозлардан.. эмасмиз*», *дедингиз*. «Муштум».

ТАНТАНАБОЗЛИК Қуруқ тантаналарга берилиш. *Йиғилиш ва конференциялар тантанабозликка айланмаслиги керак*. Газетадан.

ТАНТАНАВОР айн. **тантанали**. *Машиқлар дарҳол «Хон чиқар» дейиладиган тантанавор мусиқани бошлади*лар. С. Сиев, Ёруғлик. *Дарвозанинг иккала қаноти очиб қўйилган, ичкарида тантанавор бир кайфият ҳукмрон эди*. Д. Нурий, Осмон устунни.

ТАНТАНАЛИ 1 Тантанага эга, тантана руҳидаги, тантана билан бўладиган. *Ўшдаги қароргоҳда бу оқишом сизларнинг шарафингизга тантанали зиёфат берилур*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Трестдагилар илғор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди*. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

2 Тантана ифодаловчи. *Гуё улуғ бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек, еру кўк тантанали қиёфа олди*. С. Анорбоев, Оқсой. *-Аҳа, демак, ҳали топганингиз йўқ, – деди Исмоил тантанали бир оҳангда..* Ойбек, Нур қидриб.

3 Асъаса-дабдабали, кўтаринки руҳ билан. *Никоҳ тўйи фавқулодда суронли ва тантанали бўлди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Саидғози бу сўзларни оғзини тўлдириб, алоҳида расмий тусда гапиргани учун тантанали жарангларди*. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАНТИ 1 Ўзгаларга ёрдам, сарф ва хизматини аямайдиган, мард; кўнгли ва қўли очик. *Бой ва танти куёв харажатларнинг йирик ва майдалигини суриштирмай, чунтакларидан даста-даста пул чиқарар эди*. Ойбек, О.в. шабадалар. *..Бу танти йиғит ўз ўртоғи Низомиддиннинг зиндонда ётишига асло йўл қўймайди, деб ҳисобларди у*. Мирмуҳсин, Меъмор. *Танти, лекин биза эмас.. Зиёфатларини еган одамлар унга Танти от қўйишган*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Алдам-қалдам, фирромлиги йўқ, ўзаро муносабат, беллашув ва ш.к. да ҳалол. *Азим тажанг қиморбоз эди, шунинг учун ҳам ҳар*

бир қиморбоз сингари мард, танти. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Танти бўлиб урушайлик, деб Арза бекларга кўрсатди*. «Гулихиромон».

3 Кўчма Сахий, ҳалол. *Мана қатор-қатор карвон келар Гўзал Фарғонанинг танти еридан*. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Уктам ҳам Усаржонга қараб, салмоқланиб деди: -Хуллас калом, меҳнатни аяманглар, ана унда бу жой хийла танти бўлади*. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТАНТИЛИК Танти одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Йиғит кўрки эса мардлик, тантилик*. Миртемир. *Тантилик шундай бўлсин: Ҳар ким йиқилса, шу ўлсин, Йиқитган аллтирик қолсин*. «Эрали ва Шерали». [Тантибойвачча] *Гуландомга суйкалади, унинг атлас кўйлаги остида балқиб турган кўкрагини уйнайди. Керакмас бўлса ҳам, тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимликлар буурди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАНТИҚ 1 Ортиқ эркалитиб, талтайтириб юборилган, талтайган. *Моҳим – Хоразм хони.. Алломатхоннинг ягона тантиқ қизи, 18 ёшда*. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

2 Бўлмағур қилиқлар қиладиган, қилиқлари келишмаган, бемаъни. [Саидалимхон] *Улгудек тантиқ. Агар бир эркалинишга тушиб кетса, киши қилмаган қилиқларни қилади*. Ойдин, Ҳазил эмиш.

ТАНТИҚЛАНМОҚ Тантиқлик қилмоқ, талтайиб эрқаланмоқ, суюлмоқ. *Эвзозхон очилиб кулди-да, нимчасини ечиб узатди: -Мана, суюнчи, жоним! Тозагул тантиқланди: -Бу билан қутулмайсиз. Чақалоғимга бош-оёқ сарпо қиласиз*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Рисолат Сабоҳатга ўҳшаб тантиқланмади, бамайлихотир ўтираверди*. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат.

ТАНТИҚЛИК Тантиқ, эрка шахсларга хос қилиқ, хатти-ҳаракат, хислат. *Боядан бери тантиқликларидан ичида кулиб келатган Ҳафиза ўзгарди..* Мирмуҳсин, Умид.

ТАНФУРУШ [тан + ф. *فروش* – сотувчи] Эркалар билан жинсий алоқа ҳисобига кун кўрувчи бузуқ хотин; фоҳиша, ғар. *Фуод афанди танфурушлар гўмаштаси бўлиб, қора қабих бир махлуқ эди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАНФУРУШЛИК Ўз танини, номусини сотиб кун кўришлик; фоҳишалик.

ТАНЦА [р. танец – доира бўлиб ашула айтиб рақс тушиш < нем. Tanz – рақс] 1 Европача рақс (танго, фокстрот, вальс ва

ш. к.). *У модани, танцани, театр ва сайлларни яхши кўради*. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар.

2 Шундай рақс мусиқаси. *Брамснинг венгерча танчалари*.

3 Европача рақс кечаси. *Бахтиёр дамлар кечанинг охиридаги танчада ҳам давом қилиши керак эди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНЧА шв. айн. сандал I. *Очиқ танчага писта кўмир солиб.. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар*. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАНҚАБУРУН Учи юқорига кўтарилган ва тешиклари яққолроқ кўринадиган бурун; шундай бурунли одам. *Ириқ гавдали, қисик кўз, танқабурун бу одам, афтидан, тилла тишининг шериги эди*. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидоги қатл.

ТАНҚАЙГАН Учи юқорига кўтарилган ва тешиклари кўриниб турадиган (бурун ҳақида). *Унинг қўнғир қошлари, осмондай кўм-кўк кўзлари, сал танқайган бурни, қалин лаблари кўзларимга иссиқ эруйнар, аммо уни қаерда кўрганлигимни эслай олмасдим*. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАНҚИД [а. تنقيد — баҳо бериш мақсадида ўрганиш, таҳлил қилиш ва шу асосдаги хулоса] **1** Иш-ҳаракат, фаолият, асар, таълимот ва ш.к. нинг ютуқларини қайд этиш, камчилик ва нуқсонларини белгилаш ва бартараф этиш мақсадидаги муҳокама, таҳлил. *Таҳлил айлаб терсу ўн-гундан, Иккимизни қилади беҳол. Хўп дўн-послаб, танқид сўнида Ижодимга тилайди камол*. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 Бирор нарсанинг тўғри, ҳаққоний эканини илмий таҳлил этиш, тадқиқ этиш. *Тарихий манбаларнинг танқиди. Матн танқиди*.

3 Адабий фаолиятнинг бадий, илмий ва б. турдаги асарларни, шунингдек, уларда акс эттирилган ҳаётий ҳодисаларни талқин ва таҳлил қилувчи махсус тури. *Шахсан мен адабий танқид фақат адабиёт учун эмас, умуман, маънавий ҳаёт учун зарур эканини.. яна ҳам чуқурроқ ҳис этдим*. У. Норматов, Талант тарбияси. *Адабий-бадий танқид билан адабиётшунослик фанининг бир-бирига яқин томонларидан ташқари анчагина фарқлари ва ўзгачаликлари ҳам бор*. «ЎТА».

4 Камчилик, нуқсон, хатолик ва ш.к. ни қайд этиш, қоралаш, шунингдек, уларни

ҳал этиш мақсадида билдириладиган тан-беҳли фикр-мулоҳаза, гап-сўз. *Фақат бир нарсани — шу танқидга қарши зўр бир далил топиб, енгиб чиқишни ўйлашар эди*. П. Қодиров, Уч илдиз. *Танқид бўлган жойда ҳеч қандай тараққиёт бўлиши мумкин эмас*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Танқиднинг фойдаси катта, ишимизни ўнғариб оламиз, мен буни албатта қиламан*. «Муштум».

Танқид қилмоқ Танқид тарзидаги гап-сўз айтмоқ, танқидий фикр-мулоҳаза билди-рмоқ. *У ғўзаларини ўт босган звено бошлиқ-ларининг, сув бостириб юборган сувчилар-нинг номларини ёдаки айтиб, танқид қилар-ди*. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бў-табойнинг ишларидаги камчиликларни тан-қид қилганимда, мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам бўлар эди*. А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари.

ТАНҚИДБОЗ [танқид + ф. باز — яхши кўрадиган, берилган] Бўлар-бўлмасга танқид қилиш, ҳамма нарсадан камчилик излашни яхши кўрадиган шахс.

ТАНҚИДБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга тан-қид қилавериш, ҳамма нарсадан камчилик излаб, куруқ танқидга берилиш.

ТАНҚИДИЙ 1 Танқидга оид; танқиддан иборат бўлган, танқид мазмунидаги. *Тан-қидий мақола*. ■ *Гап танқидий мулоҳаза-ларга келган экан, яна бир масалада.. баҳс-лашмоқчиман*. У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Танқидчилик руҳидаги, танқидийлик руҳи билан суғорилган; танқид кўзи билан қаровчи. *Ўктам ўз чопиғига танқидий разм солади*. Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНҚИДЧИ 1 Адабий, илмий, публи-цистик асарларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий томонларини, ютуқ ва камчиликларини ўрганиш ва баҳолаш би-лан шуғулланувчи адабиётшунос. *Адабий танқидчи. Театр танқидчиси. Кино тан-қидчиси*. ■ *Ўйлайманки, роман ҳақида ҳали китобхонлар, адабий жамоатчилик, тан-қидчилар ўз мулоҳазаларини айтадилар*. С. Кароматов, Олтин кум.

2 с. т. Умуман, танқидий фикр-мулоҳаза айтувчи шахс.

ТАНҚИДЧИЛИК 1 айн. танқид **3**. *Тар-жима танқидчилиги ҳамма вақт ижодий меъёрни аниқлаган ҳолда, ана шу икки «фронт»да кураш олиб бормоғи лозим*. Ф. Са-ломов, Таржима назариясига кириш. *Ада-*

бий танқидчиликнинг биринчи ўргамчик асарлари вақтли матбуот саҳифаларида пайдо бўди. «ЎТА».

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, таълимот, назария ва ш.к. га танқидий ёндашиш, танқидий нуқтаи назардан қараш.

ТАНҚИС [а. تقيىس — камайиш, қисқариш, пасайиш; етишмовчилик] Талаб, эҳтиёжга нисбатан оз, етишмайдиган миқдорда; камчил, камёб. *Танқис мол.* ■ *Шағал, қум олтмиш чақиримдан ташилади — биласан, қурилишда энг танқис нарса шу.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Бирор нарсадан сиқилган, камчилиги бўлган; шу нарсага бўлган талаби, эҳтиёжи етарли даражада қондирилмаган. *Сувдан танқис ерлар.* ■ [Қодир:] *Иш оғир, турмуш оғир.. Эҳтимол, кийим-кечакдан танқисдирлар.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

ТАНҚИСЛИК Танқис ҳолат; етишмаслик, етишмовчилик; камёблик. *Биз кўприк қуриш билан қурилиш материали танқислигидан узил-кесил қутуламиз.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТАНҚИСЧИЛИК айн. **танқислик.** *Ниҳоят, оилада бўладиган танқисчилик ҳам уртага тушадиган бўп қолди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

ТАНҒИМОҚ 1 Маҳкам сиқиб, ўраб, айлантриб боғламоқ. *Белни танғимоқ.* *Ярани танғиб боғламоқ.* ■ *Умар шойи қийиқ билан пешонасини танғиб, каравотга ётди.* И. Раҳим, Ихлос. [Тамара] *Бир оз ўзига келгач, сочларини бошига танғиди-да, Ғофирни диванга таклиф қилди.* Қ. Мақсумов, Кутилмаган бахт. *Югурганича ичкари уйга кирмоқчи эди, оқ фартукли, бошига оқ рўмолча танғиган ёшгина хотин чиқиб, уни тўхтатди.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча. *Бу ерларда сервиқор тоғлар белига танғилган кумуш камардек темир йўл пайдо бўлди.* Газетадан.

2 Ечилмайдиган қилиб, маҳкам боғламоқ; чандимоқ. *Отни устунга танғиб қўймоқ.* ■ *Шу пастқам уйига арқон билан танғиб қўйганга ўхшайдилар-а.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Жаниш бу бу гал эпчиллик билан ҳалиги қозқдан латтани олди-да, унинг оёқ-қўлини танғиб боғлади..* Ҳ. Шамс, Душман. *Бола ботинкаси устидан боғланган латтани қаттиқроқ танғиди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ТАНҒИШ 1 **Танғимоқ** фл. ҳар. н. *Пешонани танғиш.*

2 тиб. кам қўлл. Танғиб боғлаш учун белгиланган нарса. *Қон вена ёки капиллярлардан оқса, қаттиқроқ босадиган танғиш билан боғлаш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ТАНҒИҚ(ЛИ) Танғиб, чандиб боғланган, танғилган. *Пешонаси танғиқли йигит Тингламоқда айтганин чолнинг.* Э. Раҳим.

ТАНҲО [ф. تنها — бир, ягона, якка-ёлғиз] **1** Бошқа кимсадан, нарсадан холи, якка, ёлғиз. *Ҳамма ёқни сақлар муз тоғидан ғов, Жимликка тикилган бир танҳо ўтов.* Ғ. Фулом. *Қиз билан йигит суҳбатининг танҳо гувоҳи — осмонда сузиб юрган ой қаршисидаги қора булут нарчасига айёрларча секин кириб яширинди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Уйқум қочғач, кўчаларни танҳо айланиб, ширин орзулар оғушида тонг отгунча кезиб юргим келарди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

2 Кимсасиз, ҳеч ким йўқ. *Танҳо кечада фарзанд билан ота ўртасида бўлиб ўтган у учрашувни фақат кўкда сузиб юрган ойнанинг кемтик ўроғи кузатиб турарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Бирор жиҳатдан яккаю ягона, тенги, ўхшаши йўқ. *Гилос ширинми ё сен! Ширинликда танҳо сен.* Р. Бобожон. *Ҳусн бобида танҳо десам, ҳунар бобида ҳам танҳо экансан.* Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

4 кўм. вэф. Айириш, чегаралаш билдиради; фақат. *У даргоҳда ранг бор, олов бор, Танҳогина сен йўқсан, гулим.* Р. Парфи, Кўзлар. *Қани энди, бутун борлиққа танҳо ўзинг ҳукмрон бўлсанг.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАНҲОЛИК 1 Яккаю ягоналик, танҳо эканлик. *Гўзалликда танҳолик.* ■ *Предметни аниқлаш ёки шахснинг танҳолигини таъкидлаш учун қўлланган «ўз» сўзи ўзлик олмоши деб аталади.* «Ўзбек тили» дарслиги.

2 Ёлғизлик ҳолати; ёлғизликдаги ҳаёт; ёлғизлик. *Унсин туморча шакли ҳовлида айланади, танҳолик ва ҳасрат унинг юрагини эзди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ойниса ёлғиз қолди. У умрининг кўп қисмини шундай ёлғизликда, хавотирликда ўтказган, танҳоликка кўниккан бўлса ҳам, бу галгиси ниҳоятда оғир туюлди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кейинги кунларда Авазни яна танҳолик ўртай бошлаган эди.* С. Сиёев, Аваз.

ТАОЛО [а. تعالیٰ – баланд бўлишлик, юк-саклик; гурур, мағрурлик; мусулмонларнинг худонинг исмига қўшиб айтадиган улуғлаш сўзи] *дин*. Энг олий, энг юқори кўтарилган (худонинг сифатларидан бири). *Худойи таоло*. ■ *Ҳасанали севинчисини топиширгандан сўнг, дуога қўл очди: -Олло таоло умри билан берган бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Йўқ, — деди эшон, — Йўқ, банданинг иши ҳақ таолога имон келтирмоқ!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАОМ [а. طعام – емиш, овқат, егулик] Пиширилган, ейиш-ичиш учун тайёрланган нарса; овқат. *Лаззатли таом*. *Миллий таомлар*. *Таом тайёрламоқ*. *Таом туз билан, туз — ўлчов билан*. Мақол. *Аввал таом, баъдаз калом*. Мақол. ■ -*Қани, бу ёққа, Анвар, — деди маҳдум. — Таомни шу ерда тановул қилсак ҳам бўлур*. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Турдаги ёши улуғлар фотиҳадан сўнг таомларга қарашди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАОМИЛ [а. تعامل – ўзаро алоқа, муносабат; ҳамкорлик] Бирор жамиятда, эл-халқда одат ҳукмига кирган тартиб-қоида, расм. *Эски таомил*. *Янги таомил*. *Таомилга кирмоқ*. ■ *Тўйнинг тўри азиз меҳмонларга аталади*. *Урф-одатимиз, таомилимиз шундай*. М. Назаров, Чўлни яшнатганлар. *Тўй кунлари ичкарида самоварни кўпинча эркак киши қайнатиши эскидан бир таомил бўлиб қолган*. Ойбек, Танланган асарлар. *Жанубий Америкага бориб қолсангиз, самолётда кет-яксизми, кинотеатрга кирдингизми.. дарров сақич конфет билан сийлашади*. *Таомил шунча!* «Фан ва турмуш».

ТАП I *тақл. с.* Икки нарсанинг бир-бирига урилиши ёки бирор нарсанинг ерга зарб билан тушишидан ҳосил бўладиган бўғиқ товушни билдиради. *Олма тап этиб ерга туши*. ■ *Ботирали ўзини тап этиб ерга ташлади*. *Ўқ варанглади*. Ҳ. Фулом, Машъал.

ТАП II [ф. تفت – тез, шошилиш]: **тап тортмоқ** Чўчимоқ, ҳадиксирамоқ. [Заргаров:] *Нимадан тап тортаман!.. Олса, столини олади-да*. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Қудрат тап тортмаси ҳам, Кўзибой қўрқиб кетди: жон ҳолатда.. папкасини итга қараб отди*. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шокирбек сиз ўйлаган кишилардан эмас, асло тап тортмай сўзлай беринг*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАПИЛЛАМОҚ «Тап-тап» урилмоқ, «тап-тап» овоз чиқармоқ. *Раҳим Саидов жўрттага оёқларини тапиллашиб, эшиккача борди*. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Тун сукунатини фақат водокачканинг тапиллашигина бузмоқда*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

ТАПИРА-ТУПУР *айн. тапир-тупур*.

ТАПИРЛАМОҚ Тапир-тапир товуш чиқармоқ.

ТАПИР-ТУПУР *тақл. с.* Кўп ва бетартиб тушаётган оёқ ёки бошқа нарсалардан чиқаётган «тапир» ва шунга яқин товушни билдиради. *Бир оздан кейин жуда кўп от тақаларининг тартибсиз тапир-тупури эшитилди*. Ҳ. Фулом, Машъал. *Жуда яқин келиб қолган тапир-тупурдан, бир-бирига асло ўшамаган «ба-ба», «ма-ма»лардан бутун атроф ларзага келарди*. С. Анорбоев, Оқсой. *Ташқарида тапир-тупур оёқ товушлари эшитилиб, хонага икки навкар кириб келди*. О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

ТАППА: *Ташламоқ, босмоқ* каби баъзи феъллар билан қўлланиб, шу феъл англатган ҳаракатнинг тезда, шартга бажарилишини билдиради. *Пирнафас ака ўзини ёстиққа таппа ташлади*. Ж. Шарипов, Хоразм. *Шакархон уйига лоҳас тортиб қайтди-да, ариқ бўйидаги сўрига таппа ёнбошлаб, чуқур нафас олди*. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Камола.. чопқиллаганча уйларига кирди-ю, ўзини таппа каравотга отди*. Н. Фозилов, Дийдор. *Матпано бойвачча йигитни таппа ерга босди-ю, қўлини орқасига қайирди*. С. Сиёев, Аваз.

ТАППА-ТАХТ I «Тахт» сўзининг кучайтирма (интенсив) шакли; таппа-тайёр. *Ҳамма нарса таппа-тахт*. *Сафар анжомларини таппа-тахт қилиб қўймоқ*. ■ *Донишманд кал, сипоҳийликни ўхшатиб, қўшинни таппа-тахт этиб.. бостириб бора берди*. «Хушкелди».

2 юкл. Кучайтиришни билдиради; нақ, роса. *Гулсаранинг бувиси Таппа-тахт кирди юзга*. *Сочлари қордек оппоқ, Юзи ўхшар кундузга*. Қ. Муҳаммадий. *Водокачка биноси қурилишини тугатиш учун таппа-тахт уч кунлик иш қолган эди*. Газетадан.

ТАППИ I Чорва моллари тезагидан рапида шаклида ясаб қурилган ёқилғи. *Қуруқ таппи*. *Таппи ясамоқ*. *Таппи ёқмоқ*. ■ *У [Зебо] боғ ва ползга қарарди, ҳовли супуриб,*

уйларни йиғиштирарди, нон ёпиб, сизир соғарди, кир ювиб, таппи қиларди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Бу бесабр жимлик ва қоронғиликда, жинчироқ пирпирлагани сари, таппи ёпиб ташланган баланд деворлар билан уч томондан ўраб олинган ҳовли юзи худди ерга чўкиб кетаётгандай эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 кўчма Ранги таппига ўхшаш, қора. Аҳмаднинг қўли сомон қориб, гўнг кураб, нақ таппи бўлиб кетган қўллар, қишлоқи ўсмирнинг қўли. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ТАППОТ шв. Тафт, ҳарорат; жазира (яна қ. таффоғ). Наҳотки, ўғли чўл таппотлари билан олишишга кетаётганини англамас! С. Нуоров, Меҳригий. Ҳали буй чўзолмай, таппотда қовжирлаган гиёҳни кўрмаган киши томчининг қадрини на билсин! С. Кароматов, Сахро кўшиғи. Қарши чўли. Шамол увиллайди, кўчма қумлар гирдоб солади, саратон таппоти юзни куйдирарди. С. Нуоров, Дурдона.

ТАПТ [ф. تفت — иссиқ, қайноқ; жазирама] с. т. Тафт, ҳарорат.

ТАП-ТАП Тап I с. такрори. Бирин-кетин тўрт кишининг отдан тап-тап тушгани эшитилди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАП-ТАҚИР Бутунлай тақир, бирорта ҳам тук ёки гиёҳ йўқ. У [Ҳошимжон ака] таптақир, юмалоқ бошини силаб жилмайди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. -Бу таптақир даштни олтин водийга айлантираммиз, — деди ишонч ва гурур билан Ўқтам. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТАП-ТУП «Тап», «туп» ва шунга яқин товушларни билдиради. Ўриклар ерга таптуп туша бошлади. ■ От туюқлари бўғиқ тап-туп қилади, эгар-жабдуқлар аста ширриқлайди. С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. Аравалар ғийқ этиб тўтади. Отлиқлар таптуп ерга тушиб, бандиларнинг қўл-оёқларини ечиб, настга ола бошладилар. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ТАР I [ф. تر — ҳўл, нам; янги, тоза] I: тар мева Ҳўл мева. Кўпроқ тар мева истеъмол қилсинлар, аммо Бухоро меваси жанобларига зарарлидир. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Тар гунчани топиб олган асалари унинг ширасига тўймагунча наригисига ўтмас экан. Э. Самандар, Тангри қудуғи. Абулғози шу тобда уни бағрига босишни, тар олмадай қизариб турган ёноқларидан, лаъли

лабларидан ўпишни истар эди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

2 шв. Янги. Тар очилган тоза боғнинг гулисан, Энанг ҳам онангинг жону дилисан. «Рустам». Ардоқладим авайлаб тар гунчадек астойдил. Р. Бекниёз, Тўтиё.

ТАР II тақл. с. Баъзи нарсаларнинг йиртилишида ёки баъзи асбобларнинг ишлашида чиқадиған товушни билдиради. Мотор тар этиб, яна ўчди. ■ Алижон исқирт, зил тўшакни уйдан олиб чиқиб, ҳовлининг бир бурчагига улоқтирган эди, унинг бир томони тар этиб йиртилиб, ичидан пул сочилиб кетди. Мирмуҳсин, Чиниқош.

ТАРАДДУД [а. تردد — бирор қарорга келолмай туриш, иккиланиш; қатъиятсизлик] I Бирор ишни, мақсадни амалга ошириш учун кўриладиган тайёрлик, бажариладиган хатти-ҳаракат. Имтиҳон тараддуди. Сафар тараддуди. ■ Ҳар икки томон ҳам шу бугундан бошлаб тўй тараддудини кўрадиган бўдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Умуман, бирор иш, нарсани тайёрлаш, амалга ошириш ҳаракати. Шарқ уфқида куёшнинг олтин баркаши тепага кўтарилганда, окопларда фронтча нонушта тараддуди бошланди. Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошларим. Элчиев ҳам жамгармасидан яхлитини кўтариб, бозор-учар тараддудига тушди. Э. Ўззамов, Жавоб. Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тараддудида аста ўрнидан кўзгалди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қатъиятсизлик, иккиланиш ҳолати; шундай ҳолатда сурилган ўй, фикр-хаёл, ташвиш, мулоҳаза. Унинг эндиги тараддуди учрашиш ёки учрашмаслик борасида эмас, Раънонинг олдига очикча боришми, яширинчани тўғрисида эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мен Матлубанинг.. шабадада тўзғиб, пешонасига тушган майин сочларини, тараддуд ифодаси жилоланиб, нар-пар ёнган катта чарос кўзларини кўрдим-у, ўзимдан ранжидим. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Опа-сингил ўзларини қаёққа қўйишларини билмай, тараддудга тушиб қолдилар, кўчага, йўлга қарадилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Йўлчи] Меҳмонхона эшигига келиб, тараддуdda қолди: камбағал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қийин. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАРАДДУДЛАНМОҚ Тараддуд ҳолатида бўлмоқ (тараддуд ҳар учала маъносида). *Сафарга тараддудланмоқ. Бозорга тараддудланмоқ. Нима қилишини билмай тараддудланмоқ.* ■ Элчибек ўрнидан туриб кетиб, қаяққадир тараддудлана бошлади. А. Мухтор, Туғилиш. *Нодира Саодатхонга бир нима демоқчи бўлиб тараддудланди-ю, негадир айтолмади. С. Зуннунова, Янги директор. Менга ҳам Сатторқул акамнинг раис бўлиши маъқулдай туюлди-ку, бироқ раис бўлиб олгандан кейин мени яна кўпроқ ишлатса керак, деб тараддудланиб қолдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Ҳақимбойвачча бу масалада ўзининг узоқ вақт тараддудланганига, ниҳоят, фурсатни қочирганига афсусланди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТАРАКА [а. ترکه – қолдирилган нарса; мерос] эск. Тақсимлаш, тақсим, бўлиш.

Тарака қилмоқ Бўлиб (тақсимлаб) бермоқ. *Азбаройики, шўролар камбағалтарвар ҳукумат, деб йиққанимни кўпчилик ўртасида тарака қилмай, ҳукумат қўлига бердим. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

ТАРАКАН қ. суварак.

ТАРАКАНА, таркана эск. Тақсимлашдан тегадиган улуш, ҳисса. *Муаллимлар.. бир ҳафтагача келиб, тараканаларини олиб кетишларини тавсия қиламиз.. Чунки Асака муассасаларининг.. мактабларнинг остонасигача бўлиб олиш хаёллари бор. «Муштум».*

Таракана қилмоқ айн. **тарак** **қилмоқ** қ. **тарак**. *«Менга деса, давлатингизни яланг оёқларга таракана қилиб юбормайсизми!» деб тўнғиллаганча чиқиб кетди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ТАРАКАЧИ эск. шв. Мерос тақсимловчи. *Ёдгор, бир тангаси даста мирзосининг котибонасига [хизмат ҳақиқа] кетган ойликка ўзидан бир танга қўшиб, таракачига берди. С. Айний, Дохунда.*

ТАРАКЛАМОҚ «Тарак-тарак» товуш чиқармоқ. *Совуқдан тишлар таракларди.* ■ *Узоқда гоҳ-гоҳ автомат тараклаб қўярди. Ойбек, Куёш қораймас. Тошларнинг қўрғон кунгураларига тегиб гумбуралиши.. мўғулларнинг даҳшатли сурони, ноғораларнинг тараклаши, карнайларнинг ғат-ғути ҳавони ларзага келтирди. М. Осим, Ўтрор.*

ТАРАЛ(Л)А Беғам-беташвиш айш қилиб юриш; шу тарздаги хурсандчилик, гашт. *Тўй*

бўлса, сизга нима ғам, аяжон? Сиз ҳам таралани ванг қўйиб юравермайсизми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Уйнаб-кулиб, таралани тортиб юравер. Сенга «чурқ» этадиганнинг боши ўнта. Ф. Фулом, Шум бола. Қурилиш раҳбарлари эса парвойи палак. «Бўлса бўлар, бўлмаса говлаб кетар», деб таралани ванг қилиб юришибди. «Муштум».

ТАРАЛ(Л)АБЕДОД Беғам-беташвиш айш қилиб юриш; хурсандчилик, гашт (шу тарзда юрадиган шахсларга нисбатан қўлланади). *Таралабедод қилиб юрмоқ.* ■ *Қачон кўрсанг, таралабедод, хурсанд, хушчақчақ. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Бировларнинг севгисини хор қилиб, бошқа ёр топиб, таралабедод қилиб юривчиларнинг адабини бериб қўйиш керак. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. -Асадни ёшлигидан билардим. Ширинтомоқ, маишатга суяги йўқ, таралабедод, – деди Камол. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ТАРАЛМОҚ 1 Тарамоқ 1, 2 фл. мажҳ ва ўзл. н. Сув ҳамма эгатга баравар таралади. ■ *Ўрмонжон шошиб чиқиб кетди ва бирон соатдан кейин озғин, сочи ўнг томонга жуда ҳафсала билан таралган.. ёшгина бир йигит билан кириб келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Ёйилмоқ, тарқалмоқ. *Қайси бир узун қулоқ орқали бу гап қамиш тўзғоғидай таралиб кетди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Кумушбиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атир ислари билан уй тўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ун икки ўғил-қизли ота-онанинг донғи бутун мамлакат бўйлаб таралди. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.*

3 Ҳар томонга кетмоқ, тарқалмоқ. *Қизлар мусиқий асбобларни қучоқлаб, қўрқаниса, ғинг демасдан, ҳар ёққа таралдилар. Ойбек, Навоий. Читор товух ҳам зўр ташвиш билан қақағлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига қақирарди. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.*

ТАРАМ 1 Соч, соқолнинг тароқдан ўтказилиб силлиқланган ҳар бир тутами, қисми. *Бир тарам соч.* ■ *Сочингиз тарамлари ипакдан силлиқ. Миртемир.*

2 кўчма Толаланиб, бўлакляниб, маржон каби оққан сув, кўз ёши ҳақида. *Хотинининг ҳар кўздан етмиш тарам ёш тўкилиб, юзгиналарига ёйилиб.. «Ойсулув».*

ТАРАМОҚ 1 Тароқ ёки бошқа бирор нарса билан соч, соқол ва ш.к. нинг чигилини ёзмоқ, текисламоқ. *Шундан кейин сочларини бир томонга силлиқ тараган тилла тишли йигит қўл кўтарди.* Н. Аминов, Суварак. *Отам ўйлини қолди. Соқолини бармоқлари билан таради.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Қоронғида сокин турган отнинг бўйнидан кўчоқлади, бармоқлари билан ёлини таради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ювиб-тарамоқ Озода тутиб, парвариш қилмоқ. *Мен укаларимни ювиб-тараб, кечқурун бир қошиқ обиёвгон қайнатиб, етимлигини билдирмасликка уриндим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 к. х. Ариқ-жўякларга сувни бир меъёрда тақсимлаб оқизмоқ, таратмоқ. *Жўяк олинган жойларда тажрибакор сувчилар чанқанган ғўзаларга сув тарардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шермат ота икки гектарлик картага сув тараб бўлди-да, эгатларни кўздан кечириб, ўқариқ бўйига чиқди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

3 кўчма поэт. Ёймоқ, сочмоқ. *Қорли тоғлар орқасидан Атлас сочин тараб куёш, Гоҳ мўралаб, ўйнатар қош, Ханда сочар дудоғидан.* Файратий.

Ток(ни) тарамоқ Ток новдаларини бириридан ажратиб, таратиб, бағазларга боғламоқ. *Боғбон боққа қаролмапти, тоқларини таролмапти..* Ё. Шукуров, Асарлар.

ТАРАМ-ТАРАМ Ранг ёки бошқа жиҳатдан узун-узун йўлли, йўл-йўл. *Тарам-тарам олма. Тарам-тарам тарвуз.* ■ *Ҳовлидаги ёнғоқ ва ўрикларнинг қорамтир барглари ва бута ораларини тарам-тарам қизғиш нур ёритмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг баданлари қамчи изларидан тарам-тарам титилиб, муматалоқ бўлиб кетди.* А. Пўлат, Ўқлар чақнаган дамларда.

ТАРАН [р. таран – девортешар қурол < нем. Tarant – қамал қуроли] **1 тар.** Қалъа ва унинг дарвозаларини бузишда қўлланадиган, узун йўғон ходадан иборат, занжирга осиб боғланган қадимий ҳарбий қурол. *Искандар усти ёпиқ, ғилдиракли таранлар ясаттирди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 ҳарб. Душман самолёти, кемаси ёки танкига ўз самолёти, кемаси ёки танки билан зарба бериш. *Ўқларим тугади, самолётимни таранга олиб бормоқдаман.* Газетадан.

ТАРАНГ [ф. ترنگ – ўқ отилганда камон ипидан чиқадиغان товуш] **1** Қаттиқ тортилган, солқа ёки бурушиқ жойи қолдирилмасдан керилган. *Таранг тортилган арқон.* ■ *Нафиса кўрдикки, ип жуда таранг тортилди, энди ширт этиб қилиб кетиши мумкин.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Бу тор, таранг кийимда унинг келишган қомаги янада бўртиб турарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Тўлишиб силлиқ тортилган, текис. *Таранг сийналар қора кофтага сиғмай, кўш чўққига айланган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди, энли, таранг пешонасида ажинлар пайдо бўлди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

3 кўчма Айрим сўзлар билан қўлланиб, нарса, ҳолат кабиларнинг юқори даражасини, сўнгги чегарасини билдиради. *Унинг бутун вужуди ҳаяжон билан таранг тортилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *..унинг уятчан кўзларига кўзи тушиб, таранг асаблари бирдан бушашиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Саломхонадаги таранг вазият бир оз юмшагандек бўлди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нузомжон ана шу оилада, ҳамиша таранг рўзгор ичида ўсди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Таранг қилмоқ 1) таранг ҳолга келтирмоқ. *Арқонни таранг қилмоқ;* 2) ялантириш ва ш.к. мақсадда рози бўлмаслик, кўнмаслик. *Шундай пайтларда Ҳури жуда очилиб кетар, гали келганда, ҳеч таранг қилмай, қўлидан келганини кўрсатар эди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Келинни аравада олиб келишаётганларида, гузарларда тўсишарди.. соврин тилаб, атайин таранг қилишарди..* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТАРАНГЛАМОҚ Тортиб ёки кериб, таранг ҳолга келтирмоқ. *Дорни тарангламоқ. Дуторнинг ипини тарангламоқ. Матони таранглаб, гул тикмоқ.* ■ *Участка этагидаги икки йигит симни таранглаб, белги қилинган туғмачани назорат чизиғига бараварлади.* Р. Раҳмон, Тиниб-тинчимас.

ТАРАНГЛАШМОҚ Таранг ҳолга етмоқ (**таранг** тўғри ва кўчма маънода). *Йигитали сувдан руҳи энгил тортиб чиқди, таранглашган баданларида қайта бардамлик пайдо бўлди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *..бойвачча гоҳ асаби таранглашиб, милтигини қўлга олар, гоҳ бўшашиб, ёнига қўярди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина. *Эркин институтни тамомлаб, илмий иш билан шуғуллана бошлаган*

пайтда муносабат янада таранглашди. Газетадан.

ТАРАНГЛИК Таранг ҳолат (таранг тўғри ва кўчма маънода). Бўғизда тиқилиб, ўртада тўлиб турган нафасни фақат сарбаст гап билан, ўртадаги тарангликни йўқотувчи эркин сўз билан ўнглаш мумкин эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. - *Йўқ, Шерали Назарович, — деди ҳамон таранглигидан тушмаган Расулжон, — тўғри айтдингиз.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТАРАНМОҚ Сочларини тараб, у ёқ-бу ёқларини тартибга келтирмоқ. *Танноз тарангунча тўй ўтар.* Мақол. ■ [Элмурод] Ювинди, таранди ва сўнгра айвондаги сандалга ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ювиниб, тараниб, тоза кийинган қиз заргар қўлидан эндигина чиққан узукка ўхшайди. Шўхрат, Шинелли йиллар.

ТАРАННУМ [а. *ترنم* — куйлаш, ашула айтиш; сайраш, гўзал сўзлаш] *поэт.* Куйлаш; куй. *Аллаловчи ва фараҳбахш нозик тараннум Севги меҳри билан мени ҳар нафас қучар.* Файратий.

Тараннум этмоқ (ёки қилмоқ) 1) куй ижро этмоқ, куйламоқ; 2) кўчма мадҳ этмоқ, мақтамоқ, куйламоқ. *Шоирлар шеърларида тараннум этган ҳўзал бор!* Ойбек, Навоий. *Мардлик сенда, гўрат сенда, Тараннум қил севи эртагин.* Р. Бобожон.

ТАРАНТАС [р. таратайка < карандас — одам ташийдиган арава тури] *эск.* Одам ташийдиган тўрт гилдиракли арава. ..*Чорраҳаларда чиройли тарантаслар, отлари тумшугига кийгизилган тўрвдан сули чайнапти.* А. Мухтор, Чинор. *Фойтун қиммат бўлгани учун, энди мен тарантас деган узун аравага тушдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАРАТМОҚ 1 Тарамоқ фл. орт. н. Сочини таратмоқ. *Жўякларга сув таратмоқ.*

2 Ёймоқ, сочмоқ, тарқатмоқ. *Кабобпазнинг елпиғичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид таратади.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Осмонни тўлдириб учган қушларни айтинг: улар ҳам хузур бағишлаб, Кўкорол кўкида ёқимли куйлар таратар эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сахий ёз қуёши оламга нур таратади, қабристон ҳам кўм-кўк..* Газетадан.

ТАРАФ [а. *طرف* — чет, чекка, уч; охириги, сўнги нуқта; чекка жой; ён, томон] *айн.*

томон 1-4. *У тараф. Бу тараф. Ҳар тараф.* ■ *Ўрданинг ташқариги қисмининг уч тарафи (жануб, шарқ, ғарб) биносиз, фақат кўрғон деворларининг зиналари эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузи қум тарафдан илиқ, нафасни қайтарадиган шамол эсади.* С. Аҳмад. *Уфқ. Ҳар икки тараф, ким ўзар ўйнагандек, оташ мақтовлар билан бир-бирини ўққа тутди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Шунинг учун бошқа ўйинларни қўя туриб, мажлисининг энг қизиқ тарафи бўлиб саналган лапар айтишга кўчдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..*ҳар икки тараф ўртасидаги вазият тобора кескинлашиб борарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Айтмади, сўрасам, гапни бошқа тарафга чалғитди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тарафини олмоқ Тарафдор сифатида ҳаракат қилмоқ, бирор томонни ҳимоя қилмоқ, қўллаб-қувватламоқ; у ёки бу тарафга бўлишмоқ. *Жанжал чиққан вақтларида подшо камбағалларнинг эмас, бойларнинг тарафини олар экан.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Курашувга, беллашувга, баҳслашувга хоҳиш билдирувчи шахс, талабгор. *Бирор шахарга келганида, унга [Қулматқорага] тараф чиқмай қолса борми, бундай шахарнинг йигитлари йигит ҳисобланмасди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ишбоши: -Қани, тараф борми? — деб, полвонларни майдонга чақирганда, нима бўлди-ю, таваккал қилиб, ўрнимдан туриб кетдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тараф йўқ Бас келадиган, беллаша оладиган, тенглашадиган киши йўқ. *Унинг [Валижоннинг] одамохонлиги, кўнгишчанлигига тараф йўқ.* Ҳ. Назир, Олмос. *Гандан гап чиқаришга сенга тараф йўғ-а, хотин..* А. Муҳиддин, Ҳадя.

3 фольк. Душман, ғаним. *Қашшоқларга бойлар кўп тараф бўлди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Мен ўлмасам, тараф босмас изингни.* «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўм. *взф.* (3-ш эгалик ва ч. к. шаклида). *Томонидан, жиҳатидан. Ўз ёнларидан сарф қилиш учун ақчалари йўқ, ҳужумат тарафидан бериладиган овқатнинг салмоғи йўқ эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАРАФАЙН [а. *طرفين* — «тараф» с. иккилик сони: ҳар икки тараф] *эск. кт.* Даъвогар ва жавобгар ёки баҳслашувчи, курашувчи, олишувчи томонларнинг ҳар иккиси; томонлар, тарафлар. *Тарафайнларни сўроқ қилмоқ.* ■ *Тарафайн бир-бирлари билан тани-*

шиб кўришгандан сўнг, марказ вакили идорани бу йилги зўр муваффақият билан табрик қилади. А. Қодирий, Обид кетмон. *Тарафайнларнинг гаплари эшитилгандан кейин, суд ҳукм мажлисига кирди. А. Мажидий, Инжиқ зиёратчи.*

ТАРАФ-БАТАРАФ қ. **тарафма-тараф**. *Дехқонлар, боғбонлар чойхоналарни тўлдириб ўтиришади-да, тараф-батараф аскиябозлик қилишади. Б. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.*

ТАРАФДОР [а. + ф. طرفدار – тарафини олувчи, ёқловчи, ҳимоя қилувчи] **I** Бир-бирига қарши бўлган томонлардан бирига ён босувчи, уни қўллаб-қувватловчи, ҳимоя қилувчи шахс. *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бобур бу гал яна алданмаслик учун шаҳар ичидаги тарафдорларининг ҳеч бирига хабар бермасдан.. таваккал қилиб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 Бирор гоё ёки ҳаракатни ҳимоя қилувчи, шу гоё, ҳаракат учун курашувчи шахс, ташкилот ва ш.к. *Тинчлик тарафдорлари. ■ Бетоб бўлиб Ўшга келолмаган Хўжа Абдулло ҳам Бобурнинг Самарқандга қўшин тортиб боришига тарафдор эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ТАРАФКАШ [а. + ф. طرفكش – тарафини олувчи, тарафдор] **I** Бирор томоннинг тарафини олувчи; тарафдор. *Бедана эгалари ва уларга пул тиккан тарафкашларнинг кўзлари ола-кула, юраклари така-пука бўлиб, нафаслари ичига тушиб кетди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.*

2 Қарши чиқувчи, курашувчи, беллашувчи; талабгор. - *Бургутнинг йигитлари ҳали курашда елкаси ер кўрмаган полвонлар. Ҳозир бу полвонларга Фарғона томонда тарафкаш йўқ, – деди йигит. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

3 Тараф-батараф бўлиб курашувчи; гуруҳбоз. *Менинг қишлоғимда тарафкашлар кўн... Бир-бирини ковайди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТАРАФКАШЛИК Тарафкаш бўлиш, тарафкаш бўлиб иш тутиш. *Жанжал бир нафасда тарафкашликка айланиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТАРАФЛАМА: Миқдор билдирувчи (*бир, икки каби*) сўзлар, шунингдек, ҳар сўзи би-

лан қўлланиб, шу сўзлар билдирган миқдорий нисбатни англатади. *Масалани бир тарафлама ҳал қилмоқ. ■ Кекса, танилган ёзувчи ўсиб келаётган ёш авлодга ҳар тарафлама кўмаклашуви керак. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТАРАФЛИ Тарафи, ёни бўлган. *Икки тарафли пичоқ. Бир тарафли мовут.*

Бир тарафли бўлмоқ У ёқли ёки бу ёқли бўлмоқ; бирор томон фойдасига ҳал бўлмоқ. *Отабек иш бир тарафли бўлгунча ўзининг қочмаслиги учун кафил беришга мажбурдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир тарафли қилмоқ* У ёқли ёки бу ёқли қилмоқ; бирор томон фойдасига ҳал этмоқ.

ТАРАФМА-ТАРАФ Тараф-тараф бўлиб, тарафларга бўлиниб. *Кўчада Витя, Сарсенбой, Остап ва қўшни болалар тарафма-тараф бўлиб, тўп тепишмоқда. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Тарафма-тараф бўлиб тортишувлар, ёр-ёр айтишувларни айтмайсизми.. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ТАРАШ I Тарамоқ фл. ҳар. н. *Сочни тараш. Сувни тараш. Тараш машинаси. ■ Лаъли ишвали кўзлари билан унга ҳар қанча термулиб боқмасин, бек ўз оти билан, унинг.. ёлини тараш билан машғул. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ТАРАШ II [ф. تراش – кесиш; қириш, қиртишлаш] Кесиш, йўниш, қиртишлаш, қириб текислаш. *Идишлар қуриб, тарашдан чиққан, [Қўлмуҳаммад] гилвата қуярди. Мирмуҳсин, Чўри.*

ТАРАША [ф. تراشه – силлиқланган, тарашланган нарса; ёғоч парохаси, қириндиси] **1** Ёриб майдаланган ўтин. *Қуруқ тараша. Тараша тайёрламоқ. ■ Кўмир йўқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб сўнган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Кейин у айвондаги самоварни пуфлаб, ўтхонасига тараша ташлай бошлади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

2 кўчма Қуруқ, қаттиқ нарса ёки қотма одам ҳақида, *Унинг қўллари бамисоли тараша.*

3 Шундай қотма, «қуруқ» одамнинг исмига қўшиб айтиладиган лақаб. - *Полвон, бас, Ҳамзахонни чарчатиб қўймайлик, – деди Маҳмуд тараша.. К. Яшин, Ҳамза.*

Томдан тараша тушгандай Кутилмаган(да), бирдан, тўсатдан; ўйламай-нетмай.

Холиқнинг томдан тараша тушгандай гаплари тагин кулгимни қистатди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. Қизик, тупна-тузук йигит, у йўқ-бу йўқ, томдан тараша тушгандай.. бирдан совчи юборгани қанақаси. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТАРАШЛАМОҚ I Силлиқ, текис қилиб олмоқ, қирмоқ (соч, соқол, жун ва ш.к. ни). -Сиз, — деди Азмиддин, калта, сийрак соқолини пўрим тарашлаган Бўронбекка қараб.. Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳн олти ёшидан бери соқол олдирадиган сермўй Очил ҳозир уч кунда бир юзини тарашларди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Йўниб, қириб ва б. йўл билан ишлов бермоқ, силлиқламоқ. *Инсон қўли билан тарашлангандай силлиқ, тўртбурчак харсанглар бу ерда жуда кўп.* С. Анорбоев, Оқсой. *..йигит ўзидан уч-тўрт қадамга нарида ғишт тарашлаб утирган кекса одамга ўзга тилда бир нима деди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Қириб-қиртишлаб, бутунлай йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. *Насибани аллақачон кўнглимдан тарашлаб ташлаганим учун ҳам индамай қўя қалардим.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ТАРАҚ I тақл. с. Икки қуруқ нарсанинг бир-бирига қаттиқ урилишидан чиққан товушни билдиради. *Тарақ этиб эшикни ёпмоқ.* ■ *Хола тарақ этказиб, бўш челақни ерга қўйди.* Газетадан.

ТАРАҚ II: Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарсанинг юқори даражасини билдиради. -*Пичоғимиз мой устида денг! Касод бўлиб қолган бозоримиз яна тарақ бўлар экан-да!* — деди кавушдўз ака Наврўзга. М. Осим, Элчилар. *Битта-яримтаси ваҳималироқ бир гап эшитдим, дарров мол нархини оширадилар. Уруш баҳона бўлди уларга. Бизнинг хўжайин-чи? Иши тарақ!* Ойбек, Танланган асарлар. *Кайфи тарақ Тантйбойвачча Салимни юпатиш учун ичкиликни мўл ичирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи қалин қордан кейиноқ қақшатқич изғиринлар бўлиб, ҳамма ёқ тарақ музлади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТАРАҚ(A)-ТУРУҚ I тақл.с. «Тарақ» ва шунга яқин товушларни билдиради. *..оломон бир-бирига аралашиб, тарақа-туруқлар, қиличларнинг жаранги, отларнинг кишнаши дашт сукунатини бузиб юборди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Эшик тарақ-туруқ очилиб, кўн этигини дўқиллатганча, акаси Мўмин кириб келди.* Ш. Фуломов, Ёрқин йўллар.

2 кўчма с.т. Ортиқча, кераксиз нарса, хатти-ҳаракат кабилар ҳақида. *Бунақа тарақа-туруқларнинг нима (кимга) кераги бор?!*

ТАРАҚЛАМОҚ I «Тарақ», «тарақ-тарақ» товуш чиқармоқ, тарақ этмоқ. *Кўча томонда бир нарса тарақлади. Аёл қўлидаги қошиқни қўйди-да, югуриб дераза олдига борди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Эшик тарақлаб очилиб, кимдир Мунавварни қучоқлади.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 кўчма Иш-фаолият, нарса ва ш.к. нинг авжида, юқори даражада бўлишини билдиради. *Тарақлаган участканинг бекасиман, Эргинамнинг жондан суйган эркасиман.* «Муштум». -*Иш тарақлаб, пул кўпайгандан кейин, бирваракай ички-ташқи данғиллама иморат соламан, — деди-да, ёмонгина ҳовлини ижарага олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАРАҚҚИЁТ [a. ترقیات — юксалиш, олға ҳаракатланиш, ривожланиш, ўсиш] Ривожланишнинг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига йўналган шакли, унинг юксалиши. *Тарихий тараққиёт. Техника тараққиёти. Кишилиқ жамиятининг тараққиёт босқичлари. Фан ва маданиятнинг тараққиёт даражаси.* ■ *Мана, тараққиёт даври келиб, шаҳарлар қайта қурилмоқда..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мамлакатимизда ишлаб чиқарувчи кучлар кенг қўламда ривожланмоқда, фан-техника тараққиёти авж олмоқда.* «Фан ва турмуш».

ТАРАҚҚИЙ [a. ترقى — кўтарилиш, юксалиш, ривожланиш] кам қўлл. айн. **тараққиёт.** *Агар биз жаҳду жадал қилиб, бу жаҳолат ботқоғидан қутулмасак, тараққий йўлини тутмасак.. яқин ўртада биз мусулмонларнинг муқаддас ерларимизни ҳам босиб оладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тараққий этмоқ (ёки қилмоқ, топмоқ) Ўсмоқ, ривожланмоқ, юксалмоқ; мукамаллашмоқ. *Тараққий топган мамлакатлар.* ■ *Қадимда қайси шаҳар тараққий этиб, обод бўлган бўлса, унинг сабабини тарих китобларида савдо йўли ўтганлигида, деб ўқитилади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТАРАҚҚИЙПАРВАР [a. + ф. پرور — тараққиёт тарафдори, ҳимоячиси] Тараққиёт тарафдори, тараққиёт, юксалиш учун курашувчи. *Тараққийпарвар ёзувчи. Тараққийпарвар инсоният.* ■ *Унинг [«Хуршид» газетасининг] бошқармаси.. Шариф охунд деган тараққийпарвар бир одамнинг меҳмонхона-*

сида экан. М. Муҳаммаджонов, Турмуш ури-нишлари. У кўпинча тараққийпарвар зиё-лиларга яқин алоқада бўлди. Ойбек, Нур қилириб.

ТАРАҚҚОС [a. ترقاص — сакраш, типир-чилаш; ўйинга, рақсга тушиш] **1 айн. қумой.**

2 кўчма Жуда хунук, таъвия. **Таъвийий тараққос айн. таъвия-тараққос.**

Тараққос бойламоқ фольк. Гижинглаб турмоқ (от ҳақида); ноз-ишва қилмоқ. *Фирот Авазни кўриб, учадиган қушдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнай берди.* «Балогардон».

ТАРАХҲУМ [a. ترخم — раҳм қилиш, ғамхўрлик, марҳамат]: эск. кт. Раҳм, раҳм қилиш, марҳамат. *Али Акбарнинг Мирзога ишончу ихлоси бўрининг кўйга тарахҳумидек иш эди.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *Ҳасан-алининг юзига падарона тарахҳум туси кириб, кексаларга хос оҳангдор бир товуш билан бекнинг устидаги оғир юкни ола бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тарахҳум этмоқ (ёки қилмоқ, айламоқ) Раҳм, шафқат қилмоқ. *Умид қиламизки.. қизимизнинг кўз ёшига тарахҳум этиб, айиртириб кўйсангиз.* Ҳамза, Танланган асарлар. *Аслим сўрсанг — хонзодаман, қаддиндан, Тарахҳумлар қилгин менинг ҳолима.* «Ойсулув». *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тарахҳум айласун ул шўх жонон, бир келиб кетсун.* Ҳамза.

ТАРБИЯ [a. تربية — ривожлантириш; парвариш қилиш, ўстириш; ўргатиш; илм бериш] **1** Таълим, ахлоқ-одоб ва ш.к. ни ўргатиб, сингдириб, инсонни вояга етказиш, улғайтириш, ўстириш. *Интернат тарбиясида ўсган бола.* ■ *Абдурахмон.. отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди.* А, Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қиз ўн олти ёшгача бу оилада, музика муаллими бўлган камбағал амакининг тарбиясида ўсди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Инсонда иш-хунар, одоб-ахлоқ ва ш.к. ни шакллантириш, ривожлантиришга, унинг жамиятда яшаши учун керак бўлган хислатларга эга бўлишини таъминлашга қаратилган иш-амаллар мажмуи ва шу йўл билан сингдирилган одоб-ахлоқ, хислат, фазилат кабиларнинг ўзи. *Сиёсий тарбия. Гоявий тарбия. Мактаб тарбияси. Тарбияси бузуқ одам. Тарбияси яхши бола.* ■ *Ёш авлод тарбиясида юқори самарага эришиш учун*

бир қатор шарт-шароитлар барқарор бўлиши лозим. Газетадан. *Болалар китоби тарбия учун ёзилади, тарбия эса буюк иш.* «Саодат».

Тарбия бермоқ Тарбия хизматини амалга оширмоқ, тарбияламоқ. *Болага оила ҳам, мактаб ҳам тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши шарт.* Газетадан. **Тарбия олмоқ (ёки кўрмоқ, топмоқ)** Тарбия орттирмоқ, тарбияга эга бўлмоқ. *Хорст Шустер ўн ёшгача мактабда шундай тарбия олган: «Уруш жуда қизиқ нарса бўлади. Катта бўлганимда, бир ўзинг юзта душманни ўлдирасан.»* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Заргарор узун сўздан хулоса чиқариб: -Мен ёшлимда шундай тарбия кўрсам, ҳозир ерда туриб, ойда чорвачилик қилар эдим, — деди.* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. *Мундоқ жойда тарбия топган киши қандоқ олим.. инсофли ва шафқатли бўлса керак.* Ҳамза, Танланган асарлар.

3 Маълум тартиб, усул асосида қараб, ишлов бериб ўстирмоқ; парваришламоқ (ўсимлик ва ҳайвонлар ҳақида). *Ўза тарбияси оғир иш.*

Тарбия қилмоқ 1) тарбиялаб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ, улғайтмоқ (қ. тарбия 1). *Ўн бир ёшлик Темир, тўққиз ёшлик Қобил ва Анварларни тарбия қилиш оғирлиги Нодиранинг устига тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) илм-хунар бермоқ, одоб-ахлоқ ўргатмоқ, тарбиялаб бирор хислат-фазилатнинг сингдирмоқ (қ. тарбия 2). *Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) парвариш қилмоқ (қ. тарбия 3). *Ҳали нишона қилмаган мевани ҳисобга киритасанми? Аввал тарбия қил, гуласин, ундан кейин мевасига сават тўқисанг арзийди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бузоқлигидан ўзи тарбия қилган, унга ўрганган эди.* С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина.

Жисмоний тарбия қ. жисмоний.

ТАРБИЯВИЙ Тарбияга оид; тарбия учун хизмат қиладиган. *Тарбиявий ишлар. Катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асар.*

ТАРБИЯЛАМОҚ **1** Боқиб ва таълим бериб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ. *Ўн бир болани тарбиялаган она.* ■ *Раҳмат, она, Ботиралидек ўғилни туққанингиз, тарбиялаб ўстиргангиз учун раҳмат!* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Илм-хунар бериб, одоб-ахлоқ ўргатиб етиштирмоқ. *Мактабимиз тарбиялаган бо-*

лалардан кўп олимлар етишиб чиқди. ■ Ким айтади буну оғир қиз деб, олов-ку! Тўғри, сал ёввойилиги бор. Аммо ўзим тарбиялаб оламан. Ф. Мусажонов, Ҳури.

3 Мунтазам, изчил тарбия йўли билан гоёвий, маънавий ёки бошқа жиҳатдан шакллантирмоқ, етиштирмоқ. У ўзбек санъатининг фахри бўлиб қолган кўпгина талантли артистларни тарбиялаб ўстирди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Айни пайтда ҳар бир тошкентликда ватанпарварлик туйғусини, шаҳар бойлигига бойлик, чиройига чирой қўшишга.. бўлган интилишни собитқадамлик билан, изчил тарбиялаш керак. Газетадан.

4 Парвариш қилмоқ, Бу кўчатларни ўзимиз тарбияладик.

ТАРБИЯЛАНУВЧИ 1 Тарбияланмоқ фл. сфдш. Тарбияланувчи ёшлар.

2 Тарбия олувчи, тарбияда бўлган шахс. Тарбияланувчиларни доим эътиборда тутуш керак.

ТАРБИЯЛИ Тарбия кўрган, яхши тарбия олган. Тарбияли ёшлар.

ТАРБИЯСИЗ 1 Тарбия олмаган, ахлоқсиз. Тарбиясиз бола. ■ Тарбиясизнинг бир қилиги ортик, деган мақол бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Шу маъноси билан ҳақорат учун қўлланади. У автобусдан тушиб, ловулаб турган қулоғини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТАРБИЯТ эск. кт. айн. тарбия 1. Ким кучук бирлан хўтикка Қанча қилса тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, Аслоки бўлмас одами. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТАРБИЯЧИ Тарбия берувчи шахс, мураббий. Боғча тарбиячиси. Тарбиячи аёл. ■ Унинг гурур тўла кўзлари.. устозларига тикилар, ота ўрнида оталик қилган ҳурматли Давроновга, жонкуяр тарбиячи Нафиса хонимга чин қалбидан миннатдорлик билдиргиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Абдулла Қаҳҳор ёшларнинг.. том маънодаги тарбиячиси эди. Газетадан.

ТАРВАЙМОҚ Ёйилиб ялпаймоқ, кериламоқ. Кундузи билан қурбақадек тарвайиб, узун теракнинг қоқ тепасида турган катта булут парчаси киши таббини хира қиларди. Ибохон, Улуғ кун. Элмурод Абдурасулнинг

ёнига ўтиб, оёқлари тарвайган «эшак»нинг бир четига ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВАҚАЙ кам қўлл. Шохлари атрофига ёйилган ҳолатли. Мен ҳовлимга бордим, болалигимда кўрганларимдан ёлғиз шу жийда қолибди – тарвақай, ғадир.. қадимгидек. Миртемир.

ТАРВАҚАЙЛАМОҚ 1 Ёйилиб, ҳар томонга шох отиб кетмоқ (даррахт ҳақида). Ҳар ёққа тарвақайлаб ўсган бесўнақай, қари толларнинг кўланкаси қуюқ. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кўчма Ёнига, атрофига чўзилмоқ, кенг очилмоқ. Мешдай қаппайган қорни юрганида ҳам силкинар, тирсиллаб турган оппоқ елини сонларига шалоп-шалоп урилар, ўрта кўлдай йўғон-йўғон, тарвақайлаб кетган эмчақларидан йўл-йўлакай сут тиз-тиз тирқирирди. С. Анорбоев, Оқсой. -Э, бўлди, бўлди, – лаблари тарвақайлаб илжайди Ҳалимбой. Ф. Мусажонов, Нозик масала. Раҳимнинг оғзи тарвақайлаб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Ялпаймоқ; лапангламоқ. Синфга узун малла тўн, кўк духоба дўппи кийган, қипқизил юзли, ўрта бўйли бир киши тарвақайлаб кириб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВИЖ [a. ترويج – тарқатиш, ёйиш, сотиш; муомалага киритиш] эск. Тарқатиш, ёйиш, оммалаштириш; муомалага, амалга киритиш. ..дин томонидан тарвиж этилган бу хаттотлик санъати яхши тараққий қилган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ТАРВУЗ Қовоқдошлар оиласига мансуб, палак отиб ўсадиган бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейиладиган юмалоқ ёки овалсимон, қизил гўштли, серсув ҳосили. Тарвуз уруғи. ■ Ўроз қаердандир катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. Поезд билан баравар ғарбга кетаётган кўёшнинг сафари тезлашди ва у, кесилган қизил тарвуз палласидек, ўрмон дарахтларига илиниб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ Умиди пучга чиқмоқ; ҳафсаласи пир бўлмоқ. Дафндан сўнг тўй бир йилсиз бўлмаслигини эшитиб, қари куёв, тарвузи қўлтиғидан тушиб, қишлоғига хомуш қайтиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қудрат тарвузи қўлтиғидан тушгандай бўшади, кўзларига ғилт-ғилт ёш олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАРЕЛКА [нем. Teller] 1 Чети бир оз кўтарилган, туби кенг, ясси ошхона идиши; лycopчa. Чинни тарелка. Бир тарелка ҳол-вайтар. ■ Ошқовоқдан пиширилган қозон сомсани тарелкага тузаб.. уларнинг олдига олиб бориб қўйиб, Ўзи уйга кириб кетди. С. Зуннунова, Олов.

2 мус. Бир-бирига урилувчи иккита металл баркаш шаклидаги урма чолғу асбоби.

3 Афсона тарзидаги, тарелкага ўхшаш, осмонда учиб юрувчи номаълум жисм. Учар тарелкалар. ■ Юлдуз деса, юлдуз эмас, Ё йўлдошми бир дайди. Ҳар ҳолда, у шов-шув солган Тарелкага ўхшайди. А. Орипов, Йиллар армони.

ТАРЁК [a. تریاق < юн. teriakon – зидди-заҳар, ҳайвон заҳарига қарши дори] Афюн, қорадори. Баъзан.. узундан-узун хаёллар Меъморни қуршаб олиб, бир муддат тарёку наша элитган одамдай, бир нуқтага тикилганча хаёл суриб қоларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАРЖИМА [a. ترجمه – бир тилдан иккинчи бир тилга ағдариш, ўгириш; изоҳлаш, шарҳлаш; биография] 1 Бир тилдаги матнни бошқа тилда қайта яратишдан иборат адабий ижод тури. Эркин таржима. Сўзма-сўз таржима. Бадиий таржима. Таржима назарияси. ■ Ниҳоят, асар таржимаси борасидаги ишимиз охирлади. Газетадан. Лермонтов шеърларининг биринчи таржимаси 1920 йилларнинг охирига тўғри келади. «Саодат».

2 Бир тилдан бошқа тилга ағдарилган матн. Таржима тайёр бўлгач, муаллиф у билан таниша бошлади. Газетадан. Таржимадаги сўзлар, иборалар, жумлалар бир-бирига таъсир кўрсатиб, жозибали маъно касб этади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Таржима қилмоқ Бир тилдаги матнни бошқа тилга оғзаки ёки ёзма ҳолда ағдармоқ, ўгирмоқ. Кейинчалик Бағдодга бориб, қадимги юнон олимларининг фалакиётга оид асарларини таржима қилдилар ва илмий шарҳладилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Болалардан русчани сал-пал тушунадиганлари бошқаларига таржима қилиб беришди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Таржимаи ҳол Кишининг ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилган баён; автобиография. Шоирнинг таржимаи ҳоли. Таржимаи ҳол ёзмоқ. ■ Абдукарим ака Бо-

тирaли қаршисида маънос ўтириб, кутилмаганда ўз таржимаи ҳолини сўзлаб кетди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАРЖИМАЧИ кам қўлл. айн. таржимон.

ТАРЖИМАЧИЛИК Таржима қилиш, таржима билан шуғулланиш. Кейинги йилларда.. таржимачилик фаолияти тобора ривожланмоқда. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТАРЖИМАШУНОС [таржима + ф. شناس – ўрганувчи] Таржима назариясини, унинг қонун-қоидаларини ўрганувчи мутахассис, олим.

ТАРЖИМАШУНОСЛИК Таржима назарияси билан шуғулланувчи фан. Ойбекнинг таржима соҳасидаги катта фаолиятини ўрганиш ўсиб келаётган таржимашунослик фанининг долзарб вазифаларидан биридир. Ж. Шарипов, Моҳир таржимон.

ТАРЖИМОН [a. ترجمان – таржима қилувчи] Таржима қилувчи шахс. Моҳир таржимон. ■ Мен билан сўзлашишингиз учун таржимон ҳам керакдир ҳали? П. Турсун, Ўқитувчи. Мақсуд Шайхзода талантли шоир, моҳир таржимон, меҳрибон ўқитувчигина эмас, у атоқли олим ҳамдир. «ЎТА».

ТАРЖИМОНЛИК Таржимон иши, касби. Унинг қаноти остида кўндан-кўн ёш талантлар таржимонлик, тахрирчилик сингари мураккаб ишларнинг сир-асрорини билиб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАРЗ [a. طرز – ҳаракат усули, йўсин, равиш, услуб] (3-ш. эғалик шаклида – тарзи) Ўзи боғланиб келган (ўзидан олдин қўлланган) сўз билдирган нарсанинг йўсини, кўриниши, ҳолати маъносини англатади. Ҳаёт (турмуш) тарзи. ■ Онасининг гаплари Санамга ҳеч ёқмаган, лекин гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Сув музга айланганда, модда зарраларининг ҳаракат тарзи ўзгаради. «Фан ва турмуш».

2 (3-ш. эғалик ва ў.-п. к. шаклида – тарзида) Иш-ҳаракат, нарса-ҳодисанинг йўсини, равиши маъносини билдиради; йўсинида, сифатида. Кўнгли тортиб юрган одами айтгани учун хафа бўлмади, аммо ҳазилга ҳазил тарзида.. шўхлик қилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Давра суҳбати савол-жавоб тарзида ўтди. Газетадан. Шу сабабли ўзингизга сир тарзида айтаманки, Англия

тез орада жаҳоний давлат мавқеини йўқотади. А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 (ў.-п. к. шаклида — тарзда) Белги билдирувчи сўзлар, шунингдек, айрим олмошлар билан қўлланиб, шу сўзлар англаган белгилари ҳолатни, ҳаракат-ҳолатнинг шундай ҳолат, йўсин билан бўлишини билдиради; йўсинда, ҳолда. *Ҳафиз Мирзамухамедович одатига хилоф тарзда кўпроқ гапириб қўйганини пайқайди шекилли, бирдан тўхтаб қолди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Мусавирлар китобнинг мазмунига ҳамоҳанг тарзда расмлар чизишган.. «Фан ва турмуш». Шу тарзда ушлар жуда секин силжиди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 (3-ш. эғалик. ва ў.-п. к. билан — тарзида) кўм. *взф.* Ўхшатиш, қиёс муносабатини билдиради; сифатида, каби. *..ўлпон тўлашдан бош тортганлари учун, ўн олти минг қўйлари.. жарима тарзида тортиб олиб келинди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 шв. Юз, чеҳра; қиёфа, аҳвол. *Тарзинг бордир ою кундан зиёда.* «Ойсулув». *Тарзига қарасанг, бир лочин — шунқор.* «Баҳром ва Гуландом».

Бир тарзи (ёки тарзда) айн. бир ҳолатда қ. ҳолат. *Универмагнинг сотувчиси Барот Зоҳидов ишдан бир тарзи бўлиб келган кунини онаси кўп назр-ниёз билан.. Барно домланикига югуриб қолади.* «Муштум».

ТАРИЛЛАМОҚ «Тар» этган овоз чиқармоқ (тартарак, пулемёт ва ш.к. нинг овози ҳақида). *Мотоцикл тариллаб, биздан узоқлашди.* ■ *Сал ўтмай самолётнинг моторлари тариллаб, парраклари айлана бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор. *Олдинги линияда аҳён-аҳёнда автомат ва пулемётнинг тариллагани эшитилар эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАРИФ [фр. tarif — аниқлаш; қатъий баҳолар (тўловлар) тизими < а. تعريف — аниқлаш, белгилаш; бож тўловлари ҳақида билдириш] Турли ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш хизматлари учун (мас., йўловчи ва юк, экспорт ва импорт товарлари ташиш ва ш.к.) тўлов ставкалари (ҳақлари) тизими. *Имтиёзли тариф. Почта тарифи. Тариф жадвали. Тариф бўйича ҳақ тўламоқ.*

ТАРИХ [а. تاريخ — ўтмиш; давр, вақт, эра; сана; тарих] 1 Ижтимоий тараққиёт жараёнида юзага келган воқелик, ҳаёт. *Та-*

рих диалектикаси. Тарих қонунлари. ■ *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ўтмишга оид факт ва ҳодисалар мажмуи; ўтмиш, кечмиш. *Тарихингдир минг асрлар ичра пинҳон, ўзбегим.. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Фақат уч туп қайрағочгина кўҳна тарих нишонаси бўлиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Тарихдан шу нарса маълумки, инсониятга қилинган ёвузлик ва жиноят ҳеч қачон жазосиз қолмаган.* Газетадан.

3 Бирор нарса, воқеа-ҳодиса ёки шахснинг ўтмиш ҳаёти. *Қишлоқнинг тарихи. Савдо муносабатлари тарихи. Корхона тарихи.* ■ *Ота-боболаридан эшитган шаҳар тарихи, чеккан жабру жафолари кўз олдидан ўтарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сизга Мадамин тўғрисида маълумот керакми? Мадминнинг тарихини Юсвали тоғам яхшироқ билади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нимасини айтасиз, бу одамнинг тарихи ҳам олам-жаҳон.* С. Кароматов, Олтин қум.

4 Жамият ва давлатлар ўтмиши тараққиётини ўрганувчи фан. *Янги тарих. Урта асрлар тарихи. Ўзбекистон тарихи. Жаҳон тарихи.*

5 Табиат ва жамиятнинг, ундаги маълум соҳаларнинг ривожланиши, ўзгариши билан боғлиқ томонларни ўрганувчи фан. *Муסיқа тарихидан дарс бермоқ. Тилишунослик тарихи.*

6 Бирор нарса, воқеа-ҳодисанинг юз бериши билан боғлиқ маълумотлар мажмуи. *Мен аччиқ оилавий фожианинг тарихини билиб олдим.* «Ёшлик». *Эр-хотин айта берса, бу жанжалнинг тарихи бирон ёзувчининг қўлига тушса, каттакон бир китоб бўлади-ган.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

7 Бирор ишнинг бажарилганлигини, бирор воқеа-ҳодиса қачон бўлиб ўтганлигини, машхур кишиларнинг таваллуди ва вафотини кўрсатувчи аниқ календарь вақт, сана (мумтоз адабиётдаги санъат тури сифатида «таърих» деб ҳам юритилади). *Қўл-ёзманинг тарихини аниқламоқ.* ■ *Унг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннат макон», деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

Касаллик тарихи Касалнинг аҳволи ва унинг даволаниши ҳақида даволовчи врач томонидан тегишли маълумотлар ёзиб бориладиган варақа. *Профессор касаллик тарихига нима деб диагноз ёзишни билолмай.. шартли равишда «Негатив» деб атади.* «Ёшлик».

ТАРИХАН [ф. تارىخ — тарих нуқтаи назаридан, тарихга асосланиб] Тарих нуқтаи назаридан. *Воқеаларни тарихан тўғри таҳлил этмоқ. Тарихан жуда қисқа муддатда катта муваффақиятларга эришилди.*

ТАРИХИЙ 1 Тарихда қоладиган, тарихга кирадиган; муҳим. *Тарихий воқеа. Тарихий кун.* ■ *Бу тарихий дақиқани [Берлин устидан ғалабани] зафарли юриши билан келаётган жангчиларимиз сабрсизлик билан кутаётган эдилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

2 Бирор воқеа-ҳодисанинг бутун тарихига оид, бутун тарихий жараёни билан боғлиқ. *Ўзбек тили ўз тарихий тараққиёти давомида турли ўзгаришларга учраган.*

3 Тарих фанига оид, бирор соҳанинг тарихини ўрганадиган. *Тарихий грамматика. Тарихий география. Тарихий очерк.*

4 Ўтмишга, тарихга оид, қадимги, кўҳна. *Тарихий асар. Тарихий ёдгорлик.* ■ *-Албатта, Афлотун ҳам, Арасту ҳам замонасининг кўп доно, кўп ақлли олимлари бўлгани шубҳасиз. Уларнинг ишлари тарихий китоблардан маълум, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи. «Салор» ҳозирги пайтда тарихий ариқни эмас, балки чиқиндилар уюлиб ётган узун хандақни эслатади. Газетадан. Демак, бундай ҳолларда махсус сўзлик ва тарихий луғатларга мурожаат қилишга тўғри келади. Э. Бегматов, Киши исмлари имлоси.*

ТАРИХИЙЛИК 1 Тарихга оидлик. *Ёдгорликнинг тарихийлиги.*

2 Ҳар бир нарса ёки ҳодисани уни юзага келтирган муайян тарихий шароит билан узвий боғланишдан текшириш ва баҳолашдан иборат диалектик тамойил. *Тарихийликка аҳамият бермоқ.*

ТАРИХЛИ кам. қўлл. Тарихи, санаси қайд этилган. *Тарихли қўлёзма.*

ТАРИХНАВИС [тарих + ф. نویس — ёзувчи] эск. Тарихни ёзиб борувчи, солномачи. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана ушарлар [чўллар] фожияси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кет-*

маганлар. Миртемир ва А. Пўлат, Сирдарё сепи.

ТАРИХЧИ 1 айн. тарихшунос. *Машҳур тарихчи олимлар китобларида ёзганлар.. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Тарих, солнома ёзувчи. *..ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла чиройли одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ТАРИХШУНОС [тарих + ф. شناس — ўрганувчи] Тарих илми билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

ТАРИХШУНОСЛИК 1 Тарихшунос иши, касби.

2 Тарих фанининг тарихини ўрганувчи соҳа.

ТАРИҚ 1 Бошоқдошлар оиласига мансуб бир йиллик ғалла ўсимлиги ва унинг оқлаб сўк қилинадиган майда дони. *Тариқ сепмоқ.* ■ *..қир пастида тариқ ўраётган бир тўда деҳқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамлик равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эгалаб олди. Туйғун, Сўнгги саёҳат.*

ТАРИҚ II [a. طريق — йўл, кўча; усул, йўсин, йўл] эск. айн. **тариқа.** -*Не тариқ билан? — қизиқиб сўради Мажидиддин. Ойбек, Навоий. ..ота-онасидан чиройли ахлоқни, одамларга одамларча муомала тариқини ўрганиб келибди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.*

ТАРИҚА [a. طريقه — йўл, кўча; усул, йўл; йўсин] Баъзи сўзлар билан эғалик шаклида, шунингдек, *шу, бу, қай* каби олмошлар билан қўлланиб, «йўл», «йўсин» маъносини билдиради. *Ёшликда икковимизнинг кун кўриш тариқамиз, онгимиз бир эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Унинг [Отабекнинг] сўзига қараганда, сиз уни оғирроқ тариқа билан дарбозангиз ёнидан жўнатган экансиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эсон шундай хаёллар билан уйга қай тариқа этиб келганини ҳам сезмади. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?*

2 (3-ш. эғалик ва ў.-п. к. шаклида — **тариқасида**) кўм. *взф.* Бош келишиклаги сўз билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс каби маъно билдиради; йўсинида, тарзида. *Насиҳат тариқасида. Совға тариқасида. Мисол тариқасида. Ҳазил тариқасида.* ■ *«Қўлтиқта-ёққа дардисар бўлдинг!» деган ҳазил-мutoйба тариқасида айтилган сўз, тўғриси, иззат-нафсимга тедди. Н. Сафаров, Оловли*

излар. *Баъзан у бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури тариқасида иш қиларди.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТАРИҚАТ [a. تریقت — йўл; усул восита; маслақ, суфийлик йўли] эск. кт. Тутилган йўл; маслақ; суфийлик йўли. *У Бухорода мадрасада ўқиб юрганда, шарият ва тариқат илмини яхши ўрганган, қуръонни ёд билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Қўқондан келган меҳмонлар Жамолиддин Муҳаммадкарим суфийни тариқатнинг пешвоси, авлиёи пир, дея кўп таърифни гапирдилар. Ойбек, Улуғ йўл. Сенинг бу қилигинг на фарзга, на суннатга, на инсонийлик тариқатига тўғри келгай. С. Сиёев, Аваз.*

Тариқат аҳли Суфийлар.

ТАРИҚДАЙ, -дек I Тариққа ўхшаш, тариқ каби. *Бизларди жойлар Тошканмас — одам хирмонга тушган тариқдай йўқолиб кетса. С. Нуров, Нарвон. Бу нима деган гап, қизлар, иш қолиб, тариқдай сочилиб, тупроқдай тўзиб, ялло қилиб юрибсизлар. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.*

2 Жуда оз; жиндак, кичкина, тариқча. *Тундек буй берма, тариқдек ақл бер. Мирмуҳсин, Меъмор. Табиб тариқдай афюн келтириб, ўз қўли билан ичирди. С. Сиёев, Аваз. Кўнглимда тариқдек ёмонлик бўлса, эртагача етмайин! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТАРИҚЧА (одатда инкор билдирувчи феъллар билан) Озгина, жиндай. *Тариқча ақли йўқ. ■ [Маҳкам:] Дадамда тариқча гуноҳ йўқ, тақсир. Н. Сафаров, Уйғониш. Агар шу сўзларим ичида тариқча қаллоблиги бўлса, билганларингни қилинлар. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. -Тариқча инсоф борми сизда! — бўғилиб гапирди Уктам. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ТАРК I [a. ترك — ташлаш, воз кечиш; инкор қилиш]: **тарк этмоқ** (ёки **қилмоқ**) 1) воз кечмоқ, барҳам бермоқ, ташламоқ. *Чекишни тарк этмоқ. ■ ..сўзини ҳазилдан бошларди. Бу дафъа ҳам одатини тарк этмади. Туйғун, Дўстлик севинчлари. Бошига салла ўрашни асло тарк қилмайди. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) ташлаб (қолдириб) чиқиб кетмоқ. Қишлоқни тарк этмоқ. Хонани тарк этмоқ. ■ Атрофда баҳор нафаси кезади, қишда бу ерларни тарк этган қушлар яна учиб келишган, новдаларга қўниб чуғуллашади. С. Зуннунов, Гулхан.*

Тарки дунё қилмоқ Мол-дунёдан, дунёнинг иш-ташвишлари — барча нарсадан воз кечмоқ, узлатга чекинмоқ. *Ҳўш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечган.. сарвари коинот ишқиди тарки дунё қилган пири муришлардан бири экансиз.. К. Яшин, Ҳамза.*

ТАРК II [ф. ترك — ёриқ, дарз, тирқиш] Букилган, қайтарилган жой; нарсанинг букланган раҳи; тах. *Дўппининг тарки. Қалпоқнинг тарки. ■ Ботир ака шошиб қолди шекилли, газетанинг таркини топиб очолмай, унинг бир чеккасини йиртиб ҳам қўйди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.*

ТАРКАНА эск. Талаш-тортиш, талашуш; тақсимлаб, бўлиб олишга интилиш; яна қ. **тарака**, **таракана**. *Булоқ сувини биз «Қора сув» деймиз. Улар ҳам ҳисобли, бригадалар ўртасида доим таркана. Ҳ. Назир, Олмос. Унгача тустовуқлар таркана бўб кетмаса бўлгани, устажон! Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ТАРКАШ [ф. تركش — ўқдон, тирдон, садок] фольк. Пиёла, коса каби сопол идишларни синишдан сақлаш учун тери (чарм) ёки ёғочдан қубба шаклида ясалган филоф. *Фирот Авазни кўриб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб.. ўйнай берди. «Балогардон».*

ТАРКИБ [a. تركيب — бириктириш, бирикма, бириктириб ҳосил қилиш; ҳайъат, ходимлар] I Маълум бир бутунликни ташкил этувчи қисмлар, унсурлар мажмуи. *Сўзнинг морфологик таркиби. Сувнинг кимёвий таркиби. ■ Тупроқ унумдорлиги учун унинг таркибида, аввало, ўсимликка зарур озиқ моддалар, шунингдек, сув, ҳаво ва иссиқлик етарли бўлиши керак. «Фан ва турмуш». Ёнғоқнинг таркибида мой, оқсил, углевод, кислота моддалари беҳисоб. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

2 Жамоа, ташкилот ва ш.к. ни ташкил этувчи шахслар мажмуи. *Комиссия таркиби. Ҳукумат таркиби. Суд ҳайъати таркиби. ■ Баъзилар бу кема экипажининг таркибида Дурра Норни кўриб ажабланишди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

Таркиб топмоқ Қисм, унсур кабилардан иборат бўлмоқ, юзага келмоқ. *Кишиларимиз қоронғи уйлardan таркиб топган қишлоқларда яшаганлар. «Ўзбекистон қўриқлари». Ирмоқлар бирлашиб, дарёлар ҳосил қилгани каби, катта-кичик муваффақиятлар жам*

бўлиб, улкан ютуқлар таркиб топади. Газетадан.

ТАРКИБАН [a. ترکیباً] Таркиб жиҳатидан; таркибига кўра. *Моддаларни таркибан таҳлил қилмоқ.*

ТАРКИБИЙ Таркибни, бутунни ташкил этувчи, таркибга кирувчи. *Навоий ижодида ишқ масаласи шоир дунёқарашининг, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимининг таркибий қисмидир.* «ЎТА».

ТАРЛОН Ола-тарғил, чавқар; шу тусдаги от. ■ *Тарлон бия Бойчиборнинг энаси Чибарнинг товушин тўқайда билди.* «Алпомиш». [Чоракор] *Тарлонни миниб, учраган, кўринган кишидан Хидирбойни кўрган борми, деб сўраб кетаверди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Айил-пуштанини ечди бедовнинг, Сайислар тарлонни яланғочлади.* «Ойсулув». *Бўз от.. аждодида бўлса, тўққизга тўлганда тарлон бўлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Тарлон очган Ола-тарғил бўлиб бузилган, пес очган (бадан ҳақида). [Мастон] *Манглайдан тарлон очган, икки чаккасининг гўшти қочган.. кампир эди.* «Хушкелди». **Хаёли тарлон бўлди** шв. *Хаёли қочди, хаёли паришон бўлди. Хаёли тарлон бўлиб, ўзини ҳар ўйга солиб кетиб бораёттир.* «Равшан».

ТАРМАШМОҚ айн. **тирмашмоқ.** *Тармашиб дарахтга чиқмоқ.* ■ *-Ана, опанг келди, — деди Муҳаммаджон, этагига тармашган болаларнинг бир-бир бошини силаб.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари. *Юқоридан маймундай тармашиб, лип этиб настга тушганини ҳеч ким пайқамабди ҳам.* А. Мухтор, Туғилиш. *..вишканинг темирига тармашиб, аста-секин юқорига чиқа бошладим.* П. Қодиров, Эрк.

ТАРМЕВА (тўғриси **тар мева**) қ. **тар I**.

ТАРМОҚ I Асосий йўл, оқим ва ш.к. дан бўлиниб, ажралиб чиққан қисм; шохобча. *Темир йўл тармоқлари. Дарё тармоғи.* ■ *Бу настак тоғ Федченко музлик тоғларининг тармоқларидан бири бўлиб, маҳаллий аҳоли томонидан «Музлоқ тоғ» деб аталарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Даставвал бош соқадан бошлаб катта анҳорлар, сўнгра унинг тармоқлари қазиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Асосий ташкилот ёки бирлашма шохобчаси. *Алоқа тармоқлари. Маориф тармоқлари.* ■ *Ҳалиги хат баҳона савдо тармоқ-*

лари ва саноат корхоналарида бўлдиқ. Газетадан. *Тез тармоқ ёймоқда бўлган маориф: сон-саноқсиз мактаблар, интернатлар, катталар учун кечки курслар, бир оз бўлса ҳам ўқиган одамларга муҳтож эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 **Фан-техника**, қишлоқ хўжалиги ва ш.к. га оид соҳа, соҳалар. *Хўжаликнинг муҳим тармоқлари. Фан ва техника тармоқлари. Қорақўлчилик республика чорвачилигининг муҳим тармоқларидан биридир.* ■ *Бу ерда ғалла билан чорва асосий тармоқ ҳисобланади.* «Шарқ юлдузи».

Тармоқ ёймоқ Тармоқларга бўлинмоқ, тармоқлари юзага келмоқ. *Шу муддаони адабиётимизда ҳужжатли асарларнинг кенг тармоқ ёйганлиги сабаблари тўғрисидаги гапдан бошласак.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТАРМОҚЛАНМОҚ Тармоқ, шохобчаларга бўлинмоқ, тармоқларга эга бўлмоқ. *Тармоқланган канал. Кенг тармоқланган соҳа.* ■ *Бехисоб йўллар чўл ичкарисига тармоқланиб кетган.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ТАРМОҚЛИ Тармоқлари, шохобчалари бўлган, тармоқланган. *Кўп тармоқли ташкилот. Кўп тармоқли хўжалик.*

ТАРНОВ [ф. ترانو — сув оқадиган, ўтадиган қувур] Ёмғир, қор сувлари оқиб тушиши учун том четларига ўрнатиладиган, ёғоч ёки тунукадан қувур ёки ариқча шаклида ясалган мослама. *Тунука тарнов. Ёғоч тарнов. Тарнов ясамоқ.* ■ *Мўриларда жон сақлаган мусичалар кукулаб, тарновларга қўниб олишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлаши.. эшитилиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАРНОВЧЎП [ф. ترانوچوب — тарновсимон ёғоч] махс. Тиззага қўйиб, устида чок тикиладиган тарновчасимон косибчилик асбоби.

ТАРОВАТ [a. طراوت — нозиклик, мулоиймлиқ; янгилик, тозаллик; ҳўллик, намлиқ] кт. Янги ва тоза, сўлим ҳолат. *Жонли ранглари тароватини унча йўқотмаган катта гулзор теварагида аста айланар эди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кўзга ажиб равшанлик баҳш этувчи яшил кўкатлар таровати.. кўксидаги ранжу аламни қувгандек бўларди.* С. Сиёев, Аваз. *Ҳали ҳам унинг [Зумраднинг] қомати ўшандай нозик,*

аллақандай ёшлик тароватини уфуриб турарди. С. Аҳмад, Зумрад.

ТАРОВАТЛИ Ёқимли тароватга эга. *Куйиб ботиб, салқин тушиди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, босволди бўйни уфурган файзли оқшони бошланди. Н. Фозилов, Дийдор. Тонгинг тароватли шамоли бир нафасгина гўдаклик йилларини қайтарар эмиш. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ТАРОВАТСИЗ Таровати йўқ. *Тароватсиз иссиқ шабада тунги гулханларнинг аччиқ тутунини кулранг қоялар, чакалаklar орасига таратаётган эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Назаримда, ҳамма хотинлар қоғоздан ясалган гулдек ҳидсиз, ҳиссиз, тароватсиз кўрина бошлади. Т. Жалолов, Олтин қафас.*

ТАРОВИҲ [а. تراويح — дам олиш, ҳордиқ онлари; рамазон ойидаги кўшимча намоз, ибодат] *дин. Рўза кунлари кечки, охириги намоздан кейин ўқиладиган кўшимча намоз. Афанди.. ифтордан кейин мачитга таровиҳ ўқигани кетди. «Латифалар». Отабек.. туриб таҳорат олди ва меҳмонхонага кириб, таровиҳ бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТАРОЗИ [ф. ترازو — вазн ўлчаш асбоби] Оғирлик ўлчаш асбоби. *Қўл тарози. Паллали тарози. Тарози палласи. Тарозида тортмоқ. ■ Очилвой балиқтутнинг маҳкамроқ шохига қўл тарози осиб, пахталарни пешма-пеш ўлчаб олишга тушиди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.*

Ақл тарозиси билан тортмоқ (ёки ўлчамоқ) Ақл билан баҳоламоқ. *Кейин дадамнинг аҳволини ўйлаб, ақл тарозиси билан тортиб кўриб, тақдирга рози бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар. Тарози босадиган* 1) салмоқли, салмоқдор, вазнли. *Озгин мол гўшти тарози босмас экан. «Муштум»; 2) кўчма асосли, жиддий. Тарози босадиган далиллар тўплади. С. Анорбоев, Оқсой. Тарозига солмоқ* 1) тортиш учун тарозига қўймоқ; 2) кўчма фактларни бир-бирига таққослаб, солиштириб, ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрмоқ. *Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, даров маълум бўлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) кўчма ўзини ёки ўз ишини пеш қилмоқ, ўзига ёки ўз ишига ортиқ баҳо бермоқ. Қори ўзини тарозига солиб, мен бор, мактаб бор.. деб гердайиб юрар эди. П. Тур-*

сун, Ўқитувчи; 4) кўчма ортиқ мақтамоқ. -Ҳадеб уни [қизни] тарозига сола берманг, худо урди-кетди, — деди совчи. С. Абдуқаҳор, Саманаий саккиз дема.

ТАРОЗИБОН [ф. ترازوبان — тарозига қараб, уни кўриқлаб турувчи] Тарозида тортувчи, тарозида тортиш ишини бажарувчи. *Кекса тарозибон келтирилган пахталарни тортмоқда. Туйғун, Бригадир. Тарозибон гангиб қолиб, посанги тошни шимининг чўнтагига солди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

ТАРОЗУ қ. тарози. *Ҳар жойни қилма орзу, Ҳар жойда бор тошу тарозу. Мақол.*

ТАРОНА [ф. تارانه — ашула ва унинг оҳанги] 1) Куй, оҳанг. *Ҳар бир уйда шодиёна тарона, Тукин-сочин ўртада кенг дастурхон. Ҳабибий. Ашула оҳангидаги ранг-баранг тароналар Ғуломжон ҳаяжонига пайванд бўлиб оқар.. эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бугун қурувчиларнинг руҳларида фавқуллода шодлик, юракларида дунё-дунё севинч тароналари. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.*

Тарона қилмоқ (ёки этмоқ) 1) куйламоқ. *Аноргулнинг қўлидаги дутор «Ўртоқлар» куйини танларга ларза бериб тарона қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма мадҳ этмоқ. Куйла, созим, юрагим, шеърим, Бахт китобин қилгил тарона. Файратий.*

2) Шашмақомда мусиқа асарининг бир қисми. *Таронаи дугоҳ.*

ТАРОҚ 1) Соч, соқол тараш учун ишлатиладиган, ёғоч, металл, суяк ва ш.к. дан ясалган тишли буюм. *Шамшод тароқ. Темир тароқ. Майда тишли тароқ. ■ Талғат шимининг чўнтагидан тароқ олиб, сочини текисларкан, тагин жилмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

2) Матога босиладиган шу нусхадаги нақш, тарам-тарам гул. *Жоноқи олмаларнинг икки бетидеги нақш Марғилон атласининг майда тароқларини эслатади. С. Акбарий, Шодлик давоми.*

3) *тех. Дастгоҳ, мослама ва ш.к. нинг нарсаларни тараш ёки титиш учун хизмат қиладиган қисми. Йигирув дастгоҳининг тароғи. ■ Бу ернинг бола-чақаси тили чиқиб, аввал билган сўзи — арқоқ билан тароғу найча билан моки. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ТАРОҚЛАМОҚ кам қўлл. *айн. тарамоқ. Ел сочимни тароқлаб ўтса, уйғонаман ширин уйқудан. Р. Бобажон.*

ТАРОҚСИЗ 1) Тароғи йўқ.

2 Таралмаган, тараб текисланмаган. *...тароқсиз сочларига оқ оралаган, ҳорғин, сўлғин эди.* А. Мухтор, Чинор.

ТАРОҚЧИ Тароқ ясовчи уста. *Бешикчилар, тароқчилар, дукчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни «бахт» деб билар эдилар.* Ф. Гулом, Шум бола.

ТАРОҚЧИЛИК 1 Тароқ ясаш иши, касби. *Тароқчилик қилмоқ.*

2 Бозорда тароқ ясаб сотувчи дўконлар қатори, растаси.

ТАРП тақл. с. Газмол йиртилганда, тар-тарак тариллаганда чиқадиган ва шунга ўхшаш овозни билдиради. *Яктак тарр этиб йиртилди.* ■ *Рўпарадаги уйнинг тоmidан «тарр» этган товуш эшитилди. Қизил аскар зинага йиқилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТАРРА 1 шв. Таррак.

2 Қовун, узум каби ширали меваларни кўп истеъмол қилгандан кейинги ланжлик, лоҳаслик ҳолати. *-Нафс қурсин.. Сиз ақлли қилган экансиз, мулла Мухсин, — дейди қурсоғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тарраси тутади Кишини ланж, лоҳас қилади. *Хатиб домлани қовуннинг тарраси тутта бошлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кабоб билан иш битадими, шўрвасини ичмасанг, тарраси тутиши бор.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАРРАК Палак отиб ўсадиган полиз экини ва унинг бодрингдан кўра йирикроқ куврак ҳосили. *Бозорга бодринг, таррак ва эртаги ҳандалаклар ҳам чиққан эди.* К. Яшин, Ҳамза.

Таррак бурун(ли) Бурун катта ва хунук. *Ичкаридан аврасиз пўстин кийган, таррак бурунли, қип-қизил одам чиқди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Тарракдек қотмоқ** 1) нима қиларини билмай, гўдайганча қолмоқ. *Ориф мени кўрди-ю.. бола бечора тарракдек қотди.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб; 2) қаттиқ уйқуга кетмоқ. *Болалар бирпас қувлашмачоқ ўйнаб, кейин дуч келган жойда тарракдек қотиб қолишади.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ТАРС тақл. с. Таранг ёки қаттиқ нарса ёрилганда, синганда ёки урилганда чиқадиган овозни билдиради. *Қовун тарс ёрилди. У эшикни тарс этиб ёпди.* ■ *Ҳасан аканинг чаккасига ҳам бир нима «тарс» этиб*

тегди. А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. -Эҳ, — *Акрам тиззасига «тарс» эткизиб урди-да, креслодан сапчиб турди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАРСАЙМОҚ шв. Бақрайиб, безрайиб қараб турмоқ.

ТАРСАКИ Очиқ кафт билан юзга берилган зарб, шапалоқ. *Тарсаки (билан) урмоқ. Тарсаки емоқ. Тарсаки солмоқ.* ■ *Бек Лаълининг у юзи-бу юзига тарсаки қўйиб юборди.* Х. Гулом, Машғал.

ТАРСАКИЛАМОҚ Тарсаки урмоқ. *Зулайҳо Гавҳарга бемор одамга қарагандай ачиниб қарайди, бундан кўра тарсакилаб юборгани яхши эмасми? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ТАРСИЛЛАМОҚ «Тарс» этган овоз чиқармоқ. *Эшик тарсиллаб очилди. Қовун тарсиллаб ёрилди.*

ТАРСО [ф. ترسو — кўрққан, кўркуччи; христиан, насроний] дин. *Ғайридин, кофир. Бутхоналар ичра тарсо кўрмади сен каби санамни.* Амирий. *Ҳо-ой, мусулмонлар! Тарсо Авазнинг дўконига йўламанглари! Ул шайтони лан бирла тил бириктирган..* С. Сиёев, Аваз.

ТАРС-ТУРС тақл. с. «Тарс» ва шунга яқин товушлар. *Башорат «эсиз одамгарчилик» дегандек, унга [эрига] бир ўқрайиб қаради-ю, тарс-турс юриб, ҳовлидан чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Муллажон. *Тарвузи қўлтиғидан тушган тунқотар.. тарс-турс кўчага чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАРТАРАК Қаттиқ тариллаб овоз чиқарадиган парракли ёғоч асбоб (асосан боғни кўриқлашда ишлатилади). *Тартарак чалиб, боғ кўримоқ.* ■ *Чол тартарagini қўлтиғига қисиб, сўйилига суянганича, индамай туриб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Узоқ-яқиндан палахмон, тартарак овози, ўғил болаларнинг бақирғи.. эшитиларди..* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ТАРТИБ [а. ترتیب — тайёрлаш, ташкил этиш; интизом; мойиллик, рағбат; режа] 1 Иш-ҳаракат, тадбир-чора ва ш.к. нинг амалга ошувида риоя қилинадиган маълум изчиллик, режа, қонун-қоида ва шу қонун-қоидаларга жавоб берадиган ҳолат. *Пенсия белгилаш тартиби. Овоз бериш тартиби. Янгича тўй тартиби.* ■ [Заргаров:] *Мажлисда тартиб бўлиши керак!.* [Пўлатжон домла:] *Бугунги мажлиснинг тартиби шунақа.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ойимхон стол-*

ни тақиллатиб, Тожибойни тартибга чақирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Кун тартиби 1) мажлисда муҳокамага қўйиладиган масалалар. *Мажлисни Иброҳимов очди ва кун тартибини эълон қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) кўчма навбатда турган вазифа. *Мен бу билан дамба масаласини кун тартибидан чиқариб ташлаш керак, демоқчи эмасман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нарсаларнинг жойлашуви ва ш.к. жиҳатдан мутаносиблик бўлиши, меъёрий ҳолат. *Ҳовлиларга тартиб билан мева дарахтлари экилган.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Яқиндагина келтирилган вагончаларда тартиб ўрнатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Уйдаги тартиб ва озодалик унинг баҳрини очиб юборган эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Тартибга солмоқ Тартибли ҳолга келтирмоқ. *..сочларини тартибга солди-ю, ўрнидан туриб, шоҳи атлас кўрпа-кўрпачалар тўла таҳмонга борди.* К. Яшин, Ҳамза. *Стolni тартибга солаётган Наргизага кўмаклашди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Шахс ёки нарсаларнинг ўринлашиш тизимида қўлланган йўл; сира. *Почтахона орқага қияроқ ўрнатилган газета витрина-*

сидан иборат бўлиб, унга алифбо тартибда яшиқлар ўрнатилган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Йўл-йўриқ, усул, йўсин. *..хон қўшинларнинг шаҳарга кириш ва жойлашиш тартибини олдиндан ўйлаб қўйган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Тартиб бермоқ (ёки қилмоқ) Тузмоқ. [*Машҳадий*] *Тунларни уйқусиз кечириб, «Девон» ҳам тартиб қилган.* Ойбек, Навоий. **Тартиб сон тли.** Соннинг қатор, сира билдирувчи шакли, мас. *бешинчи (синф), саккизинчи (хона).*

ТАРТИББУЗАР Қонун-қоида, тартиб-интизом талабларини бузувчи, унга зид иш тутувчи. *Тартиббузарларга қарши курашда жамоатчилик кўмагидан фойдаланиш керак.*

ТАРТИБЛАМОҚ кам қўлл. **1** Тартибга, системага солмоқ.

2 Тартиб қилмоқ, тузмоқ.

ТАРТИБЛИ 1 Маълум тартиб, қонун-қоида талабларига жавоб берадиган; тартиб асосида, изчил. *Тартибли иш. Тартибли уй. Тартибли корхона.* ■ *Марҳаматнинг кўзига унинг уст-боши ҳар вақтдагидан тартибли, озода кўринди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Тартиб-интизомга риоя қиладиган, интизомли. *Тартибли ўқувчи.*

ТАРТИБОТ [a. ترتيبات — «тартиб» с. кўпл] эск. кт. Тартиб. *Кўшин тартиботи.* ■ [Бобомирза] *Оиланинг.. ақлли кенжаси бўлиб, ота эшигидаги тартиботни унча ёқтирмас.. эди.* И. Раҳим, Тақдир. *Бу ерда сергаклик ва ғайрат билан кўшин тартиботини кузатиб турди.* Ойбек, Навоий.

ТАРТИБСИЗ 1 Маълум тартиб, қонунқоида талабларига жавоб бермайдиган; тартибга солинмаган; бетартиб. *Отабек уйга кирганда, ёстиқ бетини тартибсиз соч ўримлари билан чулғатиб, Кумуш ухлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Катта уйда.. ҳар хил асбоб-идишлар тартибсиз қалашиб ётар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро тартиб билан боғланмаган, ноизчил. *Ёрмат ҳамма нарсани, тартибсиз бўлса ҳам, лекин муфассал айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг тартибсиз фикрлари мунтазам бир шаклга кириб, вояга етди.* М. Осим, Жайхун устида булутлар.

3 Интизомсиз, бетартиб. *Тартибсиз бола.*

ТАРТИБСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. Бетартиб ҳолга келмоқ, бетартиб бўлмоқ. *Хаёли тартибсизланиб кетган, бундан бир неча соат олдингига ҳеч ўшамасди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ТАРТИБСИЗЛИК 1 Тартибсизга хос хатти-ҳаракат, хислат. *Тартибсизлик қилмоқ.*

2 Тартибсиз ҳолат. *Тартибсизликка қарши курашмоқ.* ■ *Орада сўкиш, тартибсизлик, жанжал кўзғалади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРҲАШ кам қўлл. Ўжар, қайсар. *Ёғдуларин тўкмайди ой баркашда, Осмон билан ер аразда — тарҳашда.* Э. Охунова.

ТАРҲАШЛИК Ўжарлик, қайсарлик, терслик. *Тарҳашлик қилмоқ.* ■ *Ҳадеганда иш юришавермади. Маҳкам Мусаев бунга Эргашевнинг тарҳашлигидан билди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТАРҲОН қ. дарҳон.

ТАРҚАЛМОҚ 1 Бир ўриндан, бир тўпдан турли томонга қараб йўналмоқ, кетмоқ. *Меҳмонлар тарқалди. Кўйлар ҳар томонга тарқалди.* ■ *Отабек эшикдан чиққанда, Содиқни кўмиб келган кишилар қуръон ўқиб, тарқалмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Теварак-атрофга йўналмоқ; ёйилмоқ, сочилмоқ. *Муаттар ҳид бутун уйга тарқалди.* ■ *Қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда эди. Йўлчи нафасини ростлаш учун эшикка чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Булар — булутлар, Эъзозхон! Шу булутлар тунда йиғилиб, кундуз тарқалиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Жойларга, кишилар орасига кириб бормоқ. *Фақат ўтган асрнинг ўзидагина грип эпидемияси тўққиз марта тарқалди.* «Фан ва турмуш». *Кана — планетамизда кенг тарқалган жонивор.* «Фан ва турмуш». *Маълумки, Эрон ва Урта Осиёда исломгача асосан оташпарастлик кенг тарқалган эди.* «ЎТА».

4 Кишилар қулоғига етиб бормоқ, шу тарзда маълум-машҳур бўлмоқ; ёйилмоқ, билинмоқ. *У сарполарнинг овозаси.. бутун Тошкентга бўлмаса ҳам, шаҳарнинг ярмига тарқалган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу халқда кенг тарқалган ашула эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Олмос ботирнинг доврўғи ҳамма ёққа тарқалибди.* «Олтин бешик».

5 Урчимоқ, урчиб кўпаймоқ. Бу жаллод жўжи-бўжи тухумидан тарқалганга ўхшайди.. Ойбек, Навоий.

6 кўчма Аримоқ, ариб йўқ бўлмоқ; йўқолмоқ, кетмоқ. *Карахтлиги тарқалмоқ. Мастлиги тарқалмоқ.* ■ Бош устида тутун тарқалар, гўё тутун эмас, аста-секин ҳасрат тарқалар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Уйқуси бутунлай тарқалиб кетгач, ўзини жуда тетик ва бардам сезди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Лаълининг жунуни тарқалган бўлса ҳам, ҳали яхши соғайиб кетмаган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАРҚАМОҚ айн. тарқалмоқ. *Гулдур этиб булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди.* Ҳамза. *Низомиддинов қанча ўйламасин, ўйининг охири тутунга ўхшаб тарқаб кетаверди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Гоҳи оқшом боғлар ора-лаб, Дардлашгали келар чўпони. Ором гулшанига ўралар Бир дам тарқар дарди-армони.* Т. Тўла. *Тўй тарқаганда, бир тўда қиз, йигитлар келин ва кўёвни кузатиб, машиналарда Норқўзаникига кетишди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ТАРҚАТМОҚ I Тарқамоқ фл. орт. н. *Хушбўй ҳид тарқатмоқ. Ёқимли садо тарқатмоқ. Хабар тарқатмоқ.*

2 Эга-эгаларига етказиб бермоқ, улашмоқ. *Газета тарқатмоқ.* ■ *Аравакаш эшик-ма-эшик юриб, моли олинганнинг молини, ғалласи олинганнинг ғалласини эгаларига тарқатиб чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *...ҳар куни уч-тўрт маҳал тайёр овқатларни палата-ма-палата юриб тарқатади.* Газетадан.

ТАРҚОҚ I Бир ерга ғуж бўлиб тўпланмаган, бир-биридан узоқ жойлашган. *Тарқоқ уйлар. Тарқоқ соч. Тарқоқ элементлар (ким.).* ■ *У [Соҳиб] лапанглаб ўрнидан турди, уюшган тиззаларини уқалади, тарқоқ қоғозларини йиғиштириб, яна ўрнига ўтирди.* Ойбек, Навоий. *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда, хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун, вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетишарди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 Яхши уюшмаган, бирлашмаган; пароканда. *Ваҳолонки, бизда мавжуд бўлган агрокимё хизмати лабораториялари.. тарқоқ ҳолда иш кўриб келмоқда.* Газетадан.

3 кўчма Тарқалган, сочилган, паришон. *Тарқоқ фикрлар.* ■ *Қиз сочидай хаёли тарқоқ, Тош устида ўй сурар чўпон.* Т. Тўла.

ТАРҚОҚЛИК Тарқоқ ҳолатга эгалик, тарқоқ ҳолатда бўлиш. *Фикрнинг тарқоқлиги. Ҳаявий тарқоқлик.* ■ *Зиёфат асносида иттифоқнинг фойдалари, тарқоқликнинг зарарлари сўзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРҒИБ [а. ترغيب — хоҳишни, қизиқишни кучайтириш; рағбатлантириш]: **тарғиб қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) чуқур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимот ва ш.к. ни ёймоқ, кишиларнинг онгига сингдирмоқ; шунга ундамоқ. *Ўзбек адабиёти ютуқларини.. тарғиб қилишда А. Ҳайитметов катта ҳисса қўшмоқда.* «ЎТА»; 2) тушунтириш йўли билан бирор ишга чақирмоқ, даъват этмоқ. *..паранжи ташлашни тарғиб қилган, айримларнинг бошидан чачвонини олиб, ўтга улоқтирган экан.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТАРҒИБОТ [а. ترغيبات — «тарғиб» с. кўпл] Бирор ғоя, таълимот ва ш.к. ни ёйишга, кишилар онгига сингдиришга қаратилган ишлар, тарғиб ишлари. *Мен тарғиботингга муҳтож эмасман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Омма орасида ҳуқуқ тарғиботи муҳим роль ўйнайди.* Газетадан. *Кўрғазмали тарғиботга қараганда, ишлар жойидага ўхшайди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ТАРҒИБОТЧИ Тарғибот ишлари олиб боровчи шахс. *Музаёйна опамиз — халқ ижодининг чинакам муҳибаси, толмас тарғиботчиси.* Газетадан.

ТАРҒИБОТЧИЛИК Тарғибот олиб бориш, тарғибот иши. *Тарғиботчилик маҳорати.* ■ *Бошқармада ғайрат кўрсатиб ишлайётган ёш бунёдкорлар Т. Ортиқовнинг тарғиботчилик фаолиятдан баҳраманд бўлишяпти.* Газетадан.

ТАРҒИЛ I Сарғиш ва қорамтир йўлли; шу тусдаги сизир, бузоқ ва ш. к. *Тарғил бузоқ. Сизир олсанг, таниб ол, таний олмасанг, тарғил ол.* Мақол. ■ *Сутчи ота тарғилни кўришлари билан силаб-сийпаб, у ёқ-бу ёғидан уч-тўрт кана олиб ташладилар.* А. Мир-аҳмедов, Кулган чечаклар.

2 снт. Наққошликда: нақш мужассамотидаги гул ва баргларни рангли чизиқлар ёрдамида тасвирлашдан иборат пардоз тури.

ТАРҲ I [а. طرح — олиш, олиб ташлаш; айириш] эск. айн. **олув** 2. *Ўндан учни тарҳ қилса, етти қолади.*

ТАРҲ II [а. طرح — қурилиш, иморат, боғнинг бичими, лойиҳаси] 1 Чизма лавҳа;

лойиҳа, режа. Қоғоздаги шакл — бинонинг тарҳи эди. Ойбек, Навоий. *Мавлоно Фазлиддин мана шу шаҳарда қурмоқчи бўлган мадраса ва сарой тарҳини Хонзода бегимга кўрсатиб, унинг мақтовини эшитган ёруғ кунларини эслади-ю, юрагини армон гижимлаб ўтди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *..ёзги хўжалигининг бор тарҳигача эслаб қолганди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 кўчма Тузилиш, бичим. *Қизнинг тарҳи тоза гул янглиғ, Жавоирабон боқар шахло кўз.* М. Али, Боқий дунё.

ТАСАВВУР [а. تصوّر — ўйлаш, хаёл қилиш, кўз олдига келтириш; ўйлаб зеҳнда гавдалантириш] 1 Нарса, ҳодиса ва ш.к. ҳақида киши онги-хаёлидаги маълумот, билим, тушунча. *Лекин тасаввурим, бари бир, юзаки эди. «Ёшлик». Лейтенант, Султоновнинг батафсил ҳикоясини эшитиб, аниқ тасаввурга келган бўлса ҳам, ўша жойни ўз кўзи билан кўриши керак эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Тўғри, кўрмай туриб ёзилган асарлар адабиётимизда кўп. Бунинг учун аввал билим, маҳорат, ўтқир тасаввур керак.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳалигача биз — студентлар классик адабиёт намояналаридан биронтасининг ҳаёти ва ижоди ҳақида мукамал тасаввурга эга эмасмиз.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 Шундай маълумот, тушунча, билим шаклланишининг манбаи сифатидаги онг, хаёл. *Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасаввурда жонланди-ю, лабларини қисиб.. стул суянчиғига елкасини ташлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасаввури ҳам қизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..эски йилнинг гоят катта хизматларини бир-бир тасаввурдан ўтказишга одатланганмиз.* Газетадан.

Тасаввур қилмоқ (ёки этмоқ) 1) хаёлда тикламоқ, гавдалантирмоқ. [Ёдоғорни] *Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳамон соғинч ўртайди. Зумрадни ҳарир қўйлақда.. бағрида тўлғаниб турган ҳолида тасаввур қилади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Маҳжам Гавҳар билан учрашишини тасаввур этганда, совқотиб, гулханни кўз олдига келтирган кишидай, юраги бир орзиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) идрок қилмоқ. *Замира ҳам ҳали му-*

ҳаббат нималигини яхши тасаввур этмасди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Наҳотки бошқарма беш йил, уч йил, борингки, икки йилдан кейин бажарадиган зарур ишларни тасаввур қилолмаса?! «Ўзбекистон кўриқлари».*

3 флс., псих. Идрок қилинган, ҳис этилган нарса ёки ҳодисанинг киши онгида акс этиши, гавдаланиши. *Тасаввур жараёни.*

ТАСАВВУФ [а. تصوّف — жундан қилинган кийим, пўстин кийиш; суфийлик] Исломда инсоннинг руҳий дунёси тўғрисидаги, уни руҳий ва ахлоқий жиҳатдан комиллик сари йўлловчи таълимот, диний эътиқол; суфийлик. *Бундан минг йил муқаддам, ўнинчи асрда Бағдод шаҳрида дорга тортилган тасаввуфнинг илк раҳнамоларидан Мансур Ҳалложнинг «Аналҳақ» деган сўзи машҳури жаҳон бўлган.* К. Яшин, Ҳамза.

ТАСАДДУҚ [а. تصدّق — садақа қилиш, садақа (хайр йўли билан бирор нарса бериш)] 1 Садақа; қурбон, фидо. *Қаники топилса ёрим, Тасаддуқдир ҳарна борим.* «Равшан».

2 унд.с. Садақа бўлай, ўргилай. *Ҳаммасини кийиб, зебу зийнатларни тақиб олибсиз-ку, тасаддуқ.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳозир, тасаддуқ! Ҳозир, болам..* С. Нуоров, Нарвон.

3 унд.с. Таҳсин, офарин, тасанно. *Сени туққан онанга минг тасаддуқ, Қай йигитнинг сендек бахтиёри бор!* Ё. Мирзо. *Пахтасини байроқ қилган Пахтакорга тасаддуқ.* Н. Нарзуллаев.

Жоним тасаддуқ Жоним садақа, қурбон бўлай, жоним фидо бўлсин. *Жоним тасаддуқ сенга, нигорим.* Ҳамза. *Жоним тасаддуқ бўлсин у кишига.* Ойбек, Навоий. **Тасаддуқ бўлай (ёки кетай)** айн. жоним тасаддуқ. [Ҳолмат:] *Қаёққа қарасам, ҳур билан фильм кучаман-а! Тасаддуғинг кетай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Тасаддуқ бўлмоқ** Айланиб ўргилмоқ. *Онанг буйгинанга тасаддуқ бўлиб, Отанг мақтанади: таянчим, кўрким.* Ф. Фулом.

ТАСАДДУҚОТ эск. кт. Қурбон; қурбонлар. *Буйруғингизга мувофиқ деҳқонлар ҳазратнинг соғликлари учун тасаддуқот қилипти.* С. Айний, Дохунда.

ТАСАЛЛИ [а. تسلى — тинчлантириш, юпатиш; хушнудлик, хотиржамлик] Юпантирувчи, таскин берувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Енгил эсган шабададанми ё бригадирнинг тасаллиси кор қилдими, ҳар қалай, раиснинг чехраси бир оз ёришди.* Х. Эргашев,

Тадбиркор раис. Мен ҳақиқий қишлоқ оқ-соқолларининг сўзини эшитдим. Менинг учун юрак амри билан айтилган бу сўзлар тасалли эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Тасалли бермоқ Юпатувчи гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракатлар қилмоқ, шу йўллар билан юпантирмоқ, таскин бермоқ. *Шу топда.. йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Омон унга яқинлашди, елкасига қўлини ташлаб, тасалли берди. С. Кароматов, Олтин қум. Тасалли топмоқ* Кўнгли тинчланмоқ, таскин топмоқ. *Шу гапни айтса, кўнгли алақандай тасалли топарди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Йигит шеър ёзиб, ўзини бир япроққа, қизни бир томчиға ўхшатиб, кўнгли анча-мунча тасалли топади. П. Қодиров, Уч илди.*

ТАСАЛЛО [а. تسالا] кам қўлл. айн. **тасалли**. Сен унинг тушига кириб, Тасалло беролсанг, саодат ахир. А. Орипов.

ТАСАННО [а. تثنى — мақташ, кўкларга кўтариш; миннатдорчилик билдириш] *поэт. 1* Мадҳ, мақтов; олқиш. *Тасанно айтмоқ (демоқ, ўқимоқ).* ■ *Боятдан бери тантиқликларидан ичида кулиб келаётган Ҳафиза ўзгарди, у Шаҳнозахон опага жилмайиб боқди — бу унинг тасанноси эди. Мирмуҳсин, Умид. Ойбек адабиётимиз шухратини.. дунёнинг анча мамлакатларига ёйишда жуда катта таҳсин ва тасаннога лойиқ иш қилди. В. Зоҳидов, Мўъжизакор.*

2 *унд. с. Қойил, офарин; таҳсин. Тақсир.. ернинг тагида илон қимирлаганини биласиз-а. Тасанно! Ш. Тошматов, Эрк қуши. Денгизлар ортидан келар акс садо, Ер юзи ёшлари дейди: Тасанно! Р. Бобожон.*

ТАСАРРУФ [а. تصرف — ўз ихтиёрига олиш, эгаллик қилиш; мустақил ҳаракат қилиш; ўзбошимчалик] *кт. Фойдаланиш, эгаллик ҳуқуқи, ихтиёри; эгаллик, хўжайинлик. Хусусий тасарруф. Бу ер-сувлар қадимдан бойнинг тасарруфида эди. ■ Отаси эса, Бобомирзани ўзининг кўз қорачиғи деб билар, шу сабабдан катта рўзғорни бошқаришни, ер-сув, мол-дунё тасарруфини шунинг қўлига ташлаб кетиш ниятида юрарди. И. Раҳим, Тақдир.*

Тасарруф қилмоқ (ёки этмоқ) Эгаллик қилмоқ. Менинг бутун хўжалигимни тасарруф қилишга ундан бошқа кишининг ҳадди йўқ. Ф. Фулом, Тирилган мурда. ..*Фотиҳ Искандар*

бутун ер юзини тасарруф этиб ҳам кўнгли заррача шод бўлмагач, онасига шундай мактуб ёзган.. Газетадан.

ТАСАРРУФОТ [а. تصرفات — «тасарруф» с. кўпл.] *кам қўлл. айн. тасарруф. Тоғ оралиқларидаги катта йўл, бекатлардан тортиб илон изи сўқмоқларгача.. ҳар бир қоя тошдан тортиб булоқларгача — барини инсон ўз тасарруфотига олибгина қолмабди. Уларнинг ҳар қайсисига ярашиқ ном қўйибди.. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.*

ТАСБЕҲ [а. تسبيح — мақташ, васф этиш; мақтаб кўкка кўтариш] Худонинг номини зикр этиб саналадиган мунчоқ шодаси. *Садаф тасбеҳ. Тасбеҳ ўғирмоқ (ағдармоқ).* ■ *Мирзакаримбой.. газламага суяниб, тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордана қуриб ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.. Пирим оппоқ тонг отгунча тасбеҳ ўғириб, қуръон тиловат қиладилар. С. Аҳмад, Ҳукм. Бир соатдан бери жойнамаздан қўзғалмай, тасбеҳ ағдариб ўтирган Ойша буви Тўйбекани бошдан-оёқ кузатиб, яна ишига машғул бўлди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ТАСВИР [а. تصوير — суратини олиш, суратлаш; тавсифлаш] 1 *Бирор нарсанинг ўйма, қуйма ёки чизма шакли; расм, сурат. График тасвир. ■ Ҳиротда жангномалар ичига сурат чизиш одат тусига кирган, мавлоно Беҳзод чизган Алишер Навоӣ ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шухрат топган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу дафтарда Бухородаги бир неча мадрасаларнинг ҳам тасвири бор.. Мирмуҳсин, Меъмор. Лола янглиғ оразингни мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлигим ёзмиш экан тақдирда. Ҳамза.*

2 *Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг бадий ифодаси, тавсифи. «Бобурнома»ни ва рақлар экансиз, ўрни-ўрни билан табиат манзаралари чизилган лавҳаларга, табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз. «Фан ва турмуш».*

ТАСВИРИЙ [а. تصويرى — тасвирлаш, яққол кўрсатишга оид] 1 *Тасвирга оид, бадий тасвир шаклидаги. Тасвирий ибора. Тасвирий ҳикоя. ■ Тошкент санъат музейида тасвирий санъат кўразмаси очилди. Газетадан.*

2 *Баён, тавсиф шаклидаги.*

ТАСВИРИЙЛИК Тасвирий бўлиш, тасвир шаклига эгаллик. *Ифоданинг тасвирийлиги.* ■ *Бадий адабиёт тилининг энг катта хусусиятларидан бири унинг тасвирийлигидир.* «Адабиёт назарияси». Демак, бадий адабиётнинг ўзига хослиги юзасидан баҳс очганда.. тасвир ва тасвирийлик, мажоз ва мажозийлик ҳақида гапириш ўринлидир. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТАСВИРЛАМОҚ 1 Суратини, расмини чизмоқ, тасвир этмоқ. *Денизни тасвирламоқ.* ■ *Жаноб Аҳмадбек, камина боғларнинг суратини чизганда, бир четида боғбонни ҳам тасвирлашим мумкин.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бадий образларда кўрсатиб бермоқ, тасвирини бермоқ, баён этмоқ. *Халқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиш муаллифдан катта истеъдод талаб этади.* Газетадан. *Кўш белбоғ чапаничасига паст боғланган, юриши ҳам олифталарга тақлидни кўрсатар; унинг бутун қомати, ҳамма ҳаракатлари ўзига зеб берган, мақтанчоқ камбағални тасвирлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..ёзувчи ўзи тасвирлаётган воқеага қаттиқ ишонishi керак. С. Кароматов, Олтин қум.

ТАСВИРЛИ 1 Тасвирга эга. ..ўтқир тасвирли ва кучли таъсирли асарларида Навоий мотивлари сезилади. «ЎТА».

ТАСДИҚ [a. تصديق — имон, ишонч; мустаҳкамлаш, исботлаш, асослаш] 1 Бирор нарсанинг ҳақлиги, тўғрилиги ёки маъқуллигини тан олувчи сўз, имо-ишора кабилар; маъқуллаш, тўғри деб билиш. *Акбаров унга тасдиқ маъносиди бош ирғаб, Маҳкамга гапиришда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Уста Олим тасдиқ ишорасини бериб: -Сўзлай берингиз! — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Болалардан тасдиқ жавобини олган, нўписа қилди..* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Тўғри, ҳақиқат эканликни қайд этувчи нарса, факт; исбот. ..*халқ демократияси мамлакатлари билан дўстлик, ҳамкорлик мустаҳкамланганлиги байналмилалчилик ғояларининг амалий тасдиғидир.* Газетадан.

3 Маъқулланганлик ҳақидаги расмий қайд, қарор. *Лойиҳани тасдиқдан ўтказмоқ.* ■ *Мана бу — бўлимнинг бутун тасдиқлардан ўтган тематик плани.* С. Кароматов, Олтин қум.

4 Инкорга зид мазмунли. *Тасдиқ гап.* ■ *Кесими инкор шаклида бўлиб, таркибида қан-*

доқ, нима, озмунча сўзлари иштирок этган гаплар тасдиқ фикрни ифодалайди. «ЎТА».

Тасдиқ қилмоқ (ёки этмоқ) айн. тасдиқламоқ. *Ҳакимбойвачча илжайиб қараб, унинг сўзини бош қимирлатиш билан тасдиқ қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..*бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришигина қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАСДИҚЛАМОҚ 1 Қарор билан ёки қўл қўйиб, муҳр босиб, қонуний кучга киритмоқ, тасдиқ қилмоқ. *Ҳукумат лойиҳани тасдиқлади. Директор шартномани тасдиқлади. Котиба имзони тасдиқлади.* ■ *Буйруқни дастлаб бошқарма, сўнгра министрлик бирон-бир эътирозсиз тасдиқлади.* «Ёшлик». ..*ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор иш, ҳаракат, ғоя ва ш.к. ни тўғри деб топмоқ, маъқулламоқ, тасдиқ этмоқ. *-Ота, булар чўпон эмас! — деди Бадиа. Бу гапни Зулфиқор ҳам, Заврак ҳам тасдиқлади.* Мирмуҳсин. *Меъмор. -Ҳа, баракалла, — Қудрат калласини тебратиб тасдиқлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Тўғрилигидан далолат бермоқ, исботламоқ. *Бу факт фикрмизни тасдиқлайди.* ■ *-Материални тасдиқловчи ҳужжатларингиз борми? — деб сўради.* «Муштум». *Унинг фикрлари ҳақлигини ҳужжатлар тасдиқлаб турибди.* Газетадан.

ТАСИРА-ТУСУР айн. тасир-тусур. *Тасира-тусур ўқ овози.* ■ *Тасира-тусур ўқ отилар Тол-терақ ва тош орқасидан!* Ҳ. Пўлат.

ТАСИРЛАМОҚ «Тасир-тусур» товуш чиқармоқ. *Узоқдан замбараклар ҳайқирғи, снарядларнинг портлаши эшитилмоқда. Аллақаерда пулемётлар тасирламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСИР-ТУСУР тақл. с. Кетма-кет такрорланувчи «тасир» ва шунга яқин товушни билдиради. *Орқада от туйёқларининг тасир-тусури эшитилди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дайди шамол.. отилиб турган ўқларнинг тасир-тусур овозини олиб келади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТАСКИН [a. تسكين — тинчлантириш, юпатиш, овутиш; юмшатиш] Юпатувчи нарса, гап, иш-ҳаракат ва ш.к.; тасалли,

юпанч. Бу нафосат даргоҳи [Муқимий те-
атри] ўша оғир жанг ва кураш йиллари..
беором кўнгишларга таскин, ёшли кўзларга нур
бахш этган. А. Юсупов, Жилоков кўллар.
Юрагим ранжиган боладай На эрмак, тас-
кинга кўнади. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Таскин бермоқ Юпатувчи гап-сўз айтмоқ,
хатти-ҳаракатлар қилмоқ, шу йўл билан
юпантиришга, тинчитишга ҳаракат қилмоқ.
-Ташвиш тортма, ошна, — деди Омонтой
дўстига таскин бериб, — агар Санобарни
Самарқандга қақириб қоладиган бўлишса,
сена ҳам бирон чора топармиз. К. Яшин,
Ҳамза. **Таскин топомқ** Таскин берувчи нар-
салар таъсирида тинчланмоқ. Қандай гап
айтса, Икромжон амакининг кўнгли таскин
топаркин? С. Аҳмад, Уфқ. **Нафисахон қизини**
кўрмаган бўлса ҳам, кампирнинг гапларидан
ҳақиқатни англаб, юраги таскин топди.
Мирмуҳсин, Умид. ..ориқлаб, сарғайиб кет-
ган юзига ранг кириб қолганини қўриб тас-
кин топди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАСЛИМ [a. تسلیم — саломлашиш; ён
бериш; топшириш; душмандан енгилиш]
Курашда, жанг, тортишув ва ш. к. да ен-
гилиб, қаршилиқни тўхтатиш, мағлубият-
ни тан олиш. **Таслим билмас қўшиним ана**
менинг, Ғазаби бор бир дунё — оташга тенг.
Ҳ. Олимжон. **Ўзини ишқ азобларини енгилса,**
мақсадга етишга қодир деб билган одам
таслимни тан олмайди. А. Обиджон, Аканг
қарагай Гулмат.

Таслим бўлмоқ 1) жангда, курашда, тор-
тишувда енгилиб, қаршилиқни тўхтатмоқ.
Душман таслим бўлди. ■ **Қуршовда қолган**
немисларни таслим бўлишга чақирдик. Н.
Сафаров, Оловли излар. **Жаҳл отига минган**
хон беҳуда уринди, қиз таслим бўлмади. Ж.
Шарипов, Хоразм. **Бўтабой аскиядан ен-**
гилиб, таслим бўлдим, дегандек икки қўлини
кўтарди. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) қаршилиқни
тўхтатмоқ; бўйсунмоқ. **Мунча минг ёш-яланг**
келади-ю, чўл дарров таслим бўлади-қўяди-
ми? Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Таслим**
қилмоқ (ёки этмоқ) 1) душман ёки рақиб
устидан голиб келмоқ; енгмоқ. **Душманни**
таслим қилмоқ. ■ **Тожжали Бобоев Берлин**
ни босиб олиш, гитлерчиларни таслим этиш
учун муносиб ҳисса қўшди. Т. Рустамов, Мангу
жасорат; 2) беллашув, баҳс кабиларда ус-
тун келмоқ, мағлуб қилмоқ, енгмоқ. **Рақи-**
бини таслим қилмоқ.

Жон таслим қилмоқ Жон бермоқ, жони
узилмоқ; ўлмоқ. **Унинг жон таслим қилганига**
ишонч ҳосил қилгач, хонга қаради. С. Сиёев,
Ёруғлик.

ТАСЛИМЧИ 1 **Ғолиб** томон шартларига
кўниб, қаршилиқ кўрсатишни тўхтатувчи,
таслим бўлувчи.

2 **кўчма** Қаршилиқлар, тўсиқлар, қийин-
чиликлар олдида орқага чекинувчи, ўзининг
кучсиз, иложсиз эканини тан олувчи. **Тас-**
лимчиларга қарши курашмоқ.

ТАСЛИМЧИЛИК Таслимчига хос иш
тутиш, таслим бўлиш сиёсати.

ТАСМА 1 Узун, энсиз тери. **Ботир арс-**
лонни ўлдириб, терисидан бир тасма олди.
«Эртақлар».

2 Шундай кўринишда бўлган, боғлаш,
бириктириш ва ш.к. учун ишлатиладиган,
тери ёки пишиқ матодан ясалган энсиз
буюм; қайиш, камар. **Юган тасмаси. Мил-**
тиқ тасмаси. ■ **Бобоқул ота қўзичоқнинг**
қўлтиғидан брезент тасма тортарди-да,
кичкинагина тарозининг илгагига илиб кў-
тарарди. С. Анорбоев, Оқсой. **Кейин қизил**
дастали устарани тасмага шарт-шарт қай-
раб, чамадонга жойлаштирди. «Гулдаста».
Бошлиқ ориқ, чўзинчоқ юзли, бир кўзи ингичка
тасма билан бойланган новча киши эди. С.
Аҳмад, Ҳукм.

3 Баъзи бир механизмлар ёки транспорт
мосламаларининг тўхтовсиз ҳаракатланиши
ва б. вазифа учун қўлланадиган, чарм ёки
бошқа пишиқ тўқимадан ишланган узун
буюм; лента. **Вентиляция тасмаси.** ■ **Яқин**
келгусида ҳозиргидан уч баравар кўпга чи-
дайдиган капрон тасма ишлаб чиқариш йўлга
қўйлади. С. Абдуллаев, Газламанинг «умри».
Шпинделларни ҳаракатга келтирувчи тасма,
вентиляторларнинг шкивлари шу вақтгача
ўрнатилмабди. Газетадан.

4 **кўчма.** Лента. **Бир дам олиш куни Тош-**
кент радиосидан иккита муҳбир келиб, сўзи-
мизни магнит тасмасига ёзиб олди. Т. Расу-
лов, Сарбон.

ТАСМАДАЙ, -дек 1 Тасмага ўхшаш, тас-
ма каби. **Кўклам ёмғири қорни эритган, фа-**
қат олис-олисларда, тоғ ёнбағирларида қор
суви оқ тасмадай милт-милт жилдираб
тушмоқда. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Осмонда**
оппоқ булутлардан узилиб тушган ипак
тасмадек мезон тўрлари сузади. С. Нуоров,

Нарвон. *..тасмадек узала кетган йўлга қаради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 кўчма Хипча ва хушбичим (асосан кимса ҳақида). [*Ойша:*] *Ҳой, Комилжон, хотининг тасмадеккина экан. Илоҳим, қўша қаринглар.* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим.

ТАСНИФ [*a. تصنیف* — танлаб олиш; турларга ажратиш] Нарса ва ҳодисаларни уларнинг ўзига хос белги, хусусиятларига қараб тур, туркум ва ш.к. га ажратиш. *Ўзбек тили шеваларининг таснифи.* ■ *Ўзбекистон топонимларининг лексик-семантик таснифида терминологик бир хиллик йўқ.* «ЎТА».

Тасниф қилмоқ (ёки этмоқ) Маълум белги-хусусиятлари асосида тур, туркумларга ажратмоқ, тур, туркумларни белгиламоқ. *Имловий принциплар, уларни белгилаш ва тасниф қилиш юзасидан айтилган нуқтаи назарлар ўзаро турли тафовутларга эга.* Э. Бегматов, Ўзбек имлоси. *Сўз санъати асарларини тур ва жанрларга тасниф этиш тарихи жуда қадим замонлардан бошланади.* «Адабиёт назарияси».

ТАСНИФЛАМОҚ Тасниф қилмоқ. *Туркий тилларни таснифламоқ.*

ТАСОДИФ [*a. تصادف* — бир-бирига тўғри (дуч) келиш; бир-бирига мос келиш; бир хиллик] **1** Фавқулодда, кутилмаган ҳол, воқеа, ҳодиса. *Бахтли тасодиф. Кўнгилсиз тасодиф. Ҳар қандай тасодифга тайёр турмоқ.* ■ *Тасодифдан хурсандман беҳад, Дучор қилди бахтга бир сафар.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Тасодифни қаранги, Муҳиддин Солиҳонга дуч келиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилиги ё ёмонлиги ҳақида, ё бўлмаса, турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 флс. Нарса ва ҳодисаларнинг ички табиати билан боғлиқ бўлмаган, ундан ташқарида, юзаки ва иккинчи даражали, юз бериши ҳам, юз бермаслиги ҳам мумкин бўлган воқеа-ҳодисани ифодаловчи фалсафий тушунча. *Зарурият ва тасодиф.*

ТАСОДИФАН *рвш.* Кутилмаган ҳолда, бирдан, кўққисдан, тасодифий равишда. *Тасодифан учрашмоқ.* ■ *Равно, қулоғи остига теккан иссиқликдан чўчиб, юзини ўнглаган эди, тасодифан лаби ҳалиги иссиқликка учрашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *«Дадаси қайтиб келса, Нигорани та-*

нирмикин?» — тасодифан туғилган бу сўроқ Нигорани ҳаяжонга солди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАСОДИФИЙ Тасодиф тарзидаги, тасодиф ҳолидаги; кутилмаган; фавқулодда. *Тасодифий воқеа. Тасодифий учрашув.* ■ *Тасодифий ҳодисаларда қаттиқ ярадор бўлганларга тез ёрдам бериш менга маъқул бўлди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Бу уруш тасодифий эмас, албатта, бу воқеалик осмондан тушгани йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСҚАРА [*a. صقر* — лочин, қирғий] **1** зоол. Йиртқичлар туркумининг қарчиғайлар оиласига мансуб ўлаксахўр қуш. *Унинг устидан қора ҳошияли малла қанотларини аста елтииб, каттакон тасқара учиб ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Кўриниши ёқимсиз, турқи совуқ; беўхшов, хунук. *Наҳотки кексаларни ҳурмат қилмайдиган, бетайин баъзи тасқаралар ўз ишини маъқул қилиб юра берса.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. *Уйинг куйгур тасқара миршаблар изинга тушиб қувладими?* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАТАББУ [*a. تاتب* — бирор нарсанинг кетидан тушиш, эргашиб, изидан бориб текшириш; таъқиб қилиш] *эск. кт.* Текшириш, ўрганиш; тадқиқот, таҳлил. *Илмий татаббу.* ■ *Бойқаро ўз ғазалини жамики шоирларга татаббу учун берди.* Ойбек, Навоий. *Илми халққа берингиз, татаббу ва тафаккур билан илми кенгайтирмоққа ҳаракат қилингиз.* Ойбек, Навоий.

ТАТАЛАМОҚ **1** Тирнамоқ, тимдаламоқ. *Ит ерни таталади.* ■ *Адолат бир жойни панжаси билан таталади, кетмонда ковледи, аммо булоқ кўзини топа олмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чироқни ёқмоқчи бўлганида, эшикни биров, худди мушук таталагандай, тақирлатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 кўчма Ковлаштирмоқ, титмоқ, титкиламоқ. *Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани бир оз билиб олдим.* «Гулдаста».

3 кўчма Бетинч бўлмоқ (қилмоқ), ғаш қилмоқ, тирнамоқ (кўнгилни, дилни). *Хавотирлик юрагини таталади.* ■ *Неварасидан безовта бўлиб, юраги таталаб кетаётганини, ота-онасига қандай хабар беришни билмай йиғларди.* Мирмуҳсин, Умид.

4 кўча. с. т. Уриниб-суринмоқ, тиришмоқ. *Мунаввар русчага у қадар уста бўлма-са ҳам, уялиб қолмаслик учун таталаб, маъносини тушунишга ҳаракат қилар эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

Қорни таталамоқ Қорни жуда очмоқ, очликдан бетоқат бўла бошламоқ. *Қудрат, қорни таталаб кетганидан, ҳовли бурчагидаги янги ўчоққа осиглиқ декча қопқоғини очиб кўрди: декча бўш эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАТАМИ [яп. — похол бўйра, бордон] *спрт.* Дзюдо кураши учун мўлжалланган таранг, эластик гилам. *Дунёнинг энг донгдор спортчилари билан татамага чиққан вакилларимиз ўзларининг нималарга қодир эканликларини намойиш эта олишди.* Газетадан.

ТАТАР 1 Татаристон Республикаси асосий аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи. *Татар халқи. Татар миллати.*

2 Шу халқ, миллатга оид, тегишли, мансуб. *Татар тили. Татар йигит.* ■ -*Булди, бор инди палатанга, — деди татар хотин.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *У татар артисткани таниб қолган эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Абдулла Ҳразаев татар адабий муҳитига яқинлашади.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАТАРЛАР 1 Татаристон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этувчи, туркий тилда сўзлашувчи халқ.

2 Волгабўйи, Сибирь ва Кримда яшовчи, туркий тилларда сўзлашувчи бир қанча элатларнинг умумий атамаси.

ТАТАРЧА 1 Татар миллатига, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Татарча кўшиқ. Татарча дўппи.*

2 Татар тили. *Татарчани ўрганмоқ. Татарча гаплашмоқ.*

ТАТБИҚ [а. تطبيق — қўллаш; ишлатиш, ишга солиш; амалиёт] Амалда ишлатиш, қўллаш. *Ядро энергиясининг тинч мақсадлар учун татбиқи.* ■ *Бу усулнинг татбиқи мумкинлигига ва ғоят фойдалигига мутахассислар иқрор эдилар.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Татбиқ қилмоқ (ёки этмоқ) Ишлатмоқ, қўлламоқ, ишга солмоқ. *Ҳозир аспирантурага кириш учун ҳеч бўлмаганда икки йил ишлаб, институтда олган таълимни ҳаётга татбиқ қилиш керак.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Урф-одат масаласи — турмушга*

татбиқ этиб бориладиган масала. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАТБИҚИЙ Амалда татбиқ этиладиган, қўлланадиган. *Татбиқий механика.*

ТАТИМ I 1 Равоч уруғи (дори тайёрлаш учун ишлатилади).

2 ив. **тотим.**

ТАТИМ II Таъсир этиш қуввати; таъм, маза. *Ўз юртингда пишган нонга нима етсин! Таъми ҳам, татими ҳам бошқа.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАТИМЛИ I Яхши таъм берадиган; мазали, таъмли, тотли. *Татимли овқат.*

2 Татими яхши, яхши татийдиган. *Татимли чой.*

ТАТИМОҚ I айн. **тотмоқ.** *Овқатнинг тузини татимоқ. Ҳаётнинг аччиқ-чучугини татимоқ.* ■ *Қамбар эгилиб шивирлади: -Ичасизми? Озгина қуйиб берай. Жуда хуштаъм мусаллас. -Сира татиб кўрган эмасман. Керак эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. [Раззоқ] *У ердан [мактабдан].. қорни очиб, кўзлари киртайиб, кеч қайтарди-да, олдиға кўйилган таомдан татир-татимас, аллақерга жўнарди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Таъсир қилмоқ; таъсири билинмоқ; юқмоқ. *Қатиқ мошхўрдага яхши татийди.* ■ *Овқат [Шавкатжонга] мазалироқ татиди.* Н. Мақсудов, Умидли бола. *Болам бечорани тинч кўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга.. қотиб кетяпти ўзи.* О. Ҳусанов, Кўшиқчининг тақдир.

Арзоннинг шўрваси татимас Арзон нарса ёки меҳнатсиз топилган даромад, маблағнинг баракаси бўлмайди, ёлчитмайди маъносидаги мақол. *Синглим, ҳеч қачон ишнинг осонини ахтарманг. Арзоннинг шўрваси татимас, деган гап бор.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

3 Кифоя қилмоқ, кифоя бўлмоқ, етмоқ. *Бутун умрга татийдиган сабоқ. Урпогинда бўлса, уруғинга татийди.* Мақол. ■ *Ўзи эллик гектар ер-у, дахмасаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Оддий [бир кило] гуруч беш кишилик ош бўлса, девзира палов ўн кишига татийди.* Газетадан.

ТАТИНМОҚ қ. **тотинмоқ.**

ТАТИР бот. Шўрхок ерда ўсадиган бутасимон ўсимлик.

ТАТИҚ: татигини бермоқ кам қўл. Жазосини, адабини, таъзирини бермоқ. *Булар-*

нинг татигини бермасам!.. Ҳе, кўзларинг қурсин! А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Татигини емоқ** (ёки **тотмоқ**) кам. қўлл. 1) жазосини тортмоқ, адабини, таъзирини емоқ. *Ҳа, бу қилмишинг учун татигингни ейсан;* 2) мазасини, лаззатини тотмоқ. *Кўп йиллар тинчиган турган қилчининг Татигин душман тотажақ энди.* Ф. Фулом.

ТАТУИРОВКА [фр. tatouer – расм, белги чизиш < полинезча tataua – расм, тасвир, белги] 1 Игна ёки бошқа нарса воситасида махсус бўёқ билан киши танасига расм, тасвир тушириш, сўз ёзиш.

2 Шундай йўл билан туширилган расм, тасвир, ёзилган сўз. *Мен унинг билагидаги татуировкасини кўриб қолдим.* П. Қодиоров, Эрк.

ТАФ [ф. تاف – ҳарорат; иситма; буг; нур, жило]: **таф тортмаслик** Чўчимаслик, кўркмаслик, ҳадиксирамаслик. *Қотма, баланд бўйли, кенг елкали, ҳеч кимдан таф тортмайдиган Худоёр ўрнидан турди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ТАФАККУР [а. تَفَكُّر – фикр юритиш, ўйлаш, фикрлаш] 1 Обьектив воқеликнинг тасаввур, тушунча ва муҳокамадаги фаол инъикос жараёни, инсоннинг фикрлаш қобилияти; фикрлаш. *Тил тафаккур билан бевосита боғлиқдир.* ■ *Инсоният юксак ҳаёлот ва тафаккур кучи билан яратган барча маънавий-бадиий бойликлар орасида оғзаки ижод намуналари алоҳида ажралиб туради.* «Фан ва турмуш».

2 Ўйлаш, фикр юритиш, муҳокама; ўй. *Бир соатлик тафаккур бир йиллик тоатдан афзал.* Ойбек, Навоий. *Ки ҳар ишники қилди одамизот, Тафаккур бирла билди одамизот.* Алишер Навоий. *Орага узоқ, вазмин хомушлик тушди. Малика бир нуқтага тикилиб, тафаккурга чўкди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАФОВУТ [а. تَفَاوُت – айирма, фарқ; ихтилоф] Нарса, ҳодиса ва ш.к. орасидаги ноўхшашлик, фарқ, айирма. *Ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги тавофут.* ■ *Лавозим ва хизматимиздаги тавофут: мен – штаб бошлиғи, Нарзи – оддий аскар, пулемётчи.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Нафиса унинг андзасига сал ҳам тўғри келмас эди: тавофут фил билан қумурсқача!* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ТАФРИҚ(А) [а. تَفْرِيق / تَفْرُقَه – фарқла- ниш, ўхшамаслик; ажралиб, бошқа-бошқа

бўлиш] эск. кт. 1 Фарқ, тафовут; фарқла- ниш.

2 Фарқ, ажралиш ёки ажратиш туфай- ли юзага келган низо; нифоқ, адоват. *Бу маъносиз гавго подшонинг фармони билан рўй берди. Халқ орасига тафриқа солмоқ- дан ўзга иш йўқми, ажабо!* Ойбек, Навоий.

ТАФСИЛ [а. تفصیل – бичиш, бичиқ; ат- рофлича, аниқ, очиқ баён қилиш] Иш- ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг ҳар бир айрим нуқтаси, майда-чуйда тафсилоти; шундай тафсилотларни ўз ичига олган баён, батафсил изоҳ. *Ҳатто кундошини паришон- хотир қилган бу гап Отабекка қандай таъ- сир қилиши кўп тафсилга муҳтож эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Улардаги ҳар бир образ, манзара ва тафсил билан қизиқдим.* М. Қўшжонов, Дийдор.

ТАФСИЛИЙ Бутун тафсилотини ўз ичига олган; батафсил, изоҳли. *Тафсилый ҳи- коя.* ■ *Йўлда менга воқеани тафсилый ра- вишда сўзлаб бердилар.* Ойдин, Уялди ше- килли, ерга қаради. *Биз қиссамизнинг ҳаж- ми сиғдирмаганликдан, Абдурахмоннинг ша- ҳардаги сафил ҳаётига тафсилый тўхтай олмаймиз.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАФСИЛЛАМОҚ Бутун тафсилоти би- лан, тўла, батафсил тушунтирмақ, муфас- сал баён қилмоқ, изоҳламоқ. *Воқеани таф- силламоқ. Тафсиллаб айтиб бермоқ.*

ТАФСИЛЛИ Бутун тафсилотини ўз ичи- га олган; муфассал. *Тафсилли жавоб.* ■ *Аҳ- мад Хусайн узоқ сўзлади, деҳқонларнинг ҳаё- тини ёрқин, чуқур тафсилли ҳикоя қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАФСИЛОТ [а. تفصیلات – «тафсил» с. кўпл.] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг тафсили, майда-чуйдаси. *Уша жанг тафсилотини эслаганимда, барча қуролдош дўстларим кўз ўнгимда бирма-бир гавдала- нади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *У Замира- ни таниганидан бери, ораларидан нима ўт- ган бўлса, ҳаммаси, майда-чуйда тафсилот- ларигача, ҳаёлида тинмай такрорланарди.* П. Қодиоров, Уч илдиш.

ТАФСИР [а. تفسیر – шарҳ, изоҳ, матн- нинг маъносини очиш; маъно, мазмун] кт. 1 Бирор гап, воқеа-ҳодиса, матн ва ш.к. га берилган мукаммал изоҳ, шарҳ, тушунти- риш. *Қуръоннинг тафсири. Муаммонинг таф- сири. Тафсир қилмоқ.*

2 тар. Куръоннинг мадрасаларда алоҳида фан сифатида ўрганиладиган муфассал шарҳи. *Аҳмадхўжа ўз хатида Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАФСИРЛАМОҚ Маъносини тушунтириб, изоҳлаб бермоқ, шарҳламоқ, тафсир қилмоқ. *Олим Бедилни тафсирлашга киришди.*

ТАФСИРЧИ Бирор нарсанинг маъносини тушунтириб, изоҳлаб берувчи шахс. *Куръон тафсирчилари.*

ТАФТ [ф. تفت — иситма, ҳарорат] Иссиқлик манбаи ёки қизиб турган нарсадан ураётган иссиқ, ҳарорат. *Тандирнинг тафти. Оловнинг тафти. Гулхан тафтида исинмоқ.* ■ *Кеч кириб, ҳавонинг тафти қайтди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Мовий осмон тиниқ ва беғубор, ҳали тахтга минмаган қуёшнинг тафти баданни куйдирмайди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

2 Иссиқликдан кўтарилаётган бугсимон нарса; ҳовур. *Эгатлардан жимир-жимир тафт қўтарилади. Кушлар кўринмайди.* С. Нуров, Нарвон.

3 кўчма Шахс ёки нарсанинг ҳарорат даражаси ҳолати; температура. *Сувнинг тафтини билгиси келди шекилли, гўдир бармоқларини ботирди.* Р. Раҳмонов, Восил ака. *Шу тариқа тажриба ҳам тўплана борди, чўл ерларининг тафти, маромини ҳам ўрганиб олишди.* Газетадан.

4 кўчма Ижобий таъсирли, ҳаётбахш ҳарорат, ўт. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тортиб дов-дарахтгача.. оишхонадан тортиб донхонагача, рўзғор буюмларигача — бари одам тафти билан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Бу сатрларнинг тафтидан Зухра бегимнинг қалбига яна илиқлик югурди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 кўчма Киши руҳидаги ёқимсиз ҳолат, ғубор. *Овқатдан олдин ювиниб чиқасизми — совуқ сув одамнинг тафтини босади.* А. Қаҳҳор, Аяжонларим. *Одам тафтини одам олади, деганлари шу-да, иним.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Диққати ошиб, дили қоронғи бўлиб кетган кезларида челакни шафтолига тўлдириб, ётоғимизга келиб қолади. Бизни койиб-койиб, тафтини ёзиб кетади.* С. Аҳмад, Онажонлар.

6 кўчма Ўзини юқори олиш, манманлик кайфияти. *Ҳалима ўша Ойжамол опа*

келиб кетгандаги можародан кейин анча тафтидан тушган, ўзгара бошлаган эди. Ж. Абдуллахонов, Гулчеҳра.

ТАФТ **тортмаслик айн. таф тортмаслик қ. таф.** *Шунинг учун улар ниятларига этиш йўлида оғирликлардан тафт тортмадилар.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ТАФТИШ [а. تفتيش — излаш, қидириш; текшириш, назорат қилиш] 1 эск. Бўлиб ўтган иш, ҳодиса ва ш.к. юзасидан ёки ҳақиқий аҳволни аниқлаш мақсадида ўтказиладиган текширув, тергов, сўроқ. *Режали йиллик тафтиш. Тафтиш комиссияси.* ■ [Навоий:] *Тафтишлар шуни кўрсатадики, Ёдгорбек қўзғолонида бу одамнинг ҳам қўли бўлган.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ўғлингиз сиздан яшириб, Ҳамза ҳожининг бедин мактабига қатнармиш деб эшитаман, шу ростми? — Тафтиш қилдим, тақсир, қатнар экан.* К. Яшин, Ҳамза.

2 эск. Қидирув, тинтув. *Ўғрилар тутилсин, дорга осилсин! Ҳар бир хонадон тафтиши қилинсин.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Бирор муассаса ёки мансабдор шахснинг молиявий-ҳўжалик фаолиятининг тўғрилиги, қонунийлигини аниқлаш мақсадидаги текширув. *Биринчи тафтиш юзаки ўтказилгани ҳақида эътирозлар туғилгач, республика агросаноат комитетидан мутахассис чақиришди.* «Муштум».

Тафтиш қилмоқ (ёки этмоқ) Текширув ўтказмоқ (**тафтиш** ҳар учала маъносиди). *Партбюро Оғажоннинг аризасини тафтиши этиш юзасидан комиссия тузди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Эшмамат Ашуровнинг иш фаолияти тафтиш қилинганда, минг сўмга яқин камомад аниқланди, иш ҳақидан 2138 сўм ортиқча олинган.* «Муштум».

ТАФТИШЧИ Тафтиш қилувчи, текширувчи. *Халқ назорати постдагилар Илҳомчанинг эгри қўллиги ҳақида милицияга сигнал беришибди. Аммо тафтишчилар келганда, Илҳомча аллақачон қочиб улағурган эди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Пихи қайрилган тафтишчилар қасд қилганда ҳам, бирон марта камомад тополмаганлар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ТАФФОТ *шв.* Кўнгилни беҳузур қилувчи иссиқ шамол; гармсел. *Туш маҳали эди. Бу пайт Бухорода кун жуда оғир кечарди. «Кўчага чиқма, таффот келди», дейишарди оналар фарзандларини гармселдан асраш*

ниятида. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ғоҳ ёз ойлари бу ерда таффоат эсади.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

ТАХ 1 Дазмол урилган ёки тахланган нарсанинг текис қайрилган, букилган жойи, чизиғи. *Дўппининг тахи. Тахини ёзмоқ. Дазмол уриб, тахини текисламоқ. Дазмоллаб, шимга тах солмоқ. Тахтакачлаб, дўппининг тахини чиқармоқ. ■ Келин чой қуя туриб, кўзи тахи очилмаган дўппига тушди. севинч билан уни қўлга олди, миннатдорчилик билдирди. Ойдин, Мардлик – мангулик. Дилшод хат тахини очди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Тахига солмоқ Букилган, қайрилган жойидан қайта букиб, яна аслидай қилиб тахлаб қўймоқ. *[Кумуш] Кўз ёшини дув-дув тўкиб, хатни ўз тахига солди ва ўзидан жавоб кутиб турган ачаси билан онасига деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Териб, тахлаб қўйилган нарса ёки унинг ҳар бир тахлами. *Бир тах пул.*

Тах урмоқ Зиҳ чиқариб тахлаб, йиғиб қўймоқ (кийим, ўрин-кўрпа ва ш.к. ни). *Дўппига тах урмоқ. Ўрин-кўрпаларни сандиқ устига тах урмоқ. Тахи бузилмаган 1) янги, кийилмаган, тугилмаган. Кимсан тахи бузилмаган катта костюмининг энгини осилтириб, кўчада ёлғиз турар экан, ўзига-ўзи кулгили кўриниб кетди. А. Мухтор, Тугилиш. Она тахи бузилмаган кўрпачаларни ташлаб, айвонга жой қилди. Н. Ёқубов, Ҳавас; 2) қўл тегизилмаган, ишлатилмаган. Тахи бузилмаган пул. ■ ..кенг пахтазор майдониди пахта чунонам бўлибдики, қанча терилса ҳам, тахи бузилмагандай. Ҳ. Назир, Олмос. Уйга берилган топшириқлар тахи бузилмасдан турган эди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ТАХАЙЮЛ [*а. تحيل* – ўйлаш, хаёл қилиш, тасаввур этиш] *эск. кт.* Хаёлга келтириш, ўй суриш, хаёлот. *Тахайюл майига термиламан жим. Р. Парфи, Кўзлар.*

ТАХАЛЛУС [*а. تخلس* – ўзини ўзи қутқариш, озод қилиш; халос бўлиш] Бирор ижодкор (шоир, ёзувчи, рассом, олим ва ш.к.) ёки сиёсий арбобнинг ўзи учун танлаб олган бошқа, иккинчи номи. *Мен – Юсуфийман, тахаллусим – Уткир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Муҳаммад Раҳим, табиатан музыка ва адабиётга ҳаваскор бўлиб, «Феруз» тахаллусида шеърлар ёзган. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ТАХИР 1 Таъми оғизни буриштирадиган; какра, талха. *Тахир дори. Тахир шафтоли. ■ Унинг [Салимбойнинг] кенг қора қошли, қўй кўзли, пешонаси серажин чўзиқ юзи худди тахир бир нима егандек буришди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Мева ғўралигида тахир бўлади, еган кишининг лабини қиздиради. «Фан ва турмуш».*

2 *кўчма* Дағал, бадхазм (гап, сўз, муомала ва ш. к. ҳақида). *Тахир гап. ■ Харидорлар сотувчидан тахир сўз эшитмаслик учун индамай чиқиб кетишди. «Муштум».*

Тахирини чиқармоқ Шарманда қилмоқ, изза қилмоқ; пачавасини чиқармоқ. *..вақти келиб, ҳовуридан тушиб қолар, деб ўзига сабр бериб, эрининг тахирини кўчага чиқармади. Р. Раҳмон, Қиз – азиз фарзанд-ку! Аммо сўкавериб, бир-иккита вакилнинг тахирини чиқариб юборди. «Муштум».*

ТАХЛАМ Териб, тахлаб қўйилган нарса ва унинг ҳар бир тўпи. *Бир тахлам китоб. ■ Зокир Усмон ичкари уйдан эски газета-лар тахламини олиб чиқди. «Ёшлик».*

ТАХЛАМОҚ 1 Буклаб, тахига солиб қўймоқ; буклаб, тахига солиб жойламоқ. *Онам устимдан чопонимни ечиб олиб, тахлаб қўйибдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Мен шамшод хивичидан тўқилган буклама курсичамни тахладим. «Гулдаста». Хотин индамади, рў(й)жани тахлаб, столнинг устига суриб қўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

2 Устма-уст термоқ, устма-уст қўйиб жойламоқ. *..татар аёл китобларни бир чеккага тахларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ота чайланинг тўрига тахлаб қўйилган кўрпалар устидаги ёстиққа ишора қилди: -Ҳеч уялиб-нетиб ўтирма. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 *кўчма* Уст-устига, кетма-кет келтирмоқ, қўшмоқ, қалаштирмоқ (гап-сўз ва ш.к. ҳақида). *Кейин биринчи навбатда нима ишлар қилиш кераклигини тахлаб ташлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Мактаб директори Соат Лочинов.. бирпасда талай гани тахлаб ташлади. Газетадан. ..баҳона тахлаб ташлаётган Жавҳардан Расулжоннинг жаҳли чиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ТАХЛИТ [*а. تقليد* – «тақлид» (ўхшатиш, ўхшаш, ўхшатма) с. нинг бузилгани] **1** Кўриниш, шакл, қиёфа. *Одам тахлитдаги маймун. Ака-ука қуйиб қўйгандек бир тахлитда. ■ Баъзи жойда квадрат аниқ, баъзи*

жойларда тахлити ҳам йўқ. И. Раҳим, Ихлос. *Ҳар қадамда нураган, хароба деворлар кўн учрайди. Бу қишлоқнинг тахлити ана шундай эди.* Ё. Ханмов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт. *..нонни иштаҳасиз тишлар, мискарлар томонидан самовар тахлитида ясалган қумғондан чой қуяр эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Айрим сўзлар ва кўрсатиш олмошлари билан қўлланиб, усул, йўсин, тарз маъносини билдиради. *Иш тахлити. Юриш-туриш тахлити.* ■ *Шу тахлит юк тугагунча.. терлаб ишлашди.* «Ёшлик». Уларнинг турмуши шодлик ҳам кўрмай, ачиқ-чучукни ҳам сезмай, шунчаки бир рўзгор тебратиш тахлитида ўтди. И. Раҳим, Ихлос. *Ҳачирга миниб, сиз билан бир тахлитда бораман.* «Латифалар».

3 кўм. *взф.* Ўхшатиш, қиёс билдиради; каби, сингари. *Бу тахлит чистоний байтлар қадимда ҳам олий ҳазратнинг истаклари ила битилур эди.* С. Сиёев, Аваз. *-Олло ниятингизни берсин! — деди.. ўзини улугвор ва юксак мансабдор тахлит тутиб.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

ТАХЛОҒЛИҚ Тахлаб, териб қўйилган, тахланган. *Тахлоғлиқ қоғоз. Тахмондаги тахлоғлиқ кўрпалар.* ■ *Нигора кўз ёшини артиб, тахлоғлиқ турган китоблар ичидан дафтар олди.* С. Анорбоев, Оксой.

ТАХМИН [а. تخمين — фараз, гумон; мўлжал, чама] Ўйлаб, чамалаб, мўлжаллаб ёки қандайдир мулоҳаза ва ш.к. га асосланиб қилинган фараз, чама. *Тахмини тўғри чиқди.* ■ *Ана шундан кейин.. одамлардан бири ўз тахминини сўзлай кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўрган заҳотим, ўзбек қизимикан, деган эдим, тахминим тўғри чиқди.* Ойдин, Сухбати жонон. *Зиёдилнинг тахминича, Комиля афанди Бўрнбекнинг уйига етиб келган ва агар келмаган бўлса ҳам, ҳозир етиб келиши керак.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Тахмин қилмоқ ..деб ўйламоқ, фараз қилмоқ, ўйламоқ. *Абдумажидлар, Зариф ота тахмин қилганидек, ун иккидан анча ошганда келишди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бозорга сабзи-пиёзми ё картошка олиб келиб, бола-чақаларига қийим-кечак қилиб кетаётган деҳқон бўлса керак, деб тахмин қилди.* С. Анорбоев, Оксой.

ТАХМИНАН [а. تخميناً — тахмин асосида, тахмин бўйича, тақрибан, қарийб] Тахминга кўра; чамалаб, тахмин қилиб олган-

да (айтганда, кўрганда). *Улар бир-биридан тахминан бир ёш-бир ярим ёш фарқ қилади.* Ф. Мусажонов, Нозик масала. *Қамчи охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАХМИНИЙ Тахминга асосланган, тахмин, чама билан белгиланган, тахмин қилинган; дастлабки, хомаки. *Тахминий маълумот. Тахминий ҳисоб.* ■ *Тахминий гаплар қулоққа ёқмайдиган бўлиб қолди. Режасиз, таваккал иш фақат зарар келтириши мумкин.* Ҳ. Фулом, Меҳнат ва гўзаллик.

ТАХМИНЛАМОҚ Тахмин асосида ҳукм чиқармоқ, тахмин қилмоқ, чамаламоқ, мўлжалламоқ. *Қассоб қўйни, гушт-ёғи билан, қирқ беш кило тахминлади.* ■ *Бир йили.. қариялар чинорнинг ёшини ҳисоблаб, мингга кирадиган фаслини тахминлаб эълон қилишибди.* А. Мухтор, Чинор.

ТАХМОН Уй ёки айвон деворида: сандиқ ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йиғиб қўйиладиган тоқчасимон махсус жой. *Уйнинг тўрида иккита тахмон. Тахмонга ўрин йиғмоқ.* ■ *Холдорхон тахмондан кўрпача олиб ёзди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Шаҳзодаҳон бир нозик шох ташлаб.. шоҳи атлас кўрпа-кўрпачалар тўла тахмонга борди..* К. Яшин, Ҳамза.

ТАХОМЕТР [юн. tachos — тезлик + метео — ўлчайман] Вал, гилдирак ва ш.к. нарсаларнинг айланиш тезлигини ўлчайдиган асбоб; спидометрнинг бир тури.

ТАХТ I [ф. تخت — подшоҳнинг маросимларда ўтирадиган махсус ўриндиги] **I** Расмий қабул ва бошқа тантанали маросимларда шох, хон ва амир ўтириши учун сарой тўрига ўрнатилган, махсус безатиб ишланган жой, ҳашаматли ўриндиқ. *Хон тахтда эди. Унг тараф курсида Абдурахмон офтобачи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шайбонийхон у билан тахт устидан тушмасдан сўрашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Абусаид тўппа-тўғри Аркка кўтарилиб, катта ҳовлидаги қадимий тахтга ўтирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Подшоҳ, хон, амир лавозими; подшоҳлик, хонлик, амирлик. *Агар кушойиши корингизни бериб, тахт Жаҳонгир мирзога ўтса, сиз унинг энг ишонган раҳнамоси бўлуриз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Зулм, тахтга*

қарши исён Шарқ кўксига тўлиб тошди. Файратий.

3 кўчма Мансаб, лавозим (ўрни). *Тахтда ёлғиз бўлишни, барча оғзига тикилиб ўтиришини истарди Қажомхон. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Тахтга чиқмоқ (ёки ўтирмақ, минмоқ) 1) шоҳ, хон ёки амир лавозимига кўтарилмоқ, ҳокимият тепасига чиқмоқ. *Аслида бу отни Улугбек мирзо Самарқанд тахтига чиққан пайтида Бухоро беги туҳфа этган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..бир куни одил бир амирзода Хуросон тахтига ўтиргач, золимни жазолайди, деб ўйларди. Мирмуҳсин, Меъмор;* 2) бирор вазифага, лавозимга кўтарилмоқ. *Халиловнинг техникаси, Халиловнинг ўзи ҳам эскириб қолган эмиш. Сен қоч, мен чиқаман тахтинга, дегани эмасми бу тирмизакнинг. И. Раҳим, Ихлос. Тахтдан тушмоқ (ёки йиқилмоқ)* 1) шоҳлик, хонлик, амирлик лавозимидан ажралмоқ, ҳокимият тепасидан тушмоқ. *Ҳайдар ота шаҳарга борган эди, «оқ पोшишо тахтдан тушди» деган гапни эшитиб қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо;* 2) кўчма с. т. вазифасидан, амалидан тушмоқ, бекор бўлмоқ. *Яхшиси, ўша куни, ошпазлик тахтидан тушган кунинг, ўзингни осиб қўя қолсанг ҳам бўлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ТАХТ II Фойдаланиш ёки ишлатиш учун тайёр, шай; муҳайё. *Ҳамма нарса ишни бошлаш учун тахт. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Милтиқлар тахт, отлар тайёр, лекин кимнингдир қуш олиб келишини кутишар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

Тахт турмоқ Чидаб, бардош бериб турмоқ; тек турмоқ; сабр қилмоқ. [*Шарофат*] *Ғазабдан эмас, отилаётган нарсаларга чап бермай, тахт турган Сидиқжоннинг олов сочаётган кўзларини кўриб, қўрққанидан отар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Тахт қилмоқ* Тайёр, муҳайё ҳолга келтирмақ. *Мен Йўлдошнинг маошини йиғиб, туйни тахт қилиб қўйибман. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Бутазорда йигитлар қуролларини тахт қилиб, душманни пойлаб ётишди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ТАХТА I [ф. تخت — тахта, лавҳа; варақ; ёғоч] 1) Ходадан узунасига тилиб олинган ясси ёғоч бўлаги. *Қарағай тахта. Тахтани рандаламоқ. ■ Биринчи хонага кираверишда узун энли тахта қўйилибди. С. Сиёев, Ёруғлик. Фуломжон.. даладаги теракзорларидан*

тўртта бақатеракни кестириб, тахта тилдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2) Бўр билан хат ёзиш учун махсус ясалган мактаб-ўқув қуроли. *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Болаларда дафтару қалам, синфда тахтаю бўр бўлса ҳам, ўқиш китобларининг йўқлиги Фуломжонни ёмон дилхун қилар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3) тар. Абжад ёзилган дастали тахтача (эски мактабда ўқув қуроли сифатида ишлатилган). *Икки ҳафта ҳарфлар ёзилган «тахта» ўқиганимдан кейин домла: -Шанба куни ҳафтиякка тушасан.. — деди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.*

4) Турли мақсадда фойдаланиш учун тахта, фанер ва ш.к. дан ишланган нарса. *Шахмат тахтаси. Ўлонлар тахтаси. Ёдгорлик тахтаси. Ош тахта. ■ Мен уни теннис тахтасига бошлаб, ўзимча ўйин қондасини тушунтирган бўлдим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Турли воқелик ва янгиликларни ёйишда шиор ва плакатлар, тематик стенд ва кўрсаткич тахталари алоҳида ўрин тутади. Газетадан.*

5) Турли ўлчамдаги тўрт бурчак яхлит қоғоз, варақ. *«Қочинг! Ўзим ёзаман», дедим. Утириб, етти тахта қоғозни тўлдирдим, эшитганларимнинг ҳаммасини ёздим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Анави қутида яхши, кўк чизиқли тахта қоғоз бор, ўшандан икки варағини олиб, мана бу ерга ўтир, қизим [деди Онаҳон]. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

6) Шу тахлитдаги, ўлчамдаги ойна, тош, металл ва ш.к.; плита. *Мармар тахта. Бир тахта тунука. Бир тахта ойна. Тахта чой. ■ Майдоннинг бир чеккасидаги кекса мажнунтол остида бир-бирига суяб қўйилган иккита қора тош тахта сағана шаклини олиб турар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Четрўқча чиқиб, бетон тахтага ўтирдим. С. Сиёев, Ёруғлик.*

7) қ. х. Марза билан ажратилган ер бўлаги; карта. *Икки тахта полиз. Туянинг ҳазили бир тахта ғузани ейди. Мақол. ■ Сойга тушгунча кўндаланг зғатли алоҳида тахта бошланади. А. Қодирий, Обид кетмон. Очилган ерни катта-катта тахта Қилиб, иш бошлади экмакка пахта. Ҳабибий.*

Тахта бўлиб қолмоқ ёки тахтадай қотиб қолмоқ Кўрқув ёки ҳайратдан тонг қотиб

қолмоқ, ҳайрон бўлиб қолмоқ. *Мезбон, у билан икки-уч оғиз гапиришди-да, билмадим, нима сир утдики, турган ерида тахта бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Маймун тилкаланган қурбонини кўтариб, деразада кўринганда, матрос тахтадай қотиб қолди.* «Фан ва турмуш». **Тахтага олмоқ (ёки тортмоқ)** Сиқув ҳолатига олмоқ, исканжага олмоқ. *Ғиёсиддин қизиқ ҳолга тушди. Оқсоқол уни икки модда билан тахтага тортиб, тил-жағини боғлаб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Оқсоқол кўрса, мени тахтага тортиради, сени раисга топширади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Рисолатойни аввал тахтага олиб қарасам, Рустамбек билан икковининг орасида озгина элчилиги бор экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТАХТА II [ф. تخته] Суянчиқсиз кенг диван.

ТАХТАБАНД [ф. تخته بند – тахта билан тўсилган; боғланган] кам қўл. **1** Тахта қоқилган; тахта билан қуршалган, ажратилган. *Тахтабанд девор.* ■ *Дераза ва эшикли, таги тахтабанд, усти тунукали икки уй, бир ошхона, бир оғилхона ва бир хашакхона – тамом!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 айн. тахтакач.

ТАХТАКАЧ I махс. Янги тайёрланиб буқланган дўппини сиқиб (пресслаб), тахини чиқариш учун ишлатиладиган, устма-уст қўйилган икки тахтачадан иборат мослама; исканжа. [Мехрихон] *Янги битказган дўппини тахтакачга бостирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Телпагини қозиққа илиб, ҳозиргина тахтакачдан чиққандай янги чуст дўпписини чўзгилаб кийди-да, сўради.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 тиб. Синган аъзо суягини қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш учун ишлатиладиган тахтача. *Оёққа тахтакач боғламоқ.* ■ *Ахир у салкам бир илдан бўён.. тахтакачда шипга тикилганча ётибди.* Э. Охунова, Кўз кўзга тушганда.

3 тар. Айбдорнинг бўйнига солиб, боғлаб қўйиладиган жазолаш қуроли. *Хирожни тўламаган деҳқонларнинг бўйнига тахтакач осиб қўяр эдилар.* «Ўқиш китоби».

4 Ёнғоқ ўйинида: соққани қўйиб отиш учун мосланган тахта асбоб. *Соққани тахтакачга қўйиб отмоқ.*

ТАХТАКАЧДАЙ, -дек **1** Тахтакач каби, тахтакачга ўхшаш.

2 Жуда етилиб семирган, биққи семиз. *Совлиқ кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ, деса бўлади.* С. Абдулла, Соялар. *Доим боқувда турган, орқасига эгар ботмай тахтакачдай.. семириб кетган тўриқ, эгасининг оёғи узангига тегиши билан, кўчага қараб интилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХТАКАЧЛАМОҚ I Тахтакач орасига олиб, қисиб қотирмоқ. *Дўппини тахтакачламоқ.*

2 Синган аъзо суяқларини тахтакач орасига олиб, сиқиб боғлаб қўймоқ. *Бобоқул ота қаёқдандир ёғоч топиб келди. Уни Нигора айтгандай қилиб йўнди. Икковлашиб Шербекнинг дод-войига ҳам қулоқ солмай, чап қўлини тахтакачлаб боғлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳамширанинг ёнида қўлини тахтакачлаган новча доктор ҳам турарди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ТАХТА-ЎҚЛОҒИ Оштахта ва ўқлоғи.

Тахта-ўқлоғини йиғиштирмоқ 1) хамир ёйиб бўлгач, тахта, ўқлоғи ва б. асбобларни йиғиштириб қўймоқ. *Масъуда тахта-ўқлоғини йиғиштириб, ошхонага қараб кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема; **2) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) қ. дов-дастгоҳ. [Шоқир ота] «Повуркон» моллари ҳар ёқни тўлдириб, косибларнинг бозорини касод қилганлиги, иши чиппакка чиққан косиблар бирин-кетин «тахта-ўқлоғини» йиғиштираётганлиги ва ҳоказони тасвирлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.**

ТАХТ(И)-БАХТ Бойлик, давлат. *Тахтибахтини ташладим, Қаландар бўп, йўл бошладим.* «Рустамхон». [Жамила:] *Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо. Мен сендай қорин бойларни, тахти-бахтинг билан, ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТАХТИРАВОН [ф. تختاروان – юрувчи тахт] **1** Шарқ мамлакатлари ва Жанубий Америкада: маълум бир сафар чоғида олий мартабали шахслар ўтқазилиб, сопи елкага қўйиб кўтариладиган ёки фил устига ўрнатиладиган, усти берк хашамдор замбар. *Бизлар Шоҳрух жанобларини суяб, хачирдан туширдик ва авайлаб, тахтиравонга солдик. Тўрт мулозим ул тахтиравонни елкалаб, лашкаргоҳдаги бир чодирга элиб, ўша ерга жанобларини ётқиздилар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

2 кўчма Равон, текис (йўл ҳақида). *Фабриканинг йўлини тахтиравон десанг-чи, Фабриканинг қизини қандак ўрик десанг-чи. «Фольклор».*

ТАХТЛАМОҚ Тайёр, шай ҳолга келтирмоқ, тайёрлаб, тахт, шай қилиб қўймоқ. *Сафар анжомлари тахтлаб қўйилди. ■ Радиатор дейсизми, аккумулятор дейсизми, борингки, керосин воронкасини ҳам тахтлаб олганмиз. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ТАХТЛИ: таг-туғи тахтли *айн. таг-тахтли. Жуда бой бўлмаса ҳам, таг-туғи тахтли бир одамга қуда бўла олишар эди. С. Зуннуова, Олов.*

ТАХУРАР этн. Ўғил тўйига атаб тикилган кўрпа-тўшақларни тахмондаги сандиқ устига кўз-кўз қилиб йиғишга — тах уришга бағишланган, фақат хотин-қизлар иштирокида ўтказиладиган кичик тўй маросими.

ТАЧАНКА [р. < пол. pajtczanka — арава тури] Икки от қўшиладиган тўрт гилдиракли усти очиқ энгил арава. *Шошмай турларинг. Ҳали замон тачанка ҳам келиб қолади. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.*

ТАЧКА [қад. р. тачати — гилдиратмоқ, гилдиратиб бормоқ] Юк ташиш учун ишлатиладиган якка гилдиракли қўл арава; замбилгалтак. *Яқиндагина Мамажон ҳам тачка гилдиратар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ТАШ 1 Ташқи томон, сирт. *Уйнинг ташини оқламоқ. Мол олasi — ташида, одам олasi — ичида. Мақол. ■ -Ичимда «тилинг бошингни есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан қутар эдим, — деди Ҳожиди ҳола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ташқари, чет. *Душманнинг ташида бўлгунча, ичида бўл. Мақол. Дала-тузни сув олса, қўнғир фознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан. Мақол.*

ТАШАББУС [а. تَشَبُّث — тиришқоқлик; барқарорлик, қатъийлик; ғайрат, ташаббус] 1 Бирор ишга бошловчи, даъват этувчи савий-ҳаракат, ғайрат. *Илғорлар ташаббуси билан бошланган мусобақа. Ташаббус кўрсатиб ишламоқ. ■ Одамларда ғайрат ва ташаббус яшнаб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Майин жузли зотли қўйлар урчиши иши ўз ташаббусимиз билан қилинди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Уддабуронлик билан мустақил иш олиб бориш хислати, бирор ишда бошчилик, етакчилик роли. *Ташаббусни қўлга олмақ. Ташаббусни қўлдан бериб қўймоқ. ■ [Элмурод] Бу муваффақиятни тўла ва бутунлай қўлга киритиш учун, бу ишда кўпроқ ташаббус кўрсатаётган Гулсумга доимий таъсир қилиб туриш лозимлигини ҳеч бир унутмади. П. Турсун, Ўқитувчи. Кўнглининг бир четида «Ташаббусни қўлдан бермаслик керак!..» деган эътиқоди чинқиради. П. Қодиров, Уч илдиз.*

ТАШАББУСКОР Бирор ишни, ташаббусни бошлаб берувчи; бошловчи; ташаббус эгаси. *Уста Ҳазратқул янги посёлканинг ташаббускори ва раҳбари Ойқиз келаётганини кўрди-ю, тезгина юриб, қаршисига чиқди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ТАШАББУСКОРЛИК Ташаббус иши, ташаббус кўрсатиш; бирор ишда бошловчи бўлишлик. *Ижодий ташаббускорлик. ■ Ўзига хос билим ва тажриба, ўзига ишонч ва ирода; ташаббускорлик.. ҳар қандай мушкулнинг калитидир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТАШАББУСЧИ *айн. ташаббускор. Буйруқ бор.. Олий бош қўмондонлик жангчиларни ташаббусчи бўлишга чақирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ТАШАККУЛ [а. تَشَكُّل — шаклланиш, муайян шакл, кўринишга эга бўлиш] Муайян бир шаклга эга бўлиш, ташкил топиш, шаклланиш. *Фузулий устида олиб борилган текширишлар Фузулий адабий мактабининг ташаккулида Навоий ижодининг муҳим роль ўйнаганлигини янада яхшироқ очиб беради. «ЎТА».*

ТАШАККУР [а. تَشَكُّر — миннатдорчилик билдириш, раҳмат айтиш] 1 Яхши иш, хизматни тақдирлаб билдирилган миннатдорлик. *Ташаккур билдирмоқ (айтмоқ, этмоқ). ■ Ҳалол меҳнати, беминнат хизматлари туфайли кўп сонли шогирдлар ташаккурига, одамлар ҳурматига сазовор бўлган.. устозлар оз дейсизми. Газетадан. Мусофир ҳаяжонланиб, Меъморга қай йўл билан ташаккур айтишни билмасди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 унд. с. вzf. Миннатдорчилик ифодалайди. *-Ташаккур, ташаккур! — кошинпаз ниҳоятда хурсанд бўлиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. Рашид ташаккур дегандек, қўлини кўксига қўйиб, бош эди. «Шарқ юлдузи».*

ТАШАККУРНОМА [ташаккур + нома] Ёзма ташаккур. *Тажрибали жанчи Ҳайдарали Деҳқоновнинг хизмат дафтарчасига ўттиз иккита ташаккурнома ёзилган.* Газетадан. *Бу қонли жангда менинг қисмимдаги йигитлар ботирлик кўрсатиб, қўмондонликдан ташаккурнома олдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАШАККУРОТ кам қўлл. Ташаккур; ташаккурлар. *Зоти олийлариги жаридамиз чуқур ташаккуротини билдиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАШАШМОҚ с. т. Уришмоқ, солишишмоқ. *Бўйин патларини гардиш қилиб, патирутур ташашаётган икки хўрознинг атрофини.. доира шаклида ўраб олган эдилар.* «Муштум».

ТАШАҲҲУД [а. تشهد — калимаи шаҳодатни айтиш] дин. Калимаи шаҳодатни, яъни «Ло илоҳо иллатлоҳ ва Муҳаммадун расулуллоҳ» («Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, Муҳаммад унинг расулидир») иборасини тил билан айтиш, дил билан тасдиқ этиш; Ислом динидаги беш асосий рукннинг биринчиси.

ТАШБИҲ [а. تشبيه — ўхшатиш; таққослаш; ўхшашлик; мажоз] ад. Ўхшатиш; мажоз. *Бундай ўринларда ташбиҳ айни чоқда муболага, ифрот моҳиятига эга.* «ЎТА». Унинг сўзларида қишлоқ камбағалари тушунмайдиган истилоҳ, таъбир, ташбиҳ ва жумла йўқ. А. Қодирий, Обид кетмон. *Ташбиҳ ахтармангиз ушбу ғазалдан, Нақд жойда насия не керак асли.* А. Орипов, Онажон.

ТАШВИШ [а. تشويش — тинчсизлик, тартибсизлик, бузғунчилик; касаллик] I Қўзланган иш, мақсад ва ш.к. йўлидаги ўй-фикр, ҳатти-ҳаракат; безовталиқ, тараддуд. *Рўзғор ташвиши. Тирикчилик ташвишлари. Тўй ташвишлари.* ■ *Ҳар бир куннинг ўзига хос иши ва ташвиши бордир.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. *Адолат кечаси билан чанқоқ ғўзалар ташвишида ухломлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана энди Ўскинбойда янги ташвиш: адирлардан ер очмоқчи.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Хўрозларнинг сўнги қичқиригидан уйғонаётган.. қишлоғимизнинг кунлик ёқимли ташвишлари бошланаётган эди.* «Саодат».

2 Бахтсизлик, жудалиқ ва ш.к. туфайли юз берадиган ҳис-туйғу; ғам, қайғу. *Ташвиш тортмоқ (чекмоқ). Бошига (кўнглига) таш-*

виш тушиди. *Уйламай қилинган иш бошга келтирар ташвиш.* Мақол. ■ *Ташвиш қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Сизга бир маслаҳатим: кўп куюнчак бўлаверманг, юрак касаллиги аксарият икир-чикир ташвишлардан келиб чиқади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

3 Нотинчлик, азоб-қийноқ берадиган нарс-ҳодиса ва шу туфайли юзага келадиган ҳолат; кулфат, савдо. *Ёш олимнинг мусофирчиликда бошидан кечирган кулфатлари бу ташвишлар олдида ҳеч гап эмасди.* М. Осим, Жайхун устида булутлар. *Шундоқ илму амал билан кунлари ўтиб турган Меъмор бошига тушган улкан кулфат — ўглининг ҳибс этилиши ҳаммасини бир томонга улоқтириб ташлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАШВИШ ҚИЛМОҚ айн. ташвишланмоқ. *Унчалик ташвиш қиладиган гап йўқ. Уч вагон молчизни брак қилишибди.* «Муштум». **ТАШВИШГА СОЛМОҚ (ёки қўймоқ, туширмоқ)** 1) тинчини бузмоқ, безовта қилмоқ, уринтириб қўймоқ. *-Ташвишга солдикми? — деди бика, қоракўл попоғини бошидан олиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Март ойигача мўътадил бўлиб турган ҳаво бирданига айниди.* Табиатнинг бу нотантилиги пахтакорларни ташвишга солиб қўйди. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва; 2) қайғуртирмоқ, ғам-қайғуга, хавотирликка солмоқ. *Қобил карвоннинг қамоққа олиниши Абдураҳмонбой хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. **ТАШВИШГА ТУШМОҚ** 1) тинчи, ороми бузилиб безовта бўлмоқ, уринмоқ. *Куз ҳавоси наст келди: колхозчилар ташвишга тушиб қолишди;* 2) ғам чекмоқ, хавотирликка тушмоқ. [Ҳасанали] *Бу ўртада қандай ташвишларга тушмади, сўрасангиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **ТАШВИШНИ ҚИЛМОҚ** Бирор нарс-а тараддудида, ҳаракатида бўлмоқ, ўйламоқ. *Тўй ташвишини қилмоқ. Рўзғор ташвишини қилмоқ.*

ТАШВИШЛАНМОҚ I Ўйламоқ, безовта бўлмоқ; уринмоқ. *Биз учун ташвишланманг, шошиб турибмиз.* ■ *Энди бу менинг қишлоғим, унинг кўрки, ободлиги учун бошқалар қаторида мен ҳам ташвишланишим керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Ғам-ташвиш чекмоқ, қайғурмоқ; хавотирликка тушмоқ, хавотир бўлмоқ. *-Нима бўлди: катта бувинг оғридимми ё бувинг бе-*

тобми? – ташвишланиб сўради Фуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Ёпирай, нима бўлди болаларимга?» – деб ота ташвишлана бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТАШВИШЛИ 1 Ғам-ташвишга эга; ғамли, ғамнок. *Ташвишли хабар. Ташвишли чеҳра. Ташвишли дамлар.* ■ *Ўчоқдаги ўт Фуломжоннинг ташвишли юрагига умид бўлиб кўчди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бошиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвишли эди.* Н. Аминов, Суварак.

2 Кишини ташвишга соладиган, ташвиш келтирадиган. *Яхши кунларни ҳалоллик билан ўтказ, лекин ташвишли кунлар келишини ҳам ўйла.* Газетадан. *Қишлоққа жанг майдонларидаги йигитлардан ташвишли хабарлар келиб турибди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ТАШВИШМАНД [а. + ф. *تشويشمند* – ташвишли, ташвиш тортувчи] Бошига бирор ташвиш тушган, ташвиш тортаётган. *Қутбиддинов суҳбатнинг бошланишида жиндай ташвишманд бўлганиданми, бу сафар мавзу шаҳарнинг келажаги.. эмас, бола тарбияси бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ТАШВИШНОК [а. + ф. *تشويشناк* – ташвишли] *кт. айн. ташвишли.* Муқимий ташвишнок бир вазиятда ҳужрасига кириб, Ғарибий билан сўзлашиб ўтирган бир йигитни учратди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ТАШВИШСИЗ Ташвишни йўқ, ташвишдан холи; беташвиш, хотиржам. *Ташвишсиз киши. Ташвишсиз ҳаёт. Ташвишсиз яшамоқ.*

ТАШВИҚ [а. *تشويق* – қизиқиш, хоҳишни кучайтириш; қизиқарлилиқ] *кт.* Бирор нарсага йўллаш, йўналтириш, чақириш мақсадидаги гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Маълумки, Фурқат ижодий меросида баҳор васфи ва она табиат манзараларини куйлаш, ундан завқланишга ташвиқ мавзуи етакчи ўрин тутади.* «ЎТА».

Ташвиқ қилмоқ (ёки этмоқ, юргизмоқ) 1) ташвиқ ишини олиб бормоқ. *Аҳмад Ҳусайн бу таълимотни ташвиқ қилувчилар билан ҳеч вақт муносабатда бўлмаган.* Ойбек, Нур қидириб; 2) ундамоқ, даъват қилмоқ. *Ўз вазифангизни бажариб чиқиб кетавермасдан.. озодаликка ташвиқ қилинг, уялтиринг. Шунда иш чиқади.* С. Анорбоев, Оқсой. [Тожбой] *Ҳамсуҳбатига бошига тушган ташвишини баён қилди ва ўзига хос усулда тарафдорликка ташвиқ қилди.* П. Турсун,

Ўқитувчи. *Женотдел [хотин-қизлар бўлими] ходимлари, тарғиботчилар.. хотин-қизларга паранжи ташлашни ташвиқ этардилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТАШВИҚОТ [а. *تشويقات* – «ташвиқ» с. кўпл.] Оммага сиёсий ёки бошқа жиҳатдан таъсир кўрсатиш мақсадида ёзма ва оғзаки равишда қилинадиган ишлар, тадбирлар. *Ташвиқот юргизмоқ.* ■ *Ҳай, хотин киши экансиз, эркак киши бўлганингизда, бу тескари ташвиқотингиз учун соғ қўймас эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Маълумки, уруш вақтида ташвиқот ишлари ғалабани таъминлашда муҳим омилардан саналади.* «Фан ва турмуш».

2 с.т. Ундов, даъват. *Сут билан кирган, жон билан чиқар деганларидек, Ўзбек ойимнинг ўша вақтлардаги ташвиқотлари ҳам, унинг [Зайнабнинг] тарафидан фақат «келинлик» мажбурияти остида қабул қилинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу кечаю кундузда ташвиқот сизга жуда ҳам зарур. Қулоқ солинг, фойдаси тегади!* Уйғун, Навбахор.

ТАШВИҚОТЧИ Ташвиқот билан шуғулланувчи, ташвиқот олиб борувчи шахс. *Ҳар бир онгли ишчи бизнинг улғу ҳақиқатимизнинг ташвиқотчиси бўлиши керак.* Ойбек, Нур қидириб. *Рафиқов, биз юқорида баҳо берганимизча, унчалик уста ташвиқотчи.. эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАШВИҚОТЧИЛИК Ташвиқот (ташвиқотчи) иши. *Ташвиқотчилиқ қилмоқ.* ■ *Унинг ташвиқотчилигига лозим бўлган ижодни ёки илҳомни шу манба.. ҳада қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАШДИД [а. *تشديد* – кучайтириш, мустаҳкамлаш; таъйиқ; ундошни икки қайталаб (иккилантириб) айтишни билдирадиган белги] Араб ёзувида сўз таркибидаги бирор ундошнинг такрорийлигини, қўш талаффуз қилинишини билдириш учун ундош устига қўйиладиган диакритик белги.

ТАШИМОҚ 1 Нарсаларни бир ердан иккинчи ерга кўтариб ёки транспорт воситаларига ортиб кўчирмоқ, элтмоқ. *Челакда сув ташимоқ. Машинада ғишт ташимоқ. Нон емоқчи бўлсанг, ўтин ташиишдан эринма!* Мақол. ■ *Тўйбека ичкари билан ташқарига юзуриб, дастурхон янгилар, чой ташир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Теварак атрофда кетмон ураётган, замбиллаб, қоп-*

лаб тупроқ ташиётган қанчадан-қанча одамлар ҳам, худди Рўзиматдай, жадаллаб ишлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ўзлаштириш, ўзиники қилиш мақсадида олиб кетмоқ. Нима кўрса, уйига ташийдди. Ташиб кетмоқ. ■ Томлари бузилиб, ёғочлари ҳам ташиб кетишган. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

3 кўчма Ўзи билан олиб, сақлаб юрмоқ. Ватанга севгини ўлгунча юрагида ташиди-ми, бу севгини кўксига сақлаб ухласин! Ойбек, Қуёш қораймас. ..мақоллар катта бир мазмунни ташиб, ёзувчи ниятини аниқ, қисқа ва таъсирли усулда ифодалашни таъмин этади. «ЎТА».

ТАШКИЛ [a. تشكيل — тузилиш, шаклланиш; таркибий қисм; муассаса; таркиб]: **ташкил бўлмоқ** (ёки **топмоқ**) 1) тузилмоқ, юзага келмоқ. Университетимиз 1918 йилда ташкил бўлган. ■ Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон кўриқлари»; 2) таркибий қисмлардан бутунлик ҳосил қилмоқ, иборат бўлмоқ. Сув водород ва кислороддан ташкил топган. ■ Ўрмонжон.. ер ислохотидан кейинроқ собиқ батраклардан ташкил топган колхозга раис бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ташкил қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) уюштирмоқ, тузмоқ, яратмоқ. Тугарак ташкил қилмоқ. Гулзорлар ташкил қилмоқ. ■ Ҳатто бир куни қисмдаги ҳаваскор санъатчилар ташаббуси билан «катта ертўла»да концерт ташкил қилинди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) таркибий қисмга кириб, бутунлик юзага келтирмоқ. Қатнашчилар орасида ёшлар кўпчиликни ташкил қилади. Тилимизда ишлатиладиган барча сўзлар унинг луғат бойлигини ташкил қилади. ■ Нариги томон ўрданинг ичкари қисмини ташкил этиб, унда бек — ҳоким оиласи турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАШКИЛИЙ Ташкил этишга, уюштиришга, ташкилотчиликка оид; тузиш, тузилиш билан боғлиқ бўлган. Ташкилий ишлар. Ташкилий чоралар. Ташкилий масалалар. ■ Жадал суръатлар кетидан қувиб бажарилаётган ишлар ҳажмининг салмоғи билан овуниб, бошқа ташкилий жиҳатларни эътибордан четда қолдиришди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ТАШКИЛОТ [a. تشکيلات — «ташкил» с. кўпл.] Аниқ таркиб ва вазифасига, иш дас-

турига эга бўлган ижтимоий, хўжалик бирлашмаси ёки давлат муассасаси. *Ижтимоий ташкилот. Маҳаллий ташкилотлар. ■ Барака тонгур ер тузувчи ташкилотлар турли-туман техникларини ишга солиб, майдонни кафтдек текислашибди. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. Қишлоқдаги маъмурий, маданий ва савдо ташкилотларининг идоралари, асосан, мана шу кўчага жойлашган. С. Анорбоев, Оқсой.*

ТАШКИЛОТЧИ Бирор ташкилотни тузган ёки тузувчи; бирор иш-ҳаракатни бошлаб берган, ташкил этган, уюштирган ёки уюштирувчи ва унга бошчилик қилувчи шахс ёки ижтимоий гуруҳ. *Моҳир ташкилотчи. Мусобақа ташкилотчилари. ■ Бугун Каттақишлоқнинг икки пешқадам кишиси — икки донгдор ташкилотчининг бирлашиш маросимида утирибмиз. И. Раҳим, Ихлос. Ҳ. Олимжон фақат яхши шоиргина эмас, энг яхши ташкилотчи ҳам эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТАШКИЛОТЧИЛИК 1 Ташкил этиш хислати. *Ўз ташкилотчилигини намоён қилмоқ.*

2 Ташкилотчи иши, фаолияти. *Халқ биздан бу ишда раҳбарлик, ташкилотчилик талаб қилаётибди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТАШЛАМА 1 Ташлаб, чиқариб юбориладиган (асосан сув ҳақида). *Олабуқа сув омборининг ташлама суви катта селхонага тушиб, бекор оқиб ётади. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Бозор Қудратов бригадаси чўл ичкарисида, ташлама каналлар тармоғи барпо этилаётган жойда меҳнат қилаётган эди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Партов сув чиқариб юбориладиган маҳсус ўзан. *Сел суви ҳайқирган ҳолда чуқур ташламага тушиб кетди. Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.*

ТАШЛАМОҚ 1 Нарсани қўлдан, елкадан ёки бошқа жойдан узиб, қуйи томон (иргитиб, отиб ва ҳоказо) туширмоқ, йўналтирмоқ. *Олма узиб, ерга ташламоқ. ■ Ёулмжон супургини ташлаб, қўлларини қоқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қилоқ сол.*

2 Нарсани бирон бошқа нарса, жой устига, остига ёки ичига йўналтирмоқ, олмоқ, солмоқ, қўймоқ. *Қизлар ичкаридан Ҳакиманинг бошига оқ шол рўмол ташлаб, етак-*

лаб чиқдилар. С. Сиеёв, Ёруғлик. *Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Муниҳон суяничиққа бошини ташлаб, деразга тикилиб борарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *..чопонни елкасига ташлади-да, йўлга тушди.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 Куч, зарб билан интилмақ, ўзини отмоқ. *Зухра.. Саодатхонга ўзини ташлаб, маҳкам қучоқлаб олди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Чўмилмоқ-чун бирдай бўлиб, энди ҳовузга ташлади.* «Муродхон».

4 Бирор иш, вазифа ва ш.к. га йўналтирмақ, йўлламоқ; сафарбар қилмоқ. *Ҳамани йиғим-теримга ташламоқ.* ■ *Душман бор кучини жон ҳолатда қарши ҳужумга ташлади.* Газетадан. *Душман барча мавжуд танкларини ва ўзиюрар тўпларини ҳужумга ташлади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Ўзтиборсиз, алоқани узиб ва б. ҳолда қолдирмоқ. *Дўст сўзини ташлама, Ташлаб, бошингни қашлама.* Мақол. ■ *Унинг талбаларидан бир қанчаси мактабни ташлаб, бу ерга қочиб келди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Фаввос Муҳаммаднинг устодни ташлаб кетиб қолгани армон бўлиб турганида, эшикдан учинчи шогирди — Зулфиқор Шоший кириб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Барҳам бермоқ, йўқ қилмоқ; йиғиштирмақ (баъзи одат, хатти-ҳаракат кабилар ҳақида). [*Дадам*] *Ароқни ташлаган бўлсалар-а!* *Роса маза бўларди-да.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ўқитувчи ёки тиббиёт ходими бўлмақчимсан — чекишни ташла, одамларга икки қиёфада кўринма.* Газетадан. *Хўш, кинани ташлаган бўлсангиз.. нега боя уларнинг олдида оғзингизга келганини ўтладингиз?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

7 Пасаймоқ, тушмоқ. *Совуқ бир оз ташлади.* *Нархлар анча ташлади.*

8 с.т. Рақсга тушмоқ; ўйнамоқ. *Тановарга роса ташлади.*

9 кўм. фл. вэф. =(и)б қўшимчали равишдош шаклига қўшилиб, ҳаракатнинг кескин, кучли тарзда ўзи беришини билдиради. *Бузиб ташлади.* *Жеркиб ташлади.* *Ғижимлаб ташламоқ.* *Ағдариб ташлади.* ■ *Шу ернинг ўзида подшоҳ кишилари уни тутиб олиб, тилка-пора қилиб ташлаган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ғап ташламоқ қ. **Ғап.** *Шунча қизлар билан ўқиб, бирга дарс тайёрлаб, бирортасига ғап ташламабман.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Илон пўст ташлайди** қ. **илон.** *..қилаётган қилиғига илонлар пўст ташлайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўз ташламоқ** қ. **кўз 2.** *Бобур тўпланиб турган бекларга кўз ташлаган эди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Кўланка** (ёки **кўлка**) **ташламоқ** айн. **соя ташламоқ.** *Тарқалиб кетган кенг шохлар ерларга ола кўланка ташлаган.* Уйғун, Сайланма. *Ташладими ёки бир умр кўзимга ғам кўлкаларини.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. **Луқма ташламоқ** қ. **луқма.** *Жиззакилик қилиб, ўтирган ерида нотиққа бир-икки марта луқма ташлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Назар ташламоқ** айн. **кўз ташламоқ.** *Раҳим акага.. камситгандек назар ташлади..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Орқага ташламоқ** 1) орқага олмоқ. *Кўрқиб, ўзини орқага ташлади;* 2) орқага (кейинга) сурмоқ, қолдирмоқ. *Бугун бориб кела қол, орқага ташлама.* **Соя ташламоқ** 1) соя бермоқ. *Баҳайбат сада атрофга соя ташлаб турибди;* 2) ўз аксини (ифодасини) бермоқ. *Раисанинг қошлари чимирилиб, ҳалигина кулиб турган юзига ғам соя ташлади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон; 3) кўчма хиралаштирмақ; таъсирини сусайтирмақ. *Романинг бадийлигига соя ташлаб турган воқеалар баъзи ўринларда ортиқча чўзилиб кетади.* С. Қароматов, Олтин кўм. **Тоб ташламоқ** қ. **тоб.** *-Тоб ташламаслик керак оғир шароитларда, — деди Шоимов бамайлихотир.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Томдан** (ўзини) **ташлайди** қ. **том.** *Мўмай пул кўрса, томдан ўзини ташлайди.* «Муштум». **Уруғ ташламоқ** Сепмоқ, экмоқ. *Дехқон яхши ният билан заминга барака уругини ташламоқда.* Газетадан. **Хандон ташламоқ** (ёки **отмоқ**) қ. **хандон.** *Ортиқ ўзининг ҳазилидан ўзи хандон ташлаб кулди.* М. Мансуров, Ёмби. **Шох ташламоқ** қ. **шох.** *Шаҳзодадон бир нозик шох ташлаб, сочларини тартибга солди-ю.. тахмонга борди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТАШЛАНДИ 1 Ташланадиган, ортиқча, чиқинди. *Ташланди овқат.* *Ташланди сувлар.*

2 айн. **ташландиқ.** *Ташланди боғ.* ■ «Девонбеги» маҳалласига қайрилиб, бу ерда бир ташланди ҳовлига киришди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАШЛАНДИҚ Қаралмай ташлаб қўйилган; қаровсиз. *Чакалакзордаги гўза таш-*

ландиқ ҳолга келди. Р. Раҳмонов, Чакалак-зордаги шарпа. Бу каталак уйчалар кишида худди кўҳна қасрнинг ташландиқ хужраларидай таассурот қолдиради. Д. Нурий, Осмон устун. Ахир ойда-йилда бир келиб, ўша ташландиқ болангизнинг бошини бир силаб қўйсаниз, қалбингиз таскин топмасмиди? «Ёшлик».

ТАШЛАНМОҚ 1 Ташламоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Ерга ўғит ташланди.

2 Ўзини отмоқ. *Ит гингиб чекинди, қайта йигитга ташланди.* С. Сиев, Аваз. *Онасининг азасига бормай, бепарво ётган отасига ғазаб билан ташланмоқчи бўлиб турган Саодат бирдан ёшларини артиб, каравотага яқинлашди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ТАШЛАШМОҚ 1 Ташламоқ фл. бирг. н. Болалар бир унга, бир тузоқ томонга кўз ташлашарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

2 с.т. Уришмоқ, олишмоқ.

ТАШМАЛАМОҚ Ташиб-ташиб олиб келмоқ ёки олиб кетмоқ; ташимоқ (ўз уйига, томонига). *Ҳамма шошлады, ўз уясига алланамаларни ташмалайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Афандининг хотини ташмачи экан. Ҳар куни ташмалаб келган буюмларини қўшниларига пулларкан.* «Муштум».

ТАШМАЧИ Бирор ердан нарса-буюмни, бойликни ташмалаб, ўғирлаб олиб келувчи, олиб кетувчи; ўғри. *Нон комбинатида сифатли нонлар чиқиб, ташмачилар йўқолди.* Газетадан. *Ташмачи ҳам нафсига кучи етмасан, виждони нопок нухсалар жумласига киради.* Газетадан.

ТАШНА [ф. تاشنه — чанқоқ, сувсаган] 1 Сувга зор; сувсаган, чанқаган, сувсоқ, чанқоқ. *Одамлар ташна, ер чанқоқ, юрт қақроқ эди. Ҳамма сув деб талпинар, ҳамма сувга интилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эй сен, боши ва охири йўқ чўлда сувсираб, жон бераётган ташна йўловчи!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Канал қазиб, оқизиб сувни ташна сахрога..* Ҳабибий.

2 кўчма Бирор нарсага зор, кучли талаби бор. *Кимки илмга ташна бўлса, унинг қалбида яхшилик гули бор.* Газетадан. *Аҳмаднинг юраги меҳрга ва саховатга тўла, ўзи эса суҳбатга ташна эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Қонига ташна бўлмоқ Ортиқ азобланмоқ, хуноб бўлмоқ. [Ақбар:] *Ҳа, хўроз, бунча хўм-*

раясан? [Салим:] *Қонингга ташна бўлиб юрибсанми дейман?* Уйғун, Хуррият. **Қонига ташна қилмоқ** (ёки этмоқ) Ортиқ даражада диққат қилмоқ, хуноб қилмоқ. *Хунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш; Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ф. Фулом. *Шуям ҳужмини утказади-я!..қонингга ташна қилиб юборади!* С. Нуоров, Нарвон.

ТАШНАЛАБ [ташна + лаб] кам қўлл. Ташна. *Ташналаб саҳроларнинг ҳаёт томирига қон югуртиб, дур ундирсан бунёдкор инсон..* С. Кароматов, Олтин ирмоқлар.

ТАШНАЛИК 1 Ташна эканлик, сувсаганлик. *Азиз ва бепоён Мирзачўлнинг сувга ташналигини уйлар экан, Муҳиддин Каримов норлоқ истиқболга назар ташлайди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Ташна ҳолат (ташна ҳар икки маъносиди). *Тутиқиз чўллаб, ичи ташналик ўтида ёнарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ташналиклари қонгач, даранинг ичкараси томон йўлда давом этишди.* К. Яшин, Ҳамза. *У ташналик билан Олчинбекка талпинар, оловли кўзлари унга қараб жавдирар, дил розини ифодаламоқчи бўларди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТАШРИФ [а. تشریف — ҳурмат, эҳтиром; улуғлаш, шарафлаш; маросим; марҳамат қилиб келиш] кт. Бирор ерга, элга, хонадонга ёки бирор кимса ҳузурига қисқа муддатга бориш, келиш. *Ташрифингиздан кўп хурсандмиз.* ■ *Зиё шоҳичи бу вақтсиз ташрифга тушуна олмай, «нима қилиб юрибсан» дегандек, бир неча қайта Ҳасаналига қараб олди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ўзбекистон Республикаси Президенти уч кунлик ташриф билан Италияга келди.* Газетадан.

Ташриф буюрмоқ (ёки этмоқ, қилмоқ) Келмоқ ёки бормоқ; қадам ранжида қилмоқ. [Мулозим:] *Улуғ амир Низомиддин Алишер ташриф буюрдилар.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоӣ. *Бизнинг кулбаи вайронамизга ташриф этсангиз..* Иним бетоб.. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *..бизнинг оиламизга ташриф қилганингиз учун қадамларингизга ҳасанот..* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТАШРИХ [а. تشریح — очиш, кесиш, ёриш] эск. кт. айн. **операция 1.** Ёш ҳақим унинг сон гўштини икки паллага ажратиб, ўқни олди, сўнгра малҳам қўйиб ёпиштирдида, тикиб, боғлаб қўйди. *Ташрих вақтида тишини тишига босиб ётган йигитдан садо чиқмади.* М. Осим, Китобга ихлос.

ТАШХИС [а. تشخیص — белгиланиш; кўрсатилиш, кўриниш; касалликни аниқлаш, диагноз] **1 тиб.** Касаллик характери ва беморнинг аҳволи ҳақидаги қисқача тиббий хулоса, касаллик номи. *Шифокорлар, «Сизда пичан астмаси бор», деб ташхис кўйишиди ва «Аллергологик шифохонада даволанинг», деб айтишиди.* Газетадан. *..баъзан касалхоналарга «офтоб урган» деган ташхис билан беморлар келтириляпти.* Газетадан.

2 ад. Одамдан бошқа жонли ва жонсиз нарсаларга инсоний хусусиятларни кўчиришдан иборат бадиий санъат тури.

ТАШҚАРИ 1 *от* Бино, уй, ҳовли ва ш.к.нинг атрофидаги жой; таш. *Ташқарига қаранг, қоронғи, ҳеч нарсани кўриб бўлмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дарвоза очилди, ташқаридан саман отини етаклаб, Ҳасанали кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ташқарида севалаб ўтган майин ёмғир ҳам тинди.* Н. Аминов, Суварак.

2 от, этн. Ташқи ҳовли (ҳовли-жойнинг эркак меҳмонлар ва умуман эркаклар учун хос, кўча дарвозага яқин томондаги холи қисми; қиёс. **ичкари 2.** *Бойнинг ташқарисидан Йўлчидан бошқа ҳеч ким йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кенг ташқари ғарбга чўзилган бўлиб, дарвозадан кирган кишига у кафтдай кўриниб турарди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *..ташқари ҳовлидаги нақшли.. меҳмонхонанинг бирида қат-қат кўрпачаларда.. Мирзакаримбой ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 сфт. Ташқи томондаги, ташқи, сиртқи. *Ташқари дарвоза.*

4 (ч. к. билан) кўм. вэф. Бошқа, бўлак. *Бундан ташқари.* *Ундан ташқари.* ■ *Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари, тола сифатига ҳам алоҳида эътибор берилади.* Газетадан. *Аъзам кўриниб турган хусни, барвасталигидан ташқари, ўз ички фазилатларини ҳам очиб ташлади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Унинг гапидан Башират ишчиларнинг ишдан ташқари вақтда ҳам ишлашга аҳд қилишганини англади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Ҳаддан ташқари Меъъридан ортиқ, кўп, ортиқ даражада. *Тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позицияларимизни ҳаддан ташқари қаттиқ тўпга тутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳаддан ташқари ҳорганлигига қарамай, ҳар бир жангчининг исми, фами-*

лиясини хотирлар эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАШҚИ 1 Ташқарида, ташқари томонда жойлашган; ташқариги, сиртқи. *Ташқи девор.* ■ *Бу вақт аллаким дарвозанинг ташқи ҳалқасига.. уч-тўрт уриб шарақлатди.* Ҳ. Гулом, Машғал.

2 айн. ташқари 2. *Биз Яйпанда Олим бува деган нонвойнинг ташқисидан турар эдик.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *У Қудратни кенг саҳнли ташқини супуриб-сидиришга кўйди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Ўзидан ташқарига, сиртага оид. *Тирик ҳужайра ташқи муҳит билан мунтазам алоқада бўлган тақдирдагина яшай олади.* «Фан ва турмуш». *Кўёнлар, ўзининг биологик хусусиятларига кўра, ташқи шароит омилларига ўта таъсирчан бўлади.* «Фан ва турмуш». «Бесабаб тикан кирмас» деганларидек, *ҳар бир ишнинг бошланишига бирор ташқи ёки ички сабаб бўлади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

4 Чет давлатлар билан бўладиган, хорижий. Ташқи сиёсат. Ташқи савдо. Ташқи ишлар вазирлиги.

5 Нарсанинг ичга қарама-қарши томони. *Журналнинг ташқи ва ички безалиши изчил такомиллаштириб борилмоғи керак.* Газетадан. *Массаж қилаётган ўнг қўлининг ташқи томони билан пешонасига тушган сочини юқорига сурди.* С. Кароматов, Олтин кум.

6 Кўринишда бўлган; зоҳирий. *Шу биргина сўз унинг бутун ички ва ташқи дунёсини ўзидан акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Султоннали мирзо Анварнинг ташқи аҳволи билан яхши таниш бўлса ҳам, унинг ички сиридан воқиф эмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЪБ [а. طبع — табиат; табиий ҳолат; хулқ-атвор, характер] **1** Кишининг характерида, унинг кишиларга, нарсаларга муносабатида намоён бўладиган ички табиат; ёқтириш-ёқтирмаслик жиҳатдан кўнгли. *Подшоҳнинг муборак таъблари ҳашаматга мойил кўринади.* Ойбек, Навоий. *Лутфдан мароқланиш, лаззат олишда индивиднинг характери, таъби, фаҳм-фаросати катта аҳамиятга эга.* «ЎТА». *Бу жаҳонда, дейдилар, Ҳар кимда бор бир ўзга таъб, Менга май, булбулга тонг, Гул баргида шабнам ширин.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

Таъби олинмоқ Кайфияти бузилмоқ, хафа бўлмоқ. *Ҳайдар нимадандир Анорхоннинг таъби олинганини сезди.* И. Раҳим, Ихлос. **Таъби очилмоқ** Кайфияти яхшиланмоқ, дили равшанлашмоқ, энгил тортмоқ. *Сидиқжон Ўрмонжоннинг олдидан таъби очилиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Таъби тортмоқ** ёки **таъбига ёқмоқ** Табиатига, дидига тўғри келмоқ. [Ёрмат] *Баъзи бир таъби тортган одамларга: «Тўйга бирга бўлинг!» деб қўяди ўзича.* Ойбек, Танланган асарлар. **Таъби хира** (ёки **тирриқ, кир, хуфтон, намозшом**) Кайфияти бузуқ, бузилган; диққат. *Бўта узоқ ухлаб қолганидан таъби хира бўлиб, ҳовлига тушиди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Авазнинг таъби тирриқ эди, индамади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Эрталабдан директорнинг таъбини хуфтон қилишининг нима кераги бор.* «Муштум». ..*Шербекнинг қўлоғига гап кирмас, таъби намозшом эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 **Хоҳиш, ихтиёр; рағбат.** *Бировларнинг таъбига қараб иш қилмоқ.* ■ *Нурининг ҳеч қандай сўзга, ишга таъби йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Характеристика. -*Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Олинг, менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади, — деди Моҳидил.* -*Таъбингиз, — деди секретарь қиз.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАЪБИР [a. تعبیر — йўйиш, тушунтириш, маъносини ечиш; ибора] 1 **Бирор жихатдан таърифловчи ёки тугал маъно англатувчи қисқа ифода, ибора.** *Деҳқонларнинг таъбирича, экин кун санайди.* ■ *Унинг сўзларида қишлоқ камбағаллари тушунмайдиган истилоҳ, таъбир.. жумла йўқ.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Фозил Шоисломович.. айримларнинг таъбири билан айтганда, «бир қоп ёнғоқ» эди.* Д. Нурий, Осмон устунӣ.

Таъбир жоиз бўлса Агар шундай дейиш мумкин ёки уринли бўлса. *Шоввозларимиз, таъбир жоиз бўлса, чўлга дастлаб ҳужум бошлаган танкчиларимиз шулар.* Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли. *Таъбир жоиз бўлса, томир уришини сезиб туриш керак.* Газетадан.

2 **Маъносини тушунтириш; изоҳ, шарҳ.** *Тушининг таъбирини айтиб бермоқ.* ■ *Камалак кўрибсан, бунинг таъбири: Етти ранг қўёшу қутлуғ пешона.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТАЪБИРЛАМОҚ 1 Таъриф бермоқ, ифодаламоқ. *Қоидани таъбирламоқ.* ■ *Шунинг учун бирор нарса танқис бўлса, «Анқонинг тухуми», деб таъбирлашади.* «Муштум».

2 **Тушунтирмоқ, изоҳламоқ, шарҳламоқ.** *Тушни таъбирламоқ.* ■ *Энага: -Тушингизга тўй кирибди, бу яхшиликдан дарак, — деб унинг [Одилбиканинг] тушини таъбирлабди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЪБИРНОМА [таъбир + нома] эск. Тушлар таъбиридан, талқинидан иборат китоб; шундай китобларнинг умумий номи.

ТАЪВИЯ [a. طويت — яширин, пинҳона ният, қасд] Ёқимсиз кўринишли; беўхшов, хунук, бадбуруш, бадбашара. [Ўзозхон] *Гадойнинг товушини эшитиб, таъвия қиёфасини кўриб ҳайрон бўлди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бўйинг бир қарич, бунинг устига абжағинг чиққан чўтир бўлсанг, сен таъвияга ким боқадӣ, тентак!* Ойбек, Улуғ йўл.

ТАЪЗИМ [a. تعظيم — табриклаш, саломлашиш; улуғлаш, ҳурматлаш, иззат-икром (қилиш)] 1 Юксак ҳурмат, миннатдорлик, таҳсин. *Саид Аҳмад ҳикояларида.. таъзимга сазовор образлар талайгина.* Ф. Насриддинов, Таъзим ва таъзир. *Худоёр исмини эшитувчи аъёнлар унинг таъзими учун ўринларидан туриб, яна утирдилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. ..*одоб, таъзим хусусида онаси анчамунча гапларни уқтириб юборгани учун.. дастурхонни тезгина йиғиштириб, чой ича бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай ҳурмат ифодаси сифатида эгилиб, бошни қўйи солиш ёки қўлни қовуштириш, кўксига қўйиш. *Таъзим билан қарши олмақ.* ■ *Раҳим ака таъзим билан икки-уч қадам орқага тисарилди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Ударвозадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан «Ассалому алайкум», деди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Таъзим қилмоқ (ёки **этмоқ**) Таъзим билдирмоқ, таъзим бажо келтирмоқ (**таъзим** ҳар иккала маъносида). *Атрофда тобора одам кўпайиб борар, биров унга узоқдан таъзим қилар, биров қуюққина кўришар, нотаниш кишилар секин калла силкиб қўярди.* С. Сиёев, Ёруғлик. ..*ганчхок [ганч кукуни] қораётган йигит Меъморга илгаригидек салом бериб, таъзим этди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАЪЗИМКОР Таъзимли, сертаъзим. *Таъзимкор одам.* ■ *Қўл узра таъзимкор қатор*

оқ қайин Оҳиста тебранар алқаган сифат. М. Икром. *Хаттоки баланд осмон Эгилажак таъзимкор*. М. Бобоев.

ТАЪЗИР [а. تعزير — жазолаш, айблаш, қоралаш; танбеҳ бериш] Ўтган хато ёки гуноҳга лойиқ дакки, дашном, танбеҳ. [Майсара:] *Ўғлим, шу таъзир оз эмас. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин қасам бериб бўшатурсиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

Таъзир бермоқ Айби ёки хатосини айтиб қизартирмоқ, уялтирмоқ, койимоқ, дашном бермоқ. *Менга шунча яхшилик қилдингиз.. Янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз.. Бутун звено олдида таъзир бериб, одам бўл, дедингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Таъзирини бермоқ** Адабини бермоқ, тавбасига таянтирмоқ. *Умуттаҳамнинг таъзирини ўша ернинг ўзидаёқ бериб қўйган бўлардим, бунчалик уятга қолмасдим.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. **Таъзирини емоқ** Жазосини тортмоқ, адабини емоқ, тавбасига таянмоқ. *-Келдинми, дайди? — деди-ю, унинг бош эгиб туришидан: «Таъзирингни ебсан, етар», деди ичида.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ТАЪЗИЯ [а. تعزية — овутиш, юпатиш; ҳамдардлик билдириш] Кимсанинг вафоти муносабати билан тутиладиган аза, мотам; аздор кишига тасалли бериш, ундан аҳвол сўраш. *Таъзия маросими. Таъзияга бормоқ.* ■ *Ботир ақасининг таъзиялари ўтандан кейин, холасининг бир гапи билан шу ерга келган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Таъзия билдирмоқ Марҳумнинг яқин кишиларига, одатда, таъзия кунлари айтиладиган сўзлар билан ҳамдардлик билдирмоқ, тасалли бермоқ. *Мана, комбинатдан кимдир таъзия билдирыпти, кимдир кўнгли сўрапти, маҳалладан келган биров маросимга бош.* А. Мухтор, Чинор. *Биз лейтенантнинг хотинига хат ёздик.. ҳамдардлигимизни айтиб, таъзия билдирдик.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТАЪЗИЯНОМА [таъзия + нома] Кимсанинг вафоти муносабати билан берилган, эълон қилинган, билдирилган ёзма таъзия. *Отанинг икки ўғли ҳам.. қаттиқ жангларда жон берди: та бирин-кетин иккита таъзиянома олди.* Й. Шамшаров, Довруқ. *Гарчи Йигиталида таъзияномани ўқишга ҳоли бўлма-са-да, кўнгли анча кўтарилди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ТАЪЗИЯХОНА [таъзия + хона] Мотам маросими ўтказилаётган хонадон, уй, ҳовли. *Таъзияхонада бир соатча ўтиришгандан сўнг, Зокир ота боққа бирров бориб келади-ган юмуши борлигини айтиб, узр сўради.* Э. Носиров, Ҳожининг «хунари».

ТАЪЗИЯЧИ 1 Мотам тутган, аздор киши. **2** Марҳумни дафн этиш, мотам маросимида қатнашувчи киши. *-Жанозага йиғилган таъзиячиларни чақириб келдим, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТАЪЙИН [а. تعيين — белгилаш, аниқлаш; тайинлаш] эск. Тайин, тайинли.

ТАЪКИД [а. تأكيد — ишонтириш; сўз бериш; исботлаш, қувватлаш] **1** Алоҳида уқтириш; қаттиқ тайинлаб айтилган сўз, гап. *Ҳабибанинг таъкидини эслаб, гуллар тўғрисида оғиз очмасдим.* С. Айний, Эсдалиқлар. *«Ҳушёр бўл!» таъкидини эшитган киши сингари ҳушёр тортиб, ичкари кирди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Уқтириш, қайд этиш ёки тасдиқлаш; қайд; тасдиқ. *Таъкид қилмоқ.* ■ *У [Тешабой] ўз таъкидида Фосих афандини сафсатабозликда айблади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАЪКИДЛАМОҚ 1 Бошқаларидан ажратиб қайд этмоқ; ургу бериб, махсус эътибор қаратишни қайд этиб айтмоқ. *Кейинги жумлани Жомий зўр имон билан таъкидлаб айтди.* Ойбек, Навоий. *-Ажралишибди!* — деди Нурмат, шу сўзни алоҳида таъкидлаб. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Уқтириб айтмоқ, тайинламоқ. *Нафиса опа, ночор унга жавоб бериб, ўзига эҳтиёт бўлишини, бувисининг сўзидан асло чиқмаслигини қайта-қайта таъкидлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Элмурод бугунги машқни такрорлаш учун пулемётга ётар экан, генерал шошиллашликни таъкидлади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Тасдиқламоқ, қувватламоқ. *-Балли, — Фазлиддин боши билан хотинининг сўзини таъкидлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тошқин хавфидан қутулиш учун дамба қилиш зарурлигини ҳамма бир оғиздан таъкидлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪЛИМ [а. تعليم — ўргатиш, ўқитиш, илм бериш; маълумот] **1** Билим бериш, ма-лака ва кўникмалар ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси. *Таълим ва тарбия ажралмас эгизаклар бўлиб, маълумот уларнинг*

тотли мевасидир. Р. Усмонов, Одобнома. Бизга таълим берар ҳар кун ўқитувчимиз, Турли фанни ўқиб ўсар онг ва кучимиз. И. Муслим.

2 Илм-фан ёки касб-ҳунар соҳалари бўйича эгалланадиган, олинадиган маълумот ва кўникмалар мажмуи; билим. Бошланғич таълим. Олий таълим. Мадраса таълими. ■ Илк бор алифбодан олганда таълим.. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

3 Тарбия, одоб-ахлоқ. Таълими йўқ бола. ■ Араббой қанча ўқиса ҳам, унинг қилиқ ва гапириши, юриш-туриши мактабда таълим кўрган кишини эмас, балки чапани аравакаш-ни эслатиб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 с. т. Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. Арзи хола Қутби отиннинг ҳалигидай таълимидан гангиб қолди. Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ емаган жувон. [Сидиқжон] Ҳеч кимга қарамай, кетмонни қай хилда чопиш тўғрисида Маллавой ака берган таълимга ҳам риоя қилмай, куйиб-пишиб ишлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪЛИМИЙ Таълимга оид, таълим берадиган; таълим-тарбия аҳамиятига эга бўлган. Покистонга адабий ва илмий, айниқса, таълимий.. ҳикоялар ғоят зарурдир. Ойбек, Нур қидириб.

ТАЪЛИМЛИ Таълим кўрган, яхши тарбияланган, ахлоқли, одобли. Таълимли бола.

ТАЪЛИМОТ [а. تعلیمات — «таълим» с. кўпл.: кўрсатмалар, йўл-йўриқлар, фармоишлар] 1 Фан соҳалари, ижтимоий ҳаёт, жамият ва ш.к. ҳақидаги илмий қарашлар, назарий хулосалар мажмуи; назария. Фалсафий таълимотлар. Суфийлик таълимоти. Форобий таълимоти. ■ «Инсон кўзи тушган нуқтага етиб бориши мумкин..» Меъмор Нажмиддин Бухорий улуғ мунажжжим Улугбек мирзо таълимотидаги бу сўзнинг мағзини чақиб, хаёл ичида ўтирарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. Шундай, сиз менинг ҳалиги таълимотим бўйича, унинг бўйнига қўй сўйиш ва тўн беришни юклашга ҳаракат қилингуз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪЛИМСИЗ Таълим кўрмаган, яхши тарбия олмаган; одобсиз, тарбиясиз. Таълимсиз бола.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ Таълим ва тарбияга оид ишлар; таълим ва тарбия; педагогика. Таълим-тарбия ишлари. Таълим-тарбия ил-

мий-текшириш институти. ■ Зағчақўз патнисдан кўзини олмай, ғазабини ичига ютгани ҳолда: -Хўш, сизнинг мактабингизда болаларга илм-ахлоқ, таълим-тарбия ҳам ўргатиладими? — деб сўради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪЛИФ [а. تأليف — қўлга ўргатиш; тузиш, ташкил этиш; иншо, китоб] эск. Ёзма асар, иншо, китоб.

Таълиф қилмоқ 1) асар ёзмоқ; 2) бошқанинг асарини таҳрир қилмоқ.

ТАЪМ [а. طعام — маза, таъм; ёқимли ҳис туйғу] 1 Тотиб ёки ялаб кўриб билинадиган хусусият; маза-тот сезувчи аъзоларга таъсирдан уйғонадиган туйғу; маза, тот. Аччиқ таъм. Ширин таъм. Дорининг таъми. Овқатнинг таъми туз билан, Одамнинг таъми сўз билан. Мақол. ■ Ҳадемай бир йил ҳам ўтиб кетяпти, Ҳали ўша майнинг таъми лабларда. Уйғун. Муздек қовунни есангиз, таъмига таъм, мазасига маза қўшилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 кўча Бошдан кечирилгандаги таасурот, маза. Амир сарбозлигининг таъмини бир марта тотган Ёдгор, бундай «озодлик»ни истамади, сарбоз бўлишдан зиндонда қамалиб ётишини аъло билди. С. Айний, Дохунда.

ТАЪМИН [а. تأمين — кафолат, таъминлаш; гаров; хавфсизлик; «омин» дейиш, омонлик бериш]: **таъмин қилмоқ** (ёки **этмоқ**) 1) керакли нарсаларни етказиб бермоқ, таъминламоқ. Керакли маҳсулотлар билан таъмин этмоқ. ■ Отам учун икки кишини шаҳарга юбориб, моддий жиҳатдан таъмин қилиш оғирлик қиларди. С. Айний, Эсдаликлар; 2) бирор нарсанинг амалга ошиши, рўёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. Муваффақиятни таъмин қилмоқ. ■ Ҳамроҳларим ўз танки билан душман зотини абжақ қилган ва ғалабани таъмин этган. Н. Сафаров, Оловли излар; 3) қониқтирмоқ, қаноатлантирмоқ; кифоя қилмоқ, етарли бўлмоқ. Бунинг сабабини сўзлашдан илгари имом афандининг ўтган тарихига бир оз кўз ташлаб олишга мажбурмиз. Чунки бусиз ўқувчимизни таъмин қилиш мумкин эмасдир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАЪМИНЛАМОҚ 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб, топиб, етказиб бермоқ, таъмин қилмоқ. Шаҳарни сабзавот билан таъминламоқ. Мактабларни ўқув қуроллари

билан таъминламоқ. ■ Мазкур комплексни бирлашма ўз кучи билан қурганлиги, зарур жиҳозлар билан таъминлаганлиги диққатга сазовордир. Газетадан.

2 Бирор нарсанинг амалга ошиши, рўёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. -*Жавилбойдаги учта насоснинг бетўхтов ишлашини таъминлайман, — деди Усмонжон аки.* «Ўзбекистон кўриқлари». *...ҳалқларимиз дўстлиги урушидаги галабамизни таъминлаган омиллардан бўлганлиги тўғрисида тўлқинланиб гапирарди.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТАЪМИНОТ [а. تامينات — «таъмин» с. кўпл.] 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб етказиб бериш; яшаш, ишлаш учун зарур нарсаларга бўлган эҳтиёжни қондириш. *Ижтимоий таъминот. Давлат таъминоти. Таъминот бўлими.* ■ *Таъминот ҳам тўла йўлга қўйилмаган: гоҳи ёқилги етказиб берилмайди..* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Яшаш, ишлаш учун керакли пул, озиқ-овқат, кийим-кечак каби нарсалар мажмуи. *...лашкар таъминотини зиёратчиларнинг назр-ниёзларига юклаганлар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Кўчма кам қўлл. Маънавий озуқа; далда; умид. *Отасининг бу сўзлари унинг [Отабекнинг] истиқболи учун яхши таъминотлар берар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЪМИР [а. تعمیر — (ерни) ишлаш, ўзлаштириш; қуриш, қурилиш; тузатиш; обод қилиш] эск. кт. 1 Киши кучи ва ихтиёри билан иншоот, бино, жой ва ш.к. ни қуриш, янгидан яратиш. *Табиат турфа тузмиш тарху таъмир Қилиб боғу чаман шаклида тасвир.* Ҳабибий. [Худоёрхон] 1288 (ҳижрий) йилда Қўқоннинг эски қаландархонасини бузиб, янгидан таъмир.. қилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бирон нарса, объектни бузилган, синган, йиртилган жойларини тузатиш, яхшилаш ва шу йўл билан яроқли ҳолга келтириш. *Ҳамма ҳашарчилар оролга ўтиб олганларидан кейин, таъмир иши жадаллаб кетди.* М. Осим, Темур Малик.

Таъмир қилмоқ (ёки этмоқ) Таъмир ишларини амалга оширмақ, таъмир билан бутунламоқ, яроқли ҳолга келтирмақ. *..Балхдаги Хўжа Муҳаммад мадрасаси таъмир қилинаётганини айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *...ходимлар қисқа фурсатда таъмир этилган*

хонага тиқилишиб қолди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ТАЪМИРЛАМОҚ Таъмир қилмоқ. *Самарқанд шаҳрида ҳам кенг миқёсда таъмирлаш ишлари олиб борилди.* «Фан ва турмуш». *Халқ хунардмандлари томонидан таъмирланган ва пардозланган обида ўзининг гўзаллиги билан киши диққатини жалб этади.* Газетадан.

ТАЪМИРОТ [а. تعمیرات — «таъмир» с. нинг кўпл.] эск. кт. 1 айн. қурилиш 2.

2 Қурилган бино; иншоот.

ТАЪМЛИ 1 Таъмга эга. *Исириқ туксиз, бадбўй ва аччиқ таъмли кўп йиллик ўтдир.* «Фан ва турмуш».

2 Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, тотли. *Таъмли овқат.*

ТАЪМСИЗ Таъми, мазаси йўқ; бемаза, лаззатсиз, тотсиз. *Таъмсиз қовун.*

ТАЪНА [а. طعنه — найза ёки пичоқ санчиш; шикоят; рад этиш; маломат] 1 Хатолик, айб ёки камчиликни бетга солиб ёки камситиб айтилган гап, қилинган хатти-ҳаракат ва ш.к. *Аччиқ таъна.* ■ *Гуноҳқор бўлмай туриб, ўз севгилингдан ўринсиз таъналар эшитсанг.* Ж. Жабборов, Севинчи ёшлари. *Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам танбеҳ эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бобо, бу гапга қандай тилинг борди, дегандай унга таъна билан қаради-да, бош чайқади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Миннат, ҳақорат, маломат тарзидаги гап-сўз. -*Йўқчилик жонимга тегди, — деди болали хотин, — бойваччаларнинг хотинларига кир юва-юва ўлиб бўлдим. Итдек меҳнат қилиб, бир бурда нонларини таъна билан едим.* С. Зуннунова, Гулхан. *Агар кучим, қувватим етса, одамларнинг жон олғучи таъналарига яна чидаш берар эдим, лекин мажолим қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Таъна қилмоқ Таъна тарзидаги гап-сўз айтмоқ. *Ҳасис деб таъна қилмоқ.* ■ *Йўлдошева.. рабфакда ўқиб юганида, маҳаллада паранжи ёпиниб юрган бўлиши мумкин, буни ҳозир таъна қилишда ҳеч қандай маъно йўқ.* А. Қаҳҳор, Бек. *Ҳамкасблари.. «Мансабдор бўлиб, менсимай кетди», деб таъна қилишларидан ўзини эҳтиёт тутарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТАЪНАЛИ Таъна билан айтилган, таънадан иборат бўлган, таъна ифодалайдиган. *Сафохон тўранинг Камол қозидан тап торт-*

май қилаётган таънали ўтқир гаплари бош-қаларни ўйлашиб қўйди.. К. Яшин, Ҳамза. Мунира, хотинини кузатиб келган раисга таънали боқди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ТАЪНАОМУЗ [таъна + ф. آمیز — ўхшаш, каби] айн. **таънали**. Раҳиманинг бригадасида ҳам анчагина гўзага дори сепилмаган. Ойша таънаомуз гапларни гапиргиси келса ҳам, бу ҳақда индамади. Ҳ. Нуъмон, Меҳр. Мутриб, «хаёлпараст иним» дегандек, Авазга таънаомуз разм солди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАЪНАЧИ Ҳар нарсани таъна қилаверадиган киши. Таъначилардан тегмасин иснодинг, кўзинг очгин, Аваз, сенга не бўлди? «Бўтакўз».

ТАЪРИФ [а. تعريف — таништириш; тушунтириш; аниқлаш; мақташ, васф этиш] **1** Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. га сўзлар воситасида берилган баён, тасвир; тавсиф. Минг таърифдан бир курган афзал. ■ Олчинбекнинг таърифига қараганда, Зубайдахон тенги йўқ момақаймоқ, офатижон эмиш. К. Яшин, Ҳамза. Ориф ота гулларнинг таърифини ҳикоя қилгудек бўлса, ҳамсуҳбатининг озгини очиб қўяди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Тўйиннинг таърифини эшитдим, шу ерда бўлсам ҳам келмас эдим. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

Таъриф қилмоқ Таърифини, тавсифини бермоқ, келтирмоқ. .у зот ниҳоятда покиза одам эканликларини таъриф қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Таърифга сиғмайди қ. сиғмоқ.** **Таърифи кетган** Жуда маълум-машҳур. У таърифи кетган гўзал қиз бўлгани учун Султон Муҳаммадхондай подшоҳнинг хотинига айланган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг қисқа ва аниқ ифодаси. Терминнинг таърифи. Тушунчанинг таърифи. Қўшма сўзнинг таърифи.

ТАЪРИФИ(Й) Ижобий хислатлари, мақтовли ҳаммага маълум бўлган; мақталадиган, мақтовли. Низомжон қишлоғининг таърифи ўригини жуда соғинган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қишлоқдаги боғдорлар борки, икитасининг боши бирикса бўлди, Абдулазиз ҳожининг гилоси ҳақида гап очилар эди.. Жа таърифий гилос эди.. С. Анорбоев, Ҳамқишлоқлар.

ТАЪРИФИЧА крш. с. Таърифига кўра, тавсифлашича, тасвирлашига қараганда. Унинг ўз таърифича, бир неча йиллардан буён

тинч ва осойишта тирикчилигини ўтказиб юрганида.. Саодатхоннинг келиши ошга пашша тушгандай бўлди. «Муштум». Домла Мусонинг таърифича, «қошларини обжувоз қилиб», Элмуродга тикилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪРИФЛАМОҚ 1 Таърифини бермоқ, таъриф қилмоқ; мақтамоқ. Тошкентни, доктор, докторхонани таърифлаб адо қилолмайди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Кетмон уста таърифлаганча бор экан. Т. Ашуров, Оқ от. Пештахталар олдида харидордан кўра кўпроқ уймалашган сотувчилар тилларидан бол томиб, молларини таърифлашади. Н. Аминов, Суварак.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг моҳиятини қайд этмоқ, ифодаламоқ. Темир, «Ҳамма нарсанинг таърифи бор, ҳамма нарсани тушунтириб бера оламан», дейди. У бахтни ҳам таърифлаб берди, кўнглини ҳам, муҳаббатни ҳам.. А. Мухтор, Чинор.

ТАЪРИФЛИ Муайян тавсифга эга, таърифга лойик, таърифга тушган. Сиз таърифли заргарбачча. Мен сизники то ўлгунча. «Эрали ва Шерали». 1961 йилда боғ кучга тўлиб, гуркураб кетди.. Айниқса, анорзор таърифли эди. Газетадан.

ТАЪРИФОТ [а. تعريفات — «таъриф» с. кўпл.] кт. Таърифлар, таъриф ва тавсифлар; мақтовлар. Эрур ким мардлгинедан ёзсалар кўп дostonлар ҳам, Нечук биз сиғдирайлик бир вараққа таърифотингни. Чустий. Қовун ҳақидаги бояги таърифотларнинг барчаси ҳам ҳозир бирдан ёйдан кўтарилади. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪСИП [«таассуб» с. нинг бузилгани]: **таъсип қилмоқ (ёки этмоқ)** с. т. Таассуб қилмоқ, иш-ҳаракатда бировга эргашмоқ, тақлид қилмоқ. Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди.. Обиджонинг шуларга таъсип қиламан деб, мени кўп куйдирди-да! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪСИР [а. تأثير — (хотирида) из, асар қолдириш, таъсир қилиш] **1** Ташқи омилларнинг киши ёки нарса ҳолатини ўзгартириш, қўзғаш хусусияти ва унинг натижаси. Таъсир ва акс таъсир. Ўзаро таъсир. Дорининг таъсири. Иссиқликнинг таъсири. Ўқитувчининг болаларга таъсири. Таъсир кучи. Ижобий таъсир кўрсатмоқ. ■ Сўнги кунларда Навоийдан келган хатнинг таъсирида юрган Бобур Ҳиротдан гап очди. П.

Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кунни бўйи бир стакан ароқ ёки винонинг таъсирида юради.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ерда тунов кунни ёққан ёмғирнинг таъсири бор. Жангчиларнинг юришини оғирлаштиради.* Шухрат, Шинелли йиллар.

Таъсир қилмоқ (ёки этмоқ) Таъсири юзага чиқмоқ, сезилмоқ; таъсир билдирмоқ, ўтказмоқ. *Бўлиб ўтган гап Толиб акага ёмон таъсир қилди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мени афсун билан ҳам ром қилиб бўлмайди, менга заҳар ҳам таъсир қилмайди, гап ҳам!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Санобар ўз сўзларининг Алижонга қандай таъсир этганлигини билиш учун унинг юзига синчков назар ташлади.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

2 Обрў, нуфуз, эътибор. *Бухоро жаҳидлари орасида усмонли туркларнинг ва татар бойваччаларининг таъсири катта эди.* С. Айний, Дохунда.

ТАЪСИРЛАМОҚ кам қўлл. Таъсир қилмоқ, таъсир кўрсатмоқ. *Нервни электр, зарб, иссиқ сув ёки бирорта кимёвий модда билан таъсирлаганимизда, ҳамма вақт мускулнинг қисқарганини кўрамыз.* «Анатомия».

ТАЪСИРЛАНМОҚ Таъсир олмақ, таъсирга берилмоқ, таъсирида бўлмоқ; изтиробга тушмоқ. *Аваз ҳар нарсадан дарров таъсирланадиган, адолатсизлик кўрса, лов этиб кетадиган чарс табиатли..* С. Сиёев, Аваз. *Ёлғизжон қаллиғининг мулоҳазаларидан таъсирланиб, анчагача жим ётди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *У бир нимадан кўрқса ёки таъсирланиб кетса, гапиролмай гўлдираб қоларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Маъсумаой Ойимбибига қайрилиб қаради, унинг ҳолатидан таъсирланиб, настки лабини ташлади, бошини чайқади.* Н. Сафаров, Дон.

ТАЪСИРЛИ Таъсир қила оладиган, таъсир кучига эга. *Энг муҳими, фактларни қуруқ қайд қилмай, уларни бадиий таъсирли ифодаладидир.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Ногоҳ жимжит ва қизгин ҳавони янгради, ҳофизнинг таъсирли овози кўтарилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Обрўли, эътиборли, нуфузли. *Таъсирли доиралар.*

ТАЪСИРОТ [a. تأثيرات – «таъсир» с. кўпл.] Таъсир; таъсирлар. *У организмни ташқи муҳитнинг ҳар хил таъсиrotларидан сақлайди.* «Анатомия».

ТАЪСИРСИЗ 1 Таъсири йўқ, таъсир кучига эга эмас, қор қилмайдиган, кучсиз, заиф. *Таъсирсиз гап.* ■ *Осмонни қизғиш кулранг туман қоплаб, куннинг юзини гира-шира ва таъсирсиз қилиб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Обрўси, эътибори, нуфузи йўқ. *Таъсирсиз одам.*

ТАЪСИРЧАН Яхши таъсир этиш кучига эга, таъсир этиш кучи юқори даражали; таъсирга тез, кучли бериладиган. *Кўёнлар ўзининг биологик хусусиятларига кўра, ташқи шароит омилларига ўта таъсирчан бўлади.* «Фан ва турмуш». *Ҳар бир сўзни ўзига хос оҳангда, таъсирчан қилиб гапира оладиган бу кишининг ҳозирги нутқи салобат билан таъсирчан жаранглади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАЪСИРЧАНЛИК Таъсирчан бўлиш, таъсир этиш кучи, қобилияти. *Кўрсатувга бундай ҳар томонлама ёндашиш, сўзсиз, унинг таъсирчанлик кучини янада оширади.* Газетадан.

ТАЪСИС [a. تأسيس – тузиш, ташкил этиш; жорий қилиш]: **таъсис этмоқ (ёки қилмоқ)** 1) жорий қилмоқ, белгиламоқ. *Меҳанизаторлар Анзура Жўраева номида эсдалик мукофоти таъсис этилишини орзу қилмоқдалар.* «Ўзбекистон кўриқлари»; 2) ташкил қилмоқ, вужудга келтирмоқ. *Илмий жамият таъсис этмоқ.*

ТАЪТИЛ 1 [a. تعطيل – тўхташ, тўхтатиш; беркитиш, ёпиб қўйиш; тарқатиш] 1 эск. Ўқув даргоҳларида, умуман, дарс-машғулот бўлмайдиган кунлар; дам олиш кунлари. *Маҳдум, бу кун сизга таътил [деди мавлоно Фасиҳиддин Султонмуродга].* Ойбек, Навоий. *..чоршанба, пайшанба ва жума кунлари таътил (дам олиш кунлари) бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Мактаб ва б. ўқув юрғларида дарс-машғулотлар тўхтатилиб, ўқувчиларга дам бериладиган (ўқувчилар дам олишга чиқадаган) вақт, танаффус. *Ниҳоят, мактабларда таътил кунлари бошланди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Аҳмад таътил пайтида Фаргона водийсига практикага борди-ю, у ердаги одамларга қойил қолди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Дам олиш, даволаниш ва ш.к. учун ишдан озод қилиб бериладиган маълум кунлар, ишдан озод қилинадиган муддат. *Бошқаларга дам олиш кун, Таътил ойи бе-*

рилар. *Шоир янги ташбиҳ учун Ўлган бўлса тирилар.* Э. Воҳидов. *Мўминов ҳар йили таътил пайтида дам олмас эди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ТАЪТИЛ II шв. фольк. Овқат, егулик; но-нушта; овқатланиш.

Таътил қилмоқ Нонушта қилмоқ, умуман овқатланмоқ. *Ул аллар қандай алл: ёйандоз, мерган, ҳар қайсиси.. ҳар кунига тўқсон ширвознинг этини таътил қилган.. зўр полвондир.* «Алпомиш».

ТАЪТИЛЛАНМОҚ айн. таътил қилмоқ. *Эрталаб таътилланиб, йўлга отландим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ТАЪХИР [a. تاخير — кечикиш, кечиктириш; имиллаш, орқага судраш, кейинга қолдириш] эск. кт. Ўз вақтида келмаслик ёки қилмаслик, бажармаслик; кечикиш, хаёллаш; тўхтаб қолиш; тўхтатиб қўйиш.

Таъхир қилмоқ (ёки этмоқ) Кечиктирмоқ, тўхтатиб қўймоқ. *Нечук иш бўлса, ўз вақтида қилдим, қилмадим таъхир, Садоқат бир-ла қилган меҳнатимни айланиб тақдир.* Ҳабибий. **Таъхирга солмоқ** Кечиктирмоқ, тўхтатиб қўймоқ. **Таъхирга тушмоқ** Кечиктирилмоқ, тўхтатиб қўйилмоқ; ўз вақтида бажарилмаслик. *Дўст аччиғига дўстлар ихлоси бўлса шояд, Таъхирга тушмай ишлар соз бўлса, кулса шояд.* «Муштум».

ТАЪҚИБ [a. تعقيب — орқасидан қувиш; изига тутиш; қувғун қилиш; жазолаш] I Зимдан, билдирмасдан кўз-қулоқ бўлиб кузатиш. *Юриш-туришини таъқиб.* *Таъқибдан қутулмоқ.*

2 Эркин ҳаракат-фаолият кўрсатишга қўймаслик, шу мақсаддаги назорат, кузатиш. *Подшо Иброҳим Султонга аҳли уламою фузало устидан таъқибни ҳаддан зиёд қилмаслик, мумкин қадар уларга тегмаслик кераклигини айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Издан тушмоқ, кетидан қувмоқ, орқама-орқа бормоқ, юрмоқ. *Унинг ҳаракати бир нарсадан шубҳаланиб эмас, аммо орқадан душман таъқибни бўлмадими учун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Таъқиб қилмоқ (ёки этмоқ) 1) кўздан ўтказмоқ, кузатмоқ. *Онаси унинг бутун ҳаракатларини таъқиб қилиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Отабек хомуш ўтирар, Ҳасанали эса унинг ҳолини таъқиб этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўз-қулоқ бўлиб кузатмоқ, назоратда тутмоқ. *Гулсум-*

биби.. қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитгич равишда узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) изидан тушмоқ, кетидан ҳаракат қилмоқ, қувмоқ. *Улоқни олган Содиқжон бойвачча ҳаммадан олдинда, Сулаймон оқсоқол бошлиқ қолган кўпкарчицлар уни қуюндай таъқиб қилиб келишарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Жўрақул дўстлари билан душманни таъқиб қилиб, олдинга силжирди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ТАЪҚИБЧИ Зимдан кузатувчи, таъқиб қилувчи. *Дарахтнинг юқорисига чиқиб олдим.* *Бир марта қувиб ниятига етолмаган бу таъқибчи йиртқич [айиқ] энди жон-жаҳди билан арча устига чиқишга уринарди.* Қ. Султонов, Маймоқполвоннинг таъқибчи.

ТАЭКВОНДО [корейсча: таэ — оёқ + квон — қўл + до — йўл: оёқ ва қўлларнинг ҳаракат йўли, усули] спорт. Эркак ва аёлларнинг ўз вазн тоифаларида (якка ва жамоавий), белгили қоидалар асосида, оёқ ва қўллар билан зарбалар беришдан иборат спорт кураши тури. *Халқаро таэквондо федерацияси.* ■ *Яқинда республика таэквондо федерацияси томонидан ўтказилган спорт йўриқчиларининг малака синови [баҳоланиши] ана шу саволларга жавоб берди.* Газетадан.

ТАЯММУМ [a. تيمم — ният қилиш; бирор мақсадни кўзлаш; сув бўлмаганда қум билан таҳорат қилиш] дин. Сув бўлмаган жойда қум, тупроқ, пахта, тоза мато каби нарсалардан фойдаланиб олинадиган шартли таҳорат. *Уйдан чиқишда қумғонни олиш ёдидан кўтарилгани учун у анча ташвишланди.* *Ҳеч бўлмагандан кейин, либосига қўл уриб, таяммумни адо этди.* Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Сув йўғида таяммум Йўқ нарса ўрнида бошқа нарсдан фойдаланишга, бошқа нарса билан кифояланишга тўғри келган ҳолларда айтиладиган ибора. *Аҳмад Ҳусайн бир оз ўйлашиб тургандан сўнг деди: -Яхши, розиман, сув йўғида таяммум, деганлар-ку.* Ойбек, Нур қдириб.

ТАЯМОҚ I Бирор нарсани иккинчи бир нарсага тегизиб, куч билан итариб турмоқ, тирамоқ. *Тирсақларини тиззаларига таяган ҳолда букчайиб ўтирган Элмурод юздан қўлларини олмай сўради: -Нима қилай? П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Мустаҳкам туриши учун бирор нарса тираб, ўрнатиб қўймоқ. *Қулай бошлаган деворга ёғоч таяб қўймоқ.*

3 Бирор нарсага тегизиб қўймоқ, суямоқ. *Чол ҳассасини деворга таяб қўйди.*

ТАЯНМОҚ I Таямоқ I фл. ўзл. н. *Ҳассага таянмоқ. Қўллари билан столга таяниб олмоқ.*

■ *Кампир.. бир қўлида ҳассасига, иккинчи қўлида Анорхонга таянганича қабристонга йўл олди. И. Раҳим, Ихлос. Султон тиззаларига таяниб ўрнидан турди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

2 *кўчма* Бирор нарсани ҳисобга (асосга) олиб, унга ишониб иш тутмоқ; суянмоқ. *Омманинг ташаббусига таянмоқ. Бизда пахтачилик юксак агротехникага таянади. ■ Ўртоқ Низомиддинов, бундай пайтларда раҳбар органларнинг ёрдамига таяниш керак. С. Аҳмад, Ҳукм. Хон.. кўпроқ сарой амалдорлари, уламо ва тўраларга ён босар ва уларга таянарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Азалдан ер унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигини оширишда алмашлаб экиш самарасига таяниб келинган. «Муштум».*

Тавбасига таянмоқ қ. тавба.

ТАЯНЧ I Нарсани кўтариб, унинг тик, барқарор туриши учун хизмат қиладиган восита; устун, тиргак, тирговуч. *Кўпгина қурилиш ташиқлотлари.. таянчлар ясаш учун металлни беҳуда сарфламоқдалар. Газетадан.*

2 *кўчма* Асос бўлиб хизмат қиладиган, суяниладиган нарса. *Мўл ҳосил тўплаш ойда механизация деҳқоннинг энг кучли таянчидир. Газетадан. Педагогнинг энг қудратли таянчи ҳам ва оромбахш ёстиғи ҳам унинг покиза виждонидир. Р. Усмонов, Одобнома. Табиат фақат инсон тирикчилигининг, ҳаётнинг жисмоний асосини белгилабгина қолмай, маънавий ҳаётнинг ҳам асосий таянчидир. «ЎТА».*

3 *кўчма* Ёрдам ёки ҳимоя қиладиган, қўллаб-қувватлайдиган кимса; ҳимоячи, ёрдамчи, ҳомий. *Зебихон хотинларни зимдан кузатиб ўтирар, уларнинг ичидан ўзига таянч бўладиганларини мўлжаллар ва ўйлар эди. С. Зуннунова, Гулхан. Худодан бошқа таянчим йўқ, ўзи асрасин. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТАЯНЧИҚ I Тутиб, кўтариб турадиган восита; тиргак, устун, тирговуч. *Кўприкнинг таянчиқлари. ■ Бўйин таянчиғи бўлган юқориси еттита умуртқа бўйин умуртқалари деб аталади. «Анатомия».*

2 Стул, каравот ва ш.к. нинг суяниладиган, таяниладиган қисми; суянчиқ. *Наумий буни сира кутмаган эди, ранги ўчиб кетди, креслонинг таянчиғини чангаллаб, ўрнидан турди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

3 *кўчма айн. таянч* 3. *Мен келдим бир дарбадардай ёш тўкиб ҳушсиз, Қани онам.. таянчиғим, кўнглим қувончи? «Шарқ юлдузи».*

ТАҚ I тақл. с. Икки қаттиқ нарсанинг бир-бирига зарб билан урилишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ёнғоқ тақ этиб тошга урилди. Эшик тақ этиб ёпилди. ■ Бошлиқ трубкани яна тақ этиб қўйди. Худди катта бир ишни қойил қилган одамдек, қандайдир димоғ билан хўрсинди. С. Зуннунова, Гулхан. Зокир қўлидаги қадаҳни тақ этказиб, столга қўйди. П. Қодиров, Училдиз.*

Пешонаси тақ этиб деворга тегмоқ Ўз билганидан қолмай, охири иши вой бўлмоқ. *Пешонанг деворга тақ этиб теккандан сўнгина кўзинг очилди. С. Анорбоев, Оқсой. Тақ (ёки тик, туқ) этса, эшикка қарамоқ* Кимсани интизорлик билан кутмоқ. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ, Элмуроднинг йўлига кўзи тўрт эди. Тақ этса, эшикка қарарди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ТАҚ II қ. таққ. *Темурбекнинг шахти кўп баланд! Еру кўкни у тақ тиндирар. М. Али, Гумбаздаги нур.*

ТАҚА I От-улов туёғини зарарланишдан, сирганишдан сақлаш учун туёқ остига михлаб қоқиладиган ярим доира шаклидаги металл буюм. *Отнинг тақаси. ■ Қишлоқ тинчилигини бузган бу якка от туёқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-ялт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ТАҚА II шв. Жуфтнинг бири; тоқа. *Норбой ота.. олти таноб еру бир тақа ҳужизга эга бўлди. М. Ҳаким, Бувнор. ..бир неча қадам йўл босиши билан қўлақоннинг иккинчи тақасини кўриб қолди. «Муштум».*

ТАҚАЛ: тақал қилмоқ Бирор ишни бажаришга дарров киришмай, ўйлашиб қолмоқ, кечиктирмоқ; кетга сурмоқ, галга солмоқ; баҳона қилмоқ. *Тожиҳон, қўйинг шу важҳу тақални. А. Мухтор, Кумуш тола. Ҳаялламай жаллод, энди боринлар, Тақал қилмай, тезроқ бориб келинлар. «Алпомиш». Ёмон хотин кўп қилади тақални, Қирққа*

кирмай оқартирар соқолни. М. Алавия, Ўзбек халқ кўшиқлари.

ТАҚАЛАМОҚ От-улов туёғига тақа қоқмоқ. [*Холхўжа Бўтага:*] *Менга йигит бўл! Бир қошиқ қонингдан ўтаман. Менга хизмат қил! Отларни тақалайсан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАҚАЛМОҚ 1 Тақамоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Ёғочнинг учи деворга тақалган. *Қайиқ бориб қирғоққа тақалди.* ■ *Ҳозир суҳбат Элчибекка келиб тақаладигандай эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Суви анча тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Камар бир одам бемалол энгашиб юра оладиган бўлиб, охири қаерга бориб тақалишини ҳеч ким билмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор нарсанинг битишига, юзага келишига қараб қолмоқ, у билан боғлиқ бўлмоқ. *Рухсатнома ёзилган. Иш суратга тақалиб қолди.* *Бугун у ҳам тайёр бўлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Кўп нарса замонавий машина-ускуналарнинг етишмаслигига бориб тақалади.* «Муштум».

ТАҚАМОҚ 1 Жуда яқинига олиб бориб, етказиб, тегизиб қўймоқ; тирамоқ. *Стулларни бир-бирига тақаб қўймоқ.* ■ [*Маҳкам:*] *Гоҳ қўлида милтиқ, йўлимни тўсади, гоҳ кўкрагимга миниб олиб, кекирдагимга ничоқ тақайди.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Нури ўз юзини йигитнинг юзига тақади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Сўзни, мавзуни бирор ерга, масалага уламоқ, олиб келмоқ, кўчирмоқ. *Шундай қилиб, Ефим Данилович гапни яна қурол-яроққа олиб келиб тақади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Ким ёки нимадандир деб билмоқ, унга боғламоқ. *Ҳамма нарсани динга, худога тақайверма.* Н. Аминов, Суварак. *Область сахро ҳисобига тараққий этиб, келгусида иккига бўлиниб кетса, бу объектив қонун, Аббосов. Сен буни менга тақама, бундан ифво чиқаришинг қийин.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

Деворга тақамоқ Шошириб, гангитиб қўймоқ; таслим бўлишга мажбур қилмоқ. *Бора-бора Қорача Ҳожибнинг ҳазиллари сийқалашиб, ҳамманинг энсасини қотира бошлади.* *Ойсулув эса янги-янги сўзлар, ўхшатишлар топиб, рақибини деворга тақаб қўйди.* М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАСОҚОЛ Узун-узун гуллари эгилиб, ярим доира шаклини оладиган ёввойи чўл ўсимлиги. *Тақасоқол, ёвшан.. кўкариб, юлғунлар қип-қизил гуллади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТАҚАТАҚ 1 Ҳаммаси бирдан, битта ҳам қолмасдан; ёппасига. *Магазинлар, дўконлар тақатақ қулф.* ■ *Уйларнинг эшиклари, деразалари тақатақ ёпиқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бутунлай, тамоман. *Иситма полвоннинг иштаҳасини тақатақ бўғиб, силласини қуритибди.* М. Алиев, Бетоб. *Аллоннинг бир жувози тақатақ тўхтади* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Тўрани кўриб, ҳамма тақатақ тўхтар, икки букилиб таъзим қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАҚА-ТАҚ тақл. с. Бир меъёрдаги тез ҳаракатдан, урилишдан ҳосил бўладиган овоз, шовқинни билдиради. *Поезднинг «тақа-тақи» кишини мудратарди.*

ТАҚАЧИ Тақа ясайдиган ва отга тақа қоқадиган уста. *Мўғуллар.. керакли қуролсозлар, узангисозлар, тақачилар, темирчилар, арвасослар, тўқувчилар ва бошқа касб эгаларини бир чеккага ажратдилар.* М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАЧИЛИК 1 Тақа ясаш ва тақа қоқиш иши, касби. *Тақачилик артели.* *Тақачиликни ўрганмоқ.* *Тақачилик қилмоқ.* ■ *Бўтабой ҳам икки кунда тақачилик дўконини тиклади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Дадам тақачиликни жинидан баттар ёмон кўрса ҳам, тақа ясашга киришди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.

2 тар. Тақачилар ишлайдиган жой; тақачиларнинг дўкони, ишхонаси жойлашган раста, кўча ёки маҳалла. *Бари бир, Маҳкам тинмади, тақачиликка тушиб, бир чети учган сандон кўтариб келди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Очил тақачи Мадумарни танийди, кулоллар растаси тақачиликнинг шундай ёнгинасида.* А. Мухтор, Чинор.

ТАҚАШТИРМОҚ Бир-бирига тақаб, тегизиб қўймоқ, ёнма-ён жипслаб жойлаштирмоқ. *Столни деворга тақаштириб қўймоқ.* ■ *Қизлар бирин-бирин келиб, ўринлари устига ўтирдилар.* *Ўрин қатор ва бир-бирига тақаштириб солинган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАҚВИМ [ا. تقويم — тўғрилаш, тузатиш; баҳолаш; календарь] **1** эск. Сайёра (плане-

та)ларнинг ҳолат ва ҳаракатларини кўрсатувчи йиллик жадвал; юлдузлар жадвали.

2 Йилнинг барча ой-кунлари тартиби билан кўрсатилиб, бошқа турли хил қизиқарли маълумотлар ҳам берилган жадвал ёки китобча. *Стол тақвими. Йиртма тақвим.*

ТАҚВО [а. تقوى — диндорлик, ҳудожўйлик; худодан кўрқиш] *дин. 1* Мустақкам диний эътиқод; художўйлик, диндорлик.

2 Ҳаром-харишдан ҳазар қилиш, ўзини сақлаш, тийиш. [Эшонларнинг] *Тақво эмиш қилмишлари, Яъни шулдир ишлари: Фақир молин чайнарга Утқир бўлган тишлари.* Ҳамза.

ТАҚВОДОР *дин. 1* Мустақкам диний эътиқодли; художўй, диндор. *Элдан бурун масжидларга кетаётган тақводорлардан бошқа кўчаларда ҳеч зог йўқ.* М. Осим, Ўтрор.

2 Ҳаром-харишдан ҳазар қиладиган, ўзини сақлайдиган, тиядиган; пок. *Мулла Маҳмуднинг гапидан кейин баъзи тақводорроқ кам ерли деҳқонлар ҳам қўшимча сифатида бўлиб берилган тоқзордан воз кечиди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚВОДОРЛИК Тақводорга хос иш, хислат; тақводор эканлик. *Бу амир муллик ва тақводорлик билан донғи чиққан бир кимса эди.* С. Айний, Қуллар. *Йигит, хўжа оиласининг тақводорлигини, фуқарога қиз бериш у ёқда турсин, унинг совчисини ҳам оstonадан ҳатлатмаслигини билар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАҚДИМ [а. تقديم — олға силжитиш; юқори лавозимга кўрсатиш, тавсия этиш; бир нарсани бирор кимсага бериш; бир кишини бошқа киши билан таништириш] Тавсия, таклиф. *Юқори идораларнинг тақдимига кўра ишга тайин этмоқ.* ■ *Жамоатчилик асосида ишлайдиган раис (оқсоқол) маслаҳатчилари ўртасидаги вазифалар тақсимоти, раиснинг тақдимига кўра, фуқароларнинг илғини томонидан амалга оширилади.* Газетадан.

Тақдим этмоқ (ёки қилмоқ) 1) тавсия этмоқ, таклиф қилмоқ. *Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди.* Шухрат, Шинелли йиллар; 2) тортиқ, совға сифатида бермоқ, тортиқ (ҳадя) қилмоқ. *Муҳиддиннинг тақдим қилган совғаси Хосият холанинг бошини кўкка етказди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..дарс вақтида мени хаёл суриб ўтиргангани расм-*

га олибди.. Кейин расми менга тақдим этди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ТАҚДИМНОМА [тақдим + нома] Ёзма тақдим. *..жазонинг ҳали ўталмаган қисмини юмшоқроқ жазо билан алмаштириш тўғрисида.. судга тақдимнома топшириш ҳуқуқи берилсин.* Газетадан.

ТАҚДИМОТ [а. تقديمات — «тақдим» с. кўпл.] Бирор нарсани тантанали суратда кўпчиликка таништириш.

ТАҚДИР [а. تقدیر — ҳисоблаб чиқариш, ҳажмини белгилаш; эътироф этиш; фараз, эҳтимол; баҳолаш, қиймат] *1 дин.* Олдиндан белгилаб кўйилган, пешонага битилган кўргилик; ёзмиш, қисмат. *Қора тақдир. Шум тақдир.* ■ *Нима қилардик, бандасининг қўлидан нима келарди.. тақдир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *-У ҳам эмас, бу ҳам эмас, — деди [Кумуш], — ҳаммаси худонинг тақдири!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмад Хусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

Тақдир бўлиб Тақдир юз бериб, насиб этиб, пешонада ёзилгани бўлиб. *Лайлонинг отаси ҳам, онаси ҳам менга ўрганиб қолишди.. тақдир бўлиб, Лайлонинг синглиси Мастурага уйландим.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Тақдир қилмоқ (ёки этмоқ)** 1) насиб қилмоқ, насиб этмоқ, буюрмоқ. *-Худо тақдир қилган бўлса, бу ҳунарни ҳам топамиз, — деди эшон.* С. Айний, Дохунда; 2) муносиб баҳоламоқ, тақдирламоқ. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, Маҳмуд Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Тақдирга тан бермоқ** 1) *дин.* ўз қисматига, кўргиликларига худонинг иродаси, хоҳиши деб, рози бўлмоқ *Тўхта хола ўзини босиб, кўз ёшларини ютиб, тақдирга тан бериб тура қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) умуман кўнникмоқ; чидамоқ. *Ҳасратдан, йиғидан зериккан фуқаро тақдирга тан бергиси келмайди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар.

2 Келгуси ҳаёт; келажак, истиқбол. *Аввал Адолат ўз тақдирдан бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Энди бўлса у ёлғиз ўз тақдирини эмас, ўзига ўхшаган юзлаб хотинқизларнинг тақдирини ўйлайди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Аслида ҳаяжон билан қизларнинг оғзига кўз тикар, гўё ўзининг бундан кейинги*

тақдири уларнинг жавобига боғлиқдек, юраги така-пука эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 Келгуси натижа, унинг нима бўлиши, қандай экани. Ҳосилнинг тақдири ана шу зовурларни ҳар йили, ҳеч бўлмаганда, йил ора тозалаб туришга боғлиқ. Газетадан. *Георгий Синяевский отаси тузган лойиҳанинг тақдири нима бўлганини билиб беришни илтимос қилибди. «Ўзбекистон қўриқлари». Ҳошим аканинг мушоҳадаларига берилиб ўтирсам ҳам, лекин.. хаёлим бояги хатнинг тақдирида эди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.*

ТАҚДИРДА боғл. Шарт маъносини билдиради, шарт муносабатли гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Ҳаммаси эмас, бирон-таси рост бўлган тақдирда ҳам, мен бу гапларни сизга айтмас эдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Агарда кўниб, хўп деса-ку хайр; кўнмаган тақдирда, бу хабарни Отабекка етказсак, зора шунинг билан кўнгли совиб тушса. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тирлик ҳужайра ташқи муҳит билан мунтазам алоқада бўлган тақдирдагина яшай олади. «Фан ва турмуш».*

ТАҚДИРДОШ Тақдири бир, бир хил тақдирга эга. *Мана донгдор пахтакор жувон, Рухсори гулми, қуёш? Кемираркан висолсиз ҳижрон, Сирқирадим тақдирдош. Зулфия, Юрак тўлқинлари.*

ТАҚДИРЛАМОҚ Муносиб баҳо, мукофот ва ш.к. билан нишонламоқ, қадрига етмоқ, қадрини қайд этмоқ. *Буюк хизматларини тақдирламоқ. ■ Бир кеч унинг бу фазилатларини тақдирлаган бўлиб, ресторанга таклиф этди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳамид Олимжоннинг.. хизматларини тақдирлаб, унинг номи абадийлаштирилди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТАҚДИРНОМА [тақдир + нома] Тақдирлаш ҳақидаги ҳужжат, тақдирлаш қоғози. *«Қибрай» дам олиш уйи Ўзбекистон курортлар бошқармасининг тақдирномасига сазовор бўлди. Ф. Исҳоқов, Роҳатижон. Экспонатлар орасида Ғаниевнинг фронтдан ёзган хатлари, жанговар тақдирномалари, гувоҳномалари бор. Газетадан.*

ТАҚИЛЛАМОҚ «Тақ-тақ» этган товуш чиқармоқ. *Эшик тақиллади. ■ Укўзини юмди деунча, хаёлида қорабайир жавлон қилар, тақаларининг тошларга урилиб тақиллаши*

қулоқларига эшитилаётгандай туюларди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТОМОҒИ ТАҚИЛЛАМОҚ қ. томоқ.

ТАҚИЛМОҚ I Тақмоқ фл. мажх. н. Кўрракка тақилладиган нишон.

ТАҚИЛМОҚ II I Тегинмоқ; тегмоқ. *Эшикнинг қулф ва занжири бўлмай, юзига ёпиқ ҳолда турган бўлса ҳам, у [йигит] эшикка тақилмади, машаққатланиб, деворга минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Нутқда, гапда кимса ёки нарса ҳақида тўхтамоқ, гапириб ўтмоқ. *Мағрузачи кўп масалаларга тақилмади.*

ТАҚИМ Оёқнинг тизза ости букиладиган жойи. *Унинг ўзи ҳам сочини иккита қилиб ўриб, тақимига тушириб юришни яхши кўрарди. П. Қодиров, Эрк. Шу заҳоти тақимим, умуман, бутун баданим қичишаётганини пайқадим. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар. -Ия, Обиджон, — тиржайиб гапирди Қамбар, — мен ўйловдимки, улоқни тақимга босиб келасиз, бу ерда қозон осамиз деб, қуруқ томоша денг. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТАҚИМЛАМОҚ От устида ўтирган ҳолда бирор нарсани (мас., улоқни) тақими остига босиб олмоқ. *Орият зўр нарса. Сен ҳам майдондасан. Улоқ отининг елкасида турибди, тақимла. И. Раҳим, Ихлос.*

ТАҚИМОҚ с. т. Айбни бировга ағдармоқ, тўнкамоқ, бировдан кўрмоқ. *Модомики шундоқ экан, рашик тўғрисида бировга айб тақиш қийин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ТАҚИНЧОҚ Узук, исирға, маржон каби тақиладиган зеб-зийнат буюмлари. *Сиз ўша — тақинчоқ, долларга банда, Вилладан дунёга ташлайсиз назар. Зулфия.*

ТАҚИР I от, геогр. Қаттиқ қатқалоқ билан қопланган ер. *Туя қувласа, шудгорга қоч, Илон қувласа — тақирга. ■ Қум уюмлари орасида нуқул гилдан ҳосил бўлган майдонлар учрайди. Бундай жойлар тақир деб аталади. «Ўзбекистон географияси». Оқмаган дарёнинг номидир тақир. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 сф. Гиёҳ ўсмайдиган ёки деярли ўсмайдиган; яйдоқ, яланғоч. *Тўғри, олти-етти йил илгари бу жойлар — Қарши чўли тақир ердан фарқи йўқ эди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

3 сф. Ўт-ўлансиз, ўт-ўлани ердан кўринмайдиган (ўсмаган) даражада. *Кўнишдаги*

тақир ялангликда куни билан тўйиб ўтлаган қўй-эчкилар кавиш қайтариб ётибди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 сфт. Сочи, жуни, туки йўқ; туксиз. ..бавзи ўртоқларнинг алдамчилигини кўрганда, тақир даҳанимга соқол чиқиб кетишига оз қолди. «Муштум». Жамишд шундоқ дераза тагида, тақир гилам устида ухлаб қолди. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди.

5 сфт. кўчма Ҳеч нарса тўшалмаган; яланғоч. Тақир ерда ухламоқ. ■ Йўлдош ака тақир шолчага, худди саккиз қават кўрпачага ўтиргандай, бамайлихотир ёстаниб олди. Ҳ. Назир, Васият.

6 рви. Сира, асло; мутлақо, бутунлай. Бу ишдан тақир хабарим йўқ. ■ [Нодира:] Уй анжомларим, кийимларим кўзимга тақир кўринмади. Ҳамза, Майсаранинг иши. -Кўз тибиб турган ерларимиз эски ариқданки сув ичолмайди, янги ариқдан тақир ичолмайди, яна азалгидай қақраб ётаверади, — деди Ҳасан сўфи. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мумкинми, айтгин ахир? Бу иш ярамас тақир. Қ. Муҳаммадий.

7 Сира қолдирмасдан, тозалаб, қиртишлаб; тозаланган. Сочини тақир қирдирган бир киши сал жилмайиб қараб турарди. С. Анорбоев, Оқсой. У киши [бой] шўрвани иштиради, лекин мойини сузиб ичади, гўштини ейди, менга тақир суяк билан бир коса жирсиз сув келтиради. Ойбек, Танланган асарлар.

8 шв. Чала туғилган чақалоқнинг териси.

Тақир чикмоқ Ўт-ўлани ейилиб тугаб бўлган. Мол оралаб кетган анғизларнинг аллақачон тақир чикқан. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ТАҚИРЛАМОҚ айн. тақилламоқ. Эшик тақирлади. Узоқдан араванинг тақирлаган овози эшитилди.

ТАҚИРЛИК Тақир жой, майдон. Шу куниеқ узоқ-яқиндаги чўпонлар тақирликдаги қудуқ ёнига.. одамлар келиб туришганини эшитишди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАҚИР-ТУҚУР **1** тақл. с. «Тақир» ва шунга яқин товушларни билдиради. [Устaxonада] Болгаларнинг тақир-туқури, ишчиларнинг шўх қаҳқаҳалари баралла эшитилиб турибди. Ш. Умурзоқова, Баҳорни қутлаб. Эъзозхон.. ўй билан ўтирганда, йўлдан мактабга бурилган арава филдиракларининг тақир-туқури эшитилди. Ҳ. Фулом, Машъал. Қулоғига тунука томнинг бир мезёрда та-

қир-туқур қила бошлагани эшитилди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

2 Қақир-қуқур, лаш-луш(лар). Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҚИЯ қ. тақя.

ТАҚИҚ [а. تعقيق — узиш, тўхтатиш; кулоқ солмаслик, бўйсунмаслик] Ман, қатағон. Ислои дини санъатни ўзига хизмат қилдириш билан бир қаторда рассомлик, мушиқа ва қўшиқ санъатига муайян тақиқлар киритди. «Фан ва турмуш».

Тақиқ қилмоқ (ёки этмоқ) Тақиқламоқ. Тақиқ қилинган қўшиқларни айтмоқ. Бесўроқ кириш тақиқ этилган.

ТАҚИҚЛАМОҚ Ман этмоқ, қатағон қилмоқ, тақиқ қилмоқ. Чекишни тақиқламоқ. ■ Бизда йўқ чегара, дину ирқу ранг — Ақл тақиқлаган барча жаҳолат. Ғ. Фулом. Менга зов бошига боришимни тақиқлаб қўйишганди уйдагилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ТАҚИҚЧИЛИК с. т. Тақиқ иши. -Нодон бир кимса тепамда тақиқчилик қилиб турса, билмадим, бу ёғи қандоқ бўлар экан? — деб қўлларини ўйнатиб шикоят қилди қори. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҚЛИД [а. تقلید — ваколат бериш; (амалга) тайинлаш; ўхшатиш] **1** Шахс ёки нарсанинг овози, хатти-ҳаракати ва ш.к. ни иложи борица аниқлик билан, ўзидай қилиб айтиш, бажариш; ўхшатма овоз, ҳаркат қилиш. Шодон аскиялар, пайров ва тақлид Даврани порлатар мисоли чироқ. А. Исроилов. Минг йилдирким, булбул каломи Ўзгармайди, яхлит ҳамшиша. Аммо шўрлик тўтининг ҳоли Ўзгаларга тақлид ҳамшиша. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Ижод, фаолиятда ўзгаларга эргашиш, ўзгалар намунаси асосида иш олиб бориш. Тақлид эса, аксинча, бошқа ёзувчига кўркўрона эргашиш, унда тасвирланган ҳаёт лавҳаларини «ўзлаштириб», механик суратда кўчиришга олиб келади.. Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

Тақлид қилмоқ (ёки этмоқ) **1)** ўхшатма овоз, ҳаракат ва ш.к. ни бажармоқ, қилмоқ. Уқишлоқ корчалонлари ва боёнларининг юриш-туришларини, қилиқларини жуда дундириб тақлид қилади. Ҳ. Шамс, Душман. Фрицларнинг одатлари, юриш-туришларини артист-

лардек ҳаракатлар билан жонли тақлид этиб, масхара қилар эди. Ойбек, Куёш қораймас; 2) фаолият, ижод ва ш.к. да ўзгаларга эргашмоқ, тақлидан иш олиб бормоқ, ҳаракат қилмоқ. Ёмонни танқид қилади, яхшига тақлид қилади. Мақол. ■ *Бола тақлидчи бўлади, у. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

ТАҚЛИД СЎЗ ёки **ТАҚЛИДИЙ СЎЗ** тлш. Турли товуш ёки образларга тақлидни билдирувчи сўзлар. Мас., *тақ, гуп, шарақ-шуруқ, лип-лип, ялт-ялт* ва б.

ТАҚЛИДАН Ўзгага ўхшаб ёки ўхшатиб, тақлид қилиб, тақлид тарзида. *Бу одам аввал уятчан қизларга тақлидан ноз қилиб, кейин ҳалиги беқасам тўн кийган жувонга тақлидан ўйинга тушиб, ҳаммани кулдирди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Хўжабековдан сўнг Саидғози сўз олди. У ҳар вақтдагидек кўримсиз жуссасини раисга тақлидан тиктирган кулранг кителига яширган эди.* А. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚЛИДИЙ Тақлид билан бўлган, тақлид натижасида юзага келган. *Тақлидий шеър. Тақлидий сўз.*

ТАҚЛИДЧИ Ўзгаларга тақлид қилувчи, тақлид йўлидан борувчи. *Тақлидчи шоир.* ■ *Бола тақлидчи бўлади.* С. Зуннунова, Янги директор.

ТАҚЛИДЧИЛИК Ўзгаларга тақлид қилиш; тақлидий йўл (мас., ижодда). *Бу «модернизм», «тақлидчилик» касалидир, уни даволаш керак.* «Муштум».

ТАҚМАГУЛ бот. Сертикан, гули майда ёввойи атиргул; жингул.

ТАҚМОҚ 1 Безак буюмлари, медал, курол ва ш.к. ни тананинг (кийимнинг) бирор жойига ўтказиб, осиб ёки боғлаб ўрнатмоқ. *Бармоққа узук тақмоқ. Кўкракка медал тақмоқ. Қулоққа исирга тақмоқ. Бўйинга маржон тақмоқ. Белеа қилч тақмоқ. Сочга лента тақмоқ.* ■ *Гунафшалар очилди, чакканга тақ, чакканга; Атир ҳиди сочилди, Чакканга тақ, чакканга.* З. Диёр. *Тўғридаги деворга Охунбобоевнинг чақмоқ телпак кийиб, кўкракига қизил лента тақиб тушган сурати ёпиштирилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Тўғнамоқ, чатмоқ. *Кўйлакка тугма тақмоқ. Белбоққа мунчоқ тақмоқ.*

3 Тешигидан ўтказиб кўймоқ, ўтказмоқ. *Кеча сутдек ойдин. Игнага ип тақса бўлади-ган.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

4 Умуман, бир нарсани бошқа нарсага маҳкамламоқ. *Олимов таёқлар тепасига чиллакдай айрилар боғлаб, уларга қизил қоғоздан варрак қулоғидай шокилалар тақиб кўйди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

5 қ. **ТАҚИМОҚ.** *Ўз айбингни бировга тақма.* ■ *Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақётганим йўқ-ку!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Бу битта одамнинг [Раҳмонқуловнинг] одати. Уни сен коллективга тақма..* А. Мухтор, Чинор.

ТАҚОВУЛ [a. تاقابل – бир-бирига юзма-юз. қарама-қарши бўлиш, туриш; таққосланиш, қиёсланиш] с. т. Ўзаро мос, муқобил. *Ҳури билан иккови унга от ҳам кўйиб кўйишган: ўғил туғилса, Элбекка тақовул – Шербек, қиз туғилса, Ҳурига тақовул – Нури кўйишади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚОЗО [a. تقاضاء – вақтнинг ўтиши, тугалланиш; судланиш; хоҳлаш, қатъий талаб (этиш)] Бирор ҳолатдан, вазиятдан келиб чиқадиган талаб. *Замон тақозоси. Ҳаёт тақозоси.* ■ *Тақдир тақозоси билан Акмал шаҳарда яшаб қолди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Козим энди хизмат тақозоси билан Ширинбулоқдаги баъзи ишларни адолат қилгани кетаяпти.* Э. Усмонов, Ёлқин.

Тақозо қилмоқ (ёки **этмоқ**) Шундай бўлишини талаб қилмоқ, кўрсатмоқ. *..Меъмор ҳозирги ёшларнинг эҳтиёткор ва пухталигини кўриб таажжубланар, замон шуни тақозо қилаётир, деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..Абдураҳмонни топиб айт, бор одамларни шаҳардан тезда кўчирсин, фурсат чекинишни тақозо этади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТАҚРИБАН [a. تقريباً – ҳақиқатга яқинроқ; тахминан, қарийб] Тақрибий равишда, тахминан. *Масалани тақрибан ҳал қилмоқ. Тақрибан ҳисобламоқ.*

ТАҚРИБИЙ Жуда ҳам аниқ эмас, лекин ҳақиқий қиймагга энг яқин. *Тақрибий сон. Тақрибий ҳисоблашлар.*

ТАҚРИЗ [a. تقيريظ – рецензия ёзиш; бирор китоб (асар)ни мақtab ёзиш] Илмий, бадиий ва б. турдаги асарга танқидий нуқтаи назардан берилган ёзма баҳо, таҳлил. *Саидий бунга катта бир тақриз ёзиб, Улфатни пролетар мафкурасини ўзлаштириб етмаганликда айблади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Икки йил ўтгач, унинг асарлари тақризларда, адабий-танқидий мақолаларда тилга олинади-*

ган бўлди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ТАҚРИЗЧИ Тақриз ёзган ёки ёздиغان шахс; тақриз муаллифи. *Санжар Сиддиқов.. тарихчи, публицист, таржимон, тақризчи, санъатшунос, педагог эди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ТАҚРИЗЧИЛИК Тақриз иши. У [Аъзам Аюпов] тақризчиликнинг ҳамма турларида икки юзга яқин катта, кичик мақолалар ёзди. Х. Ёдгоров, Боқий умр.

ТАҚРИР [a. تقرر — қарор қилиш; қарор бериш; маъруза, ҳисобот; билдириш, хабар бериш] эск. кт. 1 Хат, мактуб, нома; ёзма асар. *Аммо бу тақрирни.. муайян қатли ом соати етмагунча.. нушида [яширин] тутилмоғи маъқулдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ёзма таҳлил; илмий текшириш.

Тақрир бўлмоқ Ёзилмоқ, ёзма ҳолда яратилмоқ. *Навойи ҳар асарким қилса тақрир, Бўлибдур Андижон лафзида тақрир. Ҳабибий. Тақрир қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ёзмोक, хат ёзмोक; мактуб юбормоқ. Муштум почча! Тушимни сизга тақрир қилиб.. таъбир айтиб беришингизни сўрайман. «Муштум»; 2) фойдазиёни ҳақида мулоҳаза юритмоқ, ўйлаб кўрмоқ; таҳлил қилмоқ. Азизим, ростгўй, бир сўзли бўл, ёлгонни касб этма, Киши тақрир этарда чин-чину афсона-афсона. Ҳабибий; 3) муносиб кўрмоқ, лойиқ деб билмоқ, қисмати, тақдири деб белгиламоқ. Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақрир, Кел, бугун бу захмингга маърифатни дармон қил. Ҳамза.*

ТАҚСИМ [a. تقسيم — қисмларга ажратиш, бўлиш; авраш; ёлвориб сўраш] 1 Қисмга, улушга бўлиш; бўлиш. *Иш тақсими. Даромад тақсими. ■ Қазув тақсими бой учун ҳам, камбағал деҳқон учун ҳам баравар бўлиб, минг таноб ери борга ҳам, чорак таноб ери борга ҳам бир эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 кам қўл. Бўлинган қисм; улуш. *Экканда, тикканда ғойиб Ҳошимбой хирмонда ҳозир бўлар, ҳосилнинг учдан икки тақсимини ўзига оларди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 эск. мат. Бўлиш амали, бўлиш. *Уч тақсим олти (3/6) икки бўлади.*

Тақсим сон тли. Бўлак, улуш ифодаляйдиган сон. Мас., *бештадан, учтадан. Тақсим қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) 1) қисмларга, улушларга бўлмоқ, ажратмоқ; ҳар жойга, ҳар кимга ўз улушини, тегишини ажра-*

тиб бермоқ. Шундан сўнг улар ўртасида иш тақсим қилинди. Ойбек, Танланган асарлар. ..боя жўякларга чим босиб, сув тақсим қилаётганда, кийимлари шилта бўлиб кетса ҳам, бир оғиз индамади. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Аслида тупроқни одил табиат Тақсим айлаган-ку ер юзига тенг. А. Орипов, Юртим шамоли; 2) мат. бўлиш амалини бажармоқ, бўлмоқ. Берилган сонни бешга тақсим қилмоқ.

ТАҚСИМЛАГИЧ тех. Машина, механизм, мотор ва ш.к. да газ, буғ, электр энергияси ва б. нинг юришини, оқишини тартибга соладиган қисм, мослама. *..Ўзбекистондан юборилган ишчилик тақсимлагичлар ва включателлар ишлаб турибди. Газетадан.*

ТАҚСИМЛАМОҚ 1 Тақсим қилмоқ. *Даромадни тақсимламоқ. Кадрларни тақсимламоқ. Совғалар болаларга тақсимлаб берилди. ■ Осон ишда лаззат бўлмайди, Адолат. Кундузи билан ер тақсимлаймиз. Кечаси қарор ёзилади. С. Зуннунова, Гулхан. Мавлон ака нонушта устида бугун қилинадиган ишларни оила аъзолари ўртасида тақсимлади. Ҳ. Фулом, Маашғал. Элмурод.. взводларни тақсимлаб, тезда оқоп қозишга буюрди. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 эск. мат. Бўлиш амалини бажармоқ, бўлмоқ. *Мингни бешга тақсимламоқ.*

ТАҚСИМОТ [a. تقسيمات — «тақсим» с. кўпл.] Бўлак ва улушларга ажратиш, тақсим иши; тақсимлаш, бўлиш. *Даромад тақсимоти. Меҳнат тақсимоти. Тақсимот механизми. ■ Ўқишни битирганимдан сўнг, тақсимот бўйича юборишганди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Назар сув тақсимоти ҳақида бош қотириб ўтирарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Тақсимот комиссияси Комилжонга районга.. йўланма берганини эшитиб, онанинг фиғони фалакка чиқди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

ТАҚСИМЧА Ясси, юза идиш; ликоп. *Ўчоқбошидан бир тақсимчада қовурилган жигар билан майда тўғралган пиёз юборишди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. Нозикхон иккита чуқур тақсимчада норинни уйиб олиб кирганда, суҳбат бўлинди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ТАҚСИР [a. تقصير — қисқартириш, камайтириш; камчилик; сусткашлик, бепарволик] эск. Амалдорларга, бой ва муллаларга ҳурмат билан мурожаат шакли. [Мулла-

дўст:] Тақсирим, бизнинг тожи давлатимиз жанобингиз-да. Ҳамза, Майсаранинг иши. -Гапингиз нукул ҳақиқат, тақсир, — деди Олчинбек.. К. Яшин, Ҳамза.

ТАҚ-ТУҚ «Тақ» ва шунга яқин товуш(лар)ни билдиради *Тақ-туқ қилиб ишламоқ. Ғилдирақларнинг тақ-туқи. ■ Салтанат.. пошнаси баланд туфлиси билан полни тақ-туқ босиб, давранинг ўртасига чиқди.* О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.

ТАҚЧИЛ Кам бўладиган, кам топиладиган, етишмайдиган; камёб, камчил. *Тақчил мол. Тақчил хомашё. ■ Шу иншоотларни ишга тушириш.. сув тақчил ерларни сув билан таъминлашни анча яхшилашга.. имкон беради.* Газетадан.

ТАҚЧИЛЛИК 1 Етишмаслик ҳолати, тақчил ҳол. *Ёғоч, тахта тақчиллиги. ■ Республикамиз суғорма деҳқончилигида маълум даражада сув тақчиллиги сезилиб туради. «Фан ва турмуш».*

2 *иқт.* Илгари белгиланган, режалаштирилган ёки зарур даражадаги маблағ, ресурс, товарларнинг етишмаслиги, танқислиги; дефицит. *Товарлар тақчиллиги. Бюджет тақчиллиги.*

ТАҚЯ [а. طاقية — эҳтиёткорлик; яшириш, бекитиш] эск. Сидирга матодан тайёрланган гулсиз дўппи. *Шоирнинг бошида учли кўк тақяга силлиқ ўралган кўркамагина салла.* Ойбек, Навоий. *Бир оздан кейин эс-ҳушини йиғиб олиб, оёқ товуши келаятган томонга қаради ва эркак киши эканини билиб, тақя устидан ўралган кичкина шол рўмолини юзига тортиди.* Ойдин, Сухбати жонон.

ТАҚҚА Баъзи нарса, ҳаракат ва ш.к. нинг бирдан, бутунлай, батамом юз беришини кучайтириб, таъкид билан билдиради. *Отлар кўприк олдидан таққа тўхтади. Ариқда сув таққа тўхтади. Оғриқ таққа тўхтади. ■ Алимардон тормозни таққа босди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бойваччанинг вазжохатини кўрган хизматкорлар турган жойларида таққа қотиб қолишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ёмғир ёға бошласа, иш таққа тўхтади.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *..осмондан сўнги томчилар тушиб бўлиб, чақмоқ ҳам таққа тўхтади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАҚҚОС [а. تَقَاس — кўз билан ўлчаш, чамалаш; қиёслаш, чоғиштириш] Ўзаро солиштириш, чоғиштириш; қиёс. *Гул дея атаб-*

сан севган ёрингни, Ғузал туюлгандир сенга бу таққос. Уйғун.

ТАҚҚОС ҚИЛМОҚ Бир-бирига қиёс қилмоқ, солиштирмоқ, таққосламоқ. *Бу ўзгаришларни бирор нарсага таққос қилиш қийин. Элар, юртлар, одамлар ўзгарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАҚҚОСЛАМОҚ Қиёсламоқ, солиштирмоқ, чоғиштирмоқ. *Фактларни таққослаб кўрмоқ. Таққослаб бўлмайдиган юксак суръатлар. ■ У.. тор йўлининг ҳар икки томонидаги ғузларни таққослади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *У ўзича ҳар икки қишлоқни бир-бирига таққослаб кўрди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Олтмиш йил оламни қилиб томоша, Нимани кўрибман — таққослаб ёздим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТАҒАЙЮР [а. تغير — ўзгариш, бошқа тусга кириш; ўзгарувчанлик] эск. кт. Ўзгариш, тусини ўзгартиш, ўзга тусга кириш. *Ҳолингизда тағайюр кўраман, ўтиринг, — жой кўрсатди Соҳиб Доро.* Ойбек, Навоий.

ТАҒИ с. т. Тағин, яна. *Шомуроднинг аччиғи келиб, Чандана чолга тағи бир сўз айтиб турган экан.* «Ёдгор». Қизил гул очилар ғунчадан-ғунча, Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча. «Равшан».

ТАҒИН *рвш 1* Бунинг устига, бундан ташқари, устига-устак; яна, *Тағин бир-икки киши гапириб, янги раҳбардан мамнун эканликларини изҳор этишди.* Н. Аминов, Суварак. *Ферузнинг имоси билан тағин уч-тўрт сипоҳи унга шукрона келтирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ундан кейин тағин бир йиғилишга боришга тўғри келади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Тақрор марта; қайтадан, яна. *Бир пайт бурчакдан, охур томондан тағин шитирлаш эшитилди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Ўртада тағин сўзсизлик, ўнғайсизлик бошланди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

3 *юк. вzf.* Таъкид, ҳадиксираш каби маъноларни билдиради. *«Тағин Тошкентдек азим шаҳарда танноз қизлардан биронтасига кўнгил бериб қўйган бўлмасин», деган ваҳима босди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Мен сени шаштингдан қайтариб қўйган бўлмай тағин..* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАҒОЙИ эск. кт. айн. **ТОҒА.** Алишернинг тағойилари Ҳусайн Бойқаро ҳазратларининг яқин одамлари бўлганлар. Ойбек, Навоий.

ТАФОФИЛ [а. تغافل — ўзини эътибор-сиз, бепарво, беғамликка солиш; билиб билмасликка олиш] *кт.* Кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олиш; гофиллик. *Бир табассум бирла сайд этдинг кўнгилини аввало, Охири нозу тағофил бўлди иш, эй дилрабо.* Ҳабибий.

Ўзини тағофилга солмоқ Кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олмоқ. *Гарчи муддао кун каби ошкора бўлган бўлса ҳам, нима учундир қутидор яна ўзини тағофилга солиб сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲАЙЮР [а. تحير — ҳайрон бўлиш, тонг (қойил) қолиш; хижолат бўлиш; довдираш] *эск. кт.* Жуда ҳам ҳайрон бўлиш, нима қилишни, нима дейишни билмай қолиш; ҳайронлик, ҳайрат. *Бу сўзни эшитиши билан чол таажжуб ва таҳайюрда қоладир.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ТАҲАММУЛ [а. تحامل — зиммасига олиш; бошдан кечириш; тоқат, сабр, чидам; тўзим] *эск. кт.* Қийинчиликка бардош бериш; чидаш; чидам, сабр, тоқат. *Ҳар қандай ташқи душман унинг [Ҳусайн Бойқаронинг] ерига босиб кирса, ҳар қандай бек исён кўтарса, у қайғурмас, ёлғиз ғазабланар, ҳам таҳаммул ва сабот билан сафар чораларини кўрар эди.* Ойбек, Навоий.

Таҳаммул қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бардош бермоқ, чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; сабр-тоқат билан кутмоқ. *Бек.. яна ярим соатга таҳаммул қилсангиз, ошини еб, йўлга тушасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кифояланмоқ. *Тушда иштаҳа бўлмай, қовун билангина таҳаммул қилганларидан, қорин оч, бунинг устига-устак, жазирама офтоб.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ТАҲ-БАТАҲ [ф. تهته — остма-ост; қаватма-қават] *кам қўлл. айн. қатма-қат.* Кўнгилини ғунча янглиғ таҳ-батаҳ қон айладинг кетдинг. Муқимий. *Ой, юлдузлар таҳ-батаҳ, Ёйилганда оқшомги салқин..* Р. Бекниёз, Мо-вий тўлқинлар.

ТАҲДИД [а. تهديد — дўқ қилиш, қўрқитиш] *кт.* 1 Қўрқитув, дўқ, пўписа. *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қўрбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ, таҳдид билан мухрлашга тиришдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нусратилла меҳмоннинг кўзига қараб туриб, таҳдид билан айтди: -Чиқиб кетинг!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Таҳдид қилмоқ Таҳдидли хатти-ҳаракат қилмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ. *У Ҳамидани чақириб олиб, Ҳайдарга таёқ билан таҳдид қилиб қўйди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *-Йўқол, кўзимга кўринма! — бек овозини кўтариб таҳдид қилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бирор фалокатнинг, қўрқинчли воқеанинг содир бўлиш хавфи; хатар, хавф. *Таҳдид солмоқ.* ■ *Биламан, ҳаётим таҳдид, хатарда.* У. Кўчқоров. *Бу пунктда барқарор бўлган армия кучлари душманнинг сўл қанотини катта таҳдид остида қолдирганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҲДИДЛИ Таҳдид солувчи, қўрқинчли, хавфли; таҳдид ифодаловчи. *Замира бошини кўтариб, унинг кўзидаги заҳарли олов бугун жуда таҳдидли эканини кўрди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Баширжон қоғоздан кўз узиб, чолга таҳдидли тикилди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ТАҲЛИКА [а. تحليكه — ҳалоқат, ўлим; йўқ бўлиш, завол] Бирор фалокат, ҳалоқат, бахтсиз ҳодисанинг содир бўлиш хавфи туғилган ташвишли ҳолат, шундан қўрқиш (чўчиш) ҳисси. *Сел таҳликаси эсон-омон ўтди.* ■ *Аҳмад Ҳусайинни кўриш биланоқ ҳаргал қўрқув ва таҳликани унутса-да, юрагининг бир чеккаси ҳаммиша ғаш бўлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Беш кунлигим борми, йўқми, уни таҳлика остига қўйиб нима қиламан.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *..бояги таҳлика хаёлидан узоқлашиб, қалбида илиқ туйғулар уйғонди.* П. Қодиров, Бобур.

ТАҲЛИКАЛИ Бирор фалокат, ҳалоқат, бахтсиз ҳодисанинг юз бериш эҳтимоли, хавфи бўлган, таҳликага солувчи, хавфли. *Таҳликали кунлар ўтиб, қиз ўзига келди-ю.. гул япроғидек юзининг чўтир бўлганини пайқаб, яна ўзини йўқотди.* С. Шамсиева, Шифокор. *Андижон кўчалари таҳликали бир сукутга чўмган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТАҲЛИЛ [а. تحليل — тарқатиш, (куртак) ёзиш; текшириш, суриштириш; ҳал қилиш, очиш] 1 Нарса, ҳодиса ва ш.к. ларни моҳият, қонуният ва б. жиҳатлардан текшириш, ўрганиш иши. *Илмий таҳлил. Эстетик таҳлил.* ■ *Фан учун тажриба ва фараз, қиёс ва таҳлил жуда зарур.* А. Раҳмонов, Ҳурмат-эҳтиром. *Адабий танқид эса илмий тадқиқот ва таҳлил йўли билан яратган янги-*

ликларини ўзи жорий қилади. У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Бирор нарса, маълумот ва ш.к. ни маълум нуқтаи назардан ўрганиш, баҳолаш. *Эртаси кун чўлни яна қадамлаш бошланди. Яна ўлчаш, суратга олиш, таҳлилларни дафттарга кўчириш давом этди.* Р. Ўроқов, Қарши чўлида. *Менимча, бу тўғрида [мактуб ҳақида] ҳеч қандай таҳлилнинг лозими бўлмаса керак.* Чунки бунинг аҳамияти ҳаммамизга маълум. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

3 Бирор нарсанинг таркибини белгилаш ва унинг моҳиятини тадқиқ этиш. *Кимёвий таҳлил. Лингвистик таҳлил. Сўзнинг морфем таҳлили. Синтактик таҳлил.*

Таҳлил қилмоқ (ёки этмоқ) Таҳлил ишини бажармоқ, таҳлилий иш ўтказмоқ (**таҳлил** ҳар учала маъносиди). *Нотиқ ўз сўзининг асосий қисмини юбилярнинг ижодий-илмий фаолиятини чуқур таҳлил қилишга бағишлади. «ЎТА».* Аммо мана шу зиддиятларни чуқурроқ таҳлил қилишга ҳали халқнинг онги етмасди. К. Яшин, Ҳамза. *Ишларни таҳлил қилиб, керакли ташкилотларга кўнгироқ қилди.* С. Нуров, Нарвон. *Сўзни синтактик таҳлил қилганда, синтактик ҳодисалар, синтактик бирликлар, уларнинг типлари, ифода материали ва шу кабилар белгиланади. «ЎТА».*

4 дин. Дафн маросими олдиан марҳум тепасида давра олиб, тиловат қилиш.

ТАҲОРАТ [а. طهارة — тозалик, поклик, ювиниб тоза бўлганлик; ҳожатдан сўнг сув билан тозаланиш] *дин.* Ибодат қилиш, намоз ўқиш, қуръон тиловат қилиш олдиан бет, қўл, оёқ ва б. аъзоларни ювиш, покланиш, шундай покланган ҳолат. *Таҳорат қилмоқ (олмоқ).* ■ *Сўфи азонни айтди, гарчанд таҳоратим бўлмаса ҳам, кириб жамоат билан намоз ўқидим.* Ф. Фулом, Шум бола. *Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдига обдастада таҳорат суви қўйиб, меҳмонхонага чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳозир таҳорат олдим. Намози жумани ўқиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Таҳорат ушатмоқ (ёки синдирмоқ) Ёзилмоқ, бўшалмоқ; ҳожатга бормоқ. *Меҳмонлар ўринларидан туриб, увушган оёқларини уқалаб, керишиб, ким қўл ювишга, ким таҳорат ушатишга тарқалди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАҲОРАТХОНА [таҳорат + хона] **1** Таҳорат олиш, ювиниб покланиш учун мосланган махсус хона. *Масжид таҳоратхонаси.*

2 с. т. Ҳожатхона, халохона. *Никоҳ-никоҳда, ош-ошда қолиб, куёвни қидириб кетганлар. Ниҳоят, ярим кечада ҳаммомнинг таҳоратхонаси ёнидаги бир оғилнинг охуридан қонига белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲРИР [а. تحرير — озод қилиш; тузатиш, муҳаррирлик қилиш; ёзиш, асар ёзиш] **1** Ёзма ишни, асарни тузатишлар киритиб яхшилаш, тузатиш. *Мақола таҳрирге берилди. Асар таҳрирдан чиқди. Китоб профессорнинг таҳрири остида босилди.* ■ *Тўғламдаги.. айрим мақолалар таҳрирге муҳтож.* Ф. Абдуллаев, Икки хил ёрдам.

Таҳрир қилмоқ Таҳрирдан ўтказмоқ. *Замира оқшомлари Очил билан бирга ишлашни, у ёзган, таҳрир қилган нарсаларни оққа кўчиришни тасаввур этиб, юраги гурсиллаб ура бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Саудий ҳикояни бир ҳафтада тамом қилиб, Илҳомга кўргани берган эди, икки кундан сўнг уни Аббосхоннинг қўлида таҳрир қилинган ҳолда кўрди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Таҳрир ҳайъати** Китоб, журнал, газета ва ш.к. нинг нашри-ни тайёрловчи, унга илмий-методик раҳбарлик қилувчи кишилар гуруҳи. *Луғатнинг таҳрир ҳайъати авзолари.*

2 эск. Ёзиш, ижод қилиш. *«Нуқта лаб устида бежодур», дедим, айди кулиб: «Саҳв қилмиш котиби қудрат магар таҳрирда.»* Фурқат. *Аризани шу мажлисда, мулла Абдурахмон ҳузурда ёзилиши мувофиқ кўрилиб, муфти таҳрирге ўтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТАҲРИРИЙ Таҳрирге оид. *Таҳририй иш. Таҳририй тузатиш. Таҳририй хато.*

ТАҲРИРИЯТ [а. تحريریت] Нашриёт органларининг нашр ишларини олиб бориш, қўлёзма матнларини ишлаб, нашрга тайёрлаб бериш ва нашр жараёнида терилган матнларнинг тўғри-нотўғрилигини текшириш ишларини амалга оширадиган бўлими ва шундай бўлим ходимлари. *Саксонни қоралаб қолган бу инсонни, таҳририятдаги хонамга кириб келганларида, дастлаб танимадим.* Газетадан.

ТАҲРИРЧИ с. т. Таҳрир қилувчи, таҳрир ишларини бажарувчи; муҳаррир; мусаҳҳиҳ.

ТАҲСИЛ [*а. تحصيل* — эга бўлиш, эгаллаш; йиғиш, тўплаш; ҳосил қилиш, ўрганиш (илмни)] **1** Ўқиш, билим олиш. [*Абдишукур*] Таҳсилини чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Таҳсил учун Истамбул ёки Мисрга жўнаш орзуси маблағ йўқлигидан амалга олмади. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо мадрасаларда дунёвий илмлардан таҳсил бермасак, хароб бўлғаймиз. С. Сиёев, Аваз.

2 Ўқиш мавсуми, дарс-машғулотлар даври. Таҳсил бошланиши билан ҳар бир тўда муллаваччалар патнис ясаб.. домлаларнинг олдига олиб кирар.. эдилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

Таҳсил қилмоқ (ёки этмоқ) Мутолаа қилмоқ, мустақил равишда ўқимоқ, ўрганмоқ; билим олмақ. *Искандаро бир неча йил мактабда қуръон таҳсил қилиб, ўқиш-ёзишни ўргангандан сўнг, уйда қолган.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Билим, маълумот. *Сиз ибтидоий ва ўрта таҳсилни тамом қилгансиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лекин мадраса таҳсили уларни қониқтирмасди. Шунинг учун улар «Тараққиёт», «Хуршид».. ҳамда «Вақт» сингари газета ва журналларни ярим тунда.. мутолаа қилишга киришар эдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

Таҳсил олмақ (ёки кўрмоқ, топмоқ) Маълум ўқув юртида ёки бирор мутахассис раҳбарлигида ўқимоқ, билим, маълумот олмақ. *Хусайнбек афанди асли хоразмлик бойлардан бўлиб, Туркияда таҳсил олган.. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ғиёсиддин Бухоронинг Девонбеги мадрасасида таҳсил кўриб юрган пайтларида отаси уни оқ қилади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳажимхон Водилий аввал Бухоро, кейин Самарқандда таҳсил топган мулло одам экан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАҲСИН [*а. تحسین* — яхшилаш, такомиллаш; тузатиш; маъқуллаш, мақташ] **1** Мамнуният билан, маъқуллаб берилган юқори баҳо; мақтов, тасанно. *Кўпчиликнинг таҳсин ва раҳматига сазовор бўлиб, яхши одам деган номга муносиб бўлиш осон эмас.* Шукрулло, Яхши хулқ — яхши хусн. *Фуломжон, қозининг кўз қарашиди аллақандай илқдлик, ҳатто таҳсин сизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Таҳсин ўқимоқ (ёки айтмоқ) Кўкка кўтариб мақтамоқ, юксак баҳоламоқ, тасанно ўқимоқ. *Шаҳодат муфти унинг ақлига таҳсин ўқий-ўқий, нос чекиб, ўз жойига ўлтирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 унд. с. кам қўлл. Балли, офарин. -*Таҳсин-таҳсин!* — дейди Хатиб домла [мулла Обидга] ҳасадли таажжуб билан, — тоза ҳам пулни қирдик, денг.. *Таҳсин-таҳсин!* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАҲҚИР [*а. تحقير* — нафратланиш, жирканиш; менсимаслик, ҳақоратлаш, камситиш, хўрлаш] *кт.* Хўрлаш, ҳақорат қилиш, камситиш; ҳақорат. *Ойша холанинг таҳқири ва ёлғизлик алами билан куйиниб турган Майна бармоқ учи билан бетига тушган ёш томчиларини сидириб, ўзида қандайдир енгиб бўлмас бир куч сизди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Кекса она очлик-муҳтозликда, таҳқир ва тубанликда кун сайин сўлиб, бойнинг бостирма ёнидаги қора ҳужрасида қизининг ўз кўлида жон берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Таҳқир қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳақорат бўлувчи, хўрлик келтирувчи гап-сўз айтмоқ, иш қилмоқ. *У қайнота-қайнонанинг муттасил таҳқир қилишига чидай олмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бари бир, ҳар қандай ёлғон кимнидир таҳқир этади.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ТАҲҚИРЛАМОҚ Таҳқир қилмоқ, хўрламоқ. *..шу сохта маълумот асосида тергов бошланиши.. мени қаттиқ таҳқирламоқда.* О. Ёқубов, Излайман. *Толиб ака ҳар қандай андишани йиғиштириб қўйиб, Аҳмадни ҳар қадамда таҳқирлай бошлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАҲҚИРЛИ Таҳқир, ҳақорат ифодаловчи, таҳқирловчи; *Таҳқирли кулги. Таҳқирли пичинг.* ■ *Мирзакаримбойнинг бундай муомаласи йўлчига таҳқирли бўлса ҳам.. куттилмаган бир ҳодиса эмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАҲҚИРОМУЗ [таҳқир + *ф. آمیز* — ўхшаш, каби] Таҳқир мазмунидаги, ҳақорат ифодалайдиган. *Таҳқиромуз гап.* ■ [*Америка офицерида*] *Ўзининг улуғворлиги, давлати билан кибрланадиган одамлардагина бўладиган таҳқиромуз табассум пайдо бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Аёл эрига беписанд, таҳқиромуз қаради.* Н. Аминов, Суварак.

ТАҲҚИК [a. تحقيق – бажариш, амалга ошириш; текшириш, бирор нарсанинг ҳақиқатини излаш, текшириб кўриш, аниқлаш] эск. кт. Текшириш, суриштириш; аниқлаш. *Таҳқиқ, тафтиш битган кунийёқ ўзим огоҳлантирурман. Ойбек, Навоий. Афсус, жанобларини Тошкентда учратолмадим. Таъқиб, таҳқиқ кучайди.. А. Ҳакимов, Илон издан.*

ТЕАТР [лот. theatrum < юн. theatron – томошахона] **1** Актёрларнинг сахнадаги ҳаракатлари орқали ҳаётни, ҳаётий ҳодисаларни бадний равишда акс эттирувчи санъат тури, шу санъатга асосланган томошалар. *Қўғирчоқ театри. ■ Китоб нашр этиш, театр, кино, телевидение ва радиога катта эътибор берилаётганининг гувоҳи бўлдик. Газетадан. Кино, театр каби санъат турлари орасида адабиёт ҳам тарбиянинг энг фаол ва самарадор омилларидан биридир. «Фан ва турмуш».*

2 Шундай санъат воситасида томошалар қўйиш билан шуғулланувчи муассаса. *Навоий номидаги опера ва балет театри. Ёш томошабинлар театри. ■ -Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста ўйновчилар йўқ, – изоҳ бера бошлади Абдишукур. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Шундай санъат намойиш қилинадиган, томошалар кўрсатиладиган жой, бино. *Театр томошабинлар билан лиқ тўлган эди. Бу ерда яна битта муҳташам театр қад кўтаради. ■ [Алимардон] Театр этагидаги боққа киргандагина ўзига келди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

4 с.т. Актёрларнинг сахнадаги ҳаракати орқали кўрсатиладиган томоша; спектакль. *Эсингда борми, райондан театр кўриб келаяётган кечамиз, аравада Сотиболди, ашула айтამиз, деб Канизакни қистади, кўнмагандан кейин, сочидан тортди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ТЕАТРЛАШТИР(ИЛ)МОҚ Бирор-бир асар ёки бўлиб ўтган воқеа-ҳодисани театрда кўрсатиш учун мослаштирмақ, қайта ишламақ. *Театрлаштирилган томошалар. Театрлаштирилган ҳикоя. Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини театрлаштириш.*

ТЕАТРУ с.т. эск. Театр. *Бир кунда бир сахна учун бир кассадан ҳам театруга, ҳам картинага белат сотилди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ТЕАТРШУНОСЛИК Театр тарихи ва назариясини ўрганувчи фан. *Ўзбекистонда театршунослик мустақил фан сифатида 20-асрнинг 50-йилларида шаклланди. «ЎЗМЭ».*

ТЕБРАНГИЧ Тебраниб, ликиллаб, қимирлаб турадиган нарса. *Соат тебрангичи.*

ТЕБРАНИШ 1 Тебранмоқ фл. ҳар н. Ғўзаларнинг шамолда тебраниши. ■ *Тебраниш ёки тебратиш уйқуни тезроқ келтиради. Газетадан.*

2 физ. Тебранувчи ҳаракат; муайян вақт оралиқларида такрорлашиб турадиган ҳаракат. *Эркин тебраниш. ■ Тебраниш контури радиотехника қурилмаларининг асосий элементидир. «Физика».*

ТЕБРАНМА 1 Тебранадиған, чайқалиб турадиган. *Тебранма стул.*

2 физ. Тебранишдан иборат бўлган (қ. **тебраниш 2**). *Тебранма ҳаракат.*

ТЕБРАНМАС 1 Ликилламайдиган, қимирламайдиган.

2 кўчма Ўзгармайдиган, мустаҳкам. *Мусобақада ютиб қишиш учун энг аввал ғалаба қилишга зўр хоҳиш ва тебранмас ишонч керак. Ф. Мусажонов, Чиқинди.*

3 Ўта лоқайд, парвойифалак, тепса тебранмас. *Инсон соғлиги учун шунчалик жон куйдириб, баъзи тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак. С. Анорбоев, Оқсой.*

ТЕБРАНМОҚ 1 Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга бир текис ҳаракат қилмоқ; чайқалмоқ. *Соат капгири бир текис тебранмоқда. Салмоқдор бошоқлар шамолда майин тебранади. ■ Шифтга осиглиқ беланчак бир текис тебранаркан, токчадаги чироқ нурида ҳовли юзига узун-узун соя ташлаб ўтарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Куй бошланиб, раққоса ўйинга тушиши билан, атроф жимжит бўлиб қолади. Ҳамма ўтирган жойида тебранарди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

2 Умуман қимирламоқ, силкинмоқ. *Шу вақт яна бир қармоқ ёғочи тебраниб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

3 Нотекис ҳаракат қилмоқ, у ёқдан бу ёққа чайқалиб юрмоқ, лапангламоқ. *Машина шаршара кўпригидан ўтиб, катта шағал йўлга тушгач, ўнқир-чўнқир жойларда тебрана бошлади. И. Раҳим, Ихлос.*

4 Жойидан кўзгалмоқ, қимирлаб қўймоқ; жилмоқ. *Ўтирганлар бир тебраниб олишди. С. Аҳмад, Ҳукм. ..бойвачча хотинининг икки*

қулоғига чанг солди. *Шаҳзодаҳон жойидан тебранмади.* К. Яшин, Ҳамза.

5 кўчма Жойидан бўшаб, путурдан кетиб, қимирлайдиган, лиқиллайдиган бўлмоқ, омонат бўлиб қолмоқ. *Оқ подшонинг тахти тебрана бошлади.* ■ *Шаҳри вайрон бўлса, султон тебранар.* «Муродхон».

6 кўчма Амал-тақал билан юриб, ўтиб турмоқ (рўзғор, ҳаёт ва ш.к. ҳақида). -*Бозорлар яхшими? -Бир нави.. ҳарчи тириклик тебраниб туради, ука! А.* Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қишлоқ каттакон бўлеани учун, бу иш ҳам ёмон бўлмади, рўзғоримиз тебраниб турди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

ТЕБРАТМОҚ 1 Тебранма ҳаракатга келтирмоқ, бир текисда у ёқ-бу ёққа чайқалтирмоқ; умуман қимирлатмоқ. *Бошни тебратмоқ. Бешиқни тебратмоқ.* ■ *Майин тонг шабадаси ранг-баранг гулларни секин тебратиб, атирларини ҳар ёққа сепади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узун сариқ қапирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соат узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Жойидан кўзғатмоқ, бирор томонга сурмоқ, силжитмоқ, қимирлатмоқ. *Уни ҳеч тебратиб бўлмайди, шунақанги оғир карвон.* ■ *Амир Бадриддин.. кучли ҳамлалар билан душманни аста-аста тебратиб, ҳаракатдан маҳрум қилишга тиришарди.* Ойбек, Навоий.

3 кўчма Ларзага келтирмоқ, солмоқ. *Мен гапимни тамом қилиб, эндигина блиндажга тушиб кетмоқчи эдим, қандайдир снарядларнинг чинқириғи қулоққа хунук эшитилди ва бирин-кетин гумбуллаб, ўрмонни тебратиб юборгудек бўлди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

4 Бирор ишни олиб бормоқ, юргизмоқ. *Оилани тебратмоқ.* ■ *У [Маҳмуд Торобий] ..саҳардан то шомгача меҳнат қилиб, катта рўзғорини тебратиб турарди.* М. Осим, Маҳмуд Торобий. *Икки ўғил уйни гулдай тебрата бошлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Бундан кейин дехқончиликни билмасиз тебратиш қийин-да.* Ҳ. Назир, Энг муҳими. *Гапига гап топиб беролмай, сувга тушган мушукдай бир чеккада ўтиришлик ҳолинг бор экан, идора тебратиш сендақага йўл бўлсин.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Қалам тебратмоқ Ижод қилмоқ, ёзмоқ. *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил*

қалам тебратяпти. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Ёзувчи қандайдир таниш манзарани, таниш шахсни кўз олдига келтириб туриб, қалам тебратади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ТЕВА айн. **туя.** *Қатор тевааларга сепини ортиб, Мардликнинг юртига етук қиз келди.* Ф. Гулом. *Бир қултум сув битта ҳаёт билан баб-баравар бўлган, битта тева нажот бўлиб кўринган тақирлар ахир шу чўлнинг ўзи эмасми? А.* Пўлат, Чўлдаги машғал.

ТЕВАЛАШМОҚ шв. Жанжаллашиб уришмоқ. *Тегази билан тевалашадиган Эгамберди подачи бекор юриб ҳоримайдиган, кўса бўлиб қаримайдиганлар хилидан эди.* Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ТЕВАНА(К) қ. **тегана.** [*Маҳсидўзинг*] *Бошқоронги бўлган хотини «Анор олиб келинг», деб унга сира тинчлик бермайди.. тантиқлик ва ноз билан бир унинг қўлидан теванагини тортиб олади, бир ипини узади.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ТЕВАРАК 1 Кузатувчи, сўзловчига ёки бошқа шахс, нарсага нисбатан ҳамма ёқ, томон, жой, атроф. *Теваракка кўз югуртирар экан, Олимовнинг ҳам пешонаси тиришиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Яна теваракдан одамлар тўхтовсиз равишда бу ерга келмоқда эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сувонжон теваракни қоплаб олган қоронғиликка кўрқинч тўла кўзлари билан тикилар, бутун вужуди билан ўз нидосига бирор жавоб кутарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор нарсанинг гир атрофи, айланаси. *Ҳовузнинг теварагида тераклар усган.* ■ *Ўзининг.. тевараги текис қилиб қирқилган қора соқол ва чиройли мўйлови.. билан замонасининг қорни катта бойларига сира ўхшамаган Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хилма-хил ёввойи гуллар теварагида ранг-баранг капалаклар базм қуради, асаларилар гувуллади.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 кўчма Бирор шахс, гуруҳ, куч ва ш.к. нинг бирлаштирувчи доираси, атрофи. *У [Қудрат] ўз теварагига Фуломжон, Замон, Барот полвон сингари ёру дўстларини йиғиб, уларнинг ёрдам ва мададлари билан қишлоқ мазлумларининг ҳақ ва ҳуқуқларини қўлидан келганича ҳимоя қилиб, уларга балогардон бўлиб келади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 Атрофида бўлган, атрофидаги. *Ёлғиз Тиктепа қишлоғидагина эмас, теварак қишлоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги экиндаги муваффақияти оғиздан оғизга юриб кетди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Теварак боғларда тўлади янроқ, Меҳнаткаш дарахтлар тиклайди қаддин.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

5 кўм. *взф. кам қўлл.* Атрофида. *..ваҳима ва таҳликали ҳолга қирқ ёш теварагида тушганидан далолат беради.* Газетадан.

ТЕВАРАКЛАМОҚ с.т. кам қўлл. Атрофлаб, ҳар томондан ўраб олмоқ; қуршамоқ. *Кўзини очсанг, шунча халқни кўрар, теварақлаб турган жаллод — мирғазабни кўрар.* «Равшан».

ТЕВАТ шв. Ит. *Теватга суяк ташлаганингдан кейин ўз ҳолига қўй, қандай ғажиса, шундай ғажисин.* «Қанотли сўзлар». *Тўрт томон елига кўкраги очик, Эшакдай теват ҳам ётибди беун.* Миртемир.

ТЕГ с.т. Таг. *Катта толнинг тегида Совур нонвойнинг дўкони бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кимсан — Мирзакаримбой теги паст, қашшоқ қизга уйланса, мен қандай чидайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЕГАЖАК Бировнинг аччигини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишувчи, тегажаклик қилувчи, шундай хусусияти кучли. *Ўзи шўх бўлгани учун, Раънога шўх, тегажак йигитлар кўнроқ ёқарди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТЕГАЖАКЛИК Бировнинг аччигини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишиш, ҳазиллашиш. *Нури.. йигитларга ҳазиллашишни, тегажакликни яхши кўрар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Анвар гўштни тўғраб, яна тегажакликни бошлади: -Тўйинглар қачон, ҳай қиз? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Тегажаклик қилмоқ Ҳазил-хузул билан, ўйнашиб тегишмоқ. *Ҳароми, нуқул бизга тегажаклик қилади.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЕГАЖОҒЛИК айн. **тегажаклик.** Ҳазилхузулни яхши кўрадиган Карим қори уста *Мақсудга тегажоғлик қилиб: -Устоз Саъдий бизнинг уста Мақсудни кўрмаган эканлар-да, — деди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТЕГАНА I махс. **I** Пойабзал қолипнинг устки ва остки қисми орасига қоқиладиган пона.

2 Чарм ва ш.к. қалин-қаттиқ нарсаларни тикишда ишлатиладиган катта йўғон игна.

ТЕГАНА II **I** махс. Тегирмон тошлари орасидан чиқаётган ун тушиб йиғиладиган гардишсимон жой.

2 Отларда бўладиган, тери остини шишириб, қабартирадиган касаллик.

ТЕГАРЧИК шв. Арава гилдирагининг гардиши, тўғини. *Сидиқжон энги ва этакларини қоқди, отни чиқариб, араванинг тегарчигига боғлади-да, бостирмага кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТЕГДОР с.т. Тагдор, тагли, тубли. *Тегдор, обрўли бой экан, лекин кундошлик ёмонда.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЕГИЗМОҚ I Тегмоқ фл. орт. н. *У машинага ҳеч кимни тегизмайди. Мерган ўн ўқнинг ҳаммасини нишонга тегизди.* ■ *Отабек.. Кумушнинг манглайига қўлини тегизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап тегизмоқ қ. гап **I.** *Курагини (ёки елкасини, ёнбошини) ерга тегизмоқ* Курашда, беллашувда енгмоқ, ғалаба қилмоқ. *Ҳеч бир Хўросон наҳлавони.. ҳали унинг [Мухаммад Саид наҳлавоннинг] ёнбошини ерга тегизган эмас.* Газетадан. **Тил тегизмоқ** қ. тил **3.** **Қўл тегизмоқ** қ. қўл.

2 *кўчма* Гапнинг мазмунини кимсага қаратмоқ, гап билан кимсага танбеҳ, дашном бермоқ. *-Кўйнидан тўкилиб, кўнжиги тушган, — Утап Бўронбекка тегизиб пичинг отди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТЕГИНМОҚ кам қўлл. Дахл қилмоқ, тутинмоқ; гап-сўз ёки қўл билан тегмоқ. *Эшикни очса ҳам, идиш-товоқларга тегинса ҳам, тарс-турс, қарс-қурс қилиб, кимдандир уч олаётгандай бўларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ҳолин билмай, ҳар ким ҳалок бўлади, Ким бунга тегинса, тайин ўлади.* «Алпомиш».

ТЕГИРМОН Фаллани, донни янчиб ун қилиш учун мосланган, махсус қисмлардан иборат, сув, шамол, электр энергияси ва ш.к. кучи билан ишлайдиган қурилма. *Сув тегирмон. Шамол тегирмон. Тегирмон тоши. Тегирмонга дон олиб бормоқ.* ■ *Сой бўйида беҳисоб дарахтлар орасига кўмилган тегирмон гувулар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Ирмоқлар анҳорларга қўшилиб, тегирмон, обжувозларни ҳаракатга келтиради.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Шундай қурилма жойлашган бино, жой. *Менга қара, чопиб тегирмонга бориб кел! Озгина бугдўйга ун алишиб келасан.* С. Сиёев,

Ёруғлик. *Тегирмон Шўхсойнинг бўйида жойлашган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Бир тегирмон сув Бир тегирмонни юргизишга етарли сув. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бошида тегирмон тоши юргизмоқ** Жуда қаттиқ қийнамоқ, азоб бермоқ, жабр-зулм ўтказмоқ. *..этларимни ништар билан тилсинлар.. бошида тегирмон тоши юргизсинлар! Мен сиздан ажралмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Тегирмон боши** Тегирмон жойлашган жой. *Ҳайдар ота шу ўй билан тегирмон бошига етганини ҳам билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Тегирмон навбати билан** Ҳар қандай ишнинг ўз муддати, бунда ҳар кимнинг навбат билан келадиган тартиб ўрни бор (бўлади), деган маъноли ибора. *Нега шошасиз, тегирмон ҳам навбати билан. Тегирмон тоши* Тегирмонда донни эзиб майдалаш, ун қилиш учун ишлатиладиган, махсус тайёрланган тош. *..бир ўғил билан ерга михланиб ўтиравериш, тегирмон тошидек, уни кун сайин эзиб юборарди.* Д. Нурий, Осмон устун. **Тегирмон қилмоқ (ёки тортмоқ)** Донни тегирмонда ун қилмоқ. *Отамнинг дўсти Маҳкамбой ака тегирмон қилдириб қўйган чакса зоғора унни орқалаб, орқамга қайтдим.* С. Абдулла, Ёшлик йилларим. **Тегирмонга тушса, бутун чиқади** Ҳар қандай ноқулай, ёмон ҳолатдан қутулишнинг йўлини топадиган, удабурон маъноли ибора. *Тинчлан, қизим.. у келади. Келадиган вақт бўлқолди. Отамурод – тегирмонга тушса, бутун чиқадиган йигит.* М. Мансуров, Ёмби. **Тегирмонига сув қуймоқ** Кимсанинг бирор иш-фаолиятига (одатда, салбий деб қаралувчи ишига) кўмаклашмоқ, унга куч бермоқ. *Наҳотки дўст билан душманни ажратолмайсиз. Наҳотки муттаҳамларнинг тегирмонига сув қуйганингизни сезмасангиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЕГИРМОНЧИ Тегирмон эгаси, хўжайини ёки тегирмонда ишлайдиган киши. *Сафарали – бизнинг тегирмончимиз. Жуда қизиқ йигит.* А. Қаҳҳор, Картина. *Эшик очилиб, юзлари оппоқ чанг тегирмончи йигит қириб келди.* Н. Ёқубов, Кўнгил пиёласи.

ТЕГИРМОНЧИЛИК Тегирмонда ишлаш, тегирмончи иши, касби. *Тегирмончилик унга ота мерос, эртаю кеч тегирмон ат-*

рофида айлангани айланган. А. Қаҳҳор, Картина.

ТЕГИШ 1 Тегмоқ фл. ҳар. н. *Экспонатларга тегиш ман қилинган. Нафсониятга тегиш. Жиғига тегиш.* ■ *Осонми, киши нима бўлишини билмайди, бош ёстиққа тегиши бор.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Аҳмаднинг бўлимга фойдаси кўп тегиши мумкин, қобилиятли бола..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Расамадда, тақсимотда кимсага тегадиган улуш, ҳисса. *Матқовулнинг тегиши бўлса ҳатто қарзларини ҳам қоплаёлмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Насиба, ҳақ. *Ҳаммаси сизнинг тегишингиз, ҳеч кимга қараманг. Балиқни олинг!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Хонтахта устида нон кесиб, болаларнинг тегишини алоҳида-алоҳида қилиб тайёрларкан, кўчада аллакимларга гапирётган Абдуҳафизнинг овози эшитилди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТЕГИШИНЧА кам қўлл. айн. **тегишли 3.** *Халқ депутатлари туман, шаҳар кенгашлари тегишинча туманга бўйсунувчи шаҳар ҳамда шаҳардаги туман бюджетини ва унинг ижросига доир ҳисоботларни ҳам тасдиқлайдилар.* Газетадан.

ТЕГИШЛИ 1 Талабга, вазиятга, қонунқоидага ва ш.к. га мос, мувофиқ; шу жиҳатдан керак, лойиқ, лозим бўлган. *Тегишли хулоса чиқармоқ. Тегишли чораларни кўрмоқ. Тегишли ҳужжат кўрсатмоқ.* ■ *Бу хабарни профессорга билдирдим, ундан тегишли консультация олдим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Элмурод ҳам унинг феълени билиб, ҳар бир саволига тегишли жавобни бериб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пахтакорларнинг ҳамшиша ўз сўзларининг устидан чиқиши учун тегишли шароит ҳам яратиб берилиши лозим.* Газетадан.

2 Кимса ёки нарсага қарашли, алоқадор, тааллуқли бўлган. *Уларнинг [хотинларнинг] чағир-чуғур аралаш қаҳқаҳалари ҳовлини янгратади. Гулнорга тегишли тўрдаги бир уй, бир айвон жимжит.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўстон, бу гап сенга тегишли.* С. Зуннунова, Янги директор. *Абдулазиз, ўғиллари отларни сугориб, араваларни шай қилиб қўйганини, карвонсарой соҳиби ҳам унга тегишли одам эканини.. айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Дадам ҳар кишининг ўзига тегишли гапни айтадилар, – деди Онабиби Бозорқулга.* А. Мухтор, Чинор.

3 Дахли бўлган, муайян, белгили. Сенлар билан тегишли жойда гаплашаман, эртагаёқ домла-имомлар билан орани очди қиламан. С. Кароматов, Ҳижрон. *Тегишли юқори ташкилотга етиб борган иғвони текшириш учун зудлик билан тўрт-беш кишидан иборат комиссия жўнатилди. Э. Усмонов, Ёлқин. Сессия, шунингдек, халқ депутатлари тегишли Кенгаши депутатларининг камидан учдан икки қисмининг ташаббусига биноан ҳам қақрилиши мумкин. Газетадан.*

4 Ўзига яраша, лозим бўлган; керакли. *Текинхўр ва безорилар одил суд томонидан тегишли жазосини олди. Газетадан. Соиб Исмоиловнинг жасоратидан руҳланган жангчиларимиз душман ҳамласига тегишли жавоб бердилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ТЕГИШЛИК 1 Боғланиш, алоқа, дахлдорлик. *Аҳмаджоннинг назарида, бу ишлар, бу юришлар, тоғ оралиғига солинган бу уйлар — ҳаммаси ортиқча, урушга ҳеч тегишлиги йўқдай кўринар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 с.т. айн. **тегиш 2.** *Колхозчи пахтадан тегишлигининг тенг ярмини, чорвадан тегишлигини эса мутлақо ололмади. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

3 айн. **тегишли 2.** *Абдураҳмон.. айниқса орада хонга тегишлик ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ТЕГИШЛИЧА Керакли, лозим бўлган даражада. *Бироқ Иттифоқ идораларида биз келтирган далилларга тегишлича қулоқ солишмаяпти. Газетадан.*

ТЕГИШМОҚ 1 **Тегмоқ** фл. бирг. н. *Болалар ҳеч нарсага тегишмасин. ■ Тенгқурлари.. Назаровни ҳурмат қилганлари ҳолда.. «Ғози», баъзан «Ғози чиллашир» деб жигга тегишарди, С. Анорбоев, Оксой.*

2 **Тегажаклик қилмоқ, ҳазиллашмоқ.** У [Сидиқжон] *..бутун звенони гуллашиб ашула айтар, одамларга тегишар, кулар, кулдирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Қачондан бери қизларнинг суҳбатидан қочадиган бўлиб қолдингиз? — кулиб унга тегишди Муҳаррам. Шухрат, Шинелли йиллар.*

ТЕГИШҚОҚ **Тегииш**ни, ҳазиллашишни яхши кўрадиған; тегажак, ҳазилкаш. *Маҳмуднинг қизариб, кулумсираганича нари кетганини кўрган бир аёл тегишқоқ дугонасини жеркиб берди. С. Зуннунова, Олов. Обиджон юмалоқ, калта бўйин ийигит бўлиб, ёшликдан*

шўх, гандон ва тегишқоқ ўсган. И. Раҳим, Барно.

ТЕГЛИ с.т. Тагли, тубли.

ТЕГЛИК с.т. Таглик, остлик.

ТЕГМОҚ 1 **Бир-бирига ёки бир нарсага бевосита ёнма-ён, учма-уч келиб тақалмоқ, ёпишмоқ, уринмоқ.** *Шафтолилар мевасининг кўплигидан ерга тегиб ётибди. Парда ерга тегиб турибди. Кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча, Энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча. Мақол. ■ Бир маҳал кимнингдир қўли елкасига теккандек бўлди. С. Аҳмад, Юлдуз. Дилшод мусича унга қўл чўзганда, сўри орасидан ўтказилган электр симига тегиб, ерга қулаган эди. Газетадан. У ихраб-сихраб ёнбошига ўгирилган эди, ўпкасига шамол тегиб, йўтал тутди. «Муштум».*

2 **Зарб билан урилмоқ, Мевали дарахтга тош тегар.** Мақол. ■ *Хотин чарс беданадай патиллаб, қочмоқчи бўлганида, юзини карнайгулнинг поясига уриб олди: юзи бутуқча ёмон тегди, кўнгли озди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Тўп бориб, Бувинисо холанинг кўчага қараган деразасига тегиб, бир кўзини чил-чил қилди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Немис муккаси билан йиқилди. Унинг автомати Бектемирнинг қўлига қаттиқ тегди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

3 **Томиб, сачраб, суркалиб из, доғ қолдирмоқ, юқмоқ. Пальтонизга бўёқ тегибди.** ■ *Сенинг соқолинга теккан бир қатра шира менинг фуқароларимга бир кунлик овқат бўлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Енгингизга қон тегибди, қаранг! Мирмуҳсин, Меъмор.*

4 **Қўл, куч билан тегинмоқ, ушламоқ; дахл қилмоқ. Агар тегса, мен ҳам туширман, деб лунжини пойлаб турибман.** Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу ғўзларнинг шохлаб кетиши асосий шохнинг бирон сабаб орқасида синганлиги ёки мол-ҳол текканлиги натижаси, бу илмга маълум. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Нусратилла кирмади. -Бир тийингизга текканим йўқ, — деб ичкари ҳовлига ўтиб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сувсар кемирувчиларга қирон келтирган бўлса ҳам, уй паррандаларига тегмайди. Газетадан.*

5 **кўчма Дахл қилмоқ, таъсир этмоқ. Э, сенга тегиб кетдим, ҳали.. Бировларни.. камситишга ким ҳуқуқ берди сенга? П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг бу гапи бошқаларга ҳам тегиб кетди.. К. Яшин, Ҳамза.**

6 Бориб ёки келиб етмоқ (мас., юборилган нарса ҳақида), топширилмоқ. *Телеграмма тегди. Хат билан совға ҳалиям теккани йўқ.* ■ *Бир неча кундан сўнг ушбу мазмундаги хат қўлимга тегса ажаб эмас.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Дид ва ихлос билан безатилган ўн иккита ранго-ранг китобча журналхонларга бориб тегди.* Газетадан.

7 Расаматда маълум ҳисса, улушга эга бўлмоқ, улушига тушмоқ, насиб этмоқ. *Сув чиқади-ю, лекин бойга яраша чиқади. Бу сувдан бизга туянинг думи ерга етганда тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ягона стул Аҳмадга тегди.* Ф. Мусажонов, Нозик масала. *Баъзан жон бошига базўр ярим стакандан тегадиган ичимлик сувини гул тагига қуйишар эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

8 Хотин бўлмоқ, турмушга чиқмоқ. *Хуш, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегарминдингиз?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Кошкийди қорача бўлиб туғилган бўлсам, кўргами, калгами тегиб, сизнинг.. сўзларингизни эшитмас эдим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсага шу сўз англаган нарса бўлишини, етишини билдиради. *Фойдаси тегмоқ.* ■ *Ётоқхона биносини чор атрофдан кўм-кўк дарахтлар қоплаган бўлса ҳам, бизга бунинг нафи тегмайди.* «Гулдаста». *Уларнинг гуноҳини енгиллаштириш керак, худо ёрлақаб, зора бизга ҳам бир оз савоби тегиб қолса!* У. Исмоилов, Сайланма. *Ишқилиб, дустларига зарари тегмаса бўлди — бошқасидан кўрқмайди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Асабига тегмоқ қ. асаб. Боши ёстиққа тегмоқ қ. ёстиқ. Гап тегмоқ Танбеҳ, огоҳлантириш ва ш.к. тарздаги гап бўлмоқ, айтилмоқ, шундай гап эшитмоқ. *Насибанинг ўзи ўқишни хоҳламаса, ҳеч кимга гап тегмайди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бўлмаса сизларга ҳам, менга ҳам гап тегди.* «Гулдаста». **Елкаси ерга тегмаган** 1) курашда бирон марта ҳам йиқилмаган; 2) мусобақа, беллашувларда ҳеч ютқазмаган. *Асакалик машҳур қиморбоз Қулматқора «тўртол»чиларнинг елкаси ерга тегмаган кузури эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Жавоб тегмоқ** Рухсат берилмоқ, жавоб бўлмоқ. *Бугун Шерзоднинг палата-сидаги семиз беморга жавоб тегди.* Ў. Ҳо-

шимов, Нур борки, соя бор. **Жағи-жағига тегмай** Тўхтамай, тинмай, бидиллаб гапир-иш ҳолати. *Сатторқул бош врачнинг кабинетида кирди-ю, жағи-жағига тегмай сайраб кетди.* «Муштум». **Жигига тегмоқ қ. жиг. Жон(и)га тегмоқ қ. жон.** *Камбағаллик жонга тегмаган вақт, жонига тегмаган одам бўлганмикин?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Иззат-нафисига тегмоқ қ. нафсониятига тегмоқ. Ит теккан** Номусига тегилган, ифратини йўқотган аёлга нисбатан қўлланувчи ибора. *Агар ит тегмаган бўлса, покман, номусим жойида десанг, кел, бери кел.* М. Мансуров, Ёмби. **Кўз тегмоқ қ. кўз. Кўнглига тегмоқ қ. кўнгил. Нафсониятига тегмоқ** Кишининг кадр-қиммати, иззати нафсини, гурурини ерга урмоқ, топтамоқ. **Одам (ёки инсон) оёғи тегмаган** Инсон бўлмаган, келмаган, инсон қадам қўймаган. *Бу ер одам оёғи тегмаган тўқай.* «Чалпак ёққан кун». **Орқасига (ёки елкасига) офтоб тегди қ. офтоб. Оғзи(га) тегди қ. оғиз.** *Эркак кишининг оғзига тегдими.. Юринг, боққа чиқамиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Олма, ўрик ва шу каби тар мевалар ҳам бирин-кетин пишиб, одамларнинг оғизларига тегди.* К. Яшин, Ҳамза. **Пешонаси деворга тегмоқ қ. пешона.** *Пешонам деворга бориб тақ этиб тегди. Онам, келинойим, ўртоқларим ҳақ.* «Ёшлик». **Текканга тегиб, тегмаганга тош (ёки кесак) отмоқ** Ҳамма билан уриш-жанжал қилиб юрмоқ, тинч юрмаслик. *У[Асрора] ёшлигида текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Текин пул, текин маишатдан талтайиб кетган Аҳмедов ҳозир текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган бўлди.* «Муштум». **Ярасига тегмоқ қ. яра.** *..яхши кўрган бу одамини мақтайман деб, унинг ярасига тегиб кетганини билмай қолди.* А. Мухтор. *Бўронларда бордек ҳаловат. Қитиғига тегмоқ қ. қитиқ.* *Бир қитиғига тегайми, зора йигитлик гурури ваража қилса!* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. **Қулоққа тегмоқ** Эшитилмоқ. *Болам, сен қайдан эшитдинг?! Сенинг қулоғинга тегмасин, деб юрар эдим.* «Ёдгор». **Қўли тегмоқ қ. қўл. Шох хизматига киргандан бери эса деярли қўли тегмай қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. **Қўли қўлига тегмаслик қ. қўл.** *Далаларда ҳаёт қайнайди, бободехқоннинг қўли қўлига тегмайди.* Газетадан. **Қўндоқда теккан қ. қўндоқ.** *Ана шу мудир Салимовнинг қўндоқда теккан бир касали бор.***

«Муштум». **Ғашига тегмоқ қ. ғаш.** *Зиммасига тушаётган вазифа Собирнинг ғашига тегди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ҳамиятига тегмоқ қ. ҳамият.** *Унинг охириги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ТЕГРА *кт.* Теварак, атроф. *Теграси деворсиз, фақат тоғлар билангина ажратилган участка жуда серфайз, гаштли кўринди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Ўзини ўзи бошқариш органлари амал қиладиган ҳудудларнинг теғралари аниқлангунга ҳамда йиғинларнинг раислари қонунда белгиланган тартибда сайлангунга қадар уларнинг вазифаларини бажариб туриш шахарча, қишлоқ.. кенгашлари раислари зиммасига юклатилсин.* Газетадан.

ТЕЖАБ-ТЕРГАМОҚ Сарф-харажатда, рўзгор ишида аяб, режа билан иш тутмоқ. *Пулни тежаб-тергаб, расамади билан ишлатмоқ.* ■ *Биз ўзимиздаги саноқли ўқларни энди тежаб-тергаб ота олар эдик.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.

ТЕЖАМ 1 Эҳтиёт қилиб, аяб, ўз ўрнида ишлатиш, тежаш, иқтисод. *Тежам масаласи ҳамията зўр амалий аҳамиятга эгадир.* ■ *Тежам билан ишлатсанг, уй-рўзгоринг бут бўлар.* «Қанотли сўзлар».

2 Тежаш туфайли қолган, орттирилган фойда. *Тежам ҳисобига илғорларни мукофотламоқ.* ■ *..Ҳар сафар ўзлари ўйламаган тежамларнинг келиб чиққанидан мамнун бўлишди.* Газетадан.

ТЕЖАМКОР Тежам билан иш тутадиган, тежаб ишлатадиган. *Тежамкор ишчи.* *Тежамкор бухгалтер.* ■ *У [Умид] бошқа ўртоқларига қараганда анча тежамкор, феълан босиқ.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЕЖАМКОРЛИК Тежам билан иш тутиш, шу тарздаги иқтисодий тартиб. *Иситиш қурилмасида тайёрланган иссиқ сувдан тежамкорлик билан фойдаланинг.* Газетадан. *Бугунги машғулот «Қурилишда тежамкорлик» мавзусида бўлади.* «Саодат».

ТЕЖАМЛИ 1 Тежашга, тежамкорликка имкон берадиган, тежайдиган. *Тежамли машина.* *Тежамли ишлаб чиқариш усули.* ■ *Табий газ фақат тежамли ёқилғисига бўлиб қолмасдан, тенги йўқ химия хомашёси ҳамдир.* А. Абдуқодиров, Газ химия хизматида. *Бригадалар пахтани қоп-қанорсиз ташиш-*

дек тежамли ва қулай усулни қўладилар. Газетадан.

2 *айн.* **тежамкор.** *Сиздек инсофли, тежамли одамларни айрим ташкилотларга, айниқса, қурилишларга биттадан бошлиқ қилиб қўйса борми, бунақа исрофгарчиликлар бўлмасди!* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТЕЖАМЛИЛИК *айн.* **тежамкорлик.** *Корхона жамоаси тежамлилик йўлидан бориб, кўплаб электр энергияси ва хомашё тежаяпти.* Газетадан.

ТЕЖАМОҚ 1 Ортиқча сарфга йўл қўймасликка ҳаракат қилиб иш тутмоқ, аяш, тежам билан сарфламоқ. *Умиднинг қийинчилик билан катта бўлганини ҳамма биларди — кийимни яхши кийиши, пулни тежаш ҳам шундан.* Мирмуҳсин, Умид. *Малахов қанча аяб, тежаб отмасин, ўқи кутгандан тез тугаб борарди.* Шўхрат, Шинелли йиллар. *Минутларни тежанг, ўтмасин дамлар.* Р. Бобожон.

2 Исроф қилмаслик йўли билан орттирмақ, ишлатмай, сарфламай қолдирмоқ. *Шундай бўлса ҳам, тушликка чиққанда, ярим соатгина вақтни тежаб, ошхонадан чиқди-ю, Ҳалим бобонинг боғига йўл олди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ем-хашакдан моҳирона фойдаланиш туфайли чорвадорлар кўп миқдордаги донни тежаб қолдилар.* Газетадан.

3 Кимсани ёки ўзини эҳтиёт қилмоқ, аямоқ, сақламоқ. *Болани ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди, уни тежаб, тергаб туриш керак.* ■ *Қутидор қизининг пешонасини ушлади: -Эй, ҳа.. Кумуш, ҳали иссиғинг бор, — деди. — Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб, бурканиб ёт, терласанг — ёришсан, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЖАМСИЗ 1 Тежашга имкон бермайдиган, ортиқча сарфга йўл қўядиган. *Тежамсиз машина.* *Тежамсиз технология.*

2 Аямасдан, пала-партиш сарфлайдиган, тежашни билмайдиган. *Тежамсиз аёл.*

ТЕЖАМСИЗЛИК Тежаб-тергамай, тежамкорликка рия қилмай сарфлаш; исрофгарчилик. *Тежамсизлик билан ишламоқ.*

ТЕЖОҒЛИ Тежашга, тежамкорликка асосланган; тежамли. *Тежоғли иш — бежоғли иш.* Мақол.

2 Ишлари яхши йўлга қўйилган, ҳар нарса ўз жойида, тартибга солинган, саранжом-саришта. *Сирдарё соҳиллари — кўз илғамас*

асрий дашт. Ардоқли ўлка бугун — ясоғли ва тежоғли. Миртемир.

ТЕЗ [ф. تيز — ўткир, кескир; ўювчи, аччиқ; санчилувчан; зийрак, сезгир; илдам, жадал; чаққон] **1** Орадан кўп вақт ўтмасдан, оз (қисқа) вақт ичида; дарров, тезда. *Мажлис тез тугади. Бола ўқиш-ёзишни тез ўрганди. Воқеалар тез ривожланмоқда. Шошмасанг, тез етарсан, шошгандан ўзиб кетарсан.* Мақол. ■ *Борди-ю, кўклам серём-ғир келгудек бўлса, ер тез етилмайди, экин кечикиб кетади.* Н. Сафаров, Халича Ахорова. *Ҳаво айнияти, укажон. Бунақа ҳавода чўққига чиқиш хавфли, Тоғда қоронғи тез тушади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Тез кунда (ёки кун ичида), **тез орада**, **тез фурсатда** (ёки фурсат ичида) Орадан кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгандан кейин, қисқа фурсатда, оз муддатда. *Азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сорахон тез фурсат ичида унинг кўнглидан Мунисхон ишқини ювиб чиқарди.* А. Қаҳҳор. Сароб.

2 Дарҳол, шу топда, шу он, зудлик билан. *Нақ пешин вақтида Ёрмат чой-нон олиб келди, уларни ерга қўймасдан, Йўлчини койиди: -Тез чиқинг-е.. куннинг иссиғини сезасизми?! Ойбек, Танланган асарлар. Қудрат тез жавоб айтолмади. Сингисини, шу билан бирга ўзини ҳам юпатиш учун баҳона ахтарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бой тез фаҳмлади-да: -Шундайми, жиян, — деб кулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тез айтиш Ўзбек халқ оғзаки ижодининг янглишиб кетиш мумкин бўлган қофиядош, ўхшаш сўзларнинг жумлаларини адашмай, тез талаффуз қилишдан иборат бир тури. **Тез бўл** Вақт ўтмасдан, дарров ҳаракат қил, имиллама. *Юринг, тез бўлинг. Ҳамро опам бетоб бўлиб қолди.* Туйғун, Зулфизар.

3 Меъёрдагига нисбатан олдинроқ, илгарироқ. *Бола отасининг сўзларидаги маънони дуруст тушунмагани учун бунчалик тез ва осон «хўп» деди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сидиқжоннинг онаси Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Катта суръат билан, шахдам, жадал. *Тез ишламоқ, Тез юрмоқ. Тез ўқимоқ.* ■ *Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар,*

«қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Йиллар шу қадар тез ўтардики, ҳа-ҳув дегунча у олтишидан ошиб, пайғамбар ёшига яқинлашмоқда..* Мирмуҳсин, Меъмор. *У, Дилбарга етиб олиш учунми ёки қаттиқ ҳаяжонга тушганиданми — тез қадам ташлай бошлади.* «Гулдаста».

5 сф. Дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *Жуда тезсиз-да, Аҳмаджон, бердисини эшитмай бўғасиз-а!* С. Кароматов, Ҳижрон. *Э.. мен бу ишга аралашмас эдим, бу йигитнинг ўзи тезроқ.* Н. Сафаров, Уйғониш.

Жаҳли (ёки аччиғи, феъли) тез Дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *Шомми калнинг жаҳли жуда тез бўлиб, юрагида кек сақловчи киши эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Домланинг аччиқлари тез, асабий мижоз эканликларини айтиб ўтган эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Хотининг, бунақа феъли тез экан, [болани] олиб кетмагани ҳам дуруст.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тили тез** Тезда қизишиб, бидиллаб кетадиган, гап бермайдиган. *Оҳ, ўғлим, ёшсан, тилинг тез, ўнг-терсига қарамай гапираверсан.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

6 с.т. Жуда тез ишлайдиган, тезкор. *Жуда тез уста.*

Зеҳни тез Зеҳни, ақли ўткир, тез фаҳмлаб оладиган, фаросатли. **Тез ёрдам** Оғир беморларга шошилинч ёрдам кўрсатиш хизмати. *Тез ёрдам машинаси. Тез ёрдам чақирмоқ.* ■ *Ҳамма шаҳар ва туманларда тез ёрдам станциялари ишлаб турибди.* Газетадан.

ТЕЗАК [ф. تيزك] **1** Ҳайвон ёки қуш ахлати; гўнг. *Мол тезаги.* ■ *Йигитлар қўйларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ётган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўрдан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар.* С. Айний, Куллар. *-Оқ қушларнинг тезаги оплоқ бўлар экан, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Қуриган ёки ёқиш учун махсус қурилган гўнг (асосан, мол гўнги). *Ҳайдар.. ўчоқ ичига кўмиган ўтни очиб, устига бир дона тезак қўйиб, пуфлаб, бир оз яшнатди.* С. Айний, Куллар. *Ўчоқда тезак милтиллаб ёнар, қора човғум биқир-биқир қайнарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Тенг тенги билан, тезак қопи билан Хар ким мавқеи, обрўйи жиҳатидан ўзига тенг, мос, мувофиқ киши билан бўлиши лозим, деган маънодаги мақол. *Тенг тенги билан, тезак қопи билан! Бозоров — бир қоп тезак! Адолатнинг тенги — Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЗАКЛАМОҚ Табиий ҳожат чиқармоқ, ёзилмоқ (хайвон ва қушлар ҳақида). *От тезаклади.*

ТЕЗАКХОНА Тезак сақланадиган ёпиқ жой, саройхона. -*Офарин!* — эшон ясама кулди. — ..*Тинчгина бол чайнаб юрган одам, тезакхонада истиқомат қилибсиз.* И. Раҳим, Тақдир.

ТЕЗАУРУС [юн. thesauros — хазина, бойлик] тлш. 1 Муайян тилдаги барча сўзларни қамраб оладиган, уларнинг матнда қўлланиш ҳолатларини тўла-тўқис акс эттирадиган луғат.

2 Бирон-бир илм-фан соҳасига оид сўзлар мавзу тартибида жойлаштирилган ва улар ўртасидаги семантик (жинс-тур, синонимик ва б.) муносабатлар акс эттирилган идеографик луғат.

ТЕЗГИЗАК Ёғоч канаси.

ТЕЗГИР [ф. تيزگير — тез, чаққон олувчи] Овни тез оладиган, олгир. *Тезгир бургут. Тезгир този.*

ТЕЗДА(Н) рвш. Орадан кўп вақт ўтмасдан, қисқа муддат ичида, оз фурсатда; дарров. *Қишининг биринчи ярми қуруқ келди. Икки мартагина қор ёғиб, тезда эриб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча клубга борган хотиннинг Адолатга кўзи тушиши билан, ранги ўзгариб кетди. Лекин тезда ўзини ўнглаб олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бектемир тездан ўзини пастликка ташлади, югура-югура, ўрмонга кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕЗИКМОҚ шв. Тез юрмоқ, тезликни оширмоқ; тезлашмоқ. *Зулфизар отига ғазаб қамчисини урди, ғойибнинг қушидай тезикиб кетди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ТЕЗИС [юн. thesis — қоида; исбот] 1 Илмий асар, мақола, маъруза ва ш.к. даги асосий гояларнинг қисқа ва лўнда баёни. *Маъруза тезиси.* ■ *Саодатхон стол устидаги тезисларини олар экан, соатига қаради.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 мнт. Ҳақиқат эканлиги исботланиши лозим бўлган ҳукм, мулоҳаза, фикр. *Шоир дунёқарашининг баркамоллигидан дарак бе-*

рвучи бу тезис унинг қатор асарларида турли шаклларда жуда кўп қайтарилган. «ЎТА».

ТЕЗКОР [ф. تيزكار — тез, жадал ишловчи] 1 Тез ишлайдиган, ишни тез, чаққон бажарадиган. *Тезкор уста.* ■ *Уринбой тезкор, ҳар қандай ишни ҳам тез бажо этишини ёқтирадиганлардан.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Тезлик билан ҳаракат қилувчи, тезлик билан натижага эришишни таъминловчи. *Қурт боқишининг тезкор усули ҳақидаги бу доврўқ бутун мамлакатга ҳам таралди.* Й. Муқимов, Ипак толаси. *Фарғона вилояти Давлат солиқ бошқармаси тузган тезкор гуруҳ аъзолари бозорларни зимдан кузата бошладилар.* Газетадан.

ТЕЗКОРЛИК 1 Тез ишлаш. *Унинг тезкорлиги ҳаммани ҳайратда қолдирди.* ■ *Тезкорлиги, сифатли иши билан танила бошлаган.. Омонга масъулиятли иш топширилди.* Т. Баҳромов, Отасининг боласи.

2 Тез ишлаш, ишни тез бажариш; ишда жадаллик. *Ғалла ўрим-ийғими тезкорликни талаб қилади.* ■ *Ўрта Осиёнинг талай қисмини эгаллаб ётган тоғлар бағридаги бойликлар йил сайин тезкорлик билан ўзлаштирилмоқда.* А. Раззоқов, Муҳокама мавзуи. *Бунинг учун тезкорлик билан, қаттиқ, баъзида кўпчиликка хуш келмайдиган чоралар кўрилиши зарур.* Газетадан.

ТЕЗЛАМА: тезлама қилмоқ кам қўлл. айн. тезламоқ II.

ТЕЗЛАМОҚ I I Тезлиги ошмоқ, ҳаракат тезлигини оширмоқ. *Поезд тезлаб кетди. Ёмғир тезлади.* ■ *Комилжон тезлаб келиб, Халиловга қўл узатди: -Келинг, Халилов ака.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тез юришга ундамоқ, қистамоқ. *Куч борича отим тезлаб кўраман.* «Муродхон».

3 Ҳужум қилишга, уришишга ундамоқ, хезламоқ, гижгижламоқ. *Хўрозларни бир-бирига тезламоқ. Беданани тезламоқ.*

4 Чархлаб, қайраб ўткир қилмоқ. *Кетмонни тезламоқ. Ўроқни тезламоқ.*

5 с.т. Олов кучайиб, тезлик қилиб, оқиб, кўчиб тушмоқ (тандирда ёпилган нон, сомса ҳақида).

ТЕЗЛАМОҚ II Бинонинг ишдан чиққан деворини, томини бузмасдан кўтариб қўйиб таъмирламоқ, янгиламоқ. -*Ўйнинг орқасини тезласаммикин, — деб кўнглидан утказди Бўтабой, — шошмасдан, яхшилаб тез-*

ласам. Уйнинг ичини қумсувоқ қилсам. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТЕЗЛАТКИЧ 1 махс. Бирор иш-ҳаракат ёки жараёни тезлатиш, жадаллатиш, кучайтириш учун хизмат қиладиган асбоб, қурилма ва ш.к. *Ядро заррачалари тезлаткичи.*

2 Бирор жараёни тезлаштирадиган, ривожлантирадиган омил, восита, куч.

ТЕЗЛАШМОҚ 1 **Тезламоқ 1** фл. бирг. н. *Йигитлар болаларни тезлашиб, курашга туширишди.*

2 Суръати ошмоқ, жадаллашмоқ; кучаймоқ, авжга минмоқ. *Поезд тезлашди. Ишлар тезлашиб кетди. ■ Шабдада ҳам тезлашиб, болаларнинг сочлари ва галстуклари билан тинмай ўйнашмоқда. Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар. Майдалаб, шивалаб ёғайтган ёмғир тобора тезлашарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Авазнинг қадами бир секинлашади, бир тезлашади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Муддатидан олдин амалга ошмоқ, тезроқ содир бўлмоқ. *Уйлаб қараганда, унинг эндиги тақдири кўп жиҳатдан мана шу сафарига ҳам боғлиқ; ҳатто тўйнинг тезлашуви ҳам, тўйдан кейинги саёҳат ҳам шунга боғлиқ. С. Анорбоев, Оқсой.*

ТЕЗЛИК 1 Тез одамга хос ҳаракат, хусусият. *Солиҳбойнинг қайнаб турган газаби унинг тезлигида ёки жазавага тушишида эмас.. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

2 Иш-ҳаракат, жараён ва ш.к. нинг жадаллиги, суръати, даражаси. *Иш тезлиги. Ҳисоблаш тезлиги.*

Тезлик билан 1) имкон борича қисқа вақт ичида, тез суръат билан, жадал. *Ҳосилни тезлик билан йиғиб-териб олмоқ; 2) дарҳол, ошиғич равишда, кечиктирмай. Тезлик билан етиб кел.*

3 *физ., тех.* Жисм босиб ўтган масофанинг шу масофани босиб ўтиш учун кетган вақтга нисбати. *Юриш тезлиги. Югуриш тезлиги. Товуш тезлиги. Ўртача тезлик. Тезлик бирлиги. Тезликни ҳисобламоқ. Трактор баландиikka биринчи тезликда чиқади.*

ТЕЗЛИКДА *рвш. кам қўлл.* Тезлик билан, тезда, тез. *Тезликда етиб келиб, Сен ҳам даврамизга кир. Кўм-кўк арча тагида Сакраб-сакраб ўйнаб бер. И. Муслим. Тезликда Самарқандга — Улугбек мирзога чопарлар орқали нома жўнатишди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

Яшин (ёки чақмоқ) тезлигида Жуда тез, кўз очиб юмгунча. *Бирдан калламга яшин тезлигида бир фикр келди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу фикр Эргашевнинг хаёлидан чақмоқ тезлигида ўтди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.*

ТЕЗОБ [ф. تيزاب — барча металлларни эритувчи суюқлик, сульфат ва нитрат кислоталар аралашмаси; тезоқар сув] **1** *кам қўлл.* Тез оқадиган, тезоқар. *Избоскан қишлоғининг этагидан.. теぞоб дарё оқади. Й. Шамшаров, Олтин куз. Қалбинг ишлар ишқин куйлаб доимо, Мисралар ирмоқдай теぞоб, шўх, тоза. М. Бобоев. Ёшлик экан, умр аталмиш теぞоб дарёнинг айна кўпирган, жўшқин палласи. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.*

2 Тез суръатли, жадал. *Ҳар якишанба иш шу тариқа теぞоб.. Ш. Тоҳиров, Қарс икки қўлдан чиқади.*

3 *айн. тез 5.* *Воқеадан хабардор бўлган теぞоброқ Иноғом ака тутатиб кетди. Ф. Мусажонов, Камтарин ишчи.*

4 *махс.* Турли технологик жараёнларда эритиш, тозалаш, оқлаш, ошлаш ва ш.к. мақсадларда ишлатиладиган моддаларнинг умумий номи. *Терини теぞобга солмоқ. Металлни теぞобда тозалармоқ.*

ТЕЗОБЛАМОҚ *махс.* Теぞобда ишлов бермоқ. *Терини теぞобламоқ. Металлни теぞобламоқ.*

ТЕЗОТАР 1 Бирин-кетин жуда тез ўқ отадиган. *Тезотар милтиқ. Тезотар зенит тўпи.*

2 Тез сайрайдиган, сайроқи (бедана ҳақида). [*Комил бедананинг сайрашини эшитиб тўхтайдми:*] *Оҳ, оҳ, оҳ! Бай-бай-бай! Зап тезотар бўпти-да. О. Ёкубов, Икки муҳаббат.*

ТЕЗОҚАР Тез оқадиган. *Тезоқар дарё, пулемётлардан ёмғирдек қуйилаётган ўқ.. снарядларнинг даҳшатли чинқириғи ҳужумни тезлатгани қўймас эди. А. Раҳмат, Азиз тупроқда унган дўстлик.*

ТЕЗПАЗАК [ф. تيزپزک — тез пишувчи] *шв.* Тезпишар. *Тезпазак ўрик.*

ТЕЗПИШАР Тез пишадиган, эрта етиладиган; чиллаки. *Тезпишар пахта навлари. Тезпишар ўрик. Тезпишар қовун. ■ Анов пол тутзор кўркам — Раъно қаламчалари. Бу поли — Салимжоннинг Тезпишар олчалари. Қ. Муҳаммадий.*

ТЕЗ-ТЕЗ *рвш. 1* Тезлик билан, жадал, илдам; шошилиб. *Тез-тез юрмоқ. Тез-тез*

ишламоқ. ■ Шоир дафтарчасини тиззасига қўйиб, тез-тез ёзар эди. А. Қаҳҳор, Картина. Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди. К. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. [Мадамин] Худди бировдан қизгангандек тез-тез ошар ва чайнамасдан ютар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кўп вақт оралатмай, бот-бот, ўқтин-ўқтин. Бемор тез-тез сув сўрар эди. ■ Гулнор бу ой ичида тез-тез оғриб турди. Ойбек, Танланган асарлар. -Энди сиз шу ерда қолинг, - деди онасига Нормат, дарвозадан чиқаркан, - уринманг.. Тез-тез хат ёзиб турман. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕК рвш. 1 Ҳаракатсиз, қимирламасдан ва овоз чиқармасдан, жим. Тек тур. Тек ўтир. ■ Ҳамма бир лаҳза тек қолиб, бирдан қаттиқ кули кўтарилиди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Унда лайлак бир оёқлаб туриб, яшилланиб келаётган адирларга кўз ташлаб, тек қотган. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ҳеч иш, ҳаракат қилмасдан, бекор. Тек турмаган тўқ турар. Мақол. ■ Унинг [Ҳайдарбойнинг] қўллари тек турмайди: дам узун оташкурак билан тўнканинг ўт олган жойларини қоқиб, яна ҳам кўнроқ биқситади. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳамма ҳаракатда-ю, ёлғиз мен тек ётибман. Ойдин. Олтин узукка олмос кўз.

3 унд. с. өзф. Қимирлама, жим. -Тек, ўртоқлар, - деди раис ва давом этди, - ўзингиз экасиэми? А. Қаҳҳор, Сароб.

Тек қўймоқ Гинч қўймоқ, безовта қилмаслик. Ҳозир тек қўйиб қўйган одамларни сув чиққандан кейин қишаши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИН Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса талаб қилинмайдиган; пулсиз, бепул. Текин овқат. Текин меҳнат. ■ Узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда. Ойбек, Танланган асарлар. -Сен ҳали шунақа ёмонмисан-а? Ўй-бўй! - деди завхоз. - Шунчалик текин еб-ичиб, ўқиб юрганингга шукур қилиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

Сув текин, сувтекин Жуда арзон, деярли текин. Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим. Ойбек, Танланган асарлар. -Гўр азоби билан етиштирган пахтасини заводга келтириб, сув текин сотади, - дяр эди куюниб Вали ака. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Текин томоқ қ. томоқ 3.

ТЕКИНГА рвш. Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса олмасдан ёки бермасдан; пулсиз, бепул. Текинга ишлатмоқ. Текинга олмақ. ■ Қаранг, бировларнинг болаларини пул сарф қилиб, вақт сарф қилиб, текинга ўқитса-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИНТОМОҚ (тўғриси текин томоқ) қ. томоқ 3.

ТЕКИНХЎР 1 Меҳнат қилмасдан, бошқалар ҳисобига кун кўрувчи; ҳаромхўр. Текинхўрлар ва безорилар одил суд томонидан тегишли жазосини олади. Х. Ризаев, Безори муносиб жазоланди. Аҳмадга ўхшаган соф виждонли одам учун энг ёмони - ўзини бекорчи, текинхўр сезиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 биол. Бошқа организмларга ёпишиб, уларни сўриш билан яшовчи майда жонивор ёки ўсимлик; паразит. Текинхўр зарпечак. ■ Энди чимқирқар машина соламан бу текинхўр газандага. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЕКИНХЎРЛИК Меҳнат қилмай еб-ичиш, кун кўришлик. Қодир Қурбонбоев жамиятимиз учун бирор фойдали ишга кўнги қўймади, текинхўрлик, чайқовчиликка муккасидан кетди. «Муштум».

ТЕКИС 1 Юзида гадир-будир, баландпаст, ўнқир-чўнқир жойлари бўлмаган; силлиқ. Текис тахта. Текис майдон. Текис девор. ■ Кеча қоронги ва туманли эди. Кенг, текис кўчага узоқдан чироқлар туман ичида хира, совуқ нур сепеди. Ойбек, Танланган асарлар. Йўл текис, машина силкинмасди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Жойлашиш, ўлчам (ҳажм ёки бўй) ва ш.к. жиҳатдан бир хил. У жилмайганида, қизларникига ўхшаш, текис тишлари ярқ этиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кук блузка кийган икки қиз Башоратларнинг олдига келди. Улар бир-бирларига жуда ўхшар, бўйлари ҳам текис, жуда чиройли қизлар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бир маромда, бир хил тезликда. Текис ҳаракат. Текис одим. ■ Худди цирк отларидай безатилган семизгина, силлиққина бўз от текис олиб кетди. Ойбек, Нур қидириб. Ундан нарироқда қора калхат, санъатини намойиш қилаётгандай, бир текис сузиб юрибди. Н. Фозилов, Дийдор.

4 *реш.* Бараварига, ёппасига бир вақтда; шиға, қийғос. *Уруғларни текис ундириб олмоқ. Гилослар бир текис гулади. Ғўзалар бир текис униб чиқди.* ■ *Ҳар сафар текис чиқиб, яшнаб ўсаётган ям-яшил ғўзаларни кўрганымда.. пахтазордан чиққим келмас эди. О. Ёқубов, Икки муҳаббат.*

5 Ҳар жиҳатдан тенг, баравар, бир ҳуққдаги. *Сув худойимнинг мулкими? Халойиқ текис ичади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мени сайланг, негаким, Энди қадрдон бўлман. Бир текис ҳаммангизга Хизмати бажон қиламан.* Ҳамза.

6 *кўча с.т.* Беишқал, силлиқ; бир хил қилиб. *Иши жуда текис. Ҳамма иш текис бўлиб кетди.* ■ *Муса кўса бир ерда турмас, чигитларни бир текисда экиш кераклигини, чигит тўрт энликдан чуқур бўлмаслигини ҳадеб тайинларди. С. Аҳмад, Ҳуқм.*

7 *с.т.* Келишган, чиройли. *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди. У рангсиз, хипча, «текисгина», яна тўғрироғи, «попукдай» бола.* Ойбек, Танланган асарлар. *Анов тоғ билан манов тоғ эгиз экан, Жами қиздан охун қизи текис экан. «Оқ олма, қизил олма».*

ТЕКИСЛАГИЧ Текислаш, силлиқлаш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, машина. *Ер текислагич.* ■ *Доирани текислагич ёрдами билан горизонтал ҳолатга келтириш мумкин. «Астрономия».*

ТЕКИСЛАМОҚ 1 Баланд-паст, ғижим, ғадир-будурларини йўқотиб, текис, силлиқ қилмоқ. *Ерни текисламоқ. Кўчани текисламоқ. Тахтни текисламоқ. Сочини текисламоқ.* ■ *Нодира бошлиқ бир тўда ўқувчилар спорт майдончасини текисладилар. С. Зуннунова, Янги директор. Нормат ўрнидан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Бир чизик бўйлаб текис жойлаштирмақ. *Сафларни текисламоқ.* ■ *Рота командири жангчиларга кийимларини тузатишини, қурооларни яна қайта текислаб, тартибга солиб қўйишни буюрди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

3 *с.т.* Ишқалларни йўқотиб силлиқламоқ, тўғриламоқ. *Ҳамма иш текислаб юборилди.*

ТЕКИСЛИК 1 Текис юза(сирт)га эгалик. *Ернинг текислиги. Тахтанинг текислиги.*

2 Баланд-паст бўлмаган текис ер, текис майдон. *Рўпарадаги текисликда район дарахлари қорайиб кўринар.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 *физ., геом.* Текис юза. *Проекцияловчи текислик. Қия текисликдан жисмнинг тушиши.*

4 *геоғр.* Катта баландликлар, тоғлар бўлмаган, нисбий текис бўлган ер сатҳи; океанлар тубидаги ясси катта майдон. *Ўшнинг жанубидаги кенг текисликлар, тўлқинсимон қир ва адирлар турли-туман дала гуллари билан безанган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

5 *сиёс.* Ҳар жиҳатдан тенглик, тенг ҳуққуқлик. *Иқтисодий текислик.*

ТЕКИССИЗ кам қўлл. Текисмас, нотекис. *Текиссиз тараққиёт.*

ТЕКИССИЗЛИК кам қўлл. Текиссиз ҳолат, нотекислик. *Ривожланишнинг текиссизлиги.*

ТЕКИСЧИЛИК 1 Бажарилган ишнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олмасдан, ҳаммага баб-баравар ҳақ тўлаш, бир хилда тўлаш, тақдирлаш. *Текисчиликка қарши кураш.* ■ *Шукуржон текисчиликка қарши мурасасиз кураш олиб борар, бирон ёш табелчига нарядни бошқатдан ишлаш учун қайтариб берар экан: -Шуни билиб қўйингки, ҳеч қачон ҳамма бир хилда ишламайди, — дерди. З. Сотиев, Истеъод. Бу соҳада [моддий рағбатлантиришда] юз бериб келаётган текисчиликка қатъиян барҳам бериш керак. Газетадан.*

2 *сиёс.* Кишиларни, қайси синф ёки табақага мансублигидан қатъи назар, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан тенг имкониятли, тенг ҳуқуқли қилишга уриниш.

ТЕКСТ [лот. *textum* — боғланиш; бириккиш; алоқа; бирикма] **1** қ. **матн.** *Мақоланинг тексти. Телеграмманинг тексти.* ■ *Жумлалари тулар текис, Зумда варақ чиқар эгиз. Газета, журнал, китоб, Текстлари ўқишга боп. Қ. Муҳаммадий.*

2 *плагрф.* Йирик шрифтлардан бирининг номи.

ТЕКСТИЛЬ [лот. *textile* — газлама; тўқима мато; газламадан тайёрланган кийимлар]

1 Тўқимачилик саноати маҳсулоти; газмол. **2** *с.т.* Тўқимачилик комбинати. *Келиним ўлгурнинг ўзиям текстилда ишлаб, жарақ-жарақ пул олади. «Муштум».*

ТЕКСТОЛОГ қ. матншунос. 1939 йили Навоий юбилейи комитети тузилганда, [комитет] Маҳжур, Ҳабибий, Анисий, Улфатларни Ўзбекистон Фанлар академиясига текстолог қилиб чақиртирди. Газетадан.

ТЕКСТОЛОГИК Матншуносликка оид (қ. **матншунослик**). Текстологик тадқиқот принциплари буйича ўз даврининг пешқадам қалам эгалари — Навоий билан Жомийнинг тутган умумий позициялари бир-бирига жуда яқин.. бўлганлигига «Хамсатул-мутаҳаййирин»дан яна бир машҳур мисолни келтириш мумкин. «ЎТА».

ТЕКСТОЛОГИЯ [лот. textum + юн. logos — таълимот] қ. **матншунослик**. Шуниси аниқки, текстология у вақтларда мустақил фан сифатида ривожланмаган.. эди. «ЎТА». Республикамизда текстология фани равнақини унинг асосчиларидан бири Порсо Шамсиевсиз тасаввур қилиб бўлмайди. С. Ганиева, Алломанинг табаррук ёши.

ТЕКТОНИК 1 Ер қобиги ҳаракати ва унинг ўзгаришларига оид; шулар натижасида содир бўлган. **Тектоник жараёнлар.** ■ Японияда ва Американинг ғарбий қирғоқларида содир бўладиган зилзилаларда ҳам тектоник, ҳам вулканик кучлар бараварига иштирок қилади. Т. Ҳамробоев, Зилзила ҳақида мулоҳазалар.

2 Ернинг тузилиши ва ўзгаришига оид. **Тектоник харита.** ■ **Мазкур тектоник қатламлар орогача кучли босим билан таъсир қилаётганлиги сабабли у жойидан силжиган.** Газетадан.

ТЕКТОНИКА [юн. tektonike — қурувчилик санъати] геол. Геологиянинг Ер қобиги муайян қисмининг тузилиши ва унда юз берадиган ўзгаришларни ўрганадиган бўлими. Геологларнинг махсус гуруҳи ишида тектоника, геофизика, гидрогеология соҳасида.. иш олиб бораётган энг таниқли мутахассислар қатнашдилар. Газетадан.

ТЕКТУРМАС 1 Бекор тура олмайдиган, бекорчиликни ёқтирмайдиган, тиниб-тинчимас, серҳаракат. **Тектурмас чол.**

2 Шўх, тўполончи (кўпинча болалар ҳақида). **Тектурмас бола.**

ТЕКШИРИШ 1 **Текширмақ** фл. ҳар. н. Қарорнинг бажарилишини текшириш. **Бухгалтерия фаолиятини текшириш.**

2 Ўрганиш, тадқиқот. **Геологик текшириш.** **Илмий текшириш институти.** ■ **Фу-**

зулий [ижоди] устида олиб борилган текширишлар Фузулий адабий мактабининг ташаккулида Навоий ижодининг муҳим роль ўйнаганлигини янада яхшироқ очиб беради. «ЎТА».

3 Тафтиш, ревизия. **Агар текшириш натижасида Ҳасанжон бу ишга илнган бўлиб чиқса, у ҳам нобуд бўлади.. жазосини тортади.** С. Айний, Қуллар.

ТЕКШИРМОҚ 1 Тўғри-нотўғри, ҳақноҳақлигини билиш мақсадида кўздан, эътибордан ўтказмоқ. **Инишни текширмақ.** ■ **Амирзодам, гапим ёлғон бўлса, бугун кечаси текшириб кўринг.** П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Дарсимни ҳам тайёрлаб бўлдим. Ана, дадамдан сўранг: текшириб кўрдилар.** С. Зунунова, Янги директор.

2 Моҳиятини, ҳақиқий ҳолни билиш, аниқлаш учун кўздан, эътибордан ўтказмоқ. **Ишга қабул қилишда синаб кўриш — ишчи ёки хизматчининг унга топширилаётган ишга масъулиятини текшириб кўришидир.** Газетадан. **Энди овозини текшириб кўраман деяётганда, телефон жиринглади.** Т. Ашуров, Оқ от.

3 Илмий асосда ўрганмоқ, таҳлил, тадқиқ қилмоқ. **Гулнинг тузилишини текширмақ.** **Қоннинг таркибини текширмақ.** ■ **Кичик автобуслардаги лабораторияларда эса сув ва тупроқ таркибини текшириш, клиник тадқиқотлар олиб бориш мумкин.** Газетадан.

4 Назорат учун кўздан кечирмоқ, тафтиш, ревизия қилмоқ. **Қарорнинг ижросини текширмақ.** **Кассани текширмақ.** **Ферма хўжалигини текширмақ.** ■ **-Тўхта, қаерга борасан?.. Сен комиссия авзосисан-ку. Текширишни битказганимиздан кейин, актга қўл қўйиб, сўнгра ўз ишинга борасан.** С. Айний, Қуллар.

ТЕКШИР-ТЕКШИР с.т. Устма-уст, қайта-қайта текширишлар. **Текшир-текшир қилмоқ.** **Текшир-текшир бошланмоқ.**

ТЕЛБА 1 Ақлдан озган, девона, жинни. **У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлнган бу телба хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Осияжон қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, ҳамма, қиз телба бўлган, деб унга қаради.** Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор нарсага, кимсага ортиқ даражада берилган; савдойи, шайдойи. **Фақир ҳам шу фикрнинг телба бандасидир.** Ойбек, Навоий.

3 Телбага хос, телбаликни акс эттирувчи; маъносиз. *Телба кўзлари билан Бектемирга боқди-да, укасининг қонли милтиғини чангаллади ва шамолдай учиб, Бектемирдан ҳам ўзиб кетди.* Ойбек, Куёш қораймас. Сиз менинг телба сўзларимдан аччиғланманг. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма поэт. Живовланмаган, асов, «кутурган». *Телба дарё. Телба тўлқинлар.* ■ *Жўш уриб, қирғоғини Хўплар эди телба сой.* Файратий. *Телба шамол қутуриб ҳамла қилди.* *Авайлаб ўстирилайётган ниҳолларни илди-зи билан қўпориб кетди.* А. Набихўжаев, Мандат. *Хоразмда Амунни кўндан Телба дарё деб аташади.* Э. Раҳим.

Телба тўнни тескари киймоқ айн. тўнни тескари киймоқ қ. тўн. *Баъзан телба тўнни тескари кийиб.. муомалалари дағаллашиб қолади.* Файратий, Довдираш.

ТЕЛБАЛАНМОК 1 Ақл-ҳушини йўқотмоқ, телба бўлмоқ. *Лаъли деган бу жувон Абдурахмонбойнинг келини бўлган. Аммо Бўронбекка ишқи тушиб, унинг кўйида телбаланган.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Телбага ўхшаш ҳолатга тушмоқ. *Совлиқнинг бунчалик телбаланиб чопишига энди тушунди.* С. Анорбоев, Ҳамсўхбатлар. *Зиёдилланинг қони миясига урди.. Аламига чи-долмай, телбалана бошлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 кўчма Шиддат билан пишқирмоқ, жўшга келмоқ, ўзини ҳар ёққа урмоқ, «кутурмоқ» (одатда сув ва шамол ҳақида). *Оқар жўшқин урароқ, Телбаланиб Хонариқ. Ювилар тинмай қирғоқ, Ҳарён тошган ҳай-қириқ.* Файратий.

ТЕЛБАЛАРЧА Телбаларга ўхшаб, ақлдан озган каби. -*Ҳаётим! Топдим, олма орқасидасиз!* — деб юборди у [Фуломжон] *телбаларча қувониб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гумонимча, иситмангиз қаттиқ ушлаган кўринадир ва телбаларча мактубингизни иситма орасида ёзганга ўхшайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЛБАЛИК 1 Телба эканлик. *Телба телбалигини тан олмайди.* Мақол.

2 Телбаларга, ақлдан озган, эс-ҳушини йўқотган кишиларга хос ҳолат, хатти-ҳаракат; жиннилик. *Телбалик излари йўқолиб, ақл ва ҳусн барқ уриб турган кўзларга боқиш унга [Адолатга] сира тенгсиз бир лаззат бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТЕЛБАНАМО Телбалар каби, телбага ўхшаш, жиннисифат. *Телбанамо киши.* ■ *Каримжон урушга кетгач, Асрора бирон ой телбанамо бўлиб юрди-ю, дарров ўзини ўнглаб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТЕЛБАСАРО кам қўлл. Телбаларга ўхшаш, ақлу ҳушини йўқотган; девонасифат. *Телбасаро эмишсан гоҳи, Қийнар эмиш сени ташна лаб.* *Уйларингни узун тунлари Қора фикр олармиш қамраб.* Т. Тўла.

ТЕЛБА-ТЕСКАРИ Бир-бирига боғланмаган, пойинтар-сойинтар, тартибсиз. [Ғофиржон] *Розия холанинг телба-тескари гапларини кўнглига олаан бўлса, эҳтимол.* Н. Назаров, Замон. *Жангчиларимиз телба-тескари отишмадан гитлерчиларнинг мақсадларини аниқлаш учун ўзaro мунозара қилишар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТЕЛЕ- [юн. tele — узоқ, олис; узоққа, олисга] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми: 1) узоқ масофадан туриб ҳаракат қилувчи ёки амалга оширувчи; 2) «телевизион» маъносига мувофиқ келувчи маъноларини билдиради. Мас., *телеалоқа, теледастур, телекўрсатув, телеминора* каби.

ТЕЛЕБОШҚАРИШ айн. **телебошқарув.**

ТЕЛЕБОШҚАРУВ Муайян объектнинг ишини назорат қилиш, зарур ҳолларда унинг иш режимини ўзгартириш ва б. учун мўлжалланган бошқариш қурилмалари мажмуи; узоқдан туриб бошқариш, масофадан бошқариш. *Республикадаги ҳамма гидроэлектростанцияларда автоматлаштирилган телебошқарув жорий қилинган.* ■ *Телебошқарув аппаратлари денгиз остида, худди одам каби, ҳатто объектларни аниқлаб, маълумотларни таҳлил эта олади.* «Фан ва турмуш».

ТЕЛЕВИДЕНИЕ [теле.. + р. видение — кўриш < лот. visio — кўриш] Ҳаракатдаги ёки ҳаракатсиз объектларнинг тасвирини товуш билан бирга радиоэлектрон воситалар ёрдамида муайян масофага узатиш ва қабул қилиш; узоқдан кўриш; ахборот тарқатиш воситаларидан бири. *Тошкент телевидениеси. Телевидение техникаси. Телевидение орқали кўрсатиш ва эшиттириш.* ■ *Радио, кино, телевидение ҳаётга чуқур кириб борган ҳозирги шароитда ҳам бадиий асарларга эҳтиёж ортиб бораётгани шундан далолат беради.* У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Фан ва техниканинг ҳаракатдаги объект тасвирини масофага узатиш билан боғлиқ соҳаси.

3 Телекўрсатув, телеэшиттириш ишлари билан шуғулланувчи муассаса ва у жойлашган жой.

ТЕЛЕВИЗИОН Телевидениега оид. *Телевизион антенна. Телевизион кўрсатув. Телевизион марказ. Телевизион минора.*

ТЕЛЕВИЗОР [теле.. + лат. visio — кўриш; кўрсатув] Телестудиядан узатиладиган телесигналларни тасвир ва овоз тарзида қабул қилиб кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат. *«Рубин» маркали телевизор. Телевизорни ўрнатмоқ. Телевизорда концерт кўрмоқ. ■ Уй тўридаги столда турган телевизор унинг [Холмирзанинг] диққатини кўпроқ тортди. Х. Назир, Одамнинг қадри. Баширжон кўпчилик шоирларни телевизорда.. кўрар эди. Н. Аминов, Суварак.*

ТЕЛЕВИЗОРЧИ с. т. Телевидение бўйича мутахассис; телевизор тузатувчи уста. *Ўтган кун телевизорчилар келиб, уни [Кувондиқни] суратга олишган, хийла овора қилишган эди. С. Абдуқаҳҳор, Кувондиқ.*

ТЕЛЕГА [р. телега — бир от кўшиладиган арава тури] Тўрт гилдиракли арава. *Телегада гўнг машиётган Дилиод ва Анзират йўлда учраб, гоҳо унга ҳазиллашар эдилар. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ТЕЛЕГРАММА [теле.. + юн. gramma — ёзув] Телеграф орқали узатилган ёки қабул қилиб олинган шошилич хабар, ҳужжат ва шундай хабар ёзилган қоғоз. *Қўтлов телеграммаси. Телеграмма юбормоқ. Телеграмма олмоқ. ■ Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиограммаларига турлича ноаниқ жавоблар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ТЕЛЕГРАФ [теле.. + юн. grapho — ёзма] 1 Узок масофаларга телеграмма, радиотелеграмма тарзида шошилич хабар узатиш ёки уни қабул қилиб олиш учун хизмат қиладиган алоқа тизими ва унинг виситалари. *Телеграфнинг кашф этилиши. Телеграф станцияси. Телеграф алоқаси. Телеграф аппарати. Телеграф симлари. ■ Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган. Р. Файзий, Таъзим.*

2 Шундай хабарларни юборадиган ва қабул қилиб оладиган алоқа муассасаси ва

унинг биноси. *Тошкент марказий телеграфи. Телеграфга бормоқ. Телеграфда ишламоқ.*

ТЕЛЕГРАФИСТ 1 Телеграфия мутахассиси.

2 Телеграммалар юборувчи ва қабул қилиб олувчи телеграф ходими. *Телеграфист бўлиб ишламоқ.*

ТЕЛЕГРАФИСТКА Телеграфист аёл.
ТЕЛЕГРАФИЯ [теле.. + юн. grapho — ёзма] 1 Ёруғлик, радио ва электр сигналлари воситасида узоққа тез хабар етказиш техникаси.

2 Фан ва техниканинг телеграф алоқани ташкил қилиш тартиб-қоидаларини ўрганиш, телеграф сигналларини узатиш усуллари ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширувчи аппаратлар яратиш билан шуғулланувчи соҳаси.

ТЕЛЕЖКА 1 Кичкина телега; аравача (қ. телега). *Маҳсулот ортилган машиналар, тележкalar музхона ва пункт томон ошиқади. М. Назаров, Яхшини мақтаса ярашур.*

2 Баъзи машина ва механизмларнинг сурилма қисми. *Минорали кран тележкаси.*

ТЕЛЕИНСЦЕНИРОВКА [теле.. + инсценировка] Телевидение орқали берилган инсценировка.

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ [теле.. + коммуникация] Сигнал. белги, матн, тасвир, овоз ва б. турдаги ахборотларни узатиш, қабул қилиш ва қайта ишлаш тизимлари мажмуи.

ТЕЛЕКОМПАНИЯ [теле.. + компания] Тегишлича жиҳозланган телевизион студияга эга бўлган ва телекўрсатувлар олиб боровчи хусусий ёки давлат корхонаси.

ТЕЛЕКС [ингл. telex < tel(egraph) — телеграф + ex(change) — коммутатор, алмаштирувчи, ўзгартирувчи] 1 Абонентлараро икки томонлама телеграф хабарлар алмаштириш учун мўлжалланган халқаро телеграф, алоқа тармоғи.

2 Шундай алоқани амалга ошириш аппарати.

ТЕЛЕМАРАФОН [теле.. + марафон] Узлуксиз, кўпинча сутка давомида кўрсатиладиган, одатда хайрия мақсадларини кўзлаб уюштириладиган телевизион кўрсатув.

ТЕЛЕМАРКАЗ, телевизион марказ Телевидение алоқаси учун хизмат қиладиган, махсус усқуналанган муассаса ва унинг биноси.

ТЕЛЕМАРКЕТИНГ [теле.. + маркетинг] Телевидение орқали товар ва хизматларни тарғиб қилиш ва сотиш.

ТЕЛЕМЕТРИК Телеметрияга оид. *Телеметрик аппарат. Йўлдош кеманинг телеметрик системаси.*

ТЕЛЕМЕТРИЯ [теле.. + юн. *metreo* — ўлчаيمان] Турли физик катталикларни узоқдан ўлчаш ва унинг усуллари ҳақидаги фан.

ТЕЛЕМЕХАНИЗАЦИЯ [теле.. + механизация] Ишлаб чиқариш жараёнларини узоқдан бошқариш ва назорат қилишда алоқа воситаларидан фойдаланиш.

ТЕЛЕМЕХАНИК Телемеханика мутахассиси.

ТЕЛЕМЕХАНИК Телемеханикага, узоқдан бошқаришга оид; узоқдан бошқариш учун хизмат қиладиган. *Телемеханик аппарат. Телемеханик система.*

2 Телемеханика воситасида амалга ошириладиган. *Телемеханик назорат.*

ТЕЛЕМЕХАНИКА [теле.. + механика] 1 Техниканинг ахборотларни кодлаш, уларни симли алоқа ва радиоалоқа каналлари орқали узатиш воситаларини ишлаб чиқиш, яратиш ва улардан фойдаланиш билан шуғулланувчи бўлими.

2 Ахборотларни узоқдан бошқариш ва назорат қилиш мақсадида уларни узатиш ҳамда қабул қилиш воситалари ва усуллари ишлаб чиқувчи фан. *Автоматика ва телемеханика соҳасидаги илмий-тадқиқот ишлари.*

ТЕЛЕНАЗОРАТ [теле.. + назорат] Объектларни телемеханика воситалари билан масофадан туриб текшириш, назорат қилиш.

ТЕЛЕОБЪЕКТИВ [теле.. + объектив] Узоқдаги нарсаларни катталаштириб суратга олишда, шунингдек, портрет сурат яратишда ишлатиладиган фотообъектив.

ТЕЛЕПАТИЯ [теле.. + юн. *pathos* — сезги; сезиш, ҳис қилиш] *псих.* Баъзи одамларда фикр ва ҳис-туйғуларни сезги аъзолари иштирокисиз муайян масофага узатиш қобилияти.

ТЕЛЕСКОП [теле.. + юн. *skopeo* — кўраман] Осмон jismlарини кузатиш, суратга олиш ва ўрганиш учун мўлжалланган астрономик оптик асбоб. *Астрономлар таҳминан 350 йилдан бери телескоп орқали Ойни ўрганадилар. ■ Телескоп кўзимизни Сурайё-*

дан ўтказди, Радио сўзимизни Жаҳонларга етказди. Ф. Фулом.

ТЕЛЕСКОПИК 1 Телескопга оид. *Телескопик линза.*

2 Телескоп воситасида амалга ошириладиган. *Телескопик кузатишлар.*

3 *тех.* Бўйлама ёки юқорилама суриладиган ёки сурилиб турадиган қисми бўлган. *Телескопик кран. Телескопик антенна. Мотоциклнинг телескопик вилкаси.*

ТЕЛЕСКОПИЯ Осмон jismlарини телескоп орқали кузатиш.

ТЕЛЕСТУДИЯ [теле.. + студия] Телевизион марказ қошидаги бевосита телевидение кўрсатувлари олиб бориладиган студия. *Сени излаб, консерваторияга бордим, телестудияда, дейишди. Оёғимни кўлимга олиб, у ёққа югурдим, кейин бу ёққа. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.*

ТЕЛЕТАЙП [*ингл.* *teletype* < теле.. + *ингл.* *ture* — машинкада ёзиш] Ёзув машинкасига ўхшаш клавиатурали, узоқдан юборилган ахборотларни қоғоз лентага автоматик равишда ёзиб оладиган механизмли телеграф аппарати. *Хабарни телетайп орқали узатмоқ. Телетайп лентаси.*

ТЕЛЕТАСВИР [теле.. + тасвир] Телевидение орқали узатилган ва телевизор экранда қабул қилинган тасвир. *Космосдан берилган телетасвир.*

ТЕЛЕТОМОШАБИН [теле.. + томошабин] Телевизор орқали берилётган кўрсатиш ва эшиттиришларни кўрувчи ва эшитувчи томошабин. *Телетомошабинларга манзур бўладиган дастур. ■ Радио ва телевидениенинг бир қанча программалари радиоэшитувчи ёки телетомошабинларни қизиқтирмайди.* Газетадан.

ТЕЛЕФАКС [*ингл.* *telefac* < теле.. + *лот.* *fac simile* — айнан шундай, ўхшаш бажар] *тех.* 1 Босма ахборотларни узатишга мўлжалланган халқаро факсимил телефон алоқаси.

2 Шундай алоқани амалга оширишга мўлжалланган, ҳарф босиш мосламаси бўлган аппарат; факсимил аппарат.

3 Шундай алоқали абонент номери, рақами.

ТЕЛЕФИЛЬМ [теле.. + фильм] Телевидение учун мўлжаллаб ишланган фильм; экран санъатининг бир тури.

ТЕЛЕФОН [теле.. + юн. phone – товуш, овоз] **1** Узоқдан туриб сўзлашишга, овоз, нутқни масофага узатишга хизмат қиладиган электр алоқа қурилмаси ва унинг сигнал кўнғироғи ҳамда гаплашиш трубкаси бўлган аппарати. *Телефонда (телефон орқали) гаплашмоқ. Телефон билан хабар қилмоқ. Телефон станцияси.* ■ *Телефон жиринглади. Сулаймонов трубкани олди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун. Китоб мутолаа қилиб ўтирган Нормурод бир сапчиб тушди-ю, кўрқа-писа телефонга қўл чўзди. О. Ёқубов, Диёнат.*

2 Телефон алоқанинг қисқа номи. *Баъзи газета ходимлари материалларни телефон орқали оладилар. «Муштум».*

Телефон қилмоқ (ёки қоқмоқ) Телефонда, телефон орқали гаплашмоқ. [*Хуморхон:*] *Ҳа, айтгандай, кимдир телефон қилиб, сизни сўраган эди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошладилар. И. Раҳим, Ихлос.*

ТЕЛЕФОНБОЗ [телефон + ф. باز – яхши кўрувчи, ўйновчи] *с.т.* Телефон орқали гаплашишни яхши кўрадиган, идорадан чиқмасдан, телефон орқали иш битиришга уринадиган шахс. *-Тагин телефонбоз бўлиб кетибди, деб ўйламанглар, – гап қистириб қўйди Асадулла [мухбирга]. Т. Хўжакулов, Секретарнинг ён дафтаридан.*

ТЕЛЕФОНБОЗЛИК *с.т.* Идорадан чиқмасдан, телефон орқали иш битиришга уриниш, узлуксиз телефонда гаплашиш; телефонда гаплашиб вақт ўтказиш. *Ҳамма иш қоғозбозлик ва телефонбозликдан иборат бўлиб қолмоқда. Газетадан.*

ТЕЛЕФОНИСТ *қ. телефончи.*

ТЕЛЕФОНИСТКА **1** Телефончи аёл. *Смена тугади. Фотима она ҳам, бошқа қизлар ҳам меҳнат постларини бошқа телефонисткаларга бўшатиб беришди. С. Махмудова, Фотима.*

ТЕЛЕФОНИЯ Фан ва техниканинг телефон алоқага доир омилларни ўрганиш ва бундай алоқани амалга ошириш учун мўлжалланган аппаратларни ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи соҳаси.

ТЕЛЕФОНЛАШМОҚ *с.т.* Бир-бирига телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. *Байрамгача яна бир телефонлашамиз. Энди тез-тез телефонлашиб турайлик.* ■ *..кечқурун телефонлашиб, эрта билан Ҳафи-*

за Патилахонлар оиласи билан машинада Водилга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

ТЕЛЕФОНЛАШТИРМОҚ Бирор жойда телефон алоқаси ўрнатмоқ, бирон худудни телефон билан таъминламоқ. *Қишлоғимизни аллақачон телефонлаштирганмиз.*

ТЕЛЕФОНОГРАММА [телефон + юн. gramma – ёзув, хат] Телефон орқали берил(ади)ган ва қабул қилиб олин(ади)ган шошилинч расмий хабар ва шундай хабарли бланк. *Телефонограмма юбормоқ.* ■ *Бекмирзаев телефонограммани қайта ўқиб чиқди-да, баттар паришон бўлиб қолди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳайдаров телефонограмманинг оғирлигини салмоқлагандек, уни қўлида тутиб, ўйга толди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ТЕЛЕФОНЧИ **1** Телефон станциясининг ходими. *Телефончи қиз бир соат кутишни сўради. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Қайта-қайта трубкани олиб, телефончи қизга қанчалик ялиниб-ёлвормасин, ҳеч улашининг иложи топилмади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Телефон линияларида ишловчи, телефон линиялари ўтказувчи мутахассис.

ТЕЛЛУР [лот. tellus, telluris – ер] Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент, кумушсимон кўкиш-оқ рангли мўрт металл. *Яримўтказгичлар ҳосил қилишда.. теллур, индий, галлий каби нодир металллар муҳим роль ўйнайди. «Фан ва турмуш».*

ТЕЛМИРМОҚ *с.т.* Термилмоқ. *Наҳот ўтган-кетганнинг қўлига телмириб, қариб-чириб адо бўлажакман? С. Сиёев, Ёруғлик.*

ТЕЛОВ: *ақлингга телов текканми? шв.* Ақлдан оздингми? Ақлингни едингми? Сенга нима бўлди?

ТЕЛОГРЕЙКА [р. тело – тана, бадан + греть – иситмоқ, қизитмоқ] Олди тугмаланадиган калта қавима пахталик; уст кийим. *Бригада бошлиғи Жумақўзи Абдураимов.. эғнида телогрейка, пахтазор оралаб юрган экан. Х. Тўхтабоев, Оқ олтин хирмон-хирмон.*

ТЕЛПАК **1** Тепаси юмалоқ, доира шакли, текис мўйна жиякли иссиқ бош кийими. *Савсар телпак.* ■ *Кимки, оёғи толиб, сал орқада қолса, тулки телпак кийган бадқовоқ кўрбоши бешотар қўндоғи билан унинг курагига туртиб, пештаҳам сўзлар билан сўкади. Ҳ. Фулом, Машъал.*

Кундузсиз телпак Мўйна жияги бўлмаган, фақат ичига мўйна қопланган бош кийими. *Кўса, озгин, кенг гулли тўн ва кундузсиз телпак кийган бир киши кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари.

2 с.т. Мўйнали ҳар қандай иссиқ бош кийими (кулоқчин, папах, тумоқ ва ш.к.). *Мен Раҳимовни оддий кишилар, солдатлар орасида учратдим, унинг устида пўстини ва бошида қоракўл телпаги бор эди.* А. Раҳмат, Генералнинг шуҳрати. *Урта бўйли, озгин, қора чарм телпакни бошига бостириб кийган кишини учратсам, Гавҳарнинг дадасимикан, деб юрагим ўйнаб кетади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Усубалининг сербар телпак остидаги калласи барра пўстин ичига кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕЛПАКДЎЗ Телпак тикадиган, тайёрлайдиган косиб. *Бу кўчада бой савдогар, узангисоз, саррож, маҳсидўз, кавушдўз, телпакдўз, дурадгор каби хўнарсандлар бор.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТЕЛПАКДЎЗЛИК Телпак тикиш иши, касби. *Телпакдўзлик қилмоқ.*

ТЕЛПАКЛИ Бошида телпаги бор, телпак кийган. *Эргаш перронда чемодан кўтариб турган тулки телпакли йигитнинг ёнига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шайхнинг кўзи ташқарида, қабристон томон эшагини нуқиб келаятган телпакли кишида эди.* С. Сиёев, Аваз.

ТЕЛПАКЧИ 1 айн. телпакдўз. *..унинг келиб чиқиши ҳам камбағал оиладан — бир телпакчи косибнинг ўғли эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Телпак сотувчи; телпакфуруш.

ТЕЛЧИРАМОҚ айн. терчиламоқ.

ТЕМА [юн. thema — асосида бўлмоқ] қ. **мавзу.** *Клуб мудири бугунги лекциянинг темасини, лекторнинг номини жуда керилиб, писанда қилиб эълон қилди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТЕМАТИК Мавзу ёки мавзулар мажмуига доир, бирор мавзуга бағишланган. *Тематик концерт. Тематик кўргазма.* ■ *Ойда бир марта ошлавий тематик кечалар ўтказиб турилади.* Газетадан. *Турли воқелик ва янгиликларни ёйишда.. тематик стенд ва кўрсаткич тахталари алоҳида ўрин тутди.* Газетадан.

ТЕМАТИКА Танлаб олинган, ишланган ёки ишланаётган мавзулар мажмуи. *Ёзувчи ижодида ҳозирги замон тематикаси.* ■

Фестивалда кўрсатилаётган фильмларнинг тематикаси, жанри ранг-баранг. Х. Акбаров, Изланиш йўлида.

ТЕМБР [фр. timbre] Бир пардадаги, бир хил баландликдаги ҳар бир товушнинг ўзига хос томони, сифати, товланиши. *Тембр — ҳар бир мусаққа асбобининг ёки ашулачи овозининг ўзига хос характериدير.* ■ *Чолғу асбобининг тузилиши ва шаклига кўра, унинг тембри турлича бўлиши мумкин.* И. Акбаров, Музыка саводи.

ТЕМИР 1 Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб кимёвий элемент, болғаланганда яссиланадиган, исталган шаклга кирадиган, углерод билан қўшилганда, пўлат ва чўян ҳосил қиладиган қорамтир кумуш рангли оғир металл. *Соф темир.* ■ *Магнит ҳам темирни домига тартади, кесакни тарта олмайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Унинг [Қоратойнинг] ўн уч яшар ўғли дам босиб, кичик болга билан темирни уриб, дадасига ёрдамлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Умуман, темир, пўлат ва ш.к. лар ва улардан ясалган буюм-нарсалар. *Темир қошиқ. Темир кўприк. Темир панжара. Темир ўчоқ. Темир дарвоза.* ■ *Йигит узоқда ҳайбатли темир уюмлари сингари ағнаб ётган пачоқ паровозларга тикилди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Самолётнинг кичкинагина зинапоясига бир оёғимни қўйиб, эшигидан ушлаган эдим, қўлларим темирга чип этиб ёпишиб қолса бўладими!* Н. Фозиллов, Дийдор.

Темир дафтар с.т. кўчма Ёзувлари қонун кучига эга бўлган дафтар. *Буларнинг ҳаммаси унинг бўйнида қарз бўлиб ётарди.* Булардан ташқари, отасининг дафн харажатлари ҳам темир дафтарда ёзиғлиқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Темирни қизигида босмоқ** Ҳар ишни ўз вақтида, фурсатни бой бермай амалга оширмоқ. *«Темирни қизигида бос» деган мақолга амал қилиб, унга мадҳ-сано ўқшига бошлади.* Ойбек, Навоий.

3 Темир (эркаклар исми)

ТЕМИРАТКИ Ташқи кўриниши, кечиси ва келиб чиқиш сабаблари турлича бўлган кўпчилик тери касалликларининг умумий номи. *Эчкининг сути темираткига дори бўлармиш.* Бу Луқмони Ҳакимдан қолган гап. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТЕМИР-БЕТОН Ичига темир чивиклар ўрнатиб қуйилган бетон. *Темир-бетон буюм-*

лари заводи. Темир-бетон устунлар. Темир-бетон шпаллар. Темир-бетон иншоот.

ТЕМИРТАК 1 Темир парчаси. Бу кичкина тузунчак ичида мазор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳеч нарсага ярамайдиган, эски ўтмас пичоқ. *Сабзи тўғраш учун шу темиртакдан бошқа пичоқ топилмади?* ■ *Она дудуқланиб ва ёнида турган темиртак пичоқни олиб, Саидийга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТЕМИР-ТЕРСАК Ишдан чиққан темир ва б. металл буюмлар; темир ва б. металл чиқиндилари. *Темир-терсак йиғмоқ.* ■ *Ишлатилмаган тракторнинг уйлиб ётган темир-терсакдан нима фарқи бор?* Шухрат, Шинелли йиллар.

ТЕМИРТОШ мин. Темир рудаси. *Магнит темиртош. Қизил темиртош.*

ТЕМИРЧИ Темирни болғалаб, ундан турли буюмлар ясайдиган ҳунарманд. *Ниначининг минг ургани, темирчининг бир ургани.* Мақол. ■ *Катта кўча. Ўнг томонида Темирчилар босқон босади.* Э. Раҳим. *Мулла Фазлиддин ўтда куймайдиган, сув кирмайдиган бу сандиқни Қуванинг темирчи усталарига буюртма бериб ясаттирган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Гапга темирчи эск. 1) гапни жуда чўзиб юборадиган, эзмалик қиладиган, эзма; 2) гапни айлантирадиган гап билан алдайдиган. *-Тавба, — деб кулди Кумуш, — сен қўрқмасанг ҳам бўлади, деб тағин нина тикасиз. Мана шуни, гапга темирчи, деб айтадилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Отанг темирчиси? ёки отанг темирчи ўтганми?** Мунча эзмасан, гапни чўзма, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Отанг темирчи ўтганми ўзи, гапни чўзиб нима қиласан?* С. Абдуқаҳҳор, Аччиқ дори.

ТЕМИРЧИЛИК 1 Темирчи иши, касби. *Темирчилик билан рўзғор тебратмоқ.* ■ *Бу маҳаллада унга [Йўлчига] маъқул бўлган икки киши бор эди.—Бири — гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси — Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Темирчиларнинг дўкон ёки ишхоналари ўрнашган жой, раста, кўча.

Гапга темирчилик эск. 1) гапни чўзиш, эзмалик қилиш. *Гапга темирчиликдан худой*

сақласин, ота-онам темирчи ўтган эмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) гапни айлантираш, гап билан алдаш. *Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапга темирчилик яхши эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕМИРҚОЗИҚ (Т-катта) айн. Қутб юлдузи қ. қутб 1.

ТЕМП [итал. tempo < лот. tempus — вақт] қ. **суръат.** *Ҳозирги куннинг темпи билан ўсиб боролмаган киши орқада қолиб кетиши турган гап.* Газетадан.

ТЕМПЕРАМЕНТ [лот. temperamentum — (қисмларнинг) мутаносиблиги, тенг ўлчамлилиги] қ. **мизож.**

ТЕМПЕРАТУРА [лот. temperatura — тўғри нисбат, одатий ҳолат] қ. **ҳарорат.**

ТЕМУРИЙ Темурийлар сулоласига мансуб шахс; Темур авлоди.

ТЕМУРИЙЛАР 15–16-асрларда Ўрта Осиёдаги турли давлатларда ҳукмронлик қилган Амир Темур авлодлари.

ТЕНГ 1 Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сони ва ш. к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. *Тенг масофалар. Узунлиги тенг ёғочлар. Тенг еганни тангри севибди.* Мақол. ■ *«Биз қачон ўқиймиз?» деб Қамишқанининг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш биринчи галда советнинг вазифаси эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Икки томони тенг бўлган учбурчак тенг ёнли учбурчак дейилади.* «Геометрия».

2 Ёши жиҳатидан баравар, тенгдош, тенгқур. *Тенг болалар.* ■ *Ўктамбой ҳам ўз тенглари ичида дуркун, орқасида олти пуд юк кўтариш билан мақтанадирган йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Аҳамияти, тутган ўрни, мавқеи, нуфузи, ҳақ-ҳуқуқи ва ш.к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. *Бу ерда у [Элмурод] биринчи марта ўзини бошқалар билан тенг одам ҳис қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг [Умри] учун оламда ўзига тенг одам йўқ, у билган одамлар ё ўзидан наст, ё ўзидан юқори.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Тўлиб етилган қиз энди унинг [йигитнинг] кўз олдида тенги топилмас гўзал бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Ҳуморхон:] *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

4 Бир-бирига мос, мувофиқ, муносиб. *Тенгини топсанг, текин бер.* Мақол. *Тенг-*

тенги билан, тезак қопи билан. Мақол. Чин дўст туғишганинг билан тенг. Мақол. ■ Мен ҳеч сенинг тенгинг эмасман. Омоним бор — сени демасман. Ҳ. Олимжон. Акаси муносиб, ахлоқли, одобли, ор-номусли йигит бўлса, бу қиз ҳам унинг тенги, муносиби эди. «Муштум».

5 рвш. Бир-биридан қолишмай ёки ўз-май, айни бир пайтда, бир вақтнинг ўзида; барабар. Улар тенг туғилган. Бу кўчатлар тенг экилган. Тенг ишламоқ. ■ Тоҳир-Зухра ҳолидан бир калима эшитинг: Ўқиб, ўйнаб бир боғда улғаяр эдилар тенг. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

6 кўм. вэф. (3-ш. эгаллик шаклида) Тенглик жиҳатдан ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; қатори. Бу — қотмадан келган, қорача, лейтенант Султонов тенги йигит эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар.. эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Оқилжон] Ўзи яхшигина, сиз тенги киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Халқ тенги дам олмоқ — бу ҳуқуқимиз.. Ойбек, О.в. шабадалар.

Тенг барабар с.т. Икки ҳисса; икки ҳисса кўп, икки марта ортиқ. **Тенг барабар фойда олмоқ.** **Тенг бўлмоқ** 1) барабар икки ёки бир неча қисмга ажратмоқ; барабар тақсимламоқ. Қовунни олти кишига тенг бўлмоқ. Ёнғоқларни болаларга тенг бўлиб бермоқ; 2) бир хил, барабар бўлмоқ, тенглашмоқ; фарқ қилмаслик. Мана, ўша қадимий чўл.. Бахшилар: «Унча-мунча ер унга енг бўлмас, енг бўлса ҳам, тенг бўлмас, деб атаган.. чўл. А. Пўлат, Чўлдаги машғал; 3) биров билан айтишиб, тортишиб, унга бас келмоқ, барабар келмоқ. Кейин ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тенг келмоқ айн. тенг бўлмоқ** 2, 3. Маҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадиган йўқ эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Одамлар завқ билан ҳазил қилишди: -Сизга тенг келиб бўладими? Сиздан йиқилиб, бир ҳафта белимизни олмамай юрмайлик тағин, қўйинг-е. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тенг кўрмоқ (ёки қарамок)** 1) аҳамияти, мавқеи, мартабаси ва ш.к. дан қатъи назар, бир хил муносабатда бўлмоқ. Дадамиз ҳаммамизни тенг кўрар эдилар; 2) тенглаштирмоқ, барабар, бир хил, тенг ҳуқуқли деб ҳисобламоқ. Ҳадемай, масъулият ҳиссини гурур енгди: Бўтабой ҳеч кимни ўзига

тенг кўрмайдиган.. бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. **Тенг шерик** Тенг фойдаланиш, тенг бўлиб олиш шартли билан тузилган шерикчилик. **Тенги йўқ** Мос тушадигани, монанди, тенг келадигани йўқ; ягона. Орол бўйидаги кўчманчи қабилаларга ақл-фаросатда тенги йўқ, ҳуснда танҳо Олтиной исмли аёл бошчилик қилар экан. «Ўзбекистон кўриқлари». -Ерни ковлаш ишлари бўлса, мана бу оғайниларга қўйиб бера-сиз, — деди ёш чўпон чап қаторда ўтирган ака-укаларни кўрсатиб, — қудуқ қазишда буларнинг тенги йўқ. Мирмуҳсин, Меъмор. **Тупроқ билан тенг қилмоқ** 1) ер билан яқсон қилмоқ, вайрон қилмоқ. Уруш кўп шаҳар ва қишлоқларни тупроқ билан тенг қилди; 2) хор қилмоқ, поймол, оёғости қилмоқ. [Фофир:] Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик наст тушдимми?! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТЕНГДОШ 1 Ёши барабар, тенг, тенгқур. Тенгдош болалар. Биз у билан тенгдошимиз. ■ Жоним ўғлим, қаҳрамон бўл меҳнатда, Тенгдошларга намуна бўл ғайратда. Ҳабибий.

2 Бир вақтда майдонга келган, туғилган, юз берган. Таржима тарихи адабиёт тарихи билан тенгдош. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Тарихингдир минг асрлар Ичра пинҳон, ўзбегим. Сенга тенгдош Помиру Оқсоч Тиёншон, ўзбегим. Э. Воҳидов.

ТЕНГКУНЛИК Йилнинг тун билан кун тенг бўладиган вақти, куни. 23 сентябрь — кузги тенгкунлик куни Қуёш осмон экваторини шимолий яримшардан жанубий яримшарга кесиб ўтади. «Фан ва турмуш».

ТЕНГЛАМА мат. Таркибида ўзаро боғланган икки ёки бир неча номаълум катталиклар (сонлар ёки функциялар) бўлган математик тенглик. Биринчи даражали тенглама. Квадрат тенглама. ■ Кимёвий реакциянинг шартли равишда символлар ва формулалар билан ёзилиши «кимёвий тенглама» деб аталади. «Кимё» дарслиги.

ТЕНГЛАМОҚ 1 Тенг қилмоқ, тенг ҳолга келтирмоқ. Ёғочларни бир-бири билан тенгламоқ. Ҳажмини тенгламоқ.

2 Тенг деб билмоқ; тенглаштирмоқ, қиёсламоқ. Бизнинг Фарғонани ҳеч бир ерга тенглаб бўлмайди. Мирмуҳсин, Умид. Тошқин

Амударёни Тенглаб бўлмас сой билан. Х. Сеитов. Қудрат ўзини Мунисхонга тенглаб кўрди. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ТЕНГЛАШМОҚ 1 Бирор жиҳатдан, (мас., мавқеи, ҳуқуқи, билими, ҳажми ва ш.к. жиҳатидан) бошқа билан тенг, барабар бўлмоқ, барабарлашмоқ. *Кучлар тенглашиди. Уйинда ҳисоб тенглашиди. ■ Бобур мирзо отдан тушганда, бўйи ўсиб, катта йигитларга тенглашиб қолгани билинди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Умурзоқ ака қишлоқ тарафдан отни йўрғалатиб келиб, уларга тенглашиб олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Кураш, баҳс ва ш.к. да тенг бўлмоқ, тенг бўлишга ҳаракат қилмоқ. *-Узр айт, болам. Золим билан тенглашма! — деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз билан тенглашиш келимининг итига ор, мушугига номус. С. Зуннунова, Янги директор.*

ТЕНГЛАШТИРМОҚ 1 Тенглашмоқ фл. орт. н. *Кучларни тенглаштирмоқ. Экинларни тенглаштириб олмоқ. Болаларни билим жиҳатидан тенглаштириб олмоқ. ■ Ҳакимбойвачча.. оиласи билан ҳеч қандай оилани тенглаштирмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қийёсламоқ, таққосламоқ, ўхшатмоқ. *Онам мени иш учун туққан эмас. Сен мени ким билан тенглаштирасан? Ойбек, Танланган асарлар.*

ТЕНГЛИК 1 Тенг ҳолатга эгалик, тенг ҳолатлилиқ (ҳажм-ўлчам, сифат, мавқе ва б. жиҳатдан). *Учбурчаклар тенглиги. Кучлар тенглиги.*

2 ҳуқ. Жамиятдаги барча шахс, гуруҳ, қатлам ва ш.к. нинг қонун олдида барабарлиги, тенг ҳуқуқлилиги; ҳақ-ҳуқуқда барабарлик. *Тенглик бермоқ. Тенгликка эришмоқ. Тенглик — кенглик. Мақол. ■ У ерда тенглик ва дўстлик, севги ва меҳнат — оила бахтининг манбаи. Ойбек, Нур қидириб.*

3 мат. Муайян катталиқлар ўртасида бир катталиқ иккинчисига тенг эканини кўрсатувчи ўзаро нисбат. *Учбурчаклар тенглиги. Тенглик ишораси (=).*

ТЕНГЛИКДА рвш. кам қўлл. Барабар, биргаликда, бир вақтда. *Иккиси [қутидор билан Отабек] тенгликда қушбегига қарши чўккаладилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ТЕНГСАЛМОҚ ив. Селкилламоқ, солланмоқ. *Қараса, ўша ўзини алдаган паризод..*

қалқиб, минган оти йўлдан чиқиб, тенгсалиб, терваниб.. бораётган экан. «Муродхон». Бойсарининг уйин кўриб, Ҳар ёққа тенгсалиб ўтди.. «Алпомиш».

ТЕНГСИЗ 1 Тенги, мисли йўқ, мислсиз; ҳаддан зиёд. *Тенгсиз гўзал қиз. У сўз санъатида тенгсиз эди. ■ -Ўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим, — аммо кўргувчиларнинг сўзлариға қараганда, ўхшашсиз кўркам, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Фашист газандалари халқ хўжалигига тенгсиз зарар етказдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Бирор жиҳатдан (мас., мавқе, ҳақ-ҳуқуқ, куч-қудрат ва б. жиҳатдан) тенг келолмайдиган, тенг бўлмаган. *Тенгсиз билан тенг бўлма! Мақол. ■ Мақол бор: орзуга айб эмасдир, Йигитман, менга сен тенгсиз демасдир. Ҳабибий. Биз мамлакат ичкари-сидаги қисмларни чегарага тўплай олмадик. Биринчи кунларда тенгсиз жанглар бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ТЕНГСИЗЛИК 1 Тенг бўлмаган ҳолат; эгалик, мавқе, даража ва ш.к. да тенг эмаслик; тенгсиз ҳолат. *Ҳуқуқий тенгсизлик. Иқтисодий тенгсизлик. Имкониятнинг тенгсизлиги.*

2 мат. Муайян катталиқлар ўртасида бир катталиқ иккинчисига тенг эмаслигини, ундан катта ёки кичиклигини кўрсатувчи ўзаро нисбат.

ТЕНГСИТМОҚ с.т. Тенглаштирмоқ, барабар қўймоқ. *Менга тенгситмасин Тоҳирни ул Зухрои афлокким, У сувға фарқ эди, мен фарқи дарёйи хуни ишқ. Маҳжур.*

ТЕНГ-ТУШ, тенгу туш Ёш жиҳатдан тенг, тенкур(лар). *Қани энди, у [Рустамжон].. қахрамон бўлиш сирларини била қолса, енг шимариб, ишга тушса! Тенг-тушларидан аввал мақсадга эришди. И. Раҳим, Ихлос. Менга мотам тутиб, қора боғламанг, Тенгу тушим нозик бағрин доғламанг. Ҳамза. Қойил бўлдим мард йигитнинг ишига, Омон-эсон борсин тенгу тушига. «Муродхон».*

ТЕНГҚУР 1 Ёш жиҳатдан тенг ёки унча фарқ қилмайдиган кишилар; бирга ўсиб катта бўлган ўртоқлар; тенгдош, тенг-туш. *Тенгқурларим — беш йил бир аудиторияда ўқиган қадрдонларим — тўда-тўда бўлиб, сафарға отланишарди. Ҳ. Назир, Муҳаббат. Шу орада Алпомиш.. қирқта тенгқур жўраси*

билан Бойсарини излаб, Қалмоқ юртига бориб, қалмоқ шоҳга банди бўлиб қолди. «Алпомиш».

2 фольк. Муносиб, мувофик, мос. *Менга тенгқур бўлмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин.* Пўлкан.

ТЕНДЕНЦИОЗ [лот. tendo — йўналти-
раман, интиламан] Маълум тенденцияга,
олдиндан ўйлаб қўйилган ғоя, фикр, қарор
ва ш.к. ларга асосланган; ғаразли, бир ёқла-
ма. *Тенденциоз мулоҳаза. Тенденциоз хулоса.*

ТЕНДЕНЦИОЗЛИК Маълум тенден-
цияга, олдиндан ўйлаб қўйилган ғоя, фикр,
қарор ва ш.к. га асосланиш; шунга ишон-
тиришга интилиш.

ТЕНДЕНЦИЯ [нем. Tendenz < лот. ten-
dere — йўналмоқ, интилмоқ] **1** Тараққиёт
йўналиши; бирор нарсага қизиқиш, мой-
иллик, интилиш.

2 Маълум ўй-мулоҳаза, тасвир ёки асар-
нинг асосий мазмуни, ғояси. *Маълумки, 60—
70-йиллар давомида тарихий киноленталар
яратиш соҳасидаги ижодий тенденциялар
янада ривожлантирилди.* С. Хўжаев, *Ўзбек
тарихий фильмлари. Бундай асарларга қи-
зиқишининг сири эса, менимча, турмушдаги
илғор тенденцияларни замонга, кишилар та-
лабларига ҳамоҳанг.. бўладиган томонларини
топиб, танлаб, саралаб олиб ёзиш билан бог-
лик.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТЕНДЕР **1** [ингл. tender < tend — хизмат
кўрсатмоқ] *т.ў.* БевоСИТА паровозга тирка-
ладиган (уланадиган), сув ва ёқилғи захи-
ралари, мойлаш-тозалаш ашёлари сақла-
надиган махсус вагон.

ТЕНДЕР **II** *икт.* **1** У ёки бу иш ва хиз-
матлар мажмуини бажарадиган, маълум бир
лойиха учун ускуна-жиҳоз ва материаллар
етказиб берадиган фирма ёки компанияни
— пудратчини аниқлаш мақсадида эълон
қилинган танлов.

2 Очиқ турдаги ёки чекланган сонли
иштирокчилар учун ёпиқ турдаги рақобатли
савдо-сотик; буюртмани жойлаштиришнинг
танлов шакли. *Очиқ тендер. Ёпиқ тендер.*

3 Халқаро бозорда машина-ускуналар
харид қилиш, қурилиш-монтаж ишларини
бажариш, инженерлик хизматлари кўрса-
тиш учун танлов асосида буюртмалар бериш.

ТЕННИС [ингл. tennis] Тўр тутиб, иккига
ажратилган майдонда ёки столда мовут
қопланган резина коптокни ёки пластмасса
шарчани капгирсимон мослама (ракетка)

билан уриб, тўр устидан ошириб (икки ёки
тўрт ўйинчи иштирокида) ўйналадиган
спорт ўйини. *Теннис коптоқи. Стол тенниси.
Теннис ўйнамоқ. ■ Болалар чуввос кўтариб,
узоқда теннис ўйинида давом этардилар.
Ойбек, Нур қидириб. Кенг, ёруғ залда шах-
мат-шашкadan тортиб стол теннисигача бор.
«Саодат».*

ТЕННИСКА Калта энгли, энгил три-
котаж кўйлак. *Мўйлов стулга ўтирар экан,
кўзи бир зум Зокирнинг эгнидаги чиройли шо-
йи теннискада тўхтади.* П. Қодиров, Уч
илдиз. *..кўк сатиндан жуда ихчам тикилган
тенниска буй-бастини жуда нозик ва хуш-
бичим қилиб кўрсатарди.* О. Ёқубов, Мирза-
терак.

ТЕННИСЧИ Теннис ўйновчи. *Боксчи,
моҳир акробатчи, уста теннисчиларнинг ўзаро
мусобақалари катта баҳсга айланди.* Р. Ис-
ҳоқов, Эпчиллик ва довжураклик.

ТЕНОР [итал. tenore — асосий овоз] *мус.*
1 Эркакларнинг энг юқори овози. *Тенор,
товушининг характериға қараб, драматик
[кучли] ҳам лирик [юмшоқ] бўлади.* И. Акба-
ров, Музыка саводи.

2 Шундай овозга эга бўлган ашулачи.
*Хорда тенорнинг овози алоҳида ажралиб
туради.*

3 Пуфлама чолғулар оркестри таркибига
кирадиган мис пуфлама чолғу асбоби.

ТЕНТ [ингл. tent < лот. tenda — чодир,
палатка] Куюш ва ёмғирдан сақланиш учун
матодан қилинган шийпон, соябон (пляж,
палуба ёки кўчада). *Тентнинг чети кўтари-
либ, кабинадан кимдир эриниб туша бошла-
ди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТЕНТАК **1** Тўғри фикр юрита олмай-
диган, ақли норасо, эси паст. *Тентак бола.
Тентак тўрини бермас.* Мақол. ■ *Равшанбек
шу ерда қип-қизил тентакка чиқиб қолди.
«Равшан».*

2 Ақлдан озган, телба, девона; жинни.
*Олти ойда Марям тентак бўлганмиш, Эшон
эшигида шўрлик ўлганмиш.* М. Алавия. *Қишда
ялангоёқ юрган кишини кўрганлар уни, ал-
батта, тентак бўлса керак, деб ўйлайди.
«Фан ва турмуш». Ҳамишира Аҳмадга тент-
такларга қарагандек назар ташлади.* Ф. Му-
сажонов, Ҳиммат.

3 Шундай шахсга нисбатлаб, одатда ўз
яқин кишисига қарата (эркалаш, энгил
ҳазил билан) айтиладиган сўз. -*Дарров бўл,*

тентак! — деди кулиб Толиб. Ҳ. Шамс, Душман. -*Вой тентазим-ей. дўстнинг дўстлиги киши бошига кулфат тушганда билинади, қизим!* С. Анорбоев, Оқсой. -*Тентак!* — деди Адолат ҳам жаҳл, ҳам эркалаш билан.. С. Зуннунова, Гулхан.

4 *кўчма кам қўлл.* Жиловланмаган, асов, телба. *Тентак дарё.* ■ *Мен сувингдан куч олсам, Тентак елдан ўч олсам.* З. Диёр. *Гоҳида ўшандоқ тентак хаёллар Сендан воз кечмакка қистайди ҳаргиз.* Р. Парфи.

ТЕНТАКЛАРЧА *рвш.* Тентаклар каби; ақлдан озган, жинни бўлган кишига ўхшаб. [*Отабек*] *Ўз-ўзига сўзланиб, Марғилон кўчаларида тентакларча югура бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕНТАКЛИК Тентакка хос иш, хатти-ҳаракат. *Азизим, мен тентаклик қилиб уйдан кетганим йўқ.* «Саодат». *Бойлик билан иши бўлмаган Аҳмадга Қаюмхоннинг керилиши тентакликдек туюлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТЕНТАКҚУШ Қумурсқа ва ҳашаротлар билан тирикчилик қиладиган, боши катта, ясси, тумшуғи кенг ва қисқа тун қуши.

ТЕНТИМОҚ *кам қўлл. қ. тентирамоқ.* *Ваҳобжон шу куни кечгача шаҳар кўчаларида тентиб юрди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Ташқарида қор аралаш ёмғир саваламоқда, совуқ шамол тентиб, гоҳо коридор ичига ҳам ўзини урмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТЕНТИРАМОҚ 1 Аниқ бир мақсадсиз кезиб юрмоқ, бекорга санқиб, вақт ўтказмоқ, кезмоқ. У [*Ёрмат*] *бутун кун қуйиб-ёниб, боши оққан ерларда жиннилардай тентираб, хуфтон вақтида бойниқига санқиб келиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Укўп тентираб чарчагани устига, сингисини узоқ ёлғизлатиб қўйганидан хижолатда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Кун бўйи тентирагани тентираган. Ҳўкиздай ийгит бўлиб қолганидан хабари йўқ.* Э. Раимов, Ажаб кишлок.

2 Сарсон-саргардон бўлмоқ, саргардонликда юрмоқ. *Сенларнинг зулмингдан қанча одамлар тентиради. Ўз қишлоғига ўзи сиғмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир, нима дейсиз, очмиз демай, совуқмиз демай, кетингизда бир йил тентирадид.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

3 *кўчма* Кезмоқ, эсмоқ; изғимоқ. *Даштнинг салқин шамоли тентираб, чодирнинг ипагини энгил мавжлантиради.* Ойбек, На-

воий. *Ер устида бурутлар сояси тентираб қолди.* М. Мансуров, Ёмби.

4 *шв.* Чарчаш, касаллик ва ш.к. натижасида чайқалиб юрмоқ, гандиракламоқ. У [*Саидий*] *маст кишидай тентирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. У [*Мухторхон домла*] *ярим йўлгача чамадонларни озод кўтариб, бардам қадам ташлаб борди-ю, ундан нари ранги оқариб, тиззалари қалтираб, тентирай бошлади.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Майдон бирдан кўзгалди. Бошига қон қуйилган, кўзлари қипқизил одамларнинг қад кўтарганлари тентираб кетди, белини ёзолмаганлари қичқириб юборди.* А. Мухтор, Чинор.

5 *шв.* Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ; саросимага тушмоқ; эсанкирамоқ. *Жанжалнинг фойдаси шундан иборатки, Эҳсон энгилса, тентирайди, ёрдам берадиган киши излайди.* А. Қаҳҳор, Сароб

ТЕОДОЛИТ [*юн. theomai* — қарайман + *dolichos* — узун] Очиқ жойларда горизонтал ва вертикал бурчакларни ўлчаш учун ишлатиладиган геодезик асбоб.

ТЕОЛОГ Теология бўйича мутахассис, илоҳиётшунос.

ТЕОЛОГИК Теологияга оид; теологияга асосланган; илоҳий.

ТЕОЛОГИЯ [*юн. theos* — худо + *logos* — сўз, тушунча; фан] Худонинг моҳияти, дин ва диний ақидалар тўғрисидаги диний таълимотлар мажмуи; илоҳиёт.

ТЕОРЕМА [*юн. theorema* < *theo* — қарайман, ўйлаб кўраман] *мат.* Тўғрилигига исбот этиш, қатъий мантикий мушоҳадалар юритиш орқали ишонч ҳосил қилинадиган даъво. *Пифагор теоремаси. Виет теоремаси.* ■ *Теоремалар математик тушунчаларни ўзаро боғлайди.* «ЎзМЭ».

ТЕПА 1 Ер сатҳидан баланд, дўнг жой; тепалик, баландлик. *Ҳадемай ўнг томондаги тепалар, ундан наридаги тик қоялар устида офтоб порлайди.* Мирмуҳсин, Меймор. *Суюн оға гаранг, дардли, оч ҳолда тепа устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради.* Н. Фозилов, Дийдор. *Шу тепалар нишабда камарлар бор.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 Умуман, бирор жой, маконга нисбатан юқоридаги жой, ер. *Тепадан қараган кишига бу ариқча илон изидек эгилиб, букилиб, ўзининг ўқида айланаётганга ўхшаб кўринар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нигора у ёқ-бу ёққа қаради: юқорида Қашқатов, настда қалин*

арчазор, ўнг ва сўлда тепа.. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Бирор нарсанинг юқори қисми, усти. *Аризанинг тепасига имзо қўймоқ. Дарахтнинг тепасида бир қуш ўтирибди. Қабр тепасини майса қоплаган.* ■ *Ташаккур, устод! Агар энг баланд минора тепасига ғишт қўйсин, десангиз ҳам биз рози.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Кўп миқдорда уйилган нарсалардан ҳосил бўлган баландлик, дўнглик. *Гўнг тепа. Кул тепа. Қум тепа.* ■ *Бу тупроқ тепа уч кишининг қабри бўлиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Уч-тўрт юз инсон бошидан турғизилган бир тепа!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Киши устидаги бўшлиқ, осмон, фалак; юқори. *Самолёт тик тепага кўтарилди. Куй ёш қоқ тепага келди.* ■ *Тепадан офтоб уриб турибди.* С. Аҳмад, Томоша. *У ўз овозидан уйғониб кетиб, кўзини очганида, тепада ой сузар, ҳамма ёқ жимжит..* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Нисбатан юқори қисмда бўлган, жойлашган; устки. *Ўроз тепадаги қозиқдан дўм-бирасини олди..* Ойбек, Танланган асарлар. [Толнин] *Тепа шохига қурувчилар прожектор ўрнатишган экан, ҳозир атрофни сутдай ёритиб, кўзни қамаштиради.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Устки қатордаги сўйлоқ тишларидан иккитаси тепа лабини ёриб чиққанини..* кўрган киши ўқчиб юборарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

7 археол. Пахсадан ишланган қадимий иншоотларнинг харобалари ва уларни тўлдирган маданий қатламлардан ҳосил бўлган дўнглик.

8 3-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к., ч.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади ва макон муносабатини ифодалайди. *Адолат ухлаётган жувоннинг тепасига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ботирали Ойшабонуни бир қўли билан четга сурди-да, бойнинг тепасига энгашиб, кўрпани очди.* Ҳ. Ғулум, Машғал. *Ўтган куни шу икки йигитни қозон тепасида эт олаётганларида кўрган эдилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кейин, ниёлани бутилкага уриб, тепасида парвона бўлиб турган хотинига ўшқира кетди..* «Муштум». *Тепадан вағиллаб самолёт учиб ўтди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

Икки қўли бир тепа Бошни чангаллаб, қуруқдан-қуруқ, ҳеч нарсасиз. [Мастура:] *Доимо ҳузур-ҳаловати шуларча-ю, икки қўли*

бир тепада мен қоламан. Ҳамза, Паранжи сирлари. *Болаларимни етакладим-да, икки қўлим бир тепа, бойнинг даргоҳидан кетдим..* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. **Тепа сочи тикка бўлмоқ** *Ғоят аччиқланмоқ, ғазабга келмоқ. -А?! — Раҳимнинг тепа сочи тикка бўлиб, кўзлари қинидан чиқаёзди. -Бекор! Ҳаммаси бекор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Тепасига чиқмоқ (ёки минмоқ) Ўз ҳукмини ўтказмоқ, бошига чиқиб олиб, менсимай қўймоқ. Шунча ўқибди — бас, бундан ортиқ ўқиса, тепанга чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТЕПАКАЛ Бошининг тепа қисмидаги сочи тўкилиб кетган, силлиқ. *Тепакал одам.* ■ *Терговчи ёш бўлса ҳам, сочлари тўкилиб, тепакал бўлиб қолган, тирноқларигача заҳар бир одам экан..* О. Ёқубов, Излайман. *Лафзий дивандан шиддат билан туриб, дастрўмолини тепакал бошига ёнди-да, лапанлаганича бориб, буфетни очди.* Э. Носиров, Мускат.

ТЕПАЛАМОҚ 1 Ҳавога, осмонга кўтарилмоқ, баландламоқ. *Ракета тепалаб кетди. Қуш тепалаб учди. Снаряд тепалаб ўтди.*

2 кам қўл. Нарсаларни бир ерга тўплаб, баландлик ҳосил этмоқ. *Қўлида тепалаб жазиллама қайноқ сомса уйилган лаганни кўтариб, оқсоч кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТЕПАЛИК Нисбатан катта ва баланд жой; баландлик, дўнг, тепа. *Тепаликка чиқмоқ. Тепаликни эгалламоқ.* ■ *Узоқдаги тоғлар ва тепаликлар тусларини йўқотиб, тобора қуюлаётган тун қучоғига сингиб бормоқда.* П. Гурсун, Ўқитувчи. *Баланд тепалик устига қурилган Аҳси қалъаси тун оғушида тоғ қоясига ўхшаб қорайиб кўринади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТЕПАҒОН айн. **тепонғич**. *Тепағон от.* ■ *Бу ўлгудек қайсар, тепағон.. эгасини ҳам танимайдиган, калтак ўтмас эшак эди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

ТЕПИНМОҚ: **ер тепинмоқ 1)** такрор (давомли) ҳолда оёғини (туёғини) ерга урмоқ. *Жонивор тилир-тилир қилади, бош чайқайди, ер тепинади, дум силкитади.* А. Қодирий, Улоқда. *Бечора чирқираганча, бир-икки ер тепиниб фарёд қилди.* Мирмуҳсин, Ал-Маҳдий. *-Қаерда юрибсан? — ер тепинди соқчи.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи.

ТЕПКИ 1 1 Оёқ билан берилган зарб. *Худойқул бир нафас гингиб ётди. Тепкидан*

оғриган жойларини секин-аста силади. П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Бола кўрсатилган иккинчи сўзни ўқийман деб турганда, синф эшиги қаттиқ тепкидан ланг очилиб, ичкарига совуқ ёпирилиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

От тепкисини от кўтаради Тенг кучлилар бир-бирига бас кела олади, чидаш бера олади, деган маъноли мақол. **Тепки емоқ** 1) тепки зарбига учрамоқ, тепилмоқ. *Мамарайим, эгасидан тепки еган итдай, орқага чекинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) хўрланмоқ. [Йўлчи:] *Чидай олмадим, мулла ака.. Мен ҳам одам фарзанди, тоқайгача тепки ейман.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп, замбарак каби отиш қуролларида ўқ узилганда, унинг орқага берадиган зарби. *Тўпнинг тепкини камайтирадиган қуримаси.*

3 Ўқ отадиган қуроллarning отиш механизмини ишга солувчи қисми. *Пулемёт тепкиси. Тўпонача тепкиси.* ■ «*Отайми, отмайми!*.. Ўнг қўлининг бармоғини милтиқ тепкисига юбориб, уни босаётган жойда яна тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Маҳаллий тўқши дастгоҳининг оёқлар билан галма-гал босиб, дастгоҳни ишга тушириш, унинг мунтазам ишлашини таъминлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Ҳожияхон бўз тўқшини энди ўрганган, ўнг қўли тасма галтакни тортса, чап оёғи тепкини босолмас, ўнг оёғи тепкини босса, чап қўли гулани жуфтлолмас эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

5 Дастгоҳнинг шу қисмини босганда тўқилиб, зичланган моки ипи. *Атласнинг тепкиси қанча кўп бўлса, абр безакдан олинадиган таассурот шунчалик зўр бўлади.* Газетадан.

Саккиз тепки атлас Қалин, юқори сифатли атлас. *Яна юриб кетади саккиз тепки гул атлас, Чивик беқасамларнинг олағовур бозори.* Ф. Фулом. **Тепки машина** Махсус тепкиси, педалини оёқ билан босиб юргизилмадан тикув машинаси. *Ойим тепки машинада Донога кўйлак тикиб ўтирган экан.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб.

ТЕПКИ II тиб. 1 Асосан, болаларда учрайдиган, қулоқ олди безининг яллиғланишидан иборат ўткир юқумли касаллик. *Тепки кўпроқ қиш, баҳор фаслларида учрайди.* И. Фозилов, Тепки. *Тепки касали билан ҳамма ёшдагилар ҳам оғриши кузатилади.* «Саодат»

2 Айрим касалликлар туфайли пайдо бўладиган майда, пуфакчасимон қизил доғлар; тошма, гул. *Қизилча касали.. юқадиган бўлиб.. иккинчи кунда кишининг танига қизил тепкилар чиқади.* **3.** Тоҳирий, Соғлиқни сақлаш.

ТЕПКИЛАМОҚ I Оёғи билан кетма-кет зарб бермоқ, такрор-такрор тепмоқ. *Бир-бирини тепкилаб уришмоқ. Тепкилаб лой пишитмоқ.* ■ *Гўнг аравага роса тепкилаб босилган, гилдираклар юк зўридан гижирлар, қўш от уни базўр тортар эди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Устига чиқиб тепкиласа ҳам, жигарники ўтмас экан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ғазаб ўтида ёниб, кампирнинг юзига тарсаки туширди, суяклари чиқиб турган белига тепкилади.* «Муштум».

2 Босиб пайҳон қилмоқ, йўқ қилмоқ; топтамоқ. *От туёғи тепкилаб кетган Лолазорлар ўтар хаёлдан.* Ҳ. Шарипов. [Афанди] *Ҳўкизни тутди, уйига олиб кириб: -Жаззойи киши бировнинг экинини тепкиласин! — деб сўйиб юборди.* «Латифалар».

ТЕПЛИЦА [р. тепло — «иссиқ, иссиқлик» с. дан ясалган от] қ. **иссиқхона 2.** *Бу жойдан колхоз клуби, ГЭСи, теплицадан тортиб электр тегирмонигача кўринар экан.* А. Муҳиддин, Ошналар. *Умид уларга.. атрофдаги янги нав экилан карталарни, теплицани, ичкарига олиб кириб, лабораторияларни кўрсатди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЕПЛОВОЗ [р. тепло — иссиқ, иссиқлик + воз(ить) — ташимоқ, судрамоқ] Ички ёнув двигатели ўрнатилган, унинг ёрдами билан юрадиган локомотив. *Биринчи йўлда «ҳап-ҳўп, ҳап-ҳўп»лаб турган тепловоз сўнги марта қичқириб, составни тортиб кетди.* Ҳ. Фулом, Феруза. *Оғир юкли поезدلارни тортаётган замонавий тепловозлар оғиримизни бир неча минг марта энгилаштирмоқда.* Газетадан.

ТЕПЛОИЗОЛЯЦИЯ [р. тепло — иссиқ, иссиқлик + изоляция] **1** Турли иншоот ва қурилмаларни иссиқ таъсирдан сақлаш ҳамда иссиқликнинг йўқолишига йўл қўймаслик учун уларни иссиқлик ўтказмайдиган материал билан қоплаш, ўраш.

2 с.т. Шундай мақсадда ишлатиладиган ўраш материали.

ТЕПЛОТЕХНИК Теплотехникага, яъни sanoat йўли билан иссиқлик ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш техникасига оид.

Кўмирнинг теплотехник сифати. Теплотехник ҳисоблаш усули.

ТЕПЛОТЕХНИКА [р. тепло – иссиқ, иссиқлик + техника] Фан ва техниканинг иссиқлик энергияси ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш билан шуғулланадиган соҳаси.

ТЕПЛОХОД [р. тепло – иссиқ, иссиқлик + ход(ить) – юрмоқ, ҳаракатланмоқ] Ички ёнув двигатели ўрнатилган, унинг ёрдами билан юрадиган кема. *Ҳўжайли пристанига келган пароходлар, теплоходларнинг кети узилмайди.* Р. Ешимбетов, Дарга.

ТЕПМОҚ 1 Оёқ билан зарб бермоқ. *Копток тепмоқ. Эшикни тепиб очмоқ. Итни қопмас деб бўлмас, отни тепмас деб бўлмас.* Мақол. ■ *У[Соли совуқ] шошиб-пишиб, Азим бойваччанинг кўкрагидан итариб эди, Азим унинг киндигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Полвон уни бир тепиб, ерга ағнатди-ю, бўғзидан босиб тураверди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Оёқ босиб, тепкилаб бирор иш қилмоқ. *Том тепмоқ. Лой тепиб пишитмоқ.* ■ *Кечалари шинни учун узум тепадилар, кундузи уларни аравалаб шаҳарга ташийдилар.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. *Лой тепиш, лой қорши ишлари қилинмайди.* «Муштум».

3 Ўқ узиш ёки бошқа бир иш пайтида зарб билан орқага силжимоқ, урмоқ. *Бу милтиқ қаттиқ тепар экан.* ■ *Нима бало бўлди, машинанинг ручкаси тепиб олдим, дейман..* И. Раҳим, Шонли авлод.

4 кўчма Ритмик ҳаракат қилмоқ, дукилламоқ, урмоқ (юрмак ва қон томирлари ҳақида). *Юрагим гурс-гурс тепади.* ■ *Улар [йигит билан қиз] дарвоза тагига ўтирдилар ва шу зайл бир неча вақт нафасларини ютиб, гўё бир хилда тепаётган қалбларини тинглаб, индамай қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Башорат ўзининг оқариб кетганини сизди, чакка томирларида қон гупиллаб тепарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 кўчма Тепага, юзага (сиртга) кўтарилиб чиқмоқ, кўринмоқ, намён бўлмоқ. *Қизамиқ сиртга тепди. Сизот сувлар ер бетига тепиб чиқди.* ■ *Тер кучли ишқорли реакция беради ва у танага тепиб, шўрга айланади.* «Фан ва турмуш». *Нима учундир юраги ҳовлиқар, тез-тез урар эди. Юзига қон тепган.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Онанинг дили ўғлининг юзига тепиб чиққан аламли норози-*

ликни, аниқ бўлмаса ҳам, дарров сезган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

6 Баъзи сўзлар билан бирикиб, нарсанинг шу сўз билдирган жойга уриши, етиши маъносини билдиради. *Ана, ғўзаларимизга ўзингиз бир қаранг, белга тепади-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Белига тепмоқ Ўзи боғланиб келган сўз билдирган нарсанинг бўлишига халақит бермоқ, уни узиб, тўхтатиб қўймоқ маъносини билдиради. *Ишининг белига тепмоқ. Гапнинг белига тепмоқ.* ■ *Э-э, сенмисан? Аммо уйқунинг ҳам белига тепдинг-да! Тинчликми ўзи?* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бу орада роталардан маълумот олиб келган алоқачилар суҳбатнинг белига тепди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Бурга тепди** Тоби қочган кишига нисбатан қўлланади. *Сизни қанақа бурга тепди, ётиб олибсиз?* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Орқасига тепмоқ** Воз кечиб ҳайдамоқ, қувмоқ. *Дунё ялиниб келган вақтда шоҳ Машираб унинг орқасига тепган эканлар.. дунё ўзи бевафо, орқасига тепсанг арзийди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тилаб олган боламини эчки тепиб ўлдирди** Зўрға, жуда қийинчиликлар билан эришган нарсасидан айрилганлик, маҳрум бўлганликни ифодаловчи мақол. **Тўйдирганинг қорнига тепмоқ** Яхшилик, ҳиммат қилган, қўллаб-қувватлаганга ёмонлик билан жавоб бермоқ маъносидаги ибора. *Энди тўйдирганининг қорнига тепма-да.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Ўлганинг устига (чиқиб) тепмоқ** Бирор ёмон ҳолатнинг устига яна бошқаси юз бериши маъносидаги ибора. *Колянинг ҳақорати қалбини наштаардек тилган Фотима опага одамларнинг таънасини эшитиш ўлганининг устига тепгандек бўлди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *..қўлингда хатинг бор, ўлганининг устига чиқиб тепгандек, хат-хабарсиз қўйма!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕПОНҒИЧ Тепиш одати бор, тепадиган, шатталаб юборадиган; тепагон. *Тепонғич сигир. Тепонғич от.*

ТЕПСА-ТЕБРАНМАС с. т. Ҳеч гап қор қилмайдиган, бирор иш қилдириш жуда қийин бўлган, ортиқ даражада беғам, бе-парво; оғир қарвон. *Тепса-тебранмас одам.* ■ *Инсон соғлиги учун шунчалик жон куйдириб, баъзи тепса-тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕПСИНМОҚ қ. депсинмоқ. Қайдан парвоз этиб келдинг бемаҳал, Отинг тепсинади, ўзинг ўзга ҳол. «Тоҳир ва Зуҳра».

ТЕПЧИК Дўппи, тўн ва ш.к. нинг маҳсус қавиғи; ипни сиртга чиқармай тикиладиган майда қавиқ. *Дўппи тепчиги. Тепчиги йирик дўппи.* ■ Жуда кўпол бир тепчик, Тепаси чўққи, кичик, Кизаги салкам сара, Жияги ўн уч иплик. Ф. Фулом. Аксар дўппилар тепчигидан қирқилиб, пилтаси кўриниб туради. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТЕПЧИКЧИ Дўппи, тўн ёқаси ва ш.к. ни майдалаб қавийдиган, тепчийдиган шахс. *Тепчикчининг бошида Каттагина кўргулик! Уйдан чиқмиш яқинда Арслондай йигит — ўлик.* Ф. Фулом.

ТЕПЧИМОҚ I I Дўппи, ёқа ва ш.к. ни ипни сиртга чиқармай майда қавимоқ, тепчигини тикмоқ. *Дўппи тепчимоқ.* ■ Онам лампа ёнига ўлтириб, жияк тепчишга киришди. Ойбек, Болалик.

2 Тўрлаб тикмоқ, чатмоқ. *Костюмнинг миҳ илган жойини тепчиб кўймоқ.*

ТЕПЧИМОҚ II Юзага тепиб, сизиб ўтиб кўринмоқ; юзага тепмоқ. *Доканинг ҳар ер-ҳар ерига тепчиб чиққан қонга кўзи тушди ва шундагина бутун бадани зирқираб оғриётганини, айниқса, кўрагининг ўнг томони кучлироқ оғриётганини сизди Адолат. С. Зуннунова, Гулхан. Унинг юзига тепчиб чиққан ташвиш аломатини келин дарров пайқар..* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТЕР I Тер безлари ажратиб чиқарадиган тиниқ суяк. *Баданидан тер чиқди. Терга ботмоқ. Пешонасини тер босди. Аззо-йи баданидан тер қуйиларди. Тер безлари.* ■ Унинг елкасига ва туртиб чиққан белига тердан намиққан кўйлаги ёпишиб қолган. С. Анорбоев, Оқсой. *Пешонасидан дўлдай оқайтган терларини ўнг қўли билан халослаб артайтган мингошига Соли совуқ жийдагул пиёлада кўк чой тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Меҳнат. *Ер куч билан, тер билан унум беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Жон терига тушмоқ 1) қаттиқ тиришмоқ, бор кучини сарфламоқ. *Жон терига тушиб ишламоқ;* 2) қаттиқ азобланмоқ, азобнинг, оғриқнинг зўригидан мажолсизланмоқ, ҳолдан тоймоқ. *Отлар жон терига тушиб кишнаганларича йиқила бошлади, оёқлари от остида қолган суворилар ҳам*

мерганларнинг ўқини еб, ер тишлаб қолавердилар. М. Осим, Искандар ва Спитамен. **Пешона тери** қ. пешона. *Ҳаммаси сену мандақаларнинг пешона теридан бино бўлган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир камбағал халқ ўз қўл кучи, пешона тери билан кун кўршига ҳам илож тополмай қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тер тўкмоқ** Меҳнат сарфламоқ, астойдил меҳнат қилмоқ. *Мен кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин.. Қани инсоф! Ойбек, Танланган асарлар. Иш шароити ниҳоятда оғир эди. Ҳар куни 12–14 соатлаб тер тўкишга тўғри келарди.* Т. Алимов, Ҳақиқат енгди.

ТЕРАК Толдошлар оиласига мансуб, пўстлоғи кўкиш ёки оқиш, тик ёки шохлаб, тарвақайлаб ўсадиган дарахт (танасидан асосан қурилиш материали сифатида фойдаланилади). *Оқ терак. Тоғ тераги. Кўк терак.* ■ *Боғнинг қўйи томонида бир чизиқда саф тортган баланд, адил тераклар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЕРАКЗОР Нуқул тераклар билан банд жой, терак экилган майдон. *Қўёш теракзор орқасига ботаётган, ғарб уфқига алвон ранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Фуломжон.. даладаги теракзордан тўртта бақатеракни кестириб, тахта тилдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕРАН кт. I Бирор жойдан, мас., ернинг сатҳидан анча пастга — чуқурликка ўтиб кирган ёки анча пастдан — чуқурликдан бошланадиган; чуқур, чўнқир. *Ернинг теран қатламлари. Теран дарё. Теран қудуқ. Теран булоқ.* ■ *Унинг [М. Қосимовнинг] қиёфаси ва юриш-туришига сахро сокинлиги, теран қатламлардан нам юқи топиб аста сўрадиган чайир саксовул томирларининг тўзимлиги асар қилганга ўхшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 кўчма Мазмун-моҳият жиҳатидан кенг қамровли, чуқур, кучли. *Теран фикр. Романнинг теран мазмуни.* ■ *Оналар, фақат маъсуд оналаргина гўдак йиғисидаги теран маъноларни анлай олиши мумкин.* Э. Охунова, Ҳаёт гуллари. *Икки кўзим сенинг йўлинг-да, Ўзим теран хаёлга ботдим.* Ф. Шоди. *Қалбимни алақандай тиниқ, теран бир мунг чулғаб олди.* О. Ёқубов, Излайман. *Халқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиш муаллифдан катта истеъдод талаб этади.* Газетадан.

ТЕРАНЛАШМОҚ Теранлик касб этмоқ. *Хаяжон ва қалб зарбаларининг эстетик функцияси, моҳияти ортди, айтиш мумкинки, теран ақл ва ижтимоий маъно билан теранлашди.* «ЎТА». *Адабиёт ҳафталиги сингарияхши анъана туфайли ғоят чуқур, кўҳна қардошлигимиз янада теранлашди.* Газетадан. *Ёш улғайган сари одамнинг хаёл денгизи теранлаша ва кенгая боради.* М. Кўшжонов, Дийдор.

ТЕРАНЛИК Теран ҳолат, теран ҳолатга эгалик. *Денгиз тубининг теранлиги. Ғоянинг теранлиги.* ■ *Портрет асарлари характерининг ёрқинлиги, қаҳрамон ҳиссининг теранлиги билан чегараланиб қолмайди.* А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси. *Уларнинг бу китоблари фикрининг теранлиги, соддалиги ва баён услубининг равонлиги жиҳатидан илмий-оммабон адабиётнинг энг яхши намуналаридан қолишмайди.* «Фан ва турмуш».

ТЕРАПЕВТ [юн. therapeutes — (касалга) қаровчи, ғамхўрлик қилувчи] Ички аъзолар касалликларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач. *З.И.Умидова ҳозирги вақтда республикамизнинг энг йирик терапевтларидан биридир.* О. Ризаев, Врач — олима.

ТЕРАПИЯ [юн. therapeia — парвариш, ғамхўрлик; даволаш] Тиббиётнинг ички аъзолар касалликларининг пайдо бўлиш сабабларини, ривожланиш механизмларини аниқлайдиган, даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими; шундай касалликларни даволаш усуллари. *Юрак терапияси. Терапия курси.*

ТЕРБИЙ < шу элемент кашф этилган жой — Швециядаги Йттербю (Ytterby) шаҳарчаси номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; пластик ва яхши деформацияланадиган, кумушсимон оқ металл.

ТЕРГАМОҚ 1 Текширмақ, назорат қилмоқ; таъқиб остига олмоқ, кузатмоқ. *Хизиров кибрилик билан: -Маорифнинг ишини тергай олмайсиз. Нима қилсам, ўзим биламан, — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Мастура:] *Шоҳ бўлсанг, сабаб ўғирлик қилган фуқароларингни тергамайсан?* А. Қаҳҳор, Башорат. *Чол болаларнинг ноҳўя ҳаракатларини тергаб, мудирга етказиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳаммага адолат қилдинг, Қорахон,*

Тергамадинг бузуқ, баттол қизингни. «Равшан».

2 Ножўя ҳаракатларини назоратда тутиб, ундан тийиш хатти-ҳаракатларини, йўллари қилмоқ; ёмон йўлдан қайтариб турмоқ. *Мен сизга ўғилман, фарзандингизман. Уришишга, сўқишга, тергашга ҳаққингиз бор.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қайлиқ сизники бўлгандан кейин, тергаш, тийиш ҳам сизникидир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 ҳуқ. Тергов қилмоқ; тергов, сўроқ қилиб аниқламоқ. *Қўрбоши эса Отабекнинг устида ҳали бунчалик тергашлар борлиги учун ўзини бир оз тўхтатиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРГОВ 1 Тергамоқ фл. ҳар. н.

2 ҳуқ. Жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини текшириш, сўроқ қилиш иши; жинойи иш бўйича далиллар йиғиш. *Дастлабки тергов. Тергов органлари. Тергов натижаси. Тергов ўтказмоқ.* ■ *Шербек районуна жўнади. Уни яна терговга чақиришган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Район тергов идораларининг вакиллари томонидан жиноят содир бўлган жойда текшириш ўтказилиб, тегишли актлар тузилгандан кейин, жасадни аравага солиб, қишлоққа олиб келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тергов қилмоқ 1) бирор иш, ҳолат ва ш.к. юзасидан сўроққа тутмоқ, сўроқ қилмоқ. *Дадаси уни [Низомжонни] уйга бошлаб кирди-ю, ўтқазиб, тергов қила бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ; **2)** ҳуқ. жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини аниқлаш учун бунга алоқадор кишиларни сўроқ қилмоқ, тегишли далил ва ҳужжатларни афроғлича ўрганмоқ. *Айбдорни тергов қилмоқ.* ■ *У [мингбоши] аввало Фуломжонни энг ичида [тергов қилиб, энг ичида жазо бериш-у, шу билан ундан ўч олиш.. ниятида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕРГОВСИЗ рви. ҳуқ. Сўроқ, тергов қилмай ёки бўлма, сўроқсиз, бесўроқ, бетергов. *Терговсиз қамоқда ётмоқ.*

ТЕРГОВЧИ 1 Бировнинг хатти-ҳаракатини, юриш-туришини назорат қилиб, суриштириб, тергаб турувчи; ноҳўя ишдан, йўлдан қайтарувчи. *Нишонбойнинг кўзлари ваҳшиёна чақнаб шанғиллади: -Ҳа, сен терговчимени менга? Бор-бор, ўша..* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ҳуқ. Бирор иш юзасидан дастлабки тергов ўтказувчи лавозимли киши. *Прокуратура терговчиси. Халқ суди терговчиси.* ■ Райондан келган терговчи уч кун овра бўлиб, жиноятчиларнинг изини тополмади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТЕРГОВЧИЛИК Терговчи иши, касби. *Терговчилик қилмоқ.* ■ Текширишни жуда яхши курасиз-а, домла! Илгари терговчилик ҳам қилганмисиз, дейман? М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ТЕРИ I Одам ва ҳайвон танасининг ташқи қоплами, тана аъзоларини ташқи таъсилардан ҳимоя қилувчи ва турли физиологик вазифаларни бажарадиган пўсти. *Тери касалликлари. Кўннинг терисини шилмоқ.* ■ Тортқилаганда, [улоқнинг] териси айрилиб кетмайди. Бўлмаса, торт-тортда улоқ бутун қоладими? Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

2 Молнинг, ҳайвоннинг шилиб олинган пўсти. *Шу ерда ишлайдиган одамлардан бири, йўқчилик важҳидан, бир куни бола-чақаси билан отнинг терисидан шўрва қилиб ичибди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Хон бориб, арслон терисига ўтирди, Арслонбекни ўзининг ўнг томониغا олди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Мол пўстидан махсус ишлов бериб тайёрланган материал; чарм, кўн. [*Шокир ота*] *Терига сув пуркайди ва кўва билан дўқ-дўқ уриб, чармни текислайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйда бир оз тери бор. Аммо тагчарм йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кам қўл. Пўст, пўчоқ. *Териси қалин қовун.* ■ *Боғдаги.. анорлар терисига сиғмай, тарс-тарс ёрилади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

Бир терининг ичида қўй неча озиб, неча марта семиради Киши ҳаётида неча хил ўзгаришларга, яхши-ёмон ҳолатларга тушиши мумкинлигини қайд этувчи ибора. - *Бир терининг ичида қўй неча озиб, неча марта семиради, — деди салмоқлаб бой, — кишининг бошига ёмон кунлар ҳам тушиши мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Териси юпқа** Унча-мунча гапни кўтара олмайдиган. *Ҳимм, териси юпқа аёл эмасми, шу гап баҳона бўлибди-ю, «Мени бўшатиб, қолоқ бригадага юборасизлар», деб туриб олибди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. **Териси қалин** Унча-мунча гап кор қилмайдиган, бети қаттиқ. *Териси қалин кассир эса: -Эпасанг сен ҳам қил, — деб бўзрайиб тураверди.* «Муш-

тум». **Терисига сиғмаслик** Ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. *Элчибек бу хабардан терисига сиғмай кетди.* Ҳар ҳолда, дастлабки ғалаба. А. Мухтор, Тугилиш. *Кувонч билан қўл бериб сўрашди. Теримга сиғмай кетдим.* Ойдин, Ҳикоялар. **Терисига (ёки терисини шилиб) сомон тикмоқ** Ниҳоятда қаттиқ жазоламоқ. *Яхшики, бояги гапларингизни ўғлим эшитмади, йўқса, терингизга сомон тикқан бўлар эди..* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Менга дўпписи эмас, ўзи керак. Ўзини тириклай тугтиб кел!* *Терисини шилиб, сомон тикқам, гунишмча хумордан чиқмайман.* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим. **Терисини шилмоқ (ёки шилиб олмоқ)** Бор-йўғини қоқлаб олмоқ, ҳамма нарсасини тортиб олмоқ. *Унинг [Мусулмонқулнинг] ўз кайфича ойда эмас, ҳафтада солиб турган солиқлари фуқаронинг терисини шилса.. остириб, кестириб туриши хосни ҳам эсанкиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРИ II Хамирни юпқа ёйиб, учбурчак, тўртбурчак шаклида кесиб, ёгда пишириладиган таом.

ТЕРИМ Ҳосилни териб, йиғиб олиш (асосан пахта ҳосили ҳақида). *Биринчи терим. Иккинчи терим. Терим машинаси. Бу йил терим эрта бошланди.* ■ *Мана гўзалар кўз оча бошлади. Ҳадемай терим ҳам бошланиб қолади.* «Муштум». *Қайси кун отаси: «Иккинчи теримга чачон тушасиз», дегандек эди. Қизиқ, пахталар ҳеч терилганга ўхшамайди-ку?!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕРИМЧИ Далада етилган пахта ҳосилини қўл билан териб, йиғиб олувчи. *Илгор теримчилар.* ■ *У икки қўллаб терувчи, чевар теримчи.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Вали ака ўғлига терим қилинадиган жойни кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжанинг пахтазорига.. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Атлас кўйлак ярашар, Теримчи қиз бўйига. План тўлганда келинг, Пахтахоннинг тўйига.* Уйғун.

ТЕРИФУРУШ Тери савдоси билан шуғullanувчи, тери сотувчи шахс. *Кимсан — терифуруш, фалончи бой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Терифуруш бойнинг уйига тушганларга қаттиқроқ тайинланг.. энасининг уйидек баҳзур ётаверишмасин.* К. Яшин, Пьесалар.

ТЕРЛАМА тиб. Кучли иситма чиқариш, қалтиратиш билан характерланадиган оғир

юқумли касаллик; тифнинг бир тури. *Уша йиллари Собиржон терлама касали билан оғриб, тўсатдан вафот этди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЕРЛАМОҚ 1 Баданидан тер чиқармоқ, терга ботмоқ. *Бемор терлаб ётарди.* ■ *Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан, Зайнаб маржон-маржон терлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғози бир пиёла ароқни шимирди-да, аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тер билан қопланмоқ, терчиламоқ. *Дераза ойналари терляпти.*

3 *кўчма с.т.* Астойдил меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Бир дунё иш бор экан, кўп терлайсиз ҳали.*

ТЕРЛАТМОҚ 1 Терламоқ фл. орт. н. *Аччиқ мастава уни бир оз терлатди.*

2 *кўчма с.т.* Уялтирмоқ, қизартирмоқ. *Улар [стахановчилар] лўнда гаплар билан қолоқ цех бошиқларини роса терлатдилар.* А. Муҳиддин, Ҳада.

ТЕРЛАШ 1 Терламоқ фл. ҳар. н. *Терлаш керак.*

2 *тиб.* Организмни совитадиган физиологик механизмларнинг бири.

ТЕРЛИ Тер билан қопланиб турган. *Терли кўл. Терли юз.*

ТЕРЛИК Отнинг терини тўқимга ўтказмаслик учун тўқим тагидан қўйиладиган қалин намат парча. *Омборхонадан от абзалларини: терлик, беллик, юган, эгарни қўлтиқлаб келдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бисмилло, деб солди отнинг устига Кимхоби майиндан бўлган терликни.* «Алпомиш».

ТЕРЛОҚ Тез терлайдиган, доим терлаб турадиган. *Терлоқ оёқ.*

ТЕРМА 1 *сфт.* Саралаб-саралаб йиғиб, бирлаштириб ташкил этилган, тузилган. *Терма футбол жамоаси.* ■ *Капсанчиларнинг кўпчилиги пахтани билмагани учун, бу экинни унча-мунча биладиган одамлардан терма бригадалар тузишни, бу бригадаларга тажрибали қарияларни бригадир қилиб тайинлашни таклиф қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *от фольк.* Бахшилар репертуарида дostonдан кейин, иккинчи ўринда турадиган, банд тузилиши эркин, уч қатордан 100–150 мисрагача бўладиган фольклор жанри. *Ғозил Йўлдош ўғли турли мавзуларда термалар ва дostonлар айтар эди.* «Ўзбек адабиёти».

Унинг [Тўхтағулнинг] ўланларида, термаларида сиёсий жўшқинлик ҳукмрон эди. Ҳ. Нурий, Улуғ оқин. *Достон ва терма бахшилар ижодиди ёнма-ён яшаб келади.* «ЎТА».

3 *от* Умуман, халқ оғзаки ижодига мансуб, одатда тўрт мисрадан иборат кўшиқ тури.

ТЕРМАКАШ 1 Термаларни дўмбирада куйловчи бахши.

2 Бошқаларнинг асарларидан терма қилувчи адиб. *Шошма, ҳали қўлларим қанотини ёзгани йўқ; мана бу термакаш Ўсаржонни четга чиқариб қўяман.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЕРМАМОҚ кам қўлл. Ҳар жойдан озоздан териб йиғмоқ.

ТЕРМАЧИ 1 *айн.* термакаш.

2 *тар.* Табиий равишда етишган мева, илдизмева каби емишларни териб-йиғиб тирикчилик қилувчи. *Археологик текширишлар шуни кўрсатадики, сўнгги неолит даврига оид илк деҳқончилик маданияти маҳаллий овчи ва термачи аҳолининг ўтроқ ҳолатга ва деҳқончиликка ўтиши натижасида пайдо бўлган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ТЕРМИК [юн. thermos — илиқ, иссиқ] *тех., ким.* Иссиқлик билан ишлов беришга оид, шундай ишлов бериш учун белгиланган. *Термик печь. Пўлатни термик ишловдан ўтказмоқ. Термик ишлов бермоқ.* ■ *Олимлар ва инженерлар электр термик ускуналарга хизмат кўрсатувчи ва монтаж ишларини бажарувчи роботлар яратдилар.* Газетадан.

ТЕРМИЛМОҚ Кўз узмасдан узоқ қараб қолмоқ, тикилмоқ; умид билан, бирор ички ҳиссиёт билан боқмоқ. *Асрора узоқларга термилиб туриб, алланималарни ўйларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Комилжон хотинига меҳр билан узоқ термилиб турди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Бир ҳафтагача кишиларнинг оғзига термилиб, сеvimли ашуласини эшитгандек, сўзларидан завқланганини бир вақт ҳикоя қилиб берган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Улар бир-бирларига термилиб-термилиб, маъюс-маъюс қараб қўядилар.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ТЕРМИН [лот. terminus — чек, чегара] Фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама. *Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминла-*

ри. ■ Йўлдош.. Элмуродга нотаниш терминларни.. тушунтира кетди. Шухрат, Шинелли йиллар. Терминлар илмий коммуникациядан жонли сўзлашувга ўтганда, халқ учун тушунарли сўзларга айлана боради. «ЎТА».

ТЕРМИНАЛ [ингл. terminal < лот. terminalis – охириги, сўнгги; охирига тегишли] **1** *тех.* Ҳисоблаш системаси таркибига кирувчи, ахборотларни системага киритиш ва ундан чиқариб олиш учун мўлжалланган четда турувчи, сиртқи мослама (компьютерда ишлаганда, монитор, сичқонча, клавиатура кабилар терминал ҳисобланади).

2 Портнинг (ҳаво ёки денгиз портининг) контейнерли ва боғлама юкларни сақлаш ва қайта ишлашга мўлжалланган қисми.

3 Умуман, катта миқдордаги юк, нарсабуюм вақтинча, мавсумий сақланадиган омбор. *Пахта толаси терминали.* ■ Терминаллар, ўз навбатида, ташқи савдо компаниялари билан тузган шартномаларига кўра, толани экспортга ортишади. Газетадан.. тайёр маҳсулотларни терминаллар орқали хорижга чиқарилаётгани қайта ишлаш корхоналарига ҳам.. янги имкониятлар эшигини очди.. Газетадан.

4 Пластик карточкалар ёрдамида ишлайдиган, турли ҳисоб-китоб ва тўловларни амалга ошириш учун хизмат қиладиган электрон қурилма. *Республикадаги барча савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчаларига ўрнатилган терминаллар ёрдамида тўловларни амалга оширишингиз мумкин.* Газетадан. *Банк мутахассислари томонидан ўрнатилган 1300 савдо терминали ва 20 банкومات миқозлар хизматида.* Газетадан.

ТЕРМИНАТОР [лот. terminare – ажратмоқ, айирмоқ; йўқ қилмоқ] **1** *астр.* Сайёралар ва йўлдошлар гардишининг ёруғ (кундузги) ва қоронғи (тунги) яримшарларини ажратувчи чизиқ, чегара.

2 Йўқ қилиб, қириб ташловчи робот; йўқ қилиб бўлмайдиган одамсимон робот (америкалик режиссёр Ж.Камероннинг аини номдаги фильми қахрамони исмидан).

ТЕРМИНОЛОГИК Терминологияга, терминларга оид. *Терминологик луғат.* Сўзнинг терминологик маъноси. ■ Детерминлашиш – терминологик системадаги сўзнинг адабий тилга тўла ўзлашишидир. «ЎТА».

ТЕРМИНОЛОГИЯ [лот. terminus – чегара + юн. logos – фан, таълимот] **1** Фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасида қўлланадиган терминлар мажмун. *Техника терминологияси.* *Ҳарбий терминология.* *Илмий терминология.* *Ўзбек тили терминологияси.* ■ *Қори ака фанлар ичида аввало математикани севиб ўрганади ва унинг ўзбекча терминологиясини ишлаб чиқади.* М. Ўрозбоев, Мўъжизалар олами.

2 Тилшуносликнинг терминларни ўрганиш, тартибга солиш билан шуғулланувчи соҳаси. *Терминология мутахассиси.* *Терминология бўлими.* ■ *Семинар рус ва ўзбек тилларининг фонетикасини қиёсий ўрганиш, орфоэпия, терминология ва лексикология масалаларига алоҳида эътибор беради.* «ЎТА».

ТЕРМИТ I [юн. thetme – иссиқлик, қайноқлик] *ким.* Алюминий ёки магнийнинг баъзи металллар оксиди билан ҳосил қиладиган, ёнганда жуда кучли иссиқлик чиқарадиган куқунсимон аралашмаси (техникада ва ҳарбий мақсадларда ишлатилади). *Термит бомба.*

ТЕРМИТ II [лот. termes, termitis – ёғоч емирувчи ҳашарот; қўнғиз] Асосан, иссиқ мамлакатларда катта уяларда жамоа бўлиб (бир неча юздан миллионгача) яшайдиган парда қанотли ҳашарот, ёғоч, тери, қоғоз ва баъзи экинлар зараркунандаси. *Термит дегани худди битга ўхшаш жирканч ҳашаротгина эмас, даҳшатли офат экан.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Термит – ўтлоқ устида лойдан ясалган уяларда яшовчи ҳашарот.* «География».

ТЕРМО- [юн. thermos – иссиқ, илиқ < thetme – қайноқлик, иссиқлик] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб: **1)** иссиқлик, ҳароратга алоқадорлик (мас., *термодинамика*); **2)** иссиқлик, кучли ҳарорат ёрдамида ҳосил қилиш (мас., *термофосфатлар*); **3)** модда ёки асбобларнинг иссиқлик хоссаларидан фойдаланиш (мас., *термотерапия, термоэлемент*) каби маъноларни билдиради.

ТЕРМОГРАФ [термо.. + юн. grapho – ёзма] Температура ўзгаришларини автоматик суратда изчил ёзиб борадиган асбоб.

ТЕРМОДИНАМИК Термодинамикага оид; иссиқлик туфайли юзага келадиган ҳаракатлар билан боғлиқ бўлган. *Термоди-*

намик миқдор. Термодинамик мувозанат. Термодинамик ўзгариш.

ТЕРМОДИНАМИКА [термо.. + динамика] Физиканинг термодинамик мувозанат ҳолатида бўлган тизим (система)ларнинг умумий хоссаларини ва бу ҳолатлар ўртасидаги ўтиш жараёнларини (бунда иссиқлик — энергиянинг бошқа турларига айланиши) ўрганувчи соҳаси.

ТЕРМОИЗОЛЯЦИЯ [термо.. + изоляция] *айн. теплоизоляция.*

ТЕРМОМЕТР [термо.. + юн. metreo — ўлчайман] Температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчайдиган асбоб. *Термометр 20 даража совуқни кўрсатар эди. ■ Кишида иситма борлиги ва унинг баландлигини аниқлаш учун.. медицина термометри ишлатилади. Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш. Хотин Лоланинг қўлтиғига қўйган термометрни олиб, чароққа солиб қаради-да, уни силкиб, стол устига қўйди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ТЕРМОМЕТРИЯ Амалий физиканинг температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчаш усуллари ва воситалари ҳақидаги бўлими.

ТЕРМОРЕГУЛЯТОР [термо.. + регулятор] Хона, печь ва ш.к. да керакли температурани автоматик равишда ҳосил қиладиган ва сақлаб турадиган асбоб.

ТЕРМОС [юн. thermos — иссиқ, қайноқ] Ичига қўйилган иссиқ ёки совуқ нарсани (мас., иссиқ чой ёки совуқ сувни) узоқ вақт шу ҳолича сақлайдиган махсус идиш. *Меҳри она столча ёнидаги корзинкадан овқатликлар олди, тўрда осиглиқ термосни очиб, стаканларга иссиқ чой қўйди. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.*

ТЕРМОСТАТ [термо.. + юн. statos — тик турувчи, кўзгалмас] Чегараланган ҳажмларда (термик печь, совиткич ва ш.к. да) температурани ҳамиша бир хилда сақлаб турадиган аппарат. *Бодринг уруғи, экишдан олдин, уч суткагача 50—51 даража иссиқда термостатда қиздирилиб, бинафша метилен эритмаси билан ивтилади. «Фан ва турмуш».*

ТЕРМОСТАТИК Термостатга оид. *Термостатик камера.*

ТЕРМОЭЛЕКТР(ИК) [термо.. + электр] Электр ўтаётган занжирдаги электр ва иссиқлик жараёнлари ўртасидаги боғланишга

оид, шу сабабли ҳосил бўлган. *Термоэлектр(ик) ҳодиса. Термоэлектр(ик) ток.*

ТЕРМОЯДРО [термо.. + р. ядро — мағиз, уруғ; ўзак]: **термоядро реакцияси** Енгил атом ядроларининг ўта юқори (камида 10 миллион градус) температураларда кечадиган ўзаро реакцияси, жараёни. **Термоядро қурол** Термоядро реакцияси туфайли портлайдиган, шикастлаш воситаси ядро зарядидан иборат бўлган қурол.

ТЕРМОҚ 1 Сочилиб ёки тўкилиб ётган нарсаларни қўл билан бирма-бир олиб тўпламоқ, йиғмоқ. *Сойликдан майда тош термоқ. Утин термоқ. ■ Эрталаб Бегойим: «Ғулумжонларнинг қантак ўриши тўлиб ётибди, териб келгин», деб тайинловди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен ёшлиқдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Дон, мева, гул ва ш.к. ўсимлик ҳосилини бирма-бир олиб тўпламоқ, йиғмоқ. *Гул термоқ. Ёнғоқ термоқ. Мош термоқ. Олча термоқ. ■ Пахта терсанг, тоза тер, Чаноғида қолмасин. «Кўшиқлар». Баҳор келди элимизга — Кўм-кўк бўлди боғ, дала. Севинч тўлиб дилмизга, Териб келдик гул-лола. И. Муслим. Тоққа чиқиб терганинг Писта билан бодомми? «Кўшиқлар».*

3 Маълум тартибда устма-уст, ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, ўрнаштирмоқ, тахламоқ. *Китобларни тоқчага термоқ. Омборга қовун териб қўймоқ. Саватга нон термоқ. Яшиқларга олма термоқ. ■ Ниёро ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раёно бўлса, айвонда кичкина укалари орасида ўтирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

Ғишт термоқ 1) ғиштларни маълум тартибда тахламоқ. *Сидиқжоннинг диққати ўнг томондаги тўқайннинг очиқ ерига териб қўйилган сон-саноқсиз ғиштга жалб бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) ғиштларни лой ёки цемент қоришмаси билан ўзаро бириктириб, девор ва ш.к. қурмоқ. *Бинонинг ғиштини термоқ; 3)* ётқизмоқ. *Ҳовли саҳнага ғишт термоқ.**

4 Нарсаларни тешиб ёки тешигидан ип, сим ва ш.к. ўтказиб, қатор, ёнма-ён жойлаштирмоқ, тизмоқ. *Ипга мунчоқ термоқ. ■ Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришга ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Эшонхон чаққонлик билан сихларга кабоб*

терарди. Ойбек, Улуг йўл. *Ўзиям унча-мунча маржонлардан эмас, ўн икки шода-я! Мунчани тергунча, юрагинг қон бўлиб кетади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Нарсаларни жойидан, орасидан бирма-бир юлиб, ажратиб олиб ташламоқ. У [Мулла Шамсиддин] эшик олдидаги супада, олдида бир ғалвир майиз, чўпини териб ўтирган эди. А. Қаҳҳор, Башорат. *Сигирнинг қулоғига яна кана тушибди! Канадан ҳам кўра сигир унинг [Бақоевнинг] аччиғини келтирар эди: канани терай деса, қўймайди, бошини силкийди, пишқиради.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

6 *пгрф.* Босиш, нашр этиш учун типографик белги ва ҳарфларни тегишли тартибда жойлаштириб, бирор матн ҳосил қилмоқ. *Эълонни йирик ҳарфлар билан термоқ.*

7 Айрим белги ёки рақамларни ёнма-ён, бирин-кетин олиб, келтириб, бирор бутунлик ҳосил қилмоқ. *Лаълихон гаплашиш учун телефон олдига борди, трубкани қўлига олиб, керакли номерларни тера бошлади.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

8 Сараламоқ, танламоқ. *Футбол командасига кучли ўйинчилар териб олинди.* ■ *Полклардан ажратиб, териб олинган ҳужумкор отрядлар артиллерия отишмаларидан сўнг душман устига ташланди.* Назармат, Жўрлар банд сайрайди.

9 Кетмон, теша, болта каби асбоблар юзини болғалаб текисламоқ, ёймоқ ёки ўткирламоқ. *Кетмон юзини термоқ. Теша тигини термоқ.*

Без термоқ қ. без. 1. Ризқини термоқ Насибасини топиб еб, кун кечирмоқ, амалтақал кун кўрмоқ. *Шунинг учун «одамларнинг ҳожатини чиқариб юра турай, тузук иш ўзи чиқиб қолади», деган уйда сочилган ризқини териб юра берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Ташингни тер қ. тош.**

ТЕРРАРИУМ террарий [лот. terra — ер, майдон] Унча катта бўлмаган, тажриба ёки намоёйиш қилинадиган судралувчилар, ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшовчи жониворларни сақлаш, ўрганиш ҳамда кўпайтиришга мўлжалланган махсус жой, бино. *Кузатиш постлари товус, кийик, олмахон сақланаётган катакларга, қурбақа ва илонлар боқилаётган террариумга ўрнатилган.* Газетадан.

ТЕРРАСА [фр. terrasse < лот. terra — ер, замин] 1 Тоғ ёнбағирларидаги зинапоясимон бўлиб тушган табиий ёки сунъий текис саҳн, майдонча. *Террасалар ҳозирги вақтда турли экинлар ва мевазорлар билан банд бўлган ерлардир.* «Ўзбекистон географияси».

2 Ёзги енгил айвон, пешайвон.

ТЕРРЕНКУР [нем. Terrainkur < фр. terrain — жой, ер; очиқ саҳн + нем. Kur — даволаш] Курорт ва санаторийларда даволаниш мақсадида маълум маршрут бўйлаб пиёда юриш ҳамда шундай юриш учун тайёрланган, масофалари кўрсатилган махсус йўл, йўлка. *Ҳар кун субҳидам чоғларида терренкурлар одамга тўлиб кетади.* И. Раҳим, Ихлос.

ТЕРРИТОРИАЛ қ. **худудий.** *Территориал шевалар. Территориал бўлиниш.* ■ *Территориал бошқарма бутун техникани, ишни ўз қўлига жамлабди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ТЕРРИТОРИЯ [лот. territorium < terra — ер, замин] қ. **худуд.** *Тадқиқотлар асосида республика территориясини сейсмик районлаштириш тафсилий карталари тузиб чиқилди.* Газетадан. *Мамлакатимизда табиий бойликларга сероб янги территориялар тезкорлик билан ўзлаштирилмоқда.* «Фан ва турмуш».

ТЕРРОР [лот. terror — қўрқинч, даҳшат] Қўрқитиш сиёсати, сиёсий муҳолифларни зўравонлик билан бостириш. *Ирқчилар террори. Террор қилмоқ.* ■ *Жосуслик, диверсия, террор акти.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси берилиши мумкин.* Газетадан.

ТЕРРОРИЗМ [лот. terror — қўрқинч, даҳшат] Террор билан амалга оширилаётган сиёсат ва тактика; сиёсий рақибларни, муҳолифларни йўқ қилиш ёки қўрқитиш, аҳоли ўртасида ваҳима ва тартибсизликлар келтириб чиқариш мақсадидаги зўравонлик ҳаракатлари (таъқиб қилиш, бузиш, гаровга олиш, қотиллик, портлатиш ва б.); террорчилик.

ТЕРРОРИСТ қ. **террорчи.**

ТЕРРОРИСТИК Террорга, терроризмга асосланган; терроризмдан, террорчиликдан иборат бўлган; терроризмга амал қилувчи. *Террористик режа. Террористик ташкилот, Террористик ҳаракат.* ■ *Бу генерал инглизларга ҳам гитлерчи бомбардимончиларнинг Англияга террористик мақ-*

садда учишларини уюштирган кишиларнинг бири сифатида маълумдир. Газетадан.

ТЕРРОРЧИ Фикр ва мақсадини террор йўли билан амалга оширишга ҳаракат қилувчи шахс.

ТЕРРОРЧИЛИК айн. **терроризм**.

ТЕРС 1 Асл, меъёрий, одатдагига қарама-қарши ҳолатли; олднинг акси; тескари. *Қулаҳмад ўзини кибор тутар, одам юзига боқмай, терс қараб гапирарди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Катта ҳовлига терс бўлган панароқ жойда самовар қўйиш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшакка терс миндирилган.. юзига куя суркалган Умаралини кўрган Зумрад.. хушсиз қотиб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Қарама-қарши томон; тескари. *Моҳирўй шу кўйи қачон мени кўрса, йўлини терс соладиган қилиқ чиқарди.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги. *-Ҳой, менга қаранг, — деди Ёқутойим шиддат билан ойнага терс ўгирилиб..* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ўзаро муомала, муносабат ва ш.к. да бир-бири билан келишмайдиган; тескари. *Махсум Миробид билан илгари терс бўлса, энди апоқ-чапоқ, оғиз-бурун ўпишади.* В. Фофуров, Вафодор. *Шаҳноз билан терс бўлгандан бери икки йил ўтиб кетди..* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

4 Хулқ-одоб, муомалада қўпол; кўрс. *Хулқи терс, оғзига келганини гапирарди, ёзари.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳожи сўзини тугата олмади. Ҳожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди: -Нима дейсан!?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРСАЙМОҚ 1 Хафа бўлиб, нимадир ёқмай (ёқтирмай) қовоқ солмоқ; тумраймоқ. *Отабек терсайганча чойга келиб ўтирди, отасига салом ҳам бермади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қампир жаҳл билан терсайиб олди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар. У [Кумуш] меҳмонхонага киргандан сўнг ҳам терсайиб, токчалардан недир ахтаргандек юрина бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРСКАЙ Куёшга тескари, куёш тушмайдиган, шимолга қараган (тоғ, баландлик ёнбағри, чуқурлик ва ш.к. ҳақида). *Унга Шербек анави терскай, қор ётган қирнинг ортидан ҳали замон от ўйнатиб чиқиб қоладигандай туюлаверди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Атрофини қуришаган тошлар орасидаги ўрикзор чорбоғлар, кундузи қуёш, кечаси ой нури-*

дан ярқирайдиган харсанг тошлар, кун тушмас терскай жилғалар унинг кўз олдини банд этиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕРСЛАНМОҚ 1 Ўжарлик қилмоқ, терс, тескари иш қилмоқ. *Боланинг терсланадиган одати йўқ.*

2 Тумтайиб олмоқ, қовоқ-димоғ қилмоқ, терсаймоқ. *Эр-хотин индамади, худди маслаҳатлашгандай терсланиб олишди.* Орага ноқулайлик чўкди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТЕРСЛИК Терс ҳолат, хусусият, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Терслик қилмоқ.* ■ *Шаҳарнинг терсликларига тишини тишга қўйиб чидардим..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТЕРТ Сомон, хашак ва ш.к. дағал озуқаларга майдаланган кунжара, кепак каби тўйимли озуқалар аралаштириб, қориб тайёрланган ем. *Молнинг палови — силос, ҳозирча кепак сениб, терт қориб беринглар, болам.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар. *Йигитали онаси билан, у сигирга ем бергани чиққан вақтда учрашди.. онасининг қўлидан терт қорилган тоғора ерга тушиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ТЕРЦЕТ [итал. tezzetto < лот. tertius — учинчи] мус. 1 Уч хонанда ёки уч чолғу асбоби учун ёзилган мусиқий асар.

2 Уч хонандадан ташкил топган ансамбль.

ТЕРЦИЯ [лот. tertia — учинчи] 1 мус. Диатоник гамманинг учинчи пардаси ва шу гаммадаги уч пардали интервал. *Оралиғида бир босқич қолдириб тузилган интервал терция деб аталади.* И. Акбаров, Музыка саводи.

2 *плрф.* Босмахона шрифтларидан бирининг номи (китоб, газета ва журналларда — сарлавҳаларни, титул варақларда эса нашр номини теришда ишлатилади).

ТЕРЧИЛ кам қўл. Тез терлайдиган, терлаб турадиган; терлоқ. *Киши тўни кирчил бўлар, Киши оти терчил бўлар.* Мақол.

ТЕРЧИЛАМОҚ 1 Буғдан ҳосил бўлган томчилар билан қопланмоқ. *Ҳаммомнинг девори терчилаб турарди.*

2 Андак терламоқ. [Мирвосилнинг] *Офтоб таъсирида қорайиб, шўралаб кетган пешонаси, кечки салқинга қарамасдан, терчилаб турарди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

ТЕСКАРИ 1 Одатдаги, ўнг, тўғри деб қабул қилинган ҳолатга, йўналиш, тузилиш, тартиб ва ш.к. га қарама-қарши бўл-

ган; терс. *Тескари иш. Бўлувга тескари амал – кўпайтирув. Кепкани тескари киймоқ. Китобни тескари ушламоқ. Стулга тескари ўтирмоқ. Сўзни тескари ўқимоқ. Сув тескари оқмайди. ■ Кўлимега тушганида, юзига куя суриб, эшакка тескари миндирад эдим-у, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўппа-тўғри қозининг ҳузурига олиб борар эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Бўта, қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ ҳўплаб, чойнакнинг қопқоғини тескари ёпиб, ичига иккита ўн тийинликни ташлаб, ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Қарама-қарши томон, ўнг бўлган томонга қарши, терс. *Узоқ ўйлаб турмай, бу кунги Тиктепанинг гузарга тескари томонидан ўзи учун бир «бошпаноҳ» очиш қарорига келади. А. Қодирий, Обид кетмон. Мен қаёққа бошласам, меҳмон юрмайди, тескари томонга йўл олади. «Гулдаста».*

3 Қарама-қарши, хилоф, зид. *Агар биронта иш унинг [Хушрўйнинг] тилагига тескари кетса, шовқин-суронни худди бошига кийиб олар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Киши кўринишда ва муомалада бир хил, ҳақиқатда, ички жиҳатдан тамом тескари бўлиб қолиши мумкин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

4 Ақл-одоб, иш-фаолият ва ш.к. да ўзаро зид, бир-бирининг акси бўлган, бир-бири билан келишмайдиган ҳолатли. *Шайхулисломнинг Улугбек мирзога очиқдан-очиқ тескари бўлиб олганини кўрган Тархон ёқасини ушлади.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

5 Бирор нарсанинг орқа томони, орқаси, астари. *Газламанинг тескариси. Кўрпанинг тескариси. ■ Битта кулчани кафтига тескари қўйиб туриб, мушти билан ўртасига урди.. Ҳ. Фулом, Машғал.*

6 Кўчма Бир-бири билан гаплашмайдиган, аразлашган. *Улар бир-бирлари билан тескари бўлиб қолдилар. ■ Олти ойдан бери юз кўришмаган қайната-куёв бирга иш-лашяпти-я? Бир ҳисобдан яхши бўпти. Токайгача тескари бўлиб юришади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

Иши тескари кетди Иши юришмай қолди, иши орқага кетди, пачава бўлди. **Тескари дунё** Бевафо, ўзгариб турувчи дунё. *Қандай қилай, шундай тескари дунё экан. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Тунини тескари киймоқ қ. тўн. (Худо) Юзини тескари қилсин* Худо кўрсатмасин, унга дучор ёки гириф-

тор қилмасин. *Ёмоннинг юзини тескари қилсин.*

ТЕСКАРИЛАНМОҚ Ўгирилиб, тескари вазият олмоқ, тескарисига ағдарилмоқ.

ТЕСКАРИЛАШМОҚ 1 Ўжарлашмоқ, қайсарлашмоқ.

2 Бир-бири билан тескари бўлиб қолмоқ, уришиб, аразлашиб қолмоқ.

3 Тескари, орқага кетмоқ. *Иши тескарилашиб кетди.*

ТЕСКАРИЛИК 1 Тескари ҳолатлилик. *Эғнадаги кўйлакнинг тескарилигини сезмабди.*

Тескариликка олмоқ Айтилган гапни, фикрни тескари, нотўғри, аксинча тушуномқ ёки тушунтирмоқ, тескарига бурмоқ. *Мен жўрттага баъзи гапларни тескариликка олиб кўрсам ҳам, у [Зайнаб] чурқ этмай-дир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 с.т. Ўжарлик, қайсарлик, терслик. *Мунча тескарилик қиласан.*

ТЕСКАРИСИГА рви. Тескари йўналишда; қарама-қарши томонга, орқага қараб. *Ҳеч қачон Кувёш тескарисига юрадими? ■ Мен бу ёқдан қарз бераверсам, сен болачақанг билан еяверсанг, қачон тўлайсан? Замон бундай тескарисига айланиб, инсондан имон қочиб турибди, ахир. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТЕСКАРИСИЧА кам қўлл. Қарама-қарши йўналишда, тескари ҳолда. *Тескарисича иш тутмоқ.*

ТЕСКАРИЧИ Ижтимоий тараққиёт, инқилобий ҳаракат кабилар душмани, сиёсий реакция тарафдори. *Марғилонда Саркор бошлиқ тескаричилар Нурхонни ўлдириш вазифасини унинг акаси Маматга юклайдилар. М. Исроилов, Драматургияда деталь. Хат узоқдан келмаганлиги, шу ернинг ўзида ёзилганлиги, унда тескаричилар вакилининг қўли борлигини айтишди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ТЕСКАРИЧИЛИК Тескаричиларга хос иш-фаолият, хатти-ҳаракат; реакция.

ТЕСТ [ингл. test – синаш, текшириш, ўрганиш] 1 псих. пед. Шахснинг (текширилувчининг) ақлий ривожини, қобилиятини, ма-лака ва кўникмаларини, иродавий сифатларини, шунингдек, унинг бошқа руҳий хусусиятларини аниқлашда, текширишда қўлланиладиган қисқа стандарт топшириқлар.

2 Муайян ижтимоий тадқиқотлар учун фойдаланиладиган материал сифатида тар-

қатиладиган саволнома; сўроқ варақаси. Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади. «Тэфаккур».

ТЕСТЛАШ(ТИРИШ) Тестлар ёрдамида муайян бир шахснинг афзаллик томони, билими ва қобилиятини аниқлаш.

ТЕТАПОЯ 1 Зўрга, у ёқ-бу ёққа ташланиб бўладиган (асосан боланинг қадами ҳақида). *Бола она атрофида, тол тагида Юра бошлар, қадамлари тетапоя.* Ҳ. Пўлат.

2 Ана шундай қадамлар билан юрадиган. *Тетапоя болани сўқмоқ йўлдан катта йўлга чиқариб юборган муаллимнинг инсон ҳаётида озмунча ҳиссаси борми!* А. Маъзумов, Мураббий. *Оёғи остида ўралашиб юрган тетапоя қизчасини йиқитиб ўтиб кетди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Румия беморлик тўшагида узоқ ётди.* Тетапоя бўлиб юра бошлаганидан кейин ҳам оғир изтироб чекадиган бир турда бўлиб қолди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

3 *Кўчма* Ўз ҳаёти, фаолиятида энди иш бошлаган, энди мустақил ҳаёт кечири бошлаган, ҳали мустақам оёққа туриб олмаган (оила, ташкилот, жамоа ва ш.к. ҳақида). *Коллективизмнинг тетапоя вақти ўтиб кетган, энди уни бузолмайсиз, ўртоқ Раҳмонқулов!* А. Мухтор, Тугилиш. *Колхоз энди тетапоя бўлаётган кунларда душман хуруж қилди, жамоат мулкига ўт қўйдилар, уруғлик ғаллани ўғирладилар, турли-туман мишмишлар тарқатдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Пахта нима, деҳқончилик нима — энди тетапоя бўлиб ўрганиб келясизлар.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТЕТИК 1 Жисмоний, руҳий жиҳатдан заифлашмаган; бардам. *Онам етмишдан ошиб қолган бўлсалар ҳам, ҳали анча тетиклар..* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Иброҳим ота бардамми, Ойша хола тетикми, уканг Шерниёз соғми?* Ж. Шарипов, Хоразм. *Оғайнилар тушқунликка тушмадилар. Кувноқ ва тетик кайфиятда хайрлашдилар.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ҳаракат-ҳолати, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бардам, тийрак. *Темиржон одамлар қатори кўпайган тротуарда илдам ва тетик қадам отиб борарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Азиза ўзини бир оз олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган*

бўлса ҳам, тетик боқар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сойлик томондан келаятган тетик ва янгроқ овоз Элмуроднинг ўйини бузди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *Кўчма* Ҳайиқишни билмайдиган, дадил гапирадиган, ўз фикрини баралла айта оладиган. *Қандолат опага не бало бўлди, дейман, ҳайрон бўлман. Гапа чаққон, тетик хотин эди-ку!* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Почтаев, қурилишга бирон фикри тетикроқ бола келиб қолса, дарров изига тушади.* А. Мухтор, Тугилиш.

ТЕТИКЛАМОҚ кам қўлл. Тетиклик бағишламоқ, тетиклантирмоқ; хушёр қилмоқ. *Подшонинг, гарчи мастлик вақтида бўлсада, у билан аччиқ суҳбат қилиши Маждиддинни тетиклади.* Ойбек, Навоий.

ТЕТИКЛАНМОҚ 1 Жисмонан тетиклик касб этмоқ; бардам бўлмоқ. *Муздай сув кўзини мошдек очди. Яна мияси фикр қила бошлади, ўзи тетикланди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [Қурбон ота] *Касалхонада яқин икки ой ётиб, оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Дадиллик касб этмоқ, ўзини тетик сезмоқ; дадиллашмоқ. *Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *-Бари бир шу ерда тунашга тўғри келади [деди бекнинг укаси Меъморгал]. -Тунаймиз, — деди Меъмор негадир тетикланиб.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТЕТИКЛАШМОҚ Тетиклик касб этмоқ, тетик бўлмоқ. *Унинг руҳи тетиклашди.* ■ *Раҳимберди бир оз тетиклашди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *У сал тетиклашиб, ташқарига чиқди.* С. Йўлдошев, Қиз қалби.

ТЕТИКЛИК 1 Тетик, бардам ҳолатга эгаллик. *Унинг [Асрорқулнинг] тетиклиги, шахдам қадам ташлаши, ёш болага чиққан соқолдай, кишининг кулгисини қистатар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Куч-қувватга тўла, тетик, бардам кишиларга хос жисмоний ва руҳий ҳолат; бардамлик. *Йигитали ачасининг дардни енгиб, туриб кетишидан ранжиса ҳам, юзидаги тетикликдан хурсанд бўлди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *У кўзини очиб, ўзини тетикликка солди ва Каримжон билан самимий кўришди.* Файратий, Узоқдаги ёр.

ТЕТР-, ТЕТРА- [юн. tetra — тўрт] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг би-

ринчи қисми бўлиб, муайян сўз (тушунча)нинг «4» рақами билан боғлиқлигини билдиради. мас., *тетралогия, тетрод*.

ТЕТРАЛОГИЯ [тетра.. + юн. logos – билим, тушунча; сўз] *ад. снт.* Бир муаллифнинг ягона ғоя, мазмун ва образлар билан ўзаро боғланган тўртта адабий, мусиқий ёки саҳнавий асари.

ТЕТРАЭДР [тетра.. + юн. hedra – асос, юза; ёқ, томон] *мат.* Ҳар бир ёғи ўзаро тенг учбурчаклардан иборат бўлган тўрт ёқли пирамида.

ТЕТРОД [тетр.. + (электр)од] *тех., радио.* Тўрт электрод (катод, анод ва иккита тўр) ли электрон лампа.

ТЕХНЕЦИЙ [юн. technetos – сунъий; табиий эмас] Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; сунъий йўл билан олинган, қийин эрувчи кумушсимон-жигарранг радиоактив металл.

ТЕХНИК 1 Ўрта техник маълумотга эга бўлган ва техниканинг бирор соҳасида ишлайдиган мутахассис. *Техник чақириб, план ва смета тузиш, неча пуд тунука керак бўлишини билиш зарур экан.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Техник, прораб керак, фиштичи, сувоқчи, гулкор, моҳир дурадгорлар керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Техника соҳасида ишловчи мутахассис. *Рус техниклари ва олимлари график тасвирларни такомиллаштириш ишига катта ҳисса қўшганлар.* А. Абрикосов, Чизмачилик.

ТЕХНИК 1 Техникага оид, техника ва ундан фойдаланишга алоқадор; техникавий. *Техник билимлар. Техник прогресс. Техник назорат. Техник таълим.*

2 Техника, машина, механизмлар ишига боғлиқ бўлган. *Техник сабабларга кўра дастгоҳ тўхтаб қолди.*

3 Саноатда, техникада ишлатиладиган ёки қайта ишланадиган. *Техник мой. Техник тола.*

Техник котиб Ёзув-чизув ишларини олиб боровчи идора ходими. **Техник муҳаррир** Босма асарда материалнинг жойланиши, матнларнинг тегишли ҳарфлар билан терилиши ва ш.к. масалалар билан шуғулланувчи махсус муҳаррир.

ТЕХНИКА [юн. technike – моҳир, уста < techne – санъат, маҳорат] 1 Жамиятнинг инсон фаолиятидаги ишлаб чиқариш жа-

раёнларини амалга оширувчи ва ноишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун хизмат қилувчи воситалар йиғиндиси. *Илғор техника. Авиация техникаси. Пахта териш техникаси. Техника фанлари. Техникадан унумли фойдаланмоқ.* ■ *Душман Орёл ва Белгород районлариға.. бу кунгача ҳеч қайси фронтда кўрилмаган ёки оз кўрилган техникани тахт қилиб қўйган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Жабборов техникани яна бир сидра кўздан кечириш учун беш кун имконият борлигини айтди.* Н. Ҳайитқулов, Ер тафти. *Бизнинг замонамиз ишлаб чиқарувчи кучларнинг шиддат билан ривожланиши, фан ва техника тараққиётининг тезлашиши билан характерланади.* «Фан ва турмуш».

2 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида қўлланиладиган машина, механизм, асбоб, қурол, мослама ва ш.к. лар мажмуи.

3 Бирор иш-фаолият ёки ҳаракат турида орттирилган маҳорат даражаси, малака ва кўникмалар йиғиндиси; санъат, маҳорат. *Сузиш техникаси. Қурилиш техникаси. Спорт техникаси. Балет техникасини эгалламоқ.*

Техника экинлари Ҳосили саноат учун хомашё сифатида ишлатиладиган экинлар (мас. пахта, зиғир, каноп, қанд лавлаги, кунгабоқар ва ш.к.). **Хавфсизлик техникаси ёки техника хавфсизлиги** Ишлаб чиқаришда ҳалокат ва фалокатларнинг олдини олишга қаратилган иш усуллари ва воситалари тизими. *Коммунал хўжалик идоралари техника хавфсизлиги юзасидан ғамхўрлик қилишлари даркор.* Газетадан.

ТЕХНИКАВИЙ айн. **техник.** *Техникавий ёрдам. Техникавий тадбирлар.* ■ *Ўзбек тилига ҳар хил мавзу гуруҳларига оид техникавий терминлар ўзлашган.* «ЎТА».

ТЕХНИКУМ [лот. technicum < юн. techne – касб-ҳунар] Ўрта махсус ўқув юрти: саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа, қишлоқ хўжалиги, маданият ва санъат, соғлиқни сақлаш ва б. соҳалар учун кадрлар тайёрлаб берувчи ўқув муассасаларининг умумий номи. *Қурилиш техникуми. Техникумда ўқимоқ.* ■ *Ҳозирнинг ўзида шахримизда индустриал техникунг, Тошкент давлат политехника институтининг филиали ишлаб турибди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини. *Техникум жамоаси янги ўқув йилига катта тайёргарчилик билан келди.* Газетадан.

ТЕХНОЛОГ Технологиянинг у ёки бу соҳаси бўйича мутахассис. *Чирчиқ шаҳридаги «Электромаш» заводининг бир гуруҳ технологлари мураккаб конвейер ижод қилдилар.* Газетадан.

ТЕХНОЛОГИК Технологияга оид; материаллар ва маҳсулотларга ишлов беришнинг усул ва йўллари билан боғлиқ бўлган. *Технологик билим. Технологик талаб. Мева консервалари тайёрлашнинг технологик жараёни.* ■ *Уруғлик чигитнинг вилтга чидамли янги навларини, шуниндек, юксак технологик сифатларга эга бўлган чигитни экиш анча кўпайтирилди.* Газетадан.

ТЕХНОЛОГИЯ [юн. *techne* – маҳорат, санъат + *logos* – таълимот] 1 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида хомашё, материал, яримфабрикат ва ш.к. ларга ишлов бериш ёки қайта ишлаш, уларнинг ҳолати, хоссалари ва шаклини ўзгартиришда қўлланадиган усуллар (методлар) мажмуи. *Металлар технологияси. Кимёвий технология. Атлас тўқиш технологияси. Илғор технология.* ■ *Убайднинг ташаббуси билан ҳосилни ўриб-йигиб олишга илғор технология жорий этилди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Технология жараёни электрон ҳисоблаш машинаси ёрдамида бошқарилади.* Газетадан.

2 Хомашё ва материалларга тегишли ишлаб чиқариш қуролилари ёрдамида ишлов бериш усул ва йўллари ҳақидаги фан. *Металлар технологияси.*

ТЕША 1 Тиғи дастасига нисбатан кўндаланг ўрнатилган чопиш, кесиш қуроли. *Даст теша. Пой теша.* ■ *На ўтин бўлмаса, на ўтинни ёргани тешаси бўлмаса, нима қиламан?* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. *Ҳашарчилар кетмон, белкурак, теша, газ ва бошқа асбоб-ускуналарни мактаб омборчисига топшириб, уй-уйларига тарқалдилар.* Ҳ. Фулом, Бинафша ағри.

2 Теша (эркаклар исми).

Оёғига (ёки тағига, илдизига ва ш.к.) *теша урмоқ айн. оёғига болта урмоқ қ. болта.* *Бир неча қизимизнинг номусини барбод этган, хонадонларни бузган, мустаҳкам ахлоқимизга теша урмоқчи бўлган.. иблисни фош қилиб, сизни фалокатдан қутқариб қолмоқчиман.* Ф. Фулом, Халқ ҳукмига ҳавола. **Теша тегмаган** Илгари ишлатилмаган, эшитилмаган; бутунлай янги (сўз, гап, фикр, хабар, янгилик ва ш.к. ҳақида). *Теша тегмаган*

гаплар. Теша тегмаган янгилик. ■ *Юсуфжон қизиқнинг Охунжон қизиқ билан қиладиган теша тегмаган аскиялари.. ва лати-фалари залда гулдурос қарсақларга ва кулги кўтарилишига сабабчи бўлди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Тикила туриб, хаёлида бир теша тегмаган фикр уйғонди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. **Холвачининг тешасидай** 1) қисқа, калта. [Гулжон Мирзараимга:] *Аввал Рустамбекнинг тилидан холвачининг тешасидай калтагина хат қилдирдим.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) чаққон, эпчил (киши ҳақида).

ТЕШИК Тешилган жой, ковак, ўйиқ. *Игнанинг тешиги. Буруннинг тешиги. Деворнинг тешиги. Қопнинг тешиги. Қулоқнинг тешиги. Тешик халта. Тешик челақ.* ■ *Меҳмонхонанинг қатор уч эшиги милтиқ сиғарлик ўлчақда бир неча жойидан тешилди. Милтиқлар у тешикларга қўйилиб, отила бошлади.* С. Айний, Қуллар. *Йигитча кўчанинг нариги муюлишидаги эшик ва бўғот тешикларидан гуркураб тутун чиқаётган уйни кўрсатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яхшиям вақтида бориб қолгани, йўқса.. чодирнинг тешик жойи бор экан, кечаси ёмғир ёққанда, тўпна-тўғри чақалоқнинг устига томаверибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Кирмаган тешиги қолмади ёки кирмаган тешиги йўқ Кирмаган, йўлиқмаган жойи қолмади; ҳамма жойга кириб, суқилиб юради. **Тешик мунчоқ ерда қолмас** Узоқ вақт турмуш қилмай, уйда ўтириб қолган қиз-жувонлар ҳақида, шунингдек, ҳар бир нарса вақти келганда керак бўлиши, ишлатилиши мумкинлиги ҳақида айтиладиган ибора. *Бо худо, тешик мунчоқ ерда қоптимми? Сочининг мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Тешик томоқ (ёки жигилдон)** Ҳар қандай овқат талаб киши; хўранда. *Қарамоғимда ун иккита еяр оғиз, тешик томоқ бор.* ■ *Биз бунақанги тешик жигилдонларнинг баҳридан ўтмасак бўлмайди.* А. Муҳиддин, Нуқсонбой. **Тешик қулоқ эшитади** Қулоғи бор, албатта эшитади, гап албатта етиб боради. *У ҳам.. ишлайди. Бирда бўлмаса бирда эшитади. Тешик қулоқ эмасми?* Ойдин, Мардлик – мангулик.

ТЕШИЛМОҚ Тешмоқ фл. ўзл. ва мажҳ н. *Девор тешилибди. Самовар тешилибди. Қоп тешилиб қолибди. Тахта парма билан тешилади.*

Бағри тешилмоқ Бағри қон бўлмоқ, қаттиқ ғам ёки азоб чекмоқ. *Хумор деса, сийна-бағрим тешилар, Утингда томирлар индай эшилар.* «Равшан». **Кўзи тешилмоқ** Кутавериби кўзи тўрт бўлмоқ, тоқати тоқ бўлмоқ. *Ёрнинг йўлига боқиб, Тешилди кўзим менинг. Ё. Мирзо. Кўзинг тешилгур! қарғ. Кўзинг ўйилиб тушгур!*

ТЕШМОҚ Пармалаб, ўйиб, суқиб, куйдириб ёки бошқа бирор йўл билан тешиқ ҳосил қилмоқ. *Тунукани миҳ билан тешмоқ. Тохани чўғ билан тешмоқ. Ёғочни парма билан тешмоқ. Ўқ зирҳни тешиб ўтолмабди. Сув тўғонни тешиб ўтибди. Томчи тошни тешар. Мақол. ■ Бу милтиқлар отилмайди — ўқдони тешиб қўйилган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Маҳалланинг баъзи бир ўспиринлари пичоқ билан қопни ё яшиқни тешар, чўнтақларига кўрқа-писа мева солардилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТИБ [а. طَبّ — табобат; даволаш] қ. **тиб-биёт**. *Кейинчалик Абу Али ибн Сино номи билан машҳур бўлган ёш Ҳусайн ҳар куни ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага оид китобларини ўқир эди. М. Осим, Китобга ихлос. Қадимий шарқ тиб қўлёзмаларида мумиёнинг икки хил бўлиши айтилади. Л. Шокиров, З. Ҳакимов, Мумиёни асл.*

ТИББИЁТ [а. طبّيّات — табобат, даволаш; медицина] Кишилар соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, умрни узайтириш, касалликларнинг олдини олиш, даволаш ҳақидаги билимлар ва шу соҳадаги амалий тадбирлар мажмуи. *Абу Али ибн Сино бундан минг йил илгариеқ ўсимликлардан дори-дармонлар олиб, тиббиётда қўллаган. Газетадан. Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қўлқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш». Милодга қадар бўлган тиббиётда зира кенг кўламда қўлланган. М. Набиев, Зира. Тиббиёт фанлари доктори.. Мусабоевнинг юзлаб, минглаб беморларнинг жонларига ора кирганлиги шубҳасиз. Газетадан.*

ТИББИЙ [а. طبيّ — тиббиётга, дори-дармонга алоқадор] Тибга, тиббиётга оид, алоқадор. *Тиббий ходим. Тиббий ёрдам. ■ Тошмат шимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди. Ҳ. Фулом, Машғал. Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ*

халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди. И. Раҳим, Ихлос. Бирдан тиббий пункт ёдига тушди-ю, боланинг ҳаёти фақат ўша ердагина сақланиб қоладигандек югурди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ТИББИЯ [а. طبّيّه — тиббиёт] эск. кам қўлл. қ. **тиббиёт, тиббий**. *Ўрта Осиё дорилфунунининг тиббия факультетининг талабаларидан.. Мирсоатов.. хотин олишга ҳаракат этди. «Муштум».*

ТИВИТ Ҳайвонларнинг нозик ва майин жуни; шу жундан тўқилган, ишланган мато; шу матодан ишланган, тикилган нарса. *Сифатли тивит олиш мақсадида ҳар йили қишлоғга пухта тайёргарлик кўрамиз. Газетадан. Қурбон ота ўтирди. Столга ёпилган мовутнинг тивитини юлқиб, бир оз жим қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Чап қўладаги тор кўчадан бошига тивит рўмол ўраган ёшгина бир қиз югуриб чиқди. С. Абдуқаҳҳор, Ушалган орзу.*

ТИГЕЛЬ [нем. Tiegel < лот. teganum — томга ёпиладиган материал; черепица] **I** тех. ким. Турли материаллар (металл, шиша ва б.) ни қиздириш ва эритиш учун ишлатиладиган, графит, чинни ва оловбардош материаллардан тайёрланган махсус идиш. *Мамлакатимизда графитдан, асосан.. қалам ишлаб чиқаришда, рангли металллар эритиладиган тигеллар ясашда, бундан ташқари, керамика, бўёқ саноатида фойдаланилади. «Фан ва турмуш».*

2 плерф. Босмаҳонада босма дастгоҳ ёки босма машинанинг қоғозни босма қолипга сиқиш учун ишлатиладиган металл плитаси.

ТИЖОРАТ [а. تجارت — савдогарлик, олди-сотди иши] Савдо-сотик, савдо (савдогарлик) ишлари. *«Пиён бозор»нинг орқасидаги мачит Тошкентдаги татар савдогарлари, Қозон, Оренбург, Уфадаги савдо фирмалари.. вакиллари учрашадиган жой эди. Бир сўз билан айтганда, улар бу ерда ҳам ибодат, ҳам тижорат ишларини битириб олардилар. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Савдо аҳли уни Шарқнинг ҳамма мамлакатларини кезган, саёҳат ва тижоратда сочи оқарган машҳур савдогар деб танир эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Тузилган махсус тижорат бўлими эса .. савдо вазирлиги билан дўконлар ўртасидаги воситачи. Газетадан.*

ТИЖОРАТХОНА эск. Улгуржи савдо ишлари амалга ошириладиган бино. *Савдо-тижорат ва қўл хунари саноати ётиб қолганлиги сабабли, вақфга оид сарой, дўкон ва тижоратхоналар ҳам даромад бериш қобилиятини йўқотган эди. С. Айний, Эс-далиқлар.*

ТИЖОРАТЧИ Тижорат билан шуғулланувчи шахс. *Биздаги бизнесменлар, тижоратчиларнинг фаолияти сизларга ёқадими? Газетадан.*

ТИЖОРИЙ [а. تجارى — савдога оид] Тижоратга оид, тегишли, алоқадор. *Шу билан бирга айланма маблағлар ҳамон тижорий режада кўзда тутилмаган тадбирларга сарфланмоқда. Газетадан.*

ТИЗ I айн. тизза 1, 2. *Олма хола юзини тирнаб, тизига урди. Ф. Фулом, Соялар. Кўм-кўк гўза тегарди тизга Ва ўпарди йигит барини. Ю. Шомансур. Нури уйида ёлғиз қоларкан, юраги қаттиқ урди.. тизларида куч қолмаган каби туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Қулоқ солиб зишт энди, бобожон, Бир фарзандни олмай ўтдим тизима. «Эрали ва Шерали». Авазхоннинг чилтон берган рўмол-ин, Бул айёр холаси урлаб олади, Бошқа рўмол тизга ёзиб солади. «Гулшанбоғ». Авазхонни қўндириб ўнг тизига, Бу нозликди энди кулишин кўринг. «Гулихиромон».*

Тиз чўкмоқ 1) тиззаларни букиб, оёқлари устига ўтирмак; чўк тушмоқ; чўкка-ламоқ. *Ёрмат кириб, эшикни ёпди. Қизининг олдига тиз чўкиб, юзига тикилди, пешона-сидан аста силади.. Ойбек, Танланган асарлар; 2) гавдани шундай тутган ҳолда илтижо-илтимос билан ёлвормоқ. *Лекин ундаги шуҳратпарастлик, тама олдиди подшоҳларга тиз чўкишдан ҳам, ўзгалар манфаатини босиб-янчиб ўтишдан ҳам қайтмаслигини кўпчилик биларди. Мирмуҳсин, Меъмор; 3) кўчма киши измига юрмак, иродасига бўйсунмоқ. Ана шу Сурхон жилови ҳам жасоратли халқимиз измида, у қанчалик пишқирмасин, ўқирмасин, бари бир, инсон олдиди тиз чўкади. «Ўзбекистон қўриқлари».**

ТИЗ II тақл. с. Суоқлик куч билан отилиб чиқаётганда эшитиладиган товушга тақлидни билдиради. *Шланг тешигидан тиз этиб сув отилди.*

ТИЗГИН I От, эшак ва б. ҳайвонларни боғлаш ёки қантариб қўйиш учун хизмат қиладиган, учи сувлиққа ёки бошвоққа би-

риктириладиган узун тасма ёки чизимча. *Шербек эгардан сакраб тушиди. Отнинг тизгинини панжарага боғлаб, чўчқахонага қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 с. т. Жилв. *Овчилар хийла илгарилаб кетди. Жувон тизгинни сал бўшатган эди.. той бирданига кўтарилиб кетди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Раис отидан тушиб, тизгинни билагига солди-да, ариқдан юзини ювди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

3 кўчма Бошқариш воситаси, бошқарув. *Ёшларда ҳаё йўқ. Йўқ, айб онасида, тизгинини бўш қўйди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Ўрта Осиёдаги ирригация иншоотларининг тизгини унинг қўлида. А. Абдуқодиров, Бўзсувдан Сирдарёгача. - Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман, — суҳбат тизгинини ўз қўлига олди афанди. «Муштум».*

ТИЗГИНЛАМОҚ I От, эшак ва б. ҳайвонлар бошига тизгин боғламоқ, тизгин солмоқ; жиловламоқ. *«Кишиноқи»ни фақат Андриян тизгинлай оларди. Газетадан.*

2 кўчма Ўз амрига, иродасига бўйсундирмоқ, итоат қилдирмоқ; жиловламоқ. *-Уч раисдан бирини танлаш мумкин, — деди Зуннунов, — катта хўжалик, одамлари ҳар хил, уларни тизгинлаб оладиган кексароқ, тажрибалироқ одам керак-да! И. Раҳим, Ихлос. Қоплонбекнинг ичига тушган ҳар қадаҳ коньяк сўз бўлиб қайнаса ҳам, у ўзини тизгинлаб турарди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Асов дарёлар тизгинланиб, улардан нур ва қувват олинаётир. Газетадан.*

ТИЗГИНЛИ I Бошида тизгини бор, тизгин солинган, жиловланган.

2 кўчма Киши амрига, иродасига бўйсундирилган; жиловланган; жилови, ҳуқуқи бировнинг қўлида бўлган. *Йўлдошбой энди, кечадан бери тизгинли, тақдири бундан буён нима бўлишини билмайди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ТИЗГИНСИЗ I Бошида тизгини йўқ, тизгинланмаган.

2 кўчма Киши амрига, иродасига бўйсундирилмаган; эркин. *Тизгинсиз от каби чопган ой дарё, Юрагиндан порлаб чиқар электр. Туйғун. Унга аён: кўтарилар сув Синганида қишнинг қиличи. Унга аён: тизгинсиз Аму — Хархашаси, нози, қилиғи. С. Акбарий.*

ТИЗЗА 1 *анат.* Оёқнинг букиладиган, болдир билан сон қўшиладиган жойи. *Ҳаёт.. келинчақларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззасидан букиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана, маст ҳолда Тожибой тўппа-тўғри Гулсумнинг эшигига келди-да, занжири илинмаган эшикни тизза билан бир тариб, тўғри ичкарига кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тизза чўкмоқ *кам қўлл. айн. тиз чўкмоқ 1 қ. тиз 1.* *Тизза чўкиб ўтирмоқ.* ■ *Тизза чўкиб ташриф этдилар Уйинга шўх раққоса қизлар.* Э. Раҳим.

2 *Иштон, шим ва ш. к. кийимларнинг тизни қоплаб турадиган, тиззага тўғри келадиган қисми. Иштони йўқ тиззаси йиртиққа қулар.* Мақол. ■ *Тиззалари титилиб кетган эски тирикка шимининг почаларидан сув сирқиб оқар.. чит қўлигаи шалаббо бўлиб, бадан-баданларига ёпишиб қолган эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳа, мулла Фулом, тиззаларингиз тупроқ, намозни ерда ўқидингизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *Оёқнинг тиздан думбагача бўлган қисми (ўтирган ҳолатда). Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим набираларини тиззасига олиб, ўпиб, узумдан икки бошини уларнинг қўлига тутақазди.. Ойбек, Танланган асарлар. Зулфиқор устодга яқин ўтириб, қўйнидан кенг ва қалингина дафтарни олиб, тиззасига қўйдди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Саодатхоннинг игна ушлаган қўллари беихтиёр тиззаси устига тушди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ТИЗЗАЛАМОҚ 1 *Чўкка тушмоқ, чўккаламоқ. Тиззалаб юрмоқ.* ■ *Шофёр ҳар бири қўйдек келадиган иккита чўл қовунини иккилаб кўтариб келди-да, тиззалаб, думалатиб юборди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Ота супадаги кўрпачага тиззалаб ўтириб, сабзи тўғрарди.* А. Эшонов, Ота. - *Сув! Сув олиб кел, ўғлим!* — *деб қичқирди эркак, ёнида тиззалаб онасига мўлтираб турган катта ўғлига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *Тизза билан босиб жойлаштирмоқ, ниқталамоқ, босмоқ. Пахтани қанорга тиззалаб жойламоқ. Остига олиб тиззаламоқ.*

ТИЗИЛЛАМОҚ *Давомли тарзда «тиз» этган товуш чиқармоқ (қ. тиз II).* *Трубининг тешигидан сув тизиллаб оқмоқда.* ■ *Оддий қўл насосидан тизиллаб отилаётган сувни ўт ямлаб ютиб юборяпти.* А. Мухтор, Чинор. - *Бўлди, дедим, бўлди, бўлмаса, тилингни*

суғуриб оламан, — навкарнинг қамчиси кўкда тизиллаб, ҳавони кесиб ўтди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИЗИЛМОҚ 1 *Тизмоқ фл. мажҳ. н. Марварид доналари ипга тизилди. Токчаларга тизилган олма, анорлар.* ■ *Энди отишмалар яққол эшитилибгина қолмай, ён-веримизга ўқ ёғилар, из қолдирувчи ўқлар маржондек тизилиб учарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Саҳна олдига тизилган скамейкаларни турли ташкилот ва мактаблардан келган вакиллар.. ва бошқа меҳмонлар тўлдирган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *Тизмоқ 2* *фл. ўзл. н. Солдатлар сафга тизилди. Қалдирғочлар электр симига тизилиб ўтиришибди.* ■ *Майин эсаётган шамол унинг [Саодатнинг] бетидан марварид доналари сингари тизилиб ётган терларни ялаб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Йўлда, теракзорда машиналар, мотоцикллар, отлар, велосипедлар тизилибди.* Ҳ. Фулом Сенга интиламан.

3 *кўчма* *Бирин-кетин гавдаланмоқ, кўринмоқ, қаторлашиб ўтмоқ. Камбағал эри билан кўрган кунлар, беш бола билан бева қолиб тортган азоб-уқубатлари кўз ўнгидан бир-бир тизилиб ўтди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

Кўзда(н) ёши тизилди *Кўздан тўхтовсиз ёш оқа бошлади, кўздан дув-дув ёш оқди. Ёлғизлигим сезилди, Кўзда ёшим тизилди, Юрак-бағрим эзилди, Келмайсанми, Хадичам. «Кўшиқлар».*

4 *шв.* *Томоқ ёки ичакдан тикилиб ўтмоқ, тўхтаб қолгандай туюлмоқ. Халиги овқат кўкрагимда тизилиб турибди.* ■ *Сенсиз ўтмас, ҳатто сув ҳам тизилар! Қулиб гоҳо, назар солмасанг бўлмас! С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.*

ТИЗИМ 1 *Ип, сим ва ш.к. га терилган нарса; шода. Бир тизим марварид. Бир тизим маржон. Бир тизим помидор қоқи. Бир тизим қалампир.* ■ *Биз ишни чўзмаслик учун ҳар қувурни алоҳида эмас, икки-учтасини бир тизим қилиб бураб олар эдик.* П. Қодиров. Эрк.

2 *Бир соҳа, муассаса ва ш.к. га оид йўналиш, иш-фаолият кабилар мажмуи. Банк тизими. Халқ тағлими тизими. Хавфсизлик тизими.* ■ *Меҳнат вазирлиги тизимида ишлаётганингизга ҳам анча бўлибди. Тизим ва унинг жойлардаги бўлимларида хотин-қизларнинг фаолияти қандай? - Тизими-*

мизда ишлаётган хотин-қизларнинг олиб бораётган ишлари яхши. «Меҳнат». Мамлакатимизнинг ташқи иқтисодий муносабатларида муҳим ўрин эгаллаган ташқи савдо тизимидаги туб ўзгаришлар суст амалга оширилмоқда. «Фан ва турмуш».

3 Ўзаро боғлиқ ва узвий тартибда бўлган нарса, ҳодисалар бирлиги, мажмуи. *Барча бугундаги давлат идоралари фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонунлар тизимини барпо этиш лозим.* Газетадан.

4 Ўзаро боғлиқ қисмлардан ташкил топган тузилма, ижтимоий, сиёсий ва б. жиҳатдан тузилиш шакли. *Улар, бизга маълум сабабларга кўра, «Марказ» деб аталувчи эски тизимдан ниҳоятда безиллаб қолишган.* Газетадан. *Жумҳуриятларда бугун мутлақо бир-бирига ўхшамайдиган турли хил ижтимоий-сиёсий тизимлар вужудга келмоқда.* Газетадан.

5 Бирор иш-фаолиятни ташкил этиш, амалга оширишнинг шакл ва тартиб-қоидалари мажмуи. *Баҳолашнинг рейтинг тизимига ўтилди.* «Маърифат». *...меҳнат унвондорлигини таъминловчи омиларнинг мунтазам тизимини яратиш тарафдоримиз.* Газетадан.

ТИЗИМГУЛ Оқ, баъзан қизил ёки оч бинафша гулли кўп йиллик доривор ўсимлик.

ТИЗИМЧА кам қўлл. айн. **чизимча**. *Опоққина юзи тухумдай йилтираган.. кўйлагини устидан ипак тизимча билан белини боғлаган киши гапни кесди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТИЗМА 1 Бирин-кетин ёки ёнма-ён жойлашган; қатор. *Очил Зарафшон тизма тоғи этагида, чорвадор ва боғдор қишлоқда ўсган.* П. Қодиров, Уч илди. *Уйлар икки қаватли бўлиб, трассидан анча юқори, тизма қум адирлар устида саф тортганлар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Хактери, табиати, муносабати ва ш.к.га кўра бир-бирига боғлиқ бўлган, кетма-кет ёки ёнма-ён содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар тизилмаси мажмуи; тизим. *Асарда иштирок этувчи қахрамонларнинг хактерини, уларнинг ўзаро муносабатларини очиб берадиган, бир-бирига боғланган воқеалар тизмаси асарнинг сюжети дейилади.* «Адабиёт хрестоматияси». *Биз Жиззах насос станциялари тизмаси қуриляётган бошқа*

участкаларга йўл олдик. «Ўзбекистон қўриқлари».

ТИЗМОҚ 1 Ип, сим ва ш. к. нарсаларга ўтказиб шодаламоқ; термоқ. *Марварид донларини ипга тизмоқ.* *Маржон тизмоқ.* *Гўшт бурдаларини сихга тизмоқ.* ■ *..катта-катта мунчоқдан тизиб, тасбеҳ қилиб берибди..* «Олтин олма».

2 с. т. Кимса ёки нарсаларни ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, термоқ, саф ёки қатор қилмоқ; сафламоқ, қаторламоқ. *Солдатларни сафга тизмоқ.* *Токчаларга анор, олма, беҳлар қатор-қатор тизиб ташланган.* ■ *Трактор паркидаги барча агрегат ва механизмлар сифатли созланиб, старт чизигига тизиб қўйилган.* Газетадан.

3 кўчма Бири кетидан бошқасини, бирин-кетин, узлуксиз келтирмоқ, қаторлаштирмоқ, қалаштриб ташламоқ. *Маърузачи қуруқ рақамларни тизди.* ■ *Қулай пайт келса, [Элмурод] илҳоми қайнаб, қизнинг кўзларига тикилганича, гапларни тизиб ташлар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меҳнатнинг таърифини ёзган китоблар, Мардлар номин ҳарфма-ҳарф тизган китоблар.* М. Шайхзода.

ТИЗФИМОҚ Сизиб чиқмоқ (асосан қон ҳақида). *У.. ярадор, бемадор болаларга ёрдам бергани, уларнинг қон тизғиб турган яраларини боғлагани югурди.* М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.

ТИЙИН I Бир сўмнинг юздан бирига тенг пул ҳамда шундай қийматга эга бўлган майда чақа. *Беш тийин. Ун тийин.* ■ *Даромад тақсимоотида ҳар бир меҳнат кунига яқин [тахминан] бир килодан бугдой, бир сўму қирқ етти тийиндан пул тушиди.* А. Қаҳҳор, Бек.

ТИЙИН II айн. олмахон.

ТИЙИНЛИ Тийин қийматига эга бўлган. *3 тийинли чақа. 20 тийинли танга.* ■ *Жўра.. ҳужранинг беш тийинли чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИЙИНЛИК Қиймати тийин турадиган, тийинга келадиган. *50 тийинлик чой.*

ТИЙИҚ Ўзини тийиб, босиб, тутиб олган; қуюлган, босиқ. *Тийиқ одам.*

Нафси тийиқ Нафсга берилмаган, нафси ўлик. *Нафси тийиқ одам.* ■ *Бошқа инсофлироқ, нафси тийиқроқ бирор шофёр*

келиб қолар деган умидда.. кута бошлади. Газетадан.

ТИЙҚСИЗ Тийилмаган; бошқариб бўлмайдиган, асов. *Тийқсиз бола.* ■ *Биз тийқсиз узбошимчалик билан рўбарў келиб турибмиз.* Газетадан. *Шунда у жиянига тийқсиз куч ато этган худодан хафа бўлиб кетди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТИЙМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракатдан тўхтатмоқ, ундан ўзини ёки кимсани қайтармоқ; босмоқ, эрк бермаслик. *Кўз ёшини тиймоқ.* *Кўзинг оғриси, қўлингни тий;* *ичинг оғриси, нафсингни тий.* Мақол. ■ *Убеихти-ёр энглари ни шимараркан, кичкинагина гавдасида тийиб бўлмас куч пайдо бўлгандек эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Кутиб, куткилаб, тергаб йўлга солмоқ; ноҳўя иш, йўл ва ш.к. дан қайтармоқ; тергамоқ. *Сиз отамисиз, нимасиз ахир, ўғлингизни тийиб олиш сира эсингизга келади-ми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яхши отадан ёмон бола туғилса ҳам бўлар экан. Отаси қандайин нозанин жувон тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламас эди. Бу бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўлмади.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

Оғзини (ёки тилини) тиймоқ 1) бирор нарса дейишдан, гапдан ўзини тутмоқ, гапиришдан тўхтамоқ, оғзига эрк бермаслик. *Ҳой бола, тилингни тий!* ■ *Комила ҳам ҳазил билан жавобга ҳозирланди-ю, яна тилини тийди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Йигитча.. чолга дашном бериб борарди, оғзини тиядиганга ўхшамайди.* «Муштум»; 2) гапиртирмай қўймоқ, гапиришдан тўхтатмоқ, гапирмасликка мажбур қилмоқ. [Элмурод:] *Кўп алам утганидан тилим шунақа ёмон бўлиб қолган. Хўжайинлар уриб-сўксалар ҳам, тилимни тия олмадим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғзини тийиб қўёлмайсизларми?!* И. Раҳим, Ихлос. **Ўзини тиймоқ** Бирор ҳаракат-ҳолатдан ўзини тутмоқ, сақламоқ; тийилмоқ. *Шо-жалил яна «Одам эмасман, юз нима қилади менда?» демоқчи бўлди-ю, ўзини тийди.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Қарсак чалишдан ўзини тийиб, одамларга боқиб жилмаяр эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Қадамини тиймоқ** Бирор жойдан қадамини узмоқ, бориш-келишни тўхтатмоқ. [Олаҳўжа] *Гапни гинахонликдан бошлади: -Жуда қадамингни тийиб қўйдинг. Келиб, тоғангдан, ҳолинг*

қалай, деб суриштирай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИЙНАТ [а. طينت — хулқ-атвор, табиат] Кимсага хос характер, феъл-атвор.

ТИЙРА [ф. تيره — қоронғи, қора; гам-гуссали] эск. кт. Қора; қоронғи. *Кўзларим йиғлади зулфингни кўриб, Ки ёғин боисидур тийра булут.* Нодира. *То юзинг ойи намоён бўлди ҳусн афлокида, Рашик ўтидин тийра деб ёр, этмас юзига кўзгу, Киприкларимни тиг деб, сочига шона қилмас.* Э. Воҳидов.

ТИЙРАК 1 Бир ерда тинч турмайдиган, гайрати ичига сифмайдиган; серҳаракат (асосан ёшларга нисбатан қўлланади). *Тийрак бир бола армиядан кеча қайтган мезбоннинг ёнига ўтириб, медални ҳавас билан томоша қила бошлади.* Н. Сафаров, Тошга битилган хат.

2 Бардам, тетик, бақувват. *Саксонлардан ўтган, лекин тийрак чол.*

Тийрак тортмоқ Тетикланмоқ, жонланмоқ, куч-қувват олмоқ. *Бахмалдек юмишқ, чинни овозидек жарангдор бу кулгидан алланечук жонланиб, тийрак тортади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

3 Зийрак, ҳушёр. *Отаси ўйланиб қолди: ҳар нарсани билишга қизиқувчан, тийрак қизимга нима десам экан?* Й. Муқимов, Ипак толаси. *Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор она ҳар куни Шерзоддан қандоқ овқатланганини.. сўрайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ТИЙРАКЛАШМОҚ Тийрак ҳолатли бўлмоқ, тийрак бўлмоқ. *Рихсининг кўзлари бирдан тийраклашди.* *Орқасига бир қараб қўйиб, Адолатнинг ёнига келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТИЙРАН кам қўл. Чуқур, теран. *Ихчамлик, лўндалик, тийран фикр, мантиқнинг кучлилиги.. шоир хотирасининг энг яхши фазилатларидандир.* «ЎТА». *Узун бўйли, барваста оқсоқолнинг ақлли кўзларида чуқур ўй, тийран мулоҳаза.* Ҳ. Фулом, Бир кунимиз.

ТИЙҒОНМОҚ шв. Тойғанмоқ, сирғанмоқ, тоймоқ. *Оёғи тийғониб кетди.* *Тийғониб йиқилди.* ■ [Маҳкам ака] *Толлар экилган ариқ лабидан бора туриб тийғониб кетди, гурсиллаб йиқилди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЙҒОНОҚ шв. Сирғанчиқ, тойғанчиқ. *Қўлим тердан тийғоноқ, Ўроғим ўрар қақ-*

қон. *Кўкатга солсам ўроқ, Фарамлар ясар чунон. Сайёр.*

ТИЙҒОНЧИҚ *айн. тийғоноқ. Тийғончиқ йўл. ■ Мунисхон.. тийғончиқ ердан ўтишига ёрдам қўлини чўзиб турган Саудийга қўл бермоқчи эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Эҳтирос туғён урганда, ақл чироғи хиралашади, Кумуш. Бу ғоят тийғончиқ йўл. Ўйлаб, қараб қадам босиш керак. Т. Жалолов, Олтин қафас.*

ТИК I I Юқорига тикка йўналган ёки пастга тикка тушган. *Тик жарлик. Тик қирғоқ. ■ Фақат, соҳил тик бўлгани учун, араваларни олиб чиқиш бениҳоят қийин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Бобоқул отанинг назари тик қоя лабида турган оқ улоққа тушиди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Ердаги маълум нуқтага нисбатан вертикал ҳолатдаги тепа (юқори) қисм; тепада шундай ҳолатли. *Мингбоши шошиб, осмонга қаради. Қуёш тик.. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аммо ой тик кўтарилганликдан зиёратхона ичи қоп-қоронғи эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуёш тик келганда, Чўли бобо ҳаммани овқатга чақирди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 Оёқлари ёки асоси ерга тиралган, вертикал ҳолатдаги; тикка. *Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ Қишлоқ ҳуснига ҳусн кўшган қадди расо тераклар тик қоматларини мағрур кўрсатиб турардиқлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Буларнинг орқасида тик турган одамлар бир-бирларига занжир билан боғлаб қўйилган каби зич ва тиғиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Бўйи (нисбатан) баланд; бўйчан. *Аввал ҳалиги тикроқ қора бола, кейин бошқалари ғойиб бўлди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сендайлигимда, йўқ, сендан тикроқ бўлсам керак, мактабга қатнардим. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.*

5 У ёқ-бу ёққа бурилмаган (оғмаган), тўғри йўналишли; тўғри. *Қишлоқ марказига тик йўл тушиди. ■ Катта тик ариқ. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Терак тағидан шопиоя бўйлаб йўл бор. Чирчиққа тик чиқади. Ҳ. Фулом, Машғал. Ойниса курт-курт беда чайнаётган отни.. бир лаҳза кузатиб турди-да, таваккал қилиб, охурга тик борди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

6 Горизонтал юзага, чизиққа перпендикуляр ҳолатли, юқорига тикка кўтарилган ёки пастга тикка тушган; вертикал.

Тик чизиқ 1) вертикал чизиқ; 2) перпендикуляр чизиқ.

7 *кўчма* (айрим сўзлар билан қўлланганда) Тап тортмасдан, қўрқмасдан, дадил, тўппа-тўғри, рўйирист. *Бетиға тик айтмоқ. ■ Бир хил итлар борки, бўри билан тик олишади. Ойбек, Болалик. Унинг [Адолатнинг] бир вақтлар ҳаёдан кишига дадил боқолмаган чиройли кўзларига ғазаб ва алам тўлган. Энди у ҳамма нарсага тик, дадил боқади. С. Зуннунова, Гулхан. Мастуранинг ўлимнинг юзига бунчалик тик қарагани.. учун операциянинг натижасини кутмади. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

Тева сочи тик бўлмоқ *айн. тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тикка.. Десам унга бўлинг оғир, Тепа сочи бўлди тик. «Муштум». Тик қилмоқ қ. тикламоқ 2. Ғайрат қилиб кўпчилик, Гаражни қилдилар тик. Қ. Муҳаммадий.*

ТИК II [гол. *tijk*, инг. *tick*] Каноп ёки пахта толасидан тўқилган қалин, пишиқ газмол, мато (кўпинча матрац, дастурхон ва ш.к. учун ишлатилади). *Ойниса йўл-йўл тик кўрпачада.. ўтираркан, ўғли Йўлдошбекдан келган хатни қайта ўқиб чиқди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тикдан бир хилда тикилган кийим кийган, мадори кетган ярадорлар ҳовлига чиқишди.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ТИК III [фр. *tic* – учиш, пирпираш] *тиб.* Нерв системасининг касаллигини оқибатинда айрим ёки бир гуруҳ мускулларнинг (одатда юз, бўйин, қўл ва б. мускулларнинг) ихтиёрсиз қисқариши.

ТИКАН I Ўсимликларнинг, шунингдек, баъзи ҳайвонларнинг ингичка учли, нинасимон аъзоси. *Қизил гул тикани. Янтоқ тикани. Типратикан тикани. Тикан бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб кўкракка санчил. Мақол. ■ Воҳид жон-жаҳди билан сиқимлаган наъматак тиканлари кафтига эмас, юрагига санчилди гўё! «Саодат».*

2 Шундай нарса (тиканли) ўт-ўсимликлар. *Экувсиз қолган ерларда тиканлар ўсиб ётибди.*

3 Нарсаларнинг ўткир тикансимон қисми. *Тўсиқ симнинг тикани.*

Кўзга тикан Кишиларга ёмон кўринган кимса ёки нарса ҳақида. *Халқимизда ажойиб бир мақол бор: «Текин еган – кўзга тикан». М. Исмоилий, Бизнинг роман. Тикан бўлмоқ* Ўртада тўсиқ, ғов бўлмоқ. *Унинг [Зайнабнинг] бу ҳоли эрса менинг учун яхши эмас,*

у яна кўп вақт бизнинг орамизда тикан бўлмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тикан устида ўтирмоқ айн. игна устида ўтирмоқ қ. игна.** - Сипориш қилсам-у, тикан устида типирчилаб ўтирсам, бари бир, гап қовушмайди. Ундан кўра дангал гап яхши: мен далага чиқмоқчиман, — деди Парпиев. Й. Шамшаров, Енгиш. **Тиканга ағанамоқ (ёки думаламоқ)** Тинчлигини йўқотмоқ, нотинч бўлмоқ, руҳий азоб тортмоқ, қийналмоқ. *Отабек қизга уйланиб қўйгач, бизнинг Ҳомид тиканга ағанаб, орадан Отабек билан Мирзакарим акани кўтариш фикрига тушган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одилжон шу кеча тикан устида думалаб чиқди.* И. Раҳим, Қўш-нилар. **Қора тикан** Кишиларга ёмон кўринган салбий шахс ҳақида. - *Йўқ, фақат сиз яхшисиз, — деди Зулайҳо истеҳзо қилиб.* - *Бошқаларнинг ҳаммаси қора тикан, ҳаммаси сизни кўролмайти!* П. Қодиоров, Қадрим. **Қора тикан туз айн. тиканак туз қ. тиканак.**

ТИКАНАК I Тиканли ўсимликларнинг умумий номи. *Онахон.. тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир йўл устахонаси томонга йўл олди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Чўққининг ўрта ерида, «Тошбулоқ» яқинида тиканак ва арча чўкирталаридан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 айн. тикан. - *Оёқларимни ари талаб кетди! — деб типирчилаб утириб олди. Болалар эгилишиб қарашса, ари деган нарса кўринмасди. Фақат пайпоғининг ҳамма ёғига тиканаклар ёпишиб олганди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Абдусамад* Угай отанинг кўзига тиканак бўлмаслик учун бир бурчакка тикилиб ухлаб қолар эди. Ойбек, Навоий.

Тиканак туз Новвотсимон кристалланган йирик туз. *Бало-қазони ҳозир даф қиламиз. Битта товоққа кул солиб, тиканак туз билан бир кафт исриқнинг донидан олиб келинг.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Чақир тиканак** Пояси ётиб ўсадиган ёввойи ўт ва унинг юлдузча шаклидаги тикани (тиканларидан бири юқорига қараб ўсган бўлади). *Оёқларимга чақир тиканаклар кириб, ҳамма нарса йўлмни тўсарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИКАНАКЛИ Тиканаги, тикани бўлган; тиканли. *Тиканакли сим.*

ТИКАНЗОР Тиканли ўсимликлар ўсиб ётадиган, тиканли ўсимликлар билан қопланган ер, майдон. *Тиканзор чўл.* ■ *Сувсизликдан қақшаб, худди скелетларга ўхшаб қолган янтоқ ва тиканзорлар майдони.* Туйгун, Сўнги саёҳат.

ТИКАНЛИ I Тикани бор, тиканлар билан қопланган. *Тиканли дарахт. Тиканли ўсимлик.* ■ *Туялар олдига янтоқ ташланган ва улар игнадай тиканли бу хашиакни, қари одамлар пашмак ҳолва егандай, осонлик билан ютмоқда.* С. Айний, Куллар. *Тиканли симлар билан ўралган бу ям-яшил ўрмон этаги, бу оппоқ палаталарда кечаю кундуз азоб, ўлим.* А. Мухтор, Чинор.

2 кўчма Кишига қаттиқ ботадиган, озор берадиган; аччиқ, ёқимсиз (гап-сўз, муомала ҳақида). *Ҳусайн Бойқаро отда туриб, асирга бир неча аччиқ, тиканли сўзлар олди-да, қўли билан навкарларга «олиб жўнанглар», деган ишорат қилди.* Ойбек, Навоий. *Рашиднинг гапи, гарчанд холис ва муҳокамали бўлса ҳам, нима учундир Элмуродга тиканли туюлди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ТИКЕР [ингл. ticker] Қимматбаҳо қоғозларнинг охири, қатъий белгиланган баҳо-си (курси) ни кўрсатиб, маълум қилиб турувчи биржа аппарати.

ТИКИЛЛАМОҚ Бир маромда узук (паст) «тик, тик» этган овоз бермоқ (чиқармоқ). *Девор соат гўё Акрамнинг қолган умри ҳисобини қилаётгандай.. тўхтовсиз, эринмай тикиллар эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТИКИЛМОҚ I Тикмоқ фл. мажҳ. н. *Бир кунда юзта кўйлак тикилди. Утлоққа ўтовлар тикилди. Майдонга баланд дор тикилди. Эзгу иш учун бош ҳам, жон ҳам тикилди.* ■ *У [Фотима] енгарига чиройли қизил кашталар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Гурсун, Ўқитувчи. *Кечқурун биёбонда Тикилди юз палатка.. Куй янгради гармонда, Файз бағишлаб ҳаётга!* Ё. Мирзо.

ТИКИЛМОҚ II I Кўз узмасдан қарамоқ, узоқ қарамоқ; диққат-эътибор билан, разм солиб боқмоқ. *Кириб кетди синфга эркам, Туриб қолдим тикилиб кўп вақт..* Ё. Мирзо. *Ҳиротдан келган гўзал қизга ҳамма маҳлиё бўлиб тикиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Абдуғафур ота ҳамсуҳбатини биринчи марта*

кўраётгандек, унга қаттиқ тикилди. «Шарқ юлдузи».

2 кўча Қасд қилмоқ, қасдига тушмоқ. [Шерали] Тикилган душмандан олади ўчни. «Эрали ва Шерали». Сенинг бошингга тикилган бу балоларни ўзининг ширин жонидан кечиб даф қилган Отабек сени сира ҳам унутмас. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Оғзига тикилмоқ Гап кутмоқ (суҳбатдошидан, қаршисидаги кимсадан). Биз бир зумда жимиб, Ҳасан аканинг оғзидан тикилдик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИКИШ 1 Тикмоқ фл. ҳар. н. [Унсин] Маҳси тикишини, йўқчилик, муҳтожлик ичида яшашини Гулнордан яширган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Китоб ўқишдан зериккан чоқларимда бичиш, тикиш билан машғул бўлиб, бу ҳунарни ҳам етарли даражада ўзлаштирдим. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Тикувчилик, бичиш-тикиш ишлари, чок; тикувчилик санъати. Зумраднинг тикиши гўзал, ипаки турлаши ҳам моҳирона. Ойбек, Улуғ йул.

Тикиш халтаси Тикувчи ёки каштачининг ўз иши учун керакли буюмлар (ип, ипак, латта, ангишвона, игна ва ш.к.) солиб қўядиган халтаси; ишпеч. Гулнор кўча эшигидан ҳовлисига кираркан.. айвонга паранжисини отди, тикиш халтасини танчага ташлаб, устунга суяниброк, бир муддат паршон туриб қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Каштачилик ва умуман дўзандалик йўли билан тайёрланадиган нарса (маҳси, дўппи ва ш.к.). Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Яна тикиш тикдим. Бу ўртада дадам қазо қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тирикчилик тоши бениҳоят оғир бўлар экан. Бизларни зориқтирмаслик учун аям тикиш тика бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Хом теридан тилишлаб, тилим-тилим қилиб ясалган майин қайиш ип. -Мана буларни ямаб кўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-ямалган бир тўда қайиш, жазлиқ, юган — от абзалларини, бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ТИККА 1 Уқорига ёки пастга тик йўналган; тик, вертикал. Тикка қоя. Тикка ўсган дарахт. Тутун тикка кўтарилмоқда.

Найза ерга тикка санчилди. ■ Ариқ қазувчилар эртасига келиб қарасалар, тикка жар ўпирилиб тушиб, ариқлари кўмилиб, тептекис бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Оксой. Қайнаб чиқар нефть булоқлари, Фонтан бўлиб отилар тикка. Ё. Мирзо. Қўрбоши кулиб юборди. Унинг амри билан полвон яна илгариги жойига келиб, чатаноғини кериб, тикка турди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ердаги маълум нуқтага нисбатан вертикал йўналишдаги тепа жой. Кулранг осмоннинг олис-олис бурчларида юлдузлар милтилдайди. Ҳов ана, тиккада ёрқин бир юлдуз — тонг юлдузи порламоқда. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. У [Раҳим Саидов] пастга тушиди. Кун тиккага келган, кўча ёнарди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

Тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тепа. Турбонинг тепа сочи тикка бўлди: -Ҳай, сенинг димоғ-фироғинг кимга, хўш, нима дейсан? А. Қаҳҳор, Анор.

3 Тўппа-тўғри йўналган; у ёқ-бу ёққа бурилмайдиган, оғмайдиган; адил, тўғри. Узун гиштин йўлка дарвозахонадан бошланиб, чорбоғни тикка кесиб ўтади. Ҳ. Фулом, Бинафша атри. Мاستон иланг-биланг йўлни қолдириб, мўлжалланган тепаликка қараб тикка йўл солди. А. Қаҳҳор, Мастон.

4 кўча Тап тортмасдан, қўрқмасдан; дадил, тик. Бетига тикка айтмоқ. Тикка олишмоқ. ■ Ёвга қариш тикка босиб борганман. Т. Тўла. Нега сен менга тикка гапирадиган бўлиб қолдинг? Мирмуҳсин, Умид. Бу гапни фар ҳам кўтара олмас, тикка юлишар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТИККАЙМОҚ Тик ҳолатли бўлмоқ, тикка бўлмоқ. Тепа сочи тиккайди. Қулоқлари тиккайди. ■ Илон изи каби буралиб оқаётган Сирдарёнинг ўнг қирғоғидаги кене қирда тиккайган дарахт кўринмайди. Ойдин, Фарҳодлар. Меҳриой дугонасининг елкасига суяниб турганидан, сочидаги лентасининг учи тиккайиб қолган эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Сочи тиккаймоқ айн. тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тепа. Комила раис ҳақида бир нима деб ачитиб олди шекшлли. Шамсиевнинг сочи тиккайиб, зарда билан трубкани қўйиб қўйди. «Муштум».

ТИККАЛАМОҚ У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тикка, тўппа-тўғри йўналмоқ. Шолিপоядан тиккалаб бормоқ. Тиккалаб кўтарилмоқ.

ТИККАМА-ТИККА айн. тикка 4. [Махсум] Чол билан тиккама-тикка олишишдан кўра, ялинишни афзал кўрди. А. Муқимов, Ҳашарот.

ТИККАСИГА рвш. 1 У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тиккалаб, тикка; тўппа-тўғри. Чўққиса тиккасига чиқмоқ. Дала ўртасидан тиккасига йўл солмоқ.

2 айн. тикка 3, 4. Зайнаб яна кўзида ёши, Ва туташиб ичи ва таши, Ғазаб билан ўрнидан турди, Тиккасига ичкари юрди. Ҳ. Олимжон.

ТИКЛАБ рвш. Тиккасига, тиккалаб, тикка. Душманга қарши баланд қир устига тиклаб кўтарилган танкетка биринчи дафъа ҳужумга бошлади. Ҳ. Сайидахмад, Мاستура.

ТИКЛАМОҚ 1 Тик, вертикал ҳолатга келтирмоқ, тикка қилмоқ, тикка қилиб қўймоқ. Йиқилган ғўза тупларини тикламоқ. ■ Жўрапошиш пастга тушиб, шотини тиклаб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Султон бўзчи камон сингари эгилган қаддини.. тиклаб, базўр ўрнидан турди. Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

2 Қурмоқ, бино қилмоқ, бунёд этмоқ. Ўтган йилнинг баҳорида мана шу жойни тиклаб олдим. М. Абдулла, Қутилмаган меҳмон. Қурилиш майдонида иш жадал.. Биров палатка тиклаяпти, иккинчи бир киши чизмаларга белгилар қўйяпти. С. Кароматов, Бир томчи қон. Биргалашиб чўлда биринчи оқ уйни тиклаганмиз. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Йўқ бўлган, ишдан чиққан, хароб бўлган ва ш.к. нарсаларни бор қилмоқ, асл ҳолига келтирмоқ. Архитектура ёдгорликларини тикламоқ. Хўжаликни тикламоқ. ■ Водокачкани тиклагани ғишт, қум ташиш керак бўлганида, отининг туёғига миҳ қоқиб, оқсатиб қўйган ким эди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Хўжалик раҳбарларининг ишига — меҳнат аҳлининг саломатлигини тиклаш ҳақида қилаётган ғамхўрликларига қараб баҳо берилмоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». Цех қолоқликдан чиқиб, аввалги шўратини яна тиклади. Газетадан. Боис Эргашев.. радиостанцияни қайиққа ортиб, узилиб қолган алоқани тиклади. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Унутилган, эсдан чиқиб кетган нарсаларни юзага келтирмоқ; бекор қилинган, рад этилган нарсаларни қайта жорий қилмоқ, қайтариб бермоқ. Алоқа-муносабатлар-

ни тикламоқ. Ҳуқуқини тикламоқ. Унвонини тикламоқ. ■ Умид эслаб-эслаб, кейинчалик она алласининг деярли ҳаммасини тиклаб олди. Мирмуҳсин, Умид.

5 Қайта ўз ўрнига, ишига қўймоқ. Директор ноҳақ ишдан бўшатирилганларни яна тиклади.

6 шв. Бошини кўтарган ҳолда тик қармоқ. Терсак дамани ичига олиб, тишини тишига қўйиб, кипригини қоқмай тиклаб қолди. «Равшан». Ҳеч нимаман иши бўлмай, Ҳамма анграйиб тиклаб қолган. «Муродхон».

ТИКЛАНМОҚ 1 Тикламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Нарвон тикланди. Алоқа тикланди. Унинг ҳуқуқи тикланди. У ўз вазифасиеа тикланади. ■ Унинг [иморатнинг] ўпирилиб тушган жойлари синиқ пишиқ ғишт, гувалак билан тикланган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У [Ғазлиддин] биринчи бор учрашгани беихтиёр Шербекнинг хотирасида тикланди. С. Анорбоев, Оқсой. Тўсатдан.. дам ғужанак бўлиб, дам тикланиб, дамани чиқармай азоб тортаётган новча қотма бир киши [Меҳрининг] кўз унгига келди. С. Анорбоев, Меҳр.

2 Уришиш, жанжаллашиш учун ростланмоқ, қўзғалмоқ. Отасига қариш тикланмоқ. ■ Тинчлик солдати бўлиб Отланиб тикланасан. Қ. Муҳаммадий.

ТИКЛАШМОҚ 1 Тикламоқ фл. бирг. н. Колхозчилар ётиб қолган ғўза тупларини тиклашмоқда. Бузилган уйни тиклашмоқ.

2 с. т. Рўбарў келиб уришмоқ, жанжаллашмоқ. Улар бир-бирлари билан тиклашиб қолдилар. ■ Нима гап ўзи, қоршимага нима бўлибди? — деди Ҳикмат ҳам Усмоновга тиклашиб. Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТИКМА I Ип билан тикилган. Тикма этик.

ТИКМА II қ. х. Уруғликни сепиб эмас, балки уяларга қўмиб экиладиган ва шу йўл билан экилган. Тикма экин.

ТИКМОҚ 1 Игна-ип билан чоклаб уламоқ, бириктирмоқ; шу йўл билан бирор нарса тайёрламоқ. Ярани тикмоқ. Қоннинг оғзини тикмоқ: Қалпоқ тикмоқ. Этик тикмоқ. ■ Даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дилбар ҳам сизга атаб бир чиройли рўмолча тикди. С. Зуннунова, Янги директор. Фотима опа ҳар хил қийқинди-

лардан олиб, қўғирчоққа кўйлакча тикиб берди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Ўрнатмоқ, қадамоқ; қурмоқ. *Байроқ тикмоқ.* ■ Уларда иморат-бино йўқ эди, ҳаммаси ўтов тикиб ўтиришар эди. «Бў-такўз». ..майсалар устига чодир тика бошлашди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Экмоқ, қадамоқ. *Ерга уруғ тикмоқ.* Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай, текин ер. Мақол. ■ Кун исииши билан.. ариқлар қуриган. Мўл ҳосил ундирмоқ ниятида экин тиккан деҳқон бор сувни, олтин тортгандай, тисқолаб сарфлайди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

4 Болалар ўйинида: ганакни маълум тартибда териб қўймоқ, жойламоқ. *Иккитадан ёнғоқ тикмоқ.*

5 Қиморда: ўйинга пул ёки бошқа нарса қўймоқ. *Отаси ўлиб, катта меросга эга бўлган бойваччаларнинг кўпи.. пул тикиб, хўроз уриштириб роҳатланар эди.* М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари. *Бой беради-ю, ўзи ютмагунча ўйинни тўхтатмайди, ҳеч нарсаси қолмаганда, бутун аъзоларини битта-битта тикаверади, қўли, бурни.. боринги, занжирлаб ташланг, бари бир ўйнайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Турли ўйин ва мусобақаларда: ғолиблар учун, ютуқ сифатида бирор нарса атамоқ, ўртага қўймоқ. *Мен ҳаммаларининг гувоҳликларинда мусобақага бир қўй тикаман.* Н. Сафаров, Дон.

7 кўчма Баъзи сўзлар билан бирикиб, шу сўз ифодалаган нарсани (бирор шахс ёки нарса учун) бахшида этиш маъносини билдиради. *Ҳамроҳларим ўз жонини тикиб бўлса-да, ғалабани таъмин этдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мен бутун дунёни Раҳмонқулга тикканман..* Ҳ. Фулом, Машъал. *Шундай яхши кунлар келиши учун курашган, чўли бўстон қилишга ҳаётини тиккан одамларни эъзозлаймиз.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ТИКРАЙМОҚ шв. Тикка турмоқ, тиккаймоқ. *Кампир бели букрайиб, қулоғи тикрайиб бораётибди.* «Алпомиш».

ТИКУВ I Тикмоқ фл. ҳар. н. *Иш тикув. Дўппи тикув.*

2 Тикувчилик иши, касби, ҳунари. *Тикув машинаси.* ■ Темиржон боғчага борадиган бўлгандан кейингина тикув фабрикасига қатнай бошлади она. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТИКУВЧИ I Тикмоқ фл. сфдш. *Дўппи тикувчи. Кийим тикувчи. Сўзана тикувчи. Этик тикувчи.*

2 Тикиш касби эгаси; машиначи. *Отан – артист, онам эса тикувчи.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини. *Баъзилар матоларини ишни чўзган бошқа тикувчидан олиб, Мадинага беришарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ТИКУВЧИЛИК Тикувчи касби; тикув ишлари билан шуғулланиш. *Тикувчилик артели. Тикувчилик фабрикаси. Тикувчиликни ўрганмоқ. Тикувчилик билан шуғулланмоқ.*

ТИЛ I I анат. Оғиз бўшлиғида жойлашган, таъм-маза билиш, оғизга овқат олиш, ялаш ва ш.к. лар учун хизмат қиладиган мускулли аъзо. *Иссиқдан итнинг тили осилган. Айтсам, тилим куюди, айтмасам – дилим.* Мақол. ■ *Ўлғудай тахир экан, тилимни ёргудай, оғзимни куйдиргудай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ниҳоят, гапира-гапира қақраган лабларини тили билан ялаб, Лутфинисо жим бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бузоқчалар бўйинларини чўзиб, унга [раисга] тилларини кўрсатишди.* «Муштум».

2 кўчма с. т. Асбоб, механизм ва ш.к. нинг осилиб, қимирлаб турадиган қисми. *Соатнинг тили. Компаснинг тили. Кўнғироқнинг тили.*

3 кўчма поэт. Тигфа ўхшаш, учли нарса. *Шамол кучайиб, оловнинг тили яна ҳам узунлашди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тепага кўтарилган қуёш ўтли тили билан ер бағридаги барча намни сўриб оларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қуёш ҳароратидан баҳраманд бўлган майса, Қиёқ тилларин чўзиб, нурга қасида куйлар.* Ф. Фулом.

ТИЛ II I Кишилар ўртасида, жамиятда ўзаро фикр алмашишнинг муҳим воситаси; тилшуносликнинг асосий ўрганиш объекти. *Одам тилидан топар, ҳўкиз – муғузидан.* Мақол. ■ *Хотиннинг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса деёлмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳафиза ҳеч нарса деёлмасди. Унинг тиллари ҳали қовушмай гўлдирарди.* Мирмуҳсин, Умид. *-Никоҳ қилмай, бир йилдан ортиқ тотув яшадик. Иннайкейин, – деди-ю, тили тугиляб, гапни айлантириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфбек ҳожи сўзлар экан, юраги машъум бир эҳтимолнинг даҳшатидан*

тирар, тили ҳам осонлик билан ҳаракатланмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сўзлаш, гапириш, фикр ифодалаш қобилияти. Тил инсон учун берилган буюк неъматдир. ■ Гапирмоққа тили йўқдир жонивор, Рустамнинг бошида айланиб турар. «Рустамхон».

Тил учуда (ёки тил учи билан) сўзламоқ (ёки гапирмоқ) Сидқидилдан эмас, шунчаки (йўлига) бирор сўз (гап) айтмоқ. Кўз учиман кўзлама, кўзингга зўр келар, Тил учиман сўзлама, ўзингга зарар келар. Мақол. ■ Уни хуш кўрмасам ҳам, у, тил учидами, ҳар вақт манга «жияним», деб ширин гапирарди. Ойбек, Танланган асарлар. **Тилга кирмоқ (ёки келмоқ)** Сўзлай бошламоқ (гапирмай турган ҳолатдан кейин ёки кимнингдир гапнутқидан сўнг). Оқсоқол деразанинг зиҳига омонатгина ўтириб, ҳаккам-дуккам соқол ўсган иягига қўлини тираб, ўйланиб қолди. Охири тилга кирди. С. Аҳмад, Ҳукм. Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тилга олмақ** Гап-суҳбат давомида кимса ёки нарса ҳақида гапирмоқ, эслаб гап айтмоқ; умуман, бирор сўзни айтмоқ. Кейин у ўзига ўзи танбеҳ бери: «Ёмонликни тилга олма, Нормат, бундай бўлиши мумкин эмас». И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уста «подшоҳ» сўзини тилга олгани сабабли, Маъсумабека лабини тишларди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Тилдан айрилмоқ (ёки қолмоқ)** Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ. Пиримбой, уруш бошланганда, ёнғоқнинг тагида ухлаб қолиб, тилдан айрилдим, деб то уруш тугагунча гунг бўлиб юрган экан. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳатто тилдан қолган касалнинг розилик тилашиб қарагани ҳам дунёдан умид узгани эмас.. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Тили айланмаслик** Тили гапга келмаслик, гапиролмай қолмоқ. Мунаввар ялт этиб қаради. Рўзининг лаблари титраб, тили айланмай қолди. «Муштум». **Тили бормаслик** Бирор нарса дейишга ботина олмаслик, кўнгли бўлмаслик. Кўп вақтдан бери миямда бор-у, лекин айтишга тилим бормай келади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўнглига келган гапни очиқ айтишга Низомжоннинг сира тили бормасди. С. Аҳмад, Уфқ. **Тили гапга келмаслик** Гап-сўз айтилмай қолмоқ. Довдираб қолганимдан, тилим гапга келмай, «а-а», «а-а» дейман нуқул [деди Саид]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тили келишмаслик (ёки келмаслик)**

Талаффуз қила олмаслик, айта олмаслик. [Ҳамроқулни] Чақирган киши томошабоғнинг қоровули Уста кулол эди. Унинг асли оти Стокгулов. Ҳамроқул, айтишига тили келишмай, Уста кулол қўйиб олган. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Тили келмаслик** Гапира олмаслик, сўзлай олмаслик. Утирган жойида қозикдек қоқилиб қолган эди, қутидорнинг олдига юришни-да билмас, сўзлашга ҳам тили келмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тили чиқмоқ** 1) гапирадиган бўлмоқ, гапиришга ўрганмоқ. Ўғлимнинг тили чиқиб қолди, баъзи сўзларни айтяпти; 2) гапирадиган, гапиришга журъат этадиган бўлмоқ. -Тилинги чиқиб қопти! – У Нафисанинг юзига тарсаки тортиб юборди.. Мирмуҳсин, Топилган хусн. **Тили қисик** Ҳеч нарса дея олмайдиган, қарши гапира олмайдиган ҳолатли. Уочкўзлар бундан кейин ҳам мени қўшишмайди.. Улар олдида ҳар вақт тилим қисик. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг тили қисик бўлишига сабаб бўлган гуноҳи шундай содир бўлган эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тили қичмоқ ёки тилини қичитмоқ** Сўзлашга хоҳиш кўзгалмоқ (қўзгатмоқ). Бу йигит жуда тегишқоқ бўлиб.. бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Жўра, оти ҳақида гап сотишни яхши кўрарди, дарров тили қичиди. Ойбек, Танланган асарлар. **Тилининг учуда турибди** Бирор сўз, гапнинг ёдига тушай деб, айтай-айтай деб турган ҳолатни қайд этади. [Заргаров: (ўйлаб)] Тилимнинг учуда турипти-я! Хайр, майли, кейин айтаман.. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [Саид:] Сенинг иккинчи отинг нима эди, ҳозир тилимнинг учуда турувди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тилини боғламоқ** Гапирмайдиган қилиб қўймоқ, гапдан тийиб қўймоқ. Бугунги зиёфат ўқитувчилар билан орани мустаҳкамлаш, Саодатхоннинг тилини боғлаш учун қилинган. С. Зуннунова, Янги директор..бу гапни кампирнинг тилини боғлаш ва, назарида, дурустгина гап тополмай чулдираб утирган Зуннухўжага луқма солиш учун айтди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тилларда дoston** Бирор кимса ёки нарсанинг ҳамманинг оғзидан тушмай, таъриф-таъсифда бўлган ҳолатини билдиради. Пахта-си, ширин-шакар меваси туфайли Ўзбекистон номи тилларда дoston. «Саодат». -Келиннинг сулувлиги Марғилонда маълум экан-

ми? -Маълум экан, тилларда дoston экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Фикр ифодалаш жараёни ва бу жараёнда юзага келувчи сўз, ибора, гап, нутқ. *Тил билан дил бир хил бўлиши керак. Тўғри тил тошни ёради, эғри тил – бошни.* Мақол. ■ *Беш яшар Турғунбой ширин гўдак тилидан: -Сиз зўрми, дадам зўрми? – деди-да, уялиб, бошни кўрпасига яширди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Банди шўрлар, қулоқ солгин тилима.* «Эрали ва Шерали».

Тил бириктирмоқ Ўзаро келишиб олмоқ, бирор иш бўйича (одатда, кимлардандир яширин ҳолда) бир фикр-хулосага келиб олмоқ. *Синглинг қиз дилини билиб чиқсин. Хўп деса, тил бириктириб, бир кечада ура қочасанлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳисобчи Раҳим Ҳайитбоев билан тил бириктириб.. колхознинг ўнлаб қўйини саранжом қилиб юбордик.* «Муштум». **Тил тегизмоқ** Иззати нафсга тегадиган, умуман, тегадиган номақбул гап қилмоқ. *Агарда устод Қавом ҳазратлари хонадонига яна бир нима деб тил тегизсангиз, муҳтарама аямларга айтиб бераман.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бунинг оқибати, албатта, ёмон. Уламоларга асло тил тегизмангизлар, Абдишукур!* Ойбек, Танланган асарлар. **Тил топишмоқ** Ўзаро бир фикр-мулоҳазага келмоқ, шундай ҳолатда иш тутмоқ. *Қулоллар билан тил топишиб, ложувард кошинларни ўз вақтида етказиб беришажагига ишонган Меъмор.. Аҳмад Чалабий билан ҳам очилиб, қувнаб гаплашарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Тил тортмаслик** Тил гапга келмаслик, ҳеч нарса деёлмаслик. *Тил тортмай ўлмоқ.* ■ *Георгадзе дайди ўққа дуч келиб йиқилди, йиқилди-ю, тил тортмай қолди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Тилга тушмоқ** айн. **оғизга тушмоқ** қ. **оғиз.** *Йирик корхонада чиниқиб, кўзи пишган қизнинг номи тилга тушиб қолди.* Газетадан. **Тилдан қолмоқ** Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ. *Гапирай деса, тилдан қолганга ўхшайди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. **Тили узун** Ҳар нарсани гапираверадиган, тап тортмай, ҳадди сибиг айтаверадиган. *Бу замонда.. ким бой бўлса, унинг оғзи катта, тили узун.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бегимхоннинг тили узун бўлиб кетди. Энди у нима деса, дея олади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тилидан бол томмоқ** Муомаланинг ўта ёқимли, «ширин» эканлигини қайд этади. *Низомиддиннинг*

исмини Қавом ҳазратлари қўйганлари, Бадиани келин қиламан, деб тилларидан бол томиб гапирганлари ҳаммага маълум-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. **Тилидан туширмаслик** (ёки **қўймаслик**) Доим эслаб тилга олмоқ, у ҳақда доим гапириб юрмоқ, доим тилида бўлмоқ. *Сени, бошқа курсдошларини тилидан қўймайди.* ■ *Бувим ойимларни яхши кўрардилар. Ҳозир ҳам сира тилларидан қўймайдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тилини бермаслик** Ўз гапида туриб олмоқ, гапини маъқуллайвермоқ. *Ёш бўлса ҳам, тилини бермайди.* ■ *Биласанми, тўртта одамнинг орасига кириб, ҳали тилимни бермаганман-а!* С. Аҳмад, Ханка билан Танка. **Тилини кесмоқ** Гапидан тўхтатмоқ. *Тўқли мерган Тўғонбекни мақташга бошлаган эди, Тўғонбек унга хўмрайиб, тилини кесди.* Ойбек, Навоий. **Тилини тиймоқ** Гап айтиш (гапириш)дан ўзини тутмоқ. *Дарвеш гов яна бу ерда ҳам тилини тиймай, чатоқ қилди. Барча бекларни ёмонлаб, қарғаб, оловга мой сенди!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Тилини тишламоқ** Мажбурий ёки пушаймон ҳолда гапдан тўхтамоқ, гапирмаслик. *Зулфиқор бу гапни эшитиши билан тилини тишлади, сукут қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бир кун кечди тилини тишлаб, На хурсандман, на хафа ундан.* Р. Парфи, Кўзлар.

4 Фикр ифодалаш, алоқа қуроли бўлиб хизмат қиладиган товуш, сўз ва грамматик воситалар тизими. *Ўзбек тили. Рус тили. Инглиз тили. Форс тили. Чет тилларни яхши билмоқ.* ■ [Зайниддин] *Ҳиротнинг кўча йигитлари билан уларнинг ўз тилида, руҳида бир нафас хангамалашар..* Ойбек, Навоий. *Одатда ижодкор бирон китоб ёки ҳужжатни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилмоқчи бўлса, у аввало ўша оригиналнинг том маъносини чуқур билмоғи лозим.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Она тили Инсон ўз миллатига мансуб кишилар доирасида ўрганган, шу миллатга мансуб бўлган тил. *Она тилим – ўзбек тили.* ■ *Меъморнинг сезишича, бу гўлдираш уларнинг ўз она тилида эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Нутқнинг ўзига хос ифода воситалари ва б. хусусиятлари фарқланадиган бир тури. *Бадий асар тили. Сўзлашув тили.* ■ *Дехқонларнинг тили билан айтганда, йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган пайт.* Н. Фозилов,

Дийдор. *Болангизнинг бир мартаба «дада» деганини эшитсангиз, ҳар қанақа кек эздан чиқади. Ёш баланинг тили ҳар қанақа кўнгилни эртади.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чи-роқлари.

6 кўчма Инсондан бошқа нарсаларнинг ўзаро бир-бирини тушунишга хизмат қиладиган воситаси, ифода воситаси (белгиси). *Қўш тилини қўш билади.* Мақол. ■ *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 *ҳарб.* Керакли маълумот олиш мақсадида қўлга олинган, тутиб келтирилган ҳарбий асир. *Қўмондонлик Остонақулла келтирган «тил»дан ҳужум жангининг планини тузиш учун энг керакли маълумотларни олди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

8 Бирор нарса, иш-фаолиятнинг моҳияти, сирини ва ш.к. *Ернинг тилини билмоқ.* ■ *Рустам деҳқончиликнинг тилини яхшигина ўрганган.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу ерда, цехлар ичра станок тилин, Бошдан оёқ ўрганган ҳаракат йўлин.* Файратий.

ТИЛАК 1 Бирор истак, ният билан, ниманидир тилаб айтилган гап, дуо ва ш.к. *Тила тилагингни.* ■ *Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўлади:* бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мулла Абдураҳим қуръондан қисқа бир оят ўқиб, хон ҳазратларига энг олий тилаклар билдирди-ю, ниҳоят, мақсадга ўтди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳордиқларига бўлар Шу қиз баъзан овуноқ, «Ёмон кўздан асрасин» Тилага бўлар ҳар чоқ.* Файратий. *Худо ўз паноҳида асрасин.. ҳеч бўлмаганда, шу тилагимга етказсин худо!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўлда қадаҳ, тилда эса тилаклар.* Ё. Мирзо.

2 Бирор нарсани амалга ошириш, унга эришиш учун бўлган ички интилиш, ҳиссиёт; истак, ният. *Бир ҳафтадан кейин тоғам ҳақида бирор маълумот олиш тилагида Муроджон ишлаб турган корхонага қараб жўнадим.* Файратий, Узоқдаги ёр. *Уста узун ва қалин мўловини қимирлатиб, Ойқизни юпатиш тилагида гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Райимжон ўн олти яшар йигитчалик вақтидаёқ унда тракторни бошқариш тилаги тугилди.* Х. Нуъмон, Ўз касбининг эгаси.

ТИЛАҚДОШ Кимсанинг тилагига, орзу-мақсадига эришувини истовчи, унинг тилагига шерик бўлган шахс; хайрихоҳ. *Жалил аканинг келгусида амалга оширмақчи бўлган режалари анчагина. Бу режаларнинг амалга ошувига тилақдошимиз.* Газетадан.

ТИЛАМОҚ 1 Бирор истак, тилак, ният билдирувчи сўз, гап айтмоқ. *Ҳазратим, мен мунглиқ қизингиз сизга худодан Шайх Саъдийнинг умрини тилайман! Илоҳим юзга киринг!* П. Қодиров, Олдузли тунлар. *Утилида «Майлингиз», деса ҳам, дилида «Худо оқ йўл берсин», деб тилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзбекларда агар катта хурсандчилик тилайдиган бўлса, «Туй устига туй бўлсин!» дейишади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кам қўлл. айн. **тиланмоқ.** *Бирор егулик тиламоқ.* ■ *Қизиқ экансан, оёғидагини ечиб берадимиз, бу ердагилар ҳаммаси — гаёйдан нон тилайдиган қашшоқлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жулдур-жулдур қўсқига ўраниб олган букур чол аянч овоз билан ёлвориб, бир нарса тилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Тилаб олган боламни эчки тепиб ўлдирди Қийинчилик билан қўлга киритилган нарсасидан ажралганлик ҳақида айтилайдиган мақол.

3 **Хоҳламоқ, истамоқ.** *Сиҳат тиласанг, кўп ема, Иззат тиласанг, кўп дема.* Мақол. ■ *Анвар ака.. эртага чаҳоршанба кечқурун, тиласангиз — очикча, тиламасангиз, яширинча бўлса ҳам, бизникига келинг..* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қиятга ёрдамга? Уйимизга қон тилаб бостириб келгани учунми? А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг истиқболига туришини ва бўйнига осилиб йиғлашни тиласа-да, қаршисидаги «олабўжилар» бунга моне эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЛАМЧИ с. т. Тиланчи, гадой. 1949 йилнинг 8 августида «Тиламчилар» сарлавҳаси билан ёзилган очерким эълон қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТИЛАНМОҚ Беришни сўраб илтижо қилмоқ (егулик, ичгулик нарсалар ҳақида); тиланчилик қилмоқ. [Ҳайдар] *Ҳар кун бозорларни айланиб, қаландарлар одатича, ғоят оддий тирикчилиги учун керакли нарсаларни тиланиб топарди.* Ойбек, Навоий. *Бола, нон олиб чиққан киши борки, қўлини чўзиб тиланар, бир-икки қадам эргашиб борар.. бер-*

маса, ҳафсаласи пир бўлиб, яна тўдага ўзини урарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЛАНЧИ Кишилардан бирор нарса (садақа) тилаб, тирикчилик қилувчи киши; гадоё. *Очлар, юпунлар кўп. Тиланчилар орқангиздан эргашигани эргашган. Ҳ. Фулом, Ҳамкасблар гурунгида. Зокирбой унинг [Ҳодикўлнинг] рўпарасида, садақа сўраб келган тиланчидай, бир лаҳза сўзсиз турди. С. Кароматов, Бир томчи қон. «Масжиди жоме» бўйлаб ҳар қадамда гадоё: қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТИЛАНЧИЛИК Тиланчи иши, нарса-садақа сўраш. *..Лекин тиланчилик, тўғриси-ни айтсам, ёмон нарса, ишланг.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳей.. шундай бадном қилиб қуваманки, тиланчилик қилсанг, кишилар садақа ташламайди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Йўл четларида ўтирган майиб гадоёлар, тиланчилик қилиб юрган чол ва кампирлар.. кўз ўнгидан бир-бир ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТИЛАР-ТИЛАМАС айн. **истар-истамас**. *Офтоб ойм.. тилар-тиламас, «ўзингиз биласиз» жавобини берди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Дилдор, тилар-тиламас, конвертни қўлига олди. Хатга қараб, ранги оқарди. С. Ахмад, Уфқ.*

ТИЛЁҒЛАМА 1 Мунофиқона хушмуомалалик, ширинсўзлик билан кишининг кўнглини олишга қаратилган, алдовчи; лақиллатувчи, (гап-сўз, муомала ҳақида). *Директорнинг тилёғлама гаплари Мақсуд ака-ни бўшаштирди. Газетадан. Инспектор олди-га кириб борганимда, у мени мунофиқона тилёғлама сўзлар билан қабул қилди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

2 Шундай муомалани касб қилиб олган шахс. *-Мен тилёғлама одамни ёмон кўраман! — деди Алижон Фаридага. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Қўшилар сени ўлгудек тилёғлама дерди-я, дарҳақиқат, шакаринг тилингда, захаринг дилингда экан! «Таниш башаралар».*

ТИЛЁҒЛАМАЛИК Тилёғламага хос муомала, шундай муомалада бўлиш, шундай муомала билан иш тутиш. *Ҳар қандай меғёр унутилиб, тошни ҳам эритиб юборадиган тилёғламалик бошланди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Кумрининг таъби хира бўлди: «Катта йиғинда минбардан айтилган гаплари ҳам*

шунчаки тилёғламалик экан-да», — ўйлади у. Мирмуҳсин, Кумри ва Таманно.

ТИЛЁҒЛАМАЧИ айн. **тилёғлама 2.**

ТИЛЁҒЛАМАЧИЛИК айн. **тилёғламалик**. *Ҳасан овчи эликбошининг тилёғламачилигига эътибор бериб ўтирмади. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

ТИЛИК айн. **тилим**. *Бир тилик қовун. ■ Улоқчи сонига феруза қадалган чиройли пичоқ билан умбувроқидан бир тилик кесиб, Ўсаржонга узатди. Ойбек, О. в. шабадалар. Бекат биноси устида гумбаз. Бу гумбазга санчилган узун калтак учмида ҳандалакнинг бир тилигидай ой рамзи. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

ТИЛИКЛАМОҚ айн. **тилимламоқ**. [*Қовунни*] *Шартта узиб, толнинг тагига бордим. Тиликлар ея бошладим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Ерга чордана қуриб, ёнидан пичоқ чиқарди-да, қовунни тиликлади. «Ёшлик».*

ТИЛИМ Нарсаларнинг (асосан, полиз маҳсулотларининг) узун-узун қилиб тилиб, кесиб ажратилган ҳар бир бўлаги; тилик. *..йўлда қаттиқ толиққанлиги учун дуруст овқат ҳам емади. Фақат бир-икки тилим ҳандалак еди-ю, уч-тўрт пиёла чой ичди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Даламизда қовун мўл, тилими тилни ёрар. Р. Бобожон.*

ТИЛИМЛАМОҚ Тилим-тилим қилиб кесмоқ; тиликламоқ. *Гўштни тилимламоқ. Тарвузни тилимламоқ. ■ Эрматов.. ҳандалакларни.. тилимлаб, одамларга улаша кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Жалолхон яримта қовунни тилимлаб ташлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ТИЛИМ-ТИЛИМ Кўп жойидан тилинган, ёрилган ёки бир неча узун-узун бўлақларга бўлинган; тилимланган. *Қовунни тилим-тилим қилиб кесмоқ. Гўштни тилим-тилим қилиб тузламоқ. ■ [Худойқўлнинг] Оёқлари совуқдан тилим-тилим ёрилиб кетган. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТИЛИШ 1 Тилмоқ фл. ҳар. н. *Тахта тилиш.*

2 Тилик, тилим. *Бир тилиш гўшт.*

ТИЛИШЛАМОҚ с. т. *Тилимламоқ. Гўштни тилишламоқ. Чармни тилишламоқ.*

ТИЛКА Бўлак-бўлак, пора-пора. *Тилка қилмоқ. Тилка бўлмоқ. ■ Қиз ҳам шундай остонасида Турди тўсиб ёпиқ эшикка, Қуёшдан узилган сайёра Каби танҳо жигари тилка. Зулфия.*

ТИЛКАЛАМОҚ Парча-парча, тилка-пора қилмоқ. *Қани, куч бўлса-ю, тоғни тилкаласанг.. Миртемир. Қоп-қора осмонни чақмоқ тилкалаб ўтди.. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ТИЛКАЛАНМОҚ Тилкаламоқ фл. мажх. н. Ёнбағирлардаги қовжираган ўтлоқлар ёмғирдан қорайиб, жилға излари билан тилкаланиб кетган. А. Мухтор, Чинор.

ТИЛКА-ПОРА Парча-парча, майда-майда қилинган; тилка-тилка. *Кийимлари тилка-пора.*

Тилка-пора бўлмоқ Парча-парча, майда-майда бўлмоқ, тилкаланмоқ. *-Энди уйга қандай қираман? — деди Мансур тилка-пора бўлган кийим-бошига қараб. Ё. Шукуров, Уч савол. Жаҳаннамга айланган жанг тингандан сунг тилка-пора бўлган ер ҳам.. гўё ҳорғин нафас оларди. Ойбек, Қўёш қораймас. Тилка-пора қилмоқ* 1) парча-парча, майда-майда қилмоқ, тилка-тилкасини чиқармоқ. *Шу ернинг ўзида подшоҳ кишилари уни тугиб олиб, тилка-пора қилиб ташлаган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Йигит-қизлар яшнаб бораётган чўлни, янги қурилаётган иморатларни, тепаликни тилка-пора қилаётган экскаваторни томоша қилишарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Тилка-пораси чиқмоқ айн. тилка-пора бўлмоқ.* Кўприкнинг тилка-пораси чиқиб кетди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ҳа, ер қучиб ётар энди, чиқиб тилка-пораси. О. Ҳақимов.*

ТИЛКА-ТИЛКА айн. тилка-пора. Унинг қўл-оёқлари кишанланган, сочлари юлинган, кийимлари тилка-тилка қилинган эди. Ойдин, Гулсанам.

ТИЛЛА [ф. طلا / تله — олтин, зар] 1 айн. олтин 1. *Бир грамм тилла. ■ Шу пайтдан тиллага ишқи тушиб қолганига ўлайми у хумпарнинг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 Шу металлдан зарб қилинган пул, ундан ясалган қимматбаҳо буюм; бойлик. [Канизакнинг] *Кўмиб қўйган тилласи йўқдир, кўмиб қўйган тилласи бўлганда, бўйдоқ йигитга тегар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

3 тар. Қиймати ўн сўмга тенг бўлган тилла танга. *Ҳожани кулумсираб, қўлидаги учтўртта оқ танга билан битта тиллани Ойбодоққа узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 кўчма Энг яхши, қимматли нарса ёки сеvimли киши ҳақида. *Нигора кўрпада чал-*

қанча ётиб, хаёлга чўмди. «Даданг билан бирга овга ҳам чиққанмиз, тилла одам эди», деди ўша чўпон. Дадаси тилла одам бўлганми-йўқми — Нигора билмайди. С. Анорбоев, Оқсой. -Жўравойни айтмайсизми! Мен одамнинг бунақа тилласини кўрмаганман, — деди Умурзоқ ота. Ҳ. Фулом, Машғал.

5 бот. Воҳаларда, сугориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик, ялпоқ бошоқли ўсимлик.

6 Тилла (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ТИЛЛАДЎЗ [ф. طلادوز — тилла, зар тикувчи; зардан тикилган] кам қўлл. айн. зардўз.

ТИЛЛАДЎЗИ [ф. طلادوزى — зар билан тикиш; зар билан тикилган] кам қўлл. айн. зардўзи. У [элчи] *тумтароқли сўзлар билан Тўмарисни қутлуғлар экан, мулозимлари тилладўзи чопон ва ҳарир куйлақлар тузилган зарбоф бўғчани унинг оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Тўмарис. Шоҳ.. сарой аҳлига фармонлар берди: Устод Саид саройда қолади, унга тилладўзи тўн кийгизилсин!* А. Мухтор, Чинор.

ТИЛЛАКОР(И) [ф. طلاكارى — тилла, зар, зарҳал билан безатилган, ишланган] Тилла билан безатилган. *Тиллакор эгар. ■ У [Ҳусайн Бойқаро] ўзининг тахти турган тиллакори хонага эмас, унга ёпишган кичик хонага кирди. Ойбек, Навоий. Мулла Фазлиддин Ҳиротдан келиб, Андижон чорбоғида подшоҳ оиласи учун тиллакори кўшк қўрган пайтларида, ўн олти ёшли Хонзода бегим.. ўзининг суратини чиздирган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ТИЛЛАШМОҚ с. т. 1 Чет (бегона) тилда ёки ўзига хос «тил» билан гаплашмоқ, муомала қилмоқ. *Бу кишининг гапига тушунма-япман, тиллашиб беринг. ■ Баъзан эса қабулхона секретарига: «Кўнғироқ қилган киши мебелдан гап оча боиласи биланоқ, унга директор билан тиллашаверинг дегин», деб уқтириб қўяди. О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглаяпти. Иккаласи анордек қизариб, кўзлари орқали тиллашиб, шўх табассум билан чехралари атиргулдек очилиб, бир-бирларини туртиб, қувлашиб кетишарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

2 кўчма Баъзи нарсаларнинг сирини, «тили»ни билиб, улар билан муомала қилмоқ, иш битирмоқ. *Ҳамдамжоннинг номи, иш фаолияти.. касбдошларига яхши маълум: кўп йиллардан бери техника билан тиллашади.*

Газетадан. *Искандар кундузлари машиналар билан «тиллаш»*са, кечалари янги инструкция, чизмалар билан «сухбатлашиб» чиқади. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТИЛЛАҚОШ Хотин-қизларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешонага тақиладиган безак буюми. *Заргар ясар тиллақош, Келинчақлар тақсин деб, Йиғлаб олай, маржон ёш Оқ юзимга оқсин деб. «Кўшиқлар».* Назокатга келин либоси кийдирилиб.. бўйнига дур-марварид, ёқут, олмос кўзли кумуш тумор, пешонасига тиллақош тақишади. С. Анорбоев, Меҳр.

ТИЛЛАҚҰНҒИЗ Баҳор, ёз ойларида пайдо бўладиган, ярқироқ яшил рангли қўнғиз. *Худди енгил шамол каби Зир югуриб боғларда, Ёки қувиб тиллақўнғиз, Гулзорларда ўйнардим.* З. Диёр.

ТИЛЛО юқ. усл. Тилла, олтин. [Тошкентнинг] Табаррук тупроғи зару тиллодан. М. Шайхзода, Тошкентнома. *Уч-тўрт йиллардан бери ўрдада мирзолик қилиб, неча тилло моҳиёна олар эмиш.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТИЛМА Тилимлаб кесиб ҳосил қилинган. *Тилма жўяк.* ■ *Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

ТИЛМАЛАМОҚ кам қўлл. Тилимламоқ, тилишламоқ. *Асл қизил олмалар, Уни қизим тилмалар.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

ТИЛМОЧ эск. Бир тилдаги гап ёки нутқни бошқа тилга оғзаки таржима қилиб берувчи; таржимон. *Ҳоким гап нима тўғрисида кетаётганлигини тилмочдан сўраб, Тешабойга кулиб қўйди — тарғил кўзларида ғалати бир сирнинг ўти чақнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИЛМОЧЛИК Тилмоч иши, касби. *Рус прорабнинг гапига Абил тушунмади. Ёшгина бир йигит тилмочлик қилиб юборди.* Газетадан. *Тил билганлар тилмочлик қилиб, хоннинг гапини қўнғиротларга тушунтирди.* «Ёдгор».

ТИЛМОҚ 1 Пичоқ ва ш.к тигли нарса билан узунасига кесмоқ, қирқмоқ, ёрмоқ. *Насимийни тириклайин товонидан тилишган ва терисини шилишган.* Миртемир, Дўстлар даврасида. *Этларимни ништар билан тилсинлар.. мен сиздан ажралмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жилғанинг бошидан оёғигача сўқа билан тилиб, ариқ очилса-да,*

тоғолча билан ёнғоқ экилса.. С. Анорбоев, Оқсой. *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тилим-тилиб қилиб кесмоқ; тилимламоқ. *Қовунни тилиб қўймоқ. Гуштни тилиб тузламоқ.* ■ *Шаҳарда қоровуллик қиламанми, қовун тилиб сотаманми — менинг ишим.* «Муштум».

3 Ёғоч ёки тахтани узунасига арраламоқ. *Бир куни.. меҳнат дарсида битта кўзлик тахтани тилаётиб, электр аррани синдириб қўйдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Симёғочлар ҳам, тилса, жуда сўрибон экан.* А. Мухтор, Чинор.

4 Тирнаб ёки юлиб, узун из ҳосил қилмоқ. *Стол устидаги бир тахта ойна майда-майда бўлиб, Саидийнинг билак ва панжаларини тилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Саломат бутун кучини йиғиб, боғма-боғ ошиб кетди.* Тиканлар оёғини тилди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Бағрини (ёки кўксини, юрагини, қалбини) тилмоқ Юрагини доғламоқ, яраламоқ, вайрон қилмоқ. *Рангимизга қон кирди, Душман бағрин тилибди.* «Кўшиқлар». *Нега энди қалбимни тилдинг?! Нега қилдинг севгига ошно..* Сайёр.

ТИЛОВАТ [а. تلاوت — (овоз^{*}чиқариб) ўқиш; ўқиб чиқиш] дин. Қуръон ўқиш, қуръондан бир сура ўқиш. *У дарё бўйида хуфтон намозини ўқиди.* Ўғлининг руҳига тиловат қилиб, кўздан ёш тўкиб бахшида қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Гулиёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қироат билан тиловат қилди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТИЛОҒОЧ Ёғочи жуда қаттиқ, узун, игнабаргли дарахт. *Ҳозирги кунда саноатимиз ошловчи моддани тол, тилоғоч, қарағай каби дарахтларнинг пўстлоқларидан ва бошқа қисмларидан олади.* «Фан ва турмуш».

ТИЛСИЗ 1 Оғиз бўшлиғида тили бўлмаган, тили йўқ.

2 Сўзлаш қобилиятига эга бўлмаган, сўзлай олмайдиган. *Бечора тилсиз жонивор эгасини бу жинниликларига қулоқларини жимгина чимириб чидаб берган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўлчи тилсиз каби, ғайришуурий равишда бошини чайқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кўчма Гап-сўзсиз, индамай. *Унсин ҳам, кампир ҳам ҳаракатсиз, тилсиз қотиб қолдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мендан*

тилсизгина бир нарса сўрар, Ёлбориб фикримга термиллади у. Р. Парфи, Кўзлар. Куттилмаган ғазабга учраган Бозорон нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз ёғочдай қотиб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Чурқ этган овоз эшитилмайдиган, жимжит. *Бир кун тилсиз кечанинг Кириб қўйнига, Ашурни йўқ қилишни Олди бўйнига.* Файратий.

Тилсиз ёв Гапга тушунмайдиган, қулоқ солмайдиган; шафқатсиз, золим. *Қуруқ аёз — тилсиз ёв.* Мақол. ■ *Лашкаримни ютар эди аждаҳо, Бўломадим тилсиз ёвга баробар.* «Ширин билан Шакар».

ТИЛСИЗЛАНМОҚ 1 Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, гапиролмай қолмоқ.

2 кўчма Бирор эътироз ёки жавоб айтолмай, лол бўлиб қолмоқ.

ТИЛСИМ [а. *طلسيم* — тумор; сирли, махфий ёзув; сир] 1 Сеҳрлаб қўйилган, сеҳрли нарса; ҳеч ким кира олмайдиган сеҳрли жой. *Тантубойвачча бобиллади: -Дев пойлаган тилсимдан уни қайси мард олиб кетди?* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишчининг бу сўзлари Серейга тилсимнинг калитига ўхшаб туюлди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 кўчма Ҳар қандай сирли, нарсасини билиб, топиб бўлмайдиган, яширин жой. *Эҳтимол, жавоҳир сақлаган санойқ, Тилсим бойликларга кондир бу тақир.* Уйғун, Ҳаёт чақиради. *Меъмор табиат даштни атайлаб ясаган, эй одамзод, тилсимини топ-у, ўзинга буйсундир, шунда хизматингни ўтайверади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ТИЛСИМЛАМОҚ Сеҳру жоду қилмоқ, ҳеч ким кира олмайдиган қилиб қўймоқ; сеҳрламоқ. *Ёнида кашмир йўқ эдики, Иброҳимбекнинг кўзини боғлаб, тилсимлаб кетган бўлса!* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТИЛСИМЛИ 1 Сеҳрлаб, тилсимлаб қўйилган, тилсимланган. *Тилсимли хазина. Тилсимли қалъа.*

2 Файритабий кучга эга бўлган; мўъжизакор, сеҳрли, сирли. *Бектемир гўё умрида ойна илк дафъа кургандек, қизиқиб қаради, қизчага тилсимли, ғалати ўйинчоқни кўрсатгандек, бошини қимирлатди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ер бағрининг разведкачилари тилсимли таёқчага эмас, балки ўз билим ва тажрибаларига суянишади.* «Фан ва турмуш».

ТИЛСИМОТ [а. *طلسيمات* — «тилсим» с.нинг кўпл.] 1 Тилсим, тилсимлар. *Табиат тилсимотлари.* ■ *Султонмурод ўзини аллақандай бир тилсимот ичида сезди.* Ойбек, Навоий. *Ушатсам денгизлар тилсимотини, Сўнгсиз муҳитларнинг қулфин очолсам! Миртемир, Уйлар.*

2 Сеҳр, жоду. *Жоду-тилсимотлар билан тоғни кўтарар.* «Муродхон».

ТИЛХАТ Пул, ҳужжат, қимматбаҳо буюмлар ёхуд бошқа бирор нарса олганлигини тасдиқловчи расмий ёзма ҳужжат. *Деҳқон бир парча ерини, уй-жойини гаровга қўйиб, кеч кузда юз сўмни юз йигирма сўм қилиб қайтаришга тилхат берар, тилхатга қози муҳр босиб, бойга узатарди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Йўқотиб қўйманглар, заводдан тилхат билан олиб келдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТИЛЧА 1 Тил 1 с. кичр.

2 анат. Оғиз бўшлиғида юмшоқ танглайнинг орқа чеккасидан пастга осилиб турадиган юмшоқ ўсимта.

ТИЛЧИ 1 Тил бўйича мутахассис, тилдан дарс берувчи шахс, ўқитувчи.

2 қ. тилшунос. *Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар.* «Фан ва турмуш».

3 эск. Гап ташувчи; чақимчи; жосус, шпион. *Подшоҳларнинг қатнаб юрар элчиси, Элчиларнинг бўлар экан тилчиси.* «Алпомиш». *..оёқяланг деҳқонларни бундай мажлисларга яқинлаштириш керак эмас, ажаб эмаски, буларнинг ораларида большевикларнинг тилчиси бўлса.* С. Айний, Қуллар.

ТИЛЧИЛИК 1 Тилчи иши, касби.

2 Гап ташиш; чақимчилик; жосуслик. *У бизнинг оқсоқал бўлиб, биз томондан тортишиб талашиши лозим бўлса ҳам, амлоқдорга тилчилик қилади.* С. Айний, Қуллар.

ТИЛШУНОС Тилшунослик бўйича мутахассис, олим. *Машҳур тилшунос.*

ТИЛШУНОСЛИК 1 Тилшунос иши, касби.

2 Тил ҳақидаги фан; лингвистика. *Тилшунослик масаллари.* ■ Ҳ. Бердиёров машҳур тилшунос ва адабиётшунос олимлар раҳбарлигида тилшуносликка оид илмий асарлар ёзган. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ТИМ 1 [ф. *тим* — бозор (яқини)даги карвонсарой] Усти ёпиқ бозор; савдо растасининг баланд томи; карвонсарой. *Фарчча*

мой!» Унинг жарангли овози растанинг тимини тешгундай янгарди. Ойбек, Танланган асарлар. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари унидек ғувиллар эди. М. Осим, Элчилар. Матчон тўра карвонсарой томонга, тимга бурилди. Ж. Шарипов, Хо-разм.*

ТИМ II «Қора», «қоронғилик» каби сўзлар олдидан ишлатиладиган кучайтирув юкламаси. *Тим қора соч. Тим қоронғи тун.* ■ *Отиной олтмишларга борган, тишлари тушган, фақат тишқолидан тим қорайган икки тиши гапирганда лиқиллаб турар эди. Ойбек, Улуғ йўл. Тим қоронғилик ичида узоқдан юлдузлар жимир-жимир кўз қисар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТИМ III *шв.* Мутлақо, сира, ҳеч. *Хон Далли бу сўзларни эшитиб, юрагида тим тоқати қолмади, эри мард Ҳасанга қараб.. бир сўз деди. «Равшан».*

ТИМБОН [ф. *تيمان* – тим қоровули] Тим соқчиси, бозор қоровули.

ТИМДАЛАМОҚ Тирноқлар ёки ўткир учли буюмлар билан тилмоқ, юлмоқ; тирнамоқ. *Мушук билан ўйнашма, тимдалаб олади.* ■ *Онасига юраги ачишди. Хаёлида онаси сочларини юлиб, юзларини тимдалаб йиғлаб турарди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.*

Юрагини (ёки қалбини, ичнини) тимдаламоқ Худди тимдалаганда бўладиган (тимдалаш каби) руҳий азоб бермоқ, қалбда худди шундай ҳаракат содир бўлмоқ. *Айиқчадан айрилиб, ичини нималар тимдалаётганини фақат ўзи биларди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бу кўрқинчли хабар икки кундан бери унинг қалбини тимдалар.. айтай деса, тили бермасди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Бобур яқиндагина яйраб-яшнаб юрган онасини ҳозир бу аҳволда кўриб, юрагини бир нарса тимдалаб ўтди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ТИМИ(Р)СКИЛАМОҚ Пайпаслаб ёки титкилаб қидирмоқ, ахтармоқ. *Чўнтагини тимирскиламоқ.* ■ *Кампир тимискилаб, нимчасини топди-да, елкасига ташлаганча, ўрндан турди. С. Аҳмад, Ўйлар. Мадрашм стол тагида турган чамадонни очди, тимискилаб, ниманидир ахтара бошлади. М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.*

ТИМИ(Р)СКИЛАНМОҚ I **Тими(р)скиламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Ёнидаги шериги*

Аҳмад ҳам.. тимискилана бошлади. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

2 Пайпаслаб тахмин билан йўл топмоқ; урилиб-сурилиб, қоқилиб юрмоқ. [*Олахўжа*] *Эшикка чиқди. Қоронғи тор кўчада тимискиланиб, Мамасаидникига борди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТИМСОЛ [а. *تمثال* – ҳайкал; тасвир] **1** Тушунтириш учун ёки асос, далил, исбот ва ш. к. сифатида келтирилган айрим намуна; мисол. *Яна тимсол: гўзал адабиёт – руҳий озиқ. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳамжшхатлик ва ҳақиқий биродарликни ҳозирги кунларда пойтахтимизда амалга оширилаётган буюк ишлар тимсолида ҳам кўриб турибмиз. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Ибрат бўла оладиган кимса, нарса; ўрнак. *Дўстликнинг тимсоли азали сенсан, Шоирлар илҳоми, газали сенсан. М. Икром. Замонамиз маърифатин, донишмандлигин Тимсолидир икки қўшни республикамиз. Ф. Фулом. Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен хурликнинг ёрқин тимсоли. Зулфия.*

3 Белги, рамз. *Шода-шода кўсакда гавҳар ётибди.. Тинчлигимиз тимсоли каптар ётибди. Ё. Мирзо. Оловиддин тепаликларида қурилаётган денгиз – халқлар дўстлигининг тимсоли бўлиб қолади. «Ўзбекистон кўриқлари».*

4 Кўз ўнгида, хаёлда, тасаввурда гавдаланган образ, сиймо, кўриниш, сўрат. *Оромим ҳам йўқолди. Кечалари ухлаёлмай, тўлганиб чиқа бошладим. Сал мизғидимми, бас, яна кўз олдимда Ёқутхоннинг тимсоли гавдаланади. М. Салом, Кечирим. Қалбларга тимсолинг ўрнат, эй бахши, Менга ҳам куйлашни ўргат, эй бахиш. Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.*

ТИМСОҲ [а. *تمساح* – тимсоҳ] Иссиқ мамлакатлардаги сув ҳавзаларида яшайдиган, териси қалқонсимон қаттик ва қалин, танаси калтакесакка ўхшаш судралувчи йирик сув ҳайвони,

ТИМТИҚ *шв.* Салқит, нишхўрт. *Сигир емнинг тимтиғини ҳам қолдирмади.*

ТИН I Нафас олиш, нафас. *Йиғиштириб бор бисотини, Бўғизига тиқилиб тини, Нури сари қилди ишора, Зайнаб учун бу бўлди чора. Ҳ. Олимжон.*

Тин олмоқ I 1) нафас олмоқ. -*Хайрият, – Абдурахмонбой эркин тин олди-да, домлага қаради. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) нафасини*

ростлаб олмоқ, дам олмоқ. [Қодирбек] *Рулга бошини қўйиб, бир оз тин олди.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ТИНГ Ҳайдалмай, экилмай ётган; заранг. *Тинг ер.*

ТИНГЛАМОҚ Дикқат-эътибор билан эшитмоқ. *Маъруза тингламоқ. Мусиқа тингламоқ. Оз сўзла, кўп тингла.* Мақол. ■ *Йўлчи уни дикқат билан тинглаб, сўнг асл мақсадини очишга интилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўтирганлар ажойиб овоз билан айтилган ашулани роҳат қилиб тинглайдилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТИНГЛОВЧИ 1 **Тингламоқ** фл. сфдш. *Айтувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно бўлиши керак.* Мақол. ■ *Ашулаларим тингловчиларга қандай таъсир қилаётганлигини яққол кўриб турардим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 **Ўқув** юртлари талабаси ёки курс, тўғарак ва ш.к. нинг ўқувчиси. *Машғулотга фақат мен эмас, тингловчилар ҳам роса тайёрланишади.* «Саодат». *Иқтисодиёт тўғараги ишидан ҳамма тингловчилар мамнун бўлишди.* Газетадан.

3 *тлш.* Иккинчи шахс.

ТИНГШАМОҚ *шв.* Дикқат билан кулоқ тутмоқ; кулоқни динг қилмоқ. *Ҳожи ака бирон гап айтмоқчи бўлиб, рўпарасидаги суҳбатдошига кўзойнаги оша тиншаб қараб қўйса.. ўзини тутолмай кулиб юборади.* Т. Пўлат, Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари.

ТИНДИРГИЧ Суюқликни тиндириш, ундаги кум, лойқа, эритма ва ш.к. ни чўктириб, суюқликни тозалаш учун хизмат қиладиган қурилма, ҳовуз ёки идиш. *Трактор керосин бакиннг тиндиргичи.* ■ *...мавжуд каналларни таъмирлаш.. ҳовузлар, сув тиндиргичларни қуриш ишлари амалга оширилди.* Газетадан.

ТИНДИРМОҚ 1 **Тинмоқ** фл. орт. н. *Сувни челақда тиндирмоқ. Юпатиб кўз ёшини тиндирмоқ. Тиндирмай ишлатмоқ.* ■ *Ҳар томонда ишчилар Тошларни синдиради, Дарёни тиндиради, Темир тан курашчилар.* Ҳ. Олимжон. *Душман снаряд, миналарни бир зум ҳам тиндирмасдан, омонсиз ёғдирар эди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Сал ўтмай унинг ғазабли овози ҳамма шовқинни тиндирди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Кўнглингизга келмасин, Эркатой, деб Солини, Меҳнатда ҳам тиндирар Онасининг жонини.* Қ. Муҳаммадий.

2 Баргараф қилмоқ, тинчитмоқ, босмоқ. -*Ўз «фожиям» ниҳоясидан ошай деб турса-ю, ўзгалар можаросини қандай қилиб тиндирар эканман. Ҳечам, — деди Қумри.* М. Жўра, Изтироб.

3 Ҳамма нарсадан бадастир, саранжом-саришта қилмоқ. *Ҳанифахон сергапроқ бўлса-да, меҳнаткаш аёл чиқди, бутун рўзғорни тахт тиндирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Нима десанг, айтганингни тиндириб, Хафа бўлиб, ғам емагин, фарзандим.* «Рустамхон».

ТИНЖИРАМОҚ *фольк.* Йилт-йилт нур сочиб турмоқ, ярқирамоқ; жилваланмоқ. *Жамоли чилланинг қоридай тинжираб, ялтираб ўтирур.* «Равшан».

ТИНИБ-ТИНЧИМАС Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, серҳаракат, серташвиш. *Тиниб-тинчимас аёл.* ■ *Тиниб-тинчимас Меъмор тонг сурури олдида таслим бўлди.. китобини ийғиб, ўрнидан турди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНИМ Ишдан, ҳаракатдан холи вақт ёки ҳолат; дам, ором. *Баъзи вақтда, суғориш пайтларида, кечалари ҳам тиним бўлмас, сувни узоқдан ҳайдаб келишга тўғри келар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тиним бермаслик 1) дам бермаслик, бетиним ҳолатда тутмоқ. *Отинойи унга [Элмуродга] тонг сахардан кечаси алавақатгача тиним бермаса ҳам, қорнини ҳеч қачон ёлчитмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умаровнинг жангчилари душманга тиним бермай, изидан қувладилар.* Т. Рустамов, Манги жасорат; 2) тинчи-оромини бузмоқ, тинчилик бермаслик. *Мана бу қўшимизнинг болалари сира тиним бермайди..* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бу ҳамма вақт бошида айланиб, тиним бермай юрган эски ўй эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейинги кунларда Юлдузхон Муҳиддиннинг кўз олдидан нари кетмайдиган, тиним бермайдиган бўлиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Тиним билмаслик** Тиним, дам олмай, доим иш, ҳаракатда бўлмоқ. *Эрта сахардан то қора кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида.. Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш — икки отлик чиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Асалари каби ўзбек пахтакори тиним билмайди.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Тиним йўқ** Тўхтовсиз (тинимсиз) иш-ҳаракатда. *Устаникида тонг ёришгандан қош қорайгунгача тиним йўқ — дам босиш, босқон*

уриш, сув ташиб, ўтин ёриш.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Пристанда ҳаёт қайнайди. Иш! Ҳеч тиним йўқ кемачида.* Э. Раҳим, Янги қадам. **ТИНИМ КУНИ** кам қўлл. Дам олиш куни. *Тиним куни соқоли ўсган Умид эрта билан гастрономга, ундан кейин ёпган нон олиш учун бозорга кирди.* Мирмуҳсин, Умид. **ТИНИМ ОЛМОҚ** Дам олмоқ, ҳордиқ чиқармоқ. *Уйга қайтганда ҳам, бир муддат тиним олишга имкон топмади.* Ойбек, Навоий.

ТИНИМОҚ айн. **ТИНОМҚ** 1. Сув тиниди.

ТИНИМСИЗ 1 Тўхтовсиз равишда, тиним билмай. *Дерза ортида оқшом ташвиши билан жонсарак бўлиб қолган чумчуқлар тинимсиз чирқиларди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Қишлоқнинг ўртасидан шиддат билан оқаётган сой тинимсиз шовуллаиди.* Т. Расулов, Шонли авлод.

2 Давомли тарздаги, узлуксиз. *Пахтачилик шарафли ва масъулиятли касб, у доимо деҳқонлардан тинимсиз изланишни талаб қилади.* Газетадан. *Санъат жасорат, жонфидолик билан.. тинимсиз меҳнат — машқлар билан дунёга келади.* «Саодат».

ТИНИШ 1 **ТИНОМҚ** фл. ҳар. н. *Соқиев тик турганича шовқин тинишини кутди..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 айн. **ТИНИМ**.

Тиниш белгилари Муайян тилда ёзма нутқни тўғри, ифодали, мантиқли баён қилиш, уни ихчамлаш, ёзма нутқ бўлақларининг ўзаро мантиқий-грамматик муносабатларини кўрсатиш учун хизмат қиладиган муҳим график воситалар (вергул, нуқта, тире ва ш.к.). *Тўғри, абзац бошқа тиниш белгилари сингари айрим бир шаклга эга эмас.* «ЎТА».

ТИНИҚ 1 Лойқа ва ш.к. дан холи, тиниган ҳолатли. *Чўққилардан оқиб тушган бу сойлар шишадек тиниқ.* Мирмуҳсин, Ҳамзаобод. *Ариқчаларда кеч кузнинг тиниқ суви лимиллаб оқади.* Н. Аминов, Суварак.

2 Гард-ғубор, хиралик ва ш.к. дан холи, равшан кўринишли. *Осмон ҳар вақтдагидек булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Радиодан дутор садоси таралар, сеҳргар куй Темир-жоннинг қалбига кириб борар, тиниқ юзида ёқимли, мулойим жозоба.. уйғотарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Кўзларининг қораси ниҳоятда тиниқ ва ўтли..* П. Қодиров, Уч илди.

3 Хиралик, қўполликдан холи; жарангдор (товуш, овоз ҳақида). *Адолат дуторини кўлга олди. Бир нафасдан кейин унинг кўнғироқдек тиниқ овози янгради.* С. Зуннунова, Гулхан. *Тоғ бағрида ўйноқлаб юрган жилғаларни эслатувчи тиниқ, жозибатор садо хонани тўлдирди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

4 кўчма Аниқ ифодали; равшан. *Сўзфикри тиниқ зиёли бўлганингиз учун ҳам биз чекаётган айрилиқ ситамини сезяпсиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Жаҳонда ақли тиниқ шинаванда йигитнинг битаси сен-у, биттаси мен.* Ж. Абдуллахонов, Тожи билан Ҳожжи. *Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди.* Газетадан.

ТИНИҚЛАШМОҚ Тиниқ, мусаффо, равшан, тоза бўла бормоқ. *Овози яна ҳам тиниқлашди.* ■ *Анҳордаги сув тиниқлашиб, зилол ранг касб этганди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Саиднинг назарида, Бекобод осмони тиниқлашиб билан бирга кенгайгандек эди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. *Сафарлар, учрашувлар, суҳбатларда фикринг яна тиниқлашади.* Зулфия, Чўққилар.

ТИНИҚЛИК Тиниқ ҳолат. *Осмон шу қадар беғубор, шу қадар кўм-кўк кўринадики, гўё ҳеч қаерда бунақа тиниқлик бўлиши мумкин эмасдек.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бу сувлар ўзининг тиниқлиги, шифобахшлиги.. каби устунликлари билан айниқса ёзнинг жазирама кунлари ажралиб туради.* Газетадан. *Бир йўла кенгайтирилган коммутация системаси овозда ғоятда яхши тембр ва тиниқликни ҳосил қилади.* Газетадан. *Шунча шаддодлиги, фикрининг тиниқлиги, чаққонлиги билан Бадиа Худодбекка хотин бўлармикин?* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНИҚМОҚ 1 Чарчок, эзилиш ва ш.к. лардан холи бўлиб, бардам, тетик ҳолатли бўлмоқ. *Ухла, ухла, сафаринг узок, тиниқиб ол, ўғлим.* Ойбек, Болалик. *Ана шундан кейин болаларнинг ақлларигина эмас, танлари ҳам секин-секин тиниқиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

Тиниқиб ухламоқ Мириқиб, чарчок кетадиган (тарқайдиган) бўлиб ухламоқ. *Уйқудан қолибсан, тиниқиб ухлаб ол, мен тезда қайтиб келаман.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Тиниқлашмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Уша-уша Латофат. Сира ўзгармабди.* Тиниқиб, хиёл тўлишибди. С. Кароматов, Ҳижрон. *Франция, Англия хотинлари ўн бир-*

гача ухлашади, шунда юзлари яхши – чиройли бўлади, тиниқади.. Мирмуҳсин, Умид.

3 кам қўлл. айн. **ТИНМОҚ**, **ТИНИМОҚ**. ..ариқ-чаларнинг биттасида оптоқ сут, биттасида тиниққан сув.. биттасида шароб оқмоқда. Фитрат, Қиёмат.

ТИНКА Куч-қувват, мадор, мажол. Иситмалайвериб беморнинг тинкаси қолмади. ■ Кун ботишига яқин иккинчи тўнкани ҳам қўлатдим. Жуда тинкадан толган эдим, «уҳ» деб бориб, ўрнимга чўзилдим. Ф. Фулом, Шум бола.

Тинкаси қуримоқ 1) иш, ҳаракат ва ш.к. натижасида (таъсирида) ҳолдан тоймоқ. *Ҳар битта ғиштни, ёғочни, ҳар бир кўза сувни настдан олиб чиққунларича тинкалари қуриб кетарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Жазирама иссиқ кунлари менинг тинкам қуриб, соя жойни ахтариб қоламан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) кўчма ахволи танг бўлмоқ, ҳолдан тоймоқ. *Урушдан халқнинг тинкаси қуриди.* ■ *Ўзаро қирғин, ҳарбий юришлар, ўлпону ушр солиқлари раиятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНКАСИЗ кам қўлл. Тинкаси қуриган, ҳолдан тойган, мадорсиз. *Мана Гулшан уйда тинкаси (яхшиямки она ўроқда), Чол супада букчаймиш ёлғиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЛИК Тинч, шовқин-суронсиз ҳолат; сукунат. *Кечки тинликда қаердадир «тўқ-тўқ» этган товуш эшитиларда.* А. Мухтор, Чинор. ..эркин қушлар дарахтларнинг қуюқ шохи ичидан жонли найларини тинликка қуярди. С. Зуннунова, Олов.

ТИНМАГУР Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, тинч турмайдиган, тиниб-тинчимас; серҳаракат (шундай хусусиятни қайд этувчи муносабатни билдиради). *Тинмагур аёл.* ■ *Тинмагур шахримизнинг субҳида шунча овоз.* Ф. Фулом. *Э тинмагур кўнгил, ниҳоят, мени мана шу қизалоқларга масҳара қилдирдинг.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТИНМАЙ рвш. 1 Тиним билмай, дам олмай, ҳормай-толмай. *Тинмай ишламоқ.* ■ *Ҳовлида тинмай-қўнмай хизмат қилиб юрган пахмоқ сочили, исқирт кийимли ёш-қари хотинлар ҳам анчагина.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўхтамасдан, тинимсиз. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай*

сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Давомли тарзда, сурункасига, узлуксиз. *Икки кун тинмай қор ёғди. Меҳнаткашларнинг онгини тинмай ошириб бормоқ.* ■ *Эндиликда шаҳарда ҳар турли миш-мишлар тарқалиб, сиз ҳурматли зотнинг подшоҳга қарши гапларингизни айғоқчилар тинмай етказиб турибди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНМАЙИН айн. **ТИНМАЙ**. *Баҳри шошар босолмай қадам, Ўлчаб бўлмас унинг севинчин. Типирчилар юрак тинмайин, Сигдиrolмай шодликнинг кучин.* Ҳ. Олимжон.

ТИНМАСДАН айн. **ТИНМАЙ**. *Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди. Тинмасдан қизиқ нарсаларни сўзлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тинмасдан айланарди Ўртада коса. Олардилар дамба-дам Косадан бўса.* Файратий.

ТИНМАГУР айн. **ТИНМАГУР**. -*Қаёққа яна, тинмагур? – сўради Комила [Латифжондан] ўзини оналарча тутиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТИНМОҚ 1 Лойқа ва ш. к. аралашмаларнинг чўкиши натижасида тозаланмоқ; тинимоқ (сууюқлик ҳақида). *Лойқа сув бир кечада зўрға тинди.* ■ *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда халқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Гард-губор, хира ҳолатдан тоза бўлмоқ, тиниқлашмоқ, равшан бўлмоқ. *Ювош нурлар ўйнайди, осмон гулдай яшнар тобора тиниб.* Ш. Раҳмон.

3 Иш, ҳаракатини тўхтатмоқ; дам олмоқ. *У кун бўйи тинмади. Эшак минганнинг оёғи тинмас, Икки хотинликнинг қулоғи тинмас.* Мақол. ■ *Ўйинқароқ.. Ит тинса тинади, қуш тинса тинади, бу тинмайди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хотинлар, қайтага, Онахон ишдан тинган пайтларда тўлланадиган бўлишди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОҒЗИ (ёки жағи, чакағи) **ТИНМОҚ** Гапиршдан тўхтамоқ, жим бўлмоқ. [*Ёрматнинг*] *Кўллари этикни ишқаларкан, оғзи тинмади: -Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз қўйни ҳайдаш – нуқул азоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шиша бўшаб, навбат пирожнийга етган маҳал ҳам Ғойибнинг жағи тинмади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳамма ширин уйқуда. Дуранбекнинг қўрғонидаги бўрибосарнинг ҳам чакағи тинган.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

4 Ҳаракати ва ўзи тўхтамоқ, босилмоқ. *Ариқда жилдираб оқаётган сув тинди.* ■ *Бўрон тинарди-ю, ҳамма ёқ сокин бўларди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Мактаб коридорида кечгача ғала-ғовур тинмайди.* Р. Файзий, Сен егим эмассан. *Эрталаб ёмғир тинган, ҳаво нақадар мулойим ва оромбахш.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Отишмалар секин-аста тинди.* Н. Сафаров, Оловли излар

Кўзи тинмоқ Боши айланиб, кўзи хиралашмоқ, кўз олди қоронғилашмоқ. *Тинкам қуриб, кўзим тиниб, зўрға шу ерга етиб йиқилдим, синглим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Салимхон қарорни ўқиётганда, қўллари қалтиради, кўзи тиниб, боши айланди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Унинг қўл-оёқлари титраб, ўтирган жойида кўзи тина бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Кўнгли тинмоқ** Хотирага бўлмоқ, кўнгли тўқ, бўлмоқ. *Шундай десам, дўстим кўнгли тўлар деб, Нима бўлса, мендан кўнгли тинар деб, Шу сабабдан ёринг кўнглин сўрадим.* «Муродхон». **Ўзидан тинмоқ** Ўзини ўзи эплаб, ўз кунини ўзи кўрадиган бўлиб олмоқ, тинчимоқ. *Саломат тўғрисида бир нима демайман. Шукур, у ўзидан тиниб кетди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Она, ўзимдан тиниб кетганман, бироқ Сенинг дардинг қалбимни сиқади ҳар чоқ.* Файратий.

ТИНТИМОҚ 1 Титкилаб, ковлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб, бирор нарса қидирмоқ. *Ёшликдан бошлаб келиноийларининг сандиқларини, қутилларини тинтиб ўрганган Нури, бу кун Гулнор уйини холи топиб, калити бурнида унутилган бир қутини очди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Улар уйни тинтиб нимани қидиришган?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ман этилган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун ҳамма ёқни қараб, текшириб чиқмоқ. *Бўронбек наганини ғилофига солди-да, милиционерни ёнига олиб, Мавлон аканинг уйини.. тинтиб чиқди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Чекистлар тинтиганда, ёнларидан шахсий ҳужжатларидан.. бўлак бирон ҳужжат топилмади.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТИНТУВ 1 Тинтимоқ фл. ҳар. н; қ. тинтиш

2 Ман этилган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун тегишли органларнинг вакиллари томонидан ўтказиладиган расмий ахтарув. [Зокирбой] *Қишлоқда шубҳали одам-*

лар тобора кўпаяётгани, Равшан ҳали ҳам тинчимганини айтиб, тинтув ўтказиш учун одам сўради. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бозорлар, саройлар, қаландархоналар тинтув қилинди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 ҳуқ. Жиноий иш бўйича далилларни олишга қаратилган тергов ҳаракати. *Тинтув қидирилаётган шахсни, шунингдек, мурдани топиш учун ҳам ўтказишлиши мумкин.* «ЎЗМЭ».

ТИНЧ 1 Ғала-ғовур, шовқин-сурон, тўс-тўполон ва ш.к. дан холи. *Атроф тинч. Ўткинчилар оз.* Анҳор ёқасида, толлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради. Ойбек, Танланган асарлар. *Ажойиб кеча бўптими? Тинч, ойдин, шабада!* П. Турсун, Ўқитувчи. [Аҳмад] *Шовқин-суронли, серқатнов кўчаларни ёқтирмас, сал айланиш бўлса ҳам, тинч, салқин хиёбонларни танларди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. *Қизик, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила.* Г. Жўраева, Иқбол.

2 Киши ҳаёти, фаолиятида унга салбий таъсир кўрсатмайдиган, безовта қилмайдиган, ғам-ташвишдан холи. *Меъмор [уста Нусратга] қолган умрини бир чеккада тинчгина, ғарибона ўтказмоқчи эканини.. айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қишлоқ кўчаси тинч, қизи бўлса кичкина эмас.. районда бўладиган кенгашларда қатнашиб, алламаҳалда уйига келадиган кунлари бўлган-ку.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Уртоғингизга айтинг, шу ҳужрасини биздан аямасин. Шу ерда тинчгина яшайлик!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўттиз йилдан бери шу ердამиз, ҳали бирон қори ҳол бўлгани йўқ. Бу ер тинч жой.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Уриш-жанжалсиз, туриш-турмуши осойишта. *Кўшининг тинч — сен тинч.* Мақол. ■ *Ўзларига тўқ, бекаму кўст, тинч яшашади, икки куёв кўрган, неваралари бор.* Р. Файзий, Таъзим. *Нисо бувининг қизлари туфайли неча мартаба қўйди-чиқди бўлиб олди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 Беташвиш, осойишта ҳолат; тинчлик. *Шу [Саодатхон] келгандан бери тинчимиз йўқолди.* С. Зуннуова, Янги директор. *Ўзим майли, уй-ичимнинг тинчи кетди..* Т. Йўлдош, Аттанг. *Чунки бу қўлга тушмаса, яна одамларнинг тинчини бузиб, жиноятини давом эттираверади.* М. Юнусов, Қутилмаган ҳазина.

Кўнгли тинч Кўнгли хавотирилик, безовталиқдан холи. *Ҳудога минг қатла шукур,*

ўзимнинг кўнглим тинч, бировни бир нарса дейишликка ҳаддим йўқ. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ўзига тинч** Уй-рўзгори, ҳаёти меъёрида, ўзидан тинган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишларнинг ҳовлилари меҳмон кўнарлик бир ҳолга келтирилган эди.* С. Айний, Куллар. **Қулоғи тинч** Ташқи томондан бўладиган турли гап-сўз, машмашалардан холи. *Ўзиндан чиққан балога, қайга борай давога! Шаҳарда юргани ҳам дуруст экан, қулоғимиз тинч эди.* Уйғун, Навбахор.

ТИНЧИМОҚ 1 Барҳам топмоқ, тўхтамоқ, босилмоқ; тинмоқ (тўполон, шовқин-сурон ва ш.к. ҳақида). *Авёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни оғоҳлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Уша тўполон тинчигандан кейин бир ҳафта ўтувди ҳамки, мен уй пойлаб қолдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Тинчмайди чақалоқ доди, Хотин қуволмайди шарпани.* У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 Уриш, жанжал, нотиинчлик барҳам топиб, осойишталик юзага келмоқ, тинчлик қарор топмоқ. *Ўзим майли, уй-ичимнинг Тинчи кетди, Талай гаплар бўлди, шукур, Тинчиб кетди.* Т. Йўлдош, Аттанг. *Юрт тинчисин десангиз, қуймучларига шартта тепиб, оқ фотиҳаларини бериш керак.* «Муштум».

3 Тинч тортмоқ, тинчи, ороми жойига келмоқ. *Хат келганда, тинчир жон, Хат — жуда азиз меҳмон.* Ҳ. Олимжон. *Уй ичи жимжит, бемор энди тинчигандек бўлди.* Н. Фозилов, Дийдор. [Гулнор] *Гоҳ тинчиб, гоҳ қийналиб ётди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор иш, ният ва ш.к. ни амалга ошириб хотиржам бўлмоқ. *Қиз бола ота-онага омонат, узатиб тинчий!* С. Зуннунова, Янги директор. *Ана шу нозик меҳмон келгач, мезбон ҳам тинчиб, қаторга қўшилди.* «Муштум». *— Мактабдан тинчиб олдингиз, — деди Мели полвон кулиб. — Энди ўзингизни ҳам бир тинчишиб қўйсак бўлар эди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Иш-ҳаракат, интилиш ва ш.к. ни тўхтатмоқ, ундан тўхтамоқ. *Болам, ҳеч бўлмаса дам олиш куни бир тинчисангиз-чи.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бирдан улоқчилар сув қўйгандек тинчиб, тортиш ўрнида тўпланиб қолдилар.* А. Қодирий, Улоқда. *Қизимни тилга олдингиз, раис, тўғри, ўзи ҳам*

тинчмайди, дангасаларга ҳам тинчлик бермайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Кўнгли (ёки юраги) тинчимоқ Безовталиги, хавотирлиги кетиб, кўнгли таскин топмоқ. *Шербек қўлига билет текканидан сўнгигина бир оз кўнгли тинчиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пайт топаман. Гаплашаман. Бўлмаса менинг юрагим тинчмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қулоғи тинчимоқ** Бехуда, бўлар-бўлмас гап-сўз, овозлардан қутулмоқ, уни эшитмайдиган бўлмоқ. *Шу одам маҳалламиздан кўчиб кетди-ю, қулоғимиз тинчиди.* ■ *Онахон растадан қайрилиб, темирчилик маҳалласидан ўтгандан кейингина қулоғи бир оз тинчиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТИНЧИТМОҚ 1 Тинчимоқ фл. орт. н. Жанжални тинчитмоқ. *Шовқин-суронни тинчитмоқ. Уришни тинчитмоқ.* ■ *Шу кичкинагина кулумсираш Ўзбек ойимни анча тинчитди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жўраҳон қўл кўтариб, халойиқни тинчитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Балки директор қизишиб кетганимни кўриб, тинчитиш учун қуруқ ваъда қилган бўлса-я.* Газетадан. *Отинойи уни [Холмуродни] тунда ҳам алламаҳалгача тинчитмади. Унга пахта чувитди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кўчма Саранжом-саришта қилмоқ, битирмоқ. *Хотиржам бўлинг, ҳамма ишни ўзимиз тинчитамиз.* ■ *Магазин мудури Бобожоновнинг 122 сўм 40 тийинлик кўйлакни 163 сўмдан пуллаётгани тўғрисидаги актни ўз қўлимга олиб, тинчитиб юбордим.* «Муштум».

3 с. т. Йўқ қилмоқ, бартараф қилмоқ. *Косадаги қаймоқни, худди даҳага кирган қуртдай, бирпасда тинчитдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *— Сен тинчимасанг.. бошқалар сени тинчитиди. — У нима деганингиз? — Яъни роҳатини буза берсанг, эринг сени қўяр!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ярамасни [Султонбекни] тинчитиб қўя қолсам, нима дейсан? — у этиги кўнжигга солиб қўйган дудам ханжарига ишора қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНЧЛАНМОҚ 1 Ҳаяжонини, аччиғини босиб ёки таптидан, ҳовридан тушиб ўзини тутиб олмоқ, ўзини босмоқ. *— Тинчланингиз, Отабек! — деди қўшбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойимхон ювош товуш билан уни тинчланишга чақирди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Ташвиш, дард-алам, хавотирлик, безовталиқдан холи бўлмоқ, тинч тортмоқ. *Касал бир қимирлаб, кўзини очди ва бош кўтариб, тиланчи хотинга қарагандан кейин, яна бошини ёстиққа қўйиб тинчланди.* С. Айний, Куллар. *Отабекнинг пишиллаб ухлаган товушини эшитиб, [Ҳасанали] бир даража тинчланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кампирнинг уйқуда эканига ишонган, юраги бирдан тинчланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Шовқин-сурон, жанжал, ҳаракат ва ш.к. лардан тўхтамоқ, тинч ҳолат юз бермоқ. *У, трибуна олдига келган бўлса ҳам, беш минутча сўзлаёлмай, халқнинг тинчланишини кутиб турди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Қўлларининг кескин ҳаракати билан халққа тинчланишини буюришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЧЛИК 1 Ғала-ғовур, шовқин-сурон кабилардан холи, тинч ҳолат. *Ҳамма ёқ тип-тинч.. ора-чора узоқдан келган бола йиғиси бутинчликни бузгандек бўлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аммо Салимнинг кутгани чиқмади, кўрғонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини безовта қилмайдиган, тинч, осойишта ҳолат. *Уч кундан бери ямоқчининг уйида тинчлик йўқ. Болалари кўрқиб, кўчага чиқмайдилар.* Ойдин, Ҳикоялар. *Гулнор шу топда ёлғизликни, тинчликни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Уриш-жанжалсиз, тинч ҳолат; ҳамма нарса метёрида, жойида (одатда, ҳол-аҳвол ҳақидаги сўроққа жавоб тарзида қўлланади). *-Хўш, Содиқ полвон, ишлар қалай, Тошкентда нима гаплар бор? -Нима гаплар бўлсин, Тошкентда тинчлик. Баҳона билан Тошкентни ҳам кўриб олдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳа, Бутабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? -Тинчлик, — деди Бутабой ва отнинг жиловини унинг қўлидан олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Уруш, ўзаро зиддиятли тўқнашувлар ва ш.к. дан холи шароит, тинч шароит. *Бутун дунёдаги бизга ўхшаш меҳнаткашлар билан бир сафда урушга қарши, тинчлик учун курашмоқ бурчимиз.* Ойбек, Нур қидириб. *Тинчлик учун кураш тобора қизгин тус олмоқда. Аёлларга ҳам, болаларга ҳам — ҳаммага тинчлик керак.* «Саодат».

Тинчлик бермаслик 1) ўз ҳолича, эркин иш тутишга қўймаслик, турли йўл, хатти-ҳаракатлар билан безовта қилиш. *Тўғри, улар бой, жуда бой. Аммо улар Гулнорга тинчлик бермайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Девонага бир пиёла чой ичишга ҳам тинчлик бермадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) руҳан тинчлигини бузмоқ, тинччини олмоқ. *Бу савол Бобоқулга маҳкам ёпишиб олди, бу тўғрида нечоғли ўйламасликка тиришмасин, юрса ҳам, турса ҳам тинчлик бермасди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Орадан қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди.* Газетадан. **Тинчлик борми?** Хархашали, нотинч ҳолатдан норозиликни ифодалайди. *-Ҳой, тинчлик борми, йўқми? -Ахир бола касал-ку. -Касал бўлса, йиғлатмагин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТИНЧЛИКСЕВАР Уруш бўлмаслигини, тинчликни, мамлакатлар, халқларнинг тинч-тоғув яшашни истайдиган ва шунга интиладиган. *Тинчликсевар халқлар.* ■ *Тинчликсевар элимнинг Фарзандиман — бахтиёр.* Ю. Ҳамдам. [Ўзбекистон] *Изчил тинчликсевар сиёсати билан барча тинчликсевар халқларнинг муҳаббат ва ҳурматини қозонди.* Газетадан.

ТИНЧЛИКЧА *рви.* Уриш-жанжал ёки тўполон қилмасдан; бирор ғалва чиқармасдан; тинч йўл билан. *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗ Тинчи, ороми йўқ, бетинч. *Тинчсиз тун.* ■ *Бу жумла келасидаги англашилиб битмаган, лекин бўлиши аниққа ўхшаган ярамас ва тинчсиз бир ҳаётнинг гўё муқаддимаси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАМОҚ кам қўлл. Тинчлигини бузмоқ, бетинч, безовта қилмоқ, ташвишга солмоқ. *-Бизни кечирасиз, бек ака! — деб Раҳмат узр айтди. -Вақтсиз келиб, сизни тинчсизладик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАНМОҚ Тинчлигини йўқотмоқ, бетинч, безовта бўлмоқ; ташвишга тушмоқ. *Унсин совуқдан тинчсизлана бошлади. Оёқларини ерга уриб, қўлларини пуфлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек қутидорга:] *Фақат сизнинг тинчсизланишингиз ва мардумнинг юқори-қуйи сўзи бўлмаса, сизга бошқа зарар бўлур, деб ўйлай олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Она*

ниманидир пайқаб тинчсизланди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЧСИЗЛИК Тинчсиз ҳолат, нотинчлик; безовталиқ. *Кунлар ўтган сари тинчсизлигим оша борди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман. У [Ҳакимбойвача] юртдаги тинчсизликнинг сабабини диннинг сусайганидан, уламоларнинг халққа раҳбарлик қилмаганидан кўрди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНҒ I айн. тинғ. Тинғ ер.

ТИНҒ II тақл. с. Торли мусиқа асбоблари торини чертганда чиқадиған товушни билдиради.

ТИНҒИЛЛАТМОҚ Тинғ-тинғ деган товуш чиқармоқ; торли мусиқа асбоби торини чертмоқ. *Мухторхон тоқчадаги дуторни олиб тинғиллатди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Алёша гитарасини олиб тинғиллатиши билан, дарров унинг атрофига йиғилдилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Хиёл қўлига дуторини олиб, сошлаш учун тинғиллата бошлади.* И. Раҳим, Тақдир.

ТИНҒИР-ТИНҒИР айн. тинғ-тинғ. *Бахмал тинғир-тинғир чертиб, уйдан дутор кўтариб чиқди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТИНҒ-ТИНҒ Тинғ II с. такр. *Энди магнетофон вағилламасди, ўрнига тори созланмаган рубобнинг тинғ-тинғи билан қасқони тоб ташлаган чирманднинг данғ-данғи эшитиларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТИНҒШАМОҚ шв. Тингламоқ, эшитмоқ. *Куёвнинг аҳволини билгиси келди, «Гузарга чиқай, одамлардан тинғшаб биламан», деди-да, кўча томон юрди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТИП [юн. typos – из, белги; шакл, намуна] **1** Муайян бир тур (гуруҳ)даги нарсаларнинг муҳим белгиларга эга бўлган намунаси, шакли, модели. *Бизнинг вазифамиз – чўлда шаҳар типдаги посёлкалар қуриш, обод қишлоқ барпо этиш.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Тупроқлар шўрланиш типига кўра, асосан, хлор-сулфатли, баъзан сулфат-хлорли бўлади.* «Фан ва турмуш».

2 биол. Ҳайвонлар систематикасида: келиб чиқиши жиҳатидан ўзаро қариндош, ягона тузилиш шаклига эга бўлган ҳайвонлар синфларини бирлаштирадиган олий систематик категориялардан бири. *Бўғим-оёқлилар тип.*

3 Ижтимоий, касбий, ахлоқий ва б. белгиларнинг умумийлигига кўра бирлашадиган кишиларнинг ёрқин вакили. *Камтар, ижтимоий тадбиркор – илғор кишилар, халқ вакили сифатида, ижтимоий тараққиётга улкан ҳисса қўшган янги типдаги одамлардир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Адабиёт ва санъатда: бир турдаги кишиларнинг характери, умумлашма белги-хусусиятларини акс эттирадиган, мужассамлаштирадиган образ. *Теманинг қаҳрамони қилиб олинган типнинг, меҳнатни санъат даражасига кўтара олган одамнинг характери ни бўрттириб бера олиш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ўзбек прозасида прототипдан адабий тип яратишнинг рангбаранг кўринишлари бор.* «ЎТА».

5 с. т. Ўзига хос (кўпинча салбий) хусусиятга эга бўлган одам. *Мана бу типга отни бер десам, бермади. Мени тутиб сўқди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ТИПИК I Маълум бир типга хос бўлган; маълум типдаги нарса ва ҳодисаларнинг характери белги-хусусиятларини ўзида акс эттирадиган, мужассамлантирадиган. *Ҳамза ўзининг драматик асарларида.. ўзбек аёлларининг типик образини яратади.* «ЎТА». *Биз картинамизнинг асосий масаласи қилиб механизация масаласини олмоқчимиз.* «Пахтакор» [колхоз] механизация жиҳатидан ҳам типик, шундоқ эмасми? А. Қаҳҳор, Картина.

2 Бирор нарса учун хос, характери. *Нотикнинг шаблон нутқига хос типик элементларни топиш.. керак бўлади.* «ЎТА». *Ушмиллик ҳам ўзбек тили ҳолат феъллари семантик тузилиши учун типик эмас.* «ЎТА».

ТИПИКЛАШТИРМОҚ I Бир типга келтирмоқ, типи жиҳатидан таснифламоқ, бир хил қилмоқ. *Типиклаштирилган бинолар.*

2 ад. Типик белгилар ва шаклларда гавдалантирмоқ. *Типиклаштирилган образ.*

ТИПИКЛИК I Типик белги-хусусиятга эгалик. *Ижобий образларнинг типиклиги.*

2 Адабиёт ва санъатда: хусусий ва умумий ҳодиса, воқеаларнинг бадиий образлардаги бирлиги, умумлашмаси. *Зотан, чинакам бадиий асарда ғоявийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташкил қилади.* «ЎТА».

ТИПИЛЛАМОҚ айн. типирламоқ. *Орадан кўп ўтмай, [имтиҳондан] «Ўтоларми-*

канман, билмайдиган қийин савол тушиб қолса, нима қиламан», деб типиллаб турган Раъно ҳам кириб, «тўрт» олиб чиқди. Мирмуҳсин, Умид.

ТИПИРЛАМОҚ 1 Жон талвасасида ўзини ҳар ёнга урмоқ, сапчимоқ, питир-питир қилмоқ, питирламоқ, типирчиламоқ.

2 кўчма Тез, шошилиб ёки безовта ҳаракат қилмоқ, шошилиб питирлаб қолмоқ. *Нурхон типирлаб қолган Равшан полвонга тикилди.* О. Ёқубов, Ларза.

ТИПИР-ТИПИР айн. **питир-питир**. ..лўпигина, кулдиргичли ширин қиз типир-типир юриб бориб, онасини «ачом» қиладиган бўлди. А. Мухтор, Чинор.

ТИПИРЧИЛАМОҚ 1 айн. **типирламоқ**. *Нозик, ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб типирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Адолат типирчилаб, унинг [Усмонжоннинг] қўлидан чиқди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Сувонжоннинг қўйнида ётган улоқ энди типирчиламай қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб, гангиб қолмоқ. *Моҳидил унинг [Латифжоннинг] келишини кутмаган бўлса керакки, жуда типирчилаб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Шолининг аравага ортилишини эшитган бой типирчилаб қолди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Жуда шошган (шошилган) ҳолда бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. *Бир зум ўтар-ўтмас халат кийган докторлар.. типирчилаб қолишди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *Олти ойгача ташвишланмай юриб, энди типирчилайсизми?! «Муштум».*

ТИПИРЧИЛАНМОҚ айн. **типирчиламоқ** 1. Мўмин мирзо бор кучи билан типирчиланди. *Лекин темир нанжадан қутулиш имконсиз эди.* Ойбек, Навоий. *Қодир, бургут чангалига тушган қўйдаи типирчиланарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИПОВОЙ [«тип I» с. дан] Муайян бир тип, намуна, шакл ёки андозага мос, тўғри келадиган, шунга асосланган, намуна бўладиган; намунавий; андозавий. *Типовой лойиҳа. Типовой мактаб биноси.* ■ *Бошлиқ.. кунни кеча қўлдан чиқарилган типовой уйлар ёнига етиб келди.* Газетадан.

ТИПОГРАФИЯ [юн. *typos* — из, шакл + *grapho* — ёзаман] Китоб, газета ва б. турли хил нашрларни босиб чиқарадиган корхона; босмахона. *Ушбу поезд состави махсус типография, киноаппарат, кўрғазмалар ортган ўн уч вагондан иборат эди.* «ЎТА».

ТИПОЛОГИК Нарса ва ҳодисалар типига хос бўлган; типологияга алоқадор, оид; муайян нарса ва ҳодисаларга оид белгиларнинг умумийлигини, муштараклигини аниқлашга, белгилашга асосланган. *Тилларнинг типологик таснифи.* ■ *Муаллифлар типологик ўхшашлик, шунингдек, регионал генетик ёки контакт муносабатларнинг мавжудлиги билан изоҳланадиган фактларга даҳлдор масалаларга мурожаат қилганлар.* «ЎТА».

ТИПОЛОГИЯ [юн. *typos* — белги, из; намуна, шакл, + *logos* — фан, таълимот] 1 Объектлар тизимини қисмларга ажратиш ва уларни умумлашма модель ёки тип ёрдамида гуруҳлаштиришдан иборат илмий метод.

2 тлш. Тил тузилишининг муҳим белгиларини айрим олинган тиллар қурилишини ўрганиш, уларни ҳар томонлама таққослаш асосида аниқловчи ва умумлаштирувчи тилшунослик бўлими.

ТИППА-ТИК 1 Адил, тик, тикка. *Типпа-тик нарвон. Типпа-тик ўсган дарахт.* ■ *Жўранинг типпа-тик туриши Носирнинг ғашини келтирди.* Н. Назаров, Замон.

2 кўчма Ҳеч тап тортмасдан, дангал. У [Раҳимов].. маъмурий ходимлар билан типпа-тик олишар, тортишар эмиш. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТИПРАТИКАН Усти ва ёнлари игнасимон тиканлар билан қопланган ҳашаротхўр сүтэмизувчи кичкина ҳайвон; кирпи.

ТИР I [ф. *تير* — ўқ, камон ўқи] (*и* — чўзиқ) эск. кт. *Ўқ, камон ўқи. Тир отмоқ.* ■ *Ҳар балодан асрагувчи энг муҳим, қиммат яроғ — Тири ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондир китоб.* Ҳамза.

Тири мижгон поэт. Киприк ўқи; ўқдек ўткир, шўх қараш қаҳила.

ТИР II [фр. *tir* < *tiger* — отмоқ] (*и* — чўзиқ) Камон, тўппонча, милтиқ каби отиш қуроллари билан нишонга қараб отиш машқлари ўтказиладиган, махсус жиҳозланган жой.

ТИРАГИЧ айн. **тирак**. *Бу гал ҳам ўзи олдин ўтди. Унга ягона тирагич бел бўлди.* Ойдин, Гулсанам.

ТИРАЖ [фр. triage < tiser – тортмоқ, чўзмоқ; судрамоқ] 1 Заём ёки лотереянинг ютуқлари ўйини. *Тиражда ҳаммаси бўлиб 569600 та пул ва буюм ютуғи ўйналади.* Газетадан.

2 Китоб, журнал, газета ва ш.к. нинг босилиб чиққан нусхаларининг умумий сони, адади. *Газетанинг тиражи. Китобнинг тиражи.* ■ *Нашир қилинадиган китоблар, журналлар ва газеталарнинг тиражи анча кўпаяди.* Газетадан.

ТИРАК 1 Нарсани бирор ҳолатда суяб, кўтариб, тутиб туриш учун қўйиладиган таянчиқ; тиргак, тирговуч, тирагич. *Деворга тирак қўймоқ.* ■ *Тирак қўйиб маҳкамлангандан кейин, унгур ёқдаги учидан ерга шовун ташланади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Кўллаб-қувватлайдиган, ёрдам берадиган куч; ишончли ҳимоячи, таянчиқ. *У – оиламизнинг тираги.* ■ *Қанчалик қийин бўлмасин, Низомжон қишлоқда қолишга, кексайиб қолган дадасига тирак бўлишга аҳд қилиб қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мирҳайдарнинг бахтига, катта ўғли Мирсаид йигитча бўлиб, отаси ёнига кирди: Тирак бўлди – лой ийлаб, чарх тепди..* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТИРАЛМОҚ 1 **Тирамоқ** фл. ўзл. ва мажж. н. *Деворга тиралган нарвон. Эшикка тиралган тамба.* ■ *У, келганларга пешвоз чиқмоқчи бўлиб, тирсагига тиралиб, ўрндан тураётган эди..* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Суянмоқ, таянмоқ. *Икромжон айвонга келиб, бир қўлига тиралиб ўтирди.* С. Аҳмад, Уфқ. *-Бизга ҳам ўша юмшоғи керак, – деди афанди ва ҳассасига тиралиб, вагонга чиқди.* «Муштум».

ТИРАМА, тирамо(ҳ) [ф. تيرماه – хира ой; куз] шв. Куз. *Орила билмади тоғларнинг қори, Тирамада пишар боғнинг анори.* «Кундуз билан Юлдуз». *Тўғриси, бунга кеч тирамода экинзорига гўнг сепиб чиқиши ҳам пойдевор яратди.* «Ёшлик».

ТИРАМОҚ 1 Ўзини ёки бирор нарсани тутиб туриш учун (тиргак, таянч сифатида) қўймоқ. *Шотиларни секин тикладилар, учини девор қиррасига тираб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Собир бурчакка тираб қўйилган дуторни олиб, икки ўртоқ ўртасидаги баҳсни тўхтатишга уринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Қора Аҳмад бир қўлини ерга тираб, оҳиста кўтарилди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор томонга туташтирмоқ, қадамоқ. *Пичоқ тирамоқ.* ■ *..ҳовлининг кунботар томонида харобаликдан озгина бериди бўлган бояги йўлакка тираб солинган икки даричали бир уй..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Улар [Низомжон билан Дилдор] бошларини бошларига тираб, сурат олдириб ҳам келишди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Оёқ тирамоқ Бирор иш, маслаҳат, муомалага кўнмаслик, ўз айтганидан қайтмаслик. *Шуни янгисига алмаштириб берилмаса, машинани қабул қилмаслигини айтиб, оёғини тираб турибди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Сиз ҳам энди оёғингизни тираб туриб олманг, бирон муомалага келинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Юзига оёқ тирамоқ** Ҳурматига зид иш қилмоқ. *Қизим, Руҳилло юзига оёқ тирагани учун, шундай ташвишларга учрапти..* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолига вой!* «Муштум».

ТИРАН қ. **тийран.** *Биз.. хўжалик раҳбари тўғрисида гапирганимизда, кўз олдимизда билимлари тиран, жонкуяр кишининг сиймоси гавдаланади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қай дил чамани бой, жозиб нафаси. Кимнинг фикри ўткир, тиран, бокира?* Зулфия.

ТИРАНДОЗ [ф. تيرانداز – ўқ отувчи] Камондан ўқ отувчи; камонкаш, мерган. *Отряд тирандозлар ҳимоя қилиб турган тўсиқларни ёриб ўтиб, катта бозора яқинлашди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан.

ТИРАНДОЗЛИК 1 Тирандоз иши, касби; мерганлик.

2 Камондан ўқ отиш машқи ёки санъати; мерганлик. *Алишер.. тарих, фалсафа, мантиқдан бошлаб тирандозликка қадар ҳеч бир соҳани қолдирмаган эмиш.* Ойбек, Навоий. *Бу томондаги икки майдонда ҳарбий машқ – отда чопиб, новда қирқиш, тирандозлик, пилта милтиқ отиш каби машқлар ўтади.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТИРАҚАЙЛАМОҚ Тура қочмоқ, қочиб қолмоқ, ҳеч нарсага қарамай чопиб қолмоқ. *Тирақайлаб қочмоқ.* ■ *Аҳмад жўрттага сакраб, ўрндан турди. Иккала ўспирин тирақайлаб қочиб қолди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мушт еган Шолғом маҳсум инвалиднинг қўлидан омон қутулганига шукур қилиб, тирақайлаганича жўнаб қолибди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИРБАНД Киши ёки нарсалар билан лиқ тўлган, бутунлай банд, бўш жой йўқ. *Кўчалар тирбанд. Театр биноси олдида одамлар тирбанд.* ■ *Йўлчалар, трамвай, троллейбуслар.. унча тирбанд эмас, аммо катта кўчаларда ҳали машиналар оқими авжида. Мирмуҳсин, Умид. Пайшанба ва жума кунлари дўкандорларнинг яна бозори қизир, самовархона ва ошхоналар одамга тирбанд бўлиб, юриш қийин бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Махсус тоқчалар тирбанд китоблардан сианаман дейди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ТИРГАК *айн. тирак. Ёғоч тиргак. Темирбетон тиргак.* ■ *Йиқилиб кетмасин, деб тиргак қўйилган бу ҳовлидаги ягона хонанинг орқасига бориб, паст товуш билан: -Қулмурод! Ў, Қулмурод! — деб чақирди. С. Айний, Қуллар. Шу оғир кунларда бир-биримизга тиргак бўлмасак, қачон бўламиз!? Шухрат, Шинелли йиллар. Уларнинг оллоҳи — пул, пайгамбари — ер, имони — мол-мулк. Ҳаётининг ана шу уч тиргагини истаган йўл билан муҳофаза этишга доим тайёр улар. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

ТИРГИЗМОҚ *кам қўлл. айн. тирилтирмоқ. Ғамли кетган Муқимийни тиргиздинг, Озод халқнинг қаторига киргиздинг. Ҳабибий.*

ТИРГОВ *айн. тирак. Тиргови чириб, девор қулаб тушди.* ■ [Тракторчи:] *Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади. С. Маҳкамов, Катта рулда.*

ТИРГОВУЧ *айн. тирак. Ёғоч тирговуч. Олмаларга тирговуч қўймоқ. Ота-онага тирговуч бўлмоқ.* ■ *Ер қатлами силжиб шитирлайди, йўгон тирговучлар қисирлаб синади. С. Аҳмад, Мўтти. Бир кун пушаймон бўлмагин, дейман. Тилмочнинг қозикалондай тирговучи бор, билиб қўй! Ойбек, Улуғ йўл. Ҳеч ким якка ташламас қадам, Кимдир кимга бўлади тирак. Бир-бирига суянар одам, Тирговуч ҳам тирикка керак. Тўлқин, Очик хат.*

ТИРЕ [фр. tiret — чизикча < tiret — чўзмоқ, тортмоқ] *тлш. Узун горизонтал чизикча (—) шаклидаги тиниш белгиси.*

ТИРЖАЙМОҚ *Овоз чиқармай, кўз, лаб-лунж ҳаракати билан кулги ифодаламақ, мийиғида кулмоқ. Фазлиддин тиржайиб, эгри-бугри тишларининг оқини кўр-*

сатди. Ойбек, Танланган асарлар. Тиржайиб туриб, жонини олди, йўқ, чаёнга айланиб, кўксига заҳарли найзасини санчди. С. Анорбоев, Оксой. Игитали бўлажак қайнона юзидаги табассумни кўриб, ўзи ҳам зўрма-зўраки тиржайиди. Д. Нурий, Осмон устунни. Мен тиржайиб турган эканманми, билмадим, тўсатдан рўпарамда тўхтаб: -Хўш, нимага куласан, солдат? — деб сўради. О. Ёқубов, Излайман.

ТИРЖИҚ 1 *Доим тиржайиб турадиган; тиришиқ, бурушиқ.*

2 *Жуда ориқ, қотма.*

ТИРИК 1 *Ўлмаган, ҳали яшаб турган; ҳаёт, барҳаёт. Иккита тирик катта балиқнинг бўғзидан каноп ўтказиб, ҳовузга ташлаб қўйилди. Мирмуҳсин, Сўғал. «Э, она-жонгинам, қани энди, сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўглиннинг қандай одам бўлганини кўрсанг», деб хаёл қилди [Элмурод]. П. Турсун, Ўқитувчи. Алҳамдулиллоҳ, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *Ўсимлик ёки ҳайвонот дунёсига оид; жонли. Тирик табиат. Тирик организм.*

3 *Ўзининг янги вақтдаги кўринишини, тароватини йўқотмаган, сўлмаган (ўсимлик, унинг гули, меваси ва ш.к. ҳақида). Сабзининг тирик-тиригини териб олмоқ. Бодринг сувда тирик туради.*

4 *Куч-қувватини йўқотмаган; бардам, тетик. [Бувим] Тирикни кампир, ҳасса тутмайди. Ойбек, Болалик.*

5 *Тийрак; серғайрат, ҳаракатчан. Ҳамида ўн олти ёшлардаги тирик, қувноқ қиз. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.*

6 *кўчма Яшаётган, сақланиб қолган, жонли, барҳаёт. Азим тоға билан суҳбатлашган одам уни тирик тарих дейди. «Ўзбекистон кўриқлари». «Бу тахту салтанатлар беному нишон йўқолур, фақат меъмору мисавирлар яратган зўр санъат асарлари тирик қолур», деган ақидалар бизга маълум. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

7 *кўчма Яхши пишиб етилмаган (асосан овқатга солинган дон ҳақида). Маставанинг гуручи тирик, бир оз қайнасин. Мош ҳали тирик.* ■ *Хаёлим қочиб, кабобни қайиш қилиб қўйибман. Ош ҳам тирик бўлибди. П. Қодиров, Қадрим.*

Кўз тирғида *Ҳаёт вақтида, ҳаётлигида, ўлмасдан. [Она:] Кўзимнинг тирғида орзу-*

ҳавасини кўрсам, дейман болагинамнинг. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Энди кўзимнинг тиригида энг кичик Юсуфжон укангни ҳам хатна қилдириб қўйсам, дейман. «Бўтакўз». **Тирик вазн** Ҳайвоннинг тириклайин тортилгандаги оғирлиги. *Гуштаг топиширилган ҳар бир қорамолнинг тирик вазни ўртача 400 килограммга етди.* Газетадан. **Тирик етим** Ота-онаси ўлмаган, аммо улардан бирор сабаб билан жудо бўлган бола ҳақида. [Шарофат:] *Болам тирик етим бўлмасин, деб келдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Тирик жон** Яшаб турган инсон ҳақида, унга нисбатан кўлланади. *Ҳай, майли, тирик жон нималарни кўрмайди! Нима бўлса, кўраверамиз!* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тирик товон** қ. товон II.

ТИРИКЛАЙ(ИН) рвш. Тирик ҳолида, тириклигича; ўлмасдан ёки ўлдирмасдан. *Кўёни тириклай(ин) тутмоқ.* ■ *Қутулмадим қайғу, кулфат, аламдан, Тириклай айрилдим икки боламдан.* «Ширин билан Шакар». ..юздан ортиқ азиз ота-оналарни тириклайин куйдирибди ваҳшиилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Агар шамол қўзғалса, қум [одамларни] тириклай кўмади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТИРИКЛИГИЧА айн. тириклай(ин).

ТИРИКЛИК I Тирик ҳолда (ҳаёт) эканлик. [Гулнор:] *У тириклигимни, сиз билан бир ёққа қочганлигимни секингина ойимга сўзласин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тириклигида уни кўп уриб азоблаган ва унинг дунёга келгани учун худодан ҳам норози бўлган Бувнисо энди фарзандининг жасади устида.. кўзларидан сел-сел ёш тўкарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳаёт, яшаш жараёни, ҳолати. *Севгисиз тириклик андуҳ, бефараҳ, Мангу шарофатли маърака бу кун.* Р. Парфи, Кўзлар. *Уни тарк этган тириклик нишонлари қайтди, оғзидан чиққан биринчи сўз: «Вой ўлай!» нидоси бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Тириклик — мавж уриб, тўлқинланиб оқаётган зўр бир дарё. Бу дарёда сузмайдиган одам йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Кун кечириш, яшаш, тирикчилик; ҳаёт. *Чунтақларида ҳемири қолмаган ака-ука тириклик тўғрисида ўйлай бошладилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Ўрнимдан туриб, отам экиб кетган ярим танобча ердаги жўхорини қайириб олишга ва буни пишириб, тириклик ўтказишига эринар эдим.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

Кўз тириклигида айн. кўз тиригида қ. тирик. *Кўзим тириклигида шу қизимнинг ҳам ҳаётини тинчитиб, тўйини ўтказсам, армон бўлмасди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИРИКТОВОН (тўғриси — тирик товон) қ. товон II.

ТИРИКЧИЛИК I Ҳаёт кечириш, кун кўриш, яшаш. *Тирикчилик учун кеча-кундуз тинмасдан меҳнат қилган ва юрагида шунча ғамни кўтарган бу бели букик, елкаси чиқиқ чолни.. сўз билан юпатишининг.. маъносизлигини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тирикчилик янада оғирлашди. Бойлар ҳам қарз бермай қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар тирикчиликдан қийналиб, ишга оч-наҳор қатнаётган ўша машаққатли кунларда Пошша хола бошқалардан тўқ ва бут яшади.* Д. Нурий, Осмон устунни.

2 Кундалик рўзгор ва у билан боғлиқ иш-юмуш, ташвишлар. - *Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман, — деди [Аҳмад Ҳусайн], — лекин дардисар тирикчилик тўсқин.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳар кимнинг ўз тирикчилиги бор. Мана, ҳут кирди, деҳқоннинг оёғига қурт кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Энди уй-уйингизга тарқалингиз, тирикчиликдан қолмангиз, ўртоқлар!* Ҳ. Фулом, Машғал.

Тирикчилик қилмоқ Ҳаёт ўтказмоқ, кун кечирмоқ; яшамоқ. *Қишлоқда тирикчилик қилиш жуда қийин. Очлик, яланғочликка чидаб, тирикчиликимизни қилар эдик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кичкина дўкончамдан келган даромад билан тирикчилик қилиб бўлмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ТИРИЛЛАМОҚ Давомли ёки қисқа-қисқа, узук-узук «тир» этган овоз чиқармоқ; «тирр-тирр» этмоқ. *Шим тириллаб йиртилди.* ■ *Жарнинг ўнг ёғида пулёметларнинг муттасил тириллаши.. автоматларнинг тасир-тусур ўқ ёмғири бениҳоя эди.* А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Жимликни темир йўл ёқалаб ўрмалаётган тракторнинг тириллаши бузади.* А. Тўхта-хўжаев, Беғам тракторчи.

ТИРИЛМОҚ I Диний тасаввурга кўра, жони кириб, қайтадан яшай бошламоқ. *Мана шу салалилардан бири бориб, бир марта «суф» деса, унинг онаси тирилиб кетади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўча Улим ёқасидан қайтмоқ, ўлимдан қолмоқ; қайта жонланмоқ. *Ҳа, мен уч*

марта ўлиб, уч марта тирилдим. А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Оналар шундай.. ўлим билан олишувда энгиб чиқади-ю, шундан бошлаб ўзи оламдан кўз юмгунча, болам деб, неча бор ўлиб, неча бор тирилади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Муртазиннинг гаплари.. тирик мурда бўлиб қолган одамларни қайта тирилтирди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Қайтадан кўкариб ўса бошламоқ, жонланмоқ (сўлиган ўсимлик ҳақида). *Кун иссиғида шалнайган кўчатлар кечга бориб тирила бошлайди.* ■ *Тагидан сув ўрмалаган ҳар туп ғўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Қайтадан ишга тушмоқ; юришиб кетмоқ, жонланмоқ. *Савдо иши анча тирилиб қолди.*

Ўл десаиғ – ўлади, тирил десаиғ – тирилади Нима деса, шуни қиладиган, итоаткор киши ёки ҳайвон ҳақида. [*Фазлиддин:*] *Хизматкор, малай қандай бўлса?! У танини, жонини хўжайинлардан аямаса, нинадай нарсага хиёнат қилмаса, ўл деса – ўлса, тирил деса – тирилса!* Ойбек, Танланган асарлар. **Ўлиб-тирилмоқ** Бор кучи билан ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ. *Ўлиб-тирилиб ишламоқ.* ■ *-Қиз бола кўча-кўйга чиққанда, қилнинг устида юргандай бўлади. Ҳеч ким ёмон демасин, деб ўлиб-тирилади, – деди Чиннихон Аброрга.* П. Қодиров, Қалблагги кўёш.

ТИРИНКА [фр. tricot] с. т. Уст кийим учун ишлатиладиган ип ёки ярим жун газлама. *Махсум эса эғнидаги тиринка шимни ечиб.. булоқда ювинди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тиззалари титилиб кетган эски тиринка шимнинг почаларидан сув сирқиб оқар.. эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

ТИРИШ 1 от Терининг бурушуви натижасида ҳосил бўладиган чуқур из; ажин, бурушиқ, тиришиқ. [*Ҳамидахоннинг:*] *Нотинч юзида жилмайиш эмас, тириш пайдо бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Фолбин ингичка, узун, қоп-қора ҳабашдай, кўзлари гилайнамо, сирли қиёфадаги юзи қат-қат тириш.* Ойбек, Болалик.

2 сфт. Бурушган, тиришган. *Онам қопқорайиб кетган тириш қўллари билан юзини беркитди-да, йиғлаб юборди.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИРИШИБ-ТИРМАШМОҚ Куч-ғайратини аямасдан, астойдил ҳаракат қилмоқ,

жон-жаҳди билан уринмоқ. [*Кампир:*] *Ҳеч кимга хор-зор бўлмай, деб тиришиб-тирмашиб ётибман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Азаматлар хўп тиришиб-тирмашиб, бригада ерини уч йилда дашт ҳисобига икки баравар кенгайтиришди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ТИРИШИШ тиб. Мускулларнинг тўсатдан гайриихтиёрий равишда қисқариши.

ТИРИШИҚ 1 от Ажин босган, бурушган, тиришган жой; бурма, қат, ажин. **Юз** тиришиқлари.

2 сфт. Ажин босган, бурушган, тиришган. *Тиришиқ юз.*

ТИРИШМОҚ 1 Ажин, тириш билан қопланмоқ. *Назаримда, юраклари санчдими, бурушиб кетган озғин юзлари бадтар тиришди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Марҳамат унинг ишииб ётган дунжини кўздан кечираркан, худди қўлига игна киргандай, чеккалари тиришиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аҳмаднинг пешонаси тиришди, ҳозир уйлалдиган пайт эмас эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бадани ёки бирор аъзоси оғриқдан ёки шундай оғриқ туғдирадиган ҳис-туйғудан тортишиш, тиришиш ҳолатида бўлмоқ. [*Гулнор:*] *Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг бошига муз югуриб, асаблари тиришди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳамма ёғим оғриб, тиришиб кетяпман.* Мирмуҳсин, Меъмор. [*Элмуроднинг:*] *Яраси тиришиб, оғриб кетди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *..ариқ бўйига жой қилиб, оч қоринга хўп қовун еди. Иситмаси кўтарилиб, тиришиб ётгани шуники.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Астойдил ҳаракат қилмоқ, уринмоқ. *Бировни ишонтиришга тиришмоқ. Болани юпатишга тиришмоқ. Ўзини оқлашга тиришмоқ. Тиришган тоғдан ошар.* Мақол. ■ *Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Матқовул қудуқдан сув тортиб туриб, бу ёққа қараб-қараб қўяр, қулоғига етиб келган гапларни эшитмасликка тиришар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИРИШИБ рви. Астойдил, зўр бериб, куч билан, берилиб. *Қария қовун, ошқовоқ.. ортилган замбилгалтакни тиришиб ҳайдаб келарди.* Н. Аминов, Суварак. *Тиришиб машқ қилишим орқасида ҳамсабоқ ўртоқларим ора-*

сида иншо ёзишда пешқадам бўлдим. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТИРИШҚОҚ Ҳар қандай ишга астойдил ҳаракат қиладиган, тиришиб ишлайдиган; ҳаракатчан. *Унинг зеҳни ўткир, ўзи тиришқоқ эди, мактабда энг кучли ўқувчилардан ҳисобланарди.* П. Қодиров, Уч илди. *Меҳнат фаолиятини шу ерда фаррошликдан бошлаган эди. Абжир, тиришқоқ қиз айни вақтда мураккаб ҳунар — тикувчиликни қунт билан ўрганди.* Газетадан.

ТИРИҚТИРМОҚ Олдига солиб югуртириб, зиркиратиб ҳайдамоқ. *У [Қудрат] узун тол новдасини синдириб олди-да, сигирни савалаганча, олдига солиб тириқтира кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *-Шафтоли опчиқолмайди. Боғбон амаки нақ гаврон билан тириқтиради, — деди Асрора қизларга.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТИРКАЛМА Бошқа бир уловга, машинага тиркаб ишлатиладиган, ўзи мустақил юрмайдиган; тиркама. *Тиркалма плуг. Тиркалма сеялка.*

ТИРКАМА айн. **тиркалма.** *Тиркама культиватор. Тиркама сеялка.*

ТИРКАМАЛИ Бирор қуролни тиркаб, улаб ишлатишга мосланган; тиркамаси бор. *Тиркамали трактор.*

ТИРКАМОҚ 1 Бирор қурол, мослама ва ш.к. ни юргизувчи машина, уловга бириктирмоқ, уламоқ. *Вагонларни паровозга тиркамоқ. Сеялани тракторга тиркамоқ. ■ Қодирни дафн қилиб қайтганларида, шарқ томондан пачағи чиққан «Волга»ни юк машинага тиркаб келишаётганини кўришди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Бирга қўшиб қўймоқ, қаторига қўшмоқ, киритмоқ. *Мирза Муҳиддин Иброҳимовнинг ишига янги ҳужжатлар тиркади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Абдурашул Алексей билан маслаҳатлашиб, унинг [Турдибойнинг] аризасини қулоқлар ва даргумон одамлардан тушган аризалар делосига тиркаб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бўтабой.. Содиқ тарангни қулоқлар руйхатига тиркаб юборди.* С. Аҳмад, Хукм.

3 кўчма Бириктириб, боғлаб қўймоқ (ёрдамчи, ўрганувчи шогирд сифатида). *Яхши ўзлаштирмаётган ўқувчини аълочилардан берига тиркаб қўйди.*

4 Тирамоқ, суямоқ. *Шафтолига айри тиркамоқ. ■ Зикриё билан Азизбой унинг [эшоннинг] қўлтиғидан олиб, сўрига ўтқа-*

задилар, ёнбошига парёстиқларни тиркаб қўядилар. Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Улар нарвончани тоқчаларга тиркаб қўйдилар.* А. Мухтор, Чинор.

ТИРКИШ Арава шотисини эгар устида тутиб турувчи, икки учи бириктирилган қалин қайишдан иборат от-арава абзали. *Шунда калнинг аччиғи келиб, сўйган молиннинг терисидан туркиш қилиб олибди.* «Олтин олма». *Гуё ҳамма ишни ўзинг қилмоқчи бўласан. Лекин шуни билки, туркиш бўлмаса ҳам, отни аравага қўшиб бўлмайди.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ТИРМА **тирма мола** Ҳайдалган ерни текислаш билан бир вақтда юза юмшатиш учун ишлатиладиган тишли мола; сихмола.

ТИРМАЛАМОҚ шв. Тирнамоқ, тимдаламоқ. *Чақмоқ ўзининг ўткир панжалари билан кўк юзини тирмалар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Қўлларига тикан кирди, юзи ва билаклари тирмаланди, роҳати бадан кўйлагининг этаги йиртилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТИРМАШМОҚ 1 Маҳкам ёпишиб, чирмашиб, юқори кўтарилмоқ, юқорига чиқмоқ. *Саккизта бола бирдан: «Бўпти, жуда соз!» дейишди-да, деворга тирмашиб, томга гизиллашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ана, улар чўққининг ёнбошида.. йўл топиб, эчкилардай юқорига тирмашиб кетишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ. *Мен югуриб бориб, отамнинг оёғига ёпишдим, ранги қув ўчган, титраб турган Анвар унинг иккинчи оёғига тирмашди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Назокат ариқдан чиқиб олиши билан белига ва билагига қаттиқ титроқ қўллар тирмашаётганини кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТИРМИЗАК 1 кест. Ҳали қўлидан бирор иш келмайдиган, турмушнинг оғиренглигини кўрмаган шахс маъносида қўлланади. *Сен мен айтадиган ашулага ҳам чанг солдингми, индамаган сари бошимга чиқиб олмоқчимисан ҳали тирмизак.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Ҳамма йиғитлар урушга кетди. Далада хотинлару қарилар, тирмизакдай бўлиб биз, болалар, ишлаганмиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шўх болаларга нисбатан «шумтака», «тирранча» каби маъноларда ишлатиладиган ундалма. *Ҳой, омон бўлгурлар, буларни [бо-*

лаларни] қаердан топдинлар? Қидирмаган жойим қолмади-я! Ҳа, тирмизаклар! П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. *Мабодо биронта бола томдаги каптарга тош отса, «шиферни тешасан, тирмизак», деб уйигача қувиб боради.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТИРНАМА: **тирнама асбоблар мус.** Торларини бармоқ учлари, нохун ва ш.к. билан тирнаб, чертиб чалинадиган асбоблар (дур, танбур, дўмбира, балалайка ва б.)

ТИРНАМОҚ 1 Тирноқ ёки ўткир учли нарсалар билан тилмоқ, юлмоқ, тимдаламоқ. *Мушукча боланинг қўлини тирнаб олди.* ■ *Соч юлиб, ерни тирнаб қилдилар фарёд.* Файратий. *Зухра бегим ёлғиз ўғлининг тобутда бошсиз ётган танасини кўрганда, ўзининг калласига муштларини уриб дод солди, юзини қўли билан тирнаб, қонатиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* Худди тирнаш каби ҳаракат ва унинг таъсирига нисбатан қўлланади. *Совуқ шамол баданни тиканли тили билан тирнар, нимдош кийимдан ўтиб санчар ва қалтиратар эди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Аммо Йигиталининг бугунги иши унинг ичини тирнаб ўтди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *..юрагимни тирнаб турган фикрларни тушуниб, самимий маслаҳатингиз, ширин сўзларингиз билан мадад берсангиз эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичини мушук (ёки ит) тирнамоқ қ. ич. *Шу вақтгача шоирнинг ҳаёти учун кўрқиб, ичини ит тирнаётган вазир энгил нафас олиб.. бош эгиб қўйди.* М. Осим, Аждолларимиз қиссаси.

ТИРНОҚ 1 Бармоқлар учининг орқа томонидаги этга ёпишган, бармоқларни ҳимоя қилувчи, шохсимон моддадан иборат тузилма, қоплама. *Тирноқ ўстирмоқ. Тирноқни қайчи билан олмоқ.* ■ *Махсум усиқ тирноқларини Бобоқулнинг бўғзига ботиришга чоғлаб, хезланиб кела бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ботирали тирноғи билан столни чертиб ўтирар, нима ҳақдадир ўй ўйларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Баъзи ҳайвон ва қушларнинг панжаси ёки чангалидаги учи қайрилган, ўткир, шох моддали ўсимта. *Бургутнинг тирноғи. Мушукнинг тирноқлари.* ■ *Шерни шер қилган – тиши билан тирноғи.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки – мақол.

3 *шв.* От туёғи. *От тирноғига теккан тош Ёнғоқдай ушалиб кетди.* «Нигор ва Замон». *От тирноғидан чиққан қумлар Қозондай оварилиб ётди.* «Гулихиромон».

4 *кўчма* Фарзанд, бола. *Тирноқ кўрмоқ. Тирноққа зор бўлмоқ.* ■ *Ободон хола Сафо ота билан элик йил бирга турмуш кечирди. Аммо уларга тирноқ насиб этмади.* Р. Отаев, Сиз нима дейсиз? *Гулнор билан ўн уч йил бирга туриб, тирноқ юзини кўрмадик.* Ойдин, Икки кўзи шунда.

5 *кўчма* махс. Баланд симёғочларга, мачталарга кўтарилиш учун оёқ қийимига маҳкам боғлаб олинадиган тишли ўроқсимон темир асбоб. [Ақбаралини] *Базан кечалари ҳам чақириб қолишса, йўқ демай, брезент шимини кийиб, шалдир-шулдир занжирли «темир тирноқ»ларини елкасига илиб чиқиб кетарди.* А. Мухтор, Чинор.

6 *айн. қўштирноқ. Охирги колонкада, тирноқ ичида, «Тузук одамларнинг болалари» деган мақола бўлиб..* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тирноғини ўстирмаслик Бировнинг бири икки бўлишига, ўнгланишига, бойишига йўл кўймаслик. - *Сиз ҳам хизматчининг тирноғини ўстирмайдиганлардан экансиз, – Йўлдошбой шундай деди-ю, бойнинг бетига тик қараганча тураверди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. **Тирноқдан (ёки тирноқ орасидан, остидан, тагидан) кир изламоқ (ёки ахтармоқ, қидирмоқ)** Арзимаган ёки йўқ нарсдан камчилик топиб, бировни ноҳақ айблашга, унга тухмат қилишга уринмоқ. *Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Ўқтам:] *Гап ташувчи, тирноқдан кир изловчиларни, чақимчиларни мен жуда ёмон кўраман.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дарров тирноқ тагидан кир қидирасиз-а, Самадов?* П. Қодиров, Уч илди. **Тиш-тирноғигача ёки тиш-тирноғи билан** Ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳолатни кучайтириш учун хизмат қилади. *Тиш-тирноғигача қуролланмоқ.* ■ *Ман бир парча бошпанамга тиш-тирноғим билан ёпишганимдан ҳафсаласи пир бўлаёзганди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИРНОҚДАЙ, -дек Кичкина, зигирдай, бир парча. *Тирноқдай бола.* ■ *Ҳой, Шоди.. уйда тирноқдай ҳам кўмир қолгани йўқ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИРНОҚЛАМОҚ Тирноқларини ботириб, чизик ҳосил қилмоқ; юлмоқ, тимда-

ламоқ, тирнамоқ. *Меҳмон [меҳмонхонадаги] номерни кўздан кечирди, ярқираб кўзни қамаштираётган жижҳозларни бирма-бир ушлаб, силкитиб, тирноқлаб, ҳидлаб кўрди.* А. Қаҳҳор, Думли одамлар. *Кашал бўлиб шўрли икки улига, Тирноқлаб юзини, фақир қон этиб.* «Эрали ва Шерали».

ТИРНОҚЧА I **Тирноқ** с. кичр. *Кўнғиз оёқлари бир қанча бўғимлардан иборат бўлиб, ўткир тирноқчалари билан тамомланади.* «Зоология».

ТИРНОҚЧА II *рвш.* Озгина, жиндай. *У тирноқча ҳам ҳам емайди. ■ Тирноқча жойимни сен хотин талоққа бермаганим бўлсин!* Ойбек, Танланган асарлар. *Пулига тирноқча ҳам куймади, болаларимнинг бошидан садақа дерди-ю, аммо..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИРР тақл. с. Латга, қоғоз йиртилганда чиқадиган товушни билдиради. *Шим тиззасидан тирр этиб йиртилди.*

ТИРРАҚДАЙ: **тиррақдай қотмоқ** Роса қотмоқ, бутунлай қотиб қолмоқ (кишининг ҳолати ҳақида). *Ювош ҳам мени кўриб, ютаётган нони ҳам бўғзида қолиб, тиррақдай қотди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга киришим билан тиррақдек қотиб ухлабман.* А. Қодирий, Улоқда. *Кечаси роса ичиб, наша солиб дамланган ошдан қорнига сиққунча еб, тиррақдай қотган Розик қўрбоши билан йигитларининг оёқ-қўлларини боғлаб.. шаҳар турмасига жўнатилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИРРАНЧА *айн.* **тирмизак.** *Турдибой халфа очиқ чеҳра билан гап бошлади: -Кўп яхши бўлибди-да, бу тирранчаларни ўқитиб мулла қилмасангиз, кўча чангитишдан бошқани билмай қола беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳар хил тирранчалар пайдо бўлибди.. у тирранчалар ҳар қадамда бўлмағур маслаҳатлар беришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИРРАҚИ I Ҳадеб тиррақилайверадиган, ичикетар. *Тиррақи бола. Тиррақи мол. Тиррақи бузоқ подани булғар.* Мақол. ■ *Улар [кўзилар] ҳали ёш-да, чироқ, ўз фойдаларини билмайди. Агар ҳам сут эмиб, ҳам ўт еб, тиррақи бўлиб юришни афзал кўришса, оналарига қўша қолай.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 **Ориқ;** ўлакса, нимжон. *Олган ойлигига берса, тўртта тиррақи қўй беради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Тиррақи бузоқ подани булғар Бир ёмоннинг бўлмағур, нопок иши унга алоқадор

бошқаларга ҳам таъсир этиши, бошқаларни ҳам булғашини билдирадиган мақол. *Ҳамма ўлиб-тирилиб ишлаб юрса-ю, бир тиррақи [бузоқ] подани булғаса, ҳали кўрасан, бунинг исноди бутун бригадага тегади.* Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. *-Поданинг ичида битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булғайди. Булғама хотинларни сен, — деди Ширмонхон зарда билан.* С. Зуннунова, Олов.

ТИРРАҚИЛАМОҚ с. т. Ичи кетиб, ҳамма ёқни булғамоқ.

ТИРРИҚ Ўйинда ва умуман олди-берди, савдо-сотик ва б. муомалаларда бошқаларни алдашга, тонишга, фириб беришга ўрганган; фирром, фирибгар. *Тирриқ, ўйинчи. Тирриқ одам. ■ Анави тирриқлар кўп ишларни бўйнига олмаслиги мумкин.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Таъби (ёки табиати, кайфи) тирриқ Бирор нарсадан ранжиган, хафа; кайфи бузуқ. *Илҳомчанин.. кўнгли ғаш, таъби тирриқ, овози синиқ.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламани. [Назар:] *Ўйга борсам, хотиним табиатимни баттар тирриқ қилди.* С. Зуннунова, Кўзлар. *Оғир юк кўтарган кишидай аранг ўтирган еридан қўзғалди. Унинг таъби тирриқ эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИРРИҚЛИК I Тирриқ шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат; фирромлик. *Ҳафиз ошнасининг баъзида тирриқлик қилишини — жон койитмай кўпроқ пул топишининг кети-га тушганини пайқаса ҳам, негадир унга эътиқоди баланд эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. *Турғунбой ака бўлса, биз нима учун қайғураётганимизни ўйламай, томорқам деяпти, тўғрироғи, у фирромлик қиляпти.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ТИРС тақл. с. Чўғдан учқун отилганда, ип узилганда чиқадиган кескин, кучсиз товуш ҳақида. *Нимадир тирс этди: қизил уруғ қовун дум берди шекилли.* А. Эшонов, Дутор.

ТИРСАК I I Қўлнинг билак суяги билан елка суяги қўшиладиган, букилиб бурчак ҳосил қиладиган жойи, бўғими. *Назокат тирсагини столга қўйди-да, чиройли панжалари билан юзларини силаб, ноз ва эркалик билан сўз бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *-Ҳаммасини қанчага бера-сан? — деб Карим тирсаги билан Ойтутини секингина туртиб қўйди.* Ойдин, Фонарь тағида. *Бондарь чиқаётиб, Анна Ивановнанинг*

тирсагидан одоб билан тутди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Енгнинг қўлнинг шу ерига тўғри келадиган жойи, қисми. *Туробжон эшикдан ҳовлиқиб кирар экан, қалами яктагининг енги зулфинга илиниб, тирсаккача йиртилди. А. Қаҳҳор, Анор.*

3 Нарсаларнинг бурчак ҳосил қилиб букилган жойи ёки қисми. *Трубанинг тирсаги. Валнинг тирсаги. ■ Эътиборсизлик, шошқалоқлик қилинади-ю, чизикдан чиқишади: лова муқолишида наст-баландлик, бир метр келадиган қийтиқ тирсак пайдо бўлиб қолди. Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.*

4 тар. Узатилган қўл бармоқларини учидан тирсагигача бўлган масофага тенг узунлик ўлчови бирлиги (тахминан ярим метр ёки ундан ошиқроқ).

Тирсакни тишлаб бўлмас Кўриниб турган, аммо қўлга киритиб бўлмайдиган нарса ёки амалга ошмайдиган орзу ва ш.к. ҳақида айтиладиган мағал.

ТИРСАК II Тилда пайдо бўладиган сўгалсимон бўртиқ, чиқиқ; сариқча. *Тилимга тирсак чиқибди.*

Тилиннга тирсак чиқармиди Айтиш, гапириш лозим бўлган гапни айтмаган, билдирмаган шахсга нисбатан қўлланади. *«Кечиринг мени, сизни билмай...», деса тилига тирсак чиқармиди?*

ТИРСАКЛАМОҚ Тирсаги билан бир иш қилмоқ (суянмоқ, туртмоқ, қормоқ, пишитмоқ ва ш.к.). *Столга тирсаклаб ўтирмоқ. ■ Отаси Мирзахўжа новвой хамир тирсакламоқда, ўғай аяси Зиёдабиби ун эламоқда. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ТИРСИЛЛАМА Терисига, қобиғига сифмас даражада тўлишган, етилган; бўлиқ. [Сўнагулинге] *Лаблари ҳам етук қизларга хос бўлиқ, тирсиллама. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ТИРСИЛЛАМОҚ I «Тирс» этмоқ, кескин, кучсиз овоз чиқармоқ, чирсилламоқ. *Цемент солинган халта тирсиллаб, ёрилиб кетди. Қуруқ ўтин тирсиллаб ёна бошлади.*

ТИРСИЛЛАМОҚ II I Терисига, қобиғига сифмас даражада тўлмоқ, тўлишмоқ, тўлиб, ёрилар даражага етмоқ. *Сигирнинг елини тирсиллаб кетибди. ■ Тўлишган, орқа-бели тирсиллаган гўзал гавдасини серкиллаиб, Дилдор даҳлиздан хона ичига кирди. Ойбек, Навоий. Семизликдан кўзлари қи-*

силиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 кўчма Тўлиб-тошмоқ (куч-қувват, ғайрат ва ш. к. ҳақида). *Норғул, ўмровлардан кучи тирсиллаб, Чўпон чиқиб келди катта ўтовдан. Зулфия. Мушакларида куч-қувват тирсиллаб турибди. С. Акбаров, Отамнинг хаёллари.*

ТИРТАЙМОҚ Аразлаган, ранжиган ёки зарда қилган кўйи чимирилмоқ, лаб-лунжини осилтирмоқ, тумшаймоқ. [Жура] *Ўқишга борадику-я, аммо [синфдошлари] «Кеча кетган эдинг кеккайиб, бугун келдингми тиртайиб?» дейишса, нима қилади. Н. Назаров, Замон.*

ТИРТИШМОҚ I Таранглиб бурушмоқ, тиришмоқ. *Костюмингиз тор экан, елкаси тиртишиб ётибди.*

2 Битиб буруш-тириш бўлиб қолмоқ. *Яраси битиб, юзи тиртишиб қолибди.*

ТИРТИҚ Битган яра, жароҳат ўрнида ҳосил бўлган ямоқ; чандиқ. *Унинг хотини.. гоҳ-гоҳ зимдан Боқижоннинг бўйнидаги тиртиғига қараб кўяр эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Йигитнинг қора мағиздан келган чўзиқ юзи, айниқса, қош-кўзининг қоралиги уни бир оз лўлига ўхшатиб кўрсатар, лабининг четидаги пичоқ тилгандай ингичка, чуқур тиртиғи неадир бу ўхшашликни тағин ҳам кучайтирган эди. О. Ёкубов, Бир фелъетон қиссаси.*

ТИРҚИРАМОҚ I Ҳар томонга тарқалиб кетмоқ, қочмоқ, тўс-тўс бўлмоқ. *Эшик оғзида уймалашиб турган қизчалар ён-ёққа тирқираб, ғойиб бўлишган эди. С. Анорбоев, Меҳр. Илгарилар бу ерга елкасига милтиқ тақиб, ёнбошга чарм халта осган отлиқлар келар, одамлар уларнинг қорасини узоқдан кўрибоқ, «солиқчи» дердилар ва бекингани жой ахтариб, тирқираб кетардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Отилиб чиқмоқ, шиддат билан чиқиб, атрофга тарқамоқ, сочилмоқ (суюқлик ҳақида). *Ярадан қон тирқираб кетди. ■ [Эргашнинг] Чап бош бармоғидан тирқираб қон оқяпти. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. У [Майна] ўзини босишга уринса ҳам бўлмади — икки кўзидан севинч ёшлари тирқираб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ТИРҚИШ I Бир-бирига зич ёпишмаган эшик табақалари, тахта ва ш.к. орасида

ҳосил бўлган тор ва узун бўш оралиқ. *Дераза тирқишидан муздек ҳаво кияпти.* ■ *Эшик тирқишидан йўлакка ипдек ингичка нур тушди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эшелоннинг кейинги тўхташида вагон тирқишидан қараб турган Исроил Азимов бу станцияни таниб, «Пенза», деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Узун тешик, ёриқ, узун дарз. *Эски бинонинг деворларида ҳар томонга тарқалиб кетган тирқишлар пайдо бўлибди.* Газетадан. *...молхонанинг тешик, тирқишларигача дори септирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИРҒАНМОҚ айн. **сирғанмоқ.** *Тирғаниб йиқилмоқ.* ■ *Тирғаниб, лой сачратиб югурган Гулнор, ўз эшигида бир нафас тўхтаб, кечинмаларини онадан яширишга қанча уринмасин, бунга эллай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Турсунди анҳора келиб, сув оламан, деб қўққисдан тирғаниб, сувга тушиб кетди.* Газетадан.

ТИРҒАНЧИҚ айн. **сирғанчиқ.** *Тирғанчиқ жой.* ■ *Йўл қатқалоқ, тирғанчиқ бўлганлигидан мотор қаттиқ овоз чиқариб гувулар.. эди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ТИС унд. с. Отни орқага тисаришда айтилади.

ТИСАРИЛМОҚ 1 **Тисармоқ** фл. ўзл. ва мажж. н. *Машина сал тисарилса, йўл очилади.* ■ *Тўра.. орқасига тисарилиб, югуриб келиб, бутун кучи билан сакради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Душман энди олға югуриш ўрнига тисарила бошлади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 кўчма Тутилган йўлдан, фикридан, эътиқодидан ёки азму қарори, шаҳти ва ш.к. дан қайтмоқ, чекинмоқ. *Ишнинг ҳақлигига ишонсанг, унга астойдил кириш, тисарилма.* ■ *Бу [мафкуравий] соҳадаги ҳар бир бўшашиш, ҳар бир тисарилиш ёт ғояларга йўл очиш бўлиб чиқади.* Уйғун, Сўнги пушаймон.

ТИСАРМОҚ 1 Орқаси билан юргизмоқ, орқаси билан юргизиб, кетига қайтармоқ. *Чавандоз отини тисарди.* ■ *Қиз.. уни [мулла Бурҳонни] хужра ичига қарата тисариб, «шошманг».. депти.* С. Айний, Эсдалиқлар. *У [Қумри] машинани тисариб, чап томонга сал бурди.* С. Аҳмад, Ойдин чечаклар.

2 Чекинишга мажбур қилмоқ. *Душманни фронт бўйлаб тисардик.*

ТИСАРТМОҚ айн. **тисармоқ.** *Ҳали кучли бу лаънати ёв, ўзинг кўряпсан, бир сурганча тисартиб олиб кетиш қийин бўляпти.* В. Фофуров, Вафодор.

ТИСКИ [р. тискать – «сиқмоқ, қисмоқ; босмоқ» фл. дан ясалган от] *тех.* *Ишлов бериладиган буюмни сиқиб, маҳкамлаб қўйиш учун хизмат қиладиган слесарлик асбоби; гира, исканжа. Ҳасан тискига дам болганинг бир қиррасини қисар, зўр бериб эговлар эди.* Ибохон, Улуғ кун. *Станок плитасида катта болтлар билан мустаҳкамланган тиски полга тушиб, ўртасидан ёрилди.* Газетадан.

ТИСЛАМОҚ Орқаси билан юргизмоқ, тисармоқ. *Аравани тисламоқ.* ■ *Ўроқ шофёрга машинани орқага тислашни буюрди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ТИСЛАТМОҚ айн. **тисламоқ.** *Улар бир-бирларининг отлари тумшугига қамчи уриб, уни кейин тислатиб, ўзлари олдин ўтишга ҳаракат қилардилар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ТИСС унд. с. Овоз чиқармасликка ёки секин сўзлашга ундаш учун ишлатилади. *-Тисс, – Абдулла дик этиб ўрнидан турди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИТАН I [юн. Titan – юнон мифологиясида Уран (осмон) ва Гея (ер)дан туғилган биринчи авлод фарзандлар номи] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мунсуб кимёвий элемент; пўлатсимон ялтироқ қаттиқ, коррозиябардош металл.

ТИТАН II Сув иситадиган ёки қайнатадиган маҳсус қурилмали катта идиш. [Эргаш:] *-Мана бу эса титан дейилади, – деди сув қайнатаётган ялтироқ идишни кўрсатиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИТИҚ 1 *сфт* Титилиб, тўзиб увадаси чиққан, титилиб кетган, дабдала. *Титиқ китоб. Титиқ кўрна. Титиқ сават. Титиқ қоп.*

2 *от* Нарсанинг титилган, тўзган жойи; титилган, тўзган нараса. *Дастурхоннинг титиғи. Шляпаннинг титиғи.*

ТИТИҒИ ЧИҚИБ (ёки **ўйнаб**) **кетибди** 1) титилиб, тўзиб увадаси чиқибди, жулдуржулдур, дабдала бўлибди. *Кўрпанинг титиғи чиқиб кетибди.* *Диваннинг титиғи чиқиб кетибди;* 2) кўчма дабдаласи, мажағи чиқибди, тор-мор бўлибди. *Душман отрядининг титиғи чиқиб кетди.* **ТИТИҒИНИ ЧИҚАРМОҚ** Қаттиқ қалтакламоқ, дабдала қилмоқ. *Шу қилганинга бир уриб, титиғингни чиқариб*

юборайми? Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТИТКИЛАМОҚ Титиб, ковлаштириб бирор нарса қидирмоқ; титиб, ковлаштириб остин-устун қилмоқ. *Стол яшигини титкиламоқ. Хужжатларни титкиламоқ. Товуқлар гўнг титкиламоқда.* ■ Афандининг қизчаси уйни титкилаб юриб, кўзи отасининг ҳалиги халтачасига тушиб қолди. «Латифалар». «Шунгаймми», — дедим ичимда ва қидиришга арзимаса ҳам, шу қизни хурсанд қилиш учун, икки қўлим билан тупроқни титкилашга тушдим. Ойдин, Икки кўзи шунда.

ТИТМОҚ 1 Тўда, тўп ҳолидаги нарсани у ёқ-буёққа сочмоқ, ағдармоқ, тўзитмоқ. *Бундан кўра гўнг титганинг яхиш эмасми, кекса товуқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *..тахта кўмирларини, чинни нарчаларини этик учи билан титди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *У жангчиларнинг техника ва тактика ҳақидаги мулоҳазаларига аҳамият бермагандек, чўғни титиб ўтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Ковлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб қармоқ, титкиламоқ. *Сандиқни титмоқ. Уйни титмоқ.* ■ *Қизил крест аломатли брезент сумкани титиб, дори олди-да, Мурзинга тутди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қоғозларини қанча титсам ҳам, лаънати дафтар сира-сира топилмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кечқурун ўзида бор журналларни титиб, Улфатнинг шеърларини топди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Юлиб, саваб, қоқиб ёки бошқа йўллар билан юмшатмоқ ва чанг, хас-хашакдан тозаламоқ. *Пахта титмоқ. Жун титмоқ.* ■ *Ҳозир Фозибой ака билан Рўзибой акалар панишаха билан хирмонда тинмай пахтани титиб туришсин.* Мирмуҳсин, Михлар ва пўкаклар.

4 с. т. Пора-пора қилмоқ, дабдала қилмоқ, мажағини чиқармоқ. *Ҳозир кўзига кўринсанг, титиб ташлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тутун жигаримни ҳам титиб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИТ-ПИТ: **тит-пит бўлмоқ** Титилиб-сочилиб кетмоқ, тўзиб кетмоқ; остин-устун бўлмоқ. *Ўнлаб километр масофада яп-янги кабеллар тит-пит бўлиб кетган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Тит-пит қилмоқ** 1) титкилаб, титиб, остин-устун қилмоқ, тартибсиз ҳолга келтирмоқ; 2) кўчма миридан сиригача текширмоқ, текши-

риб остин-устун қилмоқ, ков-ков қилмоқ. **Тит-питини чиқармоқ** 1) адабини бермоқ, бурнини ерга ишқамоқ, тавбасига таянтирмоқ. *Менга қаранг, Афандихон, Бўта яна раис бўлади. Аммо лекин унга тўхмат қилганнинг тит-питини чиқазаман.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) айн. **тит-пит қилмоқ.**

ТИТРАМОҚ 1 Совуқдан, қўркувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизликдан, касаллик ва ш.к. дан қалтирамоқ. *Ҳаёт ниқ-ниқ йиғлар, елкалари дир-дир титрар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думалаб кетди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Шодлигимдан ўзимни йўқотаёзим, дағ-дағ титрайман.* Газетадан.

2 Қимирламоқ, тебранмоқ, силкинмоқ, ларзага келмоқ. *Баланд, тўғри ўсган, учлари бир-бирига туташган қатор теераклар жимгина титрайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Али тажаннинг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Фуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титрар, унгури ичи гумбураб кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Титроққа ўхшаш бўлиниб-бўлиниб чиқмоқ, ифодаланмоқ (овоз, товуш ҳақида). *Қаттиқ титраган дераза орқали узоқда ўт-бўронлар кўринади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *-Қалай энди, тузукмисиз? -Шукур, раҳмат, — унинг овози титраб, гапининг охири яхши эшитилмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Уйнинг яқиндагина сирланган, бўёқ иси анқиб турган шифти остида тор садолари титраб кетди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

4 кўчма Титроққа ўхшаш ифода бермоқ, ҳаракатланмоқ. *Сўзлар экан, юраги машғум бир эҳтимолнинг даҳшатидан титрар, тили ҳам осонлик билан ҳаракатланмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИТРАМА айн. **титроқ 1.** *Унинг ҳайқиришларининг ўзидаёқ ҳар қандай рақибнинг тиззасига титратма тушади.* Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ТИТРАШ 1 Титрамоқ фл. ҳар. н. *Баданнинг титраши тўхтади.*

2 **тиб.** Бирор аъзо, (кўпинча қўл, оёқ ва юз) мускулларининг беихтиёр ритмик равишда титраб туриши.

ТИТРОҚ 1 от Совуқдан, қўркувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизлик, касаллик ва

ш.к. дан юзага келадиган ғайришуурий ҳаракат, қалтироқ. [Сидиқжоннинг] *Телеграмма қоғозини тутиб турган қўли титрарди. Бу титроқ аста-секин бутун вужудини қамраб олди.* Э. Усмонов, Кўнгил. *Адолат сурбет Бозоровни қўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 сфм. Титраб, қалтираб турадиган, титрайдиган, титроқди; қалтироқ. *Титроқ қўл. Титроқ оёқ.* ■ *Муҳаммаджон унинг титроқ лабларига суқланиб қаради-ю, лекин журват этолмай, қўлидан чўшилтиб ўнди.* П. Қодиров, Уч илди. *Замира унинг титроқ вужуди ва ҳаддан ташқари оловли қарашига тоб беролмай, стол устига пастроқ энгашиди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 сфм. Тўлқинланиб ёки узилиб-узилиб чиқадиган (асосан овоз, товуш ҳақида). *У, оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дон-дон оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Титроқ босмоқ (ёки турмоқ, кирмоқ, югурмоқ) Титроқ пайдо бўлмоқ, эгалламоқ. *Наҳотки Аҳмад танбал қўлга тушган бўлса? Унда сир очилади.. Ёқуббекни титроқ босди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қўйинг, дадаси, ҳадеб ич-ичиниизни тимдалайверманг. Ҳар чўт қоққанинизда бир титроқ туради.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўрмонжон «Қўрққан олдин мушт кўтарар» деган ҳаёлда вужудига титроқ кириб, секин курсига ўтирар экан.. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. Майна бир дақиқа кўзини юмди, ғазабдан бутун аъзосига титроқ югурди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИТУЛ I [лот. titulus — устига ёзилган ёзув; фахрий унвон] *плерф.* Китобнинг унинг номи, муаллифи, нашр қилинган йили ва жойи, нашриёт ёки уни нашр этувчи ташкилот номи кўрсатилган биринчи бети; титул варағи. *Китобнинг титули.* ■ *Унинг [китобнинг] муқоваси, титул варағи, шунингдек, бошқа айрим бетлари ҳам жуда эътиборсизлик билан вёрстка қилинибди.* Газетадан.

ТИТУЛ II Миллий ва б. турли ҳуқуқлар асоси; айрим кодекс ёки қонунлардаги алоҳида бўлимча.

Титул рўйхати Қурилиш объектларини қуриш учун керак бўладиган, объектнинг номи ва ўрни (жойи), лойиҳавий қуввати,

смета бўйича баҳоси ва ш.к. кўрсатиладиган рўйхат. *Яқинда ҳукумат титул рўйхатларини тасдиқлашининг янги тартибини белгилаб.. камчиликларни йўқотди.* Газетадан. 1984-1985 йилларнинг титул рўйхатларига киритиладиган объектлар бинокорлик материалларининг ҳамма турлари билан.. таъминланиши лозим. Газетадан.

ТИФ [юн. typhos — тутун; онгнинг, ақлушнинг хиралашуви] *тиб.* Иситма ва онг парокандалиги, хиралашуви билан кечадиган оғир юқумли касалликларнинг умумий номи; терлама. *Орада беш ой ўтгандан кейин, унинг бўйга етган қизи тиф билан оғриб, ўн етти кун деганда вафот қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИХИР с.т. Сўзга, маслаҳатга кирмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Тихир бола. Тихир от.*

ТИХИРЛАНМОҚ Тихирлик, ўжарлик қилмоқ, қайсарлиги тутиб туриб олмоқ.

ТИХИРЛИК Тихирга хос хусусият, хатти-ҳаракат; қайсарлик. *Учоқбошида идиш-товоқларни юваётиб, ҳамма гандан хабардор бўлиб турган Ўринбу қайнатасининг тихирлигидан уялди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кампир неварасининг олдида уни-буни қўйиб, қистайверади, Обида бўлса, нуқул «йўқ, йўқ», деб тихирлик қилаверади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *От негадир тихирлик қилиб, юрмай туриб олди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТИШ I 1 анат. Овқат ейиш, тишлаш, чайнаш, тутиб туриш учун хизмат қиладиган аъзо. *Курак тиш. Озиқ тиш. Фил тиши. Тилла тиш. Тиш чўткаси. Тиш пастаси. Тиш доктори. Тиш тозаламоқ. Тиш қўймоқ, Тишни суғурмоқ (олмоқ).* ■ *Жувон елкаси оша Сидиқжонга қараб, оппоқ, маржондек тизилган тишларини ярқиратиб илжайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

Тиш ёрмоқ 1) тиши кўрина бошламоқ, чиқа бошламоқ (ёш бола, гўдак ҳақида); 2) гап билан билдирмоқ, оғиз очмоқ; айтмоқ. *Бу тўғрида қўшнимизга тиш ёрган эдим, у: -Битта-яримтасининг томоғини мойламабсиз-да, — деди. «Муштум». Таранцевнинг алақаёёққа бош олиб кетганидан хабардор бўлса ҳам, бировга тиш ёрмади. «Муштум». Тиши чиқмоқ* Маълум сўз ёки сўз бирикмаси билан бириктиб, сўз (сўз бирикмаси) билдирган иш-фаолият, соҳада улғайганликни,

танилганликни билдиради. ..кечагина шинель кийган Чернецов, ҳарбийда тиши чиқиб, ҳарбийда балоғатга етган капитанга тактикадан дарс бермоқчи, деб ўйлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Олғирлик билан тишим чиқди, беҳуда гаплар билан тилим бурро бўлди. «Муштум». **Тиши ўтмоқ** Моҳиятига тушунмоқ, ақли етмоқ, ҳал эта билмоқ. *Газета ёки китоб ўқиганида, айниқса, техникага оид брошюраларни ўқиганида, баъзиларига тушунмаяпти, ўзининг таъбири билан айтганда, тиши ўтмай қоляпти.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Тишида (ёки тишининг қавагида ёхуд орасида) сақламоқ** Ниҳоятда эҳтиётлик билан (кимсага билдирмай, кўрсатмай) сақламоқ. *Лекин бир илож қилиб тишимда сақлайман уни.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ма, ол. Бирор кунингга яраб қолар, тишимнинг орасида сақлаб юргандим.* «Муштум». *Афандининг тиши қавагида асраб юрган юз танга пули бор эди.* «Латифалар». **Тишини тишига қўймоқ** Бор куч-имконият билан ўзини тутмоқ, чидаган ҳолда тутмоқ. *Ножўя гапларни бошингиздан чиқариб ташланг, акаси жонидан, унақа вақтлар ўтиб кетган, тишини тишга қўйинг-да, дам бўлинг, бости-бости қилиб юборамиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тагин ҳам фарзанд экан. Тишини тишимга қўйиб кузатдим.* «Муштум». **Тишини қайрамоқ** Тайёрланмоқ, бирор нарса учун ўзини чоғлаб турмоқ. *Йўлчи тишини қайраб, бойваччанинг кўкрагига бир мушт туширди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Тишининг оқини кўрсатмоқ** (Тишини кўрсатиб) иржаймоқ, ишшаймоқ, тиржаймоқ. *Шундай табаррук одамга қайси бетим билан тишининг оқини кўрсатаман?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тиш-тирноғи билан** Қатъият билан, бутун имкон билан. *Тиш-тирноғим билан шу ерда, шу болаларнинг севган ўқитувчиси бўлиб қолишга тиришаман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Курол, асбоб, машина қисмлари ва ш.к.нинг (тишга ўхшаш) ўткир, учли қисми. *Арранинг тиши. Қирғичнинг тиши. Тароқнинг тишлари. Омочнинг тиши.* ■ *Авалги йилларда ҳам трактор ишларди, болалар тушмагур тишини саёз ботиришарди, ҳозир унақаси йўқ.* С. Маҳқамов, Катта рулда. *Тош омочнинг тиши шаклига кирганда, полвон*

кўриб маъқуллади. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Аммо чиғирик ўқининг тиши чигитни чайнаган чоғда ишчиларнинг айлан-тиришга кучи етмас ва қулоқни чаппа айлантириб, қайтадан олдин босишга мажбур бўлар эдилар.* С. Айний, Қуллар.

ТИШ П с.т. Таш, сирт, ташқари. *Мол оласи тишида, одам оласи ичиди.* Мақол. ■ *Ўзи тишдан ялтираб кўринса ҳам, ички жиҳатдан сурбет бир кимсага ўхшаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШАМОҚ Тиш чиқармоқ ёки тишини чархлаб ўткирламоқ. *Аррани тишамоқ.*

ТИШКОВЛАГИЧ Тишни овқат қолдиқларидан тозалаш учун чўп ёки бошқа нарсадан тайёрланган буюм, восита. *..таомдан сўнг бирон соат ғоз патидан ясалган тишковлагичини олиб, тишини ковлаб юради.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИШЛАМ Нон, гўшт ва ш.к. овқатнинг бир тишлашда узиб олинган қисми ёки бир тишлашли парчаси. *Бир тишлам гўшт.* ■ *Бир тишлам нон гадоси бўлиб, биров эшигига борган вақтларим бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШЛАМОҚ 1 Тишлари орасига олиб, бир қисмини узиб, ажратиб олмоқ. *Жувон кўлидаги олмани устма-уст бир неча мартаба тишлади ва чала чайнаб ютди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Эвзозхон суви қочган нонни тишлаб, чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Тишлари орасига олиб қисмоқ, тишлари билан тутмоқ, тишида ушламоқ. *Мушук боласини тишлаб, ҳовлига олиб чиқди.* ■ *Мирзакаримбой.. сўзни нимадан бошлашни билмай, соқолининг учини тишлаб деди.* Ойбек, Танланган асарлар. [Жўра] *Қамчини тишлаган ҳолда, отга минди.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 Тишларини ботириб жароҳатламоқ, қопмоқ. *Уни ит тишлаб олди. Бу от тишламайди.* ■ *Тилини тишлаб олган одам тишини суғуриб ташламайди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *От жонивор, олдидан келганни тишлаб, орқадан келганни тепибди.* «Эртақлар».

4 *кўча* Қаттиқ гап билан озор бермоқ, ачитиби гапирмоқ, қақиб олмоқ. *Мастон кампир неварасининг йиғлаб туриб қилган зорига қарамай, яна тишлаб-тишлаб олмоқчи бўлди, лекин шайтонга ҳай берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бармоғини тишламоқ қ. бармоқ 1. Шундай ҳийла билан берардимки [заҳарни], табиблар бармоғини тишлаб қолган бўларди.. Ойбек, Танланган асарлар. **Бурнини тишламоқ** Ҳеч нарса қила олмасликка ишора қилади. Алам қилса, бурнини тишла. ■ Энди уйга қайтиш йўқ. Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин. Ойбек, Танланган асарлар. **Ер тишламоқ** Ерга кулаб жон бермоқ, ўлмоқ. Фашист.. ё қаншаридан ўқ еб, ер тишлайди, ё эвини қилса, рупара келган тешикка ўзини уради. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Мум тишламоқ қ. мум.** Эшпўлатов лом-лим демади, деб биз ҳам мум тишлаб кета берсакмикин.. «Муштум». **Олдиан келса тишлайди, кетидан келса тепади** Ўзига йўлатмаслик. Мулла Норқўзи ўша гапни ҳазиллашиб айтганини арз қилиш учун олдиан келса тишлар, кетидан келса тепар эди.. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Тилини тишламоқ қ. тил 1.** Оғзини юм, тилинни тишла, Адолат, урушга борганларнинг ҳаммаси ҳам ҳалок бўлавермайди.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тишида тишлаб** Ниҳоятда эҳтиётлаб. Икки-уч ёшида онадан етим қолади. Отаси уни тишида тишлаб катта қилади. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. ..топган-тутганини тишида тишлаб сақлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қулогидан тишламоқ** Ўзиники қилиб қўймоқ (одатда, қиз болани ёшлигида, кейин унга уйланиш учун). Сен унинг қулогини тишлагансан, номард У. Исмоилов, Сайланма. Ёшлигимизда бир-биримизни яхши кўришиб юрардик, қўшни эдик, қулогини тишлаб ҳам қўйган эдим, — деди Ботирали. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТИШЛАТМОҚ 1 Тишламоқ фл. орт. н. Менинг пойлайдиганим ҳам, тишлаб оладиганим ҳам йўқ, тузукми! Тишлатиб қўядиган қизлардан эмасман. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Синдор эса, ер бағирлаб ўрмалаётган икки оёқли ҳайвонларга мерганларча ўт очиб, ер тишлатарди. Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 кўчма Кези келганда гап билан бошламоқ; гапни ўрнига қўймоқ; ўринли гап қилмоқ. -Дадаларимиз худди бизнинг шўх, қувноқ бўла олишимиз учун ўлиб кетган бўлса-чи! — деб тишлатдим мен ҳам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИШЛАШМОҚ 1 Тишламоқ фл. бирг. н. Кутиб турган хотинлар, Кумушни кўрган он, бир-бирларига қарашиб, лабларини тишлаш-

ди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизлар уйнашиб, қизгалдоқдай яшинашиб.. биров-бирови билан тишлашиб.. бир хиллари биров-бировининг бўйнига қўлини ташлашиб юрибди. «Равшан».

2 кўчма Жанжаллашмоқ, толишмоқ. ..етти Сибирдан омон қайтиб, генерал Куропаткиндек ҳоқим билан тишлашаётган ким? Н. Сафаров, Танланган асарлар.

3 тех. Бир-бирига киришмоқ, илашмоқ. Тишланган шестернялар.

ТИШЛОН шв. Сўйлоқ тиш ва шундай тишли одам.

ТИШЛОНҒИЧ 1 Ёнига борганини тишлайверадиган, тишлаб оладиган. Тишлонғич ит. Тишлонғич от.

2 кўчма Гап билан тишлаб оладиган; уришқоқ. Ўғлингизнинг тишлонғичлигидан мақтанманг, тоға, энди бунга тишлонғич йигитларнинг даври ўтган! С. Абдулла, Ўлмасхон.

ТИШОВЛАМОҚ шв. Тиш чиқармоқ, тишамоқ. Аррани тишовламоқ.

ТИШСИЗ Тиши бўлмаган; тиши йўқ. Тишсиз чол. Тишсиз мола. Тишсиз сихмола.

ТИШ-ТИРНОҚЛИ 1 Қўл урган нарса-сини битирадиган; уздабурон, эпчил. Чиндан ҳам у [Умматали] жуда тиш-тирноқли эди. Интилган нарса-сини ё узиб олар, ё унга ёпишиб қолиб кетарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 кўчма Теккан, эътибор қаратган жойини узадиган, таъсирини ўтказадиган. Рецензия дегани ана шунақа тиш-тирноқли, тишлаб оладиган бўлса. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ТИШҚОЛИ этн. Тишни бузилиш, касалланишдан сақлаш мақсадида суртиладиган махсус қора бўёқ. Тишига тишқоли қўйган Ойсара чўтир овозини настлатиб, гапга зеб беради. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Тишқолидан қорайган яккам-дуккам тишларини тиржайтириб, хир-хир кулди яна хотин. Ойбек, Улуғ йўл.

ТИҚ тақл. с. Нарсаларнинг тегиши, урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқроқ кучсиз товуш ҳақида. Қалам тиқ этиб полга тушиди. Тиқ этса, эшикка қарайман. ■ -Мен.. хизмат қилиб турибман. Тиқ этган чойнак бежавоб қолмайди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

Тиқ этган товуш (ёки овоз, хабар) йўқ Ҳеч қандай товуш, шарпа ёки хабар эшитилмайди; жимжит. *Қўрғонда тиқ этган товуш йўқ. Ҳатто бешикдаги болалар ҳам тип-тинч.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшиклар маҳкам тамбаланган, кўчаларда тиқ этган товуш эшитилмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бу хатдан кейин Марғилондан тиқ этган хабар бўлмади ва орадан икки ойлаб фурсат ўтиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚИЛИНЧ 1 *от* Одам, машина ва ш. к. билан тирбанд; юриш, ҳаракатланиш қийин ҳолат; шундай ҳолатли жой; шундай ҳолатдаги одам ёки нарсалар тўдаси. *Йўлчи «Дўппи бозор»дан аравани зўрға олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотинлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Трамвай нариги бекатда тўхтаганда, тиқилинчда урилиб-сурилиб, мен тушган вагонга кутилмаганда Санобар чиқиб келди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Шундай тирбанд, юриш, ҳаракатланиш қийин бўлган (қийин ҳолатли). *Ойниса вокзал майдони яқинида тиқилинч трамвайдан ҳаммадан кейин тушди..* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Ҳамадон шаҳри худди безовта қилинган арининг инидек гувуллайди. Кўчалар тиқилинч.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

3 Тезлик билан бажарилиши лозим бўлган; шошилинч, ошиғич. *Тиқилинч иш. ■ Борадиган жойингизга кеч қоладиган бўлдингиз-да, меники жудаям тиқилинч эмас эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

4 Бажарилиши лозим бўлган иш кўп (тиқилган), вақт эса зич. *Шукур бетоқат бўлиб, энсиз пешонасини тириштирди. Шу тиқилинч пайтда Шуқурнинг миясига бир фикр келиб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Кундузи Зиннат буви теримчиларга овқат пиширгани кетадиган вақтда, ишларим тиқилинч бўлишига қарамай, мен уйга етиб келдим.* Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси.

Тиқилинч қилмоқ Зўр бериб қистамоқ, шоширмақ, қийин-қистоққа олмоқ, ҳолжонига қўймай талаб қилмоқ. *Муниҳон тиқилинч қилмаганда, улар кўчиб кетишмасди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Юзбошига айтиб қўйинг, Ҳайдарвой, ишла, ҳа бўл, деб бизга кўп тиқилинч қилавермасин.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТИҚИЛЛАМОҚ *айн. тиқирламоқ.* *Эшик тиқиллади. ■ Энди ётмоқчи бўлиб турганида, дераза тиқиллади.* «Саодат».

ТИҚИЛМОҚ 1 **Тиқмоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Шиша оғзига пўкак тиқилган. Қопга ун тиқилди. ■ Хуржуннинг бир кўзида тугун, бир кўзида ўраб тиқилган жун қоплар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гўрға тиқилгур очофатлар, мол талашиб, сандиқни ҳам синдиришди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Лой ёки юмшоқ жойга ботиб қўзгалолмай, юролмай қолмоқ. *Машина кичик бир ариқча тиқилиб қолди. ■ Оти лойга тиқилган навкарлардан бири Тоҳир эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Арава лойларга тиқилавериб, жонимиздан тўйдирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Тор, зич жойдан ўрин олмоқ, жойлашмоқ. *Авзам уч-тўрт кун кўчада бош ургани жой тополмай.. дайдиб юргач, шаҳар четидagi кўримсизгина бир масжид қоровулининг мол боғласа турмайдиган хужрасига бориб тиқилди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Мана, ҳозир яраланган бўридек кавакка тиқилиб ўтирибди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Семизлигидан партага тиқилиб ўтирган бир киши томоқ қириб, мўйловини бураб қўйди.* С. Зуннунова, Янги директор.

4 Бирор нарса ёки кимсага ёпишмоқ; зич, тирбанд нарса ёки одамлар орасидан жой олмоқ. *Эски кир чопонни кийгач, айвонга чиқди, ўхў-ўхўлаб йўталганча, танчага тиқилди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Нурини нақ мозористонда ёлғиз қолган каби бир ваҳима босди, ранги ўчиб, кампирнинг пинжисига тиқилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшик олдига одамлар орасига тиқилиб, Бозорбой ҳам ўтирган экан..* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Кўп миқдорда ва зич, тифиз жойлашган ҳолатда бўлмоқ. *Мана, бир томондан дераза ўрнига туйнук очилган кичкина қоронғи уйда ўн-ўн беш чоғли хотин ўтирибди. Улар эски, лекин озодагина кўрпа ёпилган сандал атрофига тиқилишиб, секин-секин суҳбатлашишарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 *кўчма* Жуда кўп миқдорда бўлмоқ, мўлкўл бўлмоқ. *Магазинда хоҳлаган нарсанг тиқилиб ётибди. ■ -Тут мева қилади-ку, отажон. Қуртлар тол баргини ея қолсин, ариқ бўйида тиқилиб ётибди-ку, — деганди қизалоқ.* Й. Муқимов, Ипак толаси.

7 Томоқдан ўтмай тўхтаб қолмоқ. Унинг томоғига нон тиқилибди. ■ Сафаров.. муштининг қирраси билан унинг кекирдагига туширди. Йўғон киши чалқанча йиқилди ва сўйилган товўқдай типирчилаб, суяк тиқилган итдай хириллай бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Ўринбоев] Шунча қаттиқ гапиргани билан, худди томоғига дон тиқилган хўроздек, овози чиқмайди. А. Муҳиддин, Тўғри таъбир.

8 Бошқаларнинг гапи, суҳбати ва ш.к. га аралашмоқ, суқилмоқ. Бу ишга сен тиқилма. ■ Иккинчи навкар яқин келиб, бўйинини чўзиб тиқилди: -Сиз кимсиз? Нега таслим бўламиз? — сўради у. Ойбек, Навоий.

Жони ҳалқумига тиқилмоқ айн. **жони ҳалқумига келмоқ** қ. **жон 1**. Агар ҳар йил жасорат кўрсатамиз десак, жонимиз ҳалқумимизга тиқилиши мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Нафаси тиқилмоқ** ёки **нафаси оғзига** (ёки **бўғзига, ҳалқумига**) **тиқилмоқ** Нафас олиши оғирлашмоқ (маълум сабаб таъсирида). ..сўғларнинг ашаддий душмани бўлган Эрон шоҳи ва унинг қора ниятлари тўғрисида гапирар экан, газабдан нафаси сиқилар, кўзлари ўт сочар эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Йўқ, жоним, ёруқчина айвон тузуқ менга, уйда нафасим тиқилиб кетади. Ойбек, Улуғ йўл. Тез юриб келанларидан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Қумқишлоққа юборилган йигитлар қирилибди, — деди Бек нафаси бўғзига тиқилиб. Ҳ. Фулом, Машғал. Бектемирнинг лаблари қовжиратган, нафаси ҳалқумига тиқилган, оғир ҳансирарди. Ойбек, Куёш қораймас. **Пинжиги тиқилмоқ** Шахсий манфаат, ғаразли мақсад билан кимсага яқинлашмоқ. Ер-суви одамлар.. қийналиб қолсалар, дарров уларнинг пинжигига тиқилар ё ўртага киши қўйиб, ерни тезроқ ўз қўлига ўтказишга тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ўпкаси ҳалқумига** (ёки **оғзига**) **тиқилмоқ** қ. **ўпка**. Бутун вужудини ларзага солган титроқ пайдо бўлди. Ўпкаси ҳалқумига тиқилиб, нафаси қисилди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ТИҚИН 1 Идишларнинг оғзига тиқиб қўйиладиган қопқоқ. Пукак тиқин. Шиша тиқин. Бутилканинг тиқини. ■ Шукуржон бутун вужуди жимирлаб кетганини ҳис этиб, фляганинг тиқинини тортди, у бўш эди. О.

Ёқубов, Ота изидан. Ашуртой ака носқовоқнинг шокиладор чарм тиқинини ёпа туриб, салмоқланиб гапирди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. **тиқилинч**. Йўл жуда тиқин ва серқатнов.. ■ Больницага [касалхонага] борсангиз, ўзим элтиб қўяман, юраверинг. Трамвайда ҳозир одам тиқин бўлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Мен тиқинда ҳаво етмагандай бўғила бошлайман, деразага интиламан. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 Ичига, қобигига тиқилиб турган, шундай жойлашган. Йўлдош тиқин рюкзагини орқалади, Ойниса тугун кўтариб олди, бобо билан буви олдинга тушишди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Ҳар кўчатда ўн-ўн икки ва ундан зиёд ғоз тухумидай, ана очилай, мана очилай деб турган тиқин пахта. Ф. Фулом. Синфларда бўш парта йўқ, Мағзи тиқин анордай. Ф. Фулом.

ТИҚИНЛАМОҚ Оғзини тиқин билан бекитмоқ, оғзига тиқин тиқмоқ, тиқин билан қопқоқламоқ. Бутилкаларни тиқинламоқ.

ТИҚИНЧОҚ **Тиқин 1** с. кичр.-эркл. Чол унинг қўлидан кўзачани олиб, оғзидаги тиқинчоқни очди. С. Нуров, Оналар.

ТИҚИРЛАМОҚ «Тиқир-тиқир» овоз чиқармоқ. Хаёл суриш билан тонг отардагина энди кўзим илинган экан, кўча эшик тиқирлаб қолди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ТИҚИР-ТИҚИР тақл. с. Қаттиқ нарсага кучсизроқ уриш ёки урилиш натижасида ҳосил бўладиган қиска-қиска, кескин кучсиз овоз ҳақида. Сичқон тиқир-тиқир қилиб, ниманидир кемирмоқда. ■ Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлиши, том тунукаларининг тиқир-тиқирли ва борлиқни қамраб олган мулоийм, аммо салобатли ёмғир шовури эшитилиб турарди. П. Қодиров, Уч илди.

ТИҚИШТИРМОҚ 1 Кўп ёки катта нарсани талаб этилганидан кичик ёки тор идишга, жойга зўрлаб тиқмоқ; ниқталаб, зичлаб жойламоқ. Китобларни портфелга тиқиштирмоқ. Чўнтакка ҳар нарсани тиқиштирма. ■ -Копток уйнашнинг жудаям яхши кўраман, ёзин-қишин чўнтагимда олиб юраман, — деди Зумрад коптокни қайтадан кичкина чўнтагига тиқиштириб. Ойбек, Улуғ йўл. Маҳкам ака унга кўз қисиб қўяди, бола кулиб, лунжиги нон тиқиштиради. Р. Файзий,

Сен етим эмассан. *Тутаб ётган чала тўнгак ёнига.. шох-шаббалар тиқиштириб пуфлашдан боши оғриган Жобир ниҳоят бошини кўтарди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўча с. т. Бирор жойга, ишга, ўқишга зўрма-зўраки тиқиб қўймоқ, жойлаштирмоқ, жойламоқ. *Ишга қариндошларини тиқиштирмоқ.*

3 Нима бўлса (топса), борини кимгадир беравермоқ. *Учта бўйига етган синглиси бор. Қарамайди. Топганини хотинига тиқиштиради.* «Муштум».

4 Ёкса-ёкмаса, хоҳласа-хоҳламаса, яраса-ярамаса беравермоқ, суқавермоқ. *Болага ҳар қандай овқатни тиқиштиравермаслик керак. ■ Бу ахир расвогарчилик-ку! — деди бир куни Музаффар Мухамедов. — Бизга қандай пьесаларни тиқиштиришяпти.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек кизиман.

ТИҚМАЧОҚ 1 Ичига ниқтаб бирор нарса (мас., пахта) тиқилган; дўппайган (қоп, халта ва ш.к.). *Жаъфар ипак фабрикаси томон кетаётганда, портфели озгин бўлади, қайтаётганда, тиқмачоқ бўлиб келади.* «Муштум».

2 айн. **тиқмачоқдай.** *Усмонали ака унинг [Омонтойнинг] қуйиб қўйгандек тиқмачоқ гавдасига.. икки қулоғига етай деб турган мўйловига қаради.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *У ориққина бўлса ҳам, қўли, болдирлари тиқмачоқ..* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИҚМАЧОҚДАЙ, -дек Етилиб тўлишган; бўлиқ, семиз, лўппи. *Тиқмачоқдай биллаклариди илон бошли олтин билагузуклар ёнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшикни икки юзи қип-қизил, украинларга хос пучуқроқ, тиқмачоқдек бир жувон очди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ТИҚМОҚ 1 Бир нарсани бошқасига санчиб, суқиб киритмоқ. *Бизиз тиқмоқ. Ханжар тиқмоқ. ■ ..ерда ҳам хосият кўп.. Ерга чўпни тиқиб қуйсанг, кўкариб, қулочга сиғмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамманинг кўз олдида кўксига пичоқ тиқиб, чуқурга ташланган ака-укалар турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Эшак: -Бу қирқ йилни нима қилиб ўтказаман? — деган экан, худо: Одамлар устинга юк ортади, ўзи ҳам минади, халачўп тиқади, — дебди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Тешик, очиқ, бўш жойга киритмоқ, юбормоқ. *Бурнига бармоғини тиқмоқ. ■ Бойвачча кавакчадан чўп тиқиб, занжирни туширди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Қурбон ота самоварнинг остига сим тиқаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нимчаси чўнтагига қўл тиқиб, рўмолчасини олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ууй олдига келиб тўхтади.* Деразадан бошини тиқди. М. Мухамедов, Қахрамон изидан.

3 Ичига, орасига олмоқ (солмоқ); жойламоқ. *Қонга сомон тиқмоқ. ■ Олинг, молларни сандиғингизга, пулни чўнтагингизга тиқинг..* «Муштум». *Мирҳомидхўжа шошиб, Қамбарали аканинг қўлидан пулни олди-да, унинг қўйнига тиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қоровул иўра ва ялпизларни ўриб, сув урган жойга тиқа бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 кўча с. т. Бирор ўқиш, иш ёки лавозимга зўрма-зўраки жойлаб, ўрнаштириб қўймоқ, тиқиштирмоқ. *Комиссия таркибига яна сени тиқибдилар-да. ■ [Сухсуров:] Мени бутун уруш даврида ўқитувчиликка тиқиб қўйишди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

5 Бировни бирор иш, гап ёки даврага қўшмоқ, аралаштирмоқ, тортмоқ. *Отабек сачраб, Кумушга юз ўғирди: -Бу ўртага Зайнабни келтириб нимага тиқасиз энди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Бош тиқмоқ Хонадон, муассаса каби жойга кўриш, билиш ва ш.к. мақсадда кирмоқ, қадам босмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира, тинкаси қуриди. Қайси эшикка бош тиқса, сўрашармиш: -Савдогарми, боғи борми, уй-жойи борми?* Ойбек, Танланган асарлар. *..меҳмон икки кун ичида шаҳар раста-бозорларини айланди, саройларга бош тиқди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қизлар у кўчага бош тиқиб, бу кўчага бош тиқиб, адашиб анча юришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурнини (ёки тумшугини) тиқмоқ* Бирор иш, гап-сўз ва ш.к. га аралашмоқ, суқилмоқ. *Нега Нури эркаклар ишига бурнини тиқади? Хизматкор керак бўлса, эри топсин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сен менинг ишимга тумшугингни тиқма!* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *У, элликбоши бўлгани учун, маракаларга бурнини тиқади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гўрга тиқмоқ** Ўлдирмоқ. *Биз.. фашистларни гўрга тиқамиз.* Ойдин, Ҳи-

коялар. **Икки бармоғини (ёки қўлини) бурнига тикиб қолмоқ қ. бармоқ 1, бурун 1.** *Бизнинг шартимиз шуки, сув чиқарилиб, қақир ерларга жон киритилганда, ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тикиб қолмасин!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Икки оёғини бир этикка тикмоқ** Айтганини бажаришни талаб қилмоқ, шу талабда ўжарлик билан туриб олмоқ. *-Ё бино тон, ё бизнинг жавобимизни бер, — деб икки оёқларини бир этикка тикиб туриб олишди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. **Икки қўлни (ёки беш панжани) оғзига тикмоқ айн. беш қўлни оғзига урмоқ қ. беш. Терисига сомон тикмоқ қ. тери.** *Яхшиямки, бояги гапларингизни ўғлим эшитмади, йўқса, терингизга сомон тикқан бўлар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТИҚ-ТИҚ **Тиқ** с. тақр. Ёнғоқли боғ эшигин [Олимжон] чақирди тиқ-тиқ уриб. Барваста буйли киши чиқди: «Ким?» деб ҳол сўриб. Қ. Муҳаммадий.

ТИФ [ф. تیغ — қилич, ханжар; тикан, тиканак; нур] **1** Қилич, ханжар, пичоқ, найза каби совуқ қуроолларнинг умумий номи. *Тиғ яраси тузалар, тил яраси тузалмас.* Мақол. **■ Аммо тиғ тегиб, қўл ёки оёғи узилганлар оҳ-воҳ уриб, мадад кутиб ётарди.** Мирмуҳсин, Меъмор. *Эрназар жаллод, Шералини сиёсат билан йиқитди ва нўлат тиғини қинидан тортди.* «Эрали ва Шерали».

2 Кесувчи асбоб, қурол-яроғ ва ш.к. нинг кескир қирраси, дами; турли машина, механизм ва ш.к. нинг кескич қисми. *Болтанинг тиғи. Қиличнинг тиғи. ■ Кетмон тиғини қайирадиган тош-метин эски нахсаларни қизлар неча чақирим ердан ташиб келиб, далага тўкишди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қайнарнинг буйдор ўтлари косилкаларнинг беомон тиғлари зарбидан юзтубан йиқиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ништар, найза каби асбобларнинг ўткир учи, найза.

Тиғ тегизмоқ (ёки урмоқ) 1) бирор асбоб, қурол билан кесмоқ. *Тена шохга асло тиғ тегиза кўрманглар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

4 с. т. Ствол, мил. *Қўш тиғ милтиқ. ■ Вагондан энг кейин тушган ва милтиғини тилагани ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб келаётган Аҳмаджон..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 кўчма Умуман, тиғ, найза каби таъсир ўтказувчи нарса, куч. *Зулм тиғи. Жабр тиғи.*

■ Илму фан тиғи бирлан жаҳл бағрини қон қил. Ҳамза. *«Уччига чиққан маъмуриятчи» деган сарлавҳа остидаги мақоланинг ўтқир тиғи Ойқизга қаратилган бўлса ҳам..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Тиғ кўтармоқ Қурол-яроғ билан уруш-жангга хезланмоқ, жангга кирмоқ, жанг қилмоқ. *Тақсир, узр, фуқарочилик, адолатсизликка қарши яна тиғ кўтаришга тўғри келди.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Тиғ урмоқ (ёки тортмоқ) Тиғ-яроғ билан зарб бермоқ. *Тиғ уриб яраламоқ. ■ Қайси фарзанд отасига тиғ тортар.* «Рустамхон». (Дами)

тиғдан ўтказмоқ Ёппасига тиғ-яроғ билан ўлдирмоқ. *Подшоҳ: — Ҳеч ким менга шу сирни ошкор қилмаса, шаҳар халқини дами тиғдан ўтказиб, тупроқ билан баробар қиламан, — дебди.* «Эртақлар». *Яқинда Али уйқудан турсади, зулфиқорини кўтариб, диндан чиққан..*

бандаларни тиғдан ўтказди, дедилар. С. Аҳмад, Ҳукм. **Қуёш (ёки кун, саратон) тиғи 1)** қуёш нури, шуъласи, ёғдуси. *Кун тиғида ёниб-ўчиб Қўринади кетмонлар.* Т. Тўла; **2)** қуёш ҳарорати. *Кунларнинг бирида, саратоннинг тиғида боғбоннинг этлари увушибди, томоғи қуришибди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

Қуёш (ёки кун, тонг) тиғ урди (ёки тортди, ёйди, ёрди) Қуёш чиқди, қуёш нур, шуъла таратди, ёғду сочди. *Кун тиғ уриб қолган эди.*

Урталик аллақачон ёришган. Ф. Фулом, Шум бола. *Кун тиғ тортди, дарёнинг у томонидаги адирларнинг сирти тўқ яшил, жилғалари қора тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. *Шарқ осмонининг тепасида тонг тиғ ура бошлаган бўлса ҳам, деворлар, дарахтлар ичига кўмилган шаҳар ҳали анча қоронғи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чошгоҳ маҳалида қуёш булутлар орасидан тиғ ёриб чиқди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Қўлга тиғ олмоқ айн. тиғ кўтармоқ.**

Урушини бошлаган мен эмас, сенсан, энди жазосини тортасан ўзинг, Қўлга тиғ олишга мажбур этган сен. Энди шу тиғ билан уйилар кўзинг. Уйғун.

ТИҒА [ф. تیغە — тиғга ўхшаш нарса; қилич ёки пичоқ дами; тоғ чўққиси] **1** эск. айн. **зенит 1.** *Кун тиғага келганда, уйга қайтдик. ■ Кун тиғада, жазирама, чанг.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 с. т. Қуёш ҳарорати; қуёш нури кўп ёғилиб, қиздириб турган жой. *Офтоб тиғасида ётмоқ. Кун тиғасида терлаб-пишиб ишламоқ.*

ТИҒДОР [ф. تیغدار – тигли, тиғи бор; тиг эгаси] 1 Кесадиған, тигли. *Бир газли тигдор пичоғини қайраб турған қассоб, дадаси етаклаб келтирган қўйнинг калласини шартта кесиб, ўштинини бошқа, суюғини бошқа қилиб қўйған эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 кўчма Ўткир, аччиқ. *Тигдор тил. Тигдор гап.*

ТИҒИЗ 1 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; оралниги қисқа; зич, қалин. *Тиғиз дарахтлар. Залда одам тиғиз. Тиғиз ўтқазилган кўчатлар.* ■ *Энди улар анча зич-тиғиз қаторлар билан илгариларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тутқун сасни тополмадим Тиғиз ўрмонларда ҳам.* М. Шайхзода. *Мажнунтол барларини орасидан сирқиб тушаётган ёмғир томчиларини қизнинг пайваста қошларига, тиғиз киприklarига теккан.* П. Қодиров, Юлдузли тунарлар.

2 Муайян иш (ишлар) учун вақтнинг камлиги, қисқалиги; зич. *Кузакдаги баракали хирмон шу тиғиз кунлардаги ишнинг унуми ва сифатига боғлиқ.* ■ *-Вақт тиғиз. Ҳали билет ҳам олганим йўқ, — деди Маҳмуд.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Агар меҳмоннинг вақти тиғиз бўлса, ҳар бир уйдан бир нарса олиб чиқилиб, дастурхонга қўйиб чиқилади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

3 Бажарилиши лозим бўлган ишлар кўп ва у тез суратда, узлуксиз бажарилиши лозим бўлган ҳолат; шошилиш, ошиғич, қис-таланг. *Анҳорда икки обжувоз ва икки тегирмон ишлаб туради.. Шунга қарамай, иш тиғиз.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИҒИЗЛАШМОҚ Тиғиз ҳолатли бўлмоқ (қ. **тиғиз**). *Ораси тиғизлашди. Вақти тиғизлашди. Ишим тиғизлашди.* ■ *Йиғим-терим бошланиб, йўлларда қатнов янада тиғизлашиб қолди.* Газетадан.

ТИҒИЗЛИК Тиғиз ҳолатдалик. Экиннинг тиғизлиги. Аҳолининг тиғизлиги. *Вақт тиғизлик қилди. Иш тиғизлигидан театрга боролмадим.* ■ [Нури Йўлчиға:] *Ҳали шошманг, деганимга кунасиз ахир, — деди-да, вақтнинг тиғизлигидан хавфланиб, дерзани оҳиста ёнди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Далада ишнинг тиғизлигини баҳона қилиб,*

бувисини икки-уч кунда сайр қилдирадиган бўлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТИҒЛАМОҚ кт. Тиг урмоқ, кесмоқ.

Бағрини (ёки кўксини, юрагини) тигламоқ Руҳий ёки маънавий азоб бериб, эзиб, юрагини доғламоқ, яраламоқ. *Бу ўйлар кичик Умидни азоблар, бағрини тигларди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ғам ханжари билан кўксин тиглади.* Ғайратий. *Сени дея кўп йиғладим, Юракларимни тигладим.* «Нигор ва Замон».

ТИҒЛИ 1 Кесувчи ёки найзали асбоб билан қуролланган, тиғи бор; тигдор. *Тиғли киши. Тиғли машина.*

2 Кескир қирраси, найзаси, дами бўлган. *Икки тиғли ханжар.* ■ *Олдинда — қўлларида биттадан калтакча, белларида ингичка тиғли дудама пичоқлар осилган икки киши юрмоқда эди.* Булар жаллод эдилар. С. Айний, Қуллар.

3 кўчма Тигдор, кесадиған, санчиладиган.. *Тиғли тил. Тиғли гап.* ■ *Бу сўзлар анча тиғли бўлса ҳам, Гулсум холага оғир ботмади.* «Қахрамоннома».

ТО [ф. تا — =гача, қадар, =гунча] Гапдаги ўрин, пайт ва ш.к. маънони таъкидлайди, таъкидлаш, кучайтириш учун хизмат қилади. *Тонг отгандан то кун ботгунча ишладим. Тошкентдан то Қаршигача ухламадим. Етти ёшдан то етмиш ёшгача..* ■ *Кўзойнакни тақиб, эрталабдан то шомгача, баъзи вақт кечалари ҳам ўқиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пастдан то чўққиларигача митти-митти чуқурчалар, тоқчалар қопланиб ётибди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Раҳим Саидов то бир қарорга келгунча, Саид ака масалани ҳал қилди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ҳар кун тонг қоронғисидан ишга тушиб, то пешин намозига қадар ҳеч қаёққа кўзгалмайдиган «бачканадўз» бу кун қиём бўлмасданоқ дўконхонадан чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОАБАД [ф. + ا. توابد — абдийликкача, доимий] қ. **абдий**. *Ўша кунлар унутилмас, Қолур тоабад.* Р. Бобожон. *Маърифату ободлик чироғини ёққан киши тоабад ўлим билмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОАТ [а. طاعت — итоат қилиш, бўйсунуш; итоаткорлик] 1 дин. Худоба сифиниш, ибодат. *Бир соат тафаккур бир йиллик тоатдан афзал.* Ойбек, Навоий.

Тоат қилмоқ Худого сиғинмоқ. *Менимча, олтмиш йил қуруқ тоат, ибодай қилгандан кўра, бир соат одил бўлмоқ савоблироқдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТОАТ-ИБОДАТ [тоат + ибодат] 1 дин. Узлуксиз тоат ва ибодат; тоат ва ибодатлар. *Кўкча маҳалласидаги «кулбайи вайронаси»да тоат-ибодатга муккасидан кетган эмиш.* Х. Фулом, Машғал. *Қолган умримни бир чеккада узлатда худойи таолога сиғиниб, тоат-ибодатда ўтказмоқчиман.* Мирмуҳсин, Меймор.

2 кўчма с. т. Кишининг бирор мақсад билан қилган бутун ҳаракати, уринишлари. *Ойи! Шу дорини топмасам, бутун қилган тоат-ибодатларим бекорга куйиб кетади!* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОБ [ф. تاب — куч-қувват, чидам, дармон; иссиқлик; ёниш, ёгду; дард, азоб] 1 Киши организмнинг ҳолати; соғлиқ. *Тобим яхши. Тоби дуруст эмас.* ■ -*Ота, тобингиз жойидами?* — *деб сўради йигит таишишланиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тоби айнимоқ (ёки қочмоқ) ёхуд **тоби келишмаслик** Соғлиғи салбий томонга ўзгармоқ, соғлиғи ёмонлашмоқ. *Шу кунда сал тобим айниб юрибди. Ўлиб-негиб қолсам..* С. Аҳмад, Уфқ. *Жиндай тобим келишмай қолди..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Ўриқлар данак қотирганда тобим қочиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби. **Тоби йўқ** Соғлиғи дуруст эмас; касал, бетоб. *Бунинг олдида кетолмай қолдим, ота, тоби йўқ.* А. Мухтор, Чинор.

2 Мейёрига етиш, етилиш (етилганлик) даражаси, ҳолати. -*Ернинг тоби бундан ортиқ бўлмайди, — деди у синовчан назар билан ёнидагиларга қараб.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳосил мўл, тобида силос қилмасак, шираси камайиб, бурди кетади.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Сайислар билади отнинг тобини.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

Тобига етмоқ (ёки келмоқ) Фойдаланиш, ишлатиш учун тайёр ҳолга етмоқ (келмоқ); етилмоқ. *Кечагина пахталари бодроқдай очилиб ётган далалар шудгордан кейин қор остида бўрсиллаб ётибди, тобига етаяпти.* Газетадан. *Сўфининг танларига бирдан ўт туташгандай бўлди. Бутун вужуди қизиган танурдай [тандирдай] тобига келган эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Балиқ шўрва келди*

тобига чоғи, Дастурхонга чўкди овчилар шу чоқ. М. Икром, Балиқ овиди.

3 кўчма Хоҳиш-истак, майл, рағбат. *Ишга тобинг борми, жиян?* Ойбек, Танланган асарлар. *На ўқишга, на юмушга тоби йўқ, таъби нозик..* «Гулдаста».

4 Чидам, тоқат. *Тоб бермоқ.* ■ *Отангга берма азоб, Азобга қолмаган тоб.* Х. Олимжон.

Тоб бермоқ Туриш бермоқ; чидамоқ. *Низомиддинов унинг ўтли қарашига тоб беролмай, аста-аста юриб, дарвозадан чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тоби йўқ** Чидамайди. *Лаънатининг хотин олишга ихлоси баланд-у, катта чиқимга тоби йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Тафт, дам. *Қорамтир, қўнғир, пушти булут карвонлари гўё қизил шуъла тобидан шарққа шошилиб қочар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тоб бермоқ Тафтига (дамига) тутмоқ; тобламоқ (тобланмоқ). *Мана, кўз ўнгимизда қуёшнинг ҳаётбахш тафтига тоб бериб, кенг пичанзор водий ястаниб ётибди.* Газетадан.

6 шв. Худди, нақ. *Сен опанг Жумагулнинг тоб ўзисан, лекин бир озгина фарқинг бор, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Тоб ташламоқ 1) айниб, қинғир-қийишиқ, эгри-бурги бўлиб қолмоқ (асосан хўл ёғоч, эшик, ром ва ш.к. ҳақида). *Эшик тоб ташлабди.* ■ *Дангаса меҳнат учун бермайди тоб, Офтобда хўл ёғоч ташлайди тоб.* Ҳабибий. *Икки зинадан кўтарилди. Тоб ташлаб, тахталарининг ораси очилиб қолган юпқа эшикка рўпара бўлди.* С. Нуров, Нарвон; 2) кўчма айниб, лоқайд, суст бўлиб қолмоқ; путурдан кетмоқ. *Келдиёров уларни гап билан узиб олди: -От-улов баҳона, ўзларинг тоб ташлаб қолгансизлар.* «Муштум». *Чол ҳали-бери тоб ташламасди. Кенжамиз аварияда нобуд бўлгандан сўнг синиб қолдилар.* Н. Қобил. **Тобга олмоқ** Тобига келтириш ҳаракатини қилмоқ; тобламоқ. *Шуйтиб қис-таб йўл тортди, Тобга олиб Ғиротди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Шу тобда Ҳозирнинг ўзида, шу вақтда. Лекин шу тобда қизнинг бағрини бир нарса қаттиқ ўртади ва у ўкириб йиғлаб юборди.* «Ёшлик»

ТОБАКАЙ [ф. تابه‌كاي — қайси пайтгача; токайгача] кт. кам қўлл. Токай, қачонгача. *Ўлдирур ҳижронларингиз тобакай, Борму охир ҳеч асло меҳрингиз. Муқимий. Тобакай масҳара бўламыз, Тобакай хотинлар қирғини?!* Т. Ғўла.

ТОБЕ [а. تابع — кимсага эргашувчи; қарам, бўйсунувчи; бировга қарашли] 1 Ҳоким қўл остидаги, унинг ҳукмида бўлган; қарам. *Тобе мустамлакалар.* ■ Қиличин бўйнига солиб, Шакарбекка тобе бўлди. «Ширин билан Шакар». ..укалари Суюргатмиш мирзо билан Муҳаммад Жўқийларни келгусида тўзига тобе Мовароуннахр ҳокимлари этиб тайинлашни кўзларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Лавозим, мавқе ва ш.к. жиҳатдан куйида бўлган, бўйсунувчи. *Кейин секин-аста даражаси юқори кимсалар билан гаплашиб, тобе кишиларга қарамайди.*.. Мирмуҳсин, Умид. *Жавлонбек юраги ҳапқириб, сескангандек бўлди, бироқ бу ерда сир бой бериш ўзига тобе одамларни ҳам қўлдан бериш билан баробар эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 Шарт-шароит ёки муҳит жиҳатидан бўйсунган, боғлиқ, алоқадор. *Бу оилада ейиш-ичиш белгили тартиб ҳам режага тобе эса-да, ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тобе қилмоқ (ёки **этмоқ**) Бўйсундириб, ўз ҳукми остига олмоқ; бўйсундирмоқ. *Комилнинг зийрак зеҳнида чақнаб қоладиган ақл учқунлари.. уни ҳайратда қолдирар, натижада шу ёш йигит уни ўз иродасига тобе қилиб кўяр эди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Амирак Аҳмадни йўқотиб, ўрнига ўз ўғилларидан бирини қўймоқ, Фарғона вилоятини тобе этмоқ Шохрух салтанати мавқеини кўтаришида ғоят муҳим масала эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОБЕЛИК Тобе ҳолатдалик; қарамлик. *Иқтисодий тобелик.* ■ *Хонзодаларни ҳар кўринган кимса мазахлаб юрса, қора халқда тобелик, икром, андеша қолурму?* С. Сиёев, Аваз.

ТОБЛАМОҚ I 1 Тафтига, алангасига тутмоқ, қиздирмоқ. *Чўпон ота.. пахмоқ соқолларини силаб, бағрини офтобга тоблаб, тоғ бағрига ёнбошлади.* Ойдин, Фарҳодлар. *Зокир Уринович печга қўлларини тоблаб, бир оз иситгач.. жавон ёнига борди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 махс. Махсус қурилмада қиздириш ва б. йўллар билан ишлов бериш орқали етилтирмоқ, тобига келтирмоқ. *Темирдан уранни қилоламит фарқ, Пўлат тобламоққа ўз кўрамит бор.* Р. Бобожон.

3 кўчма Чидам-бардошли қилиб етиштирмоқ; чиниқтирмоқ. *Мамажон-ку пиши-*

ган, ҳаёт обдан тоблаган уни. С. Нуров, Нарвон. *Кураш оловида тобладик ўзни, Тарих жилдларида шўхратимиз бор.* Р. Бобожон.

ТОБЛАМОҚ II 1 Пишитмоқ, эшмоқ, чийрамоқ. *Инни тобламоқ.*

2 Чиройли, кўркам қилиб ўрмоқ (соч ҳақида). *Тоблаб зулфин ўрган борми? Ёрман суҳбат қурган борми? Ёки бирга юрган борми? «Равшан».*

ТОБОН [ф. تابان — ёруғ, порлоқ, ялтироқ] (биринчи о — чўзиқ) кт. Ёрқин нурли, порлоқ. *Ул кун, эжонон, юзни тобон айладинг, Абр ичинда ойни пинҳон айладинг.* Муқимий.

Моҳи тобон қ. моҳ. Хуршиди тобон қ. хуршид.

ТОБОРА рвш. Вақт ўтган сари, борган сари. *Шаҳримиз тобора ободонлашмоқда. Нархлар тобора пасаймоқда.* ■ *Чирчиқ тоғларидаги қорлар эриб, дарё суви тобора кўпая борди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Унинг вужудини қамраб олган ўт аста-секин пасайиб, кўнгли тобора совий бошлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ТОБОҚ шв. қ. **ТОВОҚ.** *Палов сузилиб, учовара бир тобоқ бўлди.* Т. Мурод, *От кишнаган оқшом. Азизим, деб олиб келди Лаъли тобоқда ошини.* «Гулшанбоғ».

ТОБ-ТОҚАТ, тобу тоқат [тоб + тоқат] Сабр-тоқат, чидам, бардош. *Кутушига сира тоб-тоқат қолмади.* ■ *Отаси қул, онаси чўри бўлиб ўтгани етар.. боламизнинг қул бўлишига тоб-тоқатим йўқ.* Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда.

ТОБУЛФИ, тўбилғи Раъногулдошларга мансуб, тоғли ерларда, жарликларда учрайдиган бута ўсимлик. *Уйда ўтин йўқ эди. Онам икковимиз тоғдан тўбилғи чопиб келгани бордик.* С. Муродбеков, Ёвшан иси.

ТОБУТ [а. تابوت — сандиқ, кути; тобут; қабр] Дафн маросимида ўликни солиб, мазорга елкама-елка кўтариб бориладиган тўрт дастали мослама. *Ўликни тобутга солмоқ.* ■ *Жасад ювилиб, кафанлангандан кейин, пешинга яқин тобутни кўчага олиб чиқдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зум ўтмай одамлар тўдаси тобутни лопиллатиб, кўча томонга йўл олди. Ёдгор бир вақтлар тобут кўтариш савоб, деган гапни эшитган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

Тобутим кўрсин Ўлганимда кўрай, асло кўрмай. *Мен бошқани севмайман. Тобутим*

кўрсин ўша Бозоровни! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОБУТКАШ [а. + ф. تابوتكاش – тобут кўтарувчи] I Тобут кўтарувчиларнинг ҳар бири. *Бирдан тобуткашлар ҳаракатга тушиб қолишганда, хотин-халаж уввос тортиб йиғлай бошлаган эди..* Й. Шамшаров, Тошқин.

2 *кўчма* Яхши-ёмон кунларда бир-бирига ҳамдам, ҳамдарад бўлувчи бир ерли кишилар. *Йўқ, қизим, ўйлаб гапиринг. Ман, қари одам, беш кунлигим борми, йўқми, бошқа шаҳарда мусофир бўлиб юраманми? Ахир менинг тобуткашларим бунда.* Мирмуҳсин, Умид. -*Жамоат, – кекса бой.. салмоқли равишда гапира бошлади, – алҳамдулилло, ҳаммамиз мусулмонмиз.. бир маҳалладамиз, тобуткашмиз..* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОБУТСОЗ [а. + ф. تابوتساز – тобут ясовчи] Тобут ясовчи уста; тобутчи.

ТОБУТХОНА [тобут + хона] Масжид хузуридаги тобут сақланадиган жой. *Мактабхона ва тобутхона деб аталадиган, бир-бирига ўхшаш бу икки хунук бино ва бу ердан эшитилаётган шовқин Элмуроднинг вужудида кўп ёқимсиз таъсир қолдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОВА [ф. تابه / تاوه – това; кастрюлька] Қовурма овқат пишириш, кўрга кўмиб таом тайёрлаш учун ишлатиладиган, гир атрофи қайрилган ясси металл идиш. *Чўян печка устидаги каттагина товада қовурдоқ вижиллаб пишар эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Ота чой дамлади, кўрга кўмиб қўйилган товадан иссиқ нон олди.* А. Мираҳмедов, Кўйлар кўзилади.

ТОВАР I *иқт.* Талаб, эҳтиёжни таъминловчи барча нарса, маҳсулот; сотувчилар ва харидорлар ўртасида олди-сотди, бозор муносабатлари объекти. *Товар айирбошлаш. Товар биржаси.* ■ *Аммо хотиржам бўлинг, мен сизни товарлардан сиқмайман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *эск.* Матонинг ипақдан тўқиладиган, таги билан гулининг ранги бир хил, ялтироқ бир тури. *Оқ товардан кўйлагим Кўк тиканлар илмасин.* «Кўшиқлар». *Шаҳзоданинг кўйлагини йиртиб ташлади, товар пешматини бир томонга иргитди-да.. бир қўли билан кўксига чанг солди..* К. Яшин, Ҳамза.

ТОВАРШУНОС Товаршунослик бўйича мутахассис.

ТОВАРШУНОСЛИК Савдо объекти бўлмиш товарлар, уларнинг навлари, хусусиятлари, сифатлари, истеъмолий аҳамияти ҳақидаги билимлар соҳаси ва уларни эгаллаган кишининг касби. *Олимлар Ҳожинова ёқлаган диссертацияда тўқимачилик товаршунослигини.. бойтадиган янги маълумотлар борлигини таъкидладилар.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ТОВБА қ. тавба. -*Ҳозир граммофонда қизиқчилик қилаётинти, – деди Ёрмат. Йўлчи «товба», деб ўрнидан турди. Ойбек, Танланган асарлар. Турсун хола, ё товба, деб юзини учирди.* С. Зунунова, Гулхан.

ТОВВА I с. т. Тавба; пушаймон. *Товва қилмоқ.*

ТОВВА II Ошиқнинг олчига қарамақарши силлиқ томони.

Ошиғи товва Иши юришмаган, иши пачава. *Нега менинг ошиғим товва-ю, уники олчи? Унинг мендан нимаси ортиқ?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОВКАР қ. тавкар. *Буди-шудини ютказган нимдош қиморбозлар товкардан чиқиб.. қон талашган кўзларини ерга тикканча оғир хаёлга ботган эди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТОВЛАМАЧИ Кишиларни товлаб, лақиллатиб, кўрқитиб кун кўрувчи; фирибгар. [Сидиқ:] *Муҳаббат севгини, ор-номусни товламачи бир савдогарга сотди, виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Китоб ниҳоятда қизик, товламачи Далла деган бир хотиннинг қилмишлари ҳикоя қилинар эди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.

ТОВЛАМАЧИЛИК Алдаш, лақиллатиш, кўрқитиш йўли билан кишининг молмулки, пулини олиб кўйиш, ундан фойдаланиш; фирибгарлик. *Товламачилик қилмоқ.* ■ *-Аҳволингизни билмас эканман, – деди товламачилик санъатини ишга солиб.* «Муштум».

ТОВЛАМОҚ I с. т. айн. тобламоқ I I. *Кўлини ўтга товламоқ.* ■ *Қишлоқ халқининг кўпчилиги далада эди. Гузарда ун беш-ийгирма чоғли – ўзини офтобга товлаб ётган ишёқмасларгина бор эди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Элмурод титраб-қақшаб, уларнинг олдига борди-да, музлаган қўлларини ўтга товлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Меҳрини товламоқ Меҳрини уйғотмоқ. *Василахоннинг қоп-қора чарос кўзлари, камон қошлари Хадича холанинг меҳрини товлаб юборди. Т. Алимов, Совға. Ҳар куни бир ёқимтой қилиқ чиқариб, меҳрингни товлайди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

2 айн. товламоқ I 2. *Кулаланинг қўлидан фақат чархлаш, теша товлаш келади. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар.*

Бош товламоқ айн. бош тўлғамоқ, бош тортмоқ 2 қ. бош. *Узоқламай Нормухаммад қушбеги Қўқондан бош товлаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Борди-ю, дарҳақиқат, сен ўйламаган экансан, озгина чой-чақани аямасанг, Азроил ҳам справка беришдан бош товламайди.. С. Абдулла, Соялар. Бўйин товламоқ қ. бўйин. ..ташқилий ишларнинг Мирзага топширилиши унга жуда ёқиб тушган, уларнинг биронтасидан ҳам бўйин товламаган эди. О. Ёқубов, Мирзатерак.*

ТОВЛАМОҚ II Эшмоқ, ўрамоқ; бурамоқ, тўғриламоқ. *Оталаримизнинг кўпчилиги майда косиблар.. мешкоб, арқон товлайдиган.. бўлганликлари учун уларнинг ёнига тушиши бизга тўғри келмас эди. Ф. Фулом, Шум бола. Олдимдан бир қизча чиқди Зулфини товлаб. «Бойчечак». Очиқдов шайтидан қайтгандай мўйловини товлаб, мийиғида кулди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.*

ТОВЛАМОҚ III Алдаб, лақиллатиб, кўрқитиб, бирор нарчасини ёки пулини олмоқ, юлмоқ, анойи қилмоқ, фириб бермоқ. *Лақмаларни товламоқ. ■ Сен меҳнат қилмас экансан, демак, бошқалар ҳисобига яшяпсан, жамиятнинг товляпсан. Газетадан.*

ТОВЛАНМОҚ I Муайян бир тусда жилваланмоқ; ярқирамоқ. *Жавҳар кўчага чиққан маҳал қор тинган, ҳамма ёқ кумушдай товланиб, тун қоронғисини оппоқ ёритиб турарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ёқутдек товланаётган тоифи узум уюлган тоғора орқасида.. Даврон тоға мўйлов силаб турарди. Н. Аминов, Суварак. ..оч ҳаворанг товланиб турган ложувард парчаларига [қўзини] тикди. С. Кароматов, Олтин кум.*

2 Турли ранг, оҳанг билан аксланмоқ, ифодаланмоқ. *Қиз бошига товус пари каби ранг-баранг товланадиган шойи паранжи ёпиниб, юзига докадан парда ташлаб юраркан. С. Айний, Эсдалиқлар. Кампир билан етти бола, ўн олти неварани катта қил-*

ганмиз, биронтасини чертган эмасман, ўғлим, — деди товуши товланиб чол. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 *кўчма Гап-сўзи, хатти-ҳаракати билан турли қиёфага кирмоқ. -Бўлганим шу, мен сизга ўхшаб товланишни билмайман. -Ие, товланиш сиздан бери келмасин. Уйғун, Хуррият. Аваз буқаламунга ўхшаб товланувчи бу муллаваччани жини суймаса-да, дўқондан нари қувмас эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Нима қилардингиз ҳалидан бери минг хил товланиб. А. Мухтор, Чинор.*

Меҳри товланмоқ Меҳри уйғонмоқ, кўзгалмоқ. *Пошиа холанинг меҳри товланиб кетди: -Вой, онанг айлансин! Рангини шунчалик олдириб қўйибди-я, болам бечора. Д. Нурий, Осмон устун. Зубайданинг Шаҳзода-яна меҳри товланиб, кўксига бошини қўйди. К. Яшин, Ҳамза.*

ТОВОН I I Оёқ кафтининг орқа қисми. *Юмшоқ тупроққа қадам қўйганинда, товонинг ҳузур қилади. ■ Калишда терлаб, товонлари қорайиб кетган оёқларини сувга тиқиб шалолатди, жони роҳатланди. «Ёшлик».*

2 Оёқ кийимининг шу жойга тўғри келадиган қисми. *Товони тешик маҳси. Товони қора пайпоқ. ■ Авазнинг ҳам товони тешилаёзди, ковушининг бутуни қолмади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ТОВОН II [ф. تاون – жарима, пеня, ҳақ тўлаш] **I** Келтирилган зарарни қоплаш учун тўланадиган ёки олинадиган ҳақ. *Товон олмоқ. Товон тўламоқ. ■ Келган балою қазо ўшанга урсин. Товон тўлаб, нафсониятимниям ерга урманг. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

2 Ж.к. даги сўз билан қўлланиб, бирор нарса, иш-ҳаракатнинг шу келишиқдаги сўз билдирган шахс зиммасида эканлигини билдиради. *Рўзғорнинг икир-чиқир ишлари қизи Зухрага товон. А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.*

Тирик (ёки куруқ) товон Бутун эҳтиёж, туриш-турмуши кимсанинг зиммасида бўлган шахс. *Мен колхозингга тирик товон бўлишни истамайман. О. Ёқубов, Диёнат. Қийнаб қўяман, деб ўйламаган эдим. Мен сизга тирик товон бўлдим. Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. Нима иш келаркан унинг қўлидан. Куруқ товон-ку! С. Зуннунова, Гулхан. Товон тўлаш ҳуқ. Фуқаронинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган моддий зиённи ёхуд унинг ўзига етказилган маънавий*

зарарнинг ўрнини қоплаш. **Товонига қолмоқ** Юз берган зарар ёки ҳодиса учун товон тўловчи, жавобгар бўлиб қолмоқ. *Велосипедга эҳтиёт бўл, бузиб қўйсанг, товонига қоласан.* ■ *..бас қилайлик, бирор кор-ҳол бўлиб, тагин товонига ҳам қолиб ўтирмайлик.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Ишқилиб, янгамнинг юраги яхшими? Яна товонларига қолиб ўтирмайлик.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТОВОНБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган балиқларнинг бир тури.

ТОВОР қ. **товар** 2.

ТОВОҚ 1 Юзи ёйиқ, бир оз ялпоқ, коса шаклидаги чуқурроқ идиш (турли ўлчамда сопол, чинни, металл, баъзан мрамардан тайёрланади). *Сопол товоқ. Чинни товоқ. Ту누ка товоқ.* ■ *Комил товоқларда қаймоқ, ликопларда узум кўтариб кирди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Буви, юзини сузиб турган сутли товоқни ерга қўйиб, «нима деясан?» дегандай Муродга қарадилар.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

Норин товоқ Норин сузиладиган катта коса ёки товоқ. *Отабек шошиб тоқчадан хитойи норин товоқни олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 шв. Лаган. [Ваҳоб] *Бир товоқ хушбўй паловни келтириб, олдимизга қўйди.* М. Мухамедов, Қахрамон изидан.

3 с.т. Пластинка (патефон, радиола пластинкаси). *Эрталаб ҳосилотнинг хотини патефон товоғини сўраб чиқибди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТОВОҚДОШ кам қўлл. айн. **ҳамтовоқ**. -Биз.. — деди отам, — ишнинг боришидан оқибати нима бўлишини сездик: агар товоқдошларимизга қарасак, ўшанча турли-туман лаззатли таомлар олдидан оч қорин билан шаҳарга қайтишимизни билдик. С. Айний, Эсдаликлар.

ТОВСИЛМОҚ 1 айн. **товсилмоқ**. *Талон-тороғ, бости-бостилар товсилаб, Самарқанд ёнида Бухоро ҳам бир қадар осойишта тургани туфайли йшлар тез кечатгандай туюлар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОВСИЛМОҚ II шв. Иккиланмоқ, нима қиларини билмай турмоқ; тортинмоқ. -*Ке, ошна, — дея, товсилаб турган Санокулни ичкарига ундади.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ТОВСИЛМОҚ Сийраклашиб, камайиб қолмоқ, тортилмоқ; босилмоқ. *Умматали*

кўчага чиққанда, тун соат ўн бир бўлиб қолган, одамлар ҳаракати анча товсилган эди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Терим сурони товсилиб, сал нафасни ростлаганларидан кейин, Қодиржон: «Энди хотиним билан маслаҳатлашишга фурсат етди», деб билди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

Оёғи товсилмоқ Одамлар келди-кетди, йўлдаги ҳаракати сийраклашмоқ, камаймоқ. *Оқшом, одамлар оёғи товсилган, эшикни ичидан танбалаб, девор ошиб, кўчага чиқдим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТОВУС [а. طاووس — товус] Қирғовулар оиласига мансуб, ранг-баранг патли, эркакларининг думи елпигич шакли чиройли қуш. *Товус каби айлаб хиромон, Рақсга тушиди бир гўзал жонон.* Э. Воҳидов.

ТОВУТ с.т. Тобут.

ТОВУТКАШ с.т. Тобуткаш.

ТОВУШ 1 Гапириш, куйлаш, қичқириш, йиғлаш ва ш.к. вақтида юзага келадиган ва эшитиш аъзолари қабул қилиб оладиган ҳодиса; овоз, садо, сас. *Мунгли товуш. Йиғи товуши. Шамоли кун қичқирма, товушинг зое кетади.* Мақол. ■ *Қорайган том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади. Мачит томондан сўниқ азон товуши эшитилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек товуш эгасини таниди. Бу мажнун Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Бемор Бакиров, укол!» деган товушдан уйғониб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *«Қани, ҳо, ишгилар! Ишга! Ишга, азаматлар!» деган товуш эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Олимхон ака, — деди ялинган товуш билан Танти, — Салим ўз دادаси билан ҳазиллашмоқчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бор товуш(и) билан ёки товуши борича, товушини баралла қўйиб Овози борича, энг қаттиқ, баланд овози билан. *Бор товуши билан қичқирмоқ.* ■ *Мутал товушини баралла қўйиб сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Товуш бермоқ** Товуш чиқариб, ўзини, борлигини билдирмоқ. *Мен бошда индамай биқиниб турдим, кейин товуш бердим.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. **Товуш чиқармоқ** 1) овозини эшиттириб гапирмоқ (ўқимоқ ва ш.к.) *Хатни товуш чиқариб ўқимоқ.* ■ *Чол ўтирган ерида товуш чиқарди: -Ўртоқ Нурматовнинг ўзлари айтсинлар!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ; 2) индамоқ,

бирор нарса демоқ, гапирмоқ. Саид Жалол-хон товуш чиқармай, унинг ёнига бориб ўтирди. А. Қаҳҳор, Башорат. **Товушинг ўчгур қарғ.** Ўлгур. Хотин йиғлагудай бўлиб, ташқарига чиқди, яна кирди, яна чиқди.. Қани энди, бу «товушинг ўчгур» бола юпанса! А. Қаҳҳор, Хи-хи. **Товушингни ўчир** Жим бўл. -Жим! — муштини кўтарди Ёрмат. — Товушингни ўчир, худо ҳаммага ақл улашганда, сен қай гўрда эдинг! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маълум сифатларга эга бўлган овоз. Баланд товуш. Мусиқий товуш. ■ Одамлар жонланди. Баъзилари чиндан, баъзилари эса ҳазил-мутойиба билан Охуннинг товушини мақташди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Механик тебранишлар натижасида юзага келадиган ва қулоқ эшитадиган ҳар қандай овоз, садо. *Оёқ товуши. Тасир-тусир ўқ товуши. Гудок товуши. Карнай-сурнай товуши.*

4 Шовқин; шовқин-сурон. [Мулладўст:] Эшитяпсизми? [Қози:] Ҳа, жуда ҳайронман, нима товушлар? Бошим қотди, ақлим йўқ! Ҳамза, Майсаранинг иши. [Мамат Холис-хонга:] Товуш қилма, ўласан! Мана шу чуқур.. сенинг учун қазилди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

5 физ. Ҳаво ёки бошқа бир муҳит зарраларининг тўлқинсимон тебранма ҳаракатлари. Қулоқ эшитмайдиган товушлар. *Товуш тезлиги. Товуш назарияси.*

6 тлш. Нутқ аъзолари артикуляцияси билан ҳосил бўладиган энг кичик тил бирлиги.

7 мус. Мусиқанинг ифода кучига эга энг кичик таркибий қисми.

8 кўчма кам қўлл. Сайловларда ёки бирор масалани ҳал этишда ўз фикрини билдириш ҳуқуқи ва усули; овоз. *Мулла Обид бир товушдан, аммо Усмон полвон икки қарши билан колхоз идорасига сайланиб ўтадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТОВУШЛИ 1 кам қўлл. айн. овозли. *Товушли кино.*

2 физ. Товуш ҳосил қилувчи, товуш ўтказадиган. *Товушли тўлқинлар. Товушли тебранишлар.*

ТОВУШСИЗ 1 кам қўлл. айн. овозсиз. *Товушсиз кино.*

2 Товуш чиқармай. *Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб, Йўлчи*

товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 физ. Товуш ҳосил қилмайдиган. *Товушсиз тўлқинлар.*

ТОВУШҚОН шв. Куён. *Оқ товушқон.* ■ [У] Ўзи учун уя ясашга киришган товушқондай, қумни тирнай бошлади. С. Айний, Куллар.

ТОВУҚ 1 Товуқсимонлар туркумига мансуб, гўшти, пати ва тухуми учун боқиладиган урғочи уй паррандаси. *Сертухум товуқ. Курк товуқ. Товуқ катаги. Товуқнинг тушига дон киради.* Мақол. ■ ..тонг отмай, товуқлар қўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди. М. Исмоилӣ, Фарғона т.о. *Донлаб юриб, тентираб кетиб қолган товуқлар бир маҳал жой қидириб, уйгача кириб келди.* К. Яшин, Ҳамза.

Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон керак Тирикчилик учун кишига ҳамма нарса (кўп нарса) керак, деган маънодаги мақол. **Думи юлинган товуқдек қ. дум 1.** **Оёғи куйган товуқдай қ.оёқ.** **Ола товуқ сомон сочар, ўз айбини ўзи очар** Ўзининг ёки яқинларининг айбини гапириб юрадиган одам ҳақида айтиладиган мақол.

2 Шу парранданинг гўшти (овқат, массалиқ сифатида). *Товуқни есанг, бир ейсан, тухумини есанг, минг ейсан.* Мақол. ■ *Холиса газўчоққа товуқларни димлаб қўйган.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Шу паррандага нисбатли ҳақоратни билдиради. *Бундан кўра гўнг титганинг яхши эмасми, кекса товуқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *Сўк мени, курк товуқ дегин!..* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 Баъзи қушларнинг модаси, макиён. *Қирғовулнинг товуғи.*

5 шв. Тунда хўроз қичқирishi билан белгиланадиган вақт. *Бир товуқ ўтганда ётдик.*

6 Мучал йил ҳисобида ўнинчи йил номи. *Унинг йили товуқ.*

Товуқ йили Мучал йил ҳисобида ўнинчи йил (қ. мучал).

ТОВУҚБОҚАР Товуқларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. *Паррандачилик фермасининг товуқбоқарлари.*

ТОВУҚХОНА Товуқлар турадиган каталак ёки махсус бино. *Ойша хола уйига келаётиб қараса, товуқхонанинг ҳам, мол-*

хонанинг ҳам эшиклари ҳали очилмаган. «Ёшлик».

ТОВУҚЧИЛИК Товуқ боқиш ва унинг маҳсулотларини етиштириш иши; қишлоқ хўжалигининг шу тармоғи. *Товуқчиликни ривожлантирмоқ.* ■ *Янги тупда солинган қорамолчилик, товуқчилик.. фермалари бор.* Ж. Фаёзов, Экскурсия ўтказиш методикаси.

ТОВЧА с.т. Токча. -*Қачон келсангиз, пулингиз мана бу товчадаги халтада туради, — дебди қози.* «Эртақлар».

ТОЖ [а. تاج — тож, гулчамбар; жиға; гултож] 1 Шоҳларнинг ҳукмронлик рамзи бўлган, қимматбаҳо тошлар қадалган зийнатли бош кийими. *Шоҳларнинг бошида тилладан тожи, Неча шаҳарлардан олади божи.* «Фольклор». [Мирзо Ёдгор] *Журжонни қўлга олиб, пойтахт Ҳиротни босиш, тож кийиш умиди билан уринади.* Ойбек, Навоий.

Соҳиби тож Тож эгаси, тахт эгаси, тождор, ҳокими мутлақ. **Тожи давлат** Давлат тожининг соҳиби, ҳокими. *Алишер ва.. тожи давлат бўлмиш Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари гўдакликда дўст ва ҳаммақтаб эканлар.* Ойбек, Навоий. **Тожу тахт ёки тахту тож** Ҳукмронлик рамзи; ҳокимият, давлат. *Бу олишув, тожу тахт талашувларидан фақат фуқаро азоб чекади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу ўт учқунлари.. яқинларда бирдан аланаланиб юзага чиқади, амирнинг тахту тожини, унинг ҳомийлари билан бирга куйдириб кул қилади.* С. Айний, Дохунда.

2 айн. гултож.

3 Бабзи қушларнинг бошидаги этдор ўсимта. *Хўрознинг тожи.* ■ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ; эғнида енгсиз қизил кўйлак, бошида попишакнинг тожига ўхшасан, лекин қизил шляпа.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *..катта теракка иккита қуш келиб қўнди.* Нарининг бошида тожи бор. С. Нуоров, Нарвон.

4 *кўчма* Бирор нарсанинг юқори, етук қисми, унинг ифодачиси. *Инсон барча махлуқотнинг тожидир.* Ойбек, Навоий. -*Чидаш керак. Сабр — инсон иродасининг тожи,* — деди Жўраҳон. Назармат, Жўрлар баланд сайрайд. *Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку..* С. Сиёев, Аваз.

5 *кўчма* Бирор мусобақада голиблик унвони ва шу голиблик учун кийдирилдиган кийим. *Қуръага кўра, биринчи пар-*

тияда оқ доналарни тож талабгори суради. Газетадан.

6 *астр.* Куёш атрофидаги, кун тутилиш пайтларида яхши кўринадиган ёруғ гардиш. *Куёш атмосферасининг учинчи, энг қалин ва энг сийрак қатлами Куёш тожи дейилади.* «Астрономия».

7 *тех.* Гупчакка ёки бошқа асосга ўрнатиладиган гардишсимон қисм. *Шестерня тожи.* Тож шестерня.

ТОЖДОР [а. + ф. تاجدار — тож эгаси; тожли] 1 Тож-тахт соҳиби, тож кийган, тахтга ўтирган ҳокими мутлақ; подшо. *Элимда подшоман, бир ўзим тождор, Беҳад киши турар менга хизматкор.* «Эрали ва Шерали». *Мамлакат пароканда, золим тождорлар қон устига қон тўқурлар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бошида тожи, ўсимтаси бўлган, тожли. *Тождор хўроз.*

ТОЖИК 1 Тожикистон Республикаси асосий аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи. *Тожики халқи. Тожики миллати.*

ТОЖИКЛАР Тожикистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган, эроний тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; тожик халқи.

ТОЖИКЧА 1 Тожикиларга, тожик халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Тожикича ўйин. Тожикича одатлар.*

2 Тожик тили. *Сиз тожикча(ни) биласизми? Тожикича гапирмоқ.* ■ *Кампир тожикча талаффуз билан: -Ундоқлар йўқ, айланай, — деди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТОЖИР [а. تاجر — савдогар] *эск.кт.* Тижоратчи, савдогар. *Кими кўрсам, менинг дардимдин ортиқ дардини сўйлар, Ажаб мотамсаросен, тожиру карвонни йиғлатдинг.* Моҳзода бегим.

ТОЖЛИ айн. тождор 2. *Тожли каптар.*

ТОЖ-ТАХТ, тожу тахт қ. тож 1.

ТОЗ 1 Бошнинг сочсиз тақир ёки калери. *Бошим — тоз, кўнглим — ноз.* Мақол.

2 Шундай бош ва шундай бошли одам. *Тоз тарангунча, тўй тарқалар.* Мақол.

ТОЗА [ф. تازه — янги, ёш, нозик; яшил (ниҳол)] 1 Кир, чанг, ифлослик ва ш.к. дан холи (холи қилинган), озода, покиза. *Тоза идиш. Тоза кийим. Тоза уй. Тоза кийинмоқ.* ■ *Аъзойи баданимни Хўп яхшилаб юваман.*

Тирноғимни, тишимни Доим тоза тутаман. Уйғун. Қўлларини тоза сочиқларга артишиди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Чанг-ғубордан холи; беғубор, соф, мусаффо. Тоза осмонда юлдузлар чарақлайди. С. Нуров, Нарвон. Тоза ҳаводан тўйиб нафас олди. С. Сиёев, Аваз. Ҳар тараф соф, тоза майса-қўжат.. Файратий.

3 Аралашмалардан холи; соф, асил. Тоза олтин. ■ Мана бу дурми? Жуда тоза экан, Нури опамда ҳам бор-а? Ойбек, Танланган асарлар. Гулнор келач, у Йўлчи билан қиза шивирлади: -Мана бу жуда тоза чой. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Хирилдоқ ва ш.к. камчиликлардан холи, жаранглаб чиқадиган товуш, овоз ҳақида. Ошина ашуаларнинг дилрабо куйи, ҳофизнинг тоза ва ширали овози Элмуроднинг юрагига баҳор нашъаларидек қуйилди. Шухрат, Шинелли йиллар.

5 кўчма Доғ тушмаган, булғанмаган; соф, пок. Тоза виждон. Тоза ном. Тоза қалбда доғ бўлмас. Мақол. ■ Мурзин янада қизишиб, бўртиб, давом этди: -Мен уни яхши биламан. У яхши қиз, кўнгли тоза. Шухрат, Шинелли йиллар.

6 рвш. Жуда ҳам, роса. Тоза чарчадик. Сизни тоза кутдик. ■ Йигит-қизлар холининг гапларига тоза кулишди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Бечора! Қаллиғини кўраман, деб тоза балога қолган экан! П. Турсун, Ўқитувчи.

7 шв. Янги. Тоза мактаб очсанг, кофир дейди, газета ўқисанг, даҳрий дейди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тўрани олажак тоза хотинидан совитиб берасиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Матпано: -Тагин келаман, оға, тоза гап бўлса, етказаман, ўқсимай юринг, — деб пешинлатиб жўнади. С. Сиёев, Ёруғлик.

Палаги тоза Уруғ-аймоғи, авлоди ва оила аъзоларидан ибрат олса бўладиган; намунали, зотли. [Пўлат:] Греҳовнинг палаги тоза эмас. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТОЗАЛАГИЧ Тозалаш учун ишлатиладиган, тозалайдиган нарса, қурилма ва ш.к. Аптекаларда парранда қанотидан ясалган тиш тозолагич сотиларди. Газетадан. Машинанинг ойна тозолагичи тинмай ишлар, лекин ёмғир селидан йўлни кўриб бўлмас эди. М. Мансуров, Ёмби. Катта илмий-тадқиқот ишлари натижасида институтда.. тола тозолагич яратилди. Газетадан.

ТОЗАЛАМОҚ 1 Кир, чанг, ифлослик ва ш.к. дан холи қилмоқ, тоза қилмоқ. Тиш тозаламоқ. Идишларни тозаламоқ. Уйни тозалаб сунурмоқ. ■ Йўлчи уларга беда ташлади. Кейин курак ва сунурги олиб, отхонани тозалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Аралашмалардан, кераксиз, ортиқча нарса ёки қисмлардан холи қилмоқ. Спиртни тозаламоқ. Ёнғоқ тозаламоқ. Гуруч тозаламоқ. Далани ғўзапоялардан тозаламоқ. ■ Анвар гулларни сугориши, утларни юлиб тозалаш вазифаларини ўзи бажарди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Йўлчи йўғон қамиш топиб, учини тозалаб, бир қаричдан мўлроқ қирқиб олди-да, унга нўхат сиғадиган бир неча тешиклар ясади: -Мана бу най, — деди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Номақбул киши, нарса ва ш.к. дан холи қилмоқ, уларни йўқ қилмоқ. Ёшлар онгини зарарли таъсирлардан тозаламоқ. Экин майдонини бегона ўтлардан тозаламоқ. ■ У [Тўқсонов] биринчи галда ўз қарамоғидаги идораларни «тозалаб», одамларни янгилашга киришади. П. Турсун, Ўқитувчи. Полк ўлкани қадам-бақадам фашистлардан тозалаб, Днепрга яқинлашяпти. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЗАЛИК Тоза ҳолатлилик. Кийимнинг тозаллиги. Уйнинг тозаллиги. Виждоннинг тозаллиги. Тозалик — саломатлик гарови. ■ [Манзура она] Ҳар бир синфга кириб, болаларнинг тозаллиги борми, кундалиги борми.. текишириб чиқдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТОЗИ [ф. تازی — чопағон ов ити; учқур, арабий от] **1** Оёқлари ингичка, тумшуғи узун, хипча, югурик ов ити. Ҳар ернинг тулкисини ўз тозиси билан овлар. Мақол. ■ Хоҳласа, қарчиғайини қўлига қўндириб, този итни эргаштириб, одамлари билан тоққа чиқиб кетарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўғлим овга кетади Асил овчи този билан. «Бойчечак».

2 Чопқир от, тулпор. Остимда ирғийди Фирқўкдай този. «Маликаи айёр». Устига минганда учар тозингни, Қўлга олсанг биз қип [қилиб] берган созингни. «Эрали ва Шерали».

Асби този Арабий от, аргумоқ. Қамчи уриб тарлондай асби тозига. «Ойсулув».

Танлаб-танлаб тозисига учрамоқ қ. танламоқ.

ТОИНКИ [ф. تاينكه — шу чоққача, ўша вақтгача.. ки] *бркт. боғл. айн. токи.* -Қаттиқроқ гапиринг, тоинки ҳамма эшитсин. ■ -Қаландарбоши эшикдан майда талқин бошлаб кирди. Тоинки жаноб эшонга бизнинг келганлигимиз маълум бўлсин, — деди Шум бола. Ғ. Фулом. Шум бола.

ТОИФА [а. طائفه — синф, гуруҳ; қатор; муайян миқдор] **1** Аҳоли табақаси, гуруҳи. *Савдогарлар тоифаси. Бадавийлар тоифаси.* ■ *Билармидинг, эй талончи тоифа, Меҳнат аҳли қайрамоқда қиличин!* М. Шайхзода. *У тўйбошиларга олдиндан уқтириб қўйган эди: «Тартиб бузилмасин, ҳар тоифани ўз вақтида, ўз ерига ўтқазिश, ўзига яраша кутиш керак».* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хил, тур. *Раҳим домла кабилар чумчуқдан қўрқиб, тариқ экмайдиганлар тоифасидан.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Шундай тоифа одамлар бўладики, улар меҳнат билан бўлиб, ўзини ўйламайди.* Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

ТОИФИ [а. طائفى — Саудия Арабистонидаги Тоиф (الطائف) шаҳри номидан] Меваси қизил ва йирик, кечпишар узум навларидан бири; шу узумдан қилинган вино номи. *8 гектар тоқзордаги нимранг, сояки, тоифи.. каби узум навларининг ҳар гектаридан 25 центнерга етказиб ҳосил йиғиб олинди.* Газетадан.

ТОЙ I I Отнинг бир ёшдан икки ёшгача бўлган боласи. *Саман той. От босмаган ерни той босади.* Мақол. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар.* Мақол. *Тойчани «той» деб хўрлама, эрта-индин от бўлар.* Мақол.

2 Болаларга нисбатан эркалаш маъносини билдиради. *Унинг узоқ юртида, қуёш ва гуллар диёри Ўзбекистонда қолган дуоғўй кампир онаси уни — ёлғиз ўғлини эркалар экан, ҳар вақт: «Рустам тойим! Арслон тойим!» деб атамасмиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Баъзи атоқли отларнинг таркибий қисмига қиради ёки эркалатиш учун уларга қўшиб айтилади. *Холтой, Ўринтой, Ҳалимтой.*

Той-той турмоқ шв. айн. ғоз-ғоз турмоқ қ. ғоз-ғоз. *Омонтойнинг қизи Бўстонхон тойтой турадиган бўлиб қолибди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТОЙ II [ф. تاي / تاه — тах, қат; бурма; букик жой; боғлам; тўп] Катта тўп қилиб тахлаб ёки босиб боғланган мол ва шу

тарздаги мол ўлчови. *Пахта тойлари. Беш той газлама. Той қилмоқ.* ■ *Бўриев кеча у [Самандаров] билан куни бўйи базада қоп, той, яшик, бочкалар орасида ивирсиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Пудратчи уни ишга олиб, той пахта ташишига қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТОЙДИ Болаларнинг ошиқ ўйинларидан бири (бунда рақибнинг чикка ёки пукка ошиғини ўз ошиғи билан уриб тойдирган ютади). *Кўзларида маъносиз бир илтифот, Гўёки у алақимдан ранжитти; Ҳалигача мактаб, ўқиш унга ёт.* Машғулот: «тойди» билан «ачипти». Ғ. Фулом.

ТОЙИЛМОҚ айн. тоймоқ 1, 2. *Тойилиб йиқилмоқ. Бўсагадан тойилсанг, тўрга ўтма!* Мақол. ■ *Қор ёғмоқда, оёқ ости музлаган. Йўловчи ҳар қадамда бир тойиларди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Йўлканинг гишт терилган қисмидан ўнқир-чунқир ера ўтишда Нуқра холанинг оёғи тойилиб кетди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЙЛАМОҚ I кам қўлл. *Кулунламоқ, туғмоқ (бия ҳақида).*

ТОЙЛАМОҚ II Той-той қилиб тахлаб, босиб боғламоқ, той қилмоқ. *Газмолларни тойламоқ. Тойлаш машинаси.* ■ *Мана, икки ойдан бери завод гумбураб ишляпти, далалардан келаётган қанор-қанор пахталарни пайдар-пай тозалаб, тойлаб ташляпти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОЙЛОҚ I Кичкина той, тойча.

2 Эрка, эркатой (фақат болаларга нисбатан). *Келинғиз, тойлоқларим, Қайдан шамол учирди? Имтиҳонлар муборак, Нечанчига кўчирди? Қ. Муҳаммадий.*

ТОЙМАС Олинган йўлдан, мақсаддан қайтишни, тойишни билмайдиган, қўрқмас. *Чинакам севишганлар шунақа бўлишади, тоймас бўлиб қолишади, уларга оламда бир-бирларидан бошқа кимса кўринмайди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТОЙМОҚ I Силлиқ юзада монесиз сурилиб, сирғаниб кетмоқ; тойганмоқ. *Назира шошиб ёнига қарамоқчи бўлганди, сувга энгашиб қолган қувур устидан пастга қараб оёғи тойиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. У сирганиб, тойиб, хизматкорхонага жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Четга чиқмоқ, адашмоқ, озмоқ. *Шариат йўлидан тойган қизнинг сўзига*

ишонасанми? Ойбек, Танланган асарлар. *Оёғим сал тойдимми, бас, бурнимни ерга иш-қайдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 (фақат бўлишсиз шаклда) Қайтмоқ, тап тортмоқ. *У ҳеч нарсадан тоймайди. Яланғоч сувдан тоймас.* Мақол. ■ *Бориб турган шум, тошюрак бола эди, муштдек бошидан жониворларни қийнаб ўлдиришга ўрганган.. одам ўлдиришдан ҳам тоймайди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Айтганини қилиш учун ҳеч нарсадан тоймайди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

Жаддига тоймоқ Кимсанинг қилмиши учун айбдор бўлиб қолмоқ, жавоб бермоқ. *Қилгиликни Сидиқжон қилди-ю, жаддига биз тойиб кетдик-да.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Ҳолдан тоймоқ** Тинка-мадори, силласи қуриб, ўлар ҳолатга етмоқ. *Йўловчилар Устюрт саҳросида ўн беш кун йўл юриб, тоза чарчадилар, туялар ҳам ҳолдан тойди.* М. Осим, Элчилар. *Мени навкарлар ҳолдан тойгунимча урдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОЙЧА I Той I 1, 2 с. кичр.-эркл. *Бир яшар тойча. Тойчани «той» деб хўрлама, Эрта-индин от бўлар.* Мақол.

2 *кўчма* Эрка, эркатой, тойлоқ (фақат болаларга нисбатан). *Хўш, колхозда ўзинг нима қиялсан, тойчам.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТОЙЧИ Мол тойловчи ишчи. *Пахта тозалаш заводининг илғор тойчилари.* ■ *Баҳўр билан бирга Рафаэлнинг илгариги заводиди ишляпман. У слесарлик қиялпти. Мен эсам тойчиман.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТОЙЧОҚ айн. **тойча.** *Бир кун кўрмаганига саман йўрға уйда қолган тойчоғини эслаб кишнаяпти.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Иккинчидан, тойчоғим, «Аъло» олгин ҳар фандан. Барча ошна-оғайнинг Ўрнак олсинлар сендан.* З. Диёр.

ТОЙҒАНМОҚ айн. **тоймоқ I.** *Тойғаниб йиқилмоқ.* ■ *Бояги қора чопонли бола тойғана-тойғана юқорилаётган эди. «Ёшлик».* *Оёғим қумда тойғаниб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОЙҒАНОҚ Сирғаниб кетадиган даражада силлиқ, сирғанчиқ, тойғоқ. *Тойғаноқ йўл. Кўчалар тойғаноқ.* ■ *Ҳимолайнинг шарқий томонидаги тойғаноқ ёнбағир ва қояларда довюрак шерларнинг оёғи етмаган жой йўқ деса бўлади.* М. Аминжонова, «Қор одам» борми?

ТОЙҒАНЧОҚ айн. **тойғаноқ.** *У ернинг тойғанчоқ эканини ҳам энди сезгандек бўлди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТОЙҒОҚ айн. **тойғаноқ.** *Тойғоқ йўл.* ■ *Кўчалар тойғоқ, машиналарнинг филдираклариди занжирлар шақирлайди.* П. Қодиров, Эрк.

ТОК I [ф. توك — узум новдаси, дарахти] *Узум ўсимлиги. Уч туп ток. Ток очмоқ. Токни кўймоқ. Бир туп ток эксан, бир туп тол эк.* Мақол. ■ *Ҳовлининг ёнида чорбоғ, чорбоғда раста-раста қилиб, ҳавозага кўтарилган тоқлар.* С. Айний, Куллар. *Узум ток баргидан ҳам кўп.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ток оши Коваток солинган ош. *Ток оши қилгудек бўлиб қолган барглар ёнида ғуж-ғуж узум шўралари пайдо бўла бошлабди.* Газетадан. *Мана, бир неча йилдан бери баҳор келганда ток оши қиламиз.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТОК II [р. ток — оқим, оқиш] *Электр зарядларининг маълум томонга йўналган оқими; электр. Ўзарувчан ток. Ўзармас ток. Кучли ток. Кучсиз ток. Электр токи. Кнопкани босиб, токни уламоқ.* ■ *Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажралиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори ток катталигининг квадратига.. тўғри мутаносиб экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТОКАЙ (ГАЧА) [ф. تاقاي — қайси вақт-гача] *Қачонгача, қай вақтгача. Мен токай бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузурни деб, фермада товўққа дон сешиб, тухум тераман.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. [Йўлчи:] *Чидай олмадим, мулла ака.. мен ҳам одам фарзанди, токайгача тепки ейман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОКАРЛИК Токар иши, касби. *Токарлик қилмоқ. Токарликни ўрганмоқ. Токарлик дастгоҳи (станогини).*

ТОКАРЬ [р. точить — «қайраб ўткир қилмоқ; йўниб, қириб ясамоқ» фл. дан ясалган от] *Металл ёки ёғоч йўниш станогиди ишловчи мутахассис, ишчи. Абдушукур Қодиров оддий ишчи — токарь.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ТОКЗОР Нуқул ток ўсимлиги билан банд ер, майдон, боғ. *Ана, йўлнинг иккала бети бўйлаб, саҳий қуёш нуруни беармон эмиб, ястаниб ётган токзорлар орқада қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОКИ [ф. تاكى — қайси пайтгача; =гача, =гунча] *бркт. боғл.* **1** Бош гапда ифодаланган иш-ҳаракатнинг эргаш гапда ифодаланган мақсадга қаратилганлигини аңлатади (бунда эргаш гап кесими, кўпинча, буйруқ майли шаклида келади). *Қаттиқроқ гапиринг, токи ҳамма эшитсин. ■ Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **то 2.** *Ҳамма, токи қариялар ҳам ишга тушиб кетиб. ■ Токи боласи турган боғчагача эргашиб бордим..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Бош ва эргаш гапдаги нарса-ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бир вақтга оидлигини, сабаб-шарт муносабатини билдиради. *Токи бормен, суймаган одамингизга узаттирмасмен.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Пойдевор омондир. Демак, уй омон. У яна тикланар, Токи бор фироқ, Токи бор бошимда Бу қадим осмон, Токи бор боболар Қон тўккан тупроқ.* Х. Даврон, Қақнус.

ТОКИЛОН Калтакесакка ўхшаш, кулранг, тез югурадиган, ўтлоқларда яшайдиган жонивор.

ТОКСИКОЗ [юн. toxikon — заҳар] *тиб.* Организмнинг унинг ўзида ҳосил бўладиган маҳсулот (модда)лар билан умумий заҳарланиш ҳолати. *Ҳомиладорлик токсикози.*

ТОКСИКОЛОГИЯ [юн. toxikon — заҳар + logos — фан, таълимот] Тиббиётнинг заҳарли моддаларнинг физик ва кимёвий хоссаларини, уларнинг таъсир механизми ва бу жараёнда организмда юз берадиган ўзгаришларни ҳамда заҳарланишни даволаш чора ва воситаларини излаб топиш билан шуғулланадиган, ўрганадиган бўлими.

ТОКСИКОМАНИЯ [юн. toxikon — заҳар + mania — эҳтирос; берилиш, майл; интилиш] *тиб.* Мастлик, қисқа муддатли хурсандчилик, кайф пайдо қилувчи турли хил моддалар (спиртли моддалар, наркотиклар, баъзи дорилар, маиший кимё воситалари ва ш.к.) ни истеъмол қилишга мойиллик, интилишда намоён бўлувчи касаликларнинг умумий номи.

ТОКСИНЛАР [юн. toxikon — заҳар] *биол., тиб.* Баъзи микроорганизмлар, шунингдек, баъзи ҳайвон ва ўсимликлар чиқарадиган

заҳарли моддаларнинг умумий номи. *Гормон, антибиотик, токсин ва бошқа турли хил физиологик фаол моддалар ҳужайра мембраналарининг хоссаларини ўзгартиради.* «Фан ва турмуш».

ТОКЧА [а. + ф. طاچە / تاكچه] **1** Маҳаллий уйларда идиш-товоқ ва б. анжомлар қўйиш учун деворда квадрат ёки бошқа шаклда ишланган махсус жой. *Элмурод кўрпачага ўтирди. Сўнгра ён-берига кўз югуртирди. Кичкина токчаларга ранг-баранг чинни ва сопол косалар терилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Токчаларга мис кўза, самовар, қумғон, жом, чинни пиёлалар тартиб билан териб қўйилибди.* К. Яшин, Ҳамза. *Токчалари ганчдан ажойиб гуллар билан ишланган катта уйда бир талай одам ўтирган эди.* Ойбек, Навоий.

2 Умуман, вазифаси, шакли ёки бошқа бирор жиҳати билан токчага ўхшаш нарса, жой. *Тоқилар остидаги дўконларнинг токчаларига уйилган ҳарир моллар.. шойи, атлас.. ва бошқа ранго-ранг базозлик моллари бу ерга келганларнинг кўзини ўйнатади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шкаф токчаларига териб қўйилган турли ичимликлар яққол кўриниб турибди.* С. Азимов, О. Лайло. *Абдували ака.. дераза токчасига омонатгина ўтирди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Улар [кийиклар] беш-олти газ настда — токчада, икки томон эса тик девор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Кир токча Одатда, тахмонлар ораси, эшик ёки дераза ёнига ишланган, бошқа токчаларга нисбатан кичик, юқорига томон узун бўлган токча (турли майда-чуйда нарсалар қўйилади). *Икки тахмон ўртасидаги кир токча тепасида чой қутисининг зар қоғозларидан қирқиб ёпиштирилган Мадинанинг тасвири.* С. Аҳмад, Сайланма.

ТОКЧАЛИ Токча ишланган, токчаси бор (қ. **токча 1**). *..тахмон ва токчали ҳамда оғир лой томли иморатларнинг зилзилага бардоши анча наст бўлади.* Газетадан.

ТОКЧИЛИК *кам қўлл. айн. узумчилик 1, 2.* *Донгдор Ризамат ота токчиликда соҳибкор.* М. Шайхзода.

ТОЛ 1 Ингичка узун баргли, сурх новда отиб ўсадиган дарахт ёки бута. (асосан соясалқини, пояси, поясидан эса турли нарсалар тайёрлаш учун экилади). *Қора тол. Самбит тол. Бир туп ток эксанг, бир туп*

тол эк. Мақол. ■ *Терак экмай, толни эк, толнинг сояси яхши.* «Кўшиқлар». *Сой бўйидаги аксарият азим туп толларнинг таги чойхона.* К. Яшин, Ҳамза.

Мажнун тол қ. **мажнунтол.** *Фуломжон.. мажнун толнинг ҳам бир маҳаллар сувга чўзилган, сув етай-етай деб қолган узун, нозик новдаларини эслади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Сиз (ёки у) айтган толлар кесилиб кетган** Замон, у билан боғлиқ ҳолда шарт-шароитлар ўзгариб кетганлигини билдиради, қайд этади. *Сарви хола қизининг ихтиёри ўзидалигини, ҳозирги замонлар бошқалигини, у айтган толлар кесилиб кетганлигини қайта-қайта такрорлаб, жағи оғриди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. **Тол баргак** қ. **баргак** III. *Кечагина тол баргак ўйнаб, Том бошида эркин юргандинг.* Ю. Ҳамдам.

ТОЛ II Узун ва ингичка. *Кокилларим эшилгандир тол-тол, Ҳар толига берса етмас дунё мол.* «Маликаи айёр». *Торлари тол ипақлардан эшилсин, Айтганимда, товушигинам қўшилсин.* «Кўшиқлар».

ТОЛ III [р.] ҳарб. *Мина ва снарядлар ичига қўйиладиган кучли портловчи модда; оқ ёки сарғиш рангли қаттиқ кристалл маҳсулот.*

ТОЛА I Йиғириш, газмол тўқиш ва ш.к. мақсадлар учун ишлатиладиган жуда ингичка, пухта табиий ёки сунъий материал. *Ипақ толаси. Жун толаси. Сунъий тола.* ■ *Биз терган пахтанинг ҳар бир толасин Ёвузлар бўйнига айлагил сиртмоқ.* Файратий.

2 Соч, соқол кабиларнинг ҳар бир мўйи. *Айт, бу сочинг толасиму, Жон ипин бир бандиму?* Э. Воҳидов. *Уни қучоқлаб ўнгиси, ҳар бир толаси оғир меҳнат, алам билан суғорилган оппоқ соқолини кўзларига суртгиси келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўл. Кокил, зулф.

4 кўчма Умуман, толага ўхшаш нарса ҳақида. *Ургимчақ тўқир оқ толалар, хонқизи бореди меҳмонга.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Полиэфир толасидан ишланган сунъий қон томирлар артерия томирлари торайиб қолган беморларга ёрдам беришда қўлланмоқда.* «Фан ва турмуш». *Оғриқ — жағ толаларининг исёни бўлиб, бирор авзо ёки вужуднинг «дод-фарёди»дан дарак беради.* «Фан ва турмуш».

ТОЛАЛИ I Толага эга бўлган, толаси бор. *Ингичка толали пахта. Узун толали зиғир.*

2 Тола берадиган. *Толали техника ўсимликлари.*

3 Толалардан тузилган. *Ёғоч толали пластмасса.*

4 тех. Тузилишида тола бўлган. *Чўғланма толали электр лампа.*

ТОЛАЧИ Тола етиштирувчи. *Шаҳрисабз толачилари Шукур Бердиев номини ҳурмат билан тилга оладилар.* Газетадан.

ТОЛАШУНОС Тола ва у билан боғлиқ илмлар билан шуғулланувчи мутахассис, олим. *Мақсуда Абзамовна ўз касби бўйича толашунос, ана шу кафедрадаги ишлардан бевосита хабардор бўлиб туриши керак.* Газетадан.

ТОЛБАРГАК (тўғриси — **тол баргак**) қ. **баргак** III. *Қизлар сочида толбаргакдан сочпупук.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТОЛГУЛ шв. Самбитгул. *Баланд ғишт пойдеворли тўрт уй, даҳлиз, деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон, ошхона.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТОЛЕ [а. طالع — кўтарилаётган, юқорилаётган; тақдир, қисмат] **I** Турмушдан мамнунлик ҳолати, турмушдан мамнун этувчи тақдир. *Толеингда бор экан яшаш, Гоҳ қон ичдинг, гоҳида шароб.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Толеингдан ўргилай, қизим, онанг шўрлик қиз бўлиб, келин бўлиб, ҳеч нарса кўрмаган эди, худойи таоло ҳаммасини сенга насиб қилган экан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ҳа, толе бўлмаса қийин экан! Мен не-не орзулар билан илм-хунар ўрганиб келган эдим! Ватаним бўлмиш Фарғона водийсида.. мадрасалар қурмоқчи эдим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 с.т. Омад, бахт. *Хўжайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди, толеи йўқ-да.* *Шу бу йил ютқишидан боши чиқмай қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Султон бўзчининг ўғли Муҳаммаджоннинг толеи наст кетди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

ТОЛЕЛИ Ҳамиша бахт-толе ёр бўлган; бахти, омади баланд; бахтли. *Толели одам.*

ТОЛЕМАНД [а. + ф. طالع مند — толели, бахтли] эск. кт. Толели, бахтли. *Толеманд йигит.* ■ *Нур денгизи ичра толеманд Сузар эди турналар баланд.* Ойбек.

ТОЛЕРАНТЛИК [лат. tolerantia — сабр-тоқат, чидам, бардош] 1 биол., тиб. Организмнинг иммунологик жиҳатдан ташқи таъсирларга жавоб бера олиш қобилиятининг тўлиқ ёки қисман йўқолиши; яъни антиген таъсирларга нисбатан одам ёки ҳайвон организми томонидан антитаналар ишлаб чиқариш қобилиятининг пасайиши ёки йўқолиши.

2 тиб. Организмнинг муайян модда ёки заҳарнинг ноқулай, салбий таъсирига чидаш, бардош бериш қобилияти.

3 Ўзгаларнинг фикр-ғоялари, эътиқоди, ҳис-туйғулари, турмуш тарзи ва хулқ-атворига нисбатан сабр-тоқатли бўлиш, бепарво қараш; бағрикенглик.

ТОЛЕСИЗ Бахти, толеи йўқ, омади паст. *Толесиз одам.* ■ [Норбуви] *Эрдан толесиз эмас эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТОЛЕСИЗЛИК Омадсизлик, бахтсизлик.

ТОЛЗОР Нуқул тол билан банд ер, майдон. *Анҳор.. нариги қирғоқдаги толзор тагида ёйилиб оқади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кафтдай кичкина ҳовлининг бир ёқасидан ўтган анҳор бўйи — қуюқ толзор, серсоя, жимжит бир гўша.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОЛИБ [а. طالب — изловчи; талаб қилувчи, хоҳловчи; ўқувчи; тингловчи] 1 Талаби бўлган, талабгор. *Сулув қизсан, сенга толиб кўп булур.* «Равшан». *Ишламоққа ҳамма толиб, Бир-бирига келиб голиб.* Ҳар кетмондан юз гул унар, Чўллар сувга тўлиб-қониб. Фозил Йўлдош ўғли. *Ҳафиза эшик ёнига келиб, серрайиб турди, ёнидан ўтиб кетаётганлар унинг жой бўшагини кутиб турганини, у ўқишга жуда толиб эканини сезишгандай бўларди.* Мирмуҳсин, Умид.

Толиби илм Илмга талаби бўлган, илмга ташна; талаба. *Нарироқда Умарали бир-икки дўстлари, толиби илмлар билан қуюқ суҳбатда.* Ойбек, Улуғ йўл. *Толиби илмларнинг аксари бу кун ҳовлига чиқишган.* Ойбек, Навоий.

2 Мадраса ўқувчиси.

3 Толиб (эркаклар исми).

ТОЛИМ Озгина соч тутами, дастаси. *Унинг учун Гулнознинг бир толим сочи етти иқлим подшошининг божи билан хирожидан қимматли.* Т. Сулаймон, Интизор. *Яқинлашай десам қўрқаман, яқинлашмай десам бир*

толим сочини бўйнидан икки марта айлан-тириб, ўзини бўғаяпти. «Муштум».

ТОЛИҚИШ 1 Толиқмоқ фл. ҳар. н.

2 Мадорсизлик ҳолати; ҳорғинлик. *Ҳазил-хузл, гурунг авжида. Одамлар шу билан ўзларини овутадилар. Чарчок, толиқиш, қорин очлиги билинмайди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ТОЛИҚМОҚ 1 Куч-мадори қуримоқ, тинкаси қуримоқ, ҳолдан тоймоқ; мадорсизланмоқ. *Бели толиқмоқ. Қўли толиқмоқ. Кўзи толиқмоқ.* ■ *Аллақаерда кўрганим чинна-чин эсимда турипти-ю, ростини айтсам, ажратолмаялман, толиқибман шекилли.* С. Кароматов, Олтин қум. *Унинг толиққани, руҳан қийнала-қийнала тунлари яхши ухлай олмагани ранг-рўйдан кўриниб турарди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Кун исиди, амирзодам. Ёз рамазони тинкани қуритур. Эртагача толиқиб қолмасинлар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ҳаёт-эҳтиёж нарсаларидан камчилиги бўлмоқ, сиқилмоқ, шу жиҳатдан қийин, ночор аҳволда бўлмоқ. *Озиқ-овқатдан толиқмоқ.* ■ *Танбалнинг ёшига етгунча кўп галабаларни кўрурсиз. Ҳолбуки, бу урушлардан эл-улус беҳад толиқди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бола-чақаси толиқса ҳам, май-ичмай орттирганини олиб келиб, шайхлар оёғига тўқади.* К. Яшин, Ҳамза.

ТОЛКУЧУК Барг ёза бошлаган тол новдаси. *Кўклам. Нега шамол келмас юксак тоғлардан, Толкучудан жевак таққан майса боғлардан.* Ф. Фулом.

ТОЛМА шв. Бўлали, лўппи; мулойим. *Унинг [Зумраднинг] ўрта, толма бўйи, нозик бели, ингичка эгма қошлари, қирра бурни, йирик учқунли кўзлари бир-бирига муносиб.* Ойбек. Улуғ йўл. У [Махсумахон] баланд бўйли, толмадан келган, хушрўй, кўзлари катта-катта ва порлаб турадиган, ниҳоятда чиройли аёл. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТОЛМАС 1 Чарчашни билмайдиган, хормас-толмас. *Толмас курашчи. Ҳолини билган ҳормас, қанча иш қилса, толмас.* Мақол. ■ *Бошимдаги қоплаб турган булутни Толмас билак, битмас куч-ла йиқитдим.* М. Алавия.

2 Толмас (эркаклар исми).

ТОЛМОҚ 1 айн. толиқмоқ 1. *Белим толиб кетди. Қўлим толиб, чамадонни ташлаб*

юбораёздим. Китоб ўқийвериб, кўзим толиб кетди. ■ Раззоқнинг иши яна кўпайди. Умурзоқ ота эса унинг йўлини пойлайвериб толди. Ҳ. Фулом, Машғал. Бектемир гўдакни ерга қўйиб, толган билагини уқалади. Ойбек, Кўёш қораймас. Уларга қарай-қарай, Баширжоннинг бўйни толиб кетди. Н. Аминов, Суварак.

2 Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўздан англашилган нарсага берилмоқ, у билан банд бўлмоқ маъносини билдиради. *Халга толмоқ. Уйга толмоқ.* ■ Султонали мирзо Гулшаннинг ўрдага кетганлигини эшитиб, силласи қуриди, бир неча вақт фикрга толиб қолди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТОЛПОПУК (тўғриси тол попук) айн. баргак III. *Ўзи эндигина сочларига толпопук тақадагидан қизча эди. «Ёшлик».*

ТОЛЧОВКОН Тол куртак чиқара бошлайдиган эрта баҳор вақти. *Табиат ҳеч қачон буш турмаган, буш, Гижинг тойдай ўйнаб қочар сойлари. Толчовкон боғларга ёниб, гилампўш, Ровоч, момақаймоқ чиққан ойлари.* С. Акбарий, Янги йил алёри.

ТОЛЬ [фр. tole] Картонга тошкўмир қатрони (смола) шимдириб, баъзан устига бир оз қум сепиб тайёрланган, сув ўтказмайдиган қурилиш материали. *Бир рулон толь.* ■ *Толь омонатгина ёпилган сарой ичига селитра тўкиб қўйилган.* С. Аҳмад, Чул бургути.

ТОЛҚОН 1 Қовурилган дон, қуритилган нон ва ш.к. дан туйиб тайёрланган емиш. *Нон толқон. Буғдой толқон.* ■ *Эрталаб Тозагул меҳмон опани янги туққан сигирнинг оғизи ва ўғирдан иссиққина чиққан оқишоқ толқон билан сийлади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ниез бобомнинг кампири Хумор хола дастурхон ёзди, бир ҳовучдан жийда, ўрикқоқи, толқон қўйди. «Ёшлик».*

2 Умуман, туйилган ҳар қандай нарса; поршок. *Носвой толқон.*

Толқон қилмоқ 1) толқон тайёрламоқ. *Хотинлар, одатда, ҳайитга ҳолва, толқон қилишади;* 2) туйиб толқонга айлантирмоқ. *Махоркани толқон қиламан. Жиндак оҳак ёки кул билан хурушга келтираман.* Ойбек, Кўёш қораймас; 3) кўчма майда-майда қилмоқ; ер билан яксон қилмоқ. *Бу ёқдаги қазувчилар ҳам Фуломжон, Барот полвон, Замон сингари тоғни урса толқон қиладиган азаматлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

«Синглимнинг номусини ҳимоя қилдим», деб гап тарқатиб юрган мироб, туҳмати ўтмаслигини сезиб, мўлтайиб, толқон ютиб ўтирди. С. Нуров, Нарвон.

Оғзига толқон солмоқ (ёки толқон ютмоқ) Товуш чиқармай, индамай, ҳеч нарса демай турмоқ. *Нега жим ўтирибсизлар? Оғизларингизга толқон солиб олдиларингизми? Чирманда чалиб, қўшиқни бошланглар!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОЛҚОНЛАМОҚ айн. толқон қилмоқ 2, 3. қ. толқон. *Қўлтигидан қоғозга ўралган, қуришиб толқонланган носини олиб, тил остига отди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОЛҒИН кам қўл. Ҳорғин, сўлғин, синиққан. *Норқўзи Ферузанинг толғин чеҳрасига, чарчоқдан қизарган кўзларига ачиhib қаради.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Биз уювлон ҳам табиатнинг бир толғин бўлагидек сўқмоқда турибмиз.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТОМ I I Уйнинг, бинонинг устини бекитиб турувчи тепа қисми. *Лой том. Тунука том. Икки нишабли баланд том.* ■ *Асфальт йўллар, тунука ва шифер томлардан қайноқ ҳовур кўтарилади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Кета-кетгунча яккам-дуккам лойсувоқ томлар, деворлари тўкилай деб турган пастак уйларни кўравериб, дилингиз хира тортади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Баъзи қурилмаларнинг қор-ёмғир, кўёш ва ш.к. дан ҳимоя қилувчи тепа қисми. *Тўланбой Икромжоннинг аҳволини кўриб турганидан, у ҳам индамади-да, кетдик, деб кабина томини муштлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иккала бошлиқ қори тиззага урадиган қизил вагон томига чиқиб, атрофни кузата бошладилар.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

3 шв. Уй, ҳовли-жой. *Эшакка мугуз битса, эгасини сузади, Туяга қанот битса, томингни бузади.* Мақол. ■ *Шунда бориб, бир томни очди — бари тиллага тўла. «Равшан».* «...Дашти қипчоқлар бойиса, хотин олади, туркийлар бой бўлса, том салади» [ўйларди Маъсума бека]. Мирмуҳсин, Меъмор.

Томдан тараша тушгандай қ. тараша. (Ўзини) томдан ташлайди Бирор нарсага жуда ўч, ўлармон одам ҳақида айтиладиган ибора. *Ичкилик бўлса, Жўра ўзини томдан ташлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..пул деса, ўзини томдан ташлайдиган бу таъвия-

нинг на дўсти бор, на жўраси. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТОМ II [a. تامة – тўла, тўлиқ, бутун; мукаммал] кт. 1 сфт. Тўла, тўлиқ. Муфти... котибининг чизган режаларини амалга оширишга том ихлос билан кўнди. А. Ҳакимов, Илон изидан. Қўлтиғимдаги анордан биттасини олиб, ёриғидан иккига ажратиб, икки қўлим билан сиқиб, том иштаҳа билан ейишга тушдим. Ғ. Фулом, Шум бола. [Ҳасанали] Хўжаси Юсуфбек ҳожига, айниқса, хўжазодаси Отабекка итоат ва ихлоси том бўлиб, бунинг эвазига улардан ҳам ишонч ва ҳурмат кўрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даражаи том Тўлиқ даража, камолот даражаси. Маълумотим даражаи томга эришган бўлса ҳам... ёзмоқда қийналамен. Ойбек, Навоий. **Том маъноси билан** Тўлиқ, чин маъноси билан. Фармонов том маъноси билан «иштимой одам» бўлиб, бутун ҳаёти коллективда, идора, мажлисда, минбарда ўтган. А. Мухтор, Чинор.

2 рвш. Бутунлай, тамомила, батамом. Қулоғим том битди. ■ -Тақсир, — деди Фозилхўжа Азизулхон сигарет чекиб.. Мухтор Ҳасанга қараб, — пинакка кетгандай том маҳлиёсиз. Ойбек, Нур қидириб. Мендек одамнинг оғзидан бундай гапнинг чиқиши Сизни том қайрон қилишини биламан. Ш. Холмирозев, Қил кўприк.

ТОМ III [юн. tomos – бўлим; бўлак, қисм] Бир неча китобдан иборат асар, асарлар тўплами, муқоваланган ҳужжат ва ш.к. нинг ҳар бир айрим китоби; жилд. Луғатнинг биринчи томи. Тўламнинг учинчи томи. ■ Йўлдош кирганда, Пўлат дераза рафида тиззасини қучоқлаб ўтирар, столда, ёстиғи устида медицина энциклопедиясининг томлари сочилиб ётар эди. А. Мухтор, Чинор. Терговчи Қосимов яна тахлаб қўйилган жиний иш томларини варақлашга тушиб кетди. «Муштум».

ТОМАТ [исп. tomate] Помидор суви ёки пастаси. Кўп томат ва сок олиш мумкин бўлган «Юсунов».. каби яхши сорт помидорлар кам келтириляётир. Газетадан. Аёлнинг хонадонидан 30 литр самогон.. 150 литр томат пастаси, хамиртуруш топилди. Газетадан.

ТОМИЗИМ шв. Томчи. Бир томизим сув. ■ Мараҳим.. учинчи шишадан тегатурган

«насиба»сини ҳам бир томизим қўймай ичди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Шу талантни ишга солиш учун аллақандай бир доридан бир неча томизим томизиш керак. А. Қаҳҳор, Сароб.

ТОМИЗМОҚ 1 **Томмоқ** фл. орт. н. Кўзга дори томизмоқ. ■ Ота декчасини осди ва чайладан шишадаги жувоз мойини келтириб, унга томизди. Ҳ. Фулом, Машғал. [Қиличев] Ички чўнтақларига турли-туман таблеткалар, ҳидлайдиган, ютадиган, томизадиган дорилар солиб юради. Мирмуҳсин, Занглаган қилич.

Оғзига сув томизмоқ Ўлим тўшагидаги беморга сув томизиб, охирги ёрдам кўрсатмоқ. Ревизия арпа, бугдой этишмаганлигини аниқлаган пайтда, Алиқулнинг оғзига сув томизляётгани тўғрисида миш-миш тарқатилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Оқизмай-томизмай Ҳеч бир сўзини қолдирмай, бор (бўлган) гапни тўпалагича. Жаннатхон отасига дастурхон ёзди, отасини сийлади, лекин эрининг сўзларини ҳам оқизмай-томизмай етказди. И. Раҳим, Тақдир.

2 (фақат бўлишсиз шаклда) Бир қатра ҳам анойи қилмаслик, бекор кетказмаслик, ёрдам кўрсатмаслик. У онасига бир чакки томизмайди. ■ Бой пишиқ одам, бир тийинни чакки томизмайди. Ойбек, Улуғ йўл.

ТОМИЗФИ 1 от Қатиқ ивитиш учун сутга солинадиган ачитқи (мас., эски қатиқ). Сутга томизфи солмоқ. ■ Қўшиникига томизфи сўраб кирган Ҳажалхон бир зумда бир талай гап топиб чиқди. А. Муҳиддин, Фанишер. ..махсус томизфи билан тайёрланган қатиқ, кефир каби сут маҳсулотлари ҳам витаминга бойдир. Газетадан.

2 сфт. Томизиладиган, томчилаб қуйиладиган. Томизги дори.

Томизги ҳам бўлмайди Жуда оз. Бу пулингиз томизфи ҳам бўлмайди. **Томизфига ҳам топилмайди** Умуман йўқ, сира топилмайди, учрамайди. Сув томизфига ҳам топилмайдиган чўл.

ТОМИЗФИЛИК Томизфи учун етарли; томизфи учун қолдирилган. Бир томизфилик қатиқ. Қатиқдан бир-икки томизфилик қолдирмоқ.

ТОМИЗФИЧ Суюқликни томизиш учун ишлатиладиган асбоб; пипетка. Томизфи билан кўзга дори қўймоқ. ■ У шкафдан аллақандай реактив олди-да, томизфи бил-

лан бинокуляр микроскоп тагидаги минералга томизди. «Фан ва турмуш».

ТОМИР I анат. Одам ва ҳайвонлар таънасида қон ёки лимфа оқадиган найчаси-мон аъзо. Томирдан қон олмоқ. Томирга дори қуймоқ. ■ Тўлаган ерга қараб жим қолди. Унинг чакка томирлари бўртди, бурнининг учи йилтиради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қон томирлари Артериялар, капиллярлар ва веналардан иборат томирлар. қ. артерия(лар), артериола(лар), вена(лар), капилляр(лар).

2 кўчма Умуман, нарса-ҳодисанинг ҳаёти, фаолиятини таъминловчи омил, восита. Саноатнинг юрагидир мартен печи, Юрак бўлгач, ишлайди-да эрта-кечин. Бу юракни юргизади уста Анвар, Саноатнинг томирига пўлат оқар. «Муштум». Қишлоқнинг ҳаёт томири уриб турган ҳар бир жойда.. ташаббус яққол сезилиб туради. Газетадан.

3 с. т. Юрак ҳаракати натижасида қон тепиши; пульс.

Томирни (ёки томир) уришини (ёки тепишини) кўрмоқ Томирни ушлаб, юрак, қон ҳаракатини, пульснани аниқламоқ. Табиб, Отабекдан воқеани сўраб билгандан сўнг, Қумушнинг томирини кўриб, лабини тишлаб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 с. т. Мушакларни суякка бириктирувчи пухта, эластик тўқима; пай. [Йўлчи].. Томири тортишган одам каби, бир лаҳза қотиб қолди, сўнг қиличини маҳкам ушлаб, букчайиб, оҳистагина ерга йиқилди. Ойбек, Танланган асарлар. Томирларини ёзиш учун бошини орқага ташлаб, бир-икки силкитиб олди. С. Кароматов, Олтин кум.

5 биол. Ўсимлик танасида суяқлик ва ундаги эриган моддалар оқадиган тўқима найчалар.

6 бот. Илдиз. Ариқ бўйларида, қир этакларида ўтган йилги ўтларнинг томиридан нозик майсалар униб чиқа бошлаган. С. Анорбоев, Оқсой. Агар у ҳар куни эрталаб, кечқурун сойга тушмаганда эди, кўза-кўза сув қуйиб, томирига нам юбормаганда эди, ўрик аллақачон хазон бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 кўчма Илдиз, негиз. Яхши нақл — томири ақл. Мақол. ■ Жўраҳон бу муҳим масалани айтишдан бош тортеганда, бунинг томири жуда узоқ эканлигини Фуломжон дарров фаҳмлаб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Томирига (ёки илдизига, оёғига, тагига) болга урмоқ. қ. болга. Элмурод ўзининг жаҳолатга қарши бўлган билимини одамларга ёйиши билан домланинг томирига болга ураётганини яхши фаҳмламасди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Томир отмоқ (ёки ёймоқ).** 1) илдизини ҳар тарафга йўналтирмоқ, илдизи ривожланмоқ; 2) асосли ҳолда ўрнашиб яшамоқ, ривожланмоқ. Аммо бутун бир аҳоли яшаб, томир отиб қолган бежирим жойларни йўқ қилиш — хутор системасини йўқотиш, деган гапга кирмайди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 3) ҳар томонга йўналмоқ. Шербек катта кўча тўрт томонга томир отган жойда тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Оқсой; 4) тарқалмоқ, кўпаймоқ. Одамлар орасида ҳам девпечак борлигини, у аста томир ёйиб бораётганини биларди-ю, аммо ўша девпечакнинг илдизини топалмай доғда эди. С. Аҳмад, Ҳукм.

8 кўчма Бир-бирини қўлловчи, бир-бирига ҳомийлик қилувчи кишилар ўртасидаги ўзаро боғланиш, алоқа; илдиз. Зағчақўз домлаям, Турдивой халфаям, ҳаммаси.. Буларнинг томири узун, Зағчақўз мударрис бўлган экан, ўғиллари, шогирдлари каттакатта амалда дейишади. П. Турсун, Ўқитувчи. Шухратпарастлар халққа юқоридан қандай зарар етказган бўлсалар, наstdан ҳам шундай зарар етказганлар. Уларнинг томири битта. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

9 шв. Қариндош, уруғ; қариндошлик риштаси. Юртга донғи кетган Жоналибойга, Қизинг бериб, бойга томир бўлайлик. Пўлкан. Тожибой ўзи камбағаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа махсум билан туташган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

10 шв. Тутинган ўртоқ, яқин дўст. Томирингни мақтама, ёмон чиқса, қайтасан. Мақол. ■ Икки ўртада сўз бергандик, томирмиз деб, Зуваласи айрим битта хамирмиз деб. Ҳ. Фулом. Мингнинг зотини билганидан бирнинг отини бил, деганлар, танишиб қўяйлик, томир. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.

ТОМЛИ I Том билан ёпилган, томи бўлган. Тунука томли уй. ■ Сал юрилгач, дарахтзорлар, боғлар, похол ғарамлари... черепица ва қамиш томли уйлар қаторлашиб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТОМЛИ II Белгили томдан, жилддан иборат. Икки томли шеърлар тўплами. Беш томли асар.

ТОМЛИК Нечадир томдан, жилдан иборат бўлган асарлар тўплами. *Алишер Навоий асарлари ўн беш томлиги.*

ТОММОҚ Томчилаб оқмоқ; чакка-чакка оқиб турмоқ, тушмоқ, томчиламоқ. *Хатга сиёҳ томди. Шимга ёғ томди. Томчи томиб бўлгунча, дарё оқиб ўтади.* Мақол. *Тома-тома кўл бўлур, ҳеч томмаса, чўл бўлур.* Мақол. ■ *Совуқ томчилар унинг юзига, бўйнига томиб ғашини келтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўз ёшлари.. эгарнинг қошига ва отнинг ёлига тома бошлайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг кўзларидан оппоқ соқолига қатра-қатра ёш томар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Кўзларидан қон томади Ўта газабли ҳолатни қайд этади. *Азим тажанг бир қадам олдинга ташлади. Кўзларидан қон томарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оғзидан (ёки лабидан, тилидан) бол (ёки асал) томади** Ниҳоятда ширин сўз, хушмуомала. *Каттадан-кичikka оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учида сўрашиб қўя қолди.* Т. Алимов, Дашшў. *Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Юзидан қон томади қ. қон.** [Қишлоғимиз] *Одамлари шунақанги хушбичимки, бир қарашдаёқ суқингиз киради. Юзларидан қон томади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Қамчисидан қон томади** Ўта золим, қаҳри қаттиқ. *Қиз аввал кўрқди, отаси унинг Сидиқжон билан сўзлашиб турганини эмас, боққа тушганини билса ҳам, терисига сомон тиқади: бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТОМОГРАФ Томографияни амалга оширишда қўлланадиган, махсус тузилишли рентген қурилмаси.

ТОМОГРАФИЯ [юн. tomos — қисм, бўлак; қават, қатлам + grapho — ёзаман] Рентгенографиянинг ўрганилаётган объектнинг қаватма-қават сояли тасвирини олиш усули.

ТОМОН 1 Бирор нарса ёки жой (макон)га нисбатан йўналишдаги жой, макон; тараф. *У томон. Бу томон. Кўчанинг икки томони. Боғнинг бир томони. Пайкалнинг тўрт томони.* ■ *Бир томони босиб қолган кулбага Йўлчини ётқизишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонанинг икки томонига каравот қўйилган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўрт томон қум, хайрият, бунда ҳеч ким эшитмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ўзаро нисбатда, муносабатда бўлган шахс ёки шахслар гуруҳининг ҳар бири. *Душман томон. Қуда томон.* ■ *Аммо ўз отасидек бўлиб қолган ноиб жанобларининг томонини олишини ҳам, ёвузона бир қудрат эгаси бўлган Зокир калла томонига утишини ҳам билмай, иккиланиб турарди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Ҳар икки томоннинг ишини кўрган одам муқаррар: «Булар ким тез қазирга ўйнашганов!» деб ўйлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Абдурахмон ёш бола экан, отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Томонини олмоқ Томонида туриб ҳимоя қилмоқ, қўллаб-қувватламоқ; ёнини олмоқ. *Дарвиш гов кўпинча фуқаронинг томонини олар, бекларга, навбати келмагунча, сув бермас эди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Сизни қаранг-у, яна ўшаларнинг томонини оласиз-а.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 (кўпл. шаклида — **томонлар**). Ўзаро муҳолиф, зид муносабатдаги шахс ёки субъектлар. *Томонларни келиштирмоқ. Томонларнинг розилизини олмоқ.*

4 Иш, нарса-ҳодиса, масала ва ш.к. нинг қирралари, қисмларидан бири; жиҳат. *Масаланинг энг муҳим томони. Асарлардаги муштарак томонлар.* ■ *Ҳа, бизнинг касбнинг ўзига хос нозик, жилов тутқизмас, баъзан асов, баъзан инжиқ томонлари бор.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мен кўлда чўкқаним, боланинг қутқаргани қолиб, бошқа томонини айтдим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Аммо айни чоғда унинг ҳам ўзига хос заиф томонлари бор эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

5 мат. Текисликдаги геометрик шакллари ҳосил қилувчи кесмаларнинг ҳар бири. *Тўғри тўртбурчак томонлари. Томонлари тенг учбурчак.*

6 кўм. *взф.* Макон, пайт, объект, сабаб каби муносабатларни, шундай маъноларни билдиради. *Биз томонга келяпти. Овоз кўча томондан келяпти. Кечга томон хабар олмоқ.* ■ *Елкасига ташланган кителанинг енгига қўл сола туриб, индамай эшик томон юрди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Кечга томон Собирнинг хонасига Одил бува кириб келди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Аммо оламшумул бу кашфиёт илмий кенгаш томонидан етарли баҳоланмаганга ўхшайди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Бир томондан*

ферма мудури.. унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилтиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТОМОНЛАМА Миқдор билдирувчи сўзлар, шунингдек, ҳар сўзи билан қўлланиб, шу сўзлар англаган миқдорий нисбатни билдиради. *Ҳар томонлама асосламоқ. Бир томонлама баҳо бермоқ. Ғўза қатор ораларига икки томонлама ишлов бермоқ.*

ТОМОРҚА Қишлоқ меҳнаткашларининг ихтиёридаги, одатда, уларнинг кўрғони, ҳовли-жойи ёнида жойлашган ер бўлтаги. *Пенсияни нима қиласиз, мол-ҳол, томорқадан чиққан даромад етади икковингизга.. С. Нуоров, Нарвон. Ҳар ким истаса, ўз томорқасини, уйи олдини боғ қилиши мумкин. «Муштум».*

ТОМОША [а. تماشا / تماشى – ҳаракатланиш; айланиб юриш, сайр қилиш] **1** Оммавий равишда намойиш этиш учун тайёрланган сахна асари, кўрсатув. *Театр томошаси. Цирк томошалари. Томоша зали. Томоша қўймоқ. Спектаклни қизиқиб томоша қилмоқ. ■ Пешайвон ойнасига туширилган парда орқасидан Ҳамза чиқиб келди-да, томоша тугаганлигини эълон қилди. К. Яшин, Ҳамза. Телевизорни кўраверарканмиз-у, томошаларни тайёрлаш қанчалик машаққатли бўлишини билмас эканмиз. Ў. Ҳошимов. Қалбингга кулоқ сол. Табиий, у кўнди, шу йўсин эртага уйналадирган томошага Султоналининг хотини ҳам ўргатилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Умуман, киши эътиборини тортадиган, эътибор билан қарайдиган, кузатадиган, ундан завқ-шавқ оладиган, таъсирланадиган нарса. *Чорсудаги чойхонадан ўтиб, ажиб бир томошанинг устидан чиқишди. Самовар тўла одам. Ашула, аския, ҳангома, қаҳқаҳа авжсида. К. Яшин, Ҳамза. Оббў, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўптими? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. -Балиқлар ҳам кўп аломат нарса-да, — деб кўйди томошага берилиб кетган Қудрат ичиди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

3 Киши эътиборини тортадиган машамаша, жанжалли ҳолат; ҳангома. *Буларнинг қитиғига тегма. Агар газетага тортса, ғир этиб терговчи келади. Ана унда кўр томошани. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Томоша қилмоқ Томошани кузатмоқ, эътиборни тортадиган жой, нарса ва ш.к. ни кузатмоқ, кўрмоқ. *Ҳамза халққа қараб: -Ҳозир бир манзара кўринади, шунини томоша қиласизлар, — деб эълон қилди. К. Яшин, Ҳамза. Йигит-қизлар яшнаб бораётган чўлни, янги қурилган иморатларни, тепаликни тилка-пора қилаётган экскаваторни томоша қилишарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Уйга келди-у, Ювош иккалама юлдуз ва медалларни томоша қила бошладик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ТОМОШАБИН [а. + ф. تماشايبين — томоша кўрувчи (қилувчи)] **1** Бирор томошани кўриш учун келган шахс, томоша кўрувчи. *Театр томошабинлари. Футбол томошабинлари. ■ Томошабинлар чапак чалиб юбордилар. Ҳамма ёқдан қийқириқ эшитилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Халқ, сахнанинг очилишини кутган томошабиндай, жим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 кўчма дағл. Бирор ишга лоқайдлик билан четдан қараб, кузатиб турувчи шахс. *Томошабин бўлиб турмоқ. ■ -Хафа бўлманг, ака, — деҳқоннинг елкасига қоқиб юпатди Йўлчи.— фалокат эмас, арава синади, тузатилади.. Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинади, баъзилар томошабин. Ойбек, Танланган асарлар. Жанжал эса борган сари газак оларди, ота-она ҳам уларнинг келиш-мовчилигига аралашмас, гўё томошабин ролини ўташар эди. Газетадан.*

ТОМОШАБИНЛИК Ўзини томошабин каби тутиш, томошабин бўлиб туриш. *Мафкуравий соҳада томошабинликка чидаб бўлмайди. Газетадан.*

ТОМОШАХОНА [томоша + хона] Томоша кўрсатиладиган жой, томоша муассасаси (театр, кино, цирк ва ш.к.). *Сарой улкан томошахонани эслатарди. С. Сиеёв, Ёруғлик. Янги қурилган бу иморатнинг биринчи қавати томошахона бўлиб, тепасига маданият уйи жойлашган. Д. Нурий, Осмон устунни.*

ТОМОШАЧИ Томоша қилувчи; томошабин. *Унинг [директорнинг] қовоғидан қор ёғар эди. Томошачилар гап нимада эканлигини тушундилар. М. Ҳазратқулов, Журъат. Сонсиз томошачи келган Бу мўл зиёфатни тексин емоққа. Миртемир.*

ТОМОШАҚОВОҚ бот. Қовоқнинг еб бўлмайдиган, майда, фақат зийнат (манзара) учун экиладиган тури.

ТОМОҚ 1 Бўйиннинг энгак ости (тумшук ости) қисми. *Канизак кўк рўмолини томоғининг тагидан боғлаб олган.. ерга қараб жадаллаб келар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бирорта одам зигирча камчилигимиз ҳақида оғиз очса, томоғидан гиппа бўғамиз. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 *анат.* Қизилўнғач билан кекирдак бошланадиган ер; бўғиз. *Томоқ оғриғи. Томоғим оғрияпти. ■ Қизда уйқу йўқ. Унинг бадани қизғин, томоғи қақраган, юраги шиддатли уради. Ойбек, Танланган асарлар. [Абдурахмонбой] Томоғига совуқ ҳаво тиқилгандай, бир энтикди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳар ютуми томоқни қириб ўтади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Томоқ қирмоқ 1) томоққа урилиб (қириб) ўтадиган ҳаво билан овоз чиқармоқ (томоқни тозалаш ёки бошқа мақсадда, шунчаки). *У томоғини ора-сира қириб, энтикиб туриб гапирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дарвоза очаётган киши қаттиқ йўталиб, устма-уст тупурди ва томоқ қириб, «Кир!», деди бўғилиб. Н. Аминов, Суварак; 2) шундай овоз билан нимадандир белги бермоқ, нимагадир ишора қилмоқ. Томоқ қирсам, бас, шу тоб, Келтириб беш сих кабоб, Қўлимга тутиб шароб, Ичаверинг, хўп, дерди. Ф. Маҳмудов, Вақтим зиқ. ..кекса бир уламо томоқ қириб, ўзидан хабар бермаганида, ким билади, у сукунат яна қанча давом этар экан? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Томоқни ҳўлламоқ Ичимликдан (асосан, спиртли ичимликдан) бир оз олмоқ, ичмоқ. *Ёшликнинг охири, қариликнинг боши, дегандай, озроқ томоқни ҳўллаб олсак бўларди. «Муштум». Томоғи тақилламоқ 1)* ейиш ёки ичишга жуда талабгор бўлмоқ. *Томоғи тақиллаб турган Аҳмад бир отишда қадаҳни бўшатди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор нарсаи ундириш, олиш, эгаллаш пайида бўлмоқ. Ҳалиги Мамасид деганимизнинг қизи ҳам бўйига етиб, кўзга кўриниб қолди. Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам, деб томоғи тақиллаб юрибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Томоғи қичимоқ* Бирор нарса ундиришни истамоқ, тама қилмоқ. *У томоғи қичиган куни бирор кишининг симини шартта узиб, уйига кириб кетади. «Муштум».*

Томоғидан ўтмаслик 1) таом ёки суюқликни юта олмаслик (асосан, касаллик туфайли). *Томоғидан [бувамнинг] ҳеч нарса ўтмайди, сув ичса ҳам, фарғара қилиб таш-*

лайверади. Газетадан; 2) еб-ичкиси келмаслик, кўнгли тортмаслик. Қудрат томоғидан овқат ўтмай, икки қўли чеккасида, хаёл суриб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Томоғини ёғламоқ (ёки мойламоқ) Пора бермоқ, пора ўрнидаги нарса билан сийламоқ. *Улар бойнинг қўзи ва қазилари билан томоғи мойланиб, ишни ёпиб юборган эдилар. С. Айний, Қуллар. Мудирга чўтал тўлаган юқоридаги кишилар «бошлиқнинг томоғини мойладик, энди овози чиқмайди», деб бир порцияли овқатни уч порция қилиб, хўрандаларни чўмичдан қоқа бошладилар. «Муштум».*

3 *Таом, овқат, овқатланиш. Тамли томоқ. Томоқ емоқ. Томоқ қилмоқ. Қарини томоқ асрайди. Мақол. ■ Уйдагиларнинг сўзларинигина эмас, ҳатто томоқ чайнашларини ҳам эшитса бўлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Томоқдан кейин Отабек ҳам бир оз ухлаб олиш учун ётди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Текин томоқ 1) ўзганинг меҳнати билан юзага келган овқат. *Текин томоқ ичагингни тешади. Мақол. Текин томоқ танни тоза қилади. Мақол; 2) ўзганинг ҳисобига яшовчи киши; текинхўр. Аллонхўжа қўрасидаги қора ўтовларни оралаб, отбоқару фойтунчиларни, текин томоқ ялқовлар, деб сўкиб жувозга қувди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ҳаром томоқ* Ҳалол меҳнат билан эмас, ҳаром йўллар билан кун кечирадиган. *Ҳаром томоқ одам ўғридан ёмон. Уйғун, Ҳаёт чақиради.*

ТОМТЕПАР тар. Чакка ўтадиган томни кўпчилик бўлиб тепиб зичлаш ва шу мақсадда уюштирилган ҳашар.

ТОМТЕШАР Том тешиб ўғрилиқ қилувчи ўғри; умуман, уй-хонадонларга тушувчи ўғри; муттаҳам, фирибгар. *-Мана бундан томтешар чиқади. Киссавур бўлмайди, қўпол, — деди Султон Омонни кўрсатиб. Ф. Фулом, Шум бола. Колхоз мулкани сенга ўхшаш томтешарлардан сақлайман. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ТОМУҒ қ. тамуғ. Унинг зиндонлари томуғдан баттар, Унинг кишани бор — умрга хатар. Миртемир.

ТОМЧИ 1 Суюқликнинг заррачалари тортишуви натижасида айланма сирт билан чегараланган, бир томишдан ҳосил бўлган алоҳида кичик бўлаги. *Сув томчиси. Ёмғир*

томчилари. Бир томчи ҳам қолдирмай ичмоқ. Томчи сел бўлмас, душман эл бўлмас. Мақол. Томчи тошни тешади. Мақол. Бир томчи сув чумолига дарё кўринади. Мақол. ■ Бу гал қусуқ қонга айланган эди, [Кумушининг] бурнидан ҳам бир неча томчи қон оқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг [деҳқоннинг] офтобда куйиб пишган, этсиз, йирик ёноқли юзида кўз ёшим, терми, ҳар ҳолда томчилар юмаланар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 шв. айн. **чақка** II. Томдан томчи ўтаёттир. ■ Ёмон бўлганда қандай — умрининг заволи. Онам, томчининг ҳар «чиқ» этгани — бир кунлик умрининг чиққани, дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

Дарёдан бир томчи Кўпнинг, катта миқдорнинг жуда оз қисми, қатраси. -Бу айтганларимиз дарёдан бир томчигина! — деди Олимов, болаларнинг кўпи ҳали қаноатланмаганини сезиб. — Тоғларимизда сир кўп. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОМЧИЛАМОҚ Томчи-томчи бўлиб, тушмоқ; томмоқ. Ёмғир томчиляпти. ■ Шох-шабба орасидан сув силқиб томчиларди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кунботар олдида бир-иккита томчилагани бўлмаса, ёмғир ҳали ёққанича йўқ эди. Н. Фозилов, Дийдор.

ТОН [юн. tonos — таранглик, тифизлик; кучланиш] I **физ.** Мураккаб товуш спектрининг оддий тебранишлар натижасида ҳосил бўладиган энг кичик бўлаги.

2 Муайян баланд-пастликка эга бўлган товуш, мусиқа товуши. Тебранувчи тор тарқатадиган энг паст частотали бу товуш торнинг асосий тони ҳисобланади. «Фан ва турмуш».

3 **физиол.** Ишлаб турган юракнинг овози, товуши.

4 Нутқ, овознинг оҳанги, нозик фарқи. [Заргаров (альбомни тез-тез варақлайди):] Ҳозир-ҳозир.. Ҳа, мана, мана! (Доклад тонида, баланд овоз билан) Уртоқлар! А. Қаҳҳор, Огриқ тишлар.

5 **снт.** Рангнинг сифати; муайян рангнинг оч-тўқлиги, бошқа ранглардан фарқланувчи белгиси.

ТОНГ I I Кун чиқиш пайти, субҳидам, саҳар, азон. Баҳор тонги. Тонг пайти. Тонг шабадаси. Тонг қоронғиси. ■ Хўрозлар ҳам уйғониб, Бердилар тонгдан хабар. Кимларга оғир ботар, Кимни ширин аллалар. Файратий. Тонгга яқин тўплар, машиналар, танклар

қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Қуёш қораймас. Эрта тонгда Нуруллабойда Аравага қўшилди отлар. Э. Раҳим.

Ёлғон тонг айн. субҳи козиб қ. субҳ. Тонг бўзариб ёришди. Ёлғон тонгда адашиб йўлга чиққан булутлар таралди. Шухрат, Шинелли йиллар. Тонгни тонг оттириб, кунни кун буттириб Эрталабдан кечгача ва кечаси билан тинмай. Тунни тонгга уламоқ ёки тонг оттирмоқ Кечаси билан ухламай, бирор иш, хаёл ва ш. к. билан машғул бўлмоқ. [Низомжон] Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қўшлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди. С. Аҳмад, Уфқ. Тўхта хола чинакчиликдан чиққан пахтасини кечалари ишгирар, чарх олдида тонг оттирарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Эрта тонг ёки тонг саҳар Жуда эрта, кун ёришар-ёришмас.

2 **кўчма** Бирор нарсанинг бошланиш пайти, илк даври. Бахт тонги. ■ Кунлар келар — қоп-қора уфқ Ол шафақдан бўлар лоларанг, Нажот тонгин очади қуёш. Файратий.

Тонг отди Қуёш чиқиш пайти яқинлашиб, кун ёришди. Тонг отди. Тепаликларнинг қор босган оппоқ чўққиси, ўрмондаги дарахтларнинг учи қизарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТОНГ II: тонг (қотиб) қолмоқ айн. донг қотиб қолмоқ қ. донг II. Ибодилла эрталаб дўжонни очиб, ҳужрага кирди-ю, акасини кўриб, тонг қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Воқеа устига келган Ширин бу ҳолни кўриб, тонг қотиб қолган. С. Айний, Куллар.

ТОНГГИ Тонгга мансуб, тонгда бўлган ёки бўладиган. Тонгги шабада. ■ Конлар — инженерни, тоғлар — Фарҳодни, Устасин чакқар тонгги гудоқлар. Ф. Фулом.

ТОНГЛА **эск. кт.** Эртанги, келгуси кун. Бугун дегани тонглага тўғри келмайди. Ойбек, Навоий.

ТОНГОТАР Тонг отиш пайти; тонг, субҳидам. Тошкент тонготари нақадар гўзал, Чиройли, тасвирга сиғмас, сермазмун. Файратий. Тонготарга яқин бир гўмбурлаб, ер силкингандай бўлди. Мирмуҳсин, Умид. Чолиқ тонготардан кунботаргача давом этадиган бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОНЕР [ингл. toner] Электрографик кўрсаткич (кўринадиган қиладиган модда); лазерли принтерда қўлланадиган бўёвчи кукун.

ТОНЗИЛЛИТ [лот. tonzilla – муртак бе-зи, бодомсимон без] *тиб.* Муртак безининг яллиғланиши.

ТОНМОҚ 1 Қилмишини, айтган сўзи ва ш.к. ни бўйнига олмаслик; инкор этмоқ. *Гапидан тонмоқ.* ■ *Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақайётганим йўқ-ку!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Марғилондан қайтгандан кейинги кунларингизни меҳмон-хонада кечириб келишингиздан, албатта, тона олмайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман, бор, бўлган нарсани тан олмаслик; рад этмоқ. *Қарзидан тонмоқ.* ■ [Майсара Чўпонга:] *Отанг раҳматликнинг сенга васият қилиб қолдириб кетган йигирма тилла пулига қози эшоннинг тониб кетишларининг сабаби бор экан. Ҳамза, Майсаранинг иши. Қулоқ солинг гапима, ҳай яхшилар, Оқ сут берган онадан тонган борми?* «Муштум».

ТОННА [фр. tonne < лот. tunne – бочка] Минг килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *Беш тонна юк.* ■ *Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона. Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо.

ТОННАЖ [фр. tonnage] **1** Кеманинг ёки кемалар мажмуининг юк кўтариш қобилияти (бўш ёки белгили юк ортилган кема сиқиб чиқарган сувнинг оғирлиги билан ўлчанadi).

2 Вагон, автомобиль ва ш.к. нинг тонналар билан ифодаланган юк кўтариш қобилияти. *Адолат бўш машиналарни, албатта, орқасига қайтариб, шлагбаумни тоннажига лойиқ юки бор машиналаргагина очар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОННАЛИ 1 Тонна оғирлигидаги. *Бир тоннали тош. Юз тоннали бомба.* ■ *Нормат виставкада турли нав бугдойларни, саксонтадан туққан наслдор чўчқалару ўн нақирлаб сут берадиган говмиш сизирларни, бир тоннали новвосларни кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум тонна юк элтадиган, кўтарадиган. *Уч тоннали машина. Эллик тоннали цистерна.* ■ *Йигирма беш тоннали автокран этиб келгач.. Ҳасанов сим арқоннинг учига қўш батареяли лампани улаб, ёндириб қўйди.* И. Раҳим, Тақдир.

ТОННЕЛЬ *айн. туннель. Бригадир Смекалинни бошлаб, пастга – тоннель девор-*

ларини зичлаётган йигитлар ёнига тушиб кетди. Газетадан.

ТОНОМЕТР [тон 3 + юн. metreo – ўлча-чайман] *тиб.* Қон босимини, шунингдек, кўзнинг ички босимини ўлчайдиган асбоб.

ТОП *с.т.* Тоб, пайт. *Шу тонда. Ўша тонда.*

ТОПАЗ [юн. topazos] Турли рангда бўладиган қимматбаҳо қаттиқ тош, минерал. *Топаз кўзли узук.* ■ *Мисрликлар шиша буюмларни қимматбаҳо ёнартошларга: ёқут, зумрад, топаз, феруза.. марварид ва бошқаларга ўхшатиб ясар эдилар.* М. Амин-жонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

ТОПАЛОҚ: *топган топалоқники бол.* Ким топса, ўшаники.

ТОПАРМОН Пул, даромадни яхши (кўп) топадиган. *Турсунбойлар қассоб гузаридан, отаси чаласовод, лекин топармон эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ТОПАРМОН-ТУТАРМОН Топиш-тутиши яхши. *Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди хунар чиқаряписизми? Не-не топармон-тутармон йигитлар эшигимизнинг турумани бузиб, ўтарга йўл бермай юрди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ўғли топармон-тутармон, отасига ўхшаб уддабуронгина, тагида яп-янги машина.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ТОПАР-ТУТАР қ. *топиш-тутиш. Кампир деразадан меҳмонхона томонга қараб қўйди.. Гулдай тоза, топар-тутари яхши, обрўйи баланд.* С. Нуоров, Нарвон.

ТОПАҒОН 1 Тез, дарров топадиган, топқир. *Топағон бола.* ■ *Фолчи жуда топағон экан, менинг отимни ҳеч ўйламасдан топиб берди.* «Эртақлар».

2 с. т. Топармон; топармон-тутармон. *Топағон эркал.*

ТОПАҒОНЛИК Топағонга хос хусусият. *Коля ўз гапи ўзига наша қилиб куларкан, Қудрат дўстининг топағонлигига ҳайрон қолди: -Қойилман мияннга, адаш! Топдинг, топдинг!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОПГАН-ТАЯНГАН *айн. топган-тутган.* *Отаси қазо қилиб қолди. Отанинг жамғаргани, ўзининг топган-таянгани худойи, маъракаларга сарфланди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ТОПГАН-ТУТГАН Ишлаб-кучлаб топилган, тўпланган бор-йўқ нарса; жамғар-

ма, буд-шуд. *Топган-тутганим сизники.* ■ Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун этимидини шу кенжа ўғилга қўйган. Х. Назир, Ўтлар туташганда.

ТОПИК [ингл. topic < юн. topus – умумий жой, ўрин] пед. Бирор хорижий тилда аввалдан белгиланган мавзу бўйича тузилган, айни хорижий тилни ўрганувчиларга оғзаки нутқ малакаларини ривожлантиришга, шунингдек, ўқувчилар билимини текширишга хизмат қиладиган матн.

ТОПИЛДИҚ айн. топилма 1. Янги топилдиқ узоқ ўтмишни ўрганишда ёрдам бермоқда. Газетадан.

ТОПИЛМА 1 Изланиш, қидирув ишлари натижасида топилган нарсa. Антик даврда суғоришга асосланган деҳқончиликнинг тараққий қилганлигини жуда кўп археологик топилмалар тасдиқлайди. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. Маҳаллий газетанинг ёзишича, топилманинг ноёблиги мурда кўмилгандан буён миянинг ҳеч қандай ўзгаришга учрамаганидадир. «Фан ва турмуш».

2 Ҳар қандай топиб олинган нарсa. Топилмаларни эгаларига қайтармоқ. Топилмалар бюроси.

ТОПИЛМАС Кам топиладиган ёки сира топилмайдиган; нодир. *Топилмас мато.* ■ Ёш йиқитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди. Тўлиб етилган қиз энди унинг кўз олдида тенги топилмас гўзал бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОПИЛМОҚ 1 Топмоқ фл. ўзл. ва мажж. н. Йўқолган китоб топилди. Ҳамма саволларга жавоб топилди. Фикр маъқул топилди. Ишнинг янги усуллари топилмоқда. Бош омон бўлса, дўппи топилар. Мақол. Меҳнатсиз топилган ошдан меҳнатда топилган тош яхши. Мақол. ■ Онам билан маним бахтимга кутмаган жойдан мўъжизадек бу мактуб топилди-да, мен хизматингизга югурдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аммо булоқнинг топилиши ҳали сувни эгатларга оқиши деган гап эмас эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Мавжуд, бор бўлмоқ. Сизда бир варақ қоғоз топиладими? ■ Қоратой, бир танга пул топиладими сенда? Носвой йўқ, эртадан бери хумориман. Ойбек, Танланган асарлар. Бас, бу ҳийлалар, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин? А. Қодирий, Ўтган кун-

лар. *Хуллас Павел Иванович Петровский мактаб яратган забардаст олим бўлиб, унинг фикри билан ҳисоблашмайдиганлар камдан-кам топиларди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ТОПИНМОҚ 1 дин. Сиғинмоқ, чўқинмоқ. *Оловга топинмоқ.* ■ Ҳиндистонда ҳайвон ва ўсимликларга топиниш ҳаддан ташқари кучли. 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. ..улар аёл зотини илоҳийлаштирар экан, бир замонлар унинг лойдан ва ёғочдан ясалган шаклини уйлари тўрига қўйиб, унга топинишаркан. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 кўчма Сажда қилмоқ, бош эгмоқ. *Пулга топинмоқ.* ■ У [Зумрад] ўзининг нафис завқига бовар ишқини гапиради, машуқининг ақлига, қалб гўзаллигига, инсоний гурурига топинади. Ойбек, Улуғ йўл.

ТОПИШ 1 Топмоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб топиш. Иш топиш. Сонларнинг умумий бўлувчисини топиш. ■ Қолган хизматларингизнинг биттаси энди менга эр топиш эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт Салтонбунинг сўзларидан тасалли топишга улгурмай, Мастон кампир унинг ўтини ловуллади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан даромад, пул олиш, келтириш, ишлаш; даромад. Унинг топиши яхши. ■ Кампир дарчадан [Сидиқжонга] рўпара бўлди: -Шундоқ деган бўлсам, ажаб қилибман, хўп қилибман! – деди икки қўлини сонига уриб, – уйни уй қилган эрнинг топишию хотиннинг кўрпа иши! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кунлик топиши яхши бўлиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ишингизга сира тушунолмай турибман, Йигитали ака, топишингизнинг ҳам тайини йўқ.. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТОПИШЛИ-ТУТИШЛИ айн. топиш-тутишли [Алижон] Топишли-тутишли бола бўлмасаям, қанотимнинг остида бўлса нима қиларкан. Мен шўрликни қон йиғлатиб кетиб қолди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТОПИШМАЧОҚ 1 кам қўлл. айн. бекинмачоқ.

2 айн. топишмоқ II 1. Топишмачоқ ўйнамоқ.

ТОПИШМОҚ I 1 Топмоқ фл. бирг. н. Болалар янги уйин уйлаб топишибди. Уни ишхонасидан топишди.

2 Учрашмоқ, йўлиқмоқ; бир-бирини топмоқ. *От кишнашиб топишар, одам — эслашим, — хўрсиниб гапида давом этди акам, — биз дадам билан қўққисдан болалар уйида топишдик.* Газетадан. *Икки ўртоқ ишхонада тасодифан топишиб қолишди, бола-чақа, қозон-товоқ, сигир-бузоққача сўрашишди.* «Муштум».

3 Ўзаро тил топиб, келишиб бир бўлиб олмақ, иноқлашмоқ. *Ўқитувчи сўраб баъзи мактаблардан келишган вакиллар ўзларига теккан ёш ўқитувчилар билан дарров эски қадрдонлар каби топишиб олишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳанифа Намозов билан ўз эркича топишмаган, балки эски урф-одат бўйича уни никоҳлаб, эрга топишрган бўлсалар керак.* С. Анорбоев, Меҳр.

Тил топишмоқ Элакишмоқ, дўстлашмоқ. *Муроджон Набижонов бўлса, қувноқ, камтар бир йигит экан. Бир нафасда биз билан тил топишиб, дўстлашиб олди.* Файратий, Узоқдаги ёр. *Комилжон бу ердагилар билан тил топишиб, оға-унидай бўлиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТОПИШМОҚ II 1 Топишмачоқ ўйинида: топилиши керак бўлган нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг рамз ва ўхшатмалар орқали ифодаланган қисқа тавсифи; жумбоқ. *Халқ топишмоқлари.* ■ *Болалар Нуридан сўрашди. Нури эртақ эмас, бир неча топишмоқ айтишига мажбур бўлди. Лекин оғзидан чиқмасдан, болалар топаверди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма кам қўлл.* Тушунилиши қийин, сирли нарса; жумбоқ, муаммо. *Гапларингиз худди топишмоққа ўхшаб кетади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳаёт ҳам гоҳо топишмоққа ўхшаб қолади. Тез орада тақдирингиз ҳал бўлишини биласиз-у, аммо нима бўлишини, қандай бўлишини тополмайсиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ТОПИШТИРМОҚ I **Топишмоқ** фл. орт. н. *Узоқ кўришмаган оғайниларни топиштириб қўйдик.* ■ *Ким мени асримнинг катта йўлига олиб чиқди, ким кишилик билан топиштирди?* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *с.т. кам. қўлл.* Топширмоқ. *Хатни эгасига топиштирмоқ.* ■ *-Нима иш қилмоқчисиз? -Сиз ҳозир сўрамане, аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топиштирин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОПИШ-ТУТИШ Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан топиладиган пул, даромад ва уни жой-жойига сарф қилиш. *Топиш-тутишим ёмон эмас, чўнтагим тўла пул, ҳеч нарсадан камим йўқ.* Газетадан. [Фотима] *Топиш-тутиши катта бўлган бозор паттачисига турмушга чиқди.* Мирмуҳсин, Умид. *Шундай ишчан, топиш-тутиши яхши бу жувоннинг, кампир айтганча, ёмон кийиниб юришига ажабланардим.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТОПИШ-ТУТИШЛИ Кўп пул топадиган ва уни жой-жойига сарфлай биладиган, топиш-тутиши яхши; топармон. *Ўзиниям нақ кўрсангиз: ақлли-ҳушли, топиш-тутишли.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ТОПМОҚ I Йўқотган, умуман, қидириладиган (қидирувда бўлган) нарса ёки шахсни дуч келтирмоқ, кўзга илинтирмоқ, учратмоқ. *Сўрай-сўрай топдим, тезроқ қайтай, ука.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чўнтақларини алғоқ-далғоқ қилиб қидирар, топа олмай хижолат бўларди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ўн ботирнинг ҳужжатларини олганда, Аҳметгалининг онасига юбормоқчи бўлган сурати билан хатни топдилар.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ўзимга ўхшаи ўқимишли, бопини ўзим топанам.* «Муштум».

2 *Ногаҳон кўзи тушиб кўлга киритмоқ; топиб олмақ. Бу қамчинни келаётиб кўчадан топдим.* ■ *Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган куни аллақандай туйғудан бошим айланиб кетган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Қидириш, кузатиш, изланиш натижасида кашф этмоқ, очмоқ. *Геологлар янги-янги ер бойликларини топмоқда.* ■ *Фойдали қазилмалар конларини топиш.. иқтисодий ривожланиш суръатини жаддалаштиришига кўмаклашади.* Газетадан. *Мели полвон хижолат чекди, лекин кулгига нарво қилмагандай, дуторга аччиқ қилиб сўзлади: -Сени ўйлаб топган Афлотунни кўп ақлли одам ўтган дейдилар-у..* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Номаълум бўлган нарсани аниқламоқ, нима эканини белгиламоқ, тайин этмоқ. *Топишмоққа тўғри жавоб топмоқ.* ■ *Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмон Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дили яқин одамлар бир-бирининг кўнглидагини дарров топади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ақлли тўнгахка*

нозик ерини, ёриладиган ерини топиб туриб болта уради — ақли билан ёради.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Умуман, иш-меҳнат, бирор сабаб ва ш.к. билан эга бўлмоқ, эришмоқ, *Ботир топса, барча ер, Бахил топса, босиб ер.* Мақол. *Меҳнат қилиб топганинг, Қанду асал тотганинг.* Мақол. ■ *Майли, ишлайвер, бироқ топганингни очкўз чолнинг кўйнига солаверма.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бизлар мисқоллаб обрў топамиз, ўғилларимиз ботмонлаб бу обрўйни тўкадилар!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бувам фарзанд кўрмай-кўрмай, қариганларида топган ёлғиз ўғиллари дадам экан [деди Саид].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 Баъзи сўзлар билан бирикиб (баъзи бирикмалар таркибда), шу сўздан англашилган нарсанинг юз бериши, юзага келиши маъносини билдиради. *Ташкил топмоқ. Қарор топмоқ. Ривож топмоқ. Камол топмоқ. Барака топмоқ. Лаззат топмоқ. Озор топмоқ. Нажот топмоқ. Дардига даво топмоқ.* ■ *Табиб кўй жигарини хом кабоб қилиб, бужғун сепиб энг деган экан, бир-икки қипти, лекин ишфо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Анзират холанинг бу гапидан кейин у можаронинг энг хунук оқибати барҳам топгандай енгил тортиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

7 *Боғлама вэф.* «Хисобламоқ», «деб билмоқ» маъносини билдиради. *Маъқул топмоқ. Мувофиқ топмоқ.* ■ *Унинг.. сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ (бу хусусиятни камбағал одамларда катта фазилат деб топар эди бой) унга жуда ёқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..лексалиқ, яна ёдимдан кўтарилиб кетмасин, деб дафтарга чизиклар тортиб, белгилар кўйишни лозим топдим.*

Топгани ёки топган гапи, топган одами, топган нарсаси Фақат айтилган иш-ҳаракат, гап-сўз, кимса.. ёки нарсанигина билиш, бошқаси билан иши йўқлик, бошқасини тан олмасликни қайд этади. *Уларда [Кумуш ва онасида] эпақали бир мия, Ҳасаналига йўл кўрсатадиган ихтиёр қолмаган, топганлари фақат йиғи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Икки дунёда ҳам ўғлингиз ёрилиб: «Хотин олиб бер», деймади. Топиб олгани китоб, айб ўзингизда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ифодасини (ёки аксини) топмоқ** Акс этмоқ, бор бўлмоқ, ифодаланмоқ. *Шоирнинг бу вақт-*

лардаги ҳаёти, мусофирлик, ғарибу бекаслик изтироблари унинг асарларида ўз ифодасини топди. «ЎТА». *Барқарор жуфт сўзлар орфографик, қиёсий, изоҳли.. луғатларда ўз ифодасини топиши шарт.* «ЎТА». *Хуруфийларнинг ақидасича, коинот абадулабад, илоҳий ибтидо одамда ўз аксини топган..* Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўнглини топмоқ қ. кўнгил.** *Киши кўнглини топиш осон ҳунар эмас.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Фано топмоқ қ. фано.** *Бу кун пойтахт маънос туради: Фано топмиш Муҳаммад Султон.* М. Али, Гумбаздаги нур. **Эсини топмоқ қ. эс.** *Юсуфбек ҳожи хотинининг сўзини бу гал ҳам эламайдир, фақат: -Кўя бер, хотин, ўзи соғ бўлса, бир кун эсини топар, — деб кўядир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзини кўйишга (ёки кўярга, кўйгани) жой тополмаслик** Нима қилишини билмай, ниҳоятда ноқулай ва безовта ҳолатга тушмоқ. *Обидов ўзини кўярга жой тополмай қолди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ТОПОГРАФ Топография мутахассиси. *Бу горда топографлар яшашган бўлса керак.* Газетадан.

ТОПОГРАФИК Топография ва топографга оид, топография ишлари учун хизмат қиладиган, топография усуллари билан тайёрланган. *Топографик шартли белгилар. Топографик сурат (тасвир). Топографик харита.* ■ *Экспедициялар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари, топографик съёмка [тасвир]лар, геологик маълумотларни қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТОПОГРАФИЯ [юн. topos — жой + graphe — ёзма] Геодезиянинг бирор жойнинг, ер сатҳининг географик ва геометрик элементларини тасвирлаш ва шу асосда топографик хариталар яратиш усулларини ўрганувчи бўлими. *Ҳарбий топография.*

ТОПОНИМИК Топонимикага оид. *Топонимик тадқиқот. Топонимик харита. Топонимик тасниф.*

ТОПОНИМИКА [юн. topos — жой + onoma — ном] 1 Бирор жойнинг, худуднинг географик номлари (аҳоли пунктлари, дарё, кўл ва б. номлари) мажмуи. *Тошкент топонимикаси. Топонимика луғати.*

2 тлш. Лексикологиянинг географик номларни ўрганадиган бўлими.

ТОПОНИМИЯ айн. топонимика 2.

ТОПОНИМЛАР Жой номлари. Ўзбекистон топонимларининг лексик-семантик таснифида терминологик бир хиллик йўқ. «ЎТА».

ТОПТАМОҚ 1 Оёқ билан босмоқ, эзмоқ. ..ёнаётган хасни ботинкаси билан топтаб ўчирди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Пайҳон қилмоқ. *Пода экинларни топтаб ўтибди.* ■ Косиблар таланган, деҳқонларнинг экинларини кўчманчи қўшиннинг беҳисоб моллари топтаб ташлаган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Душманларнинг қадами билан Топталмасин боғ, чаман, гулзор.* Файрагий.

3 кўчма Оёғости қилмоқ, поймол қилмоқ, таҳқирламоқ. *Босқинчилар қарам мамлакатлар халқларининг миллий ҳуқуқларини топтаб келдилар..* ■ Бизни, сени кўриқлайман, деб урушга кетган эрининг соф муҳаббатини топташга қандай кўнглинг бўлди? С. Зуннунова, Олов. *Меҳнаткаш халқ, жафокаш халқ.. оғир кулфатлар чекар, унинг инсоний эрки топталар эди.* Газетадан.

ТОПШИРИҚ Кимсанинг зиммасига юклатилган иш, вазифа. *Ҳукумат топшириғи. Топшириқ бермоқ. Топшириқ олмоқ.* ■ *Энди депутат бўлиб, сизларнинг топшириқларингизни ҳам жонимни аямай бажараман.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир. *Терговчи ҳам хит бўлди. Ахир, у бу ерга ўйнагани келмаган-ку. Махсус топшириқ билан, оқни оққа, қорани қорага ажратиб учун келган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу менинг эмас, деканнинг топшириғи. Шикоятингиз бўлса, ўзига айтинг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТОПШИРМА *шв. айн. топшириқ.* -*Дастурхонни ёпингиз, — деди у ўзининг жанубий шевасида, — сизга муҳим топширма бор.* «Муштум».

ТОПШИРМОҚ 1 Кимсанинг ўз қўлига ёки ихтиёрига бермоқ. *Хатни эгасига топширмоқ. Китобларни кутубхонага топширмоқ.* ■ *Чол каловланиб ўрнидан турди: -Юра қол, қизим, ман сани кампирга топшириб қиқай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сарбозлар шайхга кишан калитини топшириб, от чоптириб кетдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Қизилқумдан кийик боласи келтириб, ҳайвонот боғига топширибди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Ўз қўлидаги, ихтиёридаги нарсани кимсага келтириб бермоқ, ўтказмоқ. *Дав-*

латга пахта (пилла, ғалла) топширмоқ. ■ *-Сиз учун, Эргаш ака, — деди, — бир бешотар топиб бераман. Бу менинг ўзимники, ўз яроғларимни топширганда, комиссия раисидан «ўзимни кўриқлаш учун», деб талаб олиб эдим.* С. Айний, Куллар.

3 Зиммасидаги иш, лавозим ва ш.к. ни бермоқ, ундан кечмоқ, холи бўлмоқ. *Раисликни топширмоқ. Мудирликни топширмоқ.* ■ *-Ҳозир сменани топшираман, — деди кондуктор, — бизникига борамиз.* «Гулдаста».

4 Бирор гап-сўз, хабар ва ш.к. ни ўз эгасига етказмоқ, маълум қилмоқ. *Дўстларнинг саломини топширмоқ.* ■ *У овқатланиб бўлгач, Роҳат хола «наказларни» оқизмай-томизмай топширди.* «Гулдаста». У [хотин] *сунага яқинлашгач, Йўлчи ўрнидан туриб салом берди ва онасининг саломини топширди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Иш-вазифа юкламоқ, буюрмоқ. *Ўтар бобо ўғиллариغا иш топшириб бўлиб, Авазга ўеирилди: -Сен Аҳмадҗон оғангни чорлаб келасан. С. Сиёев, Ёруғлик. Меъмор ювиниб, намозни ўқиб олгач, ҳовлига чиқди. Нонуштага ҳозирлик қилишни шогирдларига топширди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Энди забастовкалару митинг-питингларни тарқатиш билан овора бўлиб юрманг, бу ишни бошқаларга топшираман.* К. Яшин, Ҳамза.

Имтиҳон топширмоқ Бирор фан, унинг соҳаси юзасидан сўроқ-саволларга жавоб бериб синовдан ўтмоқ. *Насиба кузда ҳамма фандан аълога топширмаса, йўл қўймайман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Чарос билан охириги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, қишки имтиҳонларини қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Омонатини топширмоқ** Жон таслим қилмоқ, оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. **Тупроққа топширмоқ** Дафн этмоқ. *Тупроққа топширдик биз жўраминиз..* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *..ака-ука Умар полвон билан Рустам-жонлар ҳам қийноқда жон берган оталарини она тупроққа топшириб, кўплар қатори мардикорга сафар жабдуғини ноилож ҳозирлашди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТОПҚИНЧИ *шв.* Топқир. *Биз қўлимиз билан ушламасак ҳам, кўзимиз билан кўрмасак ҳам топадиган топқинчи — билгирмиз.* «Эртаклар».

ТОПҚИР I 1 Навбатдаги гуруҳ, туркум. *..Меҳринисо шошиб қолган, келаетганлар босим ўтиришмас.. уларни кузатиб қайтиши биланоқ, кетма-кет яна бир топқир кириб келарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Марта, қарра. *Овчи бирин-кетин икки топқир ўқ узди. ■ Ҳирот хўрозлари кечанинг сукутини иккинчи топқир бузганда, Дарвешали кўзларини уқалаб, ўз хонасига чиқди.* Ойбек, Навоий. *У Коля билан нимадири шивирлашиб, уч-тўрт топқир эшикка чиқиб келди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОПҚИР II Тез, дарров топадиган, фаҳми ўткир; топағон. *Топқир одам. ■ Бири жуда севимли. Кўнғироқли кўзичоқ; Иккинчиси «Бек» номли Зийрак, топқир, овунчоқ.* 3. Диёр. *Изқувар ўз атрофидагиларга қараганда ақллироқ, идроклироқ, топқирроқ бўлиши шарт.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ТОПҚИРЛИК Тез топиш кўникмасига эгалик. *Ҳа, тушунарли, чайқовчи экан, деб қарор қилдим. Шунда ўзимнинг топқирлигимга ўзим қойил қолиб кўйдим.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. *Раҳматулла шундай деб, ўзининг топқирлигига ўзи ҳам ҳайрон илжайди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ТОР I 1 Эни, кенглиги унча катта бўлмаган; энсиз, камбар. *Тор лента. Тор кўча. Тор йўлак. ■ У баланд бўйли, пешонаси тор, ўткир юзли, бети ҳам соқолидай қоп-қора киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳажми, сифими унча катта бўлмаган; сиқик. *Тор уй. Тор кийим. ■ Қоратой турди, тор ва дим ҳовлида бўғилган каби, эски, ийртиқ кўйлаги билан елпиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ушбу кенг дунё кўзимга бўлди тор!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз ярим соатча дам тортиб ўтирди-ю, бу тор, ним-қоронғи устахонадан зерикиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Домла, бошида чамандагул дўппи, эғнида калта ва тор каттак кўйлак.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

3 кўчма Чегараси, кўлами унча катта бўлмаган, чекли. *Тор соҳа. Тор доирада қўлланадиган сўзлар.*

4 кўчма Жуда қаттиқ, бахил одам ҳақида. *Торга тор дунё, кенга кенг дунё.* Мақол.

Дўппи тор келмоқ Ноқулай, ночор, танг аҳволда қолмоқ, аҳволи мушкуллашмоқ. *Баъзи қаллоб одамлар учун нима кўп — вазкорсон кўп. Дўппи тор келганда, оғизларига келганни қайтаришмайди.* Газетадан. *Дўппи*

тор келдими, дарров Жўрабоевнинг паноҳига тиқилишади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ёлғон чиқиб гапи, дўппи тор келса, Ҳеч ким йўғин пойлаб сўрайди узр!* С. Абдуқаҳҳор. **Кўзи тор** Ўта хасис, зиқна. *..кўзи тор савдогарларни.. сатира остига олади.* «Муштум». *Узлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна одам, пул бўлса-бўлгани..* Ф. Фулом, Шум бола. **Феъли (ёки юраги) тор I** айн. **кўзи тор.** *Уларда пул бўлади, биламан. Лекин аёлларининг феъли тор. Кафанликка дока беришса ҳам катта гап.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кишиларга яхшилик, хушмуомала билан муносабатда бўлмайдиган, зиқ муносабатли. *Мудиринг нокасроқ, феъли торроқ одамга ўхшайди. Эҳтиёт бўл унақалардан, жиян.* С. Нуров, Нарвон. *Аваз ўз феълини билади: у инжиқ, юраги тор, кўрс.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўявер, ука, эр-хотинчиликда ўтади. Баъзи хотинлар юраги торроқ, гайирроқ бўлади.* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

ТОР II [ф. تار — ип, арқон, тола; дутор ипи; соч толаси] Чолғу асбобларининг тебраниб товуш чиқарадиган ипи. *Ипак тор. Сим тор. ■ Чолғунинг тори таранг, Мени кўрган ёв гаранг. Қандай бахтли мен, қаранг.* Х. Пўлат. *Мели полвон дуторини кўлига олди. Бироқ қўлоқлари ҳаддан ортиқ буралган дутор бардош бермади — узилиб кетган тордан инерагандай нидо эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уйга қайтгач, от қилидан тор тортиб, ўйинчоқ дуторча ясадим.* «Гулдаста».

2 қ. дор 1. *Уининг бир деворида шарқча қилиб тор тортилган, тор устида Қутбиянинг кийимлари қаторида Ҳасаннинг ҳам беқасам тўни.. ёйилган эди.* С. Айний, Қуллар.

3 кўчма Торга нисбатланувчи нарсани билдиради. *Юрак торлари. Қалб тори. ■ Кунлар яқин, чертажакмиз севги торини..* Файратий. *Рауфнинг таъналардан бўшашиган торлари тортилиб, зарур ритмга мослашди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Фуломжоннинг асаб торлари тортилди, аламига алам қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тори (ёки асаби) таранг Жуда диққат, асаби бузуқ. *Йўқчилик ўлсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизаришиб қолади.* «Муштум».

ТОР III [ф. تار — мусиқа асбоби тури; гитара] 1 Рубобга ўхшаш сим торли халқ

муסיқа асбоби. *Озарбайжон тори. Кавказ тори. Торни созламоқ.* ■ *Торини аста-секин черта бошлади. Кейин завқ билан, ҳарорат билан чалишга тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Умуман, торли чолғу асбоби. *Ўртоқларим, қўлга олсам торимни, Беихтиёр ёдлайдирман ёримни!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОРАЙМОҚ 1 Эни, ҳажми кичрайиб, сиқилиб кичик тортоқ, кенлиги қисқармоқ, тор бўлмоқ. *Кўйлак ювилиб торайибди. Йўл торайиб қолибди.* ■ *Орол майдони асосан саёз жанубий ва шарқий қисмлар ҳисобига торайиб бормоқда.* «Фан ва турмуш». *Тамаки чекиш орқасида томирлар торайиши билан бирга, томирларнинг девори ҳам ўзгаради.* «Фан ва турмуш».

2 кўчма Иш кўриш, вазифа доираси қисқармоқ, чекланмоқ. *Иш доираси торайди. Ҳуқуқи торайди.*

ТОРЕАДОР, торепо [исп. *toreador* < *toreo* – буқалар жанги < *toro* – буқа] Испания, Португалияда ва Латин Американинг бир қанча мамлакатларида: буқалар билан бўладиган жангнинг асосий, буқаларга ҳалокатли зарбалар берувчи иштирокчиси.

ТОРИЙ [лот. *Thorium* – қад. скандинавия мифологиясидаги момақалдироқ ва чақмоқ маъбуд, зироат, ҳосилдорлик ҳомийси Тор (*Thor*) номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; радиоактив оқиш кулранг юмшоқ металл.

ТОРЛИ Тори бўлган, тор туфайли овоз берадиган. *Торли муסיқа асбоби. Тўрт торли танбур. Сим торли дутор.* ■ *Чанг – ўзбек халқ чолғу асбоблари орасида энг кўп торлиси ҳисобланади.* Газетадан.

ТОРЛИК 1 Тор ҳолатга эгалик. *Йўлнинг торлиги. Уйнинг торлиги. Менга эшик торлик қилди.* ■ *Энди Фиёсиддинга Андижон торлик қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кампирнинг торгина ҳовлисига у гўё учиб кирди. Ҳовлининг торлиги ҳам билинмади унга.* «Гулдаста».

2 кўчма Ўтакетган қаттиқлик, хасислик. [Кувё] *Ўта зиқналикдан, торликдан, дамлаб ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини туфлаб тугди.* Ш. Фуломов, Саҳрода.

ТОРМОЗ [юн. *tomos* – ғилдирак айла-нишини тўхтатувчи мих тиқиладиган тешик]

1 Машина, механизм ва ш.к. нинг ҳаракатини секинлатиш ёки тўхтатиш учун хизмат қиладиган қурилма. *Механик тормоз. Пневматик тормоз. Велосипед тормози. Тормоз педали.*

Тормоз бермоқ (ёки қилмоқ, босмоқ) айн. **тормозламоқ.** *Машина туғруқхона эшигида секин тормоз бериб тўхтади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мукаррам тормозни босди, тракторидан тушиб, машина томонга юрди.* С. Кароматов, Ҳаёт қандай яхши. *Станциядан ўн беш километр наридаги развездга етганда, паровоз тормоз берди.* О. Ҳусанов, Кўшиқчининг тақдири.

2 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракатга халал берувчи, уни секинлатувчи нарса, гов, тўғаноқ, тўсиқ. *Наслчилик ишларини издан чиқариб, ўзи [Жуманиёзов] катта бир тормозга айланиб қолди.* «Муштум».

ТОРМОЗЛАМОҚ Тормозларни ишга солиб, машина, механизм ва ш.к. нинг ҳаракатини секинлатмоқ ёки тўхтатмоқ; тормоз қилмоқ, тормоз бермоқ. *Машинани тормозламоқ.*

ТОРМОЗЛАНИШ 1 Тормозланмоқ фл. ҳар. н. *Автоматик тормозланиш.*

2 физиол. Нерв тизимининг қўзғалишига йўл қўймайдиган жараён. *Шартли тормозланиш.* ■ *Уйқу тормозланишининг ўзига хос формасидир.* А. Зоҳидов, Узоқ умр сирлари. *Бош мия яримшарларидаги қўзғалиш ва тормозланиш жараёнлари хотирага ҳам ўз таъсирини ўтказди.* «Фан ва турмуш».

ТОРМОЗЛАШ 1 Тормозламоқ фл. ҳар. н. *Машинани тормозлаш.*

2 физиол. Нерв марказлари ёки аъзолари фаолиятини маълум тарзда сусайтириш ёки тўхтатиш. [Мия] *Янги шароитда шартсиз рефлекс билан мустаҳкамланмайдиган дастлабки шартли рефлексларни тормозлаш билан жавоб беради.* «Анатомия».

ТОРМОЗЛИК: **тормозлик қилмоқ с.т.** Тўсқинлик қилмоқ, гов, тўғаноқ солмоқ. *Ишга тормозлик қилмоқ.*

ТОР-МОР [ф. *тармоқ* – тарқоқ, тартибсиз ҳолга келган; пароканда; йўқ қилиш]: **тор-мор бўлмоқ** Қақшатқич зарбага учраб йўқ бўлмоқ, маҳв ўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. **Тор-мор қилмоқ** (ёки **этмоқ, келтирмоқ**) Қақшатқич зарба бериб йўқ қилмоқ, маҳв этмоқ, ер билан яксон қилмоқ. *Дарҳақиқат, халқларимиз манфаатлари*

йўлидаги муштараклик фашистларни тор-мор қилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар. Яқшанба кунни шаҳарнинг кириш дарвозасидан уч фарсах нарида икки томон сарбозлари тўқнашиб.. бухороликлар тор-мор этилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОРНАДО [исп. tornado] Шимолий Америкада бўладиган қуюн, гирдобларнинг номи.

ТОРОЖ [ф. تاراج — ўғирлаш, талаш; ўлжа]: **торож қилмоқ** (ёки **этмоқ**) кт. Таламоқ, талаб кетмоқ. Қўшин тортиб, неча ерларни торожу талон этди. Фурқат.

ТОРПЕДА [лот. torpedo — электр балиқ] Кемаларнинг сув ости қисмига шикаст етказиш учун қўлланадиган, бош қисми портловчи модда билан тўлдирилган сиварасимон ўзиюрар мина. **Торпеда қўймоқ.** ■ *Биз нарсаларимизни йиғиштириб.. таваккал қилганча каятадан чиқдик. Шу пайт торпеда портлади.* «Ёшлик».

ТОРС: **торс ёрилмоқ** «Тарс» этган товуш чиқариб, шиддат билан ёрилмоқ, иккига ажралмоқ. *Пичоқ қўйиши билан қовун торс ёрилди.* ■ [Зилзиладан] *Айвон ҳам қийшайиб қолган. Унинг деворлари ҳам торс ёрилган, полда девордан тушган сувоқ парчалари ётибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Гумбура-гумбура бошланиб, ердан момақалдироқ кўтарилди, бундан гўё осмон торс ёрилиб, ер ловуллаб ёнди.* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи. **Боши(м) тарс ёрилиб** (ёки **ажраб**) кетай деяпти Боши(м) жуда қаттиқ оғрияпти. У [Ақбарали] ҳозир боши торс ёрилиб кетадигандек, отилиб йўлакка чиқди. А. Мухтор, Чинор. **Торс ёрилиб кетгудек бўлди ёки юраги торс ёрилиб кетай деяпти** Жуда хит, унуоб бўлди, юраги сиқилиб кетди. *Ерга киргудек бўлиб ўтирган Валивойдан ортиқ садо чиқмагач, Жўранинг юраги торс ёрилай деди-да: -Мен кетдим! — деб ўрнидан кўзгалди.* Ҳ. Назир, Онаизор.

ТОРСИЛЛАМОҚ 1 Торс (торс-торс) этган товуш чиқармоқ. *Тошиб бориб торсиллаб Кетаётир отлари.* «Шарқ юлдузи».

2 кўчма Жуда таранглашмоқ, миқти бўлиб семирмоқ. *Лекин-чи, яна бир оз семириш ғамиди бўлинг. Эви билан, яна семираман деб торсиллаб кетманг.* «Муштум».

ТОРС-ТОРС: **торс-торс ёрилмоқ** Ҳар ер-ҳар еридан катта-катта ёрилмоқ. *Пахса қуриб, торс-торс ёрилди. Қўлларим совуқдан*

торс-торс ёрилиб кетди. ■ *Кўёшинг оловли тафтида торс-торс ёрилиб, осмондан томчи тушишида ўз нажотини кутиб турган бу асрий чўлларда ҳеч юрганмисиз? С. Нуров, Дурдона.*

ТОРТ [итал. torta < лот. tortus — эшилган, эшма; хамирдан тайёрланган юмалоқ маҳсулот] Хамирга ёғ, шакар, тухум каби масаллиқлардан қўшиб тайёрланадиган бежамали қандолат маҳсулоти. *Шоколадли торт.* ■ *Дастурхонда хонали печеньелар, атиргул нухса торт ва турли хил мевалар бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТОРТИБ 1 Тортмоқ фл. рвдш. *Арқонни таранг тортиб боғламоқ. Юкни тарозидан тортиб бермоқ. Енгидан тортиб қўймоқ.* ■ *Уни чуқурдан Юсуфжон қизиқ тортиб олибди. Мингбоши кайфи сал тарқагач: -Э, Юсуфжон, сенмисан? — дебди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўм. (ч.к. билан) Бошлаб, эйтиборан. *Шу бугундан тортиб.* ■ *Оёғимдан тортиб башарамгача қонга бўялдим.* Ф. Фулом, Шум бола. *Халқ дадил боради. Айниқса, хотинлароналар жасур. Улар Николайдан тортиб эликбошиларга қадар ҳаммани қарғашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОРТИЛМОҚ 1 Тортмоқ фл. мажҳ н. *Кир ёйиш учун арқон тортилди. Қудуқдан сув тортилди. Деразаларга нарда тортилди. Ишга ёшу қари тортилди. Меҳмонларга ош тортилди.* ■ *Фуломжоннинг асаб торлари тортилди, аламига алам қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Камайиб, камчил бўлиб қолмоқ. *Сигирнинг сути тортилиб қолди.* ■ *Суви анча тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қиз чиқарадиган оналар тугун-тугун иш кўтариб келишарди, бу йил бир оз тортилиб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОРТИНМОҚ Уялиб, бегонасираб ёки бирор бошқа андиша билан ўзини тортиб, тийиб, одоб сақлаб турмоқ, ийманмоқ. *Тушунмаганларингизни ҳеч тортинмай сўранг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Содда қишлоқ йиғити такаллуфни билмаса ҳам, одоб-таъзим хусусида онаси анча-мунча гапларни уқтириб юборгани учун, давлатманд қариндошининг ҳузурда овқатдан тортинишни маъқул кўрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳақ*

ва адолат пешволари ҳақни риё, риёни ҳақ дейишдан тортинмас эканлар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОРТИНЧОҚ Бошқалардан уялиб, ийманиб, ўзини тортиб турадиган, шундай ҳис-туйғуси кучли; уятчан. *Тортинчоқ одам.* ■ Ёнма-ён пахта тераётиб, у ёқ-бу ёқдан гапиришганлариди, қиз унинг ҳақиқатан ҳам тортинчоқ, камсуқум йигит эканини сезди. П. Қодиров, Уч илдиш.

ТОРТИНЧОҚЛИК Тортиниш, уят-андиша ҳис-туйғусига эгалик. *Тортинчоқлик билан гапирмоқ.* ■ Садбарга қолса, бу ердаги йиғитлар орасида энг ақллиси шу Луқмонча. Фақат тортинчоқлиги бор, дадил эмас. А. Мухтор, Туғилиш.

ТОРТИШ **Тортмоқ** фл. ҳар. н. *Ариқ тортиш. Режа тортиш. Жазога тортиш.* ■ [Зайнаб:] Маҳаллий меҳнаткашлар орасида ғайратли ёшлар кўп, ўртоқ командир. Улардан ҳарбий хизматга кўпроқ тортиш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. Саидғози утирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди. С. Анорбоев, Оқсой.

Тортиш кучи 1) айн. **тортишув кучи** қ. **тортишув** 3; 2) локомотив, электровоз, машина ва ш.к. нинг ҳаракат томон йўналган кучи. *Паровознинг тортиш кучи.*

ТОРТИШИШ 1 **Тортишмоқ** фл. ҳар. н.

2 **Тортишув**, баҳс. *Уларнинг орасида бўладиган тортишишни эшитиб, маза қилиб қулишга ишқивозлар кўп эди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

ТОРТИШМАЧОҚ этн. Никоҳ тўйида келин куёвниқига келгандан кейин хотинлар келин ва куёв тарафга бўлиниб, бел боғлаб, бир-бирини тортишиш ўйини. *Ялли шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томондан гупчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОРТИШМОҚ 1 **Тортмоқ** фл. бирг. н. *Арқонни тортишмоқ. Ариқ тортишмоқ. Дорбозлар дорни тортишиб бўлишди.* ■ [Қизлар] «Энди нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб, кўрпани тўрт томонга тортишиб, жанжаллаша бошладилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. -*Жазосини тортишибди, — деб қўйди Жумагул қувонганидан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Йиғи кўнғил доғини ювар эмиш.. булар ҳам анча равшан*

тортишиб, секин-секин гапга кириб кетишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 **Мушакларнинг беихтиёр қисқариши** натижасида ҳаракатсиз қотмоқ, бужмаймоқ, акашак бўлмоқ. *Шокир ота оғир хўрсинди, сўнгра бирдан «вой» деб, томири тортишган оёғини уқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 **кўчма Ўзиникини маъқуллаш** учун ҳаракат қилмоқ, талашмоқ, баҳслашмоқ. *Мурасага келган бўлди Расулжон: -Ҳозир тортишадиган бўлсак, даҳанаки ихтилоф бошланади ўртада.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Қишлоқда дув-дув гап: правленийда раис билан Ҳамдам ака тортишиб қолибди: раис янги ер очамиз деса, у қарши чиқибди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ТОРТИШУВ 1 **Тортишмоқ** фл. ҳар. н.

2 **Баҳс**, мунозара. *Қизғин тортишув.* ■ *Кампирларнинг тортишувидан завқланган Олияхон, кула-кула, уларнинг қўлларидан ушлаб, аввалги қуртхонага бошлаб кирди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Бир масала кўндан бери тортишувга сабаб бўляпти.* И. Раҳим, Ихлос.

3 **физ.** Зарралар, жисмлар ўртасидаги бир-бирига яқинлашувга бўлган интилиш ҳодисаси; жозиба. *Жисмларнинг тортишуви.*

Тортишув кучи айн. **тортишув 3.**

ТОРТИҚ 1 **Кимсага тухфа қилинган нарса**; совға, армуғон. *Байрамга муносиб меҳнат тортиқлари.* ■ *Дехқонбой, сизнинг тортигингизни дастурхонга қўяй десам, жой ҳам йўқ.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Мен икки қўлимда икки хил гулни тутиб, унга [Ҳабибага] тортиқ қилдим.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 **Тортилган**, тортиб, тутиб қўйилган, тортиқлик. *Парда тортиқ ойналар.*

ТОРТМА 1 **от** Стол, шкаф кабиларнинг сурилма яшиги. [Жувон] *Пулларнинг орасидан битта беш сўмликни олиб, қолганларини яна ўраб, тортмага солиб қўйдида, менга қаради.* С. Аҳмад, Таъзим. *Нонуштага асраб қўйган бир бурдагина қотган нонни тумбочка тортмасидан олиб еди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 **айн. қоринбоғ.**

3 **сфм.** **Тортиб** чиқариладиган, сурилма. *Тортма полка.*

ТОРТМОҚ 1 **Бирор еридан ушлаб**, тутиб, ўзига томон сурмоқ ёки суришга

ҳаракат қилмоқ. *Эшикни тортиб очмоқ. Қўлидан тортиб турғизиб қўймоқ.* ■ *Сидиқжон тутнинг остида отнинг бошини тортиб: - Тут емаймизми? - деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Анзират кампир қутти ўчиб, ўрнидан турди, Башоратнинг ёнига келиб, унинг бошини кўкрагига тортди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Гавҳар] Талъат билан юзма-юз турган Мансурнинг қўлидан ушлаб тортди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

Буридан тортса йиқилгудай қ. бурун. *Дорга тортмоқ* Дорга осмоқ. *Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб.. «Юсуф ва Аҳмад». Йўл тортмоқ* Йўл юрмоқ, йўлда давом этмоқ. *От ўйнатиб йўл тортди. Якка душманнинг йўлига.* «Гулшанбоғ». **Оёғи тортмаслик** Бирор ерга боришга дили рўйхуш бермаслик. *Урганмаган ерга боришга оёғим тортмади. Бироқ аям хафа бўлмасин, деб айтолмадим. С. Сиёев, Ёруғлик. Оёғидан тортмоқ* Бирор нохуш иш-ҳолатга жалб этмоқ, дучор қилмоқ. *Нечун бир-бирининг кўзига чўп солур, бир-бирининг оёғидан тортур, вақти келса, бир-бирининг бўғзига панжа урмоқдан тоймас. С. Сиёев, Аваз. Оёғини тортмоқ* Бормайдиган, келмайдиган (умуман, қатнамайдиган) бўлмоқ, қадамини узмақ. *У қамалган кундан бери оёғини тортган, ҳатто кўчиб кетганлар ҳам келди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 Орқасига тиркалган, қўшилган ва ш.к. ҳолатдаги нарсани куч билан олга юргизмоқ, юргизиб олиб бормоқ. *..тепловоз сўнги марта қичқириб, составни тортиб кетди. Ҳ. Фулом, Феруза. Ҳўкиз калласини эгиб, омочни тортишга уринар, қўшичи эса ҳадеб қистарди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Кичкинагина машинасини тортиб юрган бола Муҳиддинни ўзига жалб қилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

Аравангни торт қ. арава. Қўшин (ёки лашкар, аскар) тортмоқ. Қўшин (лашкар, аскар) билан юриш қилмоқ, босиб бормоқ. *Лашкар тортиб юриш қилса, Унин кўзлаб, бирин санчар. «Гулнорпари». Гўрўғли душманга аскар тортади, Орият йўлида жонин сотади. «Гулшанбоғ».*

3 Ичига куч билан йўналтирмоқ, юритмоқ. Комига тортмоқ. Қаърига тортмоқ. ■ *Нишонов папиросини тутатиб, яхшилаб тортиб олди-да, стол устига энгашиди. С. Зуннунова, Янги директор. Муқаддам фла-*

кондаги дорини шприцга тортиб олди-да, игнасини юқорига кўтарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Бирор нуқта (жой)дан бошқаси оралиғига ўтказмоқ, юритмоқ. Зулфиқор, бобонинг қўлидан тешани олиб, [қозиқни] яна ҳам мустаҳкамлади-да, Меъморга қараб: -Энди устига мих қоқиб, каноп тортаверсак бўладими? - деб сўради. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир неча кун илгари алоқачилар сим тортиб юриб, Давронни учратишган эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Атрофидан таранг қилиб ўтказмоқ, боғламоқ. Ҳотам эса отининг айил-пуштанини қайтадан тортди.. М. Ҳазратқулов, Журъат. Қаршисида кўкрагидан қайиш тортган, қизил шапка кийган милиционер турибди. «Гулдаста».

6 Бирор нарсани, унинг сиртини, очик жойни тўсмоқ, беркитмоқ. Бетига ниқоб тортмоқ. ■ *Бир томонда дорбозлар дор тикади, қўғирчоқбозлар чодирхаёл пардасини тортадилар. С. Сиёев, Аваз. Ҳалиги хотин қисилганданми, уялганданми, бошидаги оқ дока рўмолини юзига тортиб, «қўя бер» дегандай қилиб, бошини силкитди. Ойдин, Фонарь тагида.*

7 Ўзига қаратмоқ, мойил қилмоқ, жалб этмоқ. Диққатни ўзига тортмоқ. ■ *Қуёш, тоза ҳаво, кенг, тиниқ зангори осмон кўзларни беихтиёр тортади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўлқинжон.. шу кунгача Хурини сира қизиқтирмаган эди. Гарчи Тўлқинжон чиройли бўлса ҳам, қизни ўзига тортмасди. Ф. Мусаҷонов, Ҳури. Олиб кирилган чой ҳам совиб қолар, аллақандай ўлчовлар — учбурчаклар хаёлини тортиб кетарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

8 Бирор ишга аралаштирмоқ, қотиштирмоқ, жалб этмоқ. Ишга тортмоқ. Уқишга тортмоқ. ■ *Шаҳидбек мулла Абдураҳмонни сўзга тортди: -Нима лавозиматдалар, тақсирим? А. Қодирий, Меҳробдан чаён. «Бундай қиламан, — лабини қимирлатиб, ўз ўзига шивирлади Йўлчи, — аввал шундай одамларни тортманки, ўзимга қандай ишонсам, уларнинг дилига шундай ишонган бўлай».* Ойбек, Танланган асарлар. *..улар орасидан бизни қўллаб-қувватлайман, деганларини хизматга тортинг. К. Яшин, Ҳамза.*

9 Ўзини, кимса ёки нарсани бирор жойга, ҳолатга олмоқ. Бундан ўзини торт-

моқ. *Дўстини четга тортмоқ.* ■ *Матпа-
нонинг биқинида турган қаландар унга бош-
дан-оёқ разм солди, ўзини сал четга тортди.*
С. Сиёев, Аваз. *Кичик офицер ҳам, солдатлар
ҳам улардан ўзларини тортишди.* Мирмуҳ-
син, Чодрали аёл. *Бир куни кечқурун, ётар
маҳалда аямни четга тортиб шивирладим.*
С. Сиёев, Ёруғлик.

Бош тортмоқ қ. бош. *Армани уста қора
мармар лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта
ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов,
Суварак. **Тап тортмаслик** *Кўрқмаслик ва
чекинмаслик. Ҳар қандай мушкулдан тап
тортмай, тикка қарши борадиган ўтюрак
кўринади.* А. Мухтор, Бўронларда бордек
ҳаловат. *Юсуф қизиққа ниҳоят даражада
қаттиқ ботганидан, сира тап тортмай,
бойни савалай кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

10 Айрим сўзлар билан қўлланганда,
«урмоқ» маъносини билдиради. *Тиғ торт-
моқ. Тарсаки тортмоқ.* ■ [Дадам] *Олдимга
келдилар-у, шаналоқ билан тортиб юборди-
лар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Отлиқ бор кучи
билан деҳқоннинг юз-кўзи аралаш қамчи
тортиб юборди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Улашмоқ, тарқатмоқ, қўймоқ (меҳ-
монларга овқат). *Меҳмонларга ош торт-
моқ. Патнис тортмоқ.* ■ *Норинни тортиб
бўлгандан кейин Аноргул ҳамма товоқ-қо-
шиқларни тоза қилиб ювиб олди.* Ойдин,
Ҳазил эмиш. *Таомнинг устидан қизлар тор-
тади Бекларга опкелиб қовурма гўштни.* «Ал-
помиш».

12 Тарозида оғирлигини ўлчамоқ. *Қо-
вунни тортиб кўрмоқ.* ■ *Тортиб берганда,
ўзинглар қараб турганмидинглар? Нима эн-
ди кам деб, бетингларни юласизлар?* М.
Исмоилий, Фаргона т. о. *Бир ойдан кейин
қўйни тортиб кўраман, қўй семирмаслиги
керак (дебди хон).* «Чалпак ёққан кун».

13 Чизмоқ, чизиқ шаклида из солмоқ;
қазимоқ. *Чизиқ тортмоқ. Режа тортмоқ.*
Жўяк тортмоқ. ■ *Меъмор ўз чодирни ёнида
елкасига пешматини солиб... китоб ўқир, тош
бостириб қўйган яхлит қоғозни олиб, чизиқ-
лар тортар, хаёл сураб эди.* Мирмуҳсин,
Меъмор. *Тоға ваъдасида туриб, каналдан
ариқ тортиб келишга одам юбормаса, иши-
миз чатоқ бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

14 Тегирмонда донни унга айлантирмоқ.
Ун тортмоқ. ■ *Тегирмончи: -Эртага ке-*

*линг, афанди, бугдойингизни тортиб қўя-
ман, - дебди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

15 Камайтирмоқ, озайтирмоқ; чеклаб
қўймоқ. *Пулдан бир оз тортиб қўймоқ.* ■
*Мол дегани иймаса, танаси яйрамайди,
Танаси яйрамаса, сутини тортади, - деди
Адол хола.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

16 Ўзига сингдирмоқ, шиммоқ. *Чуқур
сувни тортиб кетибди. Гуруч сувини тор-
тибди.*

17 физ. Зарралар, жисмлар ўртасидаги
жозибга кучи туфайли ўз томонига сурмоқ.
Магнит темирни тортади.

18 Биологик, жисмоний тузилиш ёки
маънавий жиҳатдан туққанларига, туғиш-
ганларига ўхшамоқ. *Қазисан, қартасан - ахир
аслингга тортасан.* Мақол. ■ *Сен кимга
тортдинг-а? Ота-онамиз қўйдан ҳам ювош
одамлар эди-ку!* Ё. Хаимов, М. Раҳмонов,
Ҳаёт-мамот. - *Бунингиз шахзодаларга муносиб,
- деди Ойша хола секингина Санам отинга
ўғирлиб. - Онасига тортди.* Ш. Тошматов,
Эрк қуши. - *Отанга тортиб, хотин кишини
хўрласанг агар, сенга берган оқ сутим ҳаром
бўлади, ўғлим, билиб қўй шуни!* С. Анорбоев,
Меҳр.

19 Бошдан кечирмоқ, чекмоқ; ҳис қил-
моқ, сезмоқ. *Азоб тортмоқ. Ташвиш торт-
моқ. Дард тортмоқ. Хишлолат тортмоқ.* ■
[Валихўжа тутақиб:] *Участкани сен қил-у,
жабрини мен тортайми?* Н. Сафаров, Ҳаёт
мактаби. *Рўзғордан шундай танглик торт-
дикки, гапирсам, балки ишонмайсиз.* Ойбек,
Танланган асарлар.

20 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган
ҳолат-вазиятни эгалламоқ маъносини бил-
диради. *Ингичка тортмоқ. Йўғон тортмоқ.*
Бақувват тортмоқ. ■ *Қурбон ота анча
дадил тортди.* С. Нуоров, Нарвон. *Момақал-
дироқ гулдураб, у хушёр тортди.* «Ёшлик».
*Дарҳақиқат, куз ҳавоси мусаффо бўлиб,
сумбула суви тиниқ тортади.* Газетадан.

21 «Кўнгиш», «дил» каби сўзлар билан
қўлланиб, ихтиёр этмоқ, хоҳламоқ маъ-
носини билдиради. *Йўлдан ўтаётим, кўн-
гим тортиб, бир кўрай дедим сизни.* С. Ну-
оров, Нарвон.

Паноҳ тортмоқ қ. паноҳ. *Сизни паноҳ
тортиб келдик, устод. Мақсад - мана шу
ўғлимни шогирдикка қабул қилсангиз..* Мир-
муҳсин, Меъмор.

ТОРТ-ТОРТ *с.т.* 1 Талаб, тортқилаб, юлиб-юлқиб олиб кетиш; талон-торож. *Усталар келмаганлигидан кўприк қурилиши қолиб кетди. Ёғоч-тахталарни эса кимлар торт-торт қилиб олиб кетгани номаълум. «Муштум».*

2 Кўп ичиш, ичкиликбозлик. *Бир куни роса торт-торт бўлган экан, эртасига бошим худди ари қамалиб қолган томошақовоққа ўхшаб ғувулларди. «Муштум».*

ТОРТУВЧАН *к.т.* Кишини ўзига тортадиган, диққат-эътиборни жалб этадиган; қизиқарли. *Кўргазма материаллари тортувчан бўлиши керак.*

ТОРТҚИЛАМОҚ 1 Ҳадеб тортавермоқ; тартибсиз равишда ҳар томонга тортмоқ, тартиб-тартиб қўймоқ, ҳар томонга тартиб тўзғитмоқ. *Этагидан тортқиламоқ. ■ Исфандиёр Авазнинг ёқасидан тортқилаб, ҳамон бақирарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Хотин бир қўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи қўли билан юзига сув сепарди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

2 Талаб, ҳар томонга тартиб олиб кетмоқ, ўзиники қилиш учун ҳаракат қилмоқ. *Адолат қопчигини очди. Унда ангишвонадан тартиб ип, ипақларгача бор эди. Қизлар ўз буюмларини таниб, уни бир бошдан тортқилай бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нафс баласига учраган айрим шифёрлар кондукторлар билан.. тушган пуллардан тортқилаш билан овора. «Муштум». Шу камбағал қариндошни тортқиламасдан тинч қўйинглар. Умид билан шу ерда юрипти, шу ерда қолсин у. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТОРТҚИЧЛАМОҚ *шв.* тортқиламоқ. *Баҳор қиши билан қандайдир димиқиб, юраги сиқилиб ётган-у, мана энди, ўз майлига қўйилганидан хурсанддек, боғ-роғларда қувнайди.. гоҳ қизларнинг дурраларини тортқичлаб ўйнайди.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ТОРФ [*нем.* Torf] Тўқайзор, ботқоқлик ерлардаги ўсимлик қолдиқларининг табиий чиришидан ҳосил бўлган зич масса; фойдали қазилма (ёқилғи, ўғит, хомашё сифатида ишлатилади). *Торф қазиб олиш.*

ТОРФЛИ Торф кўп бўлган. *Торфли ботқоқ.*

ТОРШЕР [*фр.* torchere < torche – машъал(а)] Тик тагликка баланд қилиб ўрнатилиб, полга қўйиладиган тунчиरोқ.

ТОРФОҚ Балиқчилар туркумига мансуб, боши ва думи қора, тумшуғи узун қуш.

ТОС I [*ф.* طاس – ичи чуқур лаган, тоғора, жом] Асосан, кир ювиш, ювиниш учун ишлатиладиган катта металл идиш. *Тулука тос. ■ Ҳовлилардан тосларнинг жаранг-журунлари эшитила берди. С. Айний, Эсдалиқлар. Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи назарга шмай, эски тос, йиртиқ лунги берди. «Латифалар».*

Тос суяги *анат.* Сон суякларига таянган ва умуртқа суягини туғиб турадиган, белдан паст камар суяги. **Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.**

ТОС II Бирга ўтирган кишилар гуруҳи. *Шу чоқда мулла Обидларнинг тослари кетишга қўзғаладилар. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ТОС III *шв.* Парча, кимхоб. *Тос тўн. ■ Қават-қават шойи кўйлақларим, духоба камзулим.. тос қалпоғим, зардўзи пешонабандим ҳам бор. С. Айний, Куллар.*

ТОС IV *с. т.* Тоз.

ТОСТ [*ингл.* toast < *лот.* panis tostus – қовуриб қизартирилган нон (Англияда тост айтувчининг олдига стакан ва шундай нон бўлаги қўйилган)] Қадаҳларга қўйилган ичкилик ва уни кўтариш олдидан кимса номига ёки бирор нарса шарафига яхши тилақлар билдириб айтиладиган қисқача сўз, нутқ. *Биринчи тост. Тост айтмоқ. ■ Ўктам хушкайф бўлиб, кетма-кет тост кўтарди. Ойбек, О. в. шабадалар. Оқ мусалласни Ё май чаросни Кўтарар дўстлар, Айтишар тостлар. М. Шайхзода.*

ТОТ I Таъм, маза, лаззат. *Қимизнинг тотти. Тотини кўрмоқ. Мақтанчоқнинг тотти чиқар, Жом қозоннинг тотти чиқар. Мақол. ■ Шул сабабдан тақдир аталди Илк бўсаннинг иккинчи оти. Шул сабабдан умрбод қолди Лабда ўшал бўсаннинг тотти. Уйғун.*

ТОТАЛ [*лот.* totalis – тўла, тўлиқ, бутун] Беистисно барчага барабар тааллуқли, ялпи, умумий. *Тотал уруш.*

ТОТАЛИТАР [*фр.* totalitaire < *лот.* totalis – тўла, тўлиқ, бутун] *сиёс.* Зўравонлик билан характерланадиган, демократик озодлик ва шахс эркинлигини чеклаш ёки йўқотишга қаратилган. *Тоталитар давлат. Тоталитар тузум.*

ТОТАЛИТАРИЗМ [*фр.* totalitarisme < *лот.* totalis – тўла, тўлиқ, бутун] *сиёс.* Давлат

бошқаруви шаклларида бири: жамият ҳаётининг барча соҳалари устидан давлатнинг ялли (тотал) назорат ўрнатиши, конституцион ҳуқуқ ва эркинликларнинг йўқотилиши, бир шахс ёки ижтимоий гуруҳ (сиёсий партия)нинг яккахокимлиги, мухолифларга нисбатан қатағон уюштирилиши билан характерланади.

ТОТЕМ [ингл. totem < индейсча ототем — «унинг насли, уруғи» маъносига сўз] этн. Ибтидоий уруғ, қабилаларда диний ҳурмат-эҳтиром объекти бўлган, яъни илоҳийлаштирилган ҳайвон, ўсимлик, бирор нарсабуюм ёки табиат ҳодисаси (ҳар бир уруғ, қабила ўз тотеми номи билан аталган).

ТОТЕМИЗМ [ингл. totemism] этн. Илк уруғчилик тузумидаги дин, эътиқод шакли; маълум бир уруғнинг уруғ асосчиси ва ҳомийси деб ҳисобланган бирон-бир тотем билан ғайритабиий алоқасига ва қон-қариндошлигига ишонч билан характерланади.

ТОТИМ бот. Пистадошлар оиласига мансуб, тоғ ёнбағирларида ўсадиган, шодашода майда гулли дарахт ёки бута (баргларида бўёқ ва ошловчи моддалар кўп бўлади).

ТОТИМЛИ Мазаси яхши, ширин. *Муҳаббатли, тотимли бўлди турмуш, Келиб шодлик, фараҳлик, кетди ташвиш.* Ҳабибий.

ТОТИНМОҚ 1 Овқатдан озгина емоқ, ичмоқ; андак овқатланиб, еб, ичиб олмақ. *Овқатдан тотинган бўлди-ю, емади. Ортиқча гап ҳам гапирмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зумрад кўнгли ғаш, дилгир ўтирарди. Иштаҳасизгина ундан-бундан тотинган бўлди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Мазасини тотиб кўрмоқ, тотмоқ.

ТОТЛИ 1 Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, ширин. *Тотли овқат. Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар.* Мақол. ■ *Шавла жуда тотли туюлди — ошпазни мақтадилар.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Суюк солинган суюқ овқатлар қанча узоқ ва милтиратиб қайнатилса, таъми шунча тотли бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Лаззат бағишловчи, ширин, нашъали. *Тотли хаёллар. Тотли онлар.* ■ *Бегимхоннинг кўз олдига харита эмас, Эрали жонланди. Қандай тотли эди уларнинг турмуши.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дили потирлаб, миясида бири биридан тотли ўйлар чарх уради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОТМОҚ 1 Бир оз еб, ичиб, мазасини кўрмоқ. [Набиғул Қодирга:] *Мусаллас сузгандан кейин, қандоқ қилиб сабринг чидайди, тотиб ҳам кўрасан-да.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Умуман, емоқ, ичмоқ. *Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал топганинг.* Мақол. ■ [Гулнор] *Эрталабки чойдан буён уйда икки марта овқат тайёрланган бўлса ҳам, ҳеч нима тотмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Туз тотмаслик Ҳеч нарса емаслик, ичмаслик. *Ҳотам нонуштадан бери ҳали туз тотгани йўқ.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Уф.. итдек чарчадим. Кечадан бери туз тотганим йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кундузлари катта уйга кириб олиб, кўкрагини захга бериб ётар, кечгача туз тотмай ўй сурар, лекин ўйининг тағига етолмас эди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 кўчма Бошдан кечириб, лаззатини, таъмини кўрмоқ, синамоқ. *Аччиқ билан чучукни тотган билур, Узоқ билан яқинни юрган билур.* Мақол. ■ *Бу ердагиларнинг кўпи Собир Умаров қиличининг тиғини тотиб кўрган.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Қуллиқ азобини тотган-у, аммо У шамол бўлганин унутолмаган.* Ҳ. Даврон, Қақнус.

ТОТУВ Ўзаро дўстона муносабатли, иттифоқ, иноқ, аҳил. *Тотув оила. Тотув болалар. Тотув бўлмоқ.* ■ *Отам ўлгандан кейин Фуод афанди мени ўз ҳужрасига кўчириб тушди. Никоҳ қилмай, бир йилдан ортиқ тотув яшадик.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ТОТУВЛАШМОҚ Бир-бири билан тотув, аҳил бўлмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Янги ўқувчилар тезда тотувлашиб олишди.* ■ *Баъзан Жанна билан Умид тотувлашиб ҳам қолишарди, бундай пайтларда Жанна бир қадар ўз таъсирини эрига ўтказарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОТУВЛИК Тотув муносабат, тотув муносабатли ҳолат. *Соли отанинг.. уйда энди тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Ўрталаридаги тотувликка ҳавасингиз келарди — худди бир оила фарзандларидай, баракка топкурлар.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Жанглар*

эмас, урушлар эмас, ғараз эмас, тотувлик керак, Зулмат эмас, ёғдулик керак. М. Шайхзода.

ТОТУВЧИЛИК с.т. айн. **тотувлик**. Масалани тотувчилик билан ҳал этмоқ.

ТОШ 1 1 Яхлит масса ёки бўлак-бўлак ҳолда учрайдиган, сув кор қилмайдиган, қаттиқ, мўрт тоғ жинсларининг умумий номи. *Оқ тош. Оҳак тош. Мармар тош. Чақмоқ тош. Харсанг тош. Қайроқ тош. Йўлга тош ётқизмоқ. Тоғнинг кўрки — тош билан, Одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. *Сув кетару тош қолар — ўсма кетар, қош қолар.* Мақол. ■ *Сувонжон тош териб, иннинг оғзини тўлдирди. Устидан тупроқ босиб, кетмон билан яхшилаб шиббалади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёшлик чоғимда мен бир ҳикоя эшитган эдим: Хон бир беғуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «Тош отмаган одам қолмасин», деб ўзи тепасида турибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бағри (ёки қалби, юраги) тош Ўта бемехр, ачиниш, куйиниш ҳис-туйғуси йўқ. *Ҳаёсиз инсон бағри тош бўлади.. «Муштум».* Заъфарон бўлди юзлар.. *Хонлар қалби тош бўлган.* Ё. Мирзо. **Боши тошдан** Ўта чидамбардошли. *Бандасининг боши тошдан, ҳа, у ҳаммасига чидайди — мажбур-да.* Э. Аъзамов, Жавоб. **Бошида тош (ёки данак, ёнғоқ) чақмоқ қ. бош.** -*Офарин!* — кинояли товуш билан қичқирди *Аҳмад Хусайн.* — Кишининг бошида тош чақиб, яна шафқат ҳақида сўз сотишга нақадар моҳирсиз! *Ойбек, Нур қидириб. Бошинг тошдан бўлсин* Чидамбардошли бўлиш, ўлими-йитим билмаслик ҳақидаги истак, дуони билдиради. -*Ҳаммалари бирам сипо, бирам салобатли одамлар экан.. ҳай, ишқилиб бошларинг тошдан бўлсин, қўша қаринлар!* — дедилар. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тош қотмоқ 1)** ҳис-сезгисиз ҳолатда бўлмоқ. *Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу тешди. Юзларидан томчилар юмалади.* *Ойбек, Қуёш қораймас. Кўзларини рўпарадаги гужумнинг яшил бутақларига текиб, чуқур, қизил ёпқичли курсида тош қотган.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) қаттиқ уйқуга кетмоқ. *Тош қотганча туш кўрмиш, Тушда қизиқ «иш» кўрмиш.* «Муштум». **Тошингни тер** Ишингни қил; юришингни қил; жўнаб қол.

2 Шундай тоғ жинсларининг зийнат буюмлари яшаш ёки уларни безатиш учун

ишлатиладиган навларининг умумий номи. *Қабр тоши. Мармар тош. Олтин, кумуш — тош эмиш; арпа, бугдой — ош эмиш.* Мақол. ■ [Доронинг] *Қўлидаги узун асо дастасига қадалган қимматбаҳо тошлар қоронғи кечадаги юлдузлардек порлар эди.* М. Осим, Широқ. [Олимхон] *Бармоқларига тоши йирик узуклар тақади.* *Ойбек, Танланган асарлар. Ён томондаги тошга.. «Маърифатхон, жаннат макон» деб ёзилган ва ҳижрий билан 1335 деб тарих қўйилган эди,* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англатган нарсанинг тош каби ёғилувчи (отилувчи) нарса сифатида билдиради. *Улар Абдурасул устига лаънат тошини ёғдириб, унинг шаънига ёлгонларни тўқир эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Ниятингиз тезроқ менадан қутулиш, ортиқчалик қилаётганимни сезиб турибман, — деб таъна тоши отгани отган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 кўчма Жуда қаттиқ; тошдек (қаттиқ). [Кампир:] *Ҳаҳ, шумтакалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар.* *Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Нарсаларнинг вазнини ўлчаш, тортиш учун белгиланган, турли шакл ва оғирликдаги юк, қадоқ тош. *Тарози палласига тош қўймоқ.* *Бир килоли тош.* ■ *Шарофат.. бу кеча шу ерда қолиб, Сидиқжонни бу ерга боғлаган, унинг димоғини шиширган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Оғирлик, вазн. *Олинган мол тошидан кам келди.* ■ *Шу шанбадан қолдирмай тўйни бошлайлик; семиз қўй, ётсираб, яна икки кун овқат емаса, тошини йўқотади, озиб қолади..* С. Абдулла, Соялар.

Тош босмоқ 1) маълум (мўлжалдаги) оғирликка эга ёки эга эмасликни билдиради. -*Ҳали сиз айтганингиздек, — деди Олияхон, — пилласи ҳам тош босмайди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова; 2) салмоқ-салобатга эга бўлмоқ. *Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, дарров маълум бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 тиб. Касаллик туфайли баъзи аъзоларда юзага келадиган қаттиқ модда. *Буйрак тоши. Тошни олдирмоқ.*

8 Тош (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ТОШ II тар. Саккиз чақиримга яқин (тахминан 6 километр) узунлик ўлчов библиги. *Бир тош йўл. Аҳмоққа Кува [Тўйтепа] бир тош.* Мақол. ■ *Кун оғиб бормоқда. Ярим тошдан мўлроқ йўл юрилди ҳамки, бекат кўринмайди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Косонда икки хумдон бор.. бу ер билан хумдонлар ораси уч тош келиб қолади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОШБАҚА Танаси косасимон қаттиқ, суяк-муғуз қобик билан ўралган судралувчи ҳайвон. *Чўл тошбақаси. Денгиз тошбақаси. Тошбақа косаси. Тошбақадай судралмоқ.* ■ *Овчи ноумид бўлиб, тузоқни олиб кетмоқчи бўлган экан, тошбақани кўриб қолиб, хуржунга солибди.* «Чалпак ёққан кун».

Тошбақа қадам Жуда секин, имиллаб, судралиб юрадиган; орқада қолган. *Гал ғўза парваришида судралаётган «тошбақа қадам» раҳбарларга келди.* Газетадан.

ТОШБАҒИР Ачиниш, куйиниш ҳистуйғуси йўқ; бағритош. *..айни баҳор пайтида тоғдаги ноёб қуш ва ҳайвонлар тухум қўйган ёки болалаган бўлади. Аммо милтиқ тутган тошбағир кишиларнинг бу билан иши йўқ.* Н. Раҳматов, Бетайин овчилар. *-Ким айтди сизга мени тошбағир деб, — кампир арқонга ёпишди.* Газетадан.

ТОШБАҒИРЛИК Тошбағирга хос белги-хусусият, хатти-ҳаракат. *Бирида инсонийлик, олийжаноблик, камтаринлик рамзини, иккинчисида эса ҳаёсизлик.. тошбағирлик ифодасини кўрди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТОШБОШ Дарёларнинг тубида яшайдиган майда балиқ.

ТОШБЎРОН [тош + ф. *баран* — ёмғир] I Кўчиб, бир-бирини суриб думалатиб, шиддат билан тушаётган тошлар оқими. *Шу пайт тоғ чўққисидан катта бир тош юмалади ва йўлидаги бошқа тошларни кўпориб, даҳшатли тошбўрон бошланди.* С. Айний, Дохунда.

2 тар. Қадимда айбдор деб ҳисобланган кишини кўкрагига эрга кўмиб, ҳар ёқдан тош отиб қатл қилиш усули; умуман, ҳар томондан тош ёғдириб жазолаш, уриш. *-Муфти жаноблари, қора халқ уни тошбўрон қилдиришга қўймас.. Бадарга қилмоқ керак, бадарга! — деди қозикалон.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўлган, ярадор бўланларга қарамай, кўзғолончилар катта сурон билан илгари оти-*

либ, «тошбўрон»ни кучайтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОШДАЙ, -дек I Худди тош каби. *Чўнтаги ҳам мактаб боласининг сумкасидай бор экан чоғи, носқовоқ қудуққа тушган тошдай кўринмай қолди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Жуда қаттиқ, тош каби қаттиқ. *Гўрков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайирибди..* Ойбек, Танланган асарлар.

Тошдай қотмоқ айн. тош қотмоқ қ. тош I. *Ўқиб битиргач, у [қутидор] даҳшат ва таажжуб ичида тошдай қотиб қолган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОШЗОР кам қўлл. Тошлоқ ер, тошлоқ. *Тошзорлар экин майдонига айлантирилди.* ■ *Улар.. чегара участкасидан тоғ, тошзор жойдан ўтишди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТОШКЕСАР Тош кесувчи, тош йўнувчи; тоштарош, сангтарош. [*Раёно*] *Эсанкираб қолган дадасини тинчитди: -Худди мен қидирган манзаралар шу ерда экан: тоғ, дарё, тошкесарлар!* А. Мухтор, Чинор.

ТОШКУМИР Ўсимликлар органик қолдиқларининг парчаланиши ва б. сабаблар билан юзага келган қаттиқ қазилма ёқилғи. *Оҳангарон тошкўмири. Тошкўмир ҳавзаси. Тошкўмир ёқмоқ.* ■ *Қизилқия, Шўроб тошкўмир конлари сабаб бўлиб, ўнлаб рус, ўзбек, татар бойларининг доврўғи бутун Туркистонга тарқалди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТОШЛИ I I Таркибида, ичида тош бўлган. *Тошли тупроқ. Тошли ер.*

2 Тузилишида қимматли тош бўлган. *Ўн беш тошли соат.*

ТОШЛИ II Тош узунлигидаги, ..тош келадиган. *Беш тошли йўл.*

ТОШЛОҚ Тош босган, сертош ер; тошзор. *Машина сойдаги тошлоқдан ўзига йўл очиб кета бошлади.* Газетадан. *Мош қурғур, билмадим, қайси тошлоқда битган эканки, ҳадеганда очила бермади.* Ф. Фулом, Шум бола. *Кузда дарё дафъатан саёз тортиб, ўзаннынг тошлоқ жойларида ўтқир қояларни яланғочлаб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

ТОШМА Ташқи таъсир (иссиқ, совуқ, ишқор, кислота) ёки ички сабаблар (касаллик, модда алмашинувининг бузилиши ва б.) натижасида баданда, шиллиқ пардаларда пайдо бўладиган хол-хол доғлар, пуфакчалар, чиқиқлар. *Терлама тошмаси. Қизамиқ тошмаси.* ■ *Пеницилдиндан би-*

лар-билмас фойдаланиш натижасида терида ҳар хил тошмалар, шиш пайдо бўлади. Газетадан.

ТОШМАЛИ Баданда тошма пайдо қиладиган. *Тошмали терлама.*

ТОШ-МЕТИН Жуда ҳам қаттиқ, метиндай қаттиқ; метин, заранг. *Тош-метин ер.* ■ [Шербек:] *Ишкомларнинг орасига дори септириб, тракторда ҳайдатмоқчиман. Ўзиям тош-метин бўлиб кетган экан. С. Анорбоев, Оқсой.*

ТОШМОҚ 1 Қирғоқдан ошмоқ, қирғоқдан ошиб, атрофга ёйилмоқ, атрофни босмоқ. *Ҳовлига сув тошиб кетибди.* ■ *Ер ислоҳотидан кейин бир йил дарё тошиб, экинларнинг ярмидан кўпи нобуд бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинорд чироқлари. Ҳовли ўртасидаги водопровод жўрагидан сув шариллаб оқиб ётар, цемент ҳовузча тўлиб чиқиб, ариқча четисидаги барқ уриб ётган ўсмаларга тошиб кетганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Ўз қобиғи, идиш ва ш.к. дан тўлиб, ортиб, сиртга чиқмоқ. *Олияхон ташқари эшикдан ҳовлига кириши билан дарҳол қозонда тошаётган сутга кўзи тушди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Олов четига қўйилган қора қумғон шақиллаб қайнаб тошди. Ойбек, Танланган асарлар. Вали ака етилган, у ер-бу ерда чаноқлардан тошиб чиқиб тўкилган оппоқ пахталарга шукроналик билан қараб.. қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..тоғорадан тошиб чиққан хамир сингари тиззаларига оқиб тушган каттакон қорни.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 кўчма Жўш урмақ, ошиб кетмоқ. *Ғазаб тошди.* ■ *Тўламат полвоннинг кўзлари чақнаб, ғайрати тошиб кетди. С. Анорбоев, Оқсой. Севинчим тошарди қалбимга тўлиб. Ё. Мирзо.*

Ошиб тошмоқ айн. тўлиб тошмоқ. *Гулнор уйни ийгиштирар экан: «Бойнинг феъли яхшиланибди, илгари зиқна эди.. Бойлиги ошиб тошиб кетди, дерди дадам..» деб ўйлади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўлиб тошмоқ 1) лиммо-лим тўлиб, қирғоғидан ошмоқ, худудига, чегарасига сиғмай қолмоқ. Ҳасратла тўлиб тошган Уларнинг синиқ жоми. Ғайратий. 2) дард, алам ва ш.к. ни ичига ютавериб, чидаб, сўнг даражага етмоқ. Ўрмонжон хўп ҳам тўлиб тошиб юрган экан, юрагини роса бўшатди. А. Қаҳҳор, Қўшчи-*

нор чироқлари; 3) жуда кўп бўлмоқ, тикилиб, ачиб-бижиб ётмоқ. Қўлзмада хатолар тўлиб-тошиб ётибди. Юраги (ёки ичи) тошди Жуда зерикди, юраги сиқилди, хит бўлди. *Тожбой таажжубда қолиб, бошини ликиллатди: -Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими? П. Турсун, Ўқитувчи. Менинг имиллаганимни кўриб, болаларнинг ичи тошиб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Қайнаб тошмоқ айн. тўлиб тошмоқ 1. Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.*

4 кўчма Тутақишмоқ, қизишмоқ. *Эримдан ўқишга розилик беришини илтимос қилдим. Уша пайтда Эргаш акамнинг тепа сочи тик бўлиб.. бирнасда кўпириб тошди-кетди. Б. Файзиев, Ойдин кечада.*

5 Баданда пайдо бўлмоқ, юзага тепмоқ, чиқмоқ. *Боланинг баданига қизамиқ тошибди.* ■ *Лабларига тошган учуқ ҳали ростманга қайтмаган бўлса-да, иситмаси пасайган эди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. Нарига тарафда ўтирган бир семиз кишининг рангида қон қолмади, оппоқ оқариб, юзларига тер тошиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор.*

Лабига учуқ тошмоқ Ўта даражада қўрқувга тушмоқ (бундай ҳолларда гўё лабга учуқ тошали). *Барги зубтурумдай титрашиб, лабига учуқлар тошиб, мишрабнинг каттаси отидан тушиб, қиличини яланғочлаб, момонинг қошига борди. «Гулихиромон». «Пахта териш машинаси» деса, лабига учун тошадиган баъзи қайсарлар ҳам ҳайрат бармоғини тишлаб қолди. «Муштум».*

ТОШ-ТАРОЗИ, тошу тарози 1 Тарози ва унинг тошлари. *Сотувчиларга тош-тарози бермоқ.*

2 Тош, тарози билан ўлчаш; ўлчов. *Қув, эпчил, дағдағали аллофлар қўллари, оғизлари, кўзлари билан ишлаб, тош-тарозидан уриб, бева-бечорани овлайдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарози Ҳамма ернинг ўзига яраша ўлчови, ҳисоб-китоби бўлишини қайд этувчи мақол.

ТОШТАРОШ айн. сангтарош. *Қорақоя деганича бор. Қоя кўмирдек қоп-қора, олд томони моҳир тоштарошнинг қўлидан чиққандек силлиқ. С. Норбоев, Укки.*

ТОШТАРОШЛИК айн. сангтарошлик.

ТОШҚИН I *от* Қор ва музликларнинг шиддатли эриши, ёғиннинг кўп бўлиши, табиий ва сунъий тўғон ва дамбаларни сув вайрон қилиши ва б. сабаблар туфайли дарё, сой, кўл сувларининг қирғоқдан ошиб, сохил, ерларни босуви. *Баҳорги тошқин. Тошқин сувлари. Тошқин хавфи.* ■ Унинг доклади ва музокарага тайёрланган чолларнинг сўзларидан тошқин манзараси, бу офатнинг бутун оқибатлари ҳамманинг кўз олдига гавдаланди-қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *сфт.* Жўш урган, пишқирган, жўшқин. *Тошқин дарё.*

3 *кўчма* Файрати ичига сифмайдиган, ўт-юрақ, қайноқ. *Тошқин йигит. Тошқин қалб.* ■ -*Баракалла, отангизга раҳмат!* — деди Қудрат қувониб. Кейин тошқин бир меҳр билан сўради: -Қишлоққа қачон қайтасиз? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Тошқин (эркаклар исми).

ТОШҚОВОҚ Овқатга ишлатилмайдиган, қобиғидан турли идишлар қилинадиган майда қовоқ.

ТОШҚОРА *айн.* тасқара I.

ТОҚ I [а. طاق — қават, қатлам; марта, гал] I Иккига бўлинмайдиган, жуфт бўлмаган (бутун сонлар ҳақида.); жуфтлаб санашда охири жуфт чиқмайдиган, бир дона ортиб қоладиган. *Тоқ сон. Ёнғоқ тоқ чиқди. Жуфтми-тоқ ўйнамоқ.* ■ Юнун дастурхондаги тоқ нонлар яқинда бу уйдан ўлик чиққанини кўрсатарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Жуфти, шериги, тоқаси бўлмаган; жуфтсиз, ёлғиз. *Совға деган тоқ бўлмайди.* ■ Кейинги йили Бозорнинг деҳқончилик ишлари бурунгидай авж олмади, чунки ҳўкизи тоқ, ўзи ёлғиз. С. Айний, Дохунда.

3 Хотинсиз ёки эрчис. *Дундан тоқ ўтмоқ.* ■ *Ижозат беринг, бир жононни ўзим топаман, шунча давлат билан тоқ ўтирасизми!* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОҚ II [а. طاق — гумбаз, қубба; арка] *архит.* I Эшик ва биноларнинг тепасидаги ярим доира шаклида ишланган қисми; арка. *Тимга кираверишдаги тоқнинг икки томонида шойи чопон кийган, симобий салла ўраган саррофлар олдиларидаги баркашга тангаларни уйиб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

2 *айн.* гумбаз. *Сирли осмон тоқига шк Қўйди нарвон ўзбегим.* Э. Воҳидов, [Навоий:] *Гулимнинг қабрига эккан чечаклар, Очил-*

гандур бу чоқ.. оҳим чечаклар Каби кўк тоқига чирмашмасинму?! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТОҚ III: тоқати тоқ бўлмоқ *Ортиқ сабр-тоқати қолмаслик.* -*Гапирсангиз-чи, — деди тоқати тоқ бўлган Лутфихон Тожибойга, туртиб.* С. Аҳмад, Муҳаббат. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ, Элмуроднинг йўлига кўзи тўрт эди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ТОҚ IV: тоқи лаънат с. т. айн. тавқи лаънат қ. тавқ. [Босқинчилар] *Шу даражада сурбет бўлиб кетганки, тоқи лаънатни бўйнига илб кўйсангиз ҳам, у иблислар қутуриб, ўз биланларидан қолмаётир.* Мирмуҳсин, Ҳаёт қушандалари талвасаси.

ТОҚА [а. طاق — бир дона, бир тўп, бир ўрам] I Жуфт ҳолда бутунлик ташкил этувчи нарсаларнинг икки қисмидан бири, бир томони, бўлаги. «*Таҳқирланган*» бой ўрнидан туриб: -*Батрак, қул, — деб тикувчини сўкиб, қолиплаган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди.* С. Айний, Қулар. *Шамол шунча заптига олган эдики, эшикнинг бир тоқасини унинг қўлидан суғуриб, куч билан деворга урди-ю, деворнинг устки қавати бутунлай кўчиб тушди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бир жўра атлас ёки беқасамнинг ҳар бир бўлаги. *Бир тоқа атлас. Беқасамнинг бир тоқаси.*

ТОҚАЛАШ *шв.* Яганалаш. *Ота-бобола-римиздан бери ғўза тоқалаш давом этиб келаяпти.* «*Тоқалаш*», яъни тоқ қолдириш. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТОҚАТ [а. طاق — куч, қувват; чидам, бардош, сабр] Чидаш, бардош бериш қобилияти; сабр-бардош, чидам, тўзим. *Тоқат билан кутмоқ. Тоқат билан гапига қулоқ солмоқ. Тоқати тугади (битди, тамом бўлди).* ■ *Сен бўлмасанг, менда тоқат қайдадир, Тоғ чидамас отангнинг фарёдига!* «*Равшан*». *Калит топила бермагач, махдумнинг тоқати тугади, чиқиб, қизлар ичидан Раънони чақирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Отамурод Ҳанифанинг ёзғириши тугадини тоқат билан кутарди.* «*Ўзбекистон кўриқлари*».

Тоқат қилмоқ Бардош бермоқ; чидамоқ. *Иссиққа тоқат қилмоқ. Тоқат қилиб бўлмайдиган аҳвол.* ■ У [Сатторқул] кетгандан кейин Сидиқжон ортиқ тоқат қилолмай, онасига ёрилди, воқеани айтиб, Зуннунхў-

жанинг уйини елкамнинг чуқури кўрсин, деди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. **Тоқати йўқ** Сабр-чидам етишмаслигини, чидай олмаслики билдиради. *Очигини айтсам, китоб ўқишга тоқат йўқ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бунга қолганда, сизни билмасам-да, аммо менинг бундай жудоликка сира тоқатим йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тоқати тоқ бўлмоқ қ. тоқ III.**

ТОҚАТЛИ Сабр-тоқатга эга; чидамли, тўзимли. *Тоқатли киши. Тоқатлига тоғлар эгар бошини.* Мақол. ■ *Авалло, йигит киши сабрли, тоқатли бўлади. Иккинчидан, мард бўлади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ТОҚАТСИЗ Тоқат қила олмайдиган; тоқати йўқ, бетоқат, чидамсиз, тўзимсиз. *Тоқатсиз одам. Тоқатлига тоғлар эгар бошини, Тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ■ [Бозорқул] *Тоқатсиз тўлғаниб, «касалман, мени ёмон дард чалган», деб пичиради, яна тўлғанди, заиф товуши билан фарёд қилди.* А. Муҳтор, Чинор.

ТОҚАТСИЗЛАНМОҚ Тоқати тугаб, чидай олмай безовталанмоқ, бетоқат бўлмоқ. *Оғриқдан тоқатсизланмоқ. Ҳаяжондан тоқатсизланмоқ. Тоқатсизланиб кутмоқ.* ■ *Ойқизнинг ёнида турган Погодин тоқатсизланиб сўради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳасан овчи ётган ерида тоқатсизланиб, бир ағдарилди-ю, ёнбошлаганича Майнага тикилиб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТОҚАТСИЗЛИК Бетоқат ҳолат. *Тоқатсизлик қилмоқ.* ■ *Қамчининг келишини тоқатсизлик билан кутиб турган Қумри, қўлини силкитиб, қичқирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТОҚИ [a. طاقى / طاقى — гумбаз, қубба, арка] **I** айн. **васса.** *Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, тоқчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тоқи санаб ётмоқ 1) ухлай олмай, тунни бедор ўтказмоқ. *Кўзимга ҳеч уйқу келмади.. Ҳеч бўлмаганидан кейин шипга қараб, тоқиларни санай бошладим.* Ойдин, Фонарь тагида; 2) кўчма бекор ётмоқ. -*Наҳотки, талтайиб ётишга келган бўлсам!*— деди Зайнаб эътироз билдиргандай, қошига келган Комилага, - *ҳорганим йўқ, уйқусиз, тоқи санаб ётишини ёмон кўраман.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 айн. **тоқ II.** *Кичкинагина эшикдан олиб ўтиб, шу эшикча ёнидаги торгина, лекин тоқиларига ранго-ранг гуллар ўйилган хонага олиб кирдилар.* Х. Тўхтабоев, Ёйиллар ва йўллар.

3 Қоровулларнинг шақилдоғи. *Бозор томонда қоровулнинг тоқиси шақиллади.* С. Анорбоев, Меҳр. [Гулбодом] *Узоқдан қоровул тоқисининг овозини эшитди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

4 Қўйлакнинг елка қисмига ичидан қўйилган астар. *Тоқи қўйлакнинг елкасини тез ийртилишдан сақлайди.*

ТОҚИДОР айн. **тоқили.** *Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ ғишт билан кўтарилган, олди тўрт устун, тепаси тоқидор.. қадимий айвонда ўтириб, кейинги бир ой ичидаги «кирим» ва «чиқим»ларини хомчўт қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТОҚИЛИ Шипига тоқи терилган; вассали. *Ҳовлининг икки томони бўғот иморат; катта чорхари, шифти рангдор тоқили, деворлари ганчли меҳмонхоналар.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОҚЛИ Тоқи, аркаси ёки гумбази бўлган; гумбазли. *Узоқда ойдин ва сокин кечада Ҳиротнинг етти тоқли жомеи яна ҳам муаззам туюлар эди.* Ойбек, Навоий.

ТОҚ-РАВОҚ, тоқу равоқ Ҳашаматли бинолар, данғиллама уйлар. *Ўзанинг тоқу равоқидан ўзининг айвонинг яхши.* Мақол.

ТОҒ I Ер юзасининг теварак-атрофдаги текислик, тепалик ёки бошқа баландликка нисбатан яқка ёки қатор ҳолда баланд кўтарилган, одатда, турли тош, қаттиқ жисмлардан иборат қисми. *Тоғ тизмаси. Тоғ жинслари. Тоғнинг кўрки — тош билан, Одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. *Кўринган тоғнинг йироғи йўқ.* Мақол. ■ *Лагерь тоғ тагига жойлашган. Шарқи-жанубий томон айлана кетган тоғ. Шухрат, Шинелли йиллар. Жанубдан, кенг ва яшил бағирли Аравон тоғидан аллаловчи.. салқин, сарин шабада эса бошлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Узоқдан қорайиб кўришиб турган тоғ ўрқачида тўлин ой миниб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Олмосдек серқирра, офтобда чўққилари ярқираб турган баланд қорли тоғлар кўзни олади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Атрофни осмон-ўпар тоғлар ўраб олаан..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Аҳоли яшайдиган тоғли жой, ўлка; тоғлик. *Ўрганишида ҳам гап кўп. Отанинг ўзи*

айтди-ку, у тоғда туғилиб, тоғда ўсган. Ҳа, у тоғнинг ўз одами. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Нарсаларнинг баланд (тоғ каби) уюми. Ётиб ейишга тоғ ҳам чидамайди. Мақол. ■ Эл хирмонида тўпланаётган «оқ олтин» тоғларининг қомати юлдузлар сари бўй чўзди. Газетадан.

4 кўчма Оғир юк, машаққатли иш, ташвиш, ғов ва ш.к. рамзи сифатида қўлланади. *Вам тоғи. Елкадан тоғ ағдарилгандай бўлди. ■ Отабек гўё тоғ остида қолган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шунча тадбир билан қочгани ҳолда, дипломини эсидан чиқарганидан Авзамни ваҳима тоғи елкасидан босди. Шухрат, Жаннат кидирганлар. Ҳар гўшадан оқди тинмай тилсиз фарёд, Босган эди бало тоғи — зўр истибдод. Файратий.*

Бири боғдан келса, бири тоғдан келади Бир-бирига алоқаси бўлмайдиган, алоқаси йўқ гап, фикр-мулоҳазани қайд этади. *Шокир ота ўтирган жойида ҳассасини ерга «дўқ» этиб урди, темирчининг сўзидан норозилигини билдириб деди: — Мен боғдан гапирсам, сен тоғдан келасан. Ойбек, Танланган асарлар. Ишонган (ёки суянган) тоғи* Мадад, кўмак берувчи, шу жиҳатдан энг асосий ҳомий бўлувчи кимса ёки нарса. *Ойжамол ўзининг суянган тоғи деб билган Полвоннинг келишини ниҳоятда ориқчи кутарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Бугун ҳеч иккиланмай терим машиналари ва унинг механизаторларини пахтакорларнинг қатордаги нори, суянган тоғи, деса бўлади. Газетадан. Кўнглини (ёки кўксини, дилини ...) тоғ қилмоқ* Руҳан жуда шод (хурсанд) қилмоқ. *Айниқса, мана бу ёшлар кўнглини тоғ қилиб юборди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кўксим тоғ этган — Ватан севгиси. Ё. Мирзо. Тоғни урса толқон қиладиган* Ниҳоятда баходир ва шижоатли. *Бу ёқдаги қазувчилар ҳам Фуломжон, Барот полвон, Замон сингари тоғни урса толқон қиладиган азаматлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Тоғ-тош (тоғу тош)* Тоғ ва тош қоплаган ер, жой. *..бу сув тоғу тошни тўлдириб юрган қушлар, кавак-кандикларда истиқомат қиладиган жониворлардан ортмас. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Беш кун чўлда, беш кун кўлда, тоғда-тошда — қаерда молга ўт бор деса, бориб кўнган одамиз-да. «Ёдгор».*

ТОҒА 1 Аёлнинг ака-укалари (унинг болаларига нисбатан). *Ҳомид, бир турли ва-зиятда, ер остидан жиянига қаради. Тоға-*

сининг ҳолидан хабарсиз Раҳмат сўзида да-вом этди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шайх беихтиёр жиянига қараб юрди. Расулмат мункиб келиб, тоғасини қучоқлади.. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ўзидан катталарга мурожаат шакли. *Тоға, поезд соат нечада жўнайди? ■ У.. ҳар бир ишда маслаҳатгўй, барча катта-кичик «тоға» деб ҳурматлайдиган Юсвали чол эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Орамизда беш киши нос чекади, қоровул тоға билан олти киши. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ТОҒАЙ Одамда ва умуртқали ҳайвонларда қалинлиги ва эластиклиги билан ажралиб турувчи бириктирувчи тўқима. *Бурун тоғайи. ■ Қулоқ супраси тоғайдан иборат бўлиб, тери билан қопланган. «Анатомия».*

ТОҒДАЙ, -дек **1** Тоғ каби, тоғга ўхшаш. *Котловандан чиққан янги нам тупроқ тоғдай бўлиб турибди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Шаҳлосини кўрмади ортиқ, Тоғдай эзиб ташлади фироқ. Т. Тўла. У.. тоғдек босиб ётган «орзуни» ағдариб солган ва қушдек енгил тортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма Улкан, зўр, катта, буюк, улуг. *Қийин кунга қолди тоғдай бошимиз. Ф. Фулом. Элмуроднинг қалбини бу хат эзиб юборди. Онасининг тоғдай юраги, қуёшдай иссиқ меҳри олдида ўзини оғиз сезгандай бўлди. Шухрат, Шинелли йиллар. Қишлоқдаги жиянингининг ўғлими? Тоғдек йигит бўлибди. Ёшлигида ҳам бўлалли бола эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТОҒЛИ Тоғлар билан қопланган, тоғлари кўп бўлган; тоғи, тоғлари бор. *Тоғли мамлакатлар. ■ Эрта куз жаласи тоғли жойларга хос ҳафсала билан қуяри, ёмғир суви темир йўлининг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ТОҒЛИК 1 Тоғли жой. *Тоғликда яшамоқ. ■ Менинг совғам тинч гўшада, тоғлик қўйнида Ухлаб ётган гўдакларнинг сокин уйқуси. Файратий.*

2 Тоғли жойда яшовчи киши. *Тоғликлар оdatига кўра, ўғрини уриб ўлдиришар ёки тошбўрон қилишарди. Газетадан.*

ТОҒОЙИ эск. кт. айн. **тоға.** *Обрўли тоғойилари.. ҳам бирин-сирин мавқеларини йўқотдилар. Ойбек, Навоий.*

ТОҒОЛЧА 1 Олхўрилар туркумига мансуб, асосан тоғларда ўсадиган, олчадан йи-

рик, олхўридан майда сарғиш, баъзан қизғиш ёки қорамтир мевали дарахт. *Тоғларга кирсангиз, ўрик, шафтоли.. тоғолча, ҳатто олмурутгача бор.* «Ёшлик».

2 Шу дарахтнинг нордон меваси. *Олча ёки тоғолча қоқисини яхшилаб ювиб, совуқ сувли идишга солиб, оловга қўясиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТОҒОРА [ф. تڦار — катта, кенг, думалоқ сопол жом] Хамир қориш, кир ювиш ва б. мақсадларда ишлатиладиган катта чуқур тўгарак идиш. *Хамир тоғора. Кир тоғора. Бир тоғора ош.* ■ Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. *Пичоқ, қайроқтошни ва гўшт-мой солиши учун тоғораларни тозалаб тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қози тоғорадай салла остидаги хум калласини ликиллатиб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хамир қориб қўйсам, то бошқа ишларимни битиреунимча, тоғорадан тошиб кетади.* А. Ҳамдам, Дастигдан.

ТОҒОРАЧА Кичкина тоғора. *Тунука тоғорача.* ■ *Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётиб дўнғиллади.* А. Қаҳҳор, Анор.

ТОҒРАЙҲОН бот. Лабгулдошлар оиласига мансуб, асосан тоғ ёнбағирларида ўсадиган кўп йиллик ўсимлик.

ТОҒТЕРАК бот. Толдошлар оиласига мансуб, асосан тоғ водийларида ўсадиган, ёғочи саноатбоп терак тури. *Куз келиб қолгани боис, қирғоқларида тол, тоғтерақ, қайрағочлар қалин ўсган сой энди тиниқ ва сокин оқмоқда эди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ТОҒ-ТОШ, **тоғу тош** Тоғли жой ва ундаги тоғлар, тошлар. *Тоғу тошни сув бузар.* Мақол. ■ *Тоғ-тошлар орасида яшириниб юрган бир йиртқични қўлга тушириш осон эмас, жуда усталик билан ҳаракат қилиш лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОҒ-ТОҒ 1 Тоғдек уйилган, тўп-тўп, кўп. *Катта тик ариқ. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундоққина қурилишга яқин жойда тоғ-тоғ гишт очиқ ҳавода уйилиб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Севдим сени чаман водийда, Ғалабалар созин қалибсан. Довруқ солиб улф ватанга, Тоғ-тоғ пахта териб олибсан.* Файратий.

2 кўчма Чексиз кўп, битмас-туганмас. *Оҳ, қани эди, у тирилса-ю, бир кўрсам! Тоғ-тоғ*

ҳасратларимни унга айтиб ёзсам! Ҳ. Фулом, Машғал.

ТОҒУЗУМ бот. Пўсти жуда юпқа, эти сувли, сершира ўртапишар маҳаллий узум нави.

ТОҒЧУМЧУҚ зоол. Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, дум патида оқ, бўйнида сариқ холи бўлиши билан бошқа чумчуқлардан фарқланувчи, тоғ қояларида, жарликларда яшовчи қуш.

ТРАВМА [юн. trauma — яра, шикаст, лат] Жисмоний ёки маънавий шикаст, лат. *Мия травмаси. Ишлаб чиқариш травмаси.*

ТРАВМАТИЗМ Бирор муҳит, фаолият соҳасида содир бўладиган шикастлар, травмалар мажмуи. *Кейинги вақтларда травматизмга қарши кураш масалаларини ишлаб чиқиш йўлида кўп ишлар қилинди.* Газетадан.

ТРАВМАТОЛОГ Травматология бўйича мутахассис, врач.

ТРАВМАТОЛОГИЯ [юн. trauma, traumatos — шикаст, лат + logos — фан, таълимот] Тиббиётнинг травмаларни ўрганиш, уларни даволаш ҳамда олдини олиш билан шуғулланадиган соҳаси. *Айниқса, Тошкент травматология ва ортопедия илмий текшириш институти бу соҳада тузуккина ишлар қилди.* «Гулистон».

ТРАГЕДИЯ [юн. tragoidia — эчки кўшиғи < tragos — эчки + ode — кўшиқ; юнон мифологиясида: наботот, вино ва хурсандчилик маъбуди Дионис шарафига эчки қурбонлик қилинаётган пайтда айтиладиган биринчи кўшиқ] **1** ад. Ўта кескин, ўткир ёки келиштириб бўлмайдиган ҳаётий зиддиятларни тасвирловчи ва кўпинча қаҳрамоннинг ўлими билан тугалланувчи драматик асар. *Шекспирнинг «Гамлет» трагедияси.*

2 Даҳшатли воқеа, ҳодиса; мудҳиш аҳвол; фожиа. *Жиззах қўзғолони стихия билан бошланиб, беқиёс трагедия билан мағлубиятга учради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТРАГИК 1 Трагедия ёзувчи, трагедия муаллифи.

2 Трагик ролларни ижро этувчи артист. **ТРАГИК 1** Трагедияга, фожиали драматик асарларга оид; трагедияга хос бўлган. *Трагик асар. Трагик жанр. Трагик актёр.*

2 Фожиали, фожиавий. *Тешабой камбағалларнинг ўз болаларини боқолмай, бой-*

ларнинг эшигига ташлаб, «оталик ҳуқуқини» уларга ўтказиб кетганлари ҳақидаги трагик воқеалардан анчагина гапириб берди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТРАГИКОМЕДИЯ [трагедия + комедия] ад. Ечими кулгили, беўхшов, ёпишмаган ҳолатлар билан боғлиқ фожиавий (трагедиявий) зиддият асосига қурилган, қаҳрамоннинг ўлими тақозо этилмайдиган драматик асар.

ТРАДИЦИОН қ. анъанавий. Қўшимиз Фарғони области пахтакорлари билан традицион мусобақа бизга катта ёрдам кўрсатмоқда. Газетадан. Сизнинг традицион жанр — аруздаги асарларингиз теварагида қизгин баҳслар бўлди. У. Норматов, Талант тарбияси.

ТРАДИЦИЯ [лот. traditio — етказиш, ўтказиш; ҳикоя қилиб бериш] қ. анъана. Олимпиада ўйинлари — халқаро спорт ҳаракатининг яхши традициясидир. Газетадан. Жамоат кўриклари, томошабинларнинг конференцияларини ўтказиб туриш турмушга сингиб, традицияга айланди. Газетадан.

ТРАЕКТОРИЯ [лот. trajectory — силжиш, жилиш, сурилиш] Ҳаракатдаги нуқта ёки жисмнинг текисликдаги, фазодаги йўли, изи. Ҳаракат траекторияси. Снаряд траекторияси. Ернинг сунъий йўлдоши траекторияси. ■ Жисм ҳаракатланаётган чизиқ ҳаракат траекторияси деб аталади. «Физика». Кўп босқичли космик ракета илгаридан қатъий белгиланган траектория бўйича Ойга учиб борди. Газетадан.

ТРАКТ [нем. Trakt < лот. tractus — судраш, тортиш; силжиш, юриш; йўл] Катта йўл. Катта Ўзбекистон тракти. Сув тракти. ■ Шаҳар чеккасидаги сўнги уйлар ҳам орқада қолиб кетди, машина тезлигини ошириб, қор босган чўл трактдан учиб борарди. Газетадан.

ТРАКТАТ [лот. tractatus — муҳокама қилиш, кўриб чиқиш] Айрим масалага бағишланган илмий асар, рисола. Фалсафий трактат.

ТРАКТИР [лот. tracto — меҳмон қилман, зиёфат қиламан] Ўтмишда Россияда: паст даражали ресторан ва шундай ресторани бўлган меҳмонхона.

ТРАКТОР [лот. tractor < trahere — судрамоқ, тортмоқ] Турли хил машина, механизм ва б. хил қуролларни тортувчи,

уларнинг ҳаракатга келтирувчи ва юк ташувчи ўзиюрар машина. Филдиракли трактор. Гусеничали трактор. Ҳайдов трактори. Чопиқ трактори. Трактор ҳайдовчиси. Ерга трактор солмоқ. Ерни трактор билан ҳайдамоқ. ■ Учта трактор секин-секин юриб, паст-баландларни суриб, текислаб борарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Оғир тўпни судраб кетаётган трактор бузилиб, йўлни тўсиб қўйибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Замонавий қишлоқ хўжалигини кучли тракторлар, мураккаб машина ва механизмларсиз тасаввур қилиш қийин. Газетадан.

ТРАКТОРИСТ с. т. қ. тракторчи. Санъаткор тажанг эди: танаффус вақтида залга чиққан эди, бир тракторист уни саводсизликда айблади. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТРАКТОРСОЗ (асосан, кўпл. шаклида — тракторсозлар) Трактор ишлаб чиқарувчи. Бола Самандаровнинг тракторсоз уста эканлигига жуда амин бўлса керак, қаттиқ бош иргитди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Тошкент тракторсозлари шанбаликни меҳнатда энг юксак унумдорликка эришиш билан нишонлашга аҳд қилдилар. Газетадан.

ТРАКТОРСОЗЛИК Тракторлар ишлаб чиқариш; саноатнинг тракторлар ишлаб чиқарадиган соҳаси. Тракторсозлик заводи.

ТРАКТОРЧИ Трактор ҳайдовчи шахс. Айни саҳар пайтида Келар ёқимли овоз, Тракторчи Турсунбой Ерни ҳайдаб қилар соз. «Кўшиқлар».

ТРАКТОРЧИЛИК Трактор ҳайдаш иши, касби. Барновойнинг қизи Бухорога ўқишга кетармиш, яна қанақасига денг, тракторчиликка. Н. Аминов, Муяссар.

ТРАМВАЙ [ингл. tramway < tram — вагон + way — йўл] 1 Электр кучи билан ишлайдиган, бир ёки бирдан ортиқ вагондан иборат, йўловчи ташувчи шаҳар темир йўл транспорти. Йигитали азбаройи хурсандлигидан трамвайга ўтиришини ҳам унутиб, ижара кулбаси томон пиёда кетди. Д. Нурий, Осмон устунни. Трамвайнинг олдидан тахта ортилган узун машина кесиб ўтди-ю, қаттиқ тормоз зарбидан вагон қалқиб кетди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Элмурод Муҳаррам билан хайрлашиб, Хадрага келганда, трамвайлар паркка кириб кетмоқда эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТРАМВАЙЧИ Трамвайда, трамвай паркида ишловчи киши.

ТРАМПЛИН [фр. *tremplin*] 1 Чангида учиш ва сувга сакраш спортида мумкин қадар узоққа ёки баландга сакраш учун ясалган махсус мослама. *Зал махсус волейбол ўйнаш учун яроқсиз бўлса ҳам.. конь, козёл, трамплин.. ва бошқа спорт инвентарлари бир четга йиғиштириб қўйилган эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

2 кўма Бирор ишни бошлаб юбориш, хужум қилиш, сакраб ўтиш ва ш.к. учун қулай жой, ўрин. *Сиз худбин одамсиз. Қурилиш сиз учун трестдаги ваъда қилинган ўринга сакрашга бир трамплин, холос.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТРАНЗИСТОР [ингл. *transistor* < *trans* (sfer) – ўтказмоқ, кўчирмоқ + (re)sistor – қаршилик] 1 Электр сигналларни (тўлқинларни) кучайтирувчи яримўтказгичли электрон асбоб, элемент. *Касал ётган хонага юрак уришини ёзиб олувчи транзистор асбоби ўрнатилади.* Газетадан.

2 с. т. Транзисторли приёмник. *Стол устида магнитофон, транзистор, фотоаппаратлар.* Мирмуҳсин, Умид.

ТРАНЗИСТОРЛИ Транзистор ўрнатилган, транзистори бўлган. *Транзисторли приёмник.*

ТРАНЗИТ [лот. *transitus* – ўтиш жойи, юриб ўтиш] 1 Бир мамлакатдан, жойдан иккинчи бир мамлакатга, жойга улар ўртасидаги мамлакат, жой орқали пассажир, юк олиб ўтиш, ўтказиш. *Транзитга йўл бермоқ. Транзит ҳуқуқи. Транзит билет. Транзит пассажир.* ■ *Транзит машиналар Тошкентни айланиб ўтади..* Газетадан.

2 Юкни жўнатилган жойдан то мўлжалланган жойгача оралик пунктларда туширмасдан, бошқа транспорт воситаларига ортмасдан тўппа-тўғри олиб бориш, ўтказиш. *Юкларни транзит қилиб (транзит билан) юбормоқ.*

ТРАНС- [лот. *trans* – орқали, орасидан, ичидан; орқасида; мобайнида] Байналмилал ўзлашма кўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб: 1) бирон-бир фазо, майдон орқали ҳаракатланиб, уни кесиб ўтиш (мас., *трансатлантик*); 2) бирор нарса ортидан, бирор нарсанинг нариги томонида бориш, жойлашиш (мас, *трансуранлар*); 3) бирор нарса воситасида кўрсатиш; белгилаш, ет-

казиш (мас., *транслитерация*) каби маъноларни билдиради.

ТРАНСКРИПЦИОН Транскрипция (1, 2)га оид, транскрипцияга асосланган. *Транскрипцион белги. Транскрипцион система.*

ТРАНСКРИПЦИЯ [лот. *transcriptio* – кўчириб ёзиш] 1 тлш. Бирор тилдаги нутқ товушларининг талаффузини шартли белги ва ҳарфлар воситасида аниқ акс эттириш; шу мақсад учун хизмат қиладиган белгилар тизими. *Фонетик транскрипция. Диалектологик тадқиқотларда транскрипциядан фойдаланиш.*

2 Бошқа тиллардаги атоқли отлар, географик номлар, илмий терминлар ва ш.к. таржима қилинмайдиган сўзларни махсус белгилар тизими орқали ёки муайян миллий алифбо воситалари орқали акс эттириш; фонетик транскрипция.

3 мус. Бирор соз ёки овоз учун мўлжаллаб ёзилган мусиқа асарини бошқа соз ёки овоз ижроси учун мослаштириш ёки уни усталик билан қайта ишлаш.

ТРАНСКРИПЦИЯЛАМОҚ Транскрипцион белгилар билан ёзмоқ, оддий ёзув белгиларини транскрипция белгилари билан алмаштириб кўчирмоқ. *Матнни транскрипцияламоқ.*

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ [трансл. + лот. *littera* – ҳарф] Бирор алифбо асосида ёзилган матнлар ёки алоҳида сўзларни бошқа бир алифбо воситалари билан ҳарфма-ҳарф акс эттириш. *Европача номларнинг ўзбекча транслитерацияси.*

ТРАНСЛЯЦИОН Трансляцияга оид, трансляция учун хизмат қиладиган. *Трансляцион радиоузел.*

ТРАНСЛЯЦИЯ [лот. *translatio* – узатиш; эшиттириш, кўрсатиш] Мусиқа, тасвир, нутқ ва ш.к. ни радио, телевидение, симли алоқа воситалари орқали муайян масофага узатиш, эшиттириш, кўрсатиш. *Спектакль радио орқали трансляция қилинди. Футбол ўйини трансляциясини кўрмоқ.*

ТРАНСПАРАНТ [фр. *transparent* – тиниқ, шаффоф] 1 Шиор ёзиб, расм, сурат солиб рамкага тортилган, одатда орқа томонидан нур тушириб ёритилган мато ёки қоғоз (намойишларда, реклама ва эълонларда фойдаланилади). *Бир кундан кейин дала шийпониди шундай бир катта транспарант пайдо бўлди: «Пахтакор, мана шу*

беш кунликда олган мажбуриятингни унут-ма!» Газетадан. *Одамлар тинчликка, ҳамкорликка қаратилган транспарантлар кўтариб юрибдилар.* Газетадан.

2 Бир текис ёзиш учун оқ варақ остига кўйиладиган, горизонтал йўғон қора чизиқлар чизилган қалин қоғоз. *Чизиқсиз қоғоз остига транспарант кўйиб хат ёзмоқ.*

ТРАНСПЛАНТАНТ *тиб.* Тўқима ёки аъзонинг трансплантация учун фойдаланиладиган қисми, бўлаги.

ТРАНСПЛАНТАЦИЯ [*лот.* transplantare – кўчириб бошқа жойга ўтказмоқ] *тиб.* Одам ва ҳайвонларда патологик жараён натижасида шикастланган ёки олиб ташланган тўқима ва аъзолар ўрнига соғломини кўчириб ўтказиш (бир организм доирасида ёки бир турдаги бир неча организмлар ўртасида ёхуд ҳар хил турдаги организмлар доирасида амалга оширилади). *Қон томирлари трансплантацияси. Юрак трансплантацияси.*

ТРАНСПОРТ [*лот.* transportare – олиб бормоқ, ташимоқ, ўтказмоқ] **1** Халқ хўжалигининг юк ва пассажирлар ташиш билан шуғулланувчи тармоғи ва унинг воситалари. *Автомобиль транспорти. Шаҳар транспорти. Темир йўл транспорти.* ■ *Қурилиш материалларини олиб келай десанг, транспорт йўқ.. «Муштум». Пиёда, худди транспорт ҳайдовчиси каби, йўл ҳаркатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади.* Газетадан.

2 ҳарб. Озиқ-овқат, қурол-аслаҳа ва ш.к. ҳарбий анжомлар ташийдиган кема.

ТРАНСПОРТЁР [*фр.* transporteur < *лот.* transportare – олиб бормоқ, ташимоқ] **1** Юкларни жойдан-жойга тўхтовсиз узатиб турадиган қурилма; конвейер. *Лентали транспортёр.* ■ [*Смена мастери билан Инъомжоннинг*] *У ёнидан-бу ёнидан вагонетка гузуллаб югуради, оёғининг тагидан транспортёр лентаси ғиқиллаб ўтади.* С. Аҳмад, Мўтти.

2 *айн.* бронетранспортёр.

ТРАНСПОРТИР [*фр.* transporteur < *лот.* transportare – кўчирмоқ, олиб ўтмоқ] Градусларга бўлинган ярим доира ва чизғичдан иборат бурчак ўлчаш ва бурчак яшаш асбоби; бурчак чизғич.

ТРАНСПОРТЧИ Транспорт ходими. *Транспортчиларимиз этиштирилган ҳосилнинг ҳаммасини қоп-қанорсиз ташиб беришга ваъда бердилар.* Газетадан.

ТРАНСУРАНЛАР, **трансуран элементлар** [транс.. + уран] Менделеев даврий системасида урандан сўнг жойлашган, деярли табиий ҳолда учрамайдиган (сунъий йўл билан олинадиган) кимёвий элементлар.

ТРАНСФОРМАТОР [*лот.* transformare – бошқачасига ўзгартирмоқ, айлантирмоқ] Ўзгарувчан электр токининг кучланишини ошириб ёки пасайтириб берувчи аппарат. *Кучланишни пасайтирувчи трансформатор. Кучланишни оширувчи трансформатор. Трансформатор қутиси.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ [*лот.* transformatio – ўзгартириш] **1** *тех.* Энергия ёки объектларнинг бирон-бир муҳим хосса-хусусиятини трансформатор ёрдамида ўзгартириш. *Ўзгарувчан токни трансформация қилиш.*

2 *тилш.* Асосий синтактик тузилмани тил қонун-қоидалари асосида ўзгартириб, иккинчи бир тузилма ҳосил қилиш (мас., *Ўқитувчи қоидани тушунтирди.* // *Қоида ўқитувчи томонидан тушунтирилди.*

ТРАНСФОРМАЦИЯЛАМОҚ Трансформация қилмоқ, ўзгартирмоқ. *Электр токини трансформацияламоқ.*

ТРАНШЕЯ [*фр.* tranchée – чуқур, хандақ, зовур < trancher – қирқмоқ] **1** *ҳарб.* Жанг олиб бориш, душман зарбаларидан сақланиш, яширин ҳаракат қилиш учун мослаштирилган, атрофи тупроқ кўтармалли тор, узун, чуқур зовур, хандақ. *Йўлнинг пастки томонида вайрона станциялар.. узундан-узоқ траншеялар.. стволлари ерга санчилган тўплар.. ортда қолиб борар эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *У «Взвод кела қолса эди, буларни ушлаб олардик», деган ҳаёлда траншеялар билан взводга жўнади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳар қадамда.. каламушининг уясига ўхшаган окоп, траншея.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *махс.* Бирор мақсадда қурилган, қовланган зовур, чуқур. *Силос траншеяси. Пойдевор траншеяси. Водопровод қувурлари ётқизиладиган траншея.*

ТРАП [*голл.* trap – зина, нарвон] **1** Кема ичидаги, шунингдек, кемага чиқиш-тушиш учун хизмат қиладиган, арқон, ёғоч ёки металлдан ишланган махсус нарвон, зина. *Арқон трап.* ■ *Кема трапидан тушаётган меҳмонни зирҳлари ялтираб турган икки робот кузатиб борарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Самолёт, вертолёт ва ш.к. га чиқиш-тушишда фойдаланиладиган махсус зина; муваққат нарвон. *Самолётга трап қўйиб бўлмади. Одамлар баланддан бир-бирининг устига ўзини ташламоқда.. эди.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТРАПЕЦИЯ [юн. trapezion – столча] *мат.* Икки томони ўзаро параллел бўлган, қолган икки томони параллел бўлмаган тўрт-бурчак.

ТРАССА [нем. Trasse < лот. tractare – чизмоқ, чизиқ тортмоқ] 1 Ерда ёки харитада канал, йўл, газ қузури, алоқа линияси ва ш.к. нинг қандай ўтишини ёки қандай ўтказилиши кераклигини ёки самолёт, кема ҳаракат йўналишини кўрсатувчи чизиқ, из. *Самолёт учадиган трассани белгиламоқ. Тошкент метросининг трассаси. Бухоро–Урал газ қузури трассаси.* ■ *Канал трассасидаги ернинг юқори қатлами бир метр чамасида тошдек қаттиқ эдики, унга теккан ковш, тошга теккандек, сапчиб кетарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Узоқ масофали катта қатнов йўли, йўл. *Мамлакатнинг темир йўл трассалари. Автомобиль трассаси.* ■ *Спортчилар ўзларининг машиналарини текширишдан ўтказдилар, мотокросс трассаси билан танишдилар, трассада бир неча кун машғулот ўтказдилар.* Газетадан.

ТРАУЛЕР [ингл. trawler < trawl – ёйма тўр] *денг.* Балиқ ва б. денгиз жониворларини трал (конуссимон тўр қоп) ёрдамида овлаш ва уларга дастлабки ишлов бериш учун мўлжалланган денгиз кемаси.

ТРАФАРЕТ [итал. traforetto – тешиб, илма-тешик қилиб ташланган < лот. transforare – тешмоқ] 1 Гул, нақш солиш, безакли хат ёзиш ва ш.к. учун белгиланган ўйма андаза ва шундай андазадан фойдаланиб, бўёқ билан девор, плакат ва ш.к. га солинган гул, нақш. *Трафарет билан гул солмоқ. Деворларга чиройли трафаретлар солинган.* ■ *Расм солиниши лозим бўлган ҳар бир буюм учун ўзининг андазаси – трафарети тайёрланади.* Газетадан. *-Мен бу кишининг дидларига қойил бўлдим, амаки, – деди Набигулнинг акаси, – уйларини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдирган эканлар, ҳафсала қилиб, чироқларига шу рангдаги абажур ҳам қўйибдилар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Ўйламасдан амал қилинадиган, тайёр ҳолдаги намуна; қолип. *Ҳатто, айтиш мумкинки, фольклордаги тайёр традицион трафарет иборалар ўрнига янгилари қўлланмоқда.* «ЎТА».

ТРАХЕИТ [ингл. tracheitis] Трахея шиллиқ пардасининг совуқ ёки айрим юқумли касалликлар оқибатида яллиғланиши.

ТРАХЕЯ [юн. tracheia – кекирдак] Кекирдак – нафас йўллариининг ҳиқилдоқдан кейинги қисми.

ТРАХОМА [юн. trachus – гадир-будур] *тиб.* Кўз шиллиқ пардасининг сурункали яллиғланиши билан кечадиган юқумли касаллик; шилпиқ.

ТРЕВОГА [р. тревожить – «ташвишлантирмоқ, хавотирга, ваҳимага солмоқ» фл. дан ясалган от] Хавфли ҳолат ва ундан огоҳлантирувчи сигнал. *Ҳаво тревогаси. Тревога сигнали.* ■ *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТРЕД-ЮНИОНИЗМ [ингл. tradeunionism] Ишчилар ва касаба уюшмалари ҳаракатида меҳнаткашларнинг аҳволини яхшилаш йўлида ислохотлар ўтказиш талабларини олға сурувчи оқим.

ТРЕД-ЮНИОНЛАР [ингл. trade – касбухунар + union – бирлашма, уюшма] Буюк Британия, Австралия, Янги Зеландия ва б. баъзи инглиззабон мамлакатларда касаба уюшмалари.

ТРЕЙЛЕР [ингл. trailer < trail – тортмоқ, судрамоқ] Ўта оғир, одатда 100 тоннагача бўлган яхлит юкларни ташишга мўлжалланган тиркама транспорт воситаси.

ТРЕК [ингл. track – из, йўл] Велосипед ва мотоцикл спорти бўйича ўтказиладиган турли машқ ва пойғалар учун доира шаклида қурилган, қия, нишабли бурилишлари бўлган махсус йўл, йўлка. *Велосипед треки.*

ТРЕНАЖЁР [ингл. train – ўргатмоқ, машқ қилдирмоқ] 1 *махс.* Муайян касбий малакалар орттириш, машина, механизмларни бошқаришни ўрганиш учун мўлжалланган мослама.

2 *спрт.* Жисмоний машқлар воситасида турли хил мускулларни ўргатиш, чиниқтиришга ёрдам берувчи мослама, қурилма.

ТРЕНЕР [ингл. trainer < train – ўргатмоқ, машқ қилдирмоқ] Спортнинг бирор

тури бўйича спортчилар тайёргарлигига раҳбарлик қилувчи мутахассис. *Футбол жамоасининг тренери.* ■ *Тренер менга қўлқоп бераёттиб: -Юрагингни сақла! — деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бу шаҳарда кўнгина спортчиларини жамоатчи тренер ва инструкторлар олиб бормоқда.* Газетада. *Тренер шоғирдини ҳаяжонланмасликка ундар, сўнги маслаҳатини берарди.* Газетадан.

ТРЕНЕРЛИК Тренер иши, касби. *Тренерлик қилмоқ.*

ТРЕНИНГ [ингл. training – ўргатиш, тарбиялаш, машқ қилдириш] Тренировка тизими, машқ, машғулот режими (қ. **тренировка**).

ТРЕНИРОВКА [р. < ингл. training] 1 Маълум сифат-хусусиятларга эга бўлиш ёки уларни сақлаб қолиш учун мунтазам равишда амалга ошириладиган машқлар, машғулотлар.

2 Муайян режа асосида спортчини, унинг организмни ўз кучини максимал намоеън қилишга, чидамлик, тезлик, чакқонликка ва галаба учун интилишга тайёрлаб бориш.

ТРЕПАНАЦИЯ [фр. trepanation < trepan – парма] тиб. Суяк бўшлигини, мас., калла суягини тешиб очишдан иборат жарроҳлик операцияси.

ТРЕСТ [ингл. trust – ишонч] иқт. 1 Монополия шаклларида бири – тadbиркорлар (фирмалар) нинг иқтисодий бирлашмаси; бунда иштирокчилар ўзларининг аввалги ишлаб чиқариш, тижорат ва юридик мустақиллигини тўла йўқотиб, ягона бошқарувга бўйсундилар.

2 *эск.* Собиқ СССР мамлакатларида: маҳсулотларнинг бир турдалиги ёки хомашёга ишлов бериш босқичлари бўйича ўзаро боғланган корхоналар бирлашмаси.

ТРИБУН [лот. tribunus – армия кўмондони; оддий халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи вакил] Оташин нотиқ ва публицист бўлган йирик жамоат арбоби.

ТРИБУНА [фр. tribune < лот. tribunal] 1 Нотиқ чиқиб сўзлайдиган, раҳбарлар ўз мулозимлари билан турадиган (ўтирадиган) баланд жой; минбар. *Трибунага чиқиб сўзламоқ.* ■ *Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар.* Газетадан. *Трибуналарда шу гап, телевизор экранлари, рекламаларда шу мавзу.* Э. Охунова, Икки океан оша.

2 *кўчма* Ижтимоий фаолият олиб бориш учун восита бўлган соҳа, жой.

3 Стадионлар ва майдонларда томошабинлар учун ўринлар тобора юқорилаб борадиган қаторларда жойлаштирилган қурилма, иншоот. *Трибуналар томошабинлар билан лиқ тўла.*

ТРИБУНАЛ [лот. tribunal – суд қиладиган жой] Суд ҳайъати; фавқулодда ёки ихтисослашган суд, унда асосан ҳарбий хизматчилар, ҳарбийни ўтовчилар жинояти бўйича ишлар кўрилади (Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида, жумладан Ўзбекистонда). *Бу асилзодани ўртоқ Қамбаровга олиб бориб топшир! Трибунал олдида жавоб берсин!* Б. Раҳмонов, Мардлар кассаси.

ТРИГОНОМЕТРИК Тригонометрияга оид. *Тригонометрик функция. Тригонометрик жадал.*

ТРИГОНОМЕТРИЯ [юн. trigonon – учбурчак + metreo – ўлчайман] Математиканинг учбурчак томонлари ва бурчаклари ўртасидаги боғланишларни ўрганадиган бўлими.

ТРИКО [фр. tricot < tricoter – тўқимоқ] 1 Устки кийимлар тиқиш учун ишлатиладиган, жимжимадор қилиб тўқилган жун газлама. *Костюмлик трико. Трико шим.*

2 Трикотаж тўқимадан тикилган, гавдага ёпишиб турадиган спорт ёки театр костюми. *Дарвоза очилиб, йўгон қоматини спортчилар киядиган қалин трико сиқиб турган Шамси Тўраевич кўринди.* Н. Аминов, Суварак.

ТРИКОТАЖ [фр. tricotage < tricoter – тўқимоқ] Машинада илмоқлаб тўқилган мато ва ундан тайёрланган кийим (пайпоқ, кофта, шапка, кўйлак-лозим ва ш.к.). *Ипакли трикотаж. Жун трикотаж.* ■ *Трикотаж цехида эллик ишчига мўлжалланган ишлаб чиқариш участкаси фойдаланишга топширилди.* Газетадан. *Республика саноати минерал ўғит.. консервалар, трикотаж кийимлар ишлаб чиқариш режасини бажарди.* Газетадан.

ТРИЛЛЕР [ингл. thriller – асабий титроқ, ҳаяжон(ланиш)] Саргузашт фильмлар, бадий асарларнинг томошабинлар ёки ўқувчиларда ташвиш, ваҳима, безовталиқ, кўрқув уйғотувчи ўзига хос воқеа, эпизодлари бўлган алоҳида тури.

ТРИЛЛИОН [фр. trillion < лот.] Минг миллиардга тенг сон, минг миллиард (1 рақами ва 12 та, баъзи мамлакатларда 18 та нолдан иборат). *Геологлар бу ерда [Қизилқумда], худди океаншунослар сингари, триллионлар билан иш кўришади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТРИЛОГИЯ [юн. trilogia < tri – уч + logos – сўз] ад., мус. Бир муаллифнинг умумий мавзу, етакчи ғояси, сюжет алоқадорлиги билан бир бутунликни ташкил этувчи уч (бадий, мусиқий ёки саҳнавий) асари. *Биринчи бор ўзбек адабиётида бир муқова остида уч китобни ўз ичига олувчи мукамал бадий трилогия пайдо бўлди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ТРИО [итал. trio < лот. tres – уч] 1 Уч-та ижрочи (хонанда ёки созанда)дан иборат ансамбль. *Баянчилар триоси. Хонандалар триоси.*

2 Уч ижрочи (хонанда ёки созанда) учун ёзилган мусиқа асари.

ТРИОД [юн. tri + (электр)од] Катод, бошқарувчи тўр ва аноддан иборат уч электродли лампа.

ТРИППЕР [нем. Tripper < trippen – томмоқ, оқмоқ] айн. сўзак I.

ТРИПСИН [юн. thrypsis – суюлтириш] тиб. Меъда ости безида ҳосил бўладиган, овқатни ҳазм қилдирадиган фермент.

ТРИПТИХ [юн. triptychos – уч букланган, қатланган] снт. Умумий, ягона ғоя, мавзу ва сюжет билан боғланган, учта расм, манзара ва ш.к. дан ташкил топган тасвирий санъат асари.

ТРИТИЙ [юн. tritos – учинчи] Водороднинг масса сони 3 бўлган радиоактив изотопи (атом ядроси битта протон ва иккита нейтрондан иборат).

ТРИТОН [юн. Triton – юнон мифологиясида: танаси одамсимон, оёқлари ўрнида балиқ думи бўлган денгиз маъбуди] 1 зоол. Европа, Осиё ва Шимолий Америкада яшовчи, саламандралар оиласига мансуб думли амфибияларнинг бир тури.

2 астр. Нептун сайёрасининг иккита йўлдошидан бири.

ТРОЛЛЕЙБУС [ингл. trolleybus < trolley – роликли ток ўтказгич (улагич) + bus – (авто)бус] Электр кучи билан юрадиган, йўловчи ташувчи рельсиз шаҳар транспорт машинаси. *Троллейбус парки.* ■ Автобус,

троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ҳеч қандай қийинчиликсиз ишхонасига кайфияти чоғ ҳолда кириб келади. Газетадан. *Аҳмад эртасига, менга келаётганида ток бўлмай, троллейбус тўхтаб қолганини айтди.* Ф. Музажонов, Ҳиммат.

ТРОМБ [юн. thrombos – юмалоқланган; ивиган, қуюлиб қолган нарса] тиб. Қон томирлари ёки юрак бўшлиғида ивиб қолган қон ёки лимфа томирларида ивиб қолган лимфа.

ТРОМБОЗ [«тромб» с. дан] тиб. Қон томирларида ва юрак бўшлиғида қоннинг ивиши ва бунинг натижасида қон оқимининг қийинлашуви ёки умуман тўсилиши.

ТРОМБОН [итал. trombone – катта труба] Паст кескин товуш чиқарадиган, товуш баланглиги сурма ёки клапанли механизм билан ўзгартириладиган, мисдан қилинган пуфлама мусиқа асбоби. *Ёрқин туйғуларни ифодаловчи скрипка ва флейталар куйига бора-бора контрабас ва тромбонларнинг йўғон.. оҳанглари қўшилди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ТРОП [юн. tropos – бурилиш, айланиш] қ. кўчим.

ТРОПИК [юн. tropikos – бурилишли, айланишли] 1 Ер юзасидан экватордан 23° 27′ шимолда ёки 23°27′ жанубда унга параллел равишда ўтказилган икки фаразий доиравий чизиқнинг ҳар бири; мадор. *Тропикдан ўтмоқ.*

2 Шу икки чизиқ ўртасида, экваторнинг икки томонида жойлашган энг иссиқ минтақа. *Тропикда яшамоқ.*

ТРОПИК Тропикларга оид, Ер шарининг энг иссиқ минтақасига, тропикларга хос бўлган, шу ерда бўладиган, жойлашган. *Тропик мамлакатлар. Тропик ўсимликлар. Тропик касалликлар. Тропик циклон.*

Тропик йил Куёш марказининг баҳорги тенгкунлик нуқтасидан кетма-кет икки марта ўтиши орасидаги вақт, давр.

ТРОПИКЛАР Тропикда жойлашган ерлар, тропик мамлакатлар, ўлкалар.

ТРОПОСФЕРА [юн. tropos – бурилиш; ўзгариш + sfera – сфера] Атмосферанинг Ер юзаси таъсири аниқ сезиладиган, 10 дан 18 километргача бўлган қуйи қатлами.

ТРОС [голл. tros] Толали материаллар, пўлат симлар, сунъий толалардан эшилган,

пишиқ йўғон арқон, канат. *Дониёрбеков блокнотидан бир варақ йиртди-да, «Хиёл! Қандай бўлса ҳам тросни белинга боғла, бор кучинг билан унга осил, бу ёқдан тортиб оламиз!» деб ёзди.* И. Раҳим, Тақдир. *Лебёдка [чиғир] қаттиқроқ ишлаганда, унинг ғалтагига ўралаётган йўғон трос тутаб кетгандай кўринади.* П. Қодиров, Эрк.

ТРОТУАР [фр. trottoir < trotter – майда қадам ташлаб юрмоқ] Кўчанинг чеккасида, қатнов йўли билан уйлар ўртасида пиёдалар учун қурилган йўлка. *Кенг тротуар. Асфальт тротуар.* ■ *Фуломжилан икки четига қатор мирзатерак ўтқазилган кенг кўчанинг салқин тротуарида жануб томон борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТРУБА [итал. tromba] 1 Суюқлик, газ, буғ ва ш.к. ни ўтказиш учун ясалган, одатда, доиравий кесимли, узун, ичи кавак маҳсулот. *Сопол труба. Чўян труба. Водопровод трубаси.* ■ *Станция шаҳарнинг ўртасида эди. Тўрт томонда баланд-баланд трубалардан қуюқ қора тутун буруқсиб чиқиб, кўкка интилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *мус.* Баланд очиқ товуш чиқарадиган пуфлама мусиқа асбоби. *Труба чалмоқ.* ■ *Труба – мис духовой [пуфлама] асбоблар тўдасида энг баланд (юқори), очиқ ва равшан товуш берадиган асбоб.* И. Акбаров, Музика саводи.

ТРУБАЧИ Труба чалувчи созанда ёки сигналчи. *Икки ўртоқ бир қўлига қадаҳ, иккинчи қўлига мезбон хотин янгигина олиб келган кабобдан олиб, энди винони ярмигача шимирган эди, полк трубачиси тревога чалиб қолди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ТРУБКА [итал. tromba] 1 Ингичка труба, найча. *Резина трубка.*

2 *махс.* Чўзиқ труба шаклидаги турли асбоблар номи. *Рентген трубкаси. Телевизорнинг электрон-нур трубкаси.* ■ *Қўли синганга ҳам трубка қўядими? – деди мураббия Аҳмадга қараб. Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ.*

3 Телефон аппаратининг эшитиш ва сўзлаш учун хизмат қиладиган қисми. [Нодиржон] *Телефон жиринглаши билан чўчиб кетди, апил-тапил трубкани олиб, қулоғига тутади.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

4 Бир томони тамаки солинадиган кичик косачага, иккинчи томони муштукка уланган ичи бўш найчадан иборат чекиш

асбоби. *Чол эса индамади-ю.. трубкасини чуқур тортиб қўйди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ТРУБОПРОВОД [труба + р. проводить – «ўтказмоқ» фл. дан] Узоқ масофага суюқлик, газ ёки қаттиқ материалларни қувурлар орқали етказиб берадиган иншоот ёки иншоотлар мажмуи. *Табиий газнинг дастлабки миллион кубометрлари трубопровод магистралига оқизилмоқда.* Газетадан.

ТРУБОПРОВОДЧИ Трубопровод ўтказувчи, уни таъмирловчи шахс, мутахассис.

ТРУППА [нем. Gruppe – қисм, бўлима, гуруҳ] Театр ёки цирк артистлари жамоаси. *Балет труппаси.* ■ *Уша вақтда Кўқонга гостролга келган ҳар хил труппалар рус, татар, озарбайжон тилларида спектакллар кўрсатар, от ўйин – цирк томошалари бўлиб турарди.* «ЎТА». 1927 йилда Самарқандда ташкил топган «Кўк кўйлак» труппасига Манас Левиевни ҳам қабул қилдилар. Газетадан.

ТРУСИ [р. труси < ингл. trousers – шим] Ичдан кийиладиган кичик иштонча, шундай спорт кийими. *Биз труси, майкаларимизни кийиб келгунча, командамиз саф тортган эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ТРУСИЧАН Фақат труси кийган, фақат трусида бўлган. *Ичкаридан трусичан, олти ёшлардаги бир бола бурнини тортиб чиқди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

ТРИОМ [голл. trüim – уй, хона] Кеманинг пастки палубаси билан кема туби, энг ости ўртасидаги, одатда, юкларни қўйиш ва б. мақсадлар учун фойдаланиладиган оралик жой. *Хизматга зарур бўлган олти-етти матрос ва машина бўлимидагилардан ташқари ҳамма трюмга қамалди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ТРИОМО [фр. trümeau] Деворга тақаб тикка қилиб қўйиладиган катта тошойна.

ТУБ 1 *от* Таг, ост. *Пақирнинг туби. Денгиз туби.* ■ *Саккиз бульдозер канал тубини ўйиб, машина хартумига қамраб олган тупроқни юқорига суриб чиқарарди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Боғнинг этак томони чуқур жарлик. Унинг тубида.. бир тегирмонча сув қишин-ёзин тўхтамай оқиб ётади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

Туб жой Ўзи яшайдиган ер, жой; асл ўзига мансуб жой. *Туб жой итидан кўра мусофир итнинг қутургани ёмон бўлади..* А.

Қаҳқор. Ўтмишдан эртақлар. **Туб кон** Ер ости кони. *Ҳозир биз асосан туб конларни излаб топилшимиз керак, назаримда.* С. Кароматов, Олтин қум. **Туб қўймоқ** Асос олиб ўрнашмоқ, барқарор жойлашмоқ. *Бу қишлоқ сувини бир ичган одам, тамом, шу ерда туб қўйиб, идиз отиб кетмай иложи йўқ.* Ф. Насриддинов, Олтин одамлар. **Туби очилди айн. таги очилди қ. таг.** [*Тантибойвачча*] Биринчидан, ишинг туби очилишидан ваҳимага тушиди. Ойбек, Танланган асарлар. **Тубига етмоқ айн. тагига етмоқ қ. таг. Қалб** (ёки **кўнгил, юрак**) **туби** Қалбнинг энг чуқур, нозик ери. *Шу митингда Мурзин ҳам бор эди. Роса қулоқ солиб тинглади. Қалби тубида қандайдир куч уйғонди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Элмурод** унинг ёнида ўтирар ва бу сўнги кунда унга нимадир дегиси келар, лекин кўнглининг тубида йиғилган гапларини ифодалашга найт ҳам, сўз ҳам тополмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от кўчма Пировард натижа, охир-оқибат; асос, замир. *Сабр туби — олтин.* Мақол. ■ **Йўқ, ўртоқ Низомов, биз таваккал қилмаймиз. Таваккалнинг туби — тош, бошингни урсанг — ёрилади. Шухрат, Шинелли йиллар. *Бу сўзларнинг тубида жуда катта раиш борлигини сездим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.**

3 Моҳият этибори билан асосий бўлган; асл, бирламчи. *Ёрдამчи ва шахсий хўжаликларни ривожлантириш кундалик турмушимизнинг туб масалаларидан бўлиб турибди.* «Муштум». Адиб, ҳаётга фаол муносабатда бўлиш — ёзувчи меҳнатининг туб моҳияти, деб ҳисоблаган. Газетадан.

4 тлш. Қисмларга бўлинмайдиган, ясама бўлмаган. **Туб сўз. Туб терминлар.** ■ *Содда терминлар ўз ўрни билан иккига бўлинади: туб ва ясама терминлар.* «ЎТА».

ТУБАН 1 Куйи, паст. -*Хизмат? Ўтиринлар, — ағлам тетик, айёр кўзлари билан келувчиларга разм солиб, тубанроқдан жой кўрсатди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Кема тубан оқиб боради, Бўрон уни қирга олади.* Э. Раҳим. *Қулмуроднинг бу сўзларини эшитган Шокир қизариб-бўзариб кетди ва нима дейишини билмасдан, бошини тубан солди.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Мавқеи, хислатлари, сифати ва ш.к. жиҳатидан куйи даражали; паст, арзимас. **Тубан одам.** ■ *Ақлга келганда, мулла*

Султонқулдан анча пастда, тегирмончидан эса жуда ҳам тубан туради. А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳаёт оқимидан сокин, унинг талабидан тубан яшаш ўқитувчини беобрў ва беқадр қилади.* Р. Усмонов, Одобнома.

3 кўчма Ҳаёт, ахлоқ талаби нуқтаи назаридан ёмон, ярамас. У [*Фазлиддин*] яқинда яна ичиб келиб, онасини энг тубан ҳақоратлар билан тупроққа қориб ташлади. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Гиёҳвандликнинг қандай қилмишларга сабаб бўлиши, фоҳишабозликнинг нақадар жирканч, тубан эканлигини яширмай-нетмай кўрсатмоқдамиз.* Газетадан. *Бошқа илож қолмагач, она энг тубан ва жирканч бир «хунар»га тутинди; дўкондорларга, мулкдорларга, бадавлат одамларга янада зиёда давлат тилаб, хайр-садақа сўрай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНДА рви. Куйида, пастда. *Бу ҳақда тубанда сўз боради. Тубанда келтирилган мисоллар.* ■ *Шунинг учун биз, аёллар бундай кишиларга тегишли чора кўрилишини талаб этамиз, деб тубанда қўл кўювчилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНДАГИ Куйида айтилган, зикр қилинган, кўрсатилган, куйидаги. *Тубандаги фактлар (рақамлар).*

ТУБАНЛАШМОҚ 1 кам қўлл. Пастлашмоқ, пастроқ тушмоқ. *Булутлар тубанлашиб, дарахт чўққиларини қолади.*

2 кўчма Пастлашмоқ, разиллашмоқ, тубанликка, разолатга юз тутмоқ.

ТУБАНЛИК 1 Паст ҳолатга эгалик, паст эканлик. *Содиқ кўлидаги ханжарини бир-икки қайта солиб кўрса ҳам, тегдириш учун кесманинг тубанлиги халал берди, лекин ўзи тетик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Тубан шахсга хос ҳолат-хусусият; тубан хатти-ҳаракат, разолат. *Илғорлик билан қолоқлик, самимийлик билан ҳасад, олийжаноблик билан тубанлик.. тўқнашади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Аёл кишига қўл кўтариш — ожизлик белгиси, тубанлик — маданиятсизлик белгиси.* Газетадан.

Тубанликка бормоқ (ёки **кетмоқ**) Тубан ҳолат, хусусият касб этмоқ; тубанлашмоқ. *Пасткаш ишлар билан шуғулланадиган кимсалар.. шундай тубанликка бориб, кишиларни алдайди, қаллоблик қилади.. Мирмуҳсин, Умид. Иззат-ҳурмат кўрган одамни таҳқирласанг, тубанликка кетасан.* Газетадан.

ТУБДАН *рви.* Бутунлай, тубли равишда, таг-туги билан, жиддий равишда. *Аҳвол тубдан ўзгарди. Иш тубдан қайта кўрилди.*

■ *Делегатлар асосий эътиборни.. пахтачиликни ривожлантиришга, бунинг учун кишилар билан ишлашни тубдан яхшилашга қаратдилар.* Газетадан. *Умида ундан кўп мартабалаб эшитган бу гапнинг даҳшатини эндигина тубдан пайқади.* А. Мухтор, Чинор.

ТУБЕРКУЛЁЗ [лот. tuberculum — шиш, гудда, дўмбоқ] қ. сил.

ТУБЛИ 1 Туби, таги бўлган, тагли. *Чуқур тубли дарё. Пачақ тубли пақир.*

2 *кўчма* Чуқур асосга эга бўлган, асосли. *Маҳмуд Нурининг гапига мундоқ разм солиб қараса, анча тубли.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Навоий катта куч: у сиёсатни тубли билади. Ақлга бой, ҳам эл-улус орасида обрўси баланд.* Ойбек, Навоий. *Ўтган йили.. пахтачиликни комплекс механизациялаш ишида тубли бурилиш ясалди.* Газетадан.

ТУБСИЗ 1 Таги, туби бўлмаган, тагсиз. *Тубсиз пақир.*

2 *кўчма* Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур; чек-чегараси йўқ. *Тубсиз жарлик.* ■ *Одамлар юрагини ўрганиш — гўё поёнсиз осмон, тубсиз денгиз сирларини ўрганишдек мушкул.* Ё. Шукуров, Халқ билан ҳамнафас. *Тикилганинг сари чексиз ва тубсиз туюлувчи осмон оламни ўз домига тортиб кетаётгандек бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Очил яна тубсиз ўйлар гирдобиди қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТУБСИЗЛИК Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур жой. *Довулнинг ёвузлигини олқишлаётган бўрон эса, кемаларга ҳар икки қанотдан ҳужум қилар, шер ўмровли йиртқич тўлқинларни дам олддан, дам ортдан келтириб урар, тубсизлик қағриша фарқ қилмоқчи бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУВАК 1 Бешикка беланган боланинг сийдик ва ахлати тушадиган бешик асбоби.

2 *Конус шаклидаги сопол идиш. Гул тувак.* ■ *Дераза ёнидаги катта тувакда самбитгул кўм-кўк бўлиб яшнаб турибди.* С. Зуннунова, Янги директор.

3 *Итга овқат бериладиган идиш.*

Итининг туваги олтиндан қ. ит.

ТУВАКЛИ Тувакка экиладиган, экилган, тувакда ўсган. *Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар.. тувакли гуллар билан безатил-*

ган кабинетдан сира-сира айрилгилари келмайди. «Муштум».

ТУВАЛАР, тивалар Россия Федерациясидаги Тува (Тива) Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. *Тива халқи.*

ТУВАЛОҚ Тувдоқлар туркумига мансуб, ов қилинадиган, гўшти мазали йирик қуш; тувдоқ. *Тувалоқ овлаш. Кўлда юрган қўнғир ғоз чўл қадрини не билур, Чўлда юрган тувалоқ кўл қадрини не билур?* Мақол. ■ *Калликдан ташқари, қирғовул, тувалоқ ва шу каби паррандалар ҳам овчиларнинг кўзини ўйнатган.* «Фан ва турмуш».

Йўрға тувалоқ Тувалоқларнинг бир тури. *Ҳу ана.. иссиқда мудраётган чўлга файз киритиб, оққушикидай чиройли бўйинини ғоз тутганча йўрға тувалоқ йўрғалайди.* С. Анорбоев, Ғўзаллик излаб.

ТУВДОҚ айн. тувалоқ.

ТУВОҚ Қозоннинг қопқоғи. *Мис қозонга лой тувоқ.* Мақол. ■ *Тувоғи йўқ қозон, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турибди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ферузанинг ўчоғида яна олов. Тувоғи ёпиқ декчадан буғ кўтарилади.* С. Анорбоев, Ғўзаллик излаб.

ТУВЧА шв. Бир-икки ёшли эчки. *Эчкиними, тувчасини сотиб, пулига озроқ дон олсамикан, болам..* С. Исҳоқов, Олам ғўзал.

ТУГАЛ 1 Битган, чала ери йўқ, охирига, поёнига етказилган. *Тугал иш. Тугал асар.* ■ *Энди билишимча, биз ўша даврларда ўйнаган нарсаларимиз ҳали тугал бўлмаган, анча гўр асарлар эди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Элмурод биринчи куни беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи куни учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Она, тугал ёзишдан қаламим ожиз.* Файратий.

2 *Тўла-тўқис, бекам-қўст; тўлиқ, бут. Тугал фикр. Тугал жумла.* ■ *Икки пуд бугдой билан беш пуд шולי бериб қутулмоқчи бўлибди. Жаниш бўлса, тугал берасан, деб туриб олибди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Домлангизни шундоқ катта профессор қилиб, обрў, уй-жойларимиз тугал бўлганда, шуларни ташлаб кетиб қоламанми, деб қўрқаман.* Мирмуҳсин, Умид.

Тўрт кўз тугал Ҳамма жам ҳолда, биргаликда. [Чўпон:] *Кўй, мол кетса кетсин, бош соғ бўлса, топармиз. Кўй, тўрт кўз тугал йўл олганимиз анча ғаниматдир.* Ҳамза,

Майсаранинг иши. *Вақти билан тўрт кўз тугал бўламиз. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ТУГАЛЛАМА *ад.* Сюжетнинг ечимдан кейин келадиган ва персонажларнинг охирига тақдири ҳақида ҳикоя қилинадиган хотима қисми.

ТУГАЛЛАМОҚ 1 Охирига, яқунига етказмоқ, битирмоқ, тугатмоқ. *Ишни тугалламоқ. Қурилишни тугалламоқ. Чигит экишни энг қулай агротехник мuddатларда тугалламоқ. ■ Институтни тугаллаганида, у [Умид] рус тилида аъло, тўқис гаплашарди. Мирмуҳсин, Умид.*

2 Истеъмол, сарф билан тамом қилмоқ; тугатмоқ. *Пулини тугалламоқ. Ҳамма нарсасини тугалламоқ.*

ТУГАЛЛИК Тугал ҳолатдалик, тугал ҳолатга эгалик. *Фикрнинг тугаллиги. Асарнинг тугаллиги. ■ Ўзбек муסיқасида кўп жанр ва шакллар мавжуд. Хусусан, муסיқий достонлар — мақомлар ўзига хослиги билан ажралиб туради. Мақомлардаги мукам-маллик, тугалликни айтмайсизми! Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ТУГАЛМОҚ *айн. тугамоқ.* *Дарахтлардаги сариқ барглар тўқилиб тугалган, ер юзи ўзининг қишиқ сариқ кийимини кийган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг. Ғайратий.*

ТУГАМОҚ 1 Охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ. *Савол-жавоб тугади. Мажлис тугади. Чопиқ тугади. ■ Ўқиш тугармиди? Ўла-ўлгувча ўқиш керак. Уйғун, Навбахор. Ўзбек ойимнинг гапи тугамасдан, Кумуш яна жомга интилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Вой, иш ўлсин, уй иши тугайдими? С. Зуннунова, Янги директор. Сафар тугаб, қайтиши вақти ҳам етиб келди. Н. Орифжонов, Шонли авлод. Бомдод намози тугаган шекилли, тўп-тўп одам кела бошлади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Ўтиб кетмоқ, ўтмоқ. *Қиш тугади. Вақт тугади. ■ Октябрь ойи ҳам тугади, ўрик япроқлари совуқда ўйнаган ёш боланинг лўппи юзидай қизарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Ишлатилиб, сарфланиб тамом бўлмоқ. *Қудуқнинг суви тугади. Овқат тугади. Кучқуввати тугади. Давлат тугар, билим тугамас. Мақол. ■ Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаш-паш деунча дастурхондаги бурда*

нонлар тугаб, болалар дарвоза томон чопишди. С. Кароматов, Олтин кум. Аҳмад чўнтагини титкилаб кўрса, сигарети тугабди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 Яқун топмоқ, тамом бўлмоқ, ўтмоқ (вақт, мuddат, макон ва ш.к. ҳақида). *Вақтим тугади. Ёзги таътил тугади. ■ Сумбула тугаб, куз бошланаётган эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Биринчи смена тугай деб қолганда, Саодатхон райондан қайтди. С. Зуннунова, Янги директор. Сайхонлик тугаб, туташи боғлар кўринди. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўл тугар-у уйига кирар Қиз зангори эшикни очиб. Х. Даврон.*

5 Бирор натижа билан яқунланмоқ, натижаланмоқ. *Хўш, чекиш нима билан тугайди? Газетадан. Искандаровнинг биринчи муомаласиданоқ Ёдгор иш яхшилик билан тугамаслигига ақли етди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кўлоқ сол. Ишининг яхши бошланиши унинг муваффақиятли тугашидан далолат беради. Газетадан.*

6 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ. *Саводсизлик тугади. ■ Олдинги арава харсанг ётқизилган йўлдан тупроқ йўлга ўтиб, қалдираш тугагач, аравакаш орқасига — Меъморга қараб кўйди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

7 кўчма Сафдан чиқмоқ, тамом бўлмоқ, ўлмоқ. *Эримбет кўкрагини чангаллаб турарди: «Мана энди Жапақ тугади! Мунча секин юради бу?» А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

ТУГАНАК Ўсимлик илдизпоясининг ер остидаги йўғонлашган қисми; илдизмевали ўсимликларнинг ҳосили, тугунак. *Картошка, аслида, ўсимлик ер ости новдасининг ўсиб, катталашган туганагидир. «Фан ва турмуш». ..рўяннинг туганакларида ҳосил бўлган кислота тошни эритиши қобилиятига эга. Газетадан.*

ТУГАНМАС Сира ҳам тугамайдиган, битмас-туганмас. *Туганмас бойлик. ■ Уйлаб турсам, сув асло туганмас куч экан. Ойбек, О.в. шабадалар. Дунёда туганмас, ўзгармас нарса йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..жаҳонга таралган шухрати.. туганмас ғайрат ва шижоатларининг сир-асрори нимада экан? Н. Сафаров, Оловли излар.*

ТУГАТМОҚ 1 Тугамоқ фл. орт. н. *Ишни тугатмоқ. Камчиликларни тугатмоқ. Саводсизликни тугатмоқ. ■ Домла сабоқни тугатиб, энди ўрндан кўзгалмоқчи бўлиб турганда, Фуломжон савол бериб қолди. М. Ис-*

моилий, Фаргона т. о. *Мадамин салкам бир лаган ошни бир неча олишда тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумушбиби хатни ўқиб тугатди-да, югурганича уйига кириб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Маълум муддатли иш, фаолият жараёнини ижобий натижа билан якунламоқ; тамом қилмоқ. *Юрагимиз ҳамоҳанг, мақсадимиз бир бўлганидан олий ўқув юртини тугатишимиз билан тўйимиз ҳам бўлди.* «Муштум».

3 Ишини, фаолиятини тўхтатиб, йўқ қилмоқ. *Артелни тугатмоқ.* ■ *Табийй офат оқибатларини тугатиш юзасидан шошилинч чора кўрилди.* Газетадан. *Шарқий Бухорода Анвар бандасини тугатишда қатнашиб қайтган бир аскар уйга келиб қараса.* А. Қаҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ишини тугатмоқ Саранжом қилмоқ, йўқ қилмоқ; ўлдирмоқ. *Ботир яна абжирлик қилиб, унинг белига қилич солиб, ишини тугатибди.* «Чалпак ёққан кун».

ТУГМА 1 Кийим, ғилоф ва ш.к. нинг четига қадаладиган, одатда тўгарак шаклидаги тутқич. *Садаф тугма. Кўйлак тугмаси. Тугма қадамоқ.* ■ *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Кийимга қадаладиган тугма тез узилиб кетмасин десангиз, уни шамга ишқаб олинган ипда тикинг.* Газетадан.

2 Улагич кнопка. *Қудрат қўнғироқ тугмасини босди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Саттор лифтнинг пастга олиб тушадиган тугмасини босмоқчи эди.* П. Қодиров, Эрк. *Ҳамиша чиқиб кетгач, Аҳмедов столнинг бурчагидаги тугмасини босди.* Ҳ. Нуъмон, Фаслар.

ТУГМАГУЛ айн. тугмачагул.

ТУГМАДОР Кўп тугма қадалган; сертугма. *Биринчисининг устида зарбоф чопон, белини олтин камар билан боғлаган, бошқаси эса оддий тугмадор камзул, бошига попоқ, оёғига қўпол сағри этик кийган эди.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

ТУГМАЛАМОҚ Кийим, ғилоф ва ш.к. нинг тугмасини солмоқ, қадамоқ. *Кўйлакнинг ёқасини тугмалаб олмоқ. Ёстиқ жилдини тугмаламоқ.* ■ [Тоғача] *Ҳамиша ёқаси тугмаланган яшил китель, чўнтагидан пасти*

қизил ҳошияли кўк ғалифе шим, қизил чарм этик кийиб юради. С. Кароматов, Ҳижрон.

ТУГМАЛИ Тугмаси бор, тугма қадаладиган. *Атлас кўйлак энини Тугмали қил энгини.* «Кўшиқлар».

ТУГМАЧА Кичкина тугма. *Садаф тугмача. Кўйлак тугмачаси.* ■ *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУГМАЧАГУЛ бот. 1 Ёввойи гулхайри ва унинг гули.

2 Майда оқ гулли ўтсимон манзарали ўсимлик ва унинг ҳидсиз гули.

ТУГМАЧАДАЙ, -дек Кичкинагина; бежиримгина. *Тугмачадай қиз.* ■ *Какликнинг қип-қизил тугмачадек кўзлари жавдирарди-ю, ҳеч нарсани кўрмасди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТУГМОҚ 1 Тугун солмоқ; тугун солиб уламоқ, боғламоқ. *Рўмолнинг учини тугмоқ. Ипнинг икки учини тугиб боғламоқ.* ■ *Сочин тугиб, саллани ўрай берди бошига.* «Ойсулув».

2 (ж. к. билан) Ўраб боғламоқ, бўғчаламоқ; ўраб, тугун солиб жойламоқ. *Дастурхонга нон тугмоқ. Белга (белбоққа) пул тугмоқ.* ■ *Кейин сандиқни очиб, бисотидан бир кийимлик чит олди-да, баркашнинг устига қўйиб, дастурхонга тугди.* Т. Алимов, Совға. *Нодир индамай ўрнидан турди. Ойиси рўмолчага нон, мева-чева тугди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Четларини ёпиштириб ясамоқ, тайёрламоқ (чучвара, сомса ва ш.к. ни). *Манти тугмоқ. Сомса тугмоқ.* ■ *Дугоналар иш билан банд бўлишди: бири патир ясади, бири сомса тугди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Гўшти, хамири тайёр, мантини ўзингиз тугиб юборинг, иним, чаққонсиз, ҳар ишга қўлингиз келиша қолади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Келин шундай митти чучвара тугадими, унинг тўрттаси битта қошиққа сиғади.* Газетадан.

Муштини тугмоқ Бармоқлари учини кафт ичига олмоқ, кафт ичида бирлаштирмоқ. *Худди бокс тушадигандай муштини тугиб, тирсагини чиқариб, семиз гавдасини полвонларча лапанглатиб юради.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -*Бари бир топажакман!* – муштини тугиб, осмонга ўқталди Эшжон. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 кўчма Йиғмоқ, тўплаб ғамламоқ. *Топганини тугади.* ■ Аёллар кўз ёши тўкиб, бу хонадонда ҳамма нарса бор, фақат тўй етишмади, боёқиш йиғди, тугди, эссиз, келин кўрмай кетди, деб афсусланишган эди. С. Нуров, Нарвон. *Топганимни шунга тугиб кўйиб, ўзим бола-чақа билан нўстакнинг жунини ейман.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

5 *бот.* Ҳосил нишонасини бермоқ, мева солмоқ. *Олча ғуж-ғуж тугибди.* ■ Бу вақт кўклам келиб, ҳамма ёқни яшил либос билан бегаган, гуллар ғунча тугиб, ариқчаларда сувлар ҳайқириб оққан, дов-дарахтлар томирига жон кирган пайт. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бу орада дарахтлар гуллаб, мева туга бошлади.* С. Нуров, Нарвон.

Думини тугмоқ қ. дум. *Шундан кейин қурилиш раҳбарлари уларнинг думларини тугиб, «униси бўлмаса, буниси», деб яна бошқа шунга ўхшаш кишиларни таваккал қилиб ишга олиша беради.* «Муштум». **Кўнгилга** (ёки дилга, қалбга, юракка, кўкракка) **тугмоқ** 1) кўнгилда сақламоқ, ёдда тутмоқ; унутмай йиғиб юрмоқ. *Кўнгилга тугиб юрган гапларини бугун сиз билан очиқ гаплашмоқчи эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У ҳамқишлоқ дугоналарининг энг ширин тилаklarини, энг азиз туйғуларини дилига тугиб, ардоқлаб бормоқда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; *Улуғ ишга бўлсин деб ҳисса, Қалбга тугиб иштиёқ, ҳавас.. Сайёр. Утар бобонинг кўндан бери кўнглига тугиб юрган бир нияти бор эди.* С. Сиеёв, Аваз. *Кўкрагида туккан нияти менга маълум, Йўлчибой!* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунинг устига уста мутахассислар ҳузурига юрагига тугиб қўйган бир фикрни айтиб, маслаҳат олиш учун ҳам борган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ният қилмоқ. *У [Ҳайдар] Анорхонга нимадир совға қилишни кўнглига тугиб қўйган.* И. Раҳим, Ихлос. «Энди Раззоқвойнинг бошини иккита қилиб қўйсак ҳам бўларди», деб орзу қилди чол ва ўғли билан бу ҳақда бафуржа гаплашишни дилига тугиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТУГРИК [мўғ. тўгрўк – доира, тўғарак] Мўғулистон (Монголия) нинг асосий пул бирлиги.

ТУГУК Тугилган, тугиб қўйилган. *Учи тугук арқон.* ■ *Дарёда юзган қайиқми? Сенинг белбоғинг тугукми? Пўлкан, Ҳасан батрак. Одам қадри магар буюкдан-буюк,*

Лекин қай дилларда маломат тугук. А. Орипов.

ТУГУКЛИК айн. **тугук.** Бу одамнинг белида гавҳар тугуклик бўлса керак. Ойбек, О.в. шабадалар. *Уларнинг сўзи шу ерга етганда, рўмолда тугуклик бир нарса кўтарган ҳолда, Сайфи кириб келди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ТУГУЛ *инкор-таъкид* юкл. Нарса, кимсанигина эмас, балки..; у ёқда турсин, ҳатто.. *Сендан молим тугул, жонимни ҳам аямайман.* ■ *Яроқ тугул, йўқ қўлингда таёғинг.* «Нигор ва Замон». *Кунлар исиб, дарё тугул, денгизнинг ҳам таъсири бўлмай қолди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Жон шунақа ширин нарсаки, ошина-огайни тугул, отаонадан тондиради!* Шухрат, Олтин зангласмас.

ТУГУН 1 Арқон, ип, лента ва ш.к. нарсаларнинг боғлаб уланган, тугилган жойи. *Арқоннинг тугунини ечмоқ. Ипнинг учига тугун солмоқ. Ботинканинг ипига тугун тушиб қолибди. Галстукнинг тугуни чиройли чиқибди.* ■ *Узлган ип қайта уланса ҳам, тугуни қолади.* Юрак ип эмаски, қайта уланса. А. Эшонов, Бир оғиз сўз. *Костюмни ечиб, кўрпачага ташладим, галстукнинг тугунини бўшатдим.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

2 Ўраб, бўғчалаб боғланган нарса; бўғча. *Адолат бошидаги тугунни, орқасидаги қопчиғини ерга қўйиб, Шакархонга қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Узоқда, сийрак дарахтлар билан қопланган қяликда қоп ва тугунлар орқалаган икки аёл ва бир чолнинг қораси кўриниб қолди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Қамбарали ака тугунни ечди, бир даста нукул юз сўмлик пулни кўриб, кайфи учиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 кўчма Киши тана аъзосида ёки бошқа нарсада ҳосил бўлган тугунга ўхшаш нарса (қ. **тугун 1**). *Дарё қисқичбақасининг нерв системасида, чувалчандаги сингари, ийрик ҳалқум устки тугуни бўлади.* «Зоология». *Нерв тугунлари – ўзаро бириккан нейрон таначаларининг тўпламидир.* «Одамнинг анатомияси ва физиологияси».

4 кўчма Умуман, ҳал этилмай, очилмай, ечилмай, «тугун ҳолда» бўлган нарса. - *Мунозаралар вақтида кўп мушкул тугунлар очилиб, ноаниқ масалалар ҳал этилмай, – деди аллома бошини кўтариб.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Менинг хавотир олган жойим*

шуки.. бу воқеалар тугуни бир калладан чиққанга ўхшайди.. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Акбаров, Эшонбоев, Ҳакимов муаммоси кўнглида тугун бўлиб турар эди, энди бунга Гавҳар орқали Тошев муаммоси ҳам қўшилиб, тугун янада чигаллашди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Тугун оши дин. Одатда, худойига қилинадиган чучварали угра оши, суюқ ош. **Хом тугун этн.** Қизни йигитга унаштириш учун биринчи марта олиб бориладиган нарса-совғалар.

5 ад. Бадиий асарда воқеанинг ривожлана бошлашига сабаб бўлган воқеа, ҳодиса. *Келинг, арқонни узун ташлаб, сабрга эрк берайлик яна. Зотан, ҳар бир асарнинг тугуни билан бирга ечими ҳам бор-ку?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ойқизнинг психологик ҳолати роман марказида турган муҳим тугуни, унинг ечими учун Ойқиз типдаги.. бошқа бир шахс.. иштироки талаб қилинади.* «ЎТА».

ТУГУНАК қ. туганак.

ТУГУН-ТЕРСАК Ҳар турли катта-кичик тугун, бўғча. *Тугун-терсак кўтарган хотинлар.*

Кўтар тугун-терсагинни Лаш-лушларингни йиғиштириб жўнаб қол.

ТУГУНЧА 1 Тугун с. кичр. *Улар боққа чиқиб, тўкилган ёнғоқларни териб турганда, Жонузоқ оқсоқол қайтиб келди. Унинг қўлида кичкина тугунча бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой. [Аҳмад] *Ҳар бир эшитган нарсасини билиб олишга интилагидан, унинг сийрак қошлари ўртасида тугунча ҳосил бўлган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бу ҳолатни тўйиб кўрдим-да, Ечиб солдим дил тугунчасин.* Сайёр.

2 бот. Гулда уруғчининг остки қисми, уруғдон (чанглангандан кейин мева, унинг ичида уруғ ҳосил бўлади). *Минерал ўғитлардан самарали фойдаланиб, катта майдонларда ҳосил тугунчаларининг кўпайишига эришиш мумкин эди.* Газетадан.

ТУГУНЧАК кам қўлл. айн. **тугунча.** *Ҳўжайин тугунчақни ечиб, дераза томонга ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нури юпқа, енгил рўмол учидаги тугунчақни ечиб, букланган қоғоз чиқарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУГУНЧАЛАМОҚ Тугунча ҳосил қилмоқ (қ. **тугунча 2**). *Агар ғўзамиз яна икки сув*

ичса, бас. Пахтамиз яхши тугунчалапти. Газетадан.

ТУГУНЧИ «Фалончи» сўзи билан бирга қўлланиб, номаълум (кимлиги аниқ бўлмаган) шахсга ишора қилади. *..фалончи бундай деган, тугунчи ундай деган, деб кўпгина содда кишиларни йўлдан уришарди.* Н. Фозилов, Дийдор.

ТУДОҚ с. т. Тувдоқ, тувалоқ.

ТУЁҚ 1 Баъзи сутэмизувчи ҳайвонларнинг оёқ учидаги, шохсимон моддадан тузилган таянч қисми. *Отнинг туёғи. Туёқ товушлари.* ■ *Лойи кўпириб ётган йўлда от тақалари, мол туёқларидан ҳосил бўлган чуқурчаларни лиммо-лим тўлдирган сарғиш зардоблар жимирлаб, ёни-веридан сирқиб ётарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *От, эшак, мол туёқларининг тапир-тупури босилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с. т. Уй ҳайвони, мол. *Николай замонида остонам туёқ кўрмаган.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Чорвам бор десам дегундай.. бу йил яна туёқ сотиб олдик.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Бош (молларнинг сони ҳақида). *Чорва туёғи кўпайди, молларнинг наслини яхшилаш, қишлоғга пухта тайёргарлик кўриш масаласида ҳам анчагина ишлар қилинди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

4 кўчма Зурриёт, тирноқ. *Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз.. фақат шул Отабекдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Туёғингни шиқиллат Жўнаб қол, кет. *Қани, туёғингизни шиқиллатиб қолинг!* Ҳ. Фулом, Машъал. **Ҳўқизнинг шохига урса, туёғи зирқирайди** Кимсага айтилган қаттиқ гап унинг яқинларига ҳам тегади.

ТУЁҚЛИ Туёғи бўлган. *Айри туёқли ҳайвонлар. Тоқ туёқлилар. Жуфт туёқлилар.*

ТУЖЖОР [a. تجار – «тожир» с. нинг кўпл.: савдогарлар, тижоратчилар] эск. кт. Савдогар. *Гўё дунёдаги жами бозорлар Шаҳристонга қўчиб келган-у, аҳли тужжорлар молини пулга чақишга ошиқарди.* С. Кароматов, Сўнгни бархан. *Аъло ҳамкасбларимиз ичидан.. қилни қирқ ёрадиган тужжорлар етишиб чиқди.* Газетадан.

ТУЖУРКА [p. < фр. tousjours – доимо, ҳамиша: кундалик кийим] Одатда икки бортли эркакча устки калта кийим; калта

куртка. *Сергей наган осиглиқ йўғон камарини тужуркаси устидан тортиб боғлаётганда, кўча томондан бир аёл, бир эркак товуши эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТУЗ I I *ким.* Молекулалари таркибига кислота қолдиғи билан боғланган металл атомлари кирган мураккаб моддалар. Туз организмнинг тузилиши учун, унда модда алмашишининг тўғри бориши учун зарурдир. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Тупроқ шўрланиши жараёнида кўпроқ хлор ва сульфат тузлари тўпланади.* «Фан ва турмуш».

2 Шу бирикманинг овқат учун ишлатиладиган бир тури (натрий хлорид). *Ош тузи. Қоратикан туз. Майда туз. Йирик туз. Ошга туз солмоқ. Таом — туз билан, туз — ўлчови билан. Мақол. ■ Хосият хола олови анча пасайиб қолган ўчоқ ёнига бориб, тувокни кўтарди-да, ошининг таъмини кўриб, бир чимдим туз ташлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ёрни гўзал дема, оқил сўзи бўлмаса, Тотли бўлмас таом, агар тузи бўлмаса.* Ё. Мирзо.

Тузини кўрмоқ 1) намагини чучмал, расо ёки шўр эканлигини билиш мақсадида тотиб кўрмоқ. *Шўрванинг тузини кўрмоқ;* 2) кўчма емоқ, тотмоқ. *Кечаги ошининг тузини ҳам кўрмадим. Ярасига туз сепмоқ қ. сепмоқ. Шерали унинг ярасига туз сепмаслик учун гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди.* С. Кароматов, Олтин кум.

3 Умуман, овқат, егулик-ичгулик нарса. *Жазирама кунларда тонг саҳардан кечқурун қоронғи тушгунча туз тотмай оч юриш кўп одамнинг силласини қуриитарди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Чой ичмадим, ичимга туз ҳам кирмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Кимсанинг бошқа одамга берган, едирган-ичирган (еган-ичган) овқати. *Туз бермоқ. Тузини емоқ (ичмоқ). ■ Босган отасин юзини, Андиша қилмай тузини.* «Эрали ва Шерали». *Йўқ, тузим, номим сени қутуртирган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен сизга уй бердим, вақтида туз бердим, пешонангизни силадим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шу кампирнинг.. тузини кўп едик.* «Равшан». *Хўш, нима бўпти? Ахир туз ичган жойинининг фарзанди-ку.* «Бир кун туз ичган ерга қирқ кун салом», деганлар. П. Турсун, Ўқитувчи.

Туз(им) кўр қилгур қарғ. Нонкўрлик қилган кишига қарата айтиладиган ибора. *Одамгарчиликни ҳам билмади бу туз кўр қилгур!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Туз ялаб** *Ҳеч нарса емай-ичмай, қоринни жуда-жуда очқатиб, оч ҳолда. Хатиб домла панжшанба кунидан туз ялаб, зиёфатга боришга ҳозирланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Тузини ичиб, тузлуғига тупламоқ (ёки тупурмоқ)** Нонкўрлик қилмоқ, нонтепкилик қилмоқ, яхшиликка ёмонлик қайтармоқ. *Сендақа, ҳукуматнинг тузини ичиб, тузлуғига туплайдиган нонтепки керак эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тузини оқламоқ (ёки ҳалолламоқ)** Кимсанинг берган ош-тузи, боққани, парвариш қилгани зое кетмаганини исбот қилмоқ, яхшиликка яхшилик қайтармоқ. *Сенга мен камтарин фарзанд эрурман.. Улуғ бурчим — тузингни оқламоқдур.* Ҳабибий. **Тузини тотмоқ** 1) *айн. тузини кўрмоқ* 1 қ. **туз I 2;** 2) мазасини кўрмоқ, таъмини тотмоқ. *Ўзинг ҳам қаландар нонининг тузини тотиб қол.* С. Айний, Қуллар.

5 кўчма Мантиқ, маъно, мазмун. *Эси бор биледи гапнинг тузини.* «Алпомиш». *Йий-ийи, бу ойимчанинг гапида туз борми ўзи?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сўзингда туз бор.* *Нафсиламрда, фашист баччагар жуда бенисоф..* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУЗ II I *Текис ер, кенг текислик. Тузганмас конимиздир тоғ билан туз.* Ҳабибий. *Йўл юрамиз қумлоқ, сувсиз тузларга..* «Ҳасанхон».

2 Фойдаланилмай ётган ер, бўз ер, қўриқ. *На қилт этган бир шамол, На уйғоқдир дала, туз. Шўхрат.*

ТУЗ III [р] карт. I *Ўйин турига қараб энг катта ёки бир очко (бир хол) қийматга эга бўладиган карта. Кузир туз. Фиштин туз. Валетни туз билан босмоқ.*

2 (эғалик аффикси билан) кўчма Бирор нарсанинг энг сараси, энг юқори даражалиси, олий мақомлиси. *Аёллар орасида суҳбатнинг «туз»и қурилиш эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Мен айтмоқчиманки, тўртала тузининг ҳаммаси ўзингизда.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТУЗАКЛИ Саранжом-саришта қилинган, тузалган, тузатилган, безатилган. *Тузакли уй. Тузакли дастурхон.*

ТУЗАКСИЗ Саранжом-саришта қилинмаган, тузалмаган, тузатилмаган, безатил-

маган. Фуломжон Ҳаётнинг безаксиз, тузак-сиз ҳам тароватли, ҳароратли юзини кўриб, бир хил бўлиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗАЛМОҚ I I Касалликдан, хасталикдан халос бўлмоқ, соғаймоқ, шифо топмоқ. Бемор тузалди. У курортдан анча тузалиб қайтди. ■ [Қурбон ота] Касалхонада яқин икки ой ётиб, оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди. А. Қаҳҳор, Тўй. Дорим билан тузалиб кетганлар мени «доктор опа» деб эслари кетишади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Битиб кетмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ (яра, чипқон, жароҳат ва ш.к. ҳақида). Ярам тузалиб қолди. Тиг яраси тузалар, тил яраси тузалмас. Мақол. ■ То яра тузалгунча, у эрка ва иззатли меҳмон.. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Бузуқ ҳолдан фойдаланишга, ишлатиш учун яроқли ҳолга келмоқ. Кўчадан жуда тўйдим, Қачон тузалар экан. «Муштум». Сиз ҳам нонуштани машина тузалгандан кейин қиласиз! «Муштум».

4 Камчиликлари, нуқсонлари баргараф этилиб, тўғри, дуруст бўлиб қолмоқ, яхшиланмоқ. Аҳвол тузалди. Тузалмас хато. ■ Абдурахмон.. яна икки йил мадрасада туриб, шу тузалган ахлоқини «камолотга» эриштирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Эрлар билан меҳнатга Отганлар қулоч. Турмушлари тузалиб, Топганлар ривож. Файратий. «Ёзувим тузаяпти, мана кўринг», дейман. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

5 Ёмон, нотўғри, ножўя йўлдан қайтмоқ, ахлоқий нуқсондан халос бўлмоқ. Танқиддан сўнг у анча тузалди. ■ Хўш, у [Йўлчи] тентакни қутқариб нима қиласан, жиян? У тузалмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз ҳам ёт эркак. Сиз мендан нима кутасиз, маълум; бу ердан қочсам, тузалардим, балки.. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУЗАЛМОҚ II Тузатмоқ **1**, **2** фл. мажҳ. н. Тузалган стол. Тузалган дастурхон. ■ Дастурхончи тузалган бир патнис олиб кириб қўйди. Ойбек, Улуғ йўл. Жой тузалди сизнинг учун, бегижон, Туринг бегим, ичкарига кирамиз. «Гулихиромон».

ТУЗАМОҚ I Патнис, дастурхон, стол ва ш.к. ни ноз-неъматлар билан безатмоқ, ясатмоқ. Бегимхон.. дугонасини кўрпачага ўтқазди-да, патнис тузаб келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Камолдин маҳдум.. дастур-

хон тузашни Асад қорига буюрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қари келса — ошга, ёш келса — ишга. Иккаламиз стол тузаб эканмиз. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Саранжом-саришта қилмоқ, шинам қилиб жиҳозламоқ, ясатмоқ. Ўғлим аъло ўқир деб, Севиб ота-онаси, Атайлаб ўзига хос Тузаб берган бир уйча. Қ. Муҳаммадий. [Шералихон отларни] Қушдай қилиб тузаб, зар қуббали зумрад эгарни солди. «Эрали ва Шерали».

Ўзини тузамоқ шв. Ўзини тузатмоқ, тартибга солмоқ; шайланмоқ, тайёрланмоқ, ҳозирланмоқ. Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жазавалари кўзғалиб, полвонлик томирлари уйғониб, ўзини тузаб тезланаверди. «Равшан».

3 шв. Адо этмоқ, бажармоқ, ўтамоқ. Бир шартга буюрди ул қоши қаро, Тузамоққа мен Ёвмитга бораман. «Нигор ва Замон». Кундан-кун бачалар ишни тузаб, жуда яхши меҳмонхоналар солди. «Юсуф ва Аҳмад».

ТУЗАТИНМОҚ Ўзини, усти-бошини, соч-соқолини тартибга солмоқ. Ҳасанали тузатиниб олди ва ичкарига кирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Султонов қабулхонадаги ойнага қараб, тузатиниб олди-да, министр кабинетига кирди. «Муштум».

ТУЗАТИШ I Тузатмоқ фл. ҳар. н. Камчиликларни тузатиш. Ўзини тузатиш. Юриш-туришини тузатиш. ■ Баъзан у кун бўйи хонасидан чиқмай, тахта қоғоздаги чизиқлар устида ўйлар, чизмаларнинг кам-кўстини тузатиш билан кунни кеч қилар эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Яхшилаш ёки тўғрилаш мақсадида ўзгартириш, ўзгартма, тузатма. Луғатга илова қилинган тузатишлар. Қарорга киритилган тузатишлар. ■ Хатдан мамнун бўлди шекилли, тузатиш киргизмай, яқтак чўнтагига солиб қўйди. Ойдин, Ҳикоялар.

ТУЗАТМА айн. тузатиш **2**. Қарорга тузатма киритмоқ.

ТУЗАТМОҚ I Саранжом-саришта қилмоқ, тартибга солмоқ. Нури хўрсинди, сочларини, гижим рўмолини тузатди. Ойбек, Танланган асарлар. Мастура опа ана шу хаёллар билан уйга кириб.. ё тарелканинг ўрнини алмаштирар, ё стулни тузатиб кўярди. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. Водопровод ўтказамиз, деб қазиб кетишган эди, бир йил бўлди, тузатмайдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бузилган, ишдан чиққан нарсани тикламоқ, фойдаланишга, ишлатишга яроқли ҳолга келтирмақ. *Кеча бир кампир телевизорни қолдираётди, тезроқ тузатиб беринглар.. деб илтимос қилган.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тегирмони бузилиб кетган экан, тузатди...* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Лоақал ўн беш сўм турадиган қовунни тўрт ярим сўмга сотсин, буни ҳам бировнинг аравасини тузатишга тўласин.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Баргараф қилмоқ, тўғриламоқ. *Хато ни ўзлари қилиб, тузатишни сиздан талаб қилсалар, инсофданми ахир!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Айбни ўзим қилдим, ўзим тузатишим керак!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Нуқсон-камчиликларни йўқотиб яхшиламоқ, дурустламоқ. *Талаффузни тузатмоқ. Аҳволни тузатмоқ.* ■ *Кичик бир мастер бўлиб чиқарди отин, Тузатди кундан-кунга рўзғор ҳаётин.* Файратий. *Майли, сизлар яшанглар, замонни тузатинглар.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Камчиликни тузатиш мумкин!* -*Албатта мумкин, Тўлқинжонни ҳам тузатиш мумкин.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

5 Касалликдан, хасталикдан халос қилмоқ, даволамоқ, шифоламоқ, шифо бермоқ, касалини аритиб соғайтирмақ. *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 с. т. Гап билан бошламоқ, қаттиқ изза қилмоқ, уялтирмақ. *Юзма-юз туриб, Шайхулло домуллани шундай тузатдики, ер ёрилса, кириб кетгудай бўлди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

7 айн. тузатмоқ 1. *Ҳанифа айвоннинг тахмонидоги янги кўрпачаларни хонтахта атрофига ёзди, дастурхон тузатди..* Ҳ. Фулом, Феруза.

ТУЗДОН 1 Туз солиб, дастурхонга қўйиладиган кичкина идиш.

2 айн. тузлуқ.

ТУЗИЛИШ 1 Тузилмоқ фл. ҳар. н. Бу иш юзасидан комиссия тузилиши бежиз эмас.

2 Таркибий қисмларнинг ўзаро жойланиши; қурилиш таркиби. *Атомнинг тузилиши. Организмнинг тузилиши. Машинанинг тузилиши. Гап тузилиши.* ■ *Биринчи хатда вергул тушиб қолган, иккинчисининг бир ерида машинистка абзац қўймаган, учинчисидо жумла тузилиши ёқмабди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ташқи ифода, қиёфа. *Гавда тузилиши.* ■ *Бутун тузилишимнинг, аъзоларимнинг, қонимнинг.. одамларниқидан фарқи йўқ-ку!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Сизнинг юз тузилишингизда русникига ўхшаманган нишонлар кўп.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Тузум. Бироқ жамият тузилиши ҳамisha шундай адолатсиз бўлиб келганлиги фактдир. Ойбек, Нур қидириб.

ТУЗИЛМА 1 Бирор нарсанинг ўзаро боғлиқликда (алоқада) бўлган қисмлари бирлиги, шундай қисмлардан иборат яхлит ҳолдаги нарса. *1888 йилда ҳужайра ядросида тузилмалар топилди, уларга «хромосомалар», яъни рангли таначалар деган ном берилди.* «Фан ва турмуш». *Улар бош мия ва орқа мия ҳамда чакка асаб тузилмаларининг зарарланиши натижасида келиб чиқади.* Н. Ёкубов, Жон.

2 Маълум қисмлар асосида юзага келтирилган, тузилган, ташкил этилган нарса. *..уч юздан ортиқ тадбиркорлик тузилмалари фаолият кўрсатмоқда.* Газетадан. *..шаҳардаги ноорганик маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи комбинат ва заводлар билан ўқув-илмий ишлаб чиқариш тузилмасига айланади.* Газетадан. «Умид» *марказининг вужудга келишида Тошкентдаги ўнлаб корхоналарнинг жамоалари, тижорат ва давлат тузилмалари иштирок этди.* Газетадан.

ТУЗЛАМА Умуман, тузлаб тайёрланган нарса, маҳсулот (мас., бодринг, карам, помидор ва б.).

ТУЗЛАМОҚ 1 Туз сепиб қўймоқ, туз сепмоқ, тузга буламоқ. *Гўшти тузламоқ.* ■ *Катта чиפור товуқни тутиб, боғлаб қўй, кечқурун сўйиб берман, тузлаб қўясан, эрта билан бир шўрва пиширасан.* С. Айний, Қуллар.

2 Туз сепиб ёки намақобга солиб, узоқ вақт бузилмайдиган егулик тайёрламоқ. *Бодринг тузламоқ. Карам тузламоқ.* ■ *Ошқўжлар ва уларнинг илдизлари.. сабзавотларни тузлаш, мариновка қилиш ва консервалашда жуда ҳам бебаҳодир.* Газетадан.

3 кўча с. т. Гап билан бошламоқ, тузатмоқ. *Уларнинг фикрича, кўпни кўрган муғамбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мавли*

Мардиевич телефондаги кишини роса тузлади. «Муштум».

4 кўчма дағл. Боплаб алдамоқ, фириб бермоқ, лақиллатмоқ. *Даллол бўлиб, пул топишни кўзлабман, Қўлин силтаб, мол сотгани тузлабман.* О. Қўчқорбеков. *Уни ўзим билан бирга Қашқарга олиб кетаман, йўлда тузлайман.. жазоси бир пиёла шароб..* К. Яшин, Ҳамза.

ТУЗЛИ Ичида ёки таркибида тузи бўлган. *Тузли халта. Тузли минерал сув.*

ТУЗЛУҚ Туз сақланадиган идиш. *Ҳо, Адолат, тузлуқни бер, шакарга жиндек туз сеппи қўй, жуда ширин бўлиб кетибди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Тузини еб (ёки ичиб) тузлуғига тупурмоқ қ. туз 1 2. Тузлуқ тўрва 1) эск. озиқ-овқат сақланадиган халта; 2) кўчма тирикчилик, оилани боқиш, уй-рўзғор ташвиши. *Тузлуқ тўрва бўйнига тушди. ■ Фарзанд туғилади. Ҳикмат ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади, бўйнидаги тузлуқ тўрва яна оғирлашиб, атрофга қарашга ҳам фурсати бўлмай қолади.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТУЗМОҚ 1 Барпо этмоқ, вужудга келтирмоқ, яратмоқ. *Армия тузмоқ. Комиссия тузмоқ. Жамият тузмоқ. Партия тузмоқ. ■ Темура тузган салтанатнинг ворислиги Шохрухдан кейин Иброҳим Султонга ўтишига умид боғлашарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Таркибий қисмлардан яхлит нарса яратмоқ, таркиб этмоқ, тартиб қилмоқ. *Жумла тузмоқ. Рўйхат тузмоқ. Эртанги ишга бугун режа туз.* Мақол. ■ *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузамиз ва фикримизни баён қиламиз.* «Ўзбек тили» дарслиги.

3 Турли материал, маълумот ва ш.к. ни йиғиб ва маълум тартибда жойлаштириб, яхлит бир ҳолга келтирмоқ; яратмоқ. *Туплам тузмоқ. Икки тилли луғат тузмоқ. Дарслик тузмоқ. ■ Улар Авазнинг кўҳна, янги ғазалларини тартибга солиб, бир девон тузмоқчи бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Расмий равишда келишиб, бирор ҳужжат ёзмоқ. *Далолатнома тузмоқ. ■ [Мирзакаримбой] Ўғли Ҳақимбойваччанинг нахта савдоси юзасидан ўрис фирмалари билан яқинда тузган шартномаси устида ўйлаб.. кўзларини яна маҳкамроқ юмди.* Ойбек,

Танланган асарлар. *Иккала ҳукмдор яраш битими тузубдурлар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

5 Уюштирмоқ; қурмоқ, қилмоқ. *Улар юксак оилаларнинг ўғиллари. Уларнинг киссаларида олтин-кумуш мўл. Улар кечалар «ширин суҳбатлар» тузадилар.* Ойбек, Навоий. *Ғалаба муносабати билан Музаффар мирзо катта зиёфат тузди.* Ойбек, Навоий.

6 кам қўлл. айн. **тузатмоқ 2.** *Бузилган ишни ботир тузар.* Мақол. *Ота бузса, бола тузар.* Мақол.

7 айн. **тузamoқ.** *Элда қолган катталар Тўлғоннинг олдида дастурхонни тузиб, олиб кетиб хизмат қилиб турди.* «Ойсулув». *Эрларга ўхшаб, мундоқ бир оз чақчақлашиб ўтирсангиз нима қилади. Не-не умид билан дастурхон тузган эдим..* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТУЗ-НАМАК 1 Овқатнинг тузланганлик даражаси, тузининг паст-баландлиги. *Овқатнинг туз-намагини ростламоқ. Мантининг туз-намаги бир оз баланд бўлибди.*

2 Умуман, ейладиган нарса; емиш, овқат, таом. *Лапанлаб югурган мингбоши гузарга аранг етиб келганда, ҳоким тўра аллақачон отдан тушиб, туз-намак қабул қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Туз-намак бўлмоқ Маълум мундат ҳамтовоқ бўлмоқ, топганини кимса билан ўртада баҳам кўрмоқ. *Чўлни яшнатаётган одамлар ёнида бўлиш иштиёқи уни [Яйрани].. чўлқувар билан туз-намак бўлиб яшашга даъват этди.* С. Акбарий, У ҳаётни севди.

ТУЗ-НАСИБ(А) Гўё тақдирда белгиланган ризқи рўз. насиба. *Билмайман, туз-насиб қаерга тортар, Менда йўқдир, бова, сира ихтиёр.* Фозил Йўлдош ўғли. *Умри узоқ эканми, туз-насиба тортибми, бир оёқда бўлса ҳамки, қайтиб келди.* Х. Султонов, Онамининг юрти.

ТУЗОҚ 1 Қуш ёки бошқа овланадиган ҳайвонларни тутиш учун одатда қилдан ясаладиган сиртмоқли мослама. *Тузоқ қўймоқ (қурмоқ).* ■ [Сувонжон] *От думидан эшиб тўқилган тузоқларни каклик келиши эҳтимол топилган ерларга шахмат тартибида ўрнаштиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Умуман, қўлга тушириш ёки ўзига оғдириш учун кўрилган тадбир ёки ишга солинган восита; дом. *Билмаган ишга уринма, Уриниб тузоққа илинма.* Мақол. ■

Лекин ўзи лапашанг бўлса ҳам, бало! Қорасувнинг гулдай қизини тузоғига туширган. О. Ёқубов, Излайман. *Жон талвасасида қолган душман Умурзоқ отани тузоққа тушириш йўлига ўтди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Солиҳбой:] *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди. Гофирни энди бутунлай ипсиз тузоққа илинтирдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Тузоқ кўймоқ 1) куш тутиш учун тузоқни мослаб, жой-жойига кўймоқ; 2) қўлга киритиш, тушириш чора-тадбирини ишга солмоқ. *Муҳиддин пулга тузоқ кўйиб, энди бошқа шаҳарларга ҳам қатнайдиган бўлиб қолди.* С. Абдуқаҳҳор, Уй остонадан бошланади. *Содда ота, онамизни уриб йўлдан, Бизга тузоқ кўймоқдалар ўнгу сўлдан.* «Муштум». **Тузоққа тушмоқ** (ёки **илинмоқ**) 1) тузоққа кирмоқ, банд бўлмоқ (қ. **тузоқ 1**). *Тузоқларга бешта каклик тушибди (илинибди);* 2) домига дучор бўлмоқ (қ. **тузоқ 2**). *Фақат Нигора ўзиники бўлса, қўлидан чиқиб кетмаса, унинг тузоғига илиниб қолмаса бас.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТУЗОҚЧИ 1 Тузоқ ясовчи ва тузоқ кўйиб ов қилувчи.

2 кўчма Кишиларни тузоғига, домига илинтирувчи. *Домига тушмаган кам, турфа тузоқчи ҳожим, Бермайди қилса насия, судраб, чатоқчи ҳожим.* Муқимий.

ТУЗОҒЛИК Тузаб кўйилган; ясоғлик. *Тузоғлик дастурхон. Тузоғлик стол.* ■ *Мулозимлар тузоғлик баркашлар, сўйилган қовун ва тарвузлар, турли-туман нозу неъматлар кўтариб келишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗСИЗ 1 Тузи йўқ, тузи меъеридан кам, паст. *Тузсиз хамир тандирда турмас.* Мақол.

2 кўчма Маъноси, мазмуни йўқ; бемаъни, тутуриқсиз. *Ўзи юзсизнинг сўзи тузсиз.* Мақол. ■ *Кўйинг тузсиз гапларингизни, сизга ярашмайди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТУЗСИРАМОҚ Организмда туз етишмаслиги сабабли туз талаб бўлмоқ (асосан ҳайвонлар ҳақида). [Кўйларнинг] *Ҳаммаси тузсираган бўлса керак, кирсангиз, қўлингизни ялайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТУЗУВЧИ 1 Тузмок фл. сфш. *Шартнома тузувчи томонлар. Далолатнома тузувчи шахслар.*

2 Материал, факт, маълумот ва ш.к. ни йиғиб ва уларни маълум тартибда жойлаштириб асар яратувчи ёки яратган шахс. *Луғат тузувчи. Халқ кўшиқлари тўпламини тузувчи.*

Ер тузувчи Ерни планлаштириш ва ш.к. ишлар билан шуғулланувчи шахс, мутахассис. *Бу орада ер тузувчи Худойназаров билан ўзингиз иккитадан тўртта участка қуриб олдингиз.* «Муштум».

ТУЗУК 1 1 Бузилган-нетган ери йўқ, ишлаб турган ёки ишлай оладиган. *Телевизор тузукми, бузукми? Мотор тузук ишлаб турипти.*

2 Камчилиги, ёмон ери йўқ; дуруст, яхши; бинойи. *Тузук йигит. Бу иш тузук ташкил қилинмабди.* ■ *Ўзи тузук шоир, бироқ танқидни кўтармагани ёмон.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кенжа йигит қишлоқда Тура олди бир ойча, Турмуш тузук бўлса-да, Аммо бахти узоқда.* З. Диёр.

3 Дард-касали йўқ, соғ, соғлом; соғлиғи қаноатланарли. *Ота, тузукмисиз? Тузук бўлиб кетдингизми? ■ Хайрият, онангизнинг аҳволи анча тузук бўлиб қолди, иситмаси ҳам қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дадаси, энди тузукман, қизимни саҳарлари уйғотманг.* А. Қаҳҳор, Бемор.

4 рвш. Қоидаси билан, дурустгина, яхшилаб. *Тузукроқ, мазмунлироқ гапирсангизчи. Тузукроқ ўтиринг.* ■ *Хаёлингиз қаерда, нима сўзлаятсиз, ойи? Тузуккина гапиринг!* Ойбек, Танланган асарлар.

5 тасдиқ юкл. Яхши, хўп, майли, маъқул. *-Эртага китобни ола кел, тузукми? -Тузук, олиб келаман.* ■ *-Сиз киргандан кейин мен эшикни устингиздан ёпиб оламан-да, бир оздан сўнг олдингизга келиннинг ёлғиз ўзини киргизаман, тузукми? -Тузук.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗУК II тар. ҳук. Қонун-қоидалар тўплами; низом. *Амир Темур тузуқлари.*

ТУЗУКЛАМОҚ кам қўлл. Яхши, дуруст ҳолга келтирмоқ, яхшиламоқ. [Отабек] *Хаёл ичида қоғознинг тахларини тузуклади-да, қайтариб, яна қўйнига тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Артель ишини яхши йўлга қўйиш, ҳосилдорликни ошириш, колхозчиларнинг даромadini тузуклашда фаол қатнашибди.* Газетадан.

ТУЗУК-ҚУРУК с.т. кам қўлл. Яхшигина, дурустгина, кўнгилдагидек. [Тўла] *Ўқи-*

тувчининг саволларига тузук-қуруқ жавоб қилмай, ўз ўйи билан машғул бўлди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Касбингиз бўлмаса, ошина-огайниларингиз бўлмаса, қўлингизда тузук-қуруқ характеристика бўлмаса! Қаёққа борасиз? А. Мухтор, Туғилиш.

ТУЗУМ Жамият ва давлат тузилиши (қурилиши) тизими. Давлат тузуми. Қабилачилик тузуми. ■ *Миллий тилнинг сақланиши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг.. одиллигига боғлиқ.* «Фан ва турмуш». У [Алиқул] кўп ўтмай янги тузум, янги давлат, янги ҳаёт ва янги одамларга дуч келди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУЗҚОҚ: тузқоқ қилмоқ Гўштга туз сеппиб қуритмоқ, қоқламоқ. *Шаҳар, қишлоқларга барра гўштининг ҳаммасини етказиб беролмаймиз.. Кучимиз етганича тузқоқ қиламиз.* Газетадан.

ТУЙИЛМОҚ I **Туймоқ** I фл. мажҳ. н. Ховончада туйилган толқон. ■ *Жўхори туяётган хотини унинг қўлидаги туеунчани кўриб, келисонни келининг устига қўя чопди. Кели лапанглаб ағнади, чала туйилган жўхори ерга тўкилди.* А. Қаҳҳор, Анор.

ТУЙИЛМОҚ II **Туймоқ** II фл. мажҳ. н. Унинг сўзи менга қаттиқ туйилди.

2 *Ўхшамоқ, ўхшаб кўринмоқ, ҳис этилмоқ. У пайтлар ёз эди, бу гал эса қиш; Бир хилдай туйилар иккала фасл.* М. Икром. *Ниҳоят, ҳар минути бир кундай туйилган бир соат вақт ўтгач, бутадан йиизирма-ўттиз метрча берида, қора каска кўринди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТУЙМОҚ I **Кели**, ховонча ва ш.к. да янчмоқ, майдаламоқ, кукун қилмоқ. *Мурч туймоқ.* ■ *Ҳовели юзида жўхори туйиб ўтирган Каромат Мехринисони кўриб, дик этиб ўрнидан турди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Онаси қандайдир ўтларнинг томирини териб қуритар эди-да, келида туйиб, атала қайнатиб берар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *шв. Оқламоқ, тозаламоқ (мас., шолини). Қори ўзининг хотинини ёмонлаб кетди: шолини сочмасдан туюлмайди, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУЙМОҚ II **Ҳис** қилмоқ, сезмоқ; пайқамоқ. *Шу ондаёқ у чеккасида аёлнинг титроқ иссиқ лабларини туйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Йўлдош] *Шу дақиқа онанинг меҳрли нигоҳи фарзанд ғуссасини*

маҳв этишига қодир эканини умрида илк бор туйди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ТУЙНАК Янги тугилган, ҳали етилмаган қовун, сапча. [Бозорда] *Қовун туширадиганларга ёрдамлашаман, сапча, туйнак беришади.* Ф. Фулом, Шум бола. *Бундай кезларда хазанак бўлган полиздан топилган хомак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Баъзан эгатлар ичида тарвуз, қовун палаклари чиқиб қоларди. Албатта, бир-иккита бурушган туйнак бўларди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТУЙНУК Эски типдаги маҳаллий уй, биноларнинг девори ёки тепасидан ёруғлик, ҳаво кириб туриши ёки бошқа мақсадлар учун қолдирилган тўртбурчак ёки доиравий тешик. *Мана, бир томондан дераза ўрнига туйнук очилган кичкина қоронғи уйда ўн-ўн беш чоғли хотин ўтирибди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Хона мадрасалардаги хўжрага ўхшаш кичик бўлиб, тепада икки туйнук бор эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бир вақтлар Султон Маҳмуд мирзо тириклигида шу хонадан қизлар чўмиладиган бўлмага махфий бир туйнук очилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Боши (ёки бўйи) туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ Ҳали ёш, балоғат даври ўтган эмас. *Хом ўйлабсиз, ҳалитдан куёв нимаси, [Тошхоннинг] боши туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Биронта хотини йўқ одам топилиб қоларди. Қизимизнинг бўйи туйнукдан чиқиб кетаётгани йўқ-ку!* С. Зуннунова, Гулхан. **Ой туйнукка, арава эшикка келганда** Иш тиқилинч бўлиб қолгандагина ҳаракатга тушганда айтиладиган ибора.

ТУЙНУКЛИ Туйнути бўлган, туйнук қўйилган. *Туйнукли уй.* ■ [Кўрғоннинг] *Унда-мунда туйнукли деворлари мустаҳкам, қўш тавақа дарвозаси ҳам бор.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТУЙҚУС *шв.* Бирдан (тўсатдан) юз берган; ногаҳоний. *Иккала мўйсафид унинг бу туйқус ҳолатидан ҳайрон қараб қолишди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

2 *айн. туйқусдан.* *Ойпарча беражак саволини унутиб қўйгандек туйқус гангиб қолди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Низом нафратомуз чимирлиб қўл силтади, туйқус мияси ғувуллаб, бир лаҳза кўзи тинди.* «Ёш-лик».

ТУЙҚУСДАН *рвш. шв.* Бехосдан, қўқ-қисдан, қутилмаганда, бирдан. *Банги, бошига туйқусдан совуқ сув қуйилган одамдай, қиссиқ кўзлари чарақлаб очилиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тоштемур Ойнисага яқинроқ келиб, тизгинни унинг қўлидан олди ва туйқусдан сўраб қолди: -Тошкентга олиб кетайми? Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ТУЙҒУ 1 *физиол.* Ташқи таъсирни сезиш, ҳис этиш, қабул қилиб олиш қобилияти; сезги. *Туйғу ёрдамида биз иссиқни ёки совуқни сезамиз.* ■ *Куённинг туйғу аъзолари терида тамомланадиган нерв учларидан иборат.* «Зоология».

2 Руҳий ёки жисмоний кечинмалар, ҳис-туйғулар мажмуи; ҳис-туйғу, ҳис-ҳиссиёт. *Нафис туйғу. Ишонч туйғуси. Дўстлик туйғуси. Оғриқ туйғуси. Юракни ғаш қилаётган туйғу.* ■ *Раиш, менимча, мана шу ҳақоратнинг алами ва шундан келиб чиқадиган туйғу.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Отасининг салтанат олдига катта ҳурматга эга экани Бадиянинг қалбига ҳам фидойилик туйғуларини солган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Орага жимлик чўкиб, туйғуларни сўндирди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТУЙҒУЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилияти кучли; сезувчан. *Нафис туйғули қиз.*

ТУЙҒУН I 1 Тез сезиб, фаҳмлаб, пайқаб оладиган; сезгир. *Туйғун бола.* ■ *Ҳамза онасидек туйғун, ҳар нарсага қизиқувчи бола бўлган.* «ЎТА». *Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Туйғун (эркаклар исми).

ТУЙҒУН II Қирғий ёки қарчиғайнинг эркаги. *Сувсиз чўлда келади. Полвон Ҳасан, мард Ҳасан, Оч туйғундай чирқиллаб.* «Равшан».

ТУЙҒУСИЗ Сезиш, ҳис этиш қобилияти йўқ ёки кучсиз; ҳиссиз, сезмайдиган. *Тебранолмай фақат мен ётаман Ўз ўрнимда ярим туйғусиз.* О. Юнус.

ТУК 1 Баданда ўсадиган соч ёки юннинг ҳар бири; мўй. *Мўйлов туки.* ■ *Сочининг ҳар бир толаси, қошидаги ҳар бир тук, мижжасидаги ҳар бир киприк кўз ўнгимда турипти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Баъзи нарсаларнинг устини қоплаб олган (қоплаб ўсган) майда қилсимон ўсимта. *Шафтолининг туки. Чигитнинг туки.* ■ *Отлиқ шохни ушлади, уни авайлаб*

ўзига тортди, кейин беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади, яна ҳидлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бир туки ўзгамас ёки бир тук ҳам кам эмас Айнан ўзи, худди ўзи, ўзгинаси. *Кампир суратни қўлига олиб тикилиб қолди: -Худди ўзи, Кенжагинамнинг ўзи. Бир туки ўзгамас.* С. Аҳмад, Чевара. *Буваси-ку «Дадасидан бир туки кам эмас», деб Аъзамнинг болалик чоғини эслайди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ТУКДОР *айн. сертук.* Тақсимча, косаларда барра пиёз, шивит бўктирилган сузмақатиқ. *Бошмалдоқдек тўқ-қизил тукдор бодринлар.* С. Нуров, Нарвон.

ТУКЛИ 1 Баданида туки бўлган; мўйли. *Унинг майин сарғиш тукли нешонасида, юқори лабининг устида тер резалари йилтирарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Устки қисми тук билан қопланган; сертук. *Тукли арилар. Тукли газлама. Тукли беҳи.*

ТУКСИЗ 1 Тук-мўй ўсмаган, туки йўқ. *Туксиз силлиқ юз.* ■ *[Фосиҳ афандининг] Туксиз қошлари жийрилиб бориб, кўк шишали кўзойнақларига қадалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Моҳина Латофатнинг тоғачаси, деб атаган киши пакана, туксиз боши тарвуздай дум-думалоқ, эллик ёшлар чамасида эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

2 Устида туки йўқ. *Туксиз шафтоли. Туксиз қовун.*

ТУКСИЗЛАНТИРМОҚ Тукидан холи қилмоқ (асосан, чигит ҳақида). *Туксизлантирилган чигитга жуда эҳтиёт бўлиш керак.* Газетадан.

ТУЛ Эри ёки хотини ўлиб ёлғиз қолган; бева, есир. *Тул хотин. Тул қолмоқ.* ■ *Қанча-қанча оналар, келинчақлар тул бўлди.* З. Диёр. *[Аҳмадинг] Пастдаги қўшниси тул эркак, жуда бўшанг, беозор одам эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТУЛИЙ [юн. Thule – Туле, қадимда Ернинг шимолий чегараси деб ҳисобланган ярим афсонавий мамлакат номи] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент, радиоактив металл.

ТУЛИМ *кам қўл. айн. толим.* *Сочни икки тулим қилиб ўрмоқ.* ■ *Сулув оғир тулимини тўлғаб, қовоқ косадан жиндак сув ҳўплади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУЛКИ 1 Бўрисимонлар оиласига мансуб, тумшуги узун, думи майин узун жунли, ўта сезгир ва айёр йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. *Қалин майсалар орасида сарғиш айёр тулки аланглаб борар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ковакни бойвачча тулки овлаб юрганида кўрган эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 Шу ҳайвоннинг мўйнаси ва ундан тайёрланган телпак ва б. *Ойсулув уйғониб, унғурнинг оғзига чиқиб турган эди.. Сувонжон унга қўён рангли тулкини узатди. С. Анорбоев, Оқсой. Бошига тулки телпак кийган бу отлик унга таниш кўринди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

3 *кўчма* Ўтакетган айёр, маккор одам ҳақида. *Ишонмайман-у, лекин қари тулки эридан кўп нарсани яширишини биламан. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Ҳақиқатда эса, бу тулкилар уни лақиллатадилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Бўрими, тулки? Ишнинг ўнгидан келган-келмаганлиги ҳақида сўроқни билдиради. *Қани, бўримисиз, тулки? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бўрими, тулкими? Оқ туяни кўрганларинг йўқми? «Ойсулув».*

ТУЛКИЛИК Тулкига хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Тулкилик қилмоқ. ■ Тулкилик-да. Бу одам хирпи бўлиб кетган. Комиссия келиб қолса, сувдан қуруқ чиқиш мақсадида, машиналарни рад [қатор] қилиб, бўятяпти. Мирмуҳсин, Қизил дурралар.*

ТУЛЛАК 1 Бултурги, қари (икки, уч йиллик), туллаган, туллаб чиққан (паррандалар ҳақида). *Дам олиб ўтирганларга чой ташиётган Тоживой юриб кета туриб, туллакнинг овозидан завқланарди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.*

2 *кўчма* Айёр, маккор, фирибгар одам ҳақида. *Туллак одам. ■ Табиий, булар рўнараларидаги юздан тўқсонни урган ва бир ҳафтада тўрт-беш бозорни оладиган туллаклар.. Эдилар. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Ўзи ҳам иш кўрган туллак эмасми, энди бу оғир ҳолатдан усталик билан чиқиб олиш йўллариغا ёпишади. А. Қодирий, Обид кетмон.*

Пихини ёрган туллак Ўтакетган фирибгар, айёр, маккор. *Жинойатчининг каттаси — унинг акаси Зиёдилла. Пихини ёрган туллак. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ТУЛЛАКИ *кам қўлл. айн. туллак. Тўртта тўрқовоқда тўртта сайратма, ҳа, битта туллаки олиб юришга юрарман.. буни ҳукумат ишига зарари йўқ.. Мирмуҳсин, Умид. Сиз, биродарлар.. пешона тери тўкиб иш қиласиз. Лекин орангизга совуқда қолган туллаклар аралашиб қолибди. «Муштум».*

ТУЛЛАКЛИК Туллакка хос хатти-ҳаракат (*қ. туллак 2*). *Сурхонбой акасининг туллаклик қилаётганини билиб турса ҳам.. ортиқ баҳслашиб ўтирмади. И. Раҳим, Тақдир.*

ТУЛЛАКХОНА эск. Отларни бўрдоқига боқиш учун мосланган оғилхона.

ТУЛЛАМОҚ Пат, тери ёки юнгини ташлаб, янги пат, тери ёки юнг чиқармоқ (*ҳайвон, парранда ва ш.к. ҳақида*). *Туллаган товуқ. ■ Унинг [чолнинг] оёқлари остида туллаган ориқ ит қимир этмай ётарди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. Бу орада дарахтлар гуллаб туга бошлади. Моллар туллаб бўлди.. С. Нуоров, Нарвон. Кўклам чиқди дегунча биз туллаган сигирнинг жунини юлиб оламиз. С. Муродбеков, Ёвшан иси.*

ТУЛПОР 1 Наслдор, чопқир, учқур от; арғумоқ. *Бос олдин, тулпорим, чу, азамат, чу. Ҳ. Фулом. Тулпор отлар ел қувиб илгарилади-да, тепалик ёнбағридан юриб, ўрмон ичига кириб кетди. М. Муҳамедов, Кичик гарнизон.*

Хоса тулпор Боқилган, чиниққан, узоқ сафарларда, пойгада пишиган наслдор от. *Майдон бўлса, бедов отлар чопилар, Кўп чопилса, хоса тулпор совилар, Хизмат қилсанг, ёринг кўнгли топилар. «Ширин билан Шакар».*

2 *фольк.* Қанотлари бўлган афсонавий учар от. *Ҳотамнинг булутга учадиган тулпори бўларкан.. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ТУЛУМ 1 Терисига похол тиқилган бузоқ (боласи ўлган сигирни ийдиришда фойдаланилади).

2 Ичига похол ва б. нарса тиқиб қотирилган ҳайвон, қуш ва ш.к. *Айиқ тулуми. Бургут тулуми. Лайлак тулуми. Тулум устахонаси. ■ Унинг [Полвоннинг] ёнига бирмунча ўрдак тулумлари уйилиб қўйилганди. Ж. Шарипов, Хоразм. Болалигидан боқиб ўстирилган қушни овга ўргатишда қуён, тулки сингари ҳайвон тулумларидан фойдаланилади. «Фан ва турмуш».*

3 Меш, саноч.

ТУМ Ногоранинг пўкиллаганроқ овоз чиқарадиган тоқаси ва ундан чиқадаган овоз. *Ногоранинг так, тум (така, тум) овози эшитилди.*

ТУМАН I [мўғ. тумэн – ўн минг] 1 Атмосферанинг қуйи қатламларида юзага келадаган майда сув ёки муз зарралари. *Куюқ туман. Тонгги туман.* ■ *Ҳаво туман бўлганидан ўрмон кўзга кўринмас эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Сал ўтмай сойликни оқиш ҳарир туман қоплади.* О. Ёқубов, Излайман. *Рўпарада наст-баланд чўққиларини осмонга туртиб, кўкиш туман пардасига бурканган Чотқол тоғлари.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Туманга ўхшаш, хира, нимқоронғи ҳолат. *Баҳорнинг фикри булут босган осмондай қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ТУМАН II 1 *эск.* Ўн минг. *Бирники мингга, мингники туманга.* Мақол.

2 Ниҳоятда кўп, саногига етиб бўлмайдиган, тумонат. *Саломатлик – туман бойлик.* Мақол. ■ *Биз учун энг аввало туман бойликлар яратишга қодир бўлган одамларнинг саломатлиги керак.* Газетадан.

3 *тар.* Тилла баробарида ўн минг сўм. [Соҳиб Доро:] *Халифамиз ўтган кунни девон қуриб, вазирлари ва бекларидан икки туман ақча топиб бермоқни талаб этибдурлар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

4 *тар.* Марказий Осиё ва Хуросонда: ўн минг отликдан иборат аскарний қисм, дивизия. *Мен.. бир туман бирла ғанимнинг ўнг қўлидан орқасига ўтиб олдим.* М. Осим, Ўт-рор. *Тургин, ота, қара, нақ туман Душман келар сарҳадма-сарҳад.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

ТУМАН III 1 *тар.* Шарқда, жумладан, Ўзбекистонда 20-аср 20-йилларигача маъмурий-ҳудудий бўлиниш; уезд; *Шу ўттиз чақиримлик ариқ қазилиб битганда, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер суғорилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мардон асли Шеробод туманига қарашли бир қишлоқлик йигит.* М. Осим, Элчилар.

2 Ўзбекистонда: вилоят, шаҳар ҳудудида уларнинг таркибий қисми бўлган маъмурий-ҳудудий бўлинма. *Фарғона вилоятининг Олтиариқ тумани. Тошкент шаҳри-*

нинг Яккасарой тумани. ■ *Бу ҳақда ҳикоя қилишни тумандаги оилалардан бошладик.* Газетадан.

ТУМАН IV *шв.* Тубан, қуйи.

Юзи туман бўлмоқ Уятга қолмоқ, шарманда бўлмоқ. *Маҳрами-ман келиб қизинг кўрмайми? Сиёсат-ман келиб тортиб олмаймаи? Ундан кейин юзинг туман бўлмайми?* «Алпомиш». **Юзини туман қилмоқ** Уятга қолдирмоқ, шарманда қилмоқ. *Сен эшитгин мендай марднинг сўзини, Туман қипсан бек отангинг юзини.* «Алпомиш».

ТУМАН V [ф. تومان – ўн минг динорга тенг пул бирлиги < т. туман] Эронда 1932 йилга қадар муомаллада бўлган пул бирлиги.

ТУМАНБОШИ *тар.* Ўн минг жангчидан иборат ҳарбий қисм, дивизия кўмондонни. *Бобур қўшинида туманбоши лавозими мавжуд бўлмаган, чунки қўшиннинг сони ўн икки мингдан ортиқ эмас эди.* «ЎЗМЭ».

ТУМАНЛАНМОҚ Туман билан қопланмоқ; хираланмоқ. *Туманланган дераза ойналарига йирик қор парчалари оқ капалакдай уриларди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУМАНЛАШМОҚ I Хира бўла бормоқ, хираланмоқ. *Кўз олдим туманлашди.* ■ *Ўйлаганим сари ўйларим туманлашди.* З. Дўстматов, Ёқут.

2 *кўчма* Хиралашмоқ, ноаниқлашмоқ. *Бу оғир андишалардан Аҳмад Ҳусайннинг кўз олди туманлашди.* Ойбек, Нур қидириб.

ТУМАНЛИ I Туман қоплаган, туман босган. *Туманли кун.* ■ *Кеча қоронғи ва туманли эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тегирмон йўлаги ун тўзони ичига кўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Аниқ эмас, аниқ ифодали бўлмаган. *Туманли тасаввур. Туманли фикр.* ■ *Шукуржоннинг миясида яна чақмоқ чақнагандай бўлди-ю, ўн йиллар давомида дилига озор бериб келган туманли ўйларнинг ҳаммасини бирдан ёритиб юборди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ТУМАНЛИК I Туман билан қопланган ҳолат, қатлам. *Туманлик орасида бир тўп чуғурчуқ шовқин солиб ўтди.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Туман босган, қоронғи жой. *Саидий шу дарвоза ва шу занжирнигина оддий деб билиб, ичкарини сира кўз олдида келтирмас ва*

келтирмоқчи бўлганда, фақат бир туманликнигина кўрар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 астр. Ердан жуда узоқда жойлашган ва Сомон йўлига ўхшаш кўринишга эга бўлган юлдузлар системаси. *Космик миқёсда планетар туманликларнинг яшаш муддати бир неча ўн минг йил, холос.* «Фан ва турмуш». Яна минг йиллардан сўнг ёритқич атрофида сайёравий туманлик ҳосил қилади. О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув.

ТУМБА [нем. Tumba < лот. tumba – қабр < юн. tumbos – дўнг, тепалик] **1 айн.** **тумбочка.** Гулни тумба устидаги сопол гулдонга солиб қўйиб, Усмоннинг бош тарафига оғир чўкди. «Шарқ юлдузи».

2 Ғўлага ўхшаш нарса; курси, устунча. [Тўла] Вагон орқасига юзуриб ўтди-ю, лип этиб тумбага чиқиб олди. Трамвайнинг юриб кетаётганидан ҳам, тумбага осилиб юриш хавфли эканидан ҳам қўрқмади. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ТУМБОЧКА [«тумба» с. нинг кичр.] Ичига ва устига нарса қўйиладиган кичкина пастак шкафча. Ҳар бир каравот бошида биттадан тумбочка, оёғида – биттадан тахта курси. Ҳ. Ғуллом, Машғал. *Нонуштага асраб қўйган бир бурдагина қотган нонни тумбочка тортмасидан олиб еди..* С. Кароматов, Олтин қум. *Бирдан тумбочка устидаги телефон жириглаб қолди.* Ғайратий, Довдираш.

ТУМОВ Совқотиш, инфекция, аллергия туфайли бурун шиллиқ пардасининг яллиғланиши ва бунинг натижасида бурундан сув, назла оқиш касалиги. *Тумов бўлмоқ.* ■ [Ёрмат] *Тумов орқасида бурнидан тўхтовсиз оққан сувни ҳам сезмайди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Киши тумовга чалинган бўлса, у овқатнинг таъмини ҳам, гулнинг ҳидини ҳам сезмайди.* «Фан ва турмуш».

ТУМОВЛАМОҚ Тумов бўлиб қолмоқ. *Сайёра тумовлаб, бир-икки кун мактабга келмади.* П. Қодиров, Қалбдаги куёш. *Ёлғиз фарзандимиз қолса тумовлаб, Тушамиз ваҳима, васвасасига.* А. Орипов, Йиллар армони.

ТУМОНАТ Сановига етиб бўлмайдиган, ниҳоятда кўп (одамлар тўпи); халойиқ. *Унинг шовқин-суронига бир зумда тумонат тўпланди.* ■ У [Ҳайри] *онасиданми, бувисиданми мерос бўлиб қолган минг ямоқ банорас паранжисини номига ёпиниб олган, кўзлари*

тумонат ичидан кимнидир қидиради. А. Муҳиддин, Қирқ бахт эгалари. *Дод деб айюҳаннос солмоқчи, тумонатни йиғмоқчи бўлар.. нафаси тиқиларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Шунинг учун чинорнинг зиёратига атроф-теваракдан ҳар йили тумонат одам келиб кетади.* А. Мухтор, Чинор.

ТУМОР 1 [а. طومار – ўроғлиқ хат; нома, ёзув] Халқона, диний тасаввурга кўра, гўё эгасини кўз тегишдан, бало, офат, инс-жинс ва ш.к. дан сақлайдиган, ичига дуо битилган қоғоз жойланган учбурчак нарса (одатда бўйинга, қўлтиққа, сочга тақилади ёки кийимнинг ички қисмига тикиб қўйилади). *Дуо тумор. Кўз тумор.* ■ *Нима бу, қандай тумор, Дўппи ичра чатилган?* Ғ. Ғуллом. *Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Асқар мулла дам солар, банд қилиб, тумор битиб берар эди.* С. Зуннунова, Олов.

2 этн. Хотин-қизларнинг кийим устидан бўйинга осиладиган ёки елкага осиб, қўлтиққа тушириб юриладиган безаги. *Бойваччароқ қизлар бўйинларига зебигардонлар, бўйин туморлар, қўлтиқ туморлар, тиллақошлар.. тақиб олган.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

3 сфт. с. т. Учбурчак (тумор) шаклга эга бўлган. *Тумор ер.* ■ *Фақат неча минг километрлар йўл босиб келган тумор хат унга [Пўлатжонга] тасалли берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ТУМОРНУСХА Туморга ўхшаган, тумор шаклидаги. *Туморнусха хат.*

ТУМОРТАХЛИТ айн. **туморнусха.** У [Бегижон].. *тумортахлит букланган бир қоғозни менга узатар экан, ҳаё босгандан бўлса керак, иягида марварид доналари сингари майда-майда терлар пайдо бўлди.* Н. Сафаров, Севги.

ТУМОҚ 1 шв. Қулоқли иссиқ қалпоқ; қулоқчин. *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ғиёс ака.. бошида кўҳна тулки тумоқ, ҳаёл суриб кетяпти.* Н. Фозилов, Дийдор. *У тумоғини олиб, тиззасига қўйди.* Э. Самандар, Тангри қудуғи.

2 Ўргатилган ов қушининг бошига кийдириладиган тери қалпоқча. *Не мунглиғ бу дунёда – қизлар мунглиғ, Бошида тумоғиси бургут мунглиғ.* «Оқ олма, қизил олма».

ТУМСА Туғмайдиган, сути йўқ. *Тумса сизир.* ■ *Сенга қараб бўтадайин бўзлайман, Фикрим шудир, ўзим сира тинмайман, Мен тумсага агар сутни бермасанг, Берган омонатинг ол, деб йиғлайман.* «Зулфизар билан Авазхон». Бу Гўрўгли хумса, хотини туғмас тумса.. «Бўтакўз».

2 кўчма Ҳосилсиз, ҳеч нарса униб-ўсмайдиган. *Эй буюк саҳронинг заррачалари, Кафтимда тўзғимай турсанг бўлмасми, Дил хурсанд бўлмасми, тумса бағрингда Гиёҳлар потирлаб унса бўлмасми?* Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош.

ТУМСАЙМОҚ айн. **тумтаймоқ**. *Боқижон тумсайиб, оғзини очган ҳолда, ҳаммага маъносиз тикилди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ҳатто тумсайиб ўтирган Асрора ҳам беихтиёр чапак чалар эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ТУМТАЙМОҚ Бирор нарсадан ҳафа бўлиб, ранжиб ёки жаҳли чиқиб, қовоқ солиб ўтирмоқ; тундлашмоқ, тумшаймоқ. *У боласининг бугун жуذا ҳам тумтайиб олганига ҳайрон бўлар, уни гапга солиш, паршонлигини тарқатиш учун турли саволлар берар.. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Каримберди индамади, бадтар тумтайди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ТУМТАРАҚАЙ рвш. Тартибсиз, ҳар томонга тўзган ҳолда (асосан, қочиш, кетиш, тўзиш ҳаракати ҳақида). *Эшик очилиши ҳамон болалар тумтарақай қочиб кетишди..* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Қалъани ихота қилиб турган навқару ясовуллар ҳар томонга тумтарақай қочиб кетишди.* М. Осим, Ўтрор.

Тумтарақай бўлмоқ Тумтарақай ҳолга тушмоқ, ҳар томонга қочиш, кетиш ҳолатига тушмоқ. *Бирпасда дарвозахона бўшаб қолди.* Қаландарлар мўр-малаҳдай тўрт томонга тумтарақай бўлди. С. Сиёев, Аваз. *Тонг отганда кимдир: «Ёғий босди!» деб қичқирди-да, тура қочди. Уйқусираган одамлар ваҳима ичида тумтарақай бўлаб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Тумтарақай қилмоқ** Ҳар томонга тартибсиз равишда қочишга мажбур этмоқ, тўзитмоқ. *Траншеяга кириб қолган гитлерчилар мададорларимиз зарбасидан тумтарақай қилиб юборилган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *-Тур ўрниндан! — деб қолди Пошиша хола Умиднинг хаёлларини.. тумтарақай қилиб.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ТУМТАРОҚ [ф. *طماق* — тантанавор, дабдабали, шов-шувли] **1** Баландпарвоз дабдабадан (сўзлардан) иборат, тамтароқ. *Кечиринг, азиз дўстлар, тумтароқ бўлди сўзим.* П. Абдуллаев, Менинг қўшиғим. *Сийқаси чиққан тумтароқ, мавҳум, умумий фикрларни ёдлаб олган.. нотиклардан нима фойда?* Газетадан. *Бир қатор тумтароқ, баландпарвоз қарорлар қабул қилинган, аммо улар бажарилмаган.* Газетадан.

2 айн. тумтарақай. *Ҳажикизларнинг тумтароқ бўлиб қочишини кўрдингми?* Уйғун, Сайланма. *Наҳотки, ўша мен уруш бошида кўрган, соясидан ҳуркиб тумтароқ қочиб юрган қизил аскарлар шунақа кучга тўлиб, уддабурро бўлиб кетган..* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ТУМТАРОҚЛИ Баландпарвоз дабдабадан иборат бўлган; тамтароқли. *У [Элчи] тумтароқли сўзлар билан Тумарисни қутлуғлар экан, мулозимлар тилладўз чопон ва ҳарир кўйлақлар кўйилган зарбоф бўғчани унинг оёғи остига қўйдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТУМУШМОҚ шв. Тумшаймоқ. *Унинг тумушиб, тўнига ўралиб туришини кўрган деҳқон, раҳми келди шекилли, аста эгилиб, юзларига тикилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУМШАЙМОҚ 1 айн. тумтаймоқ. *Нега тумшайиб олдинг, йигит?* ■ *Қишлоққа ишга бориш ниятим қатъийлигини билгач, мендан ўзини олиб қочиб, тумшайиб юрди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Вали ака калласини қимирлатди, кекса юзи тумшайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Ёқимсиз тус олмоқ, «қовоғини солмоқ»; тундлашмоқ (асосан, ҳаво ҳақида). *Ҳавони қаранг, жуذا тумшайиб олди.* *Ғўзалар сал ўзини тутиб олса, яхши бўларди.* С. Зуннунова, Олов.

ТУМШУҚ 1 Қушларнинг оғзи билан бириккан, чўқиш ва зарб бериш учун хизмат қиладиган ўткир учли шохсимон аъзоси. *Товуқнинг тумшуғи.* ■ *Лайлакнинг бўйи новча, тумшуғи бор тарновча.* Уйғун. *Қушчанинг жуволдиз учидай тумшуғи салгина очилиши билан жилғани кучли овоз тутди.* С. Анорбоев, Оксой.

2 Ҳайвонлар бошининг олд (оғиз, бурун томон) қисми. *Чўқчанинг тумшуғи.* ■ *Елиб-йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тум-*

шуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади. С. Анорбоев, Оқсой. *«Тарзан» боягидай буй-руқни бажариб, қанд «мукофот» олгиси келдики, сахий эгасининг оёғига ялоқ тумшуғини суркади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 с. т. дағл. Афт-башара; калла, бошнинг юз, бет томони. *Пошиша хола.. куёвнинг тумшуғи олдида омбур қилиб қисилган бармоқларини уйната бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни. У [Мадаминхўжа] *бориб, муттаҳам қозининг тумшуғига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 кўчма Бирор нарса, буюм ва ш.к. нинг олдинга чиқиб турган қисми, бурни. *Кеманинг тумшуғи. Милтиқнинг тумшуғи.* ■ *Холиқ кўзлаб туриб, оғир этигининг тумшуғи билан бир тепди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Пўлат қуш тумшуғини чўза-чўза, осмонга кўтарилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Уларнинг бири сумкадан ойна қутига ўхшаш нарсани олди-да, машинанинг тумшуғига қўйди.* Мирмуҳсин, Супургига сажда.

Тумшуқ тиқмоқ (ёки суқмоқ) Бирор иш, нарсага алоқаси бўлмаган ҳолда, ўринсиз аралашмоқ. *Биринчидан, мени афандихон деманг. Иккинчисидан, тушунмаган ишингизга тумшуғингизни суқманг!* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бу ишга унинг тумшуқ тиқмаслигини илтимос қилишганда.. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Расулжон ўзининг бевосита вазифаси қолиб, бошқаларнинг ишига тумшуғини тиқади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Тумшуғи (ёки қовоқ-тумшуғи) осилмоқ (ёки чўзилмоқ)** Афт-башараси хафалик, норозилик ва ш.к. ни ифодаловчи тунд ҳолатли бўлмоқ. *Менглибойнинг тумшуғи осилди.* «Муштум». *Терговчи Ҳамдам Йўлдошев, қовоқ-тумшуғи осилиб, уларни хонасига бошлаб кирди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Сўнгги гап ёқмади шеккили, тумшуғи чўзилиб кетди.* Ойдин, Ҳикоялар. **Тумшуғи остида (ёки тагида)** Шундоққина олдида, ёнгинасида. *Агар тумшуғининг остида нималар бўлаётганини кўрмаса, унда у латта!* «Шарқ юлдузи». *Қайнона шундоқ Йигиталининг тумшуғи остига келиб, гулдуроқ овоз билан бир кулиб қўйди..* Д. Нурий, Осмон устуни. *Поезддан тушгандан кейин тумшуғимиз тагида экансан-ку, биз бўлсак қаёқларга бориб юрибмиз.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..кўчада турган милиционернинг тумшуғи тагидан кўча ҳара-*

кати қоидасини бузиб ўтиб кетган-ку.. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. **Тумшуғидан илинмоқ** Қўлга тушмоқ. *Ниҳоят, қинғир кўчага кирган ёшлар тумшуқларидан илинишди.* Газетадан.

ТУН 1 Сутканинг кун ботишдан кун чиққунгача, оқшомдан тонготаргача бўлган қисми. *Ойсиз тун. Тун капалаги. Ой тунда керак, Ақл кунда керак. Мақол.* ■ *Очил ярим тунгача кўчаларда тентираб юрди, ётоққа борса, яна тун бўйи ухлай олмай чиқишини билар эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. [Низомжон] *Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар нағмасидан, сувлар ишлдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Тун қоронғиси, қоронғилик. *Баҳор келди, Тун бағрида Ярқ этгандай бўлди нур.* Э. Воҳидов, Нидо. *Ҳали тонг отмаган, кулранг осмон аста-секин оқара бошлаганига қарамай, хиебонлар, кўчалар, биноларнинг наст-ки қаватлари тун қўйнида эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Олис-олисларда ёнган юлдуздек Дардим билан сингиб кетдим мен тунга.* Х. Даврон, Қақнус.

ТУНАМОҚ 1 Бирор жойда тунни уйқу билан ўтказмоқ, кечаси ётиб қолмоқ. *Хирмонда тунамоқ.* ■ *Бозорни кутиб, икки-уч кун.. самоварда тунадик.* Ф. Фулом, Шум бола. [Йўлчи] *Баъзан Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўғридан ҳам кичик булоқ бор экан. Карвон шу ерда тунади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Босқинчилик, ўғрилиқ қилмоқ (одатда, тунда). *Улар биринчи кунни Қўйлиққа яқин жойда Зуфар Файнуллинни тунаб, калтакладилар.* Газетадан. *Раҳмат шериклари билан тунда фабрикадан келаётган И.М. исмли қизни тунаб, жабрлаб қочаётганларида, қинғир ишнинг қийиғи чиқиб қолди.* Газетадан.

ТУНГАН с. т. Тунгони. *Ора-сира тунганлар ҳам кўриниб қолади. Улар аёллар кўйлагига ўхшаш узун камзул кийган.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТУНГИ Тунда бўлган ёки бўладиган; тундаги, кечки. *Тунги смена. Тунги салқин.* ■ *Асаб, тунги уйқусизлик Қудратни толиқтирган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Расулжон тунги сайрнинг ҳаётбахш таасуротидан беқиёс лаззат топиб, уйига қайт-*

ган маҳал тонг ёриша бошлаган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТУНГОНИ 1 Халқ, миллат номи. қ. дунганлар, тунгонилар.

2 Шу халқ, миллатга оид, тегишли. *Тунгони йигит. Тунгони тили.*

ТУНГОНИЛАР қ. дунганлар.

ТУНД [ф. توند — шиддатли, қаттиқ; та-ранг, пишиқ; заҳарли, ваҳший, ғазабли] **1** Муомаласи кўпол, ёқимсиз, кўрс. *Тунд, камган, кекса жарроҳ.. ҳар бир сўзни ўлчагандай, оҳиста тушунтира бошлади.* Ойбек, Навоий. *Каримжон, Манзура ўйлагандек, тунд эмас экан. Ушундай қизиқ гапларни топиб гапирардики, унинг сўзамоллигига Манзура қойил қолди.* Ҳабибулло, Фунча. *Эсон устол [стол] ёнига бориш билан Саидийнинг тунд гапини эшитмаган, Саидийни кўрмаган бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кўриниши, чеҳраси совуқ, қиёфаси ёқимсиз. *Тунд башара. ■ Эшик оға икки букчилик таъзим қилар экан, юзи тунд кўринди.* П. Қодиров, Бобур. *Икки кунчадан бери тунд бўлиб юрган Йигиталининг кўнгли ёришиб кетгандай бўлди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Эрталаб ҳаво тунд, осмонни паст тушган булутлар қоплаб олган.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ТУНДА *рвш.* Тун паллада; кечаси. *Борсак, ой чиқмасдан борайлик. Тунда шундай зўр ов бўлсинки.. унинг гашига нима етсин!* М. Мансуров, Ёмби. *Ҳозироқ йўлга чиқиб, эртага тунда қайтаман.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТУНДЛАНМОҚ қ. тундлашмоқ. *Нарвоний яна тундланди, чимирилди-ю, негадир гапирмай, блокнот варағидаги ёзувни «Мана, ўзингиз ўқиб, била қолинг», дегандек суриб кўйди.* «Муштум».

ТУНДЛАШМОҚ Тунд бўлмоқ, тунд қиёфа олмоқ. *Ҳури унинг [Камолнинг] башараси тундлашиб, катта-катта қора кўзлари ғазабдан қақнаганини кўрди.* Ш. Фуломов, Саҳрода. - *Бўпти. Шундай қиламиз, — деди Шербек қатъий. Унинг юзи кўланка тушгандай тундлашди. — Тўламат ака, энди менга тўриқни беринг.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бироқ зўлга етганларидан кейин ҳамма ёқни бир сумда қоронғилик босиб, ярим қақирим жойини ҳам аранг кўз илғайдиган даражада тундлашди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТУНДЛИК 1 Кўполлик, совуқ муомалалик. - *Биласизми, — деди Пётр Ларионович*

тундлик билан, — мени бу ердаги ёзувлар қизиқтирмайди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Тунд ҳолат, қиёфа. *Акасида.. сўз ўтмас бир тундликни кўрди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Ташқарида ҳам уйдагидек тундлик ҳукмрон эди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ТУНДРА [фин. tunturi — ўрмон (дархт)сиз баланд тоғ, тепалик] Шимолий яримшарнинг юқори кенгликларидаги ўта совуқ иқлимли ўрмонсиз, йўсинлар, сийрак майда ўсимликлар билан қопланган ерлар.

ТУН-КУН, туну кун 1 Кечаю кундуз, кечасию кундузи, сутка давомида. *Шунинг учун бу ерда дарғалар бедор, туну кун бақир-риқ-чақир-риқлар, узун эшакларнинг бетиним шалоплагани.. эшитилиб туради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳамиша, ҳамма вақт, тинимсиз. *Тун-кун ишламоқ. ■ Навоий ва Пушкин — устозлар Тарбиялар туну кун мени.* Х. Салоҳ, Чашма. *Сени ўйларман мангу, Сени ўйларман тун-кун.* Тўлқин.

ТУНЛАРИ 1 Тун с. 3-ш. кўпл. шакли. *Ҳасанали кунларини томоқсиз, тунларини уйқусиз кечира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёз тунлари шу қадар дилбар..* Файратий.

2 *рвш.* Тун пайтларида. *Кунлари куйиб-пишиб ишлаганидан тунлари қотиб ухлайди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Биринчи қаватдаги спорт залининг чироғи тунлари ҳам алламаҳалга-ча ўчмайди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ТУННЕЛЬ [инг. tunnel < фр. tonnel — юмалоқ, бочкасимон гумбаз] Транспорт юриши, сув ўтиши ва б. мақсадларга мўлжаллаб тоғ (ер) ёки сув остидан ўйиб очилган йўл, ўтиш жойи. *Метрополитен туннеллари. Тоғ туннели. Туннель қазимоқ. ■ Ўрмонзор йўли худди тоғ тагидан кесиб ишланган туннель йўлга ўхшайди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

ТУНОВ: **тунов кун** Яқинда, ўтган яқин кунларнинг бирида. *Шоир Ҳайдарнинг янги шеърлари тунов кун* ёзувчилар ўртасида муҳокама қилинган эди. М. Мухамедов, Қаҳрамон изидан. *Меҳринисо ҳам тунов кун* бир шода марвариди билан қўш билагузугини заргарликка олиб бориб, сотиб келди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТУНОВГИ *шв.* Тунов кунги, тунов куни, яқинда юз берган. *Туновги тўй. Туновги мажлис.* ■ *Мен учун танинг ингротиб, туновгидай насиб бўлса келаман.* «Гулихиромон».

ТУНОВИН *шв.* Тунов кунги, тунов куни. Булар туновин Катта намоззоҳда ишларини тугатган экан. М. Сафаров, Сўқмоқдаги одамлар. *Подшо бу сўзларни эшитиб, Гўрўглининг оти эканини билиб, туновин харидор бўлган кўсани тутиб олиб, зиндон қилди.* «Далли».

ТУНУКА Том ёпиш ва б. мақсадлар учун махсус тайёрланган юпқа, тахта-тахта темир. *Оқ тунука. Рух тунука. Тунука чойнак. Тунука печка.* ■ *Новот опа ишдан қайтиб келганда, Ўринжон ўзи ясаган уйчанинг устига тунука қоқайтган эди. Ойдин, Ўзи монанд. Самандаров этигининг кўнжидан тунука қўтича чиқариб, махорка ўради.* А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ТУНУКАЛИ Тунука билан ёпилган, тунука қопланган (том ҳақида). - *Тошкентдаги уйлардан чакка ўтмаса керак-а? — деб сўради у.* - *Ўтайдиганлари ҳам бор. Лекин кўпи тунукали уйлар.* — *деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАСОЗ 1 Томга тунука қоқувчи мутахассис; тунукачи. *Бу одам пора орқасидан олтига участка солган, еттинчисини қураётганда, тунукасоз билан уришиб қолиб, томдан йиқилиб ўлган.* «Муштум».

2 Тунукадан турли асбоб-анжом ясовчи уста, тунука ишлари устаси; тунукачи. *Кекса деҳқон Юсуф ота образи оддий тунукасоз чол Ориф ота Юсуповга топширилди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари. *Ҳа, ҳунарманд тунукасоз-темирчининг кўли калта бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ТУНУКАСОЗЛИК 1 Тунукасоз иши, касби. *Тунукасозлик қилмоқ. Тунукасозликни ўрганмоқ.*

2 Тунука ишларига оид, тунука ишлари бажариладиган. *У ерда сандиқсозлик, тунукасозлик дўконлари бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТУНУКАЧИ *айн. тунукасоз.* *Баланд том устида эмаклаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАЧИЛИК Тунукачи иши, касби. *Тунукачилик билан шуғулланмоқ.*

ТУНҚОТАР *тар.* Тунги қоровул, соқчи. *Таниш кўнғироқларнинг товушини эшитган*

тунқотар дарвозани очгач, кўзи мудҳиш воқеани кўрди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Тошмачитга етай деганларида, рўпарадан ёнига қилич осиб, кўлига гаврон ушлаган тунқотар чиқди.* С. Сиеёв, Аваз.

ТУНҚОТМОҚ *фольк.* Кечаси билан сергак, бедор бўлмоқ, ухламай чиқмоқ; тунда қоровуллик қилмоқ. *Равшанбек тунлар тунқотиб йўл тортиди.* «Равшан».

ТУП Ўсимлик ёки дарахтнинг ҳар бир донаси. *Бир туп дарахт. Ўн туп олма кўчати. Ғўзанинг тупи.* ■ *Салкам миллион туп дарахти бор Тошкентда нима кўп, серсоя жойлар кўп.* П. Қодиров, Уч илдиз. [Фарғонанинг] *Ҳар туп мевасидан бол томади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Экиннинг тупини кўриб, ҳосилини аниқла.* «Қанотли сўзлар».

Туп кўйиб, палак ёзмоқ (ёки отмоқ) қ. палак 1.

ТУПИК [р. тупой — тўтмоқ, боши, учи йўқ; боши берк] с. дан] Боши берк кўча ёки йўл. «Инспектор» *ишининг ўнғай кўчаётганлигидан бениҳоя хурсанд ҳолда иккинчи тупикдаги иккинчи эшикни тақиллатди.* С. Искандаров, Товламачи.

ТУПКА: (бир) тупканинг тагида ёки бир тупкада Жуда ҳам узоқ, чекка жойда. *Уйи бир тупканинг тагидан экан.* ■ *Хўжабековни тупканинг тагидан бўлса ҳам топиб келамиз.. Халқ олдида ҳисобот берсин! С. Анорбоев, Оқсой. Ёнимда юриш отанга буюрмовди, сен ҳам мени ташлаб, укаларининг кўзларини жавдиратиб, бир тупкада юрсанг, мен куймай ким куйсин! Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.*

ТУПЛАМОҚ *айн. тупурмоқ.* *Балғам тупламоқ. Оғзидан носвойни туплаб ташламоқ.* ■ *Эликбоши.. лой ва қон аралаш туплайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУППА 1 Суюқ ош учун уграга нисбатан энлироқ қилиб тайёрланадиган узма ёки кесма хамир. *Уврага уқувинг йўқ, паловни ланж қиласан, сомсани ёполмайсан, туппани кесолмайсан.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Шундай хамир солиб пиширилган суюқ ош. *Бир ой ўтмай, қавм-қариндошларининг ҳам зиёфатлари ниҳоясига етиб, бева онасининг туппасига қаноат этишга мажбур бўлиб қолди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТУППАК с. т. Лой соққани пуфлаб қуш отиш учун махсус ясалган қамиш най.

Туппак билан чумчуқ отмоқ. ■ [Овчи] Албатта, ёввойи тўнғиз овлаш учун қўлига қирғий ёки туппак кўтариб чиқмайди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТУППАКЧИ Туппак отувчи. Мўмин туппакчи асли овчи эди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТУПРОҚ 1 Ернинг ковлаш, чопиш, ҳайдаш, эзилиш ва ш.к. натижасида ҳосил бўлган юмшоқ қисми, қатлами. *Бир ҳовуч тупроқ. Тупроқ уюми. Урани тупроқ билан кўмиб ташламоқ. Тупроқ олсанг, олтин бўлсин.* Мақол. ■ Чуқурликлардан иргитилаётган тупроқ окопларнинг чап қирғоқларида тоғ бўлиб кўтарилмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бўсағани тўрт энлик тупроқ қоплаган. С. Сиёев. Ёруғлик.

2 Ер қобиғининг ўсимлик ризқ олиб ўсадиган устки қатлами; ер. *Қора тупроқ. Қумлоқ тупроқ. Тупроқ харитаси. Тупроқ-иқлим шароити.* ■ Мирзачўлнинг тупроғи Бўлар ёшликнинг боғи, Тошар севғи булоғи, Тўлдириб дил жомимни. Ё. Мирзо. *Шароитга қараб пайкалларга чигит суви бериляпти, чунки тупроқ қатламида нам анча камайиб қолди.* Газетадан. *Тупроқ — ҳосилнинг негизи, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий шарт-шароитларидан ва ягона воситаларидан бири.* «Фан ва турмуш».

3 Ўлган кишининг хоки; хок. [Қурбон ота:] «Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан», деган ўйга борди. А. Қаҳҳор, Тўй.

4 кўчма Маълум юрт, ўлка, мамлакатга қарашли ҳудуд. Ҳозирги Ўзбекистон тупроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза. *Улар энди Мовароуннаҳр тупроғида эдилар. Бу рўйи замин дунёдаги энг гўзал ва энг муқаддас мамлакат эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

(Бу ернинг) тупроғи оғир Бу ерни ташлаб кетиш осон эмас, бу ерни ташлаб кетишга ҳеч кимнинг кўзи қиймайди. **Тупроқ билан тенг қилмоқ** Жуда пастга урмақ, кадрқимматини ерга урмақ. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусли тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш, қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми?! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қўшни халқларга босқинлар уюштирди, ўзга юртларни вайрон этди; ўша халқларнинг асрлар*

давомида вужудга келтирган маданий бойликларини тупроқ билан тенг қилди. С. Кароматов, Олтин қум. **Тупроқдан ташқари** Ўлмай, ҳаёт ҳолда. *Яраларимнинг ҳаммаси ҳам унча оғир эмас, мана, тупроқдан ташқари юрибман.* «Шарқ юлдузи». **Тупроққа топширмоқ** Дафн этмоқ, қабрга қўймоқ. *Ўғли Шодмонбекнинг Фарғона жангидан қайтмагани, уни ўз қўли билан тупроққа топширган Низомиддиннинг ҳам тупроққа қўшилиб кетгани ёмон из қолдирган бу усталар хонадонида анчадан буён хафақонлик, мотамсаролик ҳукм суларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Тупроғи совимасдан** Вафот этганига кўп вақт бўлмай. *Қандай ота у.. Ойимнинг тупроғи совимасдан чўри қизга уйланадими?* Ойбек, Танланган асарлар. **Тупроғи тортмоқ** Туғилиб ўсган (ўз) жойи ундамоқ, жалб қилмоқ. *Бу ишлар — худонинг иши, халошиқ, Ё тупроғим, нон-насибам тортганди, Элни йиғинг, юринг, жовлиқ кетамиз.* «Юсуф ва Аҳмад». **Тупроғи шу ердан олинган** Асли шу ернинг одами, шу ернинг ўзиники деган маънони қайд этади. — *Дўсматов ўзимизники, — деди Сотволди, — Дўсматовнинг тупроғи шу ердан олинган. Ҳеч қаёққа кетолмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тупроғини яламоқ** Маълум жой, ҳудудда кўп йиллар муқим бўлмоқ. *..халқимнинг зулматли кечасида лоақал жинчироқ бўлармиканман, деб мадраса тупроғини олти йилдан бери ялаб келдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУПРОҚШУНОС Тупроқшунослик бўйича мутахассис олим. *Ўзбек тупроқшунослари. Тупроқшунос олим.* ■ *Экспедиция таркибида тарихчи-археолог, тупроқшунос, табиатишунос ва ишчилар бор.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУПРОҚШУНОСЛИК Тупроқ, унинг таркиби, турлари ва хусусиятларини ўрганадиган фан. *Тупроқшунослик институти.* ■ *Тупроқ унумдорлигини ҳар томонлама пухта ўрганишга ҳамда қишлоқ хўжалиги фани ютуқлари асосида уни яхшилашга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқиш — тупроқшуносликдаги асосий вазифалардан биридир.* «Фан ва турмуш».

ТУПУК 1 Оғиз бўшлиғида сўлак безлари томонидан ишлаб чиқариладиган ва овқатни ҳазм қилиш учун хизмат қиладиган суюқлик. *Тупук ютмоқ.* ■ *Овқат оғизда атала ҳолига келиб, тупук билан ара-*

лашгандан кейин ошқозонга, ундан ичакка ўтади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шу суюқликнинг тупуриладиган бўлаги. *Қаҳратон қиш. Туп десангиз, тупугингиз музлайди. Ойдин, Ҳазил эмиш.*

ТУПУКЛАМОҚ Тупук билан хўлламоқ. *Тупуклаб ёпиштирмоқ. Ипнинг учини тупуклаб эшмоқ.*

ТУПУРИК кам қўлл. айн. **тупук.**

ТУПУРИКЛАМОҚ кам қўлл. айн. **тупукламоқ.**

ТУПУРМОҚ 1 Тупукни тил, лаб ёрдамида ташқарига ташламоқ, отмоқ. *Осмонга тупурсанг, бетинга тушар. Мақол. ■ Рукья унинг олдига келиб, бир туртди, газабига чидолмай, «чирт» этказиб ёнига тупурди.. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Оғиздаги (оғизда тўпланган) қон, нос ва ш.к. ни ташқарига ташламоқ. *Оғиздаги носини тупуриб.. шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўртага тушди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Бектемир тупроқ остидан эмаклаб чиқди. Оғзидан лой тупурди. Ойбек, Қуёш қораймас. Латофат ҳамон «қариқиз» ўтини тишлари билан кирсиллатиб узиб, тупуриб ташлар, олис қишлоқ ҳаётини эслатувчи қадрдон бир ис туярди димоғида. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.*

ТУР 1 Белгилари, хоссалари, вазифаси ва ш.к. жиҳатдан умумий бўлган бир гуруҳ ёки бутунлик ташкил этган нарсалар, ҳодисаларнинг хили, нави, кўриниши. *Пойабзал турлари. Газлама турлари. Спорт турлари. Қўшин тури (ҳарб). ■ Ҳозирги вақтда Ўрта Осиё ва Закавказьеда алоининг дарахтсимон тури ерга экиб ўстирилмоқда. «Саодат». Санъат турларининг ичида энг қийини рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Туризм ва экскурсия оммавий дам олишнинг энг қизиқарли турларидан бирига айланмоқда. Газетадан.*

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонлар тизимида бирор туркумга мансуб, алоҳида сифатга эга бўлган шакл, тасниф бирлиги. *Уссури қобони — япон чўчқасининг бир тури. ■ Ирсият тўфайли узоқ эволюция давомида пайдо бўлган асосий структуралар ҳамма турларда сақланиб қолади. «Фан ва турмуш».*

3 Баъзи белги билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, «тарз», «ҳолат», «аҳвол» маъноларини билдиради. *Эликбоши бир минут*

қадар сукут қилиб, ҳалиги «икки оғиз» сўз-ни қай турда бошлашни ўйлади-да, жилмайиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. -Бугун эрталаб домла бизникига келган эди, — деди Султонали жиддий турда. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТУР II [фр. tour — айлана, доира; айланма ҳаракат; минора] Даврала спорт мусобақаларида бир қур ўйин. *Шахмат турнирининг учинчи тури. ■ Хоккей бўйича.. шарқий зонада қатнашаётган командаларнинг иккинчи давра биринчи тур учрашувлари ниҳоятда давра биринчи тур учрашувлари ниҳоятда кескин кураш вазиятида ўтди. Газетадан.*

ТУРАНҒИ, туронғи Теракнинг тўқайларда, сув бўйларида ўсадиган бир тури. *Улар.. юлғун ва туранғи чангалининг томирларини ковлаб, тракторларга йўл очардилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Отларни туронғиларга боғлаб, катта ҳовуз бўйига ўтдилар. Э. Самандар, Тангри қудуғи. Бир туронғи тагига бориб тушидик.. Шундан кейин бу туронғи ости бизнинг учрашадиган-ўтирадиган жойимиз бўлиб қолди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.*

ТУРБАТ [а. تربت — ер, тупроқ; қабр, гўр, мақбара] **1** эск. кт. Тупроқ, ер. *Турбатимдин қон ютиб, лола унар. Муаззамхон.*

2 кўчма. Қабр, сағана, мақбара. *-Шу турбатда истироҳат қилиб ётган Хўжаубон ҳазратлари, — деб фаррош қабрни кўрсатибди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ТУРБИНА [фр. turbine < лот. turbo, turbinis — қуюн, уорма; шиддатли айланиш] Сув, буғ ёки газ кучи билан ишлайдиган двигателъ. *Буғ турбинаси. Газ турбинаси. Турбина заводи. ■ Турбиналардан чиқиб келаётган ҳавонинг шиддати довул кучига эга. Газетадан. ..буғ турбиналари ўрнига газ турбиналарини ишлатиш катта аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Газетадан.*

ТУРБИНАЛИ Турбинага эга бўлган, турбина ўрнатилган. *Буғ турбинали электрстанция.*

ТУРБИНАЧИ Турбина ишлаб чиқарувчи ёки турбинага қаровчи мутахассис. *Турбиначи слесарлар.*

ТУРБОБУР [р. турбобур < лот. turbo — қуюн, уорма + нем. Bohrer — бурги] *тех. Чуқур қудуқларни (мас., газ, нефть қудуқларини) бургилайдиган гидравлик аппа-*

рат; бурғи. *Тез орада Газободга турбобур ускуналари етиб келди.* И. Раҳим, Тақдир.

ТУРБОГЕНЕРАТОР [лот. turbo – қуюн, уярма + генератор] тех. Газ ёки буғ турбинасидан ҳаракат олиб, у билан бирга ишлайдиган электр генератор. *Реакторнинг иссиқлик алмаштиргичларида буғ вужудга келади ва у турбогенераторларни ҳаракатлантиради.* «Фан ва турмуш».

ТУРГАН-БИТГАНИ Бутун борлиғи, бутунлай. *Зайтун дарахтининг турган-битгани киши организми учун фойдали.* Газетадан. *Кечаси ҳаммани эснатиб мажлис ўтказади. Турган-битгани халақит бериш.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка. *Бош инженер айтганидек, Ёқубжоннинг турган-битгани пай.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТУРДОШ Бир турдаги, бир хилдаги, бир хил. *Турдош касбларни эгалламоқ.* ■ Уларни [кадрларни] малака ошириш учун турдош корхоналарга юборяпмиз. Газетадан.

Турдош от тлш. Бир турдаги предметларнинг номини англатадиган отлар.

ТУРИБ-ТУРИБ 1 Кўп вақт тик қолиб, кўп вақт ўтказиб. *У остона олдида туриб-туриб, орқасига қайтди.*

2 Орадан вақт ўтиб, баъзи-баъзида, такрор ҳолда. *Унинг гаплари туриб-туриб менга алам қиляпти.* ■ *Туриб-туриб беҳуда хаёллар чулғаб олади. Не машаққатлар билан борганимдан кейин, [Муроджон] яхши қабул қилса тузук.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

3 Кўп вақт фикр юритиб, ўйлаб-ўйлаб. *Меҳмон саволларимга жавоб бермасдан, туриб-туриб, тўсатдан: -Думли одамларни кўрганмисиз? - деди.* «Гулдаста».

ТУРИЗМ [фр. tourisme < тур – айла ниш, сайр (саёҳат) қилиш] 1 Ҳам дунёни кўриш, билиш, ўрганиш, ҳам дам олиш мақсадида ташкил этиладиган сайр-саёҳат. *Халқаро туризм.* ■ *Сахий қуёш, тинчлик ва саховат ўлкаси бўлган республикамизга жаҳоннинг турли мамлакатларидан кўплай туризм ва саёҳат ишқибозлари келмоқдалар.* Газетадан. *Туризмнинг тобора ривожланиётганини эътиборга олиб, туристик поездлар маршрути янада кўпайтирилади.* «Фан ва турмуш».

2 *спрт.* Организмни жисмоний чиниқтириш мақсадида уюштириладиган жамоавий юришлар, сафарлар.

ТУРИСТ [фр. touriste – сайёҳ] Туризм билан шуғулланувчи шахс; туристик саёҳат, юриш қатнашчиси. *Чет эллик туристлар.* ■ *Йигитали лола сайлига бир неча кун тайёргарлик кўрди. Прокат [ижара]дан палатка, ҳатто туристларнинг қозон-товоғини ҳам олиб келди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ТУРИСТИК Туризмга, туристларга оид. *Туристик саёҳат. Туристик йўлланма.* ■ *Бўстонлик туманидаги «Чимён» туристик мажмуаси ҳам қишки дам олиш мавсумини қизгин бошлади.* Газетадан. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездида ҳам мароқли сафар қилдилар.* Газетадан.

ТУРИШ 1 **Турмоқ** фл. ҳар. н. *Кўшни кўшидан эрта туришни ўрганади.* Мақол. ■ *Гулнор.. оёқда туришга ожиз, тинкаси қуриган бир хаста каби, умидсизлик билан яна секингина ўтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отабек бу хабарни совуққина эшитиб ўтирар ва фотиҳа ўқиб, туришга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Муайян ҳолат, вазият, аҳвол. *Бу туришда иш битмайди. Шахмат ўйини шу туришда кечиктирилди.* Туришидан у сенга ўхшаб кетади. ■ *Боядан бери устохона сўзларни бисёр айтган бўлса-да, Авазнинг бу туриши хонга ёқди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Туриш бермоқ Бардош бермоқ, чидаш бермоқ, чидамоқ. *Бай-бай.. мен еган қаймоқларни ариқ қилиб оқизсангиз, ҳеч қандай тўғон туриш бермайди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун. *Асло қочмай, беринг туриши, Шердай бун қилинглар хуруш.* «Юсуф ва Аҳмад».

ТУРИШ-ТУРМУШ Шахснинг ҳаёт тарзи, аҳволи. *У [Сидиқжон] Шарофатнинг қўйини пуч ёнғоққа тўлғазмаслиги, туриш-турмушини кўрсатиш керак экани тўғрисида ўйлаганида, бу туриш-турмуш туфайли, оз бўлса-да, хижолат тортишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУРК 1 Туркия давлати асосий, туб аҳолисининг, миллатининг номи. *Турк халқи. Турк миллати (қ. турклар).*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб, оид. *Турк аёли. Турк тили.*

ТУРКИҒҮЙ [туркий + ф. گوی – сўзловчи, гапирувчи] эск. Туркий тилда ўқувчи ва ёзувчи. *Туркиғуй шоир.*

ТУРКИЙ Турк этноси, унинг тили ва маданиятига оид (қ. **турклар 2**). *Туркий тиллар. Туркий халқлар.*

ТУРКИЙЛАР Жаҳондаги энг қадимий ва йирик этнослардан бири (яна қ. **турклар 2**).

ТУРКИЙШУНОС [туркий + ф. *شناس* — ўрганувчи] Туркийшунослик бўйича мутахассис, олим.

ТУРКИЙШУНОСЛИК Туркий тилларда сўзлашувчи халқларнинг тиллари, этнографияси, тарихи, адабиёти, фольклори, маданиятини ўрганувчи гуманитар фанлар мажмуи.

ТУРКЛАР 1 Туркиянинг асосий, туркий бўлган халқи.

2 Туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқларнинг умумий номи.

ТУРКМАН 1 Туркменистоннинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ ва миллат номи. *Туркман халқи. Туркман миллати* (қ. **туркманлар**).

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. *Туркман тили. Туркман маданияти.*

ТУРКМАНИ 1 Туркманларга хос, туркманларга оид. *Туркмани телпак. Туркмани чакмон.*

2 Майизнинг бир нави.

ТУРКМАНЛАР Туркменистоннинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ; туркман халқи.

ТУРКМАНЧА 1 Туркманларга, туркман халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Туркманча рақс. Туркманча кийим.*

2 Туркман тили. *Сиз туркманча(ни) биласизми? Туркманча гапирмоқ.*

ТУРКОЛОГ Туркология мутахассиси, олим. *яна қ. туркийшунос.*

ТУРКОЛОГИК Туркийшуносликка оид. *Туркологик адабиёт. Туркологик тадқиқотлар.*

ТУРКОЛОГИЯ [туркий + юн. *logos* — фан, тушунча] қ. **туркийшунослик**.

ТУРКОНА 1 эск. Туркий тил ва адабиётига оид; туркий. *Туркона байт.* ■ *Келиннинг атрофида, орқасида келаётган гуруҳ-гуруҳ аёллар туркона расм билан «ёр-ёр» айтдилар. Ойбек, Навоий.*

2 Халқ таобатига оид; хоначи. *Туркона дори.* ■ *Отинларнинг туркона эми тариқча бўлсин отамга таъсир бермади. Файратий, Ёшлигимсиз. Яраш полвон кекса момоларнинг тилига кириб, хотинини туркона муолажа*

қилдирди. Фойда чиқмади. С. Сиёев, Отлик аёл.

ТУРКУМ 1 Тўда, тўп, гуруҳ. *Бир туркум одамлар.* ■ *Учинчи туркум фотиҳахонлар келгандан сўнг, махдум Анвар олдиға киши юбориб, уни чақиртириб келишға мажбур бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Ҳовли ўртасида оламни бошиға кўтариб Улуғбуви йиғлар, бир туркум хотинлар унинг атрофини ўраган эди. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 Бир-бирига боғлиқ бўлган, бир бутунни ташкил этган бир неча асар, маъруза ва ш.к.; давра, цикл. *Пахтакорлар ҳақидаги шеърлар туркуми. Адабиёт назариясидан маърузалар туркуми.* ■ *Сатирик журналистикада фельетонлар ва памфлетлар туркуми ҳам мавжуд бўлиб, улар ўз ҳажми ва имкониятлари билан повесть жанрига яқин туради. «ЎТА».*

3 биол. Ўсимлик ва ҳайвонлар тизимида бир неча оилани ўз ичига олган бўлинма. *Чумчуқсимон қушлар туркумининг қарғасимонлар оиласи.* ■ *Қалдирғоч — чумчуқсимонлар туркумига мансуб қуш. «Фан ва турмуш».*

Сўз туркумлари тлш. Сўзларнинг лексик-семантик, грамматик гуруҳлари. *Феъл туркуми. Сифат туркуми. Сўзларни туркумларга ажратмоқ.*

ТУРКУМЛАМОҚ 1 Тўп-тўп қилиб бўлмоқ, гуруҳларга ажратмоқ.

2 биол. Биологик белгисига кўра ўхшаш бўлган туркумларни белгиламоқ, ана шундай гуруҳларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Балиқларни туркумламоқ.*

ТУРКЧА 1 Туркларга, турк халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид (қ. **турклар 1**). *Туркча куй.* ■ *Домла эски муқовали туркча китобларни ихлос билан қўлтиқлаб юрувчи, ҳеч кимни менсимайдиган, кибр ва фитна Мирзажон Латифийни синфга бошлаб кирди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Турк тили. *Туркча сўзлашмоқ.* ■ *Мен туркчага, у ўзбекчага сал-пал тушунадиган бўлиб қолган эдик. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар туркчага ўгириб, саводхонларга тарқатади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ТУРКЧИ эск. Пантуркизм тарафдори, пантуркист.

ТУРКЧИЛИК эск. айн. пантуркизм.

ТУРЛАМОҚ 1 Турли-туман, ранг-баранг қилмоқ, ҳар хил, хилма-хил қилмоқ. *Экинларни жуда турлаб юборибсиз-ку!*

2 Бир-бирига мослаб, уйғунлаштириб танламоқ, хилламоқ. -*Осмон каби катта палакни хилма-хил ипак билан турлаб, уч ойда тикиб тугатармиканман? — ўз-ўзига шивирлади Зумрад. Ойбек, Улуғ йўл.*

3 тлш. Сўзларни келишиқ қўшимчалари қўшиб ўзгартирмоқ. *Отларни келишиқлар билан турламоқ.*

ТУРЛАНМОҚ 1 Турланмоқ 1 фл. ҳар. н. *Ипакларнинг қуёида турланиши.*

2 Ҳар хил тусда кўриниш, товланиш.

3 тлш. От, олмош ва отлашган сўзларнинг келишиқ қўшимчалари олиб ўзгариши. *Отларнинг турланиши.*

ТУРЛАНМОҚ 1 Турламоқ 1, 2 фл. мажҳ. н. *Дўппининг гуллари жуда яхши турланибди. ■ Сирлар билан турланган қозиқларнинг бирига бева хотиннинг декчасидек бир салла илинган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Зиёфат самимият билан чақирилганликдан, дастурхон қадрли меҳмонга махсус турланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ҳар хил тусда кўринмоқ; қиёфаси тез-тез ўзгармоқ. *Хилма-хил чечаклар билан қопланган дала турланиб кўринарди. ■ Табиатнинг қонуни — турланиб, тусланиб туриши бутун мавжудотга ҳаёт бағишлайди. Газетадан. У [Жаннат] бирон икки соат уч бор турланди: кийимлари беҳисоб эканлигини кимгадир кўрсатмоқчи бўларди. Мирмуҳсин, Умид. Уқимаган одамга қийин бўлади. Ахир артист минг турланади-я. С. Кароматов, Ҳижрон.*

3 Турламоқ 3 фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Отлар келишиқлар билан турланади. ■ От ўрнида қўлланган сифатлар кўплик, эгалик ва келишиқ қўшимчалари билан, худди отлардек, турлана беради. «Ўзбек тили» дарслиги.*

ТУРЛИ 1 Белги-хусусияти, ҳолати, жойлашиш ўрни ва б. жиҳатлари билан ўзаро фаркланадиган, ҳар хил турга мансуб бўлган, ҳар хил. *Турли халқ вакиллари. Турли тилда сўзлашувчи кишилар. Турли овозлар. Турли китоблар. Турли таомлар. Турли мамлакат вакиллари. Турли соҳалар. ■ Бойвачча ўзининг фарғоналик дўстлари билан бўлган ўтиришларидан, ҳар турли зиёфатлардан сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар. Мамлакатимизнинг турли иқлимий зоналарида*

ўсувчи ўсимликлар турли вақтларда гуллайди. «Фан ва турмуш».

Бир турли 1) бир хил, доим бирдек бўлиб, ўзгармай турадиган. *Бу ошхонада доим бир турли овқат бўлади. ■ Қизлар ўзларининг бир турлигина сўрашишлари билан Кумуш ила кўриша бошладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) қандайдир бошқача; галати бир, ўзига хос бир; ажиб. *Бу қизнинг ўзига хос бир турли фазилати бор эди. ■ Отабек қизиқ ҳолатда қолди: бир турли титраб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсумбиби йўрғалай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

2 кам қўлл. Каби, сингари, ўхшаш, янглиғ. *Илон тилли, яшин турли ханжарни, Обрў бер, деб хилча белга боғлади. «Равшан».*

ТУРЛИ-ТУМАН Хилма-хил, ҳар хил. *Турли-туман хаёлларга бормоқ. ■ Бу чироқлар турли-туман эди: уларнинг ичида каттаси ҳам, кичиги ҳам, чақнаб тургани ҳам, хираси ҳам, оқи ҳам, қизғиш тусдагиси ҳам бор эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишлаб туради. Газетадан.*

ТУРЛИЧА Турли усулда, турли равишда, турли йўл билан; ҳар хил. *Бу масалани турлича ечиш мумкин. Бир гапни турлича тушунмоқ. ■ Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиogramмаларига турлича ноаниқ жавоблар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳар хил миллат кишиларининг одатлари, хислатлари турлича бўлса-да, душманга зарба беришига ишончим комил эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ТУРМА [р. тюрма < т. турма — қамоқ] қ. қамоқхона, қамоқ. *Турмага солмоқ. Турмага қамамоқ. ■ Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Қудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ТУРМАК Ўраб ёки тугиб боғланган нарса; боғ, тугун. *Оқ ҳарир кўйлакли, қора зулфининг турмаги ечилиб, елкаларига тушган наришон қиёфадаги қиз оёғи билан супа лабидаги қувагини қидира бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ТУРМАКЛАМОҚ 1 Ўраб ёки тугиб боғламоқ. *Майда-чуйда нарсаларимни турмак-*

лаб, Тошкентга жўнайдиغان поездга тушдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Нимагадир орқасидан икки ўрим узун сочини бошига турмаклар олди. С. Зуннунова, Узилган ип. У [Мунаввара] турмаклар қўйилган дуррачасини ечиб, серкокил сочларини орқасига ташлади. Газетадан.

2 Этагини, барини кўтариб, белга боғламоқ, бар урмоқ. *Сувчи яктагининг этагини белига турмаклар олди.* ■ ..устига Бухоронинг олабайроқ матосидан чопон кийиб, камар ўрнига чопонини турмаклаган муллонамо бир зот бўлиб, бу киши яроқсиз [қуролсиз] эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУРМАЛМОҚ кам. қўл. Турмаклар боғланмоқ, турмакланмоқ. *Ханнаянинг сақичдай қора қуюқ сочи икки қубба қилиб бошига турмалган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТУРМАЧИ с.т. Турма назоратчиси.

ТУРМИНЛАМОҚ қ. тамбаламоқ. -*Опоч, - Карвон хотинига юмошққина деди, - Меҳмонларингизни кузатиб, эшикни турминлаб келинг, икки оғиз гап бор.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

ТУРМОҚ 1 Оёқ узра тик вазиятда бўлмоқ. *Оёқ учида турмоқ. Саф тортиб турмоқ. Кўча бошида турган йигит. Тиз чўкиб яшагандан тик туриб ўлган яхшироқ.* Мақол. ■ [Йўлчи] *Қўл қовуштиради, қандайдир хомушлик, бепарволик билан жимгина турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кирсам, Қўқонга кетган Қаноат понсад уч-тўрт йигити билан қушбегининг қаршисида турибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор жой-макон, вақт, ҳолатда мавжуд бўлмоқ. *Токчада турган соат. Кўча четида турган машина.* ■ *Мадраса томи қиррасида туриб, пастдан пақирда арқон билан сув тортиб олаётган йигит.. гишт тарашлаб ўтирган кекса одамга ўзга тилда бир нима деди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўқ отиш нуқталарида қоровул нулемётчилар турибди.. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бир ҳафта турган бўлсак, ҳар кун олтмиш хонадондан дастурхон чиқади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Биз катта ишлар, улуғ ўзгаришлар арафасида турибмиз.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Аскарларимиз دادил туриб, душманга талафот етказар эдилар.* Газетадан. *Бизнинг гапимизни икки қилмайсиз, нима хизмат бўлса, белни боғлаб шай турасиз.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Инсон қалбида улғу*

ва савобли ишларни қилиш истаги борми, у тек туролмайди. Газетадан.

3 Бирор жой-маконда истиқомат қилмоқ, ҳаёт кечирмоқ; яшамоқ. *Муллажон амаким бозорага шундай яқин Гулзоробод маҳалласида турадилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..саксон учга кирган амакимиз борлар.* Шаҳарда турадилар. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ваққос отанинг бу йил қишлоқда иши кўп бўлгани учун Омил ҳам Нодирларникида турадиган бўлди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

4 Умр кўрмоқ, яшамоқ; яшаб кетмоқ. *Дунё тургунча туриг. Шу аёл билан икки йил турди. Тўнғич фарзанди турмади.* ■ [Қумри] *Боласи турмай-турмай, якка-ёлғиз арзандаси Турсунбойни, шамолни ҳам раво кўрмай, авайлаб боқиб катта қилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Ўзи бирикиб келган сўз англаган жой, соҳа, вазифа ва ш.к. да ишлаш, шундай иш-вазифани бажариш маъносини билдиради. *Мудофаада турмоқ. Қоровул турмоқ.* ■ *Тишдан қараганда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Кутган ҳолда бўлмоқ, бўлиши, юз бериши, келиши умидида бўлмоқ, шу мақсадда ўзини тутмоқ. *Бир оз турайлик-чи, зора келиб қолса. Шунча турдик, яна сабр қилайлик-чи, ишимиз юришиб қолар.*

7 Ишлатилмай, сарflanмай, бузилмай, ўз мавжуд ҳолатида бўлмоқ; сақланмоқ. *Юборган нарсаларинг ҳаммаси турибди. Қирқма қовун кўп туради. Картошка, сабзи каби маҳсулотлар махсус ўраларда яхши туради.*

8 Навбатда, қаторда мавжуд бўлмоқ; бор бўлмоқ. *Чорвадорларимиз олдида жуда муҳим вазифалар турибди.* Газетадан. *Бугунги кунда инсоният олдида ниҳоят муҳим муаммо турибди, у ҳам бўлса, Ер юзида тинчликни сақлаб қолиш.* Газетадан. *Сизларнинг олдингизда деҳқончиликларингизни йўлга қўйиб юбориш вазифаси туради.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

9 Ўзи бирикиб келган сўз англаган даража, мавқе, қиймат ва ш.к. га эгалликни билдиради. [Ёрмат] *Ҳаммасини тушунтирди: от, арава беш минг сўм туради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бизнинг жамиятимизда*

инсон нурдек покиза, нондек азиз, у ҳар қандай бойликдан юқори туради. Газетадан.

10 Ётган, ўтирган ва ш.к. ҳолатдан гавдасини тик ҳолатга олмоқ, қаддини тикламоқ. *У ваннада қанча ётгани билан дили равшан тортмаслигини билиб, ўрнидан турди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Шийпонда ўтирган Нодир бобосини кўриб, шошиб ўрнидан турди-ю, кўнгли бузилиб, шалом беришнияма унутди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

11 Уйғониб, ўрнидан кўзғалмоқ, ўрнини тарк этмоқ. *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Эрталаб булбулларнинг хонишидан барвақт туриб, узумзор, пахтазорларни айландик.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

12 кўчма Ҳаракатга келмоқ, кўзғалмоқ, кўтарилмоқ (шамол, чанг-тўзон ва ш.к. ҳақида). *Кейин довул турди.. Мўйтанлар қоча бошлади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Шамол турди, чинор япроқларининг сояси титрай бошлади.* Газетадан.

13 ёрд. фл. өзф. Равишдошнинг **-(н)б, -а/-й** кўшимчали шакллари билан кўлланиб, етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг давомлиги, вақтинчалик ҳаракат экани ва б. маъноларни билдиради. *Қатнаб турмоқ. Сўраб турмоқ. Бақрайиб турмоқ. Ишлаб турмоқ.* ■ *Эшик очиқ бўлгани учун ичкаридан футбол комментаторининг узук-юлуқ овози эшитилиб турарди.* Ф. Мусажонов, Нозик масала. *Сартарошлик ёмон касб эмас. Оппоқ халатларни кийиб, атир-упалар ҳиди бурқираб турган озода хонада ўтирасан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Бир оз туриб Бир оздан сўнг, бирпас ўтиб. *-Ўқимасанг, ўқимассан. — Кейин бир оз туриб сўрадилар: -Ҳайдавордимми? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бориб турган қ. бормоқ. Куракда турмайдиган қ. курак. Оёққа турмоқ* 1) оёққа таянган ҳолда турмоқ, кўзғалиб тик турмоқ. *У нутқини.. тугатганда, бутун зал оёққа туриб, гулдурос қарсак чалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) соғайиб қаддини ростламоқ, турадиган-юрадиган бўлмоқ. *Хуррамов шифо жойларида узоқ даволаниб, охири оёққа турди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Турган гап** Бирор иш, воқеа-ҳодисанинг сўзсиз юз бериши-бермаслигини, аниқлигини қайд этади. *Масъул лавозимдаги*

ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап. Газетадан.

Туриб олмоқ Бирор талаб, даъво ва ш.к. дан қайтмаслик, фақат ўшани ҳимоя қилмоқ. *Бормайман, деб туриб олди.* ■ *Мен [ўқимайман деб] сўзимда туриб олдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **У ёқда турсин** Фақат угина (унигина) эмас, ҳатто.. *Қўрқоқ одам жангда ўзини йўқотиб қўйиши аён, ҳужум у ёқда турсин, ўзини ҳимоя қилишни ҳам унутади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Меъмор.. ҳозир тунда Арк томон бориш у ёқда турсин, шаҳар кўчаларида юриш ҳам мушкул эканини тушунди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қараб турмоқ (ёки ўтирмоқ)** 1) синчиклаб қарамоқ, разм солмоқ, тикилмоқ. *-Қизиқ! — деди ҳоким чолга қараб туриб. Унинг сўзи оҳангида масхаралаш ҳам бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) бирор кимса ёки нарсага кўзқулоқ бўлиб турмоқ ёки парвариш қилмоқ. *Мен болага қараб турдим, онаси нон ёнди.* ■ *Саройда бирмунча молларимиз бўлар эди.* [Ҳасанали] *Саройда молларга қараб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) (асосан бўлишсиз шаклда) Иш-машғулотсиз ҳолда бўлмаслик, бирор нарса қилмай, жим ҳолатда бўлмаслик. *Сиз уй солсангиз, мен ҳам қараб турмайман.* ■ [Иўлчи:] *Мен қараб турмадим: пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим.* Ойбек, Танланган асарлар; [Бой:] *Биттаси манми? Биттаси Шоюнус карвонми? Ҳар кимнинг кармони ўзига маълум. Аммо бизлар қараб турмаймиз, кўлдан келганча, ҳукуматга ёрдам берамиз.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қил устида турмоқ** Жиддий хавф остида бўлмоқ, ҳалокат ёқасида бўлмоқ. *Унинг ҳаёти қил устида турарди.* О. Ёқубов, Диёнат.

ТУРМУШ 1 Инсоннинг, миллат ва халқнинг яшаш, кун кечириш тарзи, кундалик ҳаёти. *Ёрқин турмуш. Фаровон турмуш кечирмоқ.* ■ *Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Турмуш қаттиқчилигини татиб пишган Ботирали дунёда мўъжиза бўлмаслигини яхши билади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан.* Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Умарали қисқа вақт ичида ўз ҳаётида юз берган ўзгаришларни эслади, кейин Ҳозининг бетайин турмушини кўз олдига келтирди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Бирор халқ, ижтимоий гуруҳ ва ш. к. га хос ҳаёт тарзи, урф-одатлар, расм-таомиллар мажмуи. **Янги турмуш.** ■ *Гавҳарнинг қаршисида, боя ўзи ўйлагандек, олифта кийинишни яхши кўрадиган қиз эмас, кўпни кўрган, турмушнинг пасту баланд сўқмоқларидан ўтиб келган инсон ўтирар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Айб сизда ҳам эмас, эски турмушда. Эски турмушда хотинлар ҳар қанақа эркадан тортинади, эркалар ҳар қанақа хотинга тегшигиси келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари.

3 *флс.* Жамиятнинг оддий ҳаёт шарт-шароитлари мажмуи, объектив реаллик. *Турмуш онгни белгилайди.* ■ *Қонунни турмушга сингдириб юборувчи асосий куч бизнинг ўқитувчиларимиздир.* Газетадан.

4 *с.т.* Никоҳ асосида юзага келадиган ҳаёт, эр-хотинлик ҳолати, шу ҳолатдаги ҳаёт. *Бегимхоннинг кўз олдига харита эмас, Эрали жонланди. Қандай тотли эди уларнинг турмуши!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўндан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Турмуш(и) бузилмақ Эр-хотинлик ҳолати ва шу ҳолатдаги ҳаёт барҳам топмақ. *Агар шундай ташлаб қўйила берса.. ўртага совуқчилик тушади, оқибатда турмушлари бузилади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Турмуш ўртоғи** Эр-хотинлик ҳолатидаги шахснинг ҳар бири (эр ва хотин бир-бирига нисбатан). *Рустам уйига ширакайф келди. Бир оздан сўнг турмуш ўртоғи Шоҳиста ҳам ишдан қайтди.* Газетадан. **Турмуш қилмақ** 1) *айн.* турмушга чиқмақ. *Шу бола ўксимасин, деб турмуш қилмадим, нон заводида кириб ишлаб, ўғлимни ўқитишга киришдим.* «Муштум». 2) эр-хотинлик ҳолатида яшаммақ. *Йигирма йил турмуш қилиб, бола кўрмадим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бироқ найрангбоз Абдувоҳид Ҳурихон Сатторов билан ҳам силлиққина турмуш қилиб кета қолмади.* «Муштум». **Турмуш қурмақ** қ. турмуш қилмақ. *Она шўрлик йигирма икки ёшида бева қолиб, шу-шу турмуш қурмади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Турмуш қурганига уч йил бўлибди-ю, ҳамон бу уйга кўникиб кетолмайди.* Газетадан. **Турмушга чиқмақ** Эрка билан оила қурмақ; эрга тегмақ. *Қизларнинг эрки ўзида, севиб, синашиб тур-*

мушга чиқишади. «Гулдаста». *Тўртинчи синфга ўтганимда, онам ўзи билан мактабда ишлайдиган ўқитувчига турмушга чиқди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

5 Кишининг бутун борлиғи, бўлган-тургани. *Унинг турмуши шу.*

ТУРМУШЛАМОҚ 1 Қайтариб белга қистирмақ, бар урмақ, турмакламақ. *Этак турмушлаб, ёнбошига бир муштлаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Ўраб, тугиб боғламақ, сиқиб, ихчамлаб ўрамақ. *Ёғни бир қоғозга солиб, турмушлаб, липпамга қистирдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТУРНА Иссиқ ўлкаларда ботқоқлик ва кўлларда яшайдиган, оёғи, бўйни, тумшуги узун, бошида тожи (сочи) бор кўчманчи қуш. *Аргимоққа ўхшаб тизилишган турналар..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўлкамизга навбаҳор элчилари — турналар ва қалдирғочлар учиб кела бошладилар.* Газетадан. *Сочнинг оқариши инсонлар хусусиятидир, лекин турналарнинг қариган вақтида сочи-тожи кулрангликдан қораликка алмашади.* Газетадан.

Турна қатор, турнақатор Қатор бўлиб тизилган, бирининг кетидан бири. *Оғир юк машиналари турна қатор бўлиб тош-бетон тўкканлари — бари кўз олдимда.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Фақатгина уч ойда бир сув берадиган жўмрак бор. Бу ерда ҳам тоғора кўтарган кишилар турна қатор тuzилишиб туради.* «Муштум». *Мана шу овозадан сўнг уйимизга турна қатор совчилар кела бошлади.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТУРНИК [фр. *tourner* — айлантирмақ, бурамақ] Икки устунга горизонтал ҳолатда ўрнатилган темир тўсиндан иборат гимнастика снаряди, мосламаси. *Турникда гимнастика қилмақ.* ■ *Мана чинакам болалик: озода ва ёруғ синфларда ўқиш, мактаб саҳнида очик ҳавода физкультура машқлари қилиш, ёнғоқ олдигаги турникда осилиб, чархпалак бўлиш, шашка-шахмат ўйнаш, қўшиқлар айтиш..* Мана болалик! П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУРНИКЕТ [фр. *tournequet* < *tourner* — айлантирмақ, бурмақ] Биноларнинг кириш жойларида, вестибюлларда ўрнатиладиган, ташриф буюрувчиларни битта-биттадан ўтказиш учун мўлжалланган, айланиб турадиган крест шаклли металл тўсиқ, ғов.

ТУРНИР [нем. Turnier – рицарларнинг ҳарбий мусобақаси] Спортнинг шахмат, шашка, футбол ва ш.к. турларида қатнашувчиларнинг ҳар бири шахсий ёки жамоавий биринчилик учун маълум тартибда, барча қатнашувчилар билан бир ёки бир неча мартадан учрашадиган мусобақа. *Халқаро шахмат турнири. Турнир жадвали. ■ Расмий мусобақалардан ташқари оила авзолари ўртасида ҳам ҳар хил турнир, матчлар ўтказиб турилади. М. Муҳиддинов, Доналар мафтун.*

ТУРОБ I [a. تراب – чанг, гард; хок; тупроқ, ер] эск. кт. Тупроқ; ер. *Хоҳишингча ўлмас эрса, коинот ўлсун туроб, Саргардон қон йиғласун ҳам ерга кирсун офтоб. Ҳабибий.*

2 Туроб (эркаклар исми).

ТУРОҚ I кам қўлл. Турадиган жой, маскан. *Соқин-сафоли туроқ: Ўн икки булоқ! Жилдираган чашмалар Ўн икки сингли.. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ТУРОҚ II ад. Шеър мисраларида бўғинларнинг мисралар бўйича такрорланиб келган муайян бўлаги, қисми. *Тўрт бўғинли туроқ. ■ Шеърда қофия, вазн, туроқ деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ.. бўлиши керак. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. Байт мисралари баъзан қофиядош сўзлар воситасида санъаткорона иккига бўлиниб, туроқ ҳосил қилиш орқали, байт оҳангдорлиги, таъсирчанлиги орттирилади.. «ЎТА».*

ТУРОҚЛИ ад. Маълум туроқларга эга бўлган. *Тўрт туроқли шеър.*

ТУРП I Ҳосили кўкишроқ рангда бўладиган ва пиширилмай овқатга қўшиб ейиладиган сабзавот ўсимлиги. *Турпга сув қўймоқ. Турп тўғрамоқ. ■ Шўрни аритиш учун.. сувни кўп талаб қиладиган шолғом ва турп экиш энг яхши чора эмиш. А. Қодирий, Обид кетмон. Кекса темирчи чучук турп билан ош ейишни севарди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Бу пайт.. графинда коньяк билан икки ликопча тўғралган турп қўйиб кетди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

ТУРП II Меванинг сиқиб суви ёки шираси олингандан кейин ҳосил бўлган қолдиғи. *Узум турпи. Беҳи турпи. ■ Норматпаранг кўкнор ивиганда, турпини доим томега ташлар экан. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Дарвоқе, [ананас] мевасидан шарбат*

олинганда, 20-25 процент турпи қолади. «Фан ва турмуш».

ТУРПТАРАШ Сабзи, турп, ошқовоқ ва ш. к. ни қириш, тарашлаш учун хизмат қиладиган металл асбоб; қирғич. *Турпта-рашда сабзи қирмоқ.*

ТУРТИНИБ-СУРТИНИБ I У-бу нарсаларга урилиб, туртина-туртина. У [Нусратилла] туртиниб-суртиниб, деворларни ушлаб, қайси томонгадир юрди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шермат ака одамларга туртиниб-суртиниб, олдинга ўтди. М. Хайруллаев, Қўнғил.*

2 Қийинчиликлар билан, қийналиб. *Туртиниб-суртиниб ўқимоқ.*

ТУРТИНМОҚ I Туртмоқ I фл. ўзл. н. *Қоронғида стулга туртиниб кетдим. ■ Поччамдан дастурхонни олиб, қоқиш учун гилоснинг ёнидан ўтарманми, аллакимга туртиниб кетдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма Иш-фаолиятда қийинчиликка дуч келмоқ; қоқилмоқ. *Пахта ишида қуруқ практика билан иш кўрсанг, охир туртинасан, қоқиласан. Ойбек, О.в. шабадалар. Сўнги йилларда у анча туртинди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ТУРТКИ I Унча қаттиқ, кучли бўлмаган қисқа, кескин зарб. *Ҳўкизга туртки, донога ишора кифоя. Мақол. ■ Бир вақт у аллакимнинг турткисидан уйғониб кетди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Орқароқда қолган Витя аланглаб, одамларнинг турткиси еқмай, қадам ташларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 кўчма Бирор иш, ҳаракат ва ш. к. нинг бошланиши, амалга ошиши, юзага чиқиши учун кўзгатувчи, ундовчи нарса, сабаб. *Бу фикрларни айтишимга олимлар даврасидаги суҳбат туртки бўлди. Газетадан. Мен хаёлимдан дастлабки поэмаларимнинг яратилиши, унга сабаб бўлган воқеалар ва ёзилишига туртки бўлган одамларни ўтказиб бошладим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

Туртки бермоқ Кўзгатувчи, ундовчи гап-сўз, иш-ҳаракат ва ш.к. вазифасини ўтамоқ, қилмоқ. *..бирда мурувватпеша, бирда жоҳиликдан ўзини унутадиган Муҳаммад Раҳимхон [Авазинг] ҳам шафқатини ўйғотар, ҳам нафратига туртки берарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 кўчма Кишини хўрловчи, таҳқирловчи ҳаракат. *Яна меҳнат, туртки, юпун, қиш кун*

оч. Ф. Фулом. Яна аввалги дўқу турткию туҳматга ўтиб, Кўча-қўйларда сизни зор ила ҳайрон қиладир. Ҳамза.

Туртки емоқ 1) туртки тегмоқ, турткига дучор бўлмоқ. Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий; 2) хўрлик кўрмоқ, камситилмоқ, таҳқирланмоқ. Саломат қақшоқ ўғай она билан чиқишолмади. Ҳар кун жанжал, эшитмаган гапи, емаган турткиси қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУРТИЛАМОҚ I Ҳалеб туртавермоқ, бетўхтов туртмоқ. Турткилаб Ҳасанни ҳам подшонинг олдига ҳайдаб келди. «Баҳром ва Гуландом». Ечиниб олишгач, уч оғайни бир-бирини турткилаб кулишар, қўшиқ айтиб, бесўнақай ўйинга тушишарди. Газетадан.

2 кўчма Камситувчи, ҳақоратловчи, хўрловчи гап-сўз, хатти-ҳаракатлар қилмоқ. Бу онанг ўғай. Агар турткиласа, индамай бизникига чиқиб келавер. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Инсон зотини ҳеч камситиб, турткилаб, иззат-нафсига тегма.. Газетадан.

ТУРТКИЧ тех. Двигателларнинг клапанлари ва ш.к. га ҳаракат узатиб турувчи стержень, ўқ. Клапан турткичи.

ТУРТМОҚ I Гавда (тана)нинг бирор аъзоси (қисми) билан тегинмоқ, тегмоқ. Туртиб юбормоқ. ■ Полвон одамларни итариб, туртиб ўтди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тўрт кун аввал, эрталаб машина туртиб кетди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Шундай ҳаракат — эътиборни тортувчи, ишора қилувчи, ундовчи белги сифатида. Қайрағоч тагидаги сўрида олдига чойнак қўйиб, ёлғиз ўзи хаёл суриб ўтирган устани кўриб, ҳамроҳимни туртиб қўйдим. С. Аҳмад, Ҳазина. Аравакашнинг ички ҳолатини сезиб турган Бадиа чидаб туролмай, дарҳол отасини туртди: -Сув берайми, ота? Мирмуҳсин, Меъмор. -Қайтага икки нонхўр камаяди, — деди Баёнқул ака ва этигининг учи билан оёғимни туртди. С. Сиёев, Ёрулик.

3 кўчма Эътиборни тортувчи, огоҳлантирувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат қилмоқ. Каримқул понсад ҳожини туртмак мақсадида: -Кенгашли иш тарқамас, деганлар. Ҳожи акамиз ўйлашиб жавоб берсинлар-чи, ахир! — деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йиғилиш жойида ўтди. У кишиларни анча туртиб, чангини қоқиб қўйди.. хотиржамликка

берилиб кетганларнинг кўзини очиб қўйди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

4 кўчма Хўрламоқ, камситмоқ, ерга урмоқ. Бировни ноҳақ туртиш, хўрлаш ярамайди. Ургандан туртган ёмон. Мақол.

5 с. т. «Кетмоқ», «ўтмоқ», «қўймоқ» феъллари билан бирга келиб (бошқа нарсалар қаторида), «қайд қилмоқ», «таъкидламоқ» маъносини билдиради. Биз юқорида ҳам туртиб ўтган эдикки, Отабек на Юсуфбек ҳожига, на Ўзбек ойимга ва на Ҳасаналига Марғилондан тез қайтиб келиш сабабини айтмаган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..бирор нарса ёзиш ниятлари бўлса, холамнинг ўзбек аёлларига мутлақо ёт бўлган мана шу ёввойилик одатларини ибрат учун қаламлари учуда бир туртиб ўтсалар. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

Туртиб чиқмоқ Текис (тўғри) жойга, ҳолатга нисбатан бўртиб турмоқ, кўтарилиб турмоқ. Деворнинг туртиб чиққан жойлари. ■ Кулча юз, ёноқлари туртиб чиққан.. амирзода на Муҳаммад Тарағай ва на Бойсунқурга ўхшарди. Мирмуҳсин, Меъмор. У кишининг бурни андак узунроқ, энгаги олдинга туртиб чиққан.. сочи фатила-фатила бўлиб, елкасига тушган эди. Н. Аминов, Суварак.

ТУРУМ I (3-ш. бирл. турми ва туруми) Эшик табақасининг тепадаги ва остонадаги уяларга тушиб турадиган ва эшикнинг очилиб-ёпилишига имкон берадиган чиқик қисми. Унинг [Мунавварнинг] кўз олдидан.. очилганда туруми антиқа гийқиллайдиган пастаккина эски эшик, тоқиларини ис босган катта уй бир-бир ўтди. С. Анорбоев, Меҳр. Бой ота: -Ҳай-ҳай, қизим, эшикни очманг, бекорга турми едирилиб кетади, — дебди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Эшикнинг турмини бузмоқ Такрор ҳолда, қадами узилмай келавермоқ (бўй етган қизнинг уйига келувчилар, совчилар ҳақида). -Совчилар менинг дарвозамнинг турумини бузишяпти.., — деб қаттиқ изза қилди бизни. С. Нуров, Нарвон. Не-не топармон-тутармон йиғитлар эшигимизнинг турумини бузиб, ўтарга йўл бермайди.. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТУРУМ II: ётиб еганга турум тоғ чидамайди Ишламай-кучламай ётиб еяверсанг, ҳеч қандай жамғарма етмайди, деган маънодаги ибора. Болаларим, мendan хафа бўлманлар. Ётиб еганга турум тоғ ҳам чида-

майди. Пул устига пул келиб қўшилиб тур-маса, ҳар қанча давлат ҳам дарров кетиб қолади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТУРУМТОЙ Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб, ўрмон ва тоғли жойларда яшайдиган қуш. -*Майли, булбуллар қаторида турумтойлар ҳам сайрай берсинлар. Буларни ҳам тингловчилар бор, — деди Амир Мўғул. Ойбек, Навоий.*

ТУРУШ [ф. ترش — нордон, аччиқ] 1 Ачитиш, ошириш ёки кўпчитиш воситаси (томизғи, хамиртуруш ва ш.к.).

2 Нордон, қимизак. *Туруш олма.*

ТУРФА [а. طرفه — янгилик, камёблик; совға; қочирим, пичинг] Ажиблиги билан кишини ҳайратга соладиган; ажойиб, ғалати. *Турфа савдолар бошимга тушди, кетди ихтиёр, Воҳ, ўтарга ухшади энди умр занжирда. Ҳамза. Шоирлар ҳайрон бўлманг, шоир халқи турфадир, Шеър олами бу оламнинг эвазига туҳфадир. Э. Воҳидов.*

ТУРШАК Данаги билан қуритилган ўрик. *Қандак туршак. Туршак солмоқ. ■ Зибихон патнисда нон, туршак олиб чиқиб, улар [меҳмонлар] олдига қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Алоқачи ҳам оғзига туршак солиб шимиб ўтирар, данагини қасир-қасир чақар, мағзини ерди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

Туршак суви Туршакни сувда қайнатиб тайёрланадиган ичимлик. *Сайилда бир чеккада оғзи қулогигача етган квас сотувчилар.. туршак суви сотувчилар, нўхатиўракчилар ёш болаларнинг пулларини алдаб олмоқдалар. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. ..ўрнидан турди-да, қосадаги туршак сувидан икки-уч қошиқ ичди. Газетадан.*

ТУРҚ Ташқи қиёфа, авзо, важоҳат (асосан, салбий муносабат билан) Турқи совуқ одам. Турқини бузмай гапирмоқ. Турқи(нг) қурсин! (қарғ.) Турқингни ел есин! (қарғ.) ■ Турқи бузуқ эркакларнинг «Ур уни [Ҳожарни]! У қишлоғимизга иснод келтирди!» деб худди ҳайвондек ўкирганлари қулоқларим остида қайта янаради. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Шу вақт буталар орасидан «кет!» деган йўғон товуш эшитилди. Бирдан итларнинг турқи ўзгарди-қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Ширмонхон ҳовлига чиқди. Осмон юзини қоплаган турқи хунук булутларга ташвишли назар ташлади. С. Зуннунова, Олов. Девор устида тур-

ган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди: -*Ху ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. -Отинг ўчкур, — деди ичида ўғай она Умидга тикилиб, — ҳали сен одам бўлиб қолдингми! Туришини қара, вой турқингни ел есин! Мирмуҳсин, Умид.*

ТУРҚ-АТВОР Ташқи қиёфа ва феъл-атвор, аҳвол. *Қаёққа бораман, нима қиламан, қўлимдан нима иш келади? Шу турқ-атвор билан кимга ҳам керакман? С. Аҳмад, Чўл бургути.*

ТУРҒИЗМОҚ Турмоқ фл. орт. н. *Анорхон кампирни суяб турғизди.. офтобда сув келтириб берди. И. Раҳим, Ихлос.*

Ётқизиб турғизмоқ Кимсага истаганча ўз ҳукмини ўтказмоқ, кимсани истаганча ўз амрига, ҳукмига бўйсундирмоқ. **Оёққа турғизмоқ** 1) ётган, ўтирган ёки йиқилган еридан турғизиб қўймоқ. *Ойсулувни даст кўтариб, оёққа турғизди-да, ердан пўстинни олиб, унинг устига ёнди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) оёққа бостирмоқ, йўлга солиб юриштириб юбормоқ. Корхонани оёққа турғиздик; 3) кўчма оёқлантирмоқ, бирор ишга бошламоқ. Кўнгилга тасалли берувчи, одамни ҳамиша оёққа турғизувчи, уйлатувчи, курашга чорловчи чигил жумбоқлар кўп бу дунёда. С. Аҳмад, Уфқ.*

ТУРҒУН 1 Бирор жойда доимий яшовчи, ўрнашиб қолган; муқим; *Шаҳарнинг турғун халқи. ■ Бир неча йил дарбадар умр кечириб.. ошпазлик қилди, охири она қишлоғи Аввалда турғун бўлиб қолди. К. Яшин, Ҳамза. Сен айтганча, куёвнинг Тошкентдан иккинчи уйланмасин-да, Кумушни қудаларинг олдига турғун қилиб юборайлик, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Фурқат ватанида бўлолмай турғун, Донишдай, Воқифдай ғамалам ютди. Х. Расул.*

2 Ўзгармас бўлган, доимий, барқарор. *Турғун мувозанат. Турғун ҳолат. Барча ташкилотларни турғун кадрлар билан таъминлаш. ■ Ҳаётда ҳеч нарса турғун бўлиб қолмаганидай, театрда ҳам кўп нарсалар ўзгарди. С. Кароматов, Ҳижрон.*

3 Тўхтаб, туриб қолган, ҳаракат қилмайдиган; ҳаракатсиз; оқмас. *Турғун сув. ■ У кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтир сувга тикиб ўйлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Турғун (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ТУРГУНЛАШМОҚ 1 Бирор жойда яшаб кетмоқ, ўрнашиб, муқим туриб қолмоқ. *Биз шаҳарда турғунлашиб қолдик.*

2 Турғун ҳолатга келмоқ, турғун ҳолат касб этмоқ.

ТУРГУНЛИК 1 Турғун ҳолат (қ. **турғун 1, 2, 3**). *Мувозанатнинг турғунлиги. Аҳолининг турғунлиги. Сувнинг турғунлиги. Иқтисодий турғунлик.* ■ *Шоир [Ф. Фулом] бир ёқламаликка ва турғунликка қарши.. кескин кураш олиб борди. Ш. Рашидов, Ф. Фулом хотираси. Замон пўк нарсани тез унутдирар. Яъни турғунликдан ҳаёт ўч олар. М. Шайхзода, Тошкентнома.*

2 тар. Шўролар ҳукумати тарихида 20-аср 60-йилларидан бошланган, иқтисодий тушкунлик, ҳокимият тузилмаларидаги порахўрлик, маънавий-ахлоқий бузилиш ва шунга боғлиқ ҳолда жамиятнинг таназулга юз тутиши билан характерланган давр. *Бу — шахсга сиғиниши, турғунлик даврининг иллати. М. Қўшжонов, Дийдор.*

ТУС 1 Нарсаларга хос бўлган ранг, ранг кўриниши. *Туси ўзгармоқ. Туси оқармоқ. Тусини йўқотмоқ.* ■ *Шунинг учун ёз кунлари маҳдумнинг боғчаси оқ, нимранг, ола-зангор, малла-ложувард ва бошқа тус капалакларнинг ялт-юлт учишлари билан алоҳида бир кўринишга киради. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Марзалардаги майса-гиёҳлар бир хил рангда — олтин тусида товланади. Н. Аминов, Суварак. Мардон Йўлчиевич новча, юзи чўзинчоқ, туси ҳам Темиржоннинг чехрасидай тиниқ экан. Ж. Абдуллахонов, Орият. Одатда денгиз суви кўжимтир рангли, бўлади. Приморьеда эса денгизнинг суви темир зангининг тусини эслатади. Газетадан.*

2 Ташқи кўриниш; қиёфа. *Замонлар ўзгаради, жойнинг ҳам туси ўзгаради. Й. Шамшаров, Тошқин. Болаларнинг қий-чуви, хотинларнинг бақириб-чақиришлари бу жимжит тўқайзорга маҳалла тусини бериб қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Қизи шомда қайтганда, ҳовлида гард ҳам йўқ, салқин, сув сепилган, ҳовлининг туси ўзгариб, чанг босиб ётган акаслар ҳам чехраси очилгандай эди. С. Нуров, Нарвон. Ҳомид мағрур тус билан Отабекка қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қувонч, кўшиқ ҳар ёнда, Оқ каптарлар осмонда Парвоз қилади кўркам, Байрам тусида ўлкам. Р. Бобожон.*

Тус бермоқ Қандайдир тус пайдо қилмоқ, қандайдир тусга олмоқ, тусда ифода-ламоқ, тус киритмоқ. *Юзига тушуниб бўлмайдиган алақандай тус бериб, бир хўрсиниб қўйди-да, унга деди.. К. Яшин, Ҳамза. — Наҳотки ўз жангчиларимизни унутсак, — дея гапга тус берди Муҳаррам. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ҳар анорларки донаси чойнакдай, узумини кўтаролмай букилиб қолган ишқомлар, ёмби олтиндек сап-сариқ беҳилар бу боққа чинакам жаннат тусини берар эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Тус олмоқ* Қандайдир тус-қиёфа касб этмоқ; тусга кирмоқ. *Унинг ранги оқариб, важоҳати кўрқинчли тус олди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Пайкаллар этагини ювиб оқайтган Қашқа суви қизғиш-сарик тус олиб.. тол, жийдалар остигача тошган. С. Нуров, Нарвон. Аста-секин муносабатларимиз бошқача тус ола бошлади. Э. Аъзамов, Жавоб. Тусга кирмоқ* Қандайдир тус, қиёфа касб этмоқ, тус-қиёфага айланмоқ. *Ариқ ва анҳорлардаги сувлар шаффофлигини йўқотиб, малларанг тусга кирди. С. Зуннунова, Янги директор. Мурзин унинг назарида лаҳза сари юксалиб, ажойиб қаҳрамон тусига кириб бормоқда эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Нафис кийимлар билан ёш келин тусига кирган Холжон.. деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб ўтирди. Файратий, Довдираш.*

ТУСАМОҚ Ихтиёр этмоқ; хоҳламоқ, истамоқ. *Йигитали қорни ниҳоятда очганини, кўнгли ачиқ кўк чой тусайтганини сездиди. Д. Нурий, Осмон устун. Узоқ йўл босиб келдим, серқатиқ, аччиққина маставани кўнглим тусаб турган эди, чақирдим. «Муштум». Беш йил ўқиб, унинг бирор марта пулдан қийналганини ёки кўнгли тусаяган кийимини олиб киймаганини Аҳмад кўрмаган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Холи бўлишни, бир ўзи якка қолиб хаёл суришни кўнгли тусади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ТУСЛАМОҚ тлш. Фейлларни шахс, сон ва замон кўшимчалари ёрдамида ўзгартирмоқ.

ТУСЛАНМОҚ 1 Ҳар хил тус, рангда кўринмоқ, товланмоқ. *Товус патлари рангбаранг тусланади. Атлас электр нурида ҳар хил бўлиб тусланади.*

2 тлш. Шахс, сон ва замонда ўзгармоқ (фейллар ҳақида).

ТУСМОЛ Аниқ билмаган ҳолда ўзича қилинган гумон; тахмин, чама. *Менинг тусмолимча. Тусмол қилмоқ.* ■ *Улар гап орасида Фотимага яна кимларнинг жазманлиги.. ҳақида ўз шубҳа ва тусмолларини гаплашдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Ой ботиб, кеча қоронғилашиб қолган, жуда авайлаб, тусмол билан ҳаракат қиламиз. Ф. Гулом, Шум бола.*

ТУСМОЛЛАМОҚ Тусмол-тахминга асосланмоқ, тусмол-тахмин асосида иш кўрмоқ; тусмол қилмоқ. *Курбоннинг Кўктошга кетганини ўзи ҳам тусмоллаган эди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Оқимнинг кучини, йўналишини тусмоллаш керак эди. А. Мухтор, Чинор. Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуйи солганча, тусмоллаб юриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ТУССИЗ Туси бўлмаган, туси, ранги йўқ; рангсиз. *Туссиз газ.* ■ *Бек эшикни очди. Қулмат унинг докадек туссиз юзига қараб кулди. Ҳ. Гулом, Машғал.*

ТУСТОВУҚ Товуқлар зотига мансуб, патлари чиройли, асосан тўқайзорларда яшайдиган, овланадиган қуш; қирғовул. *Тустовуқ қамишларнинг ичига кириб ғойиб бўлди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Қадимда овчи қушлар билан тустовуқ, каклик ва бошқа паррандаларни овлаш кенг тарқалган эди. «Фан ва турмуш».*

ТУТ [а. توت — тут дарахти] 1 Барглари ипак қурти учун асосий озиқ бўладиган дарахт. *Ана боғлар-чорбоғлар.. Ана буталари қизғиш тутундай ҳавога ёйилиб турган катта тут. П. Турсун, Ўқитувчи. Мамнун бўлиб ипак қуртлари, Ўрмалар тут япроқларида. Ҳ. Пўлат.*

2 Шу дарахтнинг истеъмол қилинадиган оқ, қора ёки қизил тусли тотли меваси. *Жуvon бошидан рўмоли тушиб кетган, Сидиқжонга орқасини ўегириб, зўр иштаҳа билан тут териб емоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Тут майиз, тутмаймиз Куритилган тут меваси, куруқ тут. *Шу кеча уна [Кимсанга] бошпана бериб, нон, тут майиз, қурт, айрон билан меҳмон қилдилар. С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. Тутдай тўкилмоқ* 1) қирилмоқ, қирилиб кетмоқ; маҳв бўлмоқ. *Душман аскарлари тутдай тўкилди;* 2) путурдан кетиб емирилмоқ, вайрон бўлмоқ. *Тутдай тўкилиб турган деворлар.* ■ *Кўз қамаштирувчи бу чаманзор ёнида тутдай тў-*

килиб турган икки уй бўлиб, буларнинг бирида — кунгайдагида Гулбодомларнинг.. сигири, унинг ёнидаги.. уйда эса, ўзлари туришарди. С. Кароматов, Бир томчи қон; 3) эскириб, тўзиб йиртилмоқ, йиртилиб (ситилиб) кетмоқ, йиртилиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Кўйлагим тутдай тўкилиб кетди. Кўноқ тут* Меваси ейилмайдиган оч қизил тут.

ТУТА I 1 Пахтадан ип йигириш учун тайёрланган пилта.

2 Учи чақмоқда чўғлатиш учун мослаштирилган (учи қуйдириб қорайтирилган) пахта ипи. *Уч кишилашиб чақмоқни тошга уриб, тутани ёмғирдан бекитиб, роса уринганларидан кейин, ниҳоят, аччиқ пахта тутуни димоғларига урилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ТУТА II Эрта баҳорда ўсадиган ўсимликнинг бир тури. *Лойхонада бадбўй, лекин чиройли эртабахор ўсимлиги — туталар бир текис униб чиқди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

ТУТАК Пахтадан қўлда ип йигиришда ишлатиладиган қовоқ найча.

ТУТАЛ ив. Ишониб бўлмайдиган нарса, гап; уйдирма. *Шаҳардаги ҳар ким унинг.. қизиқ ҳаракатларига ва тутал сўзларига қизиқар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шу хилдаги тутал, аския, лутф сўзлар, ашула анчагача давом этди. К. Яшин, Ҳамза.*

ТУТАМ Нарсаларнинг тутамлаш ёки сиқимлаш мумкин бўлган миқдори; панжанинг шунча миқдорни оладиган (тутадиган) ҳолати. *Бир тутам соч. Бир тутам пахта. Дангасанинг қуйруғи бир тутам. Мақол.* ■ *Робия хола бир тутам печак ўт-ни жўякка ташлаб, қўлларини қоққанича, Ширмонхон қаршисига юрди. С. Зуннунова, Олов. Қўйлар кеча эрталоб охирги тутам хашакни еб бўлишган. С. Анорбоев, Оқсой. Ёқуббек соқолини тутамига олиб, бир лаҳза ўйланиб турди-ю.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

Бир тутам 1) бир тутам миқдордаги, бир тутамлашга лойиқ. *Бир тутам хашак.* ■ *-Булар ҳам сизга! — деди у бир тутам-бир тутам гул тутқазиб. Ж. Абдуллаҳонов, Тўфон;* 2) ингичка, нозик; озгин. [Аноранинг] *Ёш ниҳолдек бир тутам нозик қадди-қомати бошқалардан ажралиб турар.. кулганда қўнғироқдек жаранглайдиган овози ўтириш-*

га алоҳида бир файз бағишлар эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон; 3) жуда қисқа. Ёз кечалари бир тутам — кўз очиб юмгунча ўтиб кетади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТУТАМЛАМОҚ Тутамга олмоқ. Сочини тутамламоқ. ■ Қовоғини солиб, соқолини тутамлаб, ганга жимгина қулоқ солиб ўтирган уста: -Қани, бу ёққа юр, — деди [бангига]. О. Ёқубов, Ларза.

ТУТАМОҚ I Тутунланиб ёнмоқ, буруқсимоқ; тутун чиқармоқ. Печка тутаб кетяпти. Хўл ўтин тутайди, ёнмайди. ■ Тутаб ётган тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳиш қоронғиликка қарши курашган каби гулхани ёндиришга тиришар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмаджон ўрнидан турди ва ҳануз тутамоқда бўлган қишлоқни кўрсатди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Ис, дуд чиқармоқ (ёғ, пилик ва ш.к. ҳақида). Қозонда ёғ тутай бошлади.

3 кўчма Тутақмоқ, тутақиб кетмоқ, қизишмоқ; ёнмоқ. Ҳайдарбой ич-ичидан тутаб кетди. Н. Фозилов, Оқим. Қиздан жавоб бўлмагач, Ойшахон баттар тутай бошлади: -Минг марталаб айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинли қилиб қўйгин деб. А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.

ТУТАНОҚ шв. Тутақмоқ, тутақишмоқ, қизишмоқ. У бирдан тутаниб кетди. ■ Гурўғлибекнинг бол Авазга «Раъйингдан қайтгин!» деганида, Авазхон ўтдай ёниб, оловдай тутаниб, отасига қараб бир сўз айтгани. «Хушкелди».

ТУТАНОҚ I шв. Тутқанок, куёнчиқ. Қизинг энди ўшанинг тутаноғини эшитиб, кўнгилсиз бўлиб тургандир-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. Тағин унинг тутаноқ дарди.. бунинг устига ортиқча. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТУТАНОҚ II Файрати ичига сиғмайдиган, шўх. Елена тутаноқ дўстининг [Надянинг] озгина хатога ўл қўйганлигини билса ҳам, юзига солиб, баттар куйдиргиси келмади. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТУТАНОҚЛИК Тутаноққа хос хусусият, хатти-ҳаракатга эгалик. [Йигит-қизларнинг] Шу ғайратлари, шу тутаноқликлари бўлса, марра бизники, — деб қўйди Қодиржон. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТУТАНТИРИҚ I Ўт олдириб олиш учун хизмат қиладиган майда тараша, пайраҳа ва ш.к.; тутатқи. Қуруқ тутантириқ. ■ [Афанди:] Қозонни осиб қарайдикки, ўчоққа тутантириқ йўқ. «Латифалар». У сув тўлдириб тайёрлаб қўйилган қумғон тагига олов ёқди. Хушёр шогирдлари ҳатто тутантириқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Бирор нарсанинг амалга ошувига, юришиб кетишига сабаб, омил. Бу учрашув тутантириқ бўлди. Устига чўп ташламаса, ўчиб қолади. Шухрат, Умр поғоналари. Тўғрироғи, тутантириғини Умрзоқ ота тутатибди-ю, бу ёғини Бўтавойлар алангалатибди. Н. Фозилов, Дийдор. Уша справкангиз тутантириқ бўлди-ю, ишим юришиб кетди. «Муштум».

Тутантириқ ҳам бўлмайди Жуда оз, кифоя қилмайди, урвоқ ҳам бўлмайди.

ТУТАТМОҚ I Тутамоқ фл. орт. н. Печкани тутатмоқ. ■ Орадан ярим соат ўтгандан кейин, полвон секин кўзини очиб.. бекнинг олдига бир сиқим сомон тутатиб қўйишни сўради. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

Исириқ тутатмоқ қ. исирик. -Шошилма, болам, — кампир тандир томонга югурди ва хокандозда исирик тутатиб келди, Норматнинг бошидан айлантирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўт олдириб, ёндириб олмоқ; ёндириб олиб чекмоқ. Салимхон ҳозир келиб тугатган папироснинг ўтидан иккинчисини тутатиб, Саидийни меҳмонларга танитди. А. Қаҳҳор, Сароб. Бектемир ёнида махорка тутатиб ўтирган ёшига рус жангчини туртди. Ойбек, Куёш қораймас.

ТУТАТҚИ I шв. Тутантириқ.

Тутатқи ҳам бўлмайди айн. тутантириқ ҳам бўлмайди қ. тутантириқ.

ТУТАТҚИ II этн. I Тутатилганда касаллик, фалокат ва ш. к. ни даф этувчи ёки керакли предмет, воқеа-ҳодисани юзага келтирувчи, ҳозирловчи нарса. Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошингиздаги бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза. Эрмана мерган бу тутатқини тутатган экан, парининг отларидан бири пайдо бўлди. «Олтин бешик». Қиличқорага бир тутатқи бериб: -Қачон шуни тутатсангиз, биз тайёр бўламиз, — дебди. «Олтин бешик».

2 Тутатиладиган ҳар қандай хушбўй нарса ёки восита (мас., исириқ).

ТУТАШ I **Тутамоқ** фл. ҳар. н. *Самоварнинг туташ.* *Исириқнинг туташ.*

ТУТАШ II Бир-бирига ёнма-ён уланган; туташган. *Қошлари туташ.* ■ *Сайҳонлик тугаб, туташ боғлар кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир томонингиз — харсанглар макони, иккинчи томонингиз — уфққа туташ ямшил водий.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТУТАШМОҚ I I Алангаланмоқ, аланга олмақ.

2 кўчма Ёнмоқ, кўймоқ. *Сиз ўзингизни тупроқ билан тенглаштирмақчи бўлгансиз, лекин мен ҳозир Кумушга ҳам қаноатланмай, Олтинбиби деб атамоқ фикрига тушдим.* Борлиғим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда, завжангиз *Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳеч ким менигдек куймаган ҳажринг ўтига, эй санам, Танҳо туташдим мен ўзим, сўзона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

3 фольк. *Тутақмоқ, қизишмоқ. Жуда ҳам туташиб кетди Ҳакимхон. «Алпомиш».* Арзирумдан экан асли элати, *Туташган боладир — кўндир ғайрати.* «Нигор ва Замон».

ТУТАШМОҚ II I Туташ ҳолатда бўлмоқ. *Бир-бирига туташиб кетган кичкина, тиниқ кўлчалар кўринди.* С. Сиёев, Аваз. *Бундан [дарёдан] чиқадиган сув билан мактаб участкасинигина эмас, унга туташган томорқа ерларни ҳам суғориш мумкин.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Шамол тоғанинг уйи бир томондан қирга туташ эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Адолатнинг юзи бирдан жиддийлашди. Қора қошлари туташиб, кўзларида ғазаб чақнади.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 кўчма Бир-бирига боғланган, пайванд. *Тоғжибой ўзи камбағаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа махсум билан туташган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хаёлига хаёли туташ, қалбига қалби яқин одамларни кўрган сайин Муборак ундан баттар узоқлашар, баттар орқага қараб кетар эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ТУТАҚИШМОҚ I **Тутақмоқ 2** фл. бирг. н.

2 айн. **тутақмоқ 2.** *Сорахон «Шунча иш бўлган экан, мен қаерда эдим, доим уйдаман-ку», дейиш ўрнига тутақишиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТУТАҚМОҚ I кам қўлл. *Тутаб, ўт олиб қизимок.* -*Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз*

тутақсин! Пуф, пуф. Ўҳў, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди! -*Бас.. у ўтин ёнмайди, саратон юзини кўрганда ҳам ёнмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Аччиғидан, ғазабдан ўта қизишмоқ, ўта дарғазаб бўлмоқ. *Домла шу қадар дарғазаб бўлдики, азбаройи тутаққанидан кўзлари косасидан чиқиб кетаёзди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Ваққос ота тутақиб кетганидан қалтирар, тили гапга келмасди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 кўчма Ҳарорати кўтарилиб, алангаи оташ бўлиб ёнмоқ. *Иситмадан тутақиб кетяпман.* ■ *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Юқори ҳарорат таъсирида жуда «куйган» ҳолатда бўлмоқ. -*Нега кичқирасиз, Адолат? Бирор ерга ўт кетибдими? -Ғўзага ўт кетибди; қаранг, тутақиб ётибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТУТГИЧ Тутиш учун хизмат қилувчи асбоб, нарса. *Товуш тўлқинларини тутгич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум.* «Фан ва турмуш».

ТУТЗОР Фақат тут экилган ер, майдон. *Ипакчилик учун.. тузилган шартномада беш гектар тўздор қилишни колхоз ўз устига олган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТУТИЛИШ I **Тутилмоқ** фл. ҳар. н. *Жиноятчининг тутилиши.* *Деразаларга нарда тутилиши лозим.* *Кўрпа-ёстиқлар озода тутилиши керак.*

2 астр. Осмон жисмларининг, хусусан, Ой ва Куюшнинг бошқа самовий жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб, қисқа муддатга қоронғилашиш ҳодисаси. *Ойнинг тутилиши. Куюшнинг тутилишини кузатиш.* ■ *Аҳмад махдум белгилаган вақтда ойнинг юзидан ҳеч бир тутилиш нишонаси қолмай, бутунлай очилди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ТУТИЛМАГАН I **Тутилмоқ** фл. сфдш. *Тутилмаган идиш, асбоблар.*

2 кўчма Фойдаланилмаган, ҳеч ким эшитмаган, билмаган. *Гулсал кулгили гапларни, тутилмаган латифаларни кўп биларди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Мен Фарғонанинг жуда кўп қўшиқларини билар эдим, бироқ устозим менга шундай тутилмаганларини айтиб берганида, халқ даҳосининг, унинг кўнгил хазинасининг нақадар бойлигини кўриб,*

ҳайратда қолардим. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТУТИЛМОҚ I Тутмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Жинойатчи кеча тутилди. Тутилган балиқларни пиширмоқ. Деразаларга парда тутилган эди. Қурт тутилган хона. Ҳовли доим озода тутилади. Сир тутилган иш. Иш билан тутилиб қолмоқ. Назарда тутилган вазифалар.* ■ *Кўтарилди чанг-тўзон, Куннинг юзи тутилди. «Ойсулув». Ҳамма ўша томонга юзланди. Чироқ тутилди. Ойбек, Танланган асарлар. Эшикдан келганда, қўлига илқ сув тутилди.. тагига кўрпача тўшалди. «Муштум».*

2 Дучор бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Ёмғирдан қутулиб, қорга тутилдим.* ■ *Ҳасанали «Кутулдим!» деган эди, яна тоғдек қайғуга тутилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Гап-сўзини давом эттиролмай қолмоқ; тили айланмай қолмоқ. *Чўпон довдираб, тутилиб қолди, оқаринқираб кетди. Нима дейишини билмай, қўлидаги чақалоқни кўрсатди. А. Мухтор, Чинор. Раҳим Саидов нима жавоб қилишини билмай, тутилиб қолди. Шофёр буни сезиб, хижолатликдан қутқарди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Жаноб тутилиб, лом-мим деёлмай қолди. У бир лаҳзадан сўнг қизариб, яна савол берди. Мирмуҳсин, Нукра.*

4 Гап-сўзида равонлик йўқолмоқ, тўхташлар, гўлдираш юз бермоқ. [*Умарали:*] *Рус тилини нича билиб қолдим; тутилиб бўлсада, гаплашадиган бўляпман. Ойбек, Улуғ йўл. Иброҳимов ҳеч тутилмаганидан кейин, кўз-ойнагини пешонасига сурди-да.. унинг афтига тикилди. У бировдан хурсанд бўлганида шундоқ қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қолоқ цех бошиқлари бирин-кетин минбарга чиқиб, тутилиб-тутилиб ҳисоб бердилар. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг захри йўқ.*

Тили тутилмоқ Тили гапга келмай қолмоқ, гапида тутилиш(лар) бўлмоқ, гапиролмай қолмоқ. *-Уялмай қўя қол, ўғлим.. Раҳматлик.. — деган жойида оймнинг тили тутилди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Сувонжоннинг тили тутилди. Беихтиёр дадаси кўз олдига келди. Томоғига бир нима тиқилгандай бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ўртаниб гапирётган Бобурнинг тили тутилаётганидан табиб чол ҳайратга тушиб, унга тикилиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

5 *астр.* Бошқа жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб қоронғилашиб қолмоқ (асосан Ой ва Кўёш ҳақида). *Ой тутилган тун ҳали ҳам эсимда.* ■ *-Кун тутилди, — деб шу чоқ мардум бор абзалини данғиллатди. «Эрали ва Шерали».*

6 кам қўл. Ёрдамчи сўз вазифасида боғлама бўлиб келади; ҳисобланмоқ. *Маъзур тутилади.* ■ *Иккинчи, Отабекка бу йўлда кўмакчи бўлиб юрган Марғилон фуқароси Мирзакарим қутидор ҳам шу жазога сазовор тутилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТУТИМ қ. тутум. *Шаҳрихоннинг иқлими ҳам, одамларининг тутими ҳам, улфатчилиги ҳам, шеърпарастлиги ҳам Кўқонга ўхшайди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Одижоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати Саодатга қилган муруввати.. олдида кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги тутадиган тутимга тўғри келмасди. «Ёшлик».*

ТУТИНМОҚ I I Тутмоқ I фл. ўзл. н. *Ўқишдан қўл силтаб кетадиган оғир кунларни ҳам кўрди, аммо ҳамма вақт ўзини жар ёқасида ёлғиз кучли қўллари билангина тутиниб турган ҳис қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 (*ж. к. билан*) Бирор ишни бажара бошламоқ, бирор ишга киришмоқ. *Ишга тутинмоқ.* ■ *Йўлчи қармоқни қўл бўйига суқиб, ўзи хашак йиғиштиришга тутинди. Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида. ..бурнига кўз-ойнагини қўндириб, ўқишга тутинди. «Шарқ юлдузи».*

ТУТИНМОҚ II Кимса билан аҳдлашиб, қалин дўст, ўртоқ, томир бўлмоқ, қариндошдек муносабат боғламоқ. *Ака-ука тутинмоқ. Дўст тутинмоқ.* ■ *-Э-э-э, — деди Қурбон ота, - Ўрмонжон? Ўрмонжон менинг тутинган ўғлим-ку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Маҳбубахон опам билан биз опасингил тутинганмиз. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Мутрибдек кишини биродар, оға тутиниб, Авазнинг ёруғ кунлари зиёда бўлди. С. Сиёев, Аваз.*

ТУТМОҚ I Қўл билан ушламоқ, ушлаб турмоқ; тутинмоқ. *Бир қўлда китоб, бир қўлда гулдаста тутиб турмоқ. Боланинг қўлидан тутмоқ. Отнинг жиловидан тутмоқ. Кўр тутганини қўймас, кар — эшитганини. Мақол.* ■ *Темирчи уста қаҳру ғазаб билан ичкари кирди ва тикка бориб, Хайринисанинг*

куёви бўлмиш йигитнинг ёқасидан тутди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Гавҳар тоқати тоқ бўлиб, ўрнидан тура бошлаган эди, Талват тирсагидан тутиб ўтқазди. У. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Кетмон тутишга одатланган дағал қўллар игна ушлашга, қатим тортишга келишмаганидан диққати ошган Охун.. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Овлаб, қувиб, изидан бориб ва ш. к. йўллар билан ушламоқ, ушлаб олмоқ, қўлга туширмоқ. *Балиқ тутмоқ. Куён тутиб олмоқ. Ўғрини тутмоқ. ■ Сайил ҳам сайил, саргардон ҳам сайил-да, домлажон. Ҳали кийик тутдикми, йўқми, ҳеч бўлмаса, шамоллаб келамиз-да. М. Мансуров, Ёмби. Агар Ҳамзани тутиб берсанг, ўғлинг Умар полвонни рўйхатдан учирамиз. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Бирор нарсани илтифотан кимсага таклиф қилмоқ, узатмоқ; фойдаланиш учун тўғриламоқ, бермоқ. *Меҳмонларга сочқ тутмоқ. ■ Чол белбоғидан носқовоғини олиб, ўтирганларга тутди. С. Аҳмад, Ҳукм. [Сулув] Ҳеч нарсага қарамай, сакраб туриб, ҳансираб қолган отасини юпатгиси, совуқ айрон тутиб, елкасини силагиси келарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Дуодан сўнг Отабек тўриқ йўргани чиқариб, қутидорга тутди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўстон қутичали атир олиб келиб, ойисига тутди. С. Зуннунов, Янги директор. Али мешкобчи яна мадраса қурилишига кириб, одамларга сув тутди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

4 Қўлидаги (ўзидаги) бирор нарсани бошқа нарсага тўғриламоқ, рўбарў ҳолга олмоқ. *Хатни чироқ ёруғига тутиб ўқимоқ. Елкасини офтобга тутмоқ. ■ Отбоқар фонусни яна Бўтабойнинг юзига тутди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сенга ҳавас билан боқурман, ростки, Улимга тик кўксин тута олган зот. А. Орипов.*

5 кўчма Йўқ бўлиш, кетиш ва ш.к. дан сақлаб турмоқ. *Ҳокимиятни тутиб турмоқ. Ўз позицияларини тутиб турмоқ. Жангчиларимиз тепаликни тутиб туриш учун бутун воситаларни ишга солдилар. ■ Азамат.. комбатнинг.. мадад кучи етиб боргунча душманни тутиб туриш ҳақидаги фармонини Эргашева айтди. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.*

6 Бирор ҳолат, вазиятда сақламоқ, асрамоқ. *Саидбобо негадир тили учуда турган*

гапни ютиб, сир тутди. Н. Сафаров, Оловли излар. Туғилган кун зиёфатида таклиф қилиш шарт эмас. Уша кунни эсида тутган яқинлари ўзлари боришаверади.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Итти занжирга боғлаб қўйгач, оч тутади дейишади. С. Нуоров, Нарвон.

7 кўчма Бирор нарсдан ўзини тиймоқ ёки бирор нарсани, воқеани юз беришдан тўхтатмоқ, босмоқ, ушламоқ. *У кўзларига тўлган томчиларни базўр тутиб жавоб берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўзини тутмоқ 1) ўзини босмоқ, тиймоқ; ўзини қўлга ола билмоқ. *Йиғидан ўзини тутмоқ. У кулгидан ўзини тутолмади. ■ Ўзимни кулгидан тутолмай, ҳиринглаб кулиб юбордим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) ўзини бирор тарзда ушламоқ. Ўзини баланд тутмоқ. Ўзини катталардек тутмоқ. Ўзини тетик тутмоқ. ■ Ибодовнинг ўзини тутиши ҳайрон қолдирган эди уни. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. У ўзини имкони борича бепарво тутишга ҳаракат қилди. Т. Ашуров, Оқ от; 3) ўзини эплаб қолмоқ, оёққа турмоқ. *Эрталаб яна қонли урушлар бошланди. Аммо халқ энди ўзини анча тутиб қолган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бобоқул ота ўзини тутиб олиб: -Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди.. – деди. Ҳ. Назир, Сўнмас чаққонлар.**

8 кўчма Идора қилмоқ, бошқармоқ. *Рўзғор тутмоқ. ■ Яхши қилиб юртни тутди, Ким кам бўлса, йўл кўрсатди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.*

9 кўчма Ўз қўли остидаги, измидаги, қарамоғидаги кимсаларга қандайдир муносабатда, муомалада бўлмоқ. *Болани бўш тутиш ярамайди. Синглингни кафтингда тутсанг, онангни бошингда тут. Мақол. ■ Шариат хотинни қаттиқ тутиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Ўзбек ойимнинг «Келинни хор тутар экан демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!» деб айтгани учун, Зайнаб ҳам тамом ипақларга кўмилиб ясанган, кеча эрга теккан янги келинлар суратига кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

10 Бирор тарзда ишлатмоқ, фойдаланмоқ, қўлламоқ. *Идиш-товоқни, кўрпа-*

ёстиқни тоза тутмоқ. Янги олиб келган тешани тутмоқ. ■ -Лекин, — деди Самандаров қошиқни салмоқлаб, — ҳали ҳам мана бунақа қошиқ тутуш айб. Бунга йўқчиликни важ қилиб бўлмайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

11 Парвариш қилмоқ, боқмоқ (пилла қуртини). Мен, бешовларинг қурт тутинглар, бешта одам бўшасин, демоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

12 Ишлатиш, фойдаланиш учун ўз ихтиёрида, қарамоғида олиб турмоқ, сақламоқ. Қани иложи бўлса, битта одам тутмасдан, бутун ишни ўзим эплай олсам. Ойбек, Танланган асарлар.

13 Пардалаш, тўсиш, қоплаш ва ш.к. мақсадлар учун ўрнатмоқ, боғлаб, илиб ёки осиб қўймоқ. Пашишахона тутмоқ. Деразаларга парда тутмоқ. Этак тутиб, пахта термоқ. Дастрўмолини юзига тутиб йиғламоқ. Эл оғзига элак тутиб бўлмас. Мақол. ■ Бахмал паранжили хотин чиммат тутган юзини Азим тажани томонга хиёл ўгирди-ю, бир-икки томоқ қириш билан кифояланди, жавоб бермади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

14 Кўпайиб, тарқалиб, ёйилиб ва ш.к. йўллар билан маълум жойни эгалламоқ, қоплаб олмақ, босмоқ. Самоварнинг буғи уйни тутиб кетди. Қўй-эчкиларнинг маъраши кўчани тутган эди. ■ Ишқи, пода, сурувлар Дард кўрмай ўсса дейман, Тоғу тошга сиғишмай, Яйловни тутса дейман. Қ. Муҳаммадий. Кўнғироқдай товуши билан Гулсун ҳам қўшиқчига жўр бўлгандагина ҳамма ёқни одам тутиб кетганини кўрди. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Дўнан ака минбардан тушишлари билан, зални қарсак тутиб кетди. «Ўзбекистон кўриқлари». Даштни тутиб ётган лолалар узоқда қолиб, гулларидан асаларишлар бол эмаётган мевазор боғлар бошланди. «Гулдаста». Достоннинг овозаси оламни тутди. Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди.

15 Кўзимоқ, кўзиб қолмоқ, хуруж қилмоқ (одагда, инсон табиатида бўладиган турли хислатлар ҳақида). Отанинг тантилиги тутиб кетди. Унинг жазаваси тутди. Шўхлиги тутмоқ. ■ Ҳиндининг ҳам ҳиммати тутиб кетди, сарроф халтадан битта беш сўмлик тилла олиб берди. Ф. Фулом, Шум бола. Гапинг рост бўлса, қани юр! Ёки дангасали-

гинг тутиб, ишлагинг келмаётибдими? Газетадан.

16 Амал олмақ, ўсмоқ, ривожланмоқ (янги кўчат ёки пайванд ҳақида). Боғбон ўзи эккан ё улаган кўчати тутиб, бўй тортиб кетгунча, ҳар кун тагига неча марта келди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Онда-сонда кўчатлар ўтқазилган экан-у, кўпи тутмапти. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

17 Ёрдамчи феъл сифатида боғловчи вазифасида қўлланади; ҳисобламоқ. Парвозга шайланиб ночор лат урган Ярадор бургутга тутмагил осон. У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

18 Баъзи сўзлар билан қўлланганда, шу нарса эвазига бирор нарсага дучор бўлмоқ, унинг ҳақидан қутула олмаслик маъносини билдиради. -Уволи тутади демардингизлар-а, уволени ўйламадингизлар-а, — деди жавраб турган Зулхумор, юраги бўлмай нари кета бошлади. М. Мансуров, Ёмби. Сизни ўша норасидаларнинг кўз ёши тутмайдими? С. Сиёев, Ёруғлик. Беш боланинг уволи уради сен бекларни! Менинг беғуноҳ қоним тутади ҳамманни! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Аза тутмоқ қ. аза. Галаба кунни тўйга айланган хонадонлар ҳам бўлди, яраси янгилиниб, қайта аза тутганлар ҳам. «Ўзбекистон кўриқлари». Бошини тутмоқ Бирор иш, ҳунар ва ш.к. билан машғул бўлмоқ, уни эгалламоқ, касб этмоқ. Бирор ишнинг бошини тутмоқ. ■ Бирон бошқа ҳунарнинг бошини тутса ҳам эплаб кетарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ватан (ёки макон) тутмоқ Бирон ҳудуд ёки жойни яшаш жойи (ватан) қилиб олмақ. Эрбўтаевлар оиласи ҳам яйдоқ чўлни ватан тутиб, меҳнатда донг таратиб, ўзларидан кўпайишиб боришяпти. «Ўзбекистон кўриқлари». Гапга тутмоқ Гапга солиб, савол-жавоблар билан банд қилмоқ. Ҳамма гапи ёлғон бўлмасин, ўртага олиб, гапга тутинг. «Юсуф ва Аҳмад». Тракторчи йигит ишга шошиганидан тоқатсизлана бошлади. Чол буни сезиб, ортиқча гапга тутмади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Дариғ тутмоқ қ. дариғ. Якка ва яғналигинг ҳаққи.. мендек бир балокаш гуноҳкор ожиза бандангдан марҳаматингни дариғ тутмагайсан.. К. Яшин, Ҳамза. Иш тутмоқ Маълум сабаб, шарт-шароит ва ш.к. ни ҳисобга олган ҳолда иш қилмоқ, иш олиб бормоқ. Нега бир-биримизга

ёқишимиз керак. Ёки бўлмаса, сизга яқин бўлган инсон кўнглига қараб иш тутиш лозими? Газетадан. **Йўл (ёки йўлини) тутмоқ** Ишфаолиятда муайян бир йўлни танламоқ, шу йўлдан бормоқ. *Шунинг учун у тилёғламалик йўлини тутди.* Газетадан. *Сендан сўнг қолиб ҳам у қаримайди, У манеу ёшликнинг йўлини тутгандир.* Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **Кўз тутмоқ** Келиши, учрашуви юз беришни интизорлик, иштиёқ билан кутмоқ. *Кўз тутдим, кўзларим нигорон бўлди.* «Ёшлик». *Темиржон, айиқча қайтиб келадигандай, унинг йўлга интизор кўз тутди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. **Кўзда тутмоқ** Назар-эътиборида бўлмоқ, назарда тутмоқ. *Келгуси вазифаларни кўзда тутмоқ. Ишдаги кийинчиликларни кўзда тутмоқ.* ■ *Бу гаплари билан қурилишдаги ишларни кўзда тутатганлигини Бароқов яхши тушунди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Сўроқда тутмоқ** Узлуксиз сўроқ беришда давом этмоқ. *Лекин у ерда сиз эмас, улар сизни сўроқда тутмасалар, деб кўрқаман.* К. Яшин, Ҳамза. **Тўпга (ёки ўққа) тутмоқ** Кимса, нарса, жой томонга (устига) тўхтовсиз тўп отмоқ, ўқ отмоқ, ўқ ёғдирмоқ. *Кўндан бери кутилган жанг тонг маҳалида душман артиллерияси бизнинг позицияларимизни ниҳоятда қаттиқ тўпга тутиши билан бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Душман жангчиларимизни миномётдан ўққа тута бошлади.* Газетадан. **Этагини тутмоқ** Раҳнамолигида иш тутмоқ, раҳнамолигига суянмоқ. *Омон бува Ёдгоров каби ингичка толали пахта усталари бор. Ана шуларнинг этагини тут.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз тутмоқ қ. юз. Ўрин тутмоқ** Мавқега эга бўлмоқ, аҳамият касб этмоқ. *Улар ичида Шодмонов алоҳида ўрин тутди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Меҳнат жамоаларида туғилаётган анъаналар орасида мусобақанинг такомиллашиб бораётган янги шакл ва усуллари алоҳида ўрин тутди.* Газетадан. **Қулоқ тутмоқ** 1) эшитишга диққатни қаратмоқ. *Бирпас девор тагида тўхтаб, атрофга қулоқ тутишди: жимлик ҳукмрон..* «Муштум»; 2) тингламоқ, эшитмоқ. *Акам томда қор қураб.. мен сандал ичига тиқилиб олиб, шифтдан келаётган курак овозига қулоқ тутиб ётар эдим.* М. Мансуров, Ёмби.

ТУТОҚИШМОҚ 1 **Тутмоқ** фл. бирг. н. Бу аҳволдан йигитлар жуда тутмоқшиди.

2 айн. туюқмоқ. -Ҳали туғилмаган болани, ер еткур, дединг-а, — деди Туробжон борган сайин туюқмоқшиб. А. Қаҳҳор, Анор.

ТУТОҚМОҚ айн. **тутақмоқ.** *Ҳаёт Салтонбунинг сўзларидан тасалли топишга улгурмай, Мастон кампир унинг туюққан ўтини ловулатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Полиция эшиги берк; яшил ранг билан сирланган ёғоч панжаралар олдида туюққан халқ қайнади, йигитлар, хотинлар панжарага ёпишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагим туюқиб кетди, сиз билан ичмоқчиман, қуйинг, раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ахир, бу ер, худди танда пайдо бўлган ёмон ярадай, кўм-кўк водий ўртасида қақшаб туюқиб ётибди-ку..* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТУ-ТУ унд. с. Товуқларни чақиринишда ишлатилади.

ТУТУМ Иш тутиш йўсини. *Тутумлари жойида, истараси иссиқ, сўзамол бола оила аъзоларига ёқиб қолди.* Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқлари. *Бу ерда жуда қизиқ — Шаҳобидиновнинг тутган тутуми Қўшоқов, Раҳимовларга, уларники эса бошлиққа ёқмайди.* Газетадан. *Юзидан жон олувчи нимтабасум аримас, тутумидан оғир жисмоний меҳнатдан холи ўсанлиги яққол сезилиб турарди.* Н. Норқобилов, Бектадаги оқ уйча. *Қиз бола ўзга хонадонга бордими, ўша ернинг тутумини олади. Борига ҳам, йўғига ҳам қаноат қилади.* Газетадан.

ТУТУН Бирор нарса ёнганда, ҳавога ажралиб чиқадиган майда зарралардан иборат газсимон моддалар мажмуи. *Папирос тутуни. Уй тутунга тўлди. Тутун осмонга кўтарилиб кетди.* ■ *Уйларнинг мўрисида тутун чиқар буралиб. Уйғун. Бир вақтлар турли ранглар билан бўялган уйнинг шифтлари оташдонда ёқилган ўт тутунидан хираланди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Жиққа хўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буруқтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тутун пули тар. Хонадон эгасидан яшаб турган жойи учун олинадиган солиқ. *Ўзингни бос, Жаломбой, сени ҳеч ким ҳайдамайди. Онанга мен пул юбораман, майли, «тутун пули»ни тўласин.* Ҳ. Турсунқолов, Ҳаётим қиссаси. **Тутун қайтармоқ дағл.** Буюрилган, қилинган иш ёқмаслигини билдирувчи кўпол гап-сўз қилмоқ. *Моллар, молхоналар жойидами? Яна Гавҳар пошиша,*

уна бўлмапти, буна бўлмапти, деб тутун қайтариб юрмасин. «Муштум». Э, тузламай қуриб кет.. ушанинг учун роса тутун қайтариб ётган экан-да. К. Яшин, Ҳамза. **Тутуни (осмонга) чиқмоқ** Жаҳли, газаби кўзгамоқ. -Ия, боятдан бери қулоғингга танбур чертялманми, — жаҳл билан деди Остонақул, — шунга тутуним чиқиб ёниб ётибман-да. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Фашистларнинг бева-бечораларга бераётган мислсиз азобларини кўрганда, Ўринбойнинг тутуни осмонга чиқади. Т. Рус-тамов, Мангу жасорат.

ТУТУНЛАНМОҚ кам қўл. Тутун чиқармоқ, буруқсимоқ. Самолёт бирдан тутунланди-ю, ерга шўнғиди. ■ Узоқда тутунланган ўрмонлар орқасидан самолётлар пайдо бўлди. Ойбек, Куёш қораймас.

ТУТУНЛИ Тутун чиқарадиган, тутаб турадиган, тутайдиган. Тутунли порох. Тутунли мўри.

ТУТУНМОҚ қ. **тутинмоқ**. У ўз хонасига кириб, каравотга чўшди. Китоб олиб ўқишга тутунди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Раҳматулла] Бу одам билан қиёматлик дўст тутунган бўлиб, бири бўлмаса, бирининг томоғидан бир қултум мой ўтмас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТУТУНСИЗ Тутун чиқармайдиган, ту-туни йўқ. Тутунсиз порох. Тутунсиз уй бўлмас, ёзиқсиз — йигит. Мақол. ■ Бирор қишлоққа ўт кетса, одамлар дарҳол воқиф бўладилар, ёнғин даф этилади. Юрак ёнса-чи? Унсиз, тутунсиз лаққа чўғ бўлиб ёниб, кулга айланган дил оҳ-зорини эшитувчи борми? С. Кароматов, Ҳижрон.

ТУТУРИҚ 1 Кимсанинг ўз сўзида, ваъдасида тура олиш хислати; лафз, бурд. Тутуриғи йўқ одам. ■ Наҳотки, кечагина техникага биркирилган болаларни яна қайтариб, тупроқ ишига қўйишга тўғри келса! Болалар олдида лафз, тутуриқ қоладими? А. Мухтор, Тўғилиш. Бир соатнинг ичида икки одамни ифвогарга чиқариб, яна сўзингиздан қайтиб ўтирсангиз, сизда тутуриқ борми ўзи? «Муштум».

2 Иш, гап-сўздаги қатъийлик, тайин. ..мен бу дунёдаги ишларинг бетутуриқ деб юрсам, охиратдаги ишларингда ҳам тутуриқ йўқ экан. А. Қаҳҳор, Асарлар. Отамининг дарди оғир, баъзи вақтлар иситма ора-

сида аллақандай тутуриғи йўқ гапларни гап-риб кўяди. Файратий, Менинг ёшлигим.

ТУТУРИҚЛИ Тутуриғи, бурди бор; сўзида, лафзида турадиган; бурдли; тайинли. Тутуриқли одам. Тутуриқли гап.

ТУТУРИҚСИЗ Тутуриғи, бурди йўқ; сўзида, лафзида турмайдиган, бебурд, бетайин, бемаъни. Тутуриқсиз одам. Тутуриқсиз гап. ■ Икки тутуриқсизни деб кўрпани куйдирмоқчимисан? А. Мухтор, Тонг билан учрашув. Табибий хоннинг Фозий тахаллуси билан тутуриқсиз шеърлар битадиган жияни Саид Фозий тўрага ишора қилаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ТУТУРИҚСИЗЛИК Тутуриқсиз эканлик, тутуриқсизга хос хусусият, хатти-ҳаракат, қилиқ. Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир бир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсаб турарди. Файратий, Довдираш. Дўқ уриш ва қўполлик ходимнинг.. ожизлигини, тутуриқсизлигини кўрсатади. Газетадан. [Онахон] Назокатнинг яна паранжи ёпиниб олиб, ўтакетан тутуриқсизлик қилганини эшитгач, қаттиқ хафа бўлган эди. А. Мухтор, Опасингиллар.

ТУТУҚ 1 1 кам қўл. Тутиб қўйилган; тутуқли. Парда тутуқ дераза.

2 эск. айн. айириш белгиси қ. айириш.

ТУТУҚ II шв. Дудуқ.

ТУТУҚ III шв. Чиммат, чачвон.

ТУТУҚЛИ Тутиб қўйилган, тутилган. Ойналарда парда тутуқли эди.

ТУТЧИЛИК Тут дарахти ўстириш, етиштириш. Инак қурти учун асосий озуқа базаси бўлган тутчиликка эътибор бермоқ.

ТУТҚА Даста, тутқич. Эшик тутқаси. ■ Душаннинг отаси.. тутқаси ялтиллаб турган ҳассасини олиб, ўз хонасига кириб кетади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТУТҚАЗМОҚ айн. ушлатмоқ. Ноиб отдан тушиди. Қамчисини этигининг кўнжига буклаб тиқиб, жиловни Амажонга тутқазди. С. Сиёев, Аваз. Машраб ҳали-ҳали эслайди, Ашрафжон бир кун унинг қўлига аллақайси китобни тутқазиб, Барнога олиб бориб беришни илтимос қилди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ТУТҚАЛОҚ шв. Тутқанок, қуёнчиқ. Соҳиблар миробага: -Тутқалоғи тутди ит-ваччанинг, — деб кулди. Ж. Шарипов, Хо-разм.

ТУТҚАНОҚ 1 *тиб.* Даврий равишда тўсатдан тутиб қоладиган, киши ҳушидан кетиб, акашак бўлиб қоладиган, бедаво асаб касаллиги; қуёнчиқ, эпилепсия. *Тутқаноғи бор одам. Тутқаноқ касаллиги.* ■ *Салим ваҳиманинг тутқаноғи яна бошланди. Асаби жуда чатоқ экан боланинг.* А. Мухтор, Чинор.

2 Шундай касалга йўлиққан одам.

ТУТҚАНОҚЛИ Тутқаноқ касалига мубтало бўлган, тутқаноғи бор. *Тутқаноқли бола.*

ТУТҚИ *айн. тутқа.*

ТУТҚИЗМОҚ *қ. тутқазмоқ.* У кийимларини менга тутқизиб, сувга шўнғиди. ■ *Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим набираларини.. ўпиб, узумдан икки бошини уларнинг қўлига тутқизди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУТҚИЛАМОҚ *с. т.* Ушлаб тортавермоқ, тортқиламоқ. *Бола онасининг этагидан тутқиларди.*

ТУТҚИЧ 1 Нарсаларнинг қўл билан ушлаш учун хизмат қиладиган қисми, даста. *Дераза тутқичи.* ■ *Паранжи-чачвон ёпинган аёллар деразаларни астагина силаб кўришар, ичкарига мўралаб, бўялган эшикнинг ялтироқ, чироили шиша тутқичларини авайлабгина ушлаб қўйишарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Турли нарсаларни қисиб тутиб турадиган буюм, қисқич. *Юврилган кийимларни тутқич билан тишлатмоқ.*

Тутқич бермоқ (*кўпинча бўлишсиз шаклда*) Ўзини туттириб қўймоқ. *Қуён тутқич бермай қочди.* ■ *Қуш ҳам итга тутқич бермай, яна пириллаб учди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТУТҚИЧЛИ Тутқичи бор, тутқичга эга бўлган. *Уйнинг ўнг томонидаги оғир, попукли духоба парда.. шиша тутқичли бир эшикда химарилган дарнарданинг узун этаклари солланиб турарди.* У. Исмоилов, Сайланма.

ТУТҚИЧСИЗ Тутқичи йўқ, тутқич ўрнатилмаган. *Тутқичсиз дераза.* ■ *Ахир Тошкентдек шаҳри азимда қанча-қанча артель, корхоналар бўлса-ю, қурган иморатларимизнинг деразалари тутқичсиз қолса..* «Муштум».

ТУТҚУН 1 Асир олинган, асирлик ҳолатидаги шахс; асир, банди. *Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, ҳалиги туркман.. яна тутқунлар қошида пайдо бўлди.* С. Айний,

Куллар. [Тоғамни] *Тутқун қилиб олганлардан бири мен билан ўзлари орасида ўтган воқеани у ердагиларга айтиб берди.* С. Айний, Эсдаликлар. Фарзандим, ёлғизим, ғанимларга *тутқун бўлиб қолмагин.* «Равшан». *Бундан ортиқ жазо беришдан ўзини тийди, сабаб устод Қавом бошқа тутқун кишиларнинг қаҳрли кўзларидан ҳайиқди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Эрки, ҳуқуқи ўзида бўлмаган, ҳуқуқи биров ихтиёрида бўлган. *Сени кўрдим, ёдимга тушиди Ёшлигимда кўрган бир жувон. Ўзи суҳсур каби гўзал эди, Фақат тутқун, бағри тўла қон. Уйғун. Биз балиқ овловчи, тутқун қуллармиз, Не тутсак, хон томон дарҳол йўллармиз.* С. Абдулла. [Зумрад] *Шунча тутқун бўлишига қарамасдан, бу қизнинг қалбига муҳаббат олови аллақачон тушган эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ТУТҚУНЛИК 1 Тутқун ҳолат. *Тутқунликдан.. қутқазилган Гулнорнинг қушдек учгиси келар, лекин бошидан кечган даҳшатли воқеалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асирликдаги ёки эркисиз, ҳақ-ҳуқуқсиз шароитдаги ҳаёт; асорат. *Сенинг эркин, ҳаққинг ўғирлаб, Ироданга занжир солган ким? Эрк макони бўлган ўлкада Нечун қолдинг тутқунликда жим!* Зулфия. *Унда [«Сайдинг кўя бер, сайёд» да] авторнинг тутқунлик ва қулликка қаршилиги, эркин ҳаётга интилиш орзулари ифодаланган.* «ЎТА».

ТУФ 1 *унд. с. 1* Тупурганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Насва [насиба] тортиб келиб қолса Аҳмаджон, Ҳақ, туф, деб тупуради юзинга.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *этно.* Кўз тегмаслики истаб айтилдиган сўз. *Анзират хола унинг боласига ҳаваси келиб, ўрндан туриб, болани қўлига олди: -Туф, ёмон кўздан сақла, мунча ҳам дўмбоқ, мунча ҳам оппоқ!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Туф деб (ёки туфлаб) тугмоқ Топганини йиғмоқ, тўпламоқ. *-Нусратбек топганини туф деб тугаётган бўлса керак, — деди юзлари қип-қизил, думалоққина шериги уни қувватлаб.* С. Нуров, Нарвон. **Юзига туф демоқ** (*ёки туфламоқ*) *дағл.* Ҳақорат ифодаси сифатида бетга қараб «туф» демоқ. *Сағирнинг ҳақи менга эмас, менинг ҳақим сағирга ўтмаса, юзимга туф денг.* П. Турсун. Ўқитувчи.

ТУФ II [итал. tufo < лат. tofus — говак тош] геол. Қурилиш материали сифатида ёки бошқа мақсадларда ишлатиладиган говак, рангдор тоғ жинси (вулқон отилиши маҳсули ёки иссиқ булоқ чўқиндиси сифатида ҳосил бўлади). *Туф кўп асрлардан буён фақат қурилиш материали ҳисобланар эди. Эндилликда эса бу тошдан оригинал газлама тайёрланмоқда.* Газетадан.

ТУФАЙЛИ I [а. طفيل — (бировнинг) ҳисобига, воситасида; сабаб, баҳона] I кўм. Сабабли, орқали. ■ *Экзема организмда мода алмашишининг бузилиши туфайли ҳам пайдо бўлиши мумкин.* Газетадан. *Ён қадоқ жўхори туфайли шу кўйга тушаман, деб Аваз сира ўйламаган эди. С. Сиёев, Аваз. Турмушдаги жамики яхшиликлар, гўзаллик ва фаровонликлар инсон туфайлидир.* Газетадан.

ТУФАЙЛИ II [а. طفيلی — чақирилмаган меҳмон, текинтомоқ] эск. Биров ҳисобига кун кечирувчи, текинхўр, текинтомоқ шахс. *Ундай туфайлиларни битирмоқ керак эди.* Ойбек, Навоий.

ТУФАЙЛИДАН с. т. айн. **туфайли** I. *Муштирапар волидаи муҳтарамлар! Биз истиқлол туфайлидан ёруғлик, рўшнолик кўрдик.* Газетадан.

ТУФАНГ, **тўфанг** эск. Чақмоқтош ёрдамида отиладиган пилта милтиқ. *Амир ўшанча тўп, туфанг, хазина ва дафина билан ҳеч бир иш қилолмаган эди..* С. Айний, Дохунда. *Эшитганимга кўра, большевикларнинг тўплари, туфанглари ва фидойи аскарлари кўп эди.* «Муштум».

ТУФДОН Тупуриш учун қўйилган маҳсус идиш. *Туфдон, одатда, касалнинг бош томонида полга қўйилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парварिश қилиш. *Мутриб оғир йўталиб, туфдонга тупурди.* С. Сиёев, Аваз.

ТУФДОНЛИ Туфдонни бўлган, туфланадиган маҳсус қисми бор. *Кунлардан бир куни Қарши ҳокими Бухоро амири Олимхон саройига мисдан ясалган туфдонли ажойиб дастийў тўхфа қилади.* Газетадан.

ТУФЛАМОҚ I айн. **тупурмоқ** 1, 2. Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичдида, бирдан афти бурушди, туфлагани жой излади, туфлади. А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Кир бармоқларига туфлаб, бир-бирига ёпишган китрикларини хўллаб юмшатиб, зўрға очарди.* С. Нуоров, Нарвон.

3 «Туф» («туф-туф») демоқ. қ. **туф** I 2.

Кўкрагига (ёки кўксига) туфламоқ этн. Кўрқиб кетганда, бирор нарсанинг даф бўлишини тилаб ёки даф бўлганидан хурсандлик белгиси сифатида «туф» («туф-туф») демоқ (қ. **туф** 3). *-Кайфим учиб кетди-я! — деди қори ва ёқасини катта очиб. кўкрагига уч марта туфлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *...қўрқанларидан дагдағ қалтираб, кўкракларига туфлаб, настга туширишибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Уларнинг саломатлигини кўрган шоғирд ўз кўксига туфлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Туфлаб тугмоқ айн. туф деб тугмоқ қ. туф.** [Куёв] *Ўта зикналикдан, ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларни туфлаб тугди.* Ш. Фуломов, Саҳрода.

ТУФЛИ [қад. нем. tuffele, голл. tuffel — бошмоқ < юн. pantophelle — таглиги пўкакдан бўлган сандалет] Тўпикдан паст оёқ кийими. *Баланд пошнали туфли. Амиркон туфли. Туфли киймоқ. ■ Қабулга келган қиз шинамгина туфлисининг баланд пошналарини тақиллатиб, стул олдига юриб келди-да, атлас кўйлагининг этакларини астагина йиғиштириб, ноз билан стулга ўтирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУФ-ТУФ Туф I с. такр. *-Кўй кўриб, бундақангисини кўрган эмасман! Елкасигача нақ ёғ бўлиб кетибди, йўлда кўзланган бўлмасин, туф-туф!* — деди хотин. С. Абдулла, Соялар.

ТУХМАК I [ф. تخم — насл, авлод, уруғ; уруғдон] тиб. Кўзга қон қуйилиши, кўзнинг қизариши билан характерланадиган касаллик.

ТУХМАК II Воҳаларда ўсадиган оч сарик хушбўй гулли ўсимлик (дарахт, бута ёки кўп йиллик ўсимлик).

ТУХУМ [ф. تخم — уруғ, тухум; авлод, насл; сперма] I Урғочи парранда, тошбақа ва б. баъзи ҳайвонларнинг бола очиш учун қўядиган, қобиқ билан ўралган жинсий юмurtқаси ва шу нарса — таркибида барча озиқ моддаларига эга бўлган таом маҳсулоти сифатида. *Товуқнинг тухуми. Ўрдақнинг тухуми. Тухум қилмоқ. Қовурилган тухум. Тухум ютмоқ.*

Анқонинг тухуми қ. анқо. *Нимасини суршитрасиз, мулла ака, хўжайинлар орасидан эпақага келадиганини қидириш анқонинг тухумини қидириш билан баробар экан..* Ойбек, Танланган асарлар. **Тухум босмоқ** I)

тухум қилиш учун мояк устида ўтирмақ. Бундан роса ўн йил бурун мана шу болохонадаги қазноқда тухум босиб ётган фаранги товук бирданига қоқолаб, том орқасига — Собиржон қориникига учиб тушиди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) жўжа очиш учун маълум вақт тухумларга бағрини бериб ётмоқ. Сўрининг бурчагига ин қурган мусичанинг тухум босиб ётганини кузатди. Газетадан; 3) кўчма ҳеч бир иш қилмай, уйдан эшикка чиқмай ётмоқ, лоқайд юравермоқ. Раҳим тағин чета суриларди, балки яна чакагини боғлаб, уйда тухум босиб қоларди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Тухум бостирмоқ** Жўжа очиб чиқарсин учун, курк бўлган товукнинг остига тухум кўймоқ. Комилжон бостирган тухумлар жўжа бўлмай, палағда чиқиб қолдими? И. Раҳим, Ихлос. **Тухум очмоқ** Тухум босиб ётиб, жўжа чиқармоқ. **Тухум уриштирмоқ** (ёки **ўйнамоқ**) Пишган тухумларни бир-бирига уриб, кимники синмай қолишга ўйнамоқ. *Икки ариқнинг атрофига чойхоналар очиларди.. Қиморбозлик бўларди, мазорлардан шайх ва қаландарлар келарди.. тухум ўйнашарди, сўнгра мастбозлик.* И. Раҳим, Ихлос. **Тухумга кирмоқ** Тухум қила бошламоқ. *Товуғимиз тухумга кириб қолди. Тухумдан чиқмоқ* 1) тухум қилмай кўймоқ; 2) тухумни ёриб чиқмоқ, жўжаламоқ. **Тухуми оғзига келмоқ** (ёки **тиқилмоқ**) Жуда зиқ, танг аҳволда қолмоқ. *Охири тухум оғзига келганда, «ҳа бўл, ҳа бўл»га тушиб, шўр ернинг ярмини ҳам юволмадик.* «Муштум».

2 биол. Жинсий ҳужайра. *Тухум йўли. Тухум ҳужайраси.*

3 бот. Уруғ. *Ошқовоқнинг тухуми.*

4 кўчма Насл, авлод, зурриёт, зот. *Тухуми қуриган ҳайвонлар. ■ Кўк қурт! Ёмон офат. Ғўзанинг заволи. Тезда тухум-тухумини қуритиш керак.* Р. Азизхужаев, Яшил чайла. *Улсам ўлайин, одам тухумидан кўрқмайман.* «Ойсулув».

Тухми одам (ёки **инсон**) Одам зоти. *Султоним, бир кун бўлган одам, бир кун ўлади, тухми одам бошида шу савдо бор.* «Гулихиромон». **Тухумини қуритмоқ** (ёки **қирмоқ**) Бутунлай йўқ қилмоқ. *Агарда нажотимиз қипчоқ тухумини қуритишда бўлса, мени ҳам оссинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Давлатёр] *фиғон чекаётир: -Сени*

ўлдирганнинг тухумини қираман, акажоним! П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Умуман, юзага келтирувчи нарса, уруғ. *Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУХУМБАРАК *шв.* Хамир ичига тухум солиб, қайнатиб пишириладиган овқат тури.

ТУХУМДОН [ф. تخمدان — тухум турадиган, ҳосил бўладиган жой] *анат.* Аёлларда, урғочи ҳайвон ва жониворларда тухум ҳужайраси ҳосил бўладиган, жуфт ҳолдаги жинсий без; оналик (урғочилик) беzi. *Ҳомиланинг ривожланиши жараёни тухумдонда уруғланиши билан бошланади.* «Фан ва турмуш».

ТУХУМЛАМОҚ *шв.* Тухум қилмоқ, тухум кўймоқ.

ТУХУМСИМОН Тухумга ўхшаш, кўринишдан тухумни эслатадиган. *Тухумсимон тош. Тухумсимон барглар.*

ТУХУМХЎР [ф. تخم خور — тухум еювчи] 1 Тухум ейишни яхши кўрадиган. *Тухумхўр бола.*

2 зоол. Ўз тухумларини бошқа ҳашаротларнинг тухумлари ичига қўядиган ҳашарот, уруғхўр.

ТУШ 1 Уйқуда вужудга келадиган субъектив психик ҳодиса, жараён; уйқуда кўриладиган образлар, нарсалар. *Анов муттаҳам ким? Нега мени бу ерга ўғирлаб келди? Ҳеч нима тушунмайман! Тушимми? Унгимми? Ойбек, Танланган асарлар. Қани энди ҳозир шу тушим ўнг бўлиб қолса. Онам ўлмаган бўлсалар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қани энди шуларнинг ҳаммаси тушим бўлсаю, уйғониб кетсам!.. Қадимимни билиб босар эдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

Туш билибманми (ёки **кўрибманми**)? *Қаёқдан билай? Туш кўрибманми унинг келишини? ■ Туш кўрибмизми апрелда совуқ бўлишини?* С. Маҳкамов, Шоғирд. **Туш кўрмоқ** Уйқуда туш жараёни юз бермоқ, уйқусида нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. кўринмоқ. *Бир яхши туш кўрдим, айтиб бераман.* К. Яшин, Ҳамза. **Тушига кирмоқ** Уйқусида (тушида) кўринмоқ. *-Гавҳар, аям тузукмилар? -Кеча тушимга кирибдилар. Қопқоронғи чакалакзорда оқ кўйлақда юрганмишлар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Агрегатлар ёрдам берар ишимга, Севган касбим ҳатто кирар тушимга.* «Гулдаста». **Ту-**

шида кўрмоқ айн. тушига кирмоқ. *Етти ой-дан бери фақат тушимда кўраман уни. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тушда кўрдим дилбаримни, эй сабо, уйғотмагил. Э. Воҳидов. Тушингизни сувга айтинг Бекор айтибсиз, бўлмаган гап, асло ундай эмас. Эс-ҳушини йўқотиб, гарангланган деҳқон дастлаб индамади. Ёш баққол вайсайвергандан сўнг, бир уҳ тортиб, секингина деди: -Ўн тўрт сўм берасиз.. -Э? Ўн тўрт сўм? Тушингизни сувга айтинг. Ойбек, Танланган асарлар. (Ухлаб) тушига кирмаган (ёки тушида кўрмаган) ёки етти ухлаб, тушига кирмаган (ёки тушида кўрмаган). Дилдор ўйламаган, ўйлаб тушига ҳам кирмаган икки қийинчиликка рўбару келди. С. Аҳмад, Уфқ. У қуёви билан шу хилда учрашини етти ухлаб, тушида ҳам кўрмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. У ердан Фуломжон кутган, Фуломжонни зору интизор этган жонон эмас, Фуломжоннинг етти ухлаб, тушига кирмаган нотаниш бир жувон чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Абдишукур тушида ҳам кўрмаган пойтахт театрларини мақтамоқчи бўлиб, энди сўз бошлаган эди, Ёрмат дастурхон келтириб, норин тайёр бўлганини билдирди. Ойбек, Танланган асарлар. Анвар жим бўлиб қолди, тушига ҳам кирмаган бу таклифга нима дейишини билмай энтикди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Энди тушингизда кўрасиз «Эндиликда асло кўрмайсиз», «кўриб ҳам бўлибсиз» каби маъноларни ифодаловчи ибора. Бундай келини энди тушингизда кўрасиз.*

ТУШ II Қуёш қоқ тепага келган пайт. *Тушгача ишламоқ. Тушда дам олмоқ. Девонанинг ақли тушдан кейин кирибди. Мақол. ■ Туш пайти, таълимдан қайтдим бемажол. Туйғун. Туш чоғи яқинлашганда, бир чопар от чоптириб, боининг ҳовлисига кириб келди. С. Айний, Қуллар.*

ТУШАМОҚ кам қўл. *Тушовлаб боғламоқ, тушовламоқ. Маҳбусларга.. бу ҳам етмаганидек, тағин тирсақларидан бири-бирига тушаб қўйилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ТУШИМ қ. *тушум. Расво қилган мени пора, Бебилиска тушим, аттанг. Т. Йўлдош. Кўмир омборининг тушим пулларини дастлаб санаида отаси унга тан берадиган бўлиб қолди. Газетадан.*

ТУШИРГИ шв. *Ортиқча сувни оқизиб юборишга мўлжалланган махсус тарнов, мас., сув тегирмонида.*

ТУШИРГИЧ Бирор нарсани тушириш, тушириб қўйиш учун хизмат қиладиган буюм, мослама. *Қозон туширгич. Сув туширгич. ■ Алижон ўғит туширгични кўздан кечирди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.*

ТУШИРМОҚ I *Тушмоқ* фл. орт. н. *Ертўлага туширмоқ. Трамвайдан тушириб қўймоқ. Амалдан тушириб юбормоқ. Поезддан тушириб юбормоқ. Пардани туширмоқ. Чув туширмоқ. Арзонга туширмоқ. Қўлга туширмоқ. Пенициллин иситмани туширади. ■ Муҳтарам қайин отамизга! Сиз билан мени қоронғи зиндонларга тушириб, дор остларигача тортган.. Ҳомид исмли бир тўнғизни, ниҳоят, икки йиллик сарсардонлик сўнгида, ёрдамчилари билан тупроққа қориштиришга муваффақ бўлдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Танаси икки қўлочга сигмайдиган бир туп сада тевааракка тангадай офтоб туширмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўтабой ака аввал яхши гапирди, кейин шовқин солиб, «бригадирликдан туширамиз», деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

2 *Ортилган юкни ерга олиб қўймоқ, юкдан бўшатмоқ. Юк туширмоқ. Қурилиш материалларини вагондан туширмоқ. ■ [Йўлчи] Бойнинг дўкони олдига ўнларча, юзларча той газламани тушириб.. ердан шипга қадар тахлар, яна аравани миниб жунар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 *Бирор нарса билан урмоқ, солмоқ (одатда қаттиқ, залворли нарса билан бўладиган зарб ҳақида). Мушт туширмоқ. Тош билан туширмоқ. ■ У [Роҳила] бор кучини тўплаб туриб, автоматнинг қўндоғи билан асирнинг қўлоқ чеккасига шарақлатиб туширди, А. Муҳиддин ва Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Матпано сўйил билан битта итнинг калласига туширди. С. Сиёев, Аваз.*

4 *кўчма с. т. Иштаҳа билан емоқ, ичмоқ; еб-ичиб қўймоқ. Бир коса шўрвани туширдим. ■ Йигитлар дастурхонлар ёнига ўтирдилар-да, шаробларни нўш қилиб.. гўшларни тушира кетдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Зуннунқори.. тўртта нонни чой билан паққос тушириб, энди ҳолвайтарга иштаҳа сақлаб турган эди, бир киши чаққириб келди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Хола, кўнглимдагини сезгандай,*

бир коса жўхори гўжа олиб чиқиб, олдимга қўйди. Яримта зоғора нон билан тушириб олдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Ўқиб ёки оғзаки, ёдаки айтиб тамомламоқ, тугатмоқ. *Достонни ўқиб туширмоқ.* ■ *Самад бўқоқ индамай, четга бурилиб кетди. Шукур сўфи шом намози учун такбир тушира бошлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Зайниддин қўлига олган китобни туширмагунча қўймасди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

Қовун туширмоқ *шв.* Ўринсиз ҳаракат, гап ва ш. к. билан ишни расво қилиб қўймоқ, ишни бузиб қўймоқ.

ТУШКИ Туш пайтида бўладиган; туш вақтидаги. *Меъмор тушки овқат вақтида Зулфиқорни ёнига чақириб, ундан бўлган воқеани сўради.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сидиқ-жон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТУШКУН Сўниқ ҳис-туйғули, руҳи паст; сўниқ. *Убугун ҳам ҳовлимизга паришон ва тушкун бир ҳолатда кириб келди.* Ў. Ҳакимали, Навбахор. -*Вақт ўтди, — деди ҳазрат тушкун бир овоз билан.* К. Яшин, Ҳамза. *Жабборов, ундаги [Аҳмаджондаги] ўзгаришни одатда бир-бирига меҳрибон кишилар узоқ вақт ажралишаётганда бўладиган тушкун кайфиятнинг таъсири, деб билди.* А. Муқимов, Фалати одамлар.

ТУШКУНЛИК 1 Тушкун ҳолат. *Ичкилик тушкунликка олиб боради.* ■ *Калладаги қора хаёлларни ҳайдаш керак, тушкунлик — энг ёмон душман.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Пўлатнинг кўзларидаги алам аралаш тушкунликни кўргач.. деди: —Хафа бўлма, Пўлат.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Тушкунликка тушмоқ Тушкун ҳолатга берилмоқ. *Иродали киши ҳаётни ҳамшиша тўғри тушунди, тушкунликка тушмайди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бундай одам ҳеч қачон тушкунликка тушмайди, нолимайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Тарихий жараёнда ривожланиш эмас, аксинча, орқага, қуйига кетиш. *Иқтисодий тушкунлик.* ■ *..бой тарихга эга бўлган Ўзбекистон фани, муайян тарихий сабабларга кўра, бир неча аср давомида тушкунликни бошидан кечиради.* Газетадан.

ТУШКУР Ўзидан олдинги сўз билдирган шахсни эркалаш, суйиш ёки энгил койиш каби маъноларни беради; шундай

муносабатни ифодалайди; тушмагур, кургур, қурмагур. *Бироқ қизи тушкурнинг ҳусними, ширин сўзларими, ҳар қалай, Фиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб, қулоғини кар, кўзини кўр қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шунинг учун [ҳожжи] ўз тарафидан Ўзбек ойим тушкурни яхшилаб энга олмақ, юз қизартирадиган ишларига қарши чораларни кўрмак фикрига тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Вой, отаси тушкур-эй, — деди кула-кула Муса, — мен сизни сўфи, бундай ишларга эътибор қилмайди, деб юрсам, сизда гап кўп экан. Вой, отаси тушкур-эй!* П. Турсун, Ўқи-тувчи.

ТУШЛИК Туш вақтида ейладиган овқат; овқатланиш, ейиш-ичиш. *Тушликка шўрва пиширмоқ. Тушлик чой.* ■ *Боғда ишлаётган колхозчилар аллақачон тушликка чиқиб, ўзларининг камтарин овқатларига Ойқизни ҳам таклиф этдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бўлган иш шуки, ўша кунни тушлик маҳалида Холмурод аканинг звеносида учта кетмон йўқолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТУШМАГУР *айн. тушкур.* Қиз тушмагур ўйинга уста экан. ■ *Йигитали энди жавонга яқинлашган эди, Саври хола кирди: —Мана, ўғлим, ўзингиз ажратинг, бу қурғур иккисиям жигарранг дафтар, Дилнавоз тушмагур қайси бирини сўрапти экан.* С. Кароматов, Бир томчи қон. [Роқия:] *Муҳаббатингиз балодек кийим танлайди. Турғунжон акам зиёфатимга етиб келолмасалар, нима қилман, деб ичи пишганича бор экан-да, қизим тушмагурнинг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТУШМОҚ 1 Юқоридан, баланддан ёки бирор нарса устидан пастга томон ҳаракат қилмоқ; йўналмоқ. *Ердан чиқдим, осмондан тушдим, йўлда биттаси пайдо бўлиб қолсам?! О. Мўминов, Хиёбондаги уч уч-рашув. Машина шундоққина Менглибойнинг ёнига келиб тўхтади-ю, ундан эшикни тарсиллатиб очиб, Ҳазратқул билан Темурланг тушди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Сен баланд тоғ уз-ра эрдинг мисли оху ёки қуш, Ёлвориб мен пастда дердим: Бир нафас ёнимга туш.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Чиқиб жойлашган, ўтирган, бўлган жойини тарк этиб, ерга инмоқ. *Самолётдан тушмоқ. Аравадан тушмоқ. Томдан тушмоқ. Автобусдан тушмоқ.* ■ *Кечирасиз, қаерда тушмоқчилар?* Х. Тўхтабоев, Шириш қо-

вунлар мамлақати. *Вагондан энг кейин тушган.. Аҳмаджон: -Строй [саф] бўлмасдан шундай кетаверсак бўлмасмикан, — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 Ўз жойидан чиқмоқ, кўчмоқ; чиқиб, кўчиб жойидан кетмоқ, йўқ бўлмоқ. *Сочи тушмоқ. Илоннинг нусти тушибди. Молнинг туёғи тушибди. ■ Бунинг устига унинг [Нафисанин] тиши тушган — бу ҳомиладор вақтида содир бўлган эди. Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. [Яра] Усти қора кўтир бўлиб қотади, у тушиб кетгандан сўнг, яна тери асли, соғ ҳолига қайтади. Газетадан.*

4 Мансаб, лавозим ва ш.к. дан кетмоқ, бўшамоқ. *Мен хизматдан тушгандан сўнг пиёда юриш яхши бўладими? А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ..ликки ҳафтадан сўнг бўшаганича қайтиб келди.. -Оқ пошшо тахтдан тушгани билан, оқ амин аминлигидан тушмапти, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Мана, мудирликдан туши-ю, хийла одамшаванда бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 Мавқе, даража, қиймат ва ш.к. жиҳатдан даражаси пастлашмоқ, бўшашмоқ. *Шахтидан тушмоқ. Ҳовридан тушмоқ. Қадри тушмоқ. Руҳи тушмоқ. ■ Факультетимиз институт бўйича умумий рўйхатда бешинчи ўринга тушиб қолибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дунё бозорида териларимизнинг нархи тушмаса дейман. С. Аҳмад, Юлдуз.*

6 Қуйи томон йўналмоқ, қуйи сатҳдан жой олмоқ. *Шаҳарга тушмоқ. Бозорга тушмоқ. Ерга тушмоқ. ■ Улар.. мажнунтоллар орасидан ўтиб, сойга тушдилар. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Кампир жавоб бўлмаганидан ҳайрон қолди шекилли, зиналардан авайлаб қадам босиб, ҳовлига тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

7 Сатҳнинг бирор томони. ўрнидан жой олмоқ, унда бўлмоқ. *Ялли шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томондан гумбаздек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Эшқобил бунақа давраларга кўп тушган. М. Ҳазратқулов, Журъат. Шамси Тўраевич унинг гапларига қулоқ ҳам солмасдан, олдинга тушганча лўмбшляб кетаверди. Н. Аминов, Суварак.*

8 Турли томоша ва б. бўладиган, кўриладиган жойга кирмоқ. *Театрга тушмоқ. Циркка тушмоқ. Стадионга тушмоқ. ■*

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. У ҳордиқ оқишми ҳаммомга туши-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

9 Даволаниш, ахлоқ тузатиш ва ш.к. масканга олинмоқ, унда бўлмоқ. *Қамоққа (турмага) тушмоқ. Милисага тушмоқ (с.т.) ■ У фақат бир нарсани — отаси касалхонага тушганини онасига билдирмасликни ўйларди, холос. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Эҳтимол, кўп ичиб қўйиб, ҳушёрхонага тушгандир. «Муштум».*

10 Қуйи томон йўналиб, осилиб, сатҳнинг маълум нуқтасига етмоқ, ўша ўринда турмоқ. *Гавҳарнинг эғнида гулдор кўк қўйлак.. қоп-қора, узун сочлари тақимига тушиб турибди. С. Сиёев, Ёруғлик. ..Ҳирот йигитларига хос ихчамгина салла ўраб олган, салланинг зар чизиқли печи елкасига тушиб турар эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ёқимли садонинг сеҳрига берилиб, кўзлари секин юмилди, боши яна қуйроқ тушди. Ойбек, Танланган асарлар.*

11 Келин бўлмоқ; эрга тегмоқ, куёвга чиқмоқ. *Синглим тушган ерларга Ой бўлайин, ёр-ёр.. «Кўшиқлар». У киши менинг янгам бўлади, акамга тушган. «Гулдаста». Ҳой, Тўраҳон, Тешабойга тушганингизга ҳам уч йил бўп қолди шекилли. М. Исмоилий, Фарғона т.о.*

12 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган иш, ҳаракат, нарсани бажармоқ, қилмоқ маъносини билдиради. *Гапга тушмоқ. Мақтанлишга тушмоқ. ■ ..ҳаваскор ҳофизлар қўшиқ айтди, шўх йигитлар ўйин тушди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Кечалар тонготарга қадар Ҳалимаҳон қўшиқ айтиб, Тамараҳон рақсга тушган жойларда бўлди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

13 Шахс (кимса)да шу феъл бириккан сўз билдирган ҳолат юз бериши, унинг шундай вазиятда қолиши маъносини билдиради. *Саросимага тушмоқ. Даҳшатга тушмоқ. Талвасага тушмоқ. Ҳайратга тушмоқ. ■ Бу манзарани кўриб турган халойиқ бир лаҳза ҳаяжонга тушиб, саросималаниб қолди. К. Яшин, Ҳамза. Баширжон ҳам акахонининг бу сукутидан ноқулай аҳволга тушиб, ломлим демай, унга зимдан бир қараб қўйди-да.. Н. Аминов, Суварак.*

14 Борлиқда шу феъл бириккан сўз англаган нарсанинг юзага келиши, бўлиши маъносини билдиради. *Оқшом тушиб, зиёфат яримлаганда, ҳовлиқиб ҳудайчи кирди.* С. Сиёев, Аваз. *Орага бир лаҳза жимлик тушди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Улар совуқ тушиб қолмасдан кўзлаган манзилларига етиш учун толмас қанотларини бетиним силкитардилар.* Газетадан.

15 Бирор иш, манбадан қўлга кирмоқ, келмоқ (пул, даромад кабилар ҳақида). *Тузуқкина тушиб туради, яширишининг ҳождати йўқ.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Ошиҳалолга тушадиган овқат ортиб қола бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уғлимнинг қўлига пул тушди дегунча еб қўяди.* «Муштум».

16 Маълум нарса, ҳаракат-ҳолатнинг бирор кимса ёки нарса учун шу феъл боғланган сўз англаган маънода бўлишини билдиради. *Юлдузингиз нақ бир-бирингизга тўғри тушган экан, иккингининг ҳам бир-бирингиздан камлигингиз йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ёш йигит, дунёда муҳаббатни ҳар қандай қулфга тушадиган калитга айлантириб олган хотинлар ҳам борлигини билиб қўйсин..* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Унинг сурати ҳам асосий мақсадга, Алишернинг табиатига ҳуб мувофиқ тушади.* Ойбек, Навоий.

17 Шахс учун бирор нарса қандайдир қиймат, миқдор билан тегмоқ, қўлга кирмоқ, тўғри келмоқ. *Сарф-харажат эса олтиннинг ўзидан ҳам қимматга тушаётган эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Лекин ўша ўтти сигирга едириб, қачон сут бўлишини пойлаб ўтиргандан кўра, ўтнинг ўзидан олса, ҳам арзон, ҳам осон тушаркан.* Шукрулло, Сайланма. *Ўзиям [беда] сув текин тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

18 Урилмоқ, тегмоқ (бирор нарса билан бўлган зарб ҳақида). *Шу шовқин-сурон орасида Бектемировнинг қорни ва белига бир-икки тепки тушди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бирдан елкамга тушган муштан уйғониб кетдим.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Унинг шапалоги шарақ этиб Фуломнинг чап юзига тушди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

19 Пайдо бўлмоқ, юз бермоқ. [Мадримбойнинг] *Сариқ-қўнғир чўққи соқолига бирдан оқ тушди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Жинпин урганми сени? — Аҳмад бригадирнинг*

юрагига ғулғула тушди.. С. Нуров, Нарвон. *Сув қўйибман жийда майдон бурчига, Хол тушибдир келинчакнинг юзига..* «Кўшиқлар». *Бу фожиа катта кемага тушган дарзга ўхшарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

20 Барпо этилмоқ, қурилмоқ. *Ертўлалар бирин-кетин йўқолиб, ўрнига уйлар туша бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Сидижоннинг диққати.. териб қўйилган сон-саноксиз ғиштга жалб бўлди..* «Шу ерга мактаб тушади» [деди хотин] А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Канал тушмасдан илгари бир одам Шаҳрихондан тухум кўтарса, Учқўрғондан кўринарди, шундоқ яйдоқ эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

21 Банд ҳолатга дучор бўлмоқ, илинмоқ. *Тузоққа тушмоқ. Қопқонга тушмоқ. Тўдандан ажралган тўрға тушар.* Мақол. ■ *Бобур Шайбонийхоннинг қўлига тушса, тирик қутула олмаслигини билади.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Орқа томонидан ўқ ёғдирилайётганига Дурди қилич ҳайрон: «Наҳотки қуршовга тушиб қолдик», деб гаранг эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

22 Олинмоқ, берилмоқ (хат, ариза ва ш.к. ҳақида). *Тингловчилардан савол тушди. Илтимоқ тушди. Таклиф тушди.* ■ *Орадан кўп ўтмай.. редакцияга шундай хат тушди.* «Муштум». *Мажлисга.. яна ўн тўққиз кишидан ариза тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

23 Ўзга учун сарф-харажат қилмоқ, шундай сарф-харажатга илинмоқ. *Хотин киши эрига хушомад қилдими.. билинги, каттароқ бир нарсага туширмоқчи.* С. Сиёев, Отлик аёл. *..ҳали битта морожний эмас, лимонадга ҳам тушасиз..* Мирмуҳсин, Умид.

24 кўм. фл. вэф. Ҳаракатнинг кўққисдан, қутилмаганда бажарилиши маъносини билдиради; маънони кучайтиради. *Чўчиб тушмоқ. Қоқилиб тушмоқ. Бу сўзлар унга ёқиб тушди.* ■ *-Аҳмадjon ога, — деб чақирганини эшитди.* Юраги бир сапчиб тушди. С. Сиёев, Аваз. *Унинг калтагина мўйлови, қоп-қора қоши ўзига ярашиб тушган.* Ҳ. Шамс, Душман.

Асир тушмоқ Бандилик ҳолатида бўлмоқ, душман қўлига тушмоқ. **Айри тушмоқ қ. айри.** *Кўзи хира тортиб борарди, Айри тушиб ёруғ оламдан.* Х. Даврон, Болаликнинг овози. **Бош(и)га тушмоқ 1)** қисматда тўғри келмоқ, хоҳиш-ихтиёрдан ташқари ҳаётда дуч кел-

моқ, тўғри келмоқ. *Бошга тушганни кўз кўрар.* Мақол. ■ *Низомжон ўз бошига тушадиган савдоларнинг худди шу дақиқадан бошланишини қаёқдан билсин.* С. Аҳмад, Уфқ. *Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим. Бошингизга тушган ишларнинг ҳаммасидан хабарим бор.* К. Яшин, Ҳамза; 2) *айн. бўйнига тушмоқ.* *Ўн беш яшар чоғимда, Рўзғор бошимга тушди.* «Оқ олма, қизил олма». **Бўйнига тушмоқ қ. бўйин.** *Шундай қилиб, мовут менинг бўйнимга тушиб турибди, денг?!* С. Зуннунова, Янги директор. **Ёдига тушмоқ** *Хаёлида (ёдида) қайта тикланмоқ. -Онамни хафа қилганим ёдимга тушди, — деди хотини яна кўзига ёш олиб.* «Гулдаста». **Ёнига тушмоқ 1)** *ёнига ўтмоқ. ..кўзларини ерга бир лаҳза қадаб турди-да, кейин шартта ҳалиги йиғитнинг ёнига тушиб, уйнаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) *тарофини олмоқ, ҳимоя қилмоқ, ёнини олмоқ (яна қ. ён).* **Зиммасига (ёки бўйнига, гарданига, елкасига, устига) тушмоқ қ. зимма.** *Тўйдан кейин бойбуванинг хизматини икки кишилашиб қилди: ташқаридаги юмушлар Холбойнинг, ичкаридагилари эса янги келинчак зиммасига тушди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шартнома мазмунига кўра, сизнинг гарданингизга тушадиган бир кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Изга тушмоқ қ. из.** *Шу тариқа мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустаҳкам изга тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Изига тушмоқ қ. из.** *Кейин ҳаёт яна ўз изига тушади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Демак, Бадианинг изига тушганлар бор экан, бўлмаса, унинг қиз бола эканини авлиёдан бўлак ҳеч ким билмас эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Ишга тушмоқ** *Янгидан ёки маълум муддат ўтказиб қайтадан ишлай бошламоқ. Завод ишга тушди.* **Иши тушмоқ қ. иш.** *Одамзоднинг ҳамма вақт бир-бирига иши тушиб туради.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ичи тушган** *Пишиб ўтиб кетган, пўла (асосан қовун ҳақида).* *Танишимнинг ўғли бўлганинг учун ҳам сиёлаб, қовунингни олдим.. Бари йўлда уриниб, ичи тушган.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. **Ишқи тушмоқ қ. ишқ.** *Бунинг чиройлилигига Тожибой оқсоқолнинг ҳам ишқи тушиб қолган.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Йўлга тушмоқ қ. йўл.** *Юк машинаси чангни иккига бўлиб, йўлга тушди.* Н. Қобил, Беморлар. *Уни биров айнитдими, меҳнатдан совиб.. саёқлик йўлига тушдими,*

билмайман. Ойбек, Танланган асарлар. *Саводсизликни тугатиш бўйича ўқиш бир қадар йўлга тушиб олди.* К. Яшин, Ҳамза. **Кўнгли жойига тушмоқ қ. кўнгли.** *Унинг кулаётганини кўриб, Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Энди сингелининг акасини топиб кел, ўргилсин онанг.* *Кўрсатмасанг, кўнгли жойига тушмаяпти.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Назарга тушмоқ** *Эътибор қозонмоқ, назар-эътиборда бўлмоқ.* *Интизоми яхши, ишига ҳам бажонидил киришади-ю, назарга тушмайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Назардан тушмоқ** *Назар-эътибордан қолмоқ, обрў-эътиборини йўқотмоқ.* *Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг диққати жалб бўлган янги домла борасина назардан тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Терга тушмоқ** *Тер босмоқ, қаттиқ терламоқ.* *Отлар терга тушиб, кишнаганларича йиқила бошлади..* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Тил(и)дан тушмаслик** *Бирор кимса ёки нарса ҳақида доим гапирмоқ, эсга олиб гапирмоқ.* *Фаттоҳ полвоннинг қизи Ҳурихон кўзга чалиниб, қирқбулоқлик йиғитларнинг тилидан тушмай қолди.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ТУШОВ 1 *Узоққа кетиб қолмаслик учун от-улов ва молларнинг олдинги икки оёғини маташтириб боғлайдиган арқон ёки мослама.* *Искандар эса кўрпачада ётганча, бедаси ўрилган пайкалда тушовини судраб, ҳақ(к)ачаклаб юрган эшакдан кўзини узмасди.* С. Нуров, Нарвон. *Худоёров отнинг тушовини ечиб минди-ю, орқасига қарамай, жўнаб қолди.* О. Кўчқорбеков, Чўпон.

2 *кўчма* *Умуман, эркин ҳаракатланишга қўймайдиган, уни «боғлаб қўядиган» нарса.* *Айтадиган гапим йўқ, бир зум чайналиб туриб, кутилмаганда Ошно берган ваколат ёдимга тушди-ю, тилимнинг тушови ечилди.* М. М. Дўст, Лолазор.

Оёққа тушов бўлмоқ *Эркин ҳаракатланишга тўсиқ бўлмоқ, имкон бермаслик.* *..ўз вақтида олиб кетмаганимиз учун ўғит оёғимизга тушов бўлди.* «Муштум». **Эшагига (ёки уловига) яраша тушови** *Бир-бирига яраша, мос, муносиб, монанд каби маъноларни ифодалайдиган ибора.* *Эшагига яраша тушови демоқчисиз-да?* Уйғун, Сўнги пушаймон. *Баракалла, уловига яраша тушови деганларидек.. техникадан қийинчилик*

тортгани учун дард қолишяпти булар. Й. Шамшаров, Довруқ. **Эшагидан тушови қиммат** Ўзидан абзали, керак-яроғи қиммат ёки харажатни қопламайди деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бутун иш кетмонда бажариларди. Натижада эшагидан тушови қимматга тушарди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ТУШОВЛАМОҚ Тушов билан оёқларини боғламоқ, оёғига тушов солмоқ. *Қўрадан ташқаридаги майдонда икки туя ёнма-ён чўктирилиб, тиззалари чилвир билан боғланган ва икки эшак тушовлаб қўйиб юборилган эди.* С. Айни, Қуллар. *Отларни тушовлаб, ўтга қўйиб келаётган Шербек узоқдан: -Ҳорма, Сувонжон! — деб қичқирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Эркин ҳаракатлана олмайдиган қилмоқ, измига бўйсундирмоқ. *Орамизда ҳеч нарса йўқлигини, бошқалар билмасе ҳам, сиз биласиз. Энди ўша ёлғон гап-сўзлар билан мени тушовлаб олмоқчимисиз?* П. Қодиров, Қалбадаги кўёш. *Иброҳимбек мийиғида кулумсиради. Кулумсиради-ю, ийигтни баҳарҳол тушовлаб олгандек туйди ўзини.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТУШОВЛИ с. т. Тушов солинган, тушовланган. У [Саман] яна устма-уст кишнади. *Тушовли бўлса ҳам, анча жойгача сакраб-сакраб борди.* Н. Фозилов, Тушовли той.

ТУШ-ТУШ Ҳар томон, атроф, теварак. *Онги кетиб қолди турган одамлар, Туштушига қоча берди ёронлар. «Очилдов». Туштушидан йиғилишиб келайик, Танимасин бизни душман халойиқ. «Гулихиромон».*

ТУШУМ Савдодан ёки умуман ҳар қандай ишдан тушган пул, даромад. *Магазиннинг бир кунлик тушуми. ■ Имоматчиликнинг тушуми ўзингизга маълум бу замонда.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота..у ёғингиздан кириб, бу ёғингиздан чиқиб, кундалик тушумнинг ўндан тўққизини уриб қолмоқда. Газетадан.

Тушум келишиги тлш. «Кимни?» ёки «нимани?» сўроқларига жавоб бўладиган, ҳаракат йўнарган объектни билдирадиган келишиқ тури, шакли. *Китобни олмоқ.*

ТУШУНАРЛИ Тушуниш мумкин бўлган, тушунса бўладиган; аниқ, равшан, англашилларли. *Тушунарли вазифа. Тушунарли қилиб гапирмоқ. ■ Аҳмаджонов мақолани*

боплаган-да: ҳам тушунарли, ҳам ишонарли. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ТУШУНГАН 1 Тушунмоқ фл. сфдш. *Тушунган бўлсангиз, айтиб беринг.*

2 Воқеликни, ижтимоий ҳаётни, ўз бурчи ва ш.к. ни яхши биладиган, онги баланд, онгли, билимли. *Ўз хотинингизни шундай дегани уялмайсизми.. ким сизни тушунган одам дейди?!* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. *Мунча жеркасииз, улуг. Албатта сизларнинг.. илмингиз бор, тушунган кишиларсиз.* С. Аҳмад, Хукм.

ТУШУНИКСИЗ кам қўлл. Тушунилиши, англаш қийин бўлган. *Норхўжа тушуниксиз бир тарзда гўлдиреди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ТУШУНМОВЧИЛИК Тушуниб етмаганлик ёки тўғри тушунмаганлик туфайли келиб чиқадиган хатолик; англашилмовчилик. *Бу ерда андак тушунмовчилик борга ўхшайди. ■ Жўра дик этиб ўрнидан турди.. Игитализа яқинлашиб: -Калитни бер, оғайни, энди бир тушунмовчилик қилиб қўйибмиз, юқоридагиларга айтиб юрма, — деб ялинди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Тегишли ташкилотлар, муассасалар редакция сўровларига, хатларга ўз вақтида жавоб йўллаганларида, кўпгина тушунмовчиликларнинг олдини олиш мумкин бўларди.* Газетадан.

ТУШУНМОҚ 1 Бирор гап, иш-ҳаракат, имо-ишора ва ш.к. нинг маъно, мазмунини англамоқ. *Ҳамма гапларингизга тушундим, жуда тўғри.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шерали узоқдан бир ерга тўплаб қўйилган кетмонларни кўргач, гап нимадалигини тушунди.* С. Кароматов, Олтин қум. *-Бу ҳолни қандоқ тушунмоқ керак, — Меъмор шогирдининг кўзларига қаради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳақиқий ҳолни англамоқ, билмоқ, унга баҳо бермоқ. *Ўз маъқени яхши тушунмоқ. Вазиятни тушуниб иш кўрмоқ. ■ Энди, келин, ўзинг тушунасан, юртда очарчилик, ошиҳалолга боқади-да ўғлинг.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, — деб гап бошлаган эди, аёл шартта кесди..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Нарсаларнинг сифат даражаси ёки белгисини яхши фарқлай олмоқ, ажрата билмоқ, фарқига бормоқ; тилини билмоқ. *Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Эртасига от оғриб*

қолса бўладими! Капалагим учиб кетди. Яхшики, менадан бўлак ҳеч ким пайқамади. Хўжайиним отни тариқча тушунмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

Мазасига тушунмоқ Бирор нарсага одатланиб қолмоқ, мазахўрак бўлмоқ. *Сен юборган пулнинг мазасига тушундим, бўлди, ҳафтада, ойда пул сўрайверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУШУНТИРИШ 1 Тушунтирмоқ фл. ҳар. н. -Менимча, — деди Мўттихон ўйчанлик билан, — аввал қизга тушунтириш керак. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бирор гап, ҳужжат ва ш.к. нинг маъносини очиш, ойдинлаштириш учун берилган оғзаки ёки ёзма изоҳ, шарҳ. *Тушунтириш хати. Олий Мажлиснинг фармонлари ва тушунтиришлари.*

ТУШУНТИРМА Тушунтириш хати, тушунтириш; уқтириш. *Эртасига Комилжон, Анорхон ва Эрناзар акаларни.. нима учун агротехника қондаларини бузиб, ўзбошимчалик қилганлиги ҳақида тушунтирма ёзиб беришни сўрадилар.* И. Раҳим, Ихлос.

ТУШУНЧА 1 Нарса ва ҳодисаларнинг мантиқан ажратилган муҳим белгиларини, алоқа ва муносабатларини умумлаштириб акс эттирувчи умумий тасаввур; тафаккур шакли. *Сўз туркумлари ҳақида тушунча. Материя ҳақида тушунча. Кўшимча қиймат тушунчаси.*

2 Умуман, нарсалар, ҳодисалар ҳақидаги тасаввур, тушуниш. *Қишлоққа янги замоннинг янги одамлари келар ва.. янги ном, янги тушунча олиб келадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кейинги кунлар унинг [Абдулаҳаднинг] ҳаёт ҳақидаги барча тушунчаларини остин-устун қилиб, ўзгартириб юборди.* А. Мухтор, Чинор. *Халқ тушунчасича, ҳажга бориб, «табаррук» бўлиб келган кишининг кўлидан бу хил насткашиқлар келмас, агар келса, у асл ҳожи эмас, ёлғон ҳожи деб қаралар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Онглилик даражаси, онг. *Сиёсий тушунча.* ■ *Бизнинг мақсадимиз — кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Инсоннинг билим ва тасаввурлари даражаси; савия. *Тушунчаси паст одам.*

ТУШУНЧАЛИ 1 Бирор тушунчага эга бўлган, биладиган, савияси кенг. *Тушунчали одам.*

2 Онги баланд; онгли. *Тушунчали курашчи.*
ТУШУНЧАСИЗ 1 Бирор тушунчага эга бўлмаган, ҳеч нарса билмайдиган, савияси паст. *Тушунчасиз одам.*

2 Онги йўқ ёки паст; онгсиз.

ТУШЬ [нем. Tusche — ранг, бўёқ] Қора ёки бошқа рангда махсус равишда тайёрланган, узоқ вақт рангини йўқотмайдиган суяқ бўёқ (чизмачилик, расм солиш ва муҳим хат-ҳужжатларни ёзиш учун ишлатилади). *Қора тушь. Қизил тушь.* ■ *Баъзи эстамплар кўпинча у ёки бу йўл билан сиёҳ ёки тушда тасвирланмоқда.* Газетадан. *Шукур Каримович Умид дипломини кўлига олиб, тушь билан ёзилган фамилиясини ўқиди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТУЮЛМОҚ қ. туйилмоқ П. *Набижонга қизнинг овози шу қадар майин, шу қадар ширали туюлдими, кўнгли унга сенинг излаганинг, ўйлаганинг мана шу қиз, деяётгандай эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Мана шу юпқа лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТУЮР шв. Бўлак, бурда. *Кейин гўшт туюрларини юлгун бутоғига ўтказиб, устига тоқчадан топилган туздан сениб, ўтга тоқлай бошлади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бир туюр гўшту макарон солиниб қайнатилган шулон шўрва.. жонингизга тегиб кетади.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *Қайсар дегани ўлсин, Бир туюр нон бермади.* «Ойсулув».

ТУЮҚ ад. Сўз ўйинига, кўпинча тажнис қофиясига асосланган, тўрт сатрдан иборат шеър; шеърый жанр. *Навоий туюқлари.* ■ *Туюқларни бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш амри маҳол.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТУЮҚСИЗДАН шв. Тўсатдан, кўққисдан, бирдан. *Мунисхон тўппонча билан муомала қилишни билмас экан-да, оғзини ўзига қаратиб туриб, туюқсиздан тепкисини босиб юборибди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бирови айтди: Биз туюқсиздан кўчсак, қаерга борамиз? «Ёдгор».*

ТУЯ Бир ёки икки ўркакчи, жуфт туёқли, асосан, юк ташиш учун хизмат қиладиган, сувсизликка чидамли сутэмизувчи иш ҳайвони. *Туяларни ҳақли равишда сахро кемалари деб аташади.* Газетадан. *Баъзи кунлари [Йўлчи] кўмир саройга тушиб, кў-*

мир, таппи, хашак келтирган қозоқларнинг туяларини харидорнинг уйига етаклайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Сувсизликни туя кўтаради..* А. Қаҳҳор, Мастон.

Бақироқ туянинг бори яхши Оила, жамоа кабиларда тергаб, куткилаб йўлга солиб турадиган ота-она, раҳбар, ёши улуг кишига нисбатан қўлланадиган мақол. *Бақироқ туянинг бори яхши, дейдилар. Ота-она борлигида болалар бир-бирлари билан аҳил бўладилар..* И. Аҳмедов, Оғир операция. **Камбағални туянинг устида ит қопар** Камбағал, ночор шахснинг иши юришмаслиги, ҳар қандай шароитда ҳам унга нимадир панд беришини билдирадиган мақол. *Камбағални туя устида ит қопсин экан-да?!* «Муштум». **Нонини туя қилмоқ** Бировнинг нарсаси, улуши ва ш.к. га шерик бўлмоқ, ундан ўмармоқ. *Ишонамизки.. гўдаклар нонини туя қилиб келаётган Ухсон Болтабоевани оғир ташвишдан тез халос этиб, у билан узил-кесил гаплашиб қўядиган марфи майдон топилур.* Ш. Тоҳиров, Тешик томоқ. *Қачонгача маҳалла ҳисобига кайфу сафо қилиб, халқ нонини туя қиладилар.* Газетадан. **От билан туя бўлармиди** У қадар катта, кўп эмасликни билдирувчи ибора (сумма, нарса ҳақида). *Жонфиғон мукофотни ўз гази билан ўлчагани учун бунга ҳам унча парво қилмабди — олган мукофотига «от билан туя бўлармиди», дебди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Туя гўшти еган** Бирор иш, нарсанинг битиши, амалга ошиши жуда судралиши, чўзилишини қайд этувчи ибора. *Туя гўшти еган театр.* «Муштум». **Туя кўрдингми — йўқ қ. кўрмоқ.** Туя бўлса ҳам, думини кўрсатмай ютиб юбориб, туя кўрдингми — йўқ, деб безрайиб тураверадиганлар чиқиб қолди. «Муштум». **Туя чўкса, жой топар** Ўтирувчилар тигиз, зич бўлган ҳолатларда яна бошқа кимса ўтиришни хоҳласа, жой топилишини, сиғишини қайд этувчи ибора. *Эшикдан бирин-кетин одамлар кирар.. сўнгера «туя чўкса, жой топар» қилиб, у ербу ерга сиқилиб ўтирардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Туя ҳаммомни ҳавас қилгандай** Ўзига хос ва мос бўлмайдиган, ярашмайдиган уриниш, интилиш, орзу қилиш ҳолатига нисбатан қўлланадиган ибора. *Туя ҳаммомни ҳавас қилгандай, сенга ким кўйибди бундай ишларни. ■ Раислигинг ўзингга буюрсин. Мен туя эмасманки, ҳаммомни орзу қилсам.* Т. Малик, Ажаб дунё. **Туяни ютиб,**

думини кўрсатмайди Ҳар қандай катта (кўп) нарсани ҳам ўзлаштириб, ундан нишон, из қолдирмасликни билдирувчи ибора. *Ҳозир у томоғининг қуртини ўлдириш учун туя бўлса ҳам, думини кўрсатмай ютиб юборишдан тоймайди.* «Муштум». Туяни ют, лекин думи оғзингдан кўриниб турмасин. Ойбек, О.в. шабадалар. **Туянинг думи ерга текканда (ёки етганда)** Рўёбга чиқмайдиган, амалга ошмайдиган иш, қуруқ ваъда эканликни билдирувчи ибора. *Ҳасан сўфи: -Сув чиқадию, лекигин бойга яраша чиқади. Бу сувдан бизга туянинг думи ерга етганда тегади, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳайт деган туяга мадор** Кичиккина ҳисса, ҳатто бир оғиз сўз ҳам ёрдам бўлишини қайд этувчи мақол. *Иш сенсиз тўхтаб қолмайди, аммо ҳайт деган туяга мадор, — деди..* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ТУЯДАЙ, —дек 1 Туя сингари, туяга ўхшаш. *Ўзинг-чи? Гулзорга бўйин чўзган туядай, ҳар аёлга сўкланасан!* Ойбек, Қўёш қораймас. *Кўндаланг культивация ҳозир сув билан ҳаводай зарур. Шу бўлмаса, қалин кўчатларни гармсел уради, туллаган туядек яйдоқ бўлиб қолади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 кўчма Катта, улкан. *Менинг гуноҳим игнанинг учидай бўлса, сизларнинг айбингиз туядай.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўрққан олдин мушт кўтара қабилданми.. ҳар қалай, оғзиндан туядай-туядай гаплар чиқиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор.

ТУЯКАШ Ўз туясида киракашлик қилувчи ёки кимсанинг туясини ҳайдовчи киши. *Туякашлар катта қоплардаги ғаллани елкаларига чапдастлик билан олиб, бизнинг омборга бўшатавердилар.* Ойбек, Болалик. [Мирқарим] *Уч ой юргач, яна туз ташувчи туякаш карвонлар билан киши билмас бўлиб Тошкентга келиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУЯКАШЛИК Туякаш иши, касби. Туякашлик қилмоқ.

ТУЯМОҚ кам қўлл. Юкламоқ, ортмоқ. *Том бошини шуваганда кўрганым бор, Қонга ўтин туяганда кўрганым бор.* А. Мухтор.

ТУЯПАЙПОҚ Чўл ва адирларда ўсадиган паст бўйли сершоҳ бута. *Кўм-кўк япалоқ баргларидан тортиб кувача нухса гунчаларигача тиканак.. кўнғир туяпаймоқ.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ТУЯСАНДИҚ Катта сандиқ. *Калитини Ҳожиги бобо белбоғидаги хужранинг калити,*

дарвозанинг калити, уйнинг калити, туя-сандиқнинг калити.. ва бошқа калитларга кўшиб кўйди. *Ф. Фулом, Шум бола.*

ТУЯТИШ *бот. 1* Дони йирик, йирик донли (анор, бугдой ҳақида). *Патнисдаги новвотранг хусайни, оқ, қизил олмалар.. чўл шамолида тарс-тарс ёрилган туятиш анорлар чироқ шуғласида анвойи товланарди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламам.*

2 Ҳўраки, майизбоп, гужуми йирик, думалоқ, сарғиш-яшил узум нави.

ТУЯТОВОН Кумликларда ўсадиган, ўт, бута, чала бута кўринишидаги кўп йиллик ўсимлик тури. *Қовжираган туятовоннинг нимтатир ҳиди шошқалоқ кузнинг омонатлигини эслатади.. ёвшанлар, шувоқлар, тиканлар ва туятовондек қумга хос ўсимликлар бу саҳронинг табиий кўринишларидан бирини ташкил қиларди. С. Айний, Қуллар.*

ТУЯЧИ 1 *айн. туякаш.* - *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туясига иккита-иккита мингашиб, Эшон-бозорга қараб йўл солдик, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.*

2 Туячилик билан шуғулланувчи киши, туячилик мутахассиси.

ТУЯЧИЛИК 1 Туячи иши, касби; туякашлик.

2 Чорвачиликнинг туя боқиш, уларни кўпайтириш, шу асосда чорва маҳсулотлари етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси. *Туячилик фермаси. ■ Устюрт қора-кўлчилик ва туячилик янада тараққий этадиган ҳудуд ҳисобланади. Газетадан.*

ТУЯҚУШ Уча олмайдиган, аммо жуда тез югурадиган, иссиқ мамлакатларда (асосан Африкада) яшовчи йирик қуш.

ТУҚ *тақл. с.* Қаттиқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқ товушни билдиради.

ТУҚҚАН 1 **Туғмоқ** *фл. сфдш. Беш бола туққан хотин. ■ Онангиз сизни нима учун туққан? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Туғишган қариндош, тувғон. *Ёт егунча, туққан ўлгунча. Мақол. Туққан-туққан топишар, ётга бало ёпишар. Мақол. ■ -Зулм? — бой елкасини қисди ва қутуриб бақирди, — сан нонкўрсан, ман сани туққанам, жигарим, дедим: Овқат бердим, кийим бердим, бу — зулм эмиш. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТУҒ 1 Мусулмонларнинг ёғоч дастага ўрнатилган кўтос, ҳўкиз ёки от думидан ва ярим ой тасвиридан иборат байроқсимон белгиси (қадимдан Шарқ мамлакатларида ҳукмдорлик, беклик ва ш.к. белгиси ҳисобланган). *У кўчанинг нариёғидаги бир авлиёнинг соғонаси устига ўрнатилган туғни кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

2 *эск. Байроқ, алам. Ё бирор жаҳонгир, юрт таловчининг Унутиб қолдирган муҳҳиш туғидир. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.*

ТУҒА *қ. тўқа. Бисмилло, деб тортти ўирот белига, Ярашиққа тилла туға, айилни. «Гулихиромон».*

ТУҒАЛОҚ Кўп бола туғадиган, бодалайдиган. *Туғалоқ мол. ■ Ёмғир ёғалоқ, эчки туғалоқ.. «Кўшиқлар».*

ТУҒАСИ *кам қўлл. айн. туғма 1. Туғаси соқов. ■ Қозоқ билан қадимдан қондош, Туркман билан туғаси жондош. Миртемир.*

ТУҒДИРМОҚ 1 **Туғмоқ** *фл. орт. н. Бир томонда хотин-қизлар.. қўй соғмоқда,.. иккинчи томонда эркаклар: қуллар, қарол ва чўпонлар қўй туғдирмоқда. С. Айний, Қуллар.*

2 *кўчма* Юзага келтирмоқ, пайдо этмоқ, яратмоқ. *Ишонч туғдирмоқ. Хавф туғдирмоқ. Имконият туғдирмоқ. Фикр туғдирмоқ. Иш учун шароит туғдириб бермоқ. ■ Бу шоду хуррамликни туғдирган яна ўша сув эди. Сув, албатта, сув! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ТУҒДОР 1 *дин.* Туғи бўлган, туғ ўрнатилган. *Туғдор мазор.*

2 *эск.* Байроқ кўтарган киши; байроқдор. *Олдинда отланар туғдору сардор, Ёлғиз юриб сарсон бўлмоқ не даркор. «Муродхон».*

3 *эск.* Аскарый қисм, давлат ва ш.к. нинг байроғини сақловчи лавозимли киши; байроқдор. *Амалдорлар барин чақириб олади, Туғдорларман кўп маслаҳат қилади. «Алпомиш».*

ТУҒДОҚ *шв.* Тувдоқ, тувалоқ.

ТУҒЁН 1 Тошқин, сув тошқини.

2 *кўчма* Кучли ички туйғу-кечинмалар тўлқини; зўр ғалаён, ғулгула. *Шодлик туғёни. Туғён қилмоқ (урмоқ). ■ Раёно чуқур ўйлаб қолди. Ҳафиза юрагида қайнаётган ҳислар туғёнини шундоқ юзидан сезиб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Чағалайдай чарх уради Бетинч ўйларим, Туғён ичра жим кезаман Денгиз бўйларин. Э. Воҳидов. Дилда ёшлик ҳисси туғён қилади Уриқлар кўпириб гуллаган дамда. Уйғун. Эҳтирос туғён урган-*

да, ақл чироғи хиралашади. Т. Жалолов, Олтин қафас.

3 кўчма Галаён, исён. *Нур ва маърифат сари талпинганлар, ҳақсизликка қарши туғён кўтарганлар амир зиндонининг абадий маҳбуслари бўлган.* Газетадан.

ТУҒИЛМОҚ 1 Туғмоқ фл. ўзл. н. Чала туғилган бола. *Бир онадан туғилган ака-ука. Ишчи оиласида туғилган киши.* ■ *Бир онадан алвон хил бола туғилади деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Биз теги олтинсойлик бўламиз. Мен ҳам шу ерда туғилганман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 кўчма Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Бизда бир фикр туғилди. Унда нотўғри таассурот туғилибди.* ■ *Журналнинг номи «Маориф ва ўқитувчи» эди. Адолатнинг кўнглида уни ўқишга иштиёқ туғилди. С. Зуннунова, Гулхан. Муттасил олиб борилган изланиш ва тадқиқотлар натижасида гриппни қўзғатувчи омилларни аниқлаш имконияти туғилди.* «Фан ва турмуш».

ТУҒИШГАН 1 Туғишмоқ фл. сфдш.

2 Бир ота-онадан туғилган. *Туғишган опасингиллар. Туғишган ака-ука. Чин дўст туғишганинг билан тенг.* Мақол. ■ *Бу уйда Гулнор опам учун сочим оқаргунча хизмат қилишини истар эдим. У мени туғишган опамдан афзал севади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Яқин қариндош. *Сизлар менга туғишганларимдан ҳам азиз бўлиб қолдингиз!* Ҳ. Фулом, Машғал. *Колхозчиларнинг каттасию кичиги, эркагию аёли унга туғишгандай яқин эди.* Ойбек. О.в. шабадалар.

ТУҒЛИ Туғи бор, туғ ўрнатилган; туғ кўтарган. *Қанчаси ниёда, ботирлар отли, Нечови кўтарган туғли байроқни.* «Баҳром ва Гуландом».

ТУҒМА 1 Кишида туғилишданоқ пайдо бўлган, аслида бор бўлган. *Туғма соқов. Туғма оқсоқ. Туғма касалликлар.*

2 Табиий ҳолда мавжуд бўлган. *Туғма минераллар. Туғма элементлар.*

3 Туғилишдан бирор иш-фаолият учун яратилган, шундай хусусиятга эга бўлган. *У республикада хизмат кўрсатган, атоқли ўқитувчи, болалар руҳини яхши биладиган туғма педагог.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

Онадан туғма Онадан янги туғилган(дай). *Бу ўзгартишдан кейин онадан туғма бўлиб ен-*

гил тортди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаммом ўзи шунақа жой, ҳаммани онадан туғма қилиб қўяди.* С. Аҳмад.

ТУҒМОҚ 1 Бўйида, қорнида бўлган болани, ой-куни етгач, дунёга келтирмоқ. *Уст-устига эгизак туғмоқ. Хотини ўн йил мобайнида икки қиз, бир ўғил туғди.* ■ *Фанижоннинг хотини туғмай юриб-юриб, бирданига қўчқордай ўғил туғиб берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Гулсумбиби қизини нари итарди.. пешонасига уриб йиғлади: -Кошки ўлсам! Кошки ажал кела қолса!.. Куйдирдинг, нега туғдим сени?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Болаламоқ (ҳайвонлар ҳақида). *Сигир иккита туғибди. Қўй туғибди.* ■ *Оқпошшонинг овчи итларидан яна биттаси туғибди – суюнчи йиғлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 шв. Тухум қилмоқ. *Тавба, товуқдан аҳмоқ жонивор йўқ – мойк қўйсанг, туғади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма с. т. Фойда келтирмоқ; кўпаймоқ. *Вой нодон одамлар!.. Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари инғаламайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Иккитани (ёки тўрттани) туғмоқ с. т. Кимсани кутиб, ортиқ хавотир бўлмоқ. *Сен келгунча, тўрттани туғдим. Кун(и) туғди* Кимсанинг кўнглидаги ишини, хоҳлаганини қилиши мумкин бўлган кун, пайт, шароит келди. *Қор ёғиб, чанғичиларнинг куни туғди.* ■ *Ёз ҳам ўтди, куз ҳам келди, қишлоқ чорбозорчиларининг куни туғди.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидикнинг ижодлари. **Ой туғди** 1) янги ой бошланди. *Ой туғиб, мўлжал яқин етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) янги ой кўринди. *Қибла бетдан бир ой туғиб келади, Ойнинг гирдин тўртта юлдуз олади.* «Алпомиш».

ТУҒРО эск. кт. 1 Китоб ёки унинг фасллари бош саҳифасида, сатр бошида икки-уч ҳарф қўшилмаси тарзидаги безакли ёзув.

2 тар. Подшоҳларнинг ёрлиқ, фармон ва ш.к. ҳужжатлар тепасига қўйиладиган, уларнинг унвон ва амалларини кўрсатадиган безакли ҳарфлардан иборат белгиси.

3 айн. герб. *Халқимиз катта даврада пахта байрамини бошлаган куни республикамизнинг туғросида яшнаб турган шу чаноқни бошимиз узра баланд кўтариб, жаҳонга кўз-кўз қиламиз.* Ҳ. Нуъмон, Чаноқ.

Юртнинг байроғи, унинг туғроси қанчалар эзгу ҳурматга сазовор бўлса, унинг мадҳияси ҳам шунчалар жарангдор. Газетадан.

ТУҒУРУҚ 1 Ҳомиладорликни яқунлайдиган мураккаб физиологик жараён; аёлнинг фарзанд кўриши, туғиш.

2 этн. Фарзанд кўриш муносабати билан ўтказиладиган маросим; бешик тўйи. Энди у.. *сават-сават кулчалар, баркашларда ошлар, совға-салом билан, бутун қоидага мувофиқ, тўйларга, азаларга, туғуруқларга бориб келади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУҒУРУҚХОНА Ой-куни яқинлашган оналарни қабул қилиб, уларга туғиш пайтида ва ундан кейинги бир неча кун давомида тиббий ёрдам кўрсатадиган махсус тиббиёт муассасаси. *Туғуруқхона остонасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдирдан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртакиб ёнади.* Газетадан.

ТУҲМАТ [а. تهمت — айблаш, айблов] **1** Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; бўҳтон. *Туҳмат қилмоқ. Туҳмат ёғдирмоқ. Туҳмат тош ёради, Тош ёрмаса, бош ёради.* Мақол. ■ -Нега эринга хат ёзмайсан? -Вой бундан бўлак ҳам туҳмат борми? Нега хат ёзмас эканман. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Уйинг куйгурда икки ой қадар ишладим. Кейин ҳайдади. Бошимга қанча туҳматлар ортди яна.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Ортиқча ташвиш, дардисар. *Шошиб турганимда, сен ҳам туҳмат бўлдинг менга.*

Хизматга туҳмат с. т. Кимсага хизмат, яхшилик қилиб, охири айбдор бўлиб қолиш ёки ўзига ташвиш, дардисар орттириш; яхшиликка ёмонлик. [Меҳри:] *Даданг шу тўнғиз кўпкурнинг заводиди қанча йил тер тўкди. Бой, хизматга туҳмат қилиб, dadангни уч ой қаматтирди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Қуруқ туҳмат** 1) ошкоройдин туҳмат. -Тўғрисини айтсам, сиз бу тўғрида бир нарса биласиз, лекин сўзлашга Шокирбекдан чўчиб турасиз! — деди уста. -Қуруқ туҳматни қўйинг-чи! — деди уста Фарфи. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) с. т. ортиқча ташвиш, галва, дардисар. Э, худойим-ей, қанақа қуруқ туҳматга қолдим-а! С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУҲМАТЧИ Туҳмат қилувчи, бировлар устидан туҳмат гаплар айтиб, ёзиб, тарқа-

тиб юрувчи; бўҳтончи. *Туҳматчи одам.* ■ [Комилов:] *Танқид қилганларни туҳматчи, амалпараст, деб айблагансиз ва шу билан гуноҳингизга гуноҳ қўшгансиз.* Уйғун, Навбаҳор.

ТУҲМАТЧИЛИК Туҳматчига хос иш, хатти-ҳаракат. *Фоҳишалигингни билардим-у, туҳматчилигингни билмасдим. Ҳай, майли, агар эркак киши бўлганимда, ичак-човоғингни салла қилиб қўярдим.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУҲФА [а. تحفه — совға, тортиқ] **1 кт.** Кимсанинг кўнглини олиш ёки хизматларини тақдирлаш учун берилган нарса; тортиқ, совға. *Қимматбаҳо туҳфа. Туҳфа олиб бормоқ.* ■ [Соҳибдору:] *Қилиб оламшумул санъатни бунёд, Кетирмиш сизга туҳфа уста Беҳзод. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Хусайн Бойқаро шу шаҳарни [Астрободни].. кичик ўғли Музаффарга туҳфа қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 кўча Кўпчилик учун атаб тайёрланган нарса; совға. *Мақомларнинг грампластинкага ёзиб олинаётгани санъаткорларимизнинг халққа ажойиб туҳфасидир.* Газетадан.

3 Туҳфа (хотин-қизлар исми).

ТЮЛЕНЬ [р.] Куракоёқли сутэмизувчи денгиз ҳайвони.

ТЮЛЬ [фр. tulle < Tulle — Франциянинг Коррез департаментидagi жой номи] Кўпинча гулдор қилиб тўқиладиган енгил нафис тўр. *Ойна нарда учун боп тюль. Тюль нарда.* ■ ..мана шу тюль, — деб у деразаларга тутилган нафис гулли оппоқ тўрни кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиш.

ТЯГАЧ [р. тягач — «тортмоқ, судрамоқ» фл. дан ясалган от] Шатакка олинувчи ёки тиркама машиналарни тортиш учун белгиланган қувватли автомобиль ёки трактор. *Нормат нима қилишини билмай, атрофига қаради-да, беш метрча нарироқда турган тягач тагига эмаллади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎБИЧОҚ шв. Чопқир, йўрға (от ҳақида). *Тўбичоқ от.* ■ *Майдонда минардим бу тўбичоқни, Хафа қилма, ойим, бу кўччоқни [кўзичоқни].* «Алпомиш». *Мулла Фазлидин эрталаб, подшоҳ инъом қилган тўбичоқ отни минди-да, шаҳар доруғаси қабул қилладиган маҳкамага йўл олди.* П. Қодиров, Бобур.

ТЎГАРАК 1 Айлана, доира шаклидаги, доиравий. *Тўгарак стол. Тўгарак ойна.* ■ *Умида докладчилардан бири бўлгани учун президиумда ўтирарди. У ерга тўгарак зални кесиб ўтиб, зинадан чиқиб бориш керак.* А. Мухтор, Чинор. *Шийпоннинг устунлари саккиз қиррали бўлиб, остки қисми ҳандалак шаклида тўгарак қилиб тарашланган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 *от* Кишиларнинг биргаликда ишлаш, машғулотлар ўтказиш, машқ қилиш, билим-хунар олиш ва ш.к. умумий мақсадлар билан тузилган гуруҳи ва шундай бирлашманинг, уюшманинг ўзи. *Мусиқа тўгараги. Ёш табиатшунослар тўгараги. Тўгарак тузмоқ. Тўгаракка қатнашмоқ.* ■ *Иброҳимов ўзининг ҳар пайшанба бўладиган агрономия тўгарасини шу ерга кўчирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. *Жўраҳон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўгараклари, спорт ишлари жонланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ТЎДА [ф. *توده* – дўнг қилиб тўпланган нарса, ғарам] **1** Бир ерга тўплаб ёки уйиб қўйилган нарса; уюм, тўп, тўплам. *Ахлат тўдаси. Бир тўда парча-парча ғишт. Нарсаларни тўда қилиб қўймоқ.* ■ *Кейин уни суғуриб олди-да, бир тўда қоғозни олдимга ташлади.* «Гулдаста».

2 Бир ерга тўпланган кишилар ёки ҳайвон, қуш ва ш. к. гуруҳи, ғаласи, тўпи. *Улоқчилар тўдаси. Қушлар тўдаси. Тўда бўлиб юрмоқ. Тўдадан ажралган тўрга тушар.* Мақол. ■ *Арилар тўдаси ўзини қоп ичига урди. Бу болаларга чиндан қизиқ томоша бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аваз тор ҳовлига мўралаб қўйиб, эшик олдида қўл қовуштириб турган кишилар тўдасига қўшилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор мақсад билан уюшган кишилар гуруҳи. *Назирқул Холхўжа йигитларидан хабардор эди. У эшоннинг гапидан, шулар тўдасига бор, деган мавно англади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тошкентдаги Юсуфбек ҳожи тўдасидан амалий чоралар кўрсатилиб ёзилган жавоб мактуби олинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг ҳозир ўз тўдамиз бор. Агар истасанг.. сени ҳам сардоримиз хузурига олиб бораман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТЎДАКАШ Тўдадан чаққонлик билан айрилиб, тез ўзадиган абжир, кучли улоқчи от.

ТЎДАЛАМОҚ Бир ерга тўплаб, йиғиб, уйиб қўймоқ, тўпламоқ. *Ғишт парчаларини тўдаламоқ. Ахлатни тўдалаб қўймоқ.* ■ *Тогда очилган лола, териб тўдалай дейман. Яшнаб ётган ғўзамни кунда бир кўрай дейман.* «Кўшиқлар».

ТЎДАЛАШМОҚ 1 Тўдаламоқ фл. бирг. н. *Болалар хашақ тўдалашяпти.*

2 Бир ерга тўпланмоқ. *Элмурод.. ўрнидан аранг турди-да, комиссия эшиги олдида тўдалашган дўстлари ёнига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎДАЛОҒЛИҚ Тўдалаб, тўплаб қўйилган, тўплоглиқ. *Олия опа кўлидаги ғиштни тўдалоғлиқ бутун ғиштлар ёнига қўйди-да, челақдаги тупроқни тўккани чуқур томон юрди.* Газетадан.

ТЎЁНА 1 этн. Тўй муносабати билан шу тўй эгаларига яқинлари томонидан қилинган (қилинадиган) пул ёки кийим-бош тарзидаги совға. *Қани, айтинглар-чи, тўёна нима олиб борай?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Тўйга тўёна билан бориш – халқимизнинг азалий одати.* Газетадан.

2 кўчма Ишчи ва меҳнаткашларнинг муҳим бир воқеа-ҳодиса, байрам ва ш.к. га аталган меҳнат совғаси. *Тўйга тўёна керак, мўл ҳосил тўёнамиз.* Р. Бобожон.

ТЎЗ эск. Чанг, ғубор, Ариқлар қақраган, дарахт япроқлари тўз, осмоҳ – чанг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отинг изи тўзлари кўзимга сурмадирким.. «Оқ олма, қизил олма».*

ТЎЗИМ Кишининг қийинчилик, кулфат, оғриқ ва ш.к. га чидаш қобилияти; чидам, бардош. *Тўзим билан ўқимоқ.* ■ *Қайси бир садаф сийна Тўзим-ла санчиб игна, Инжуларин бирма-бир Шу шоҳига қадаган?* Ғ. Фулом. *Салимнинг кутгани чиқмади, кўрғонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик. Бу ҳол уни яна эзди. Охирига қадар кутишга куч ва тўзим сезмади ўзида.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тўзим берсин 1) чидам, бардош берсин (тилакни билдиради). - *Сиз ҳали шу ерда бирикки кун бўларсиз. Тўзим берсин, – деди.* А. Мухтор, Чинор; **2)** қойил қолиб тан олишни билдиради; барақалла, балли-е. *Қаранг, бир соатга бардош бермабсиз. Янаям оналаримизга тўзим берсин.* «Муштум». *Чол тўнғиллаб: –Қўй-е, ҳамма сенга ўхшаганлар ёрилиб ўлаверса, лапанглаб юрадиган семиз-*

ларга тўзим берсин-е, — деб ҳазиллашиб қўярди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Тўзим билмас** (ёки билмайди) Тўзиб тарқамас, тўзиб, йўқ бўлиб кетмайди. *Сен-чи мангу чиқаверасан, Тўзим билмас сендаги бардош.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Сизнинг бу яратган мўъжиза санъат Юз йил тўзим билмай турмоқлиги рост.* А. Орипов, Йиллар армони.

Тўзимли Чидам-бардоши кучли. *Тўзимли йигит* ■ *Тоғлар соясида қумурс-қасимон, Довул қанотида учган хас каби Бўлса ҳамки, аммо тўзимли инсон, Ҳамма даҳшатлардан зўрроқдир қалби.* С. Акбарий. *Сипобек ота деган бир чол мени ҳайратда қолдирди... ҳеч қандай пардозсиз, адабиётга шундай кирса бўладиган бақувват образ.. турмушининг ўзидай кекса, тўзимли.* Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

Тўзимлилиқ Сабр-бардошлиқ, чидамлилиқ. *Инсоннинг тўзимлилиги. Тўзимлилиқ кўрсатмоқ.* ■ *Унинг [Қосимовнинг] қиёфаси ва юриш-туришига сахро сокинлиги, жонли барханларнинг сезилар-сезилмас силжиши, теран қатламлардан нам юки топиб аста сўрадиган чайир саксовул томирларининг тўзимлилиги асар қилганга ўхшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Тўзимоқ айн. **тўзмоқ.** *Эшик очилиб, шамолда қоғозлар патдай тўзиди. Кенгашли уй тўзимас.* Мақол. ■ *Уларнинг юз-кўзлари чанг, ранглари заҳил, сочлари тўзиган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йўлдошбой уч-тўрт ҳафтадан бери ички кийимини ечмаган, кўйлаги терда қотиб кетган, тўни билан этиги тўзиб қолган эди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Бу хабар бирпасда бутун арши аълога тарқалди. Фаришталар, уяси бузилган аридай, тўзиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Тўзимсиз Тўзими-бардоши йўқ; чидамсиз, бардошсиз. *Тўзимсиз одам.*

Тўзимсизланмоқ кам қўл. Сабртоқати чидамаслик; тоқатсизланмоқ. *..сиздек оғайниларга кўмаклашмасан бўладими! — деди ҳалиги йигит ва тўзимсизланди: -Қани, илдамроқ юринлар!* А. Қодирий, Улоқда.

Тўзимсизлик Тўзимсиз ҳолат, хусусият. *Тўзимсизлик қилмоқ. Тўзимсизлик кўрсатмоқ. Тўзимсизлик билан кутмоқ.* ■ *Бу гал [ҳожиди] Ўзбек ойимнинг ўша эски*

ашуласини ортиқча бир тўзимсизлик орасида кутар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тўзиқ Ҳар ён сочилган, тўзиган ҳолатли, ҳолдаги. *Тўзиқ хас-хушларни супуриб, бир ерга тўпламоқ.* ■ *Бари бир, раҳбар оғизга яқин бўлади. Қанча камтар бўлсанг ҳам, кўпнинг оғзида бўласан. Катта бўлдингми, тупроғинг тўзиқ бўлади, азизим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 кўчма Сочиқ, сочилган, бўлинган; паришон. *Унинг хаёли тўзиқ.*

3 Бетартиб ёйилган, тўзиган, тўзғоқ, пахмоқ. *Қиз тол тагидан чиқиб югурганча, ўзини сувга отди. Низомжон унинг орқасидан оппоқ болдирларини савалаган тўзиқ сочларини кўриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Эскирган, титилиб кетган. *Ҳужранинг бурчагида Шоқосимнинг увада чопони, тўзиқ кўрна-ёстиғи уйилган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулнор куча эшигидан ҳовлисига кираркан.. шипи, деворлари тўзиқ айвонга паранжисини отди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тўзмоқ 1 Тўзондек ҳар ён сочилмоқ, учмоқ, тўзғимоқ. *Пар тўзиб кетди.* ■ *Жимжимадор япроқларинг Сарғайиб банд узмоқда. Беватандай шамол билан Ерда изғиб тўзмоқда.* Т. Тўла.

2 кўчма Ҳар ёнга тарқалмоқ, тарқалиб, сочилиб кетмоқ, пароканда бўлмоқ. *Қўйлар бўри теккандай тўзди.* ■ *Шеър анжумани тўзди, уят сўз аралашди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 кўчма Тарқамоқ; тарқаб, бўлиниб йўқ бўлмоқ. *Умр ўзади, ҳусн тўзади.* Мақол. ■ *Гавҳар хаёллари тўзиб, Талъатга ўғирлиб қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Наҳот шундай осон бўлса бу дунёнинг тўзмоғи.* Т. Тўла.

4 Бетартиб ёйилмоқ, тўзғимоқ, пахмаймоқ. *Силқиқ қилиб таралган, кўп диққат ва меҳнат сарф қилиниб ўрилган сочлар тўзган, сочилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Эскириб, титилиб ишдан чиқмоқ. *Кенгаши қилган эл озмас, Кенг бичилган тўн тўзмас.* Мақол. ■ *Менга овқат беради, кийимим жуда тўзса, кийим қилиб беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма кам қўл. Ўзини олдирмоқ, хазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Ҳўжайин айтганча, «ўзилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу*

чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЗОН I Ҳавога кўтарилган (тўзган) хас-хуш ва б. майда нарсалар аралаш чанг. *Дарё қуриса ҳам, ўзани қолар, Бўрон босилса ҳам, тўзони қолар.* С. Акбарий. *Машиналар кетидан кўтарилган тўзон кун тиғида, осмонда бир зум кезиб, кейин пахтазорга ёпирилади.* А. Муҳиддин, Теримчилар.

2 Нарса бетига, сатҳига қўнган, инган шундай нарса; гард-губор, чанг. *Николин унинг тўзон босган елкасига оғаларча қўлини қўйиб: -Раҳмат, Бектемир, - денди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Учоқ бошида қумғон шарақлаб қайнаб, чуғ устига тукилди, буғ ва кул тўзони кўтарилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тегирмон йўлаги ун тўзони ичига кўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тўзон бўлмоқ Вайрон-толқон бўлмоқ, чанг-тўзонга айланмоқ. *Тонг отганда, дунё тўзон бўлади, Ҳар тарафдан девлар ошиб келади.* «Шириң билан Шакар». **Тўзон қилмоқ** Вайрон-толқон қилмоқ, чанг-тўзонга айлантирмоқ. *Келса, мамлакатни тўзон қилади, Ишқириб дамизга тортиб олади.* «Рус-тамхон».

ТЎЗОНЛИ Тўзон қоплаган, тўзон кўтарилган. *Тўзонли бўрон.* ■ *Интилади тўзонли йўлга — Юраётган сафларга қараб.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Най навоси дам баргларда ўйнаган баҳор ели, дам узоқдан момақалди роқ нафаси каби, тўзонли шом ҳавосини лим-лим тўйдирган..* А. Мухтор, Чинор.

ТЎЗГИМОҚ айн. тўзмоқ **1, 2, 4, 5.** Ҳазон тўзғиб кетди. ■ *Чорак соатдан кейин шовқин кўтарилиб, маслаҳат мажлиси тўзғиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Низомжон унинг [Дилдорнинг] тўзғиган қоп-қора сочларини, мрамардек оппоқ билакларини ҳаёлдан кеткизолмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қиш-ёз оёғида оғир сағри кафш. Маҳси ҳам минг ямоқ, бошида кир, тўзғиган салла.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЗГИН I айн. тўзиқ. *Искандаро асабий ва тўзгин ҳаёллар қучоғида сукут этар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 кўчма Озиб-тўзган, ўзини олдирган, озғин. *Қўш қулоғидаги жулдуз иштонли қаролнинг қовурғалари ҳам ҳужизники сингари*

уриб чиққан, у ҳам озғин-тўзгин эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎЗҒОҚ I Тўзғиган, тўзиқ, тўзгин. *Зарралар тўзғоқ ҳолда бўлса, қуруқ тупроқ дейилади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Унинг тўзғоқ сочлари, оппоқ бадани.. очилиб-сочилиб туради.* У. Исмоилов, Сайланма.

ТЎЗҒОҚ II Лух, қамиш ва ш.к. ўсимликларнинг тўзғувчан парсимон попуғи, ҳосили. *Қоқи ўт тўзғоғи.* ■ *Қайси бир узунқулоқ орқали бу гап қамиш тўзғоғидай таралиб кетди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТЎЙ I этн. Уйланиш, турмушга чиқиш, хатна қилиш ва б. муносабатлар билан зиёфат бериб, базм-томшалар билан ўтказиладиган халқ маросимларининг умумий номи. *Никоҳ тўйи. Ўғил (хатна, суннат) тўйи. Бешиқ тўйи. Тўй қилмоқ. Маърака — мардники, тўй — халқники.* Мақол. *Мақтанганнинг уйига бор, Керилганнинг тўйига бор.* Мақол. ■ *Ҳомидвой бўлса, бугун унашсаларинг, эртага тўйни бошлаймиз, дейди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кечаги дам олиш куни Рашиднинг тўйи бўлди.* Шухрат, Шинелли йиллар. [Роҳила:] *Ҳа! Кўзим очилганда қизимнинг тўйини кўрай, деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйлабман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Қўқонликлар таомилида никоҳ тўйи келинникида ўтади.* К. Яшин, Ҳамза. *Матёқуб қаллиғи [таътилда] келиши биланоқ тўйни бошламоқчи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 этн. Қудалар ўртасидаги келишувга мувофиқ, куёв томондан қиз томонга бериладиган пул, сарпо, масаллиқ ва ш. к. мажмуи. *Тўй учун куёв томонидан ўн беш арава юк юборилган. Ҳар бир аравада бошқа-бошқа моллар ва буюмлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мирзакаримбой кичқирди: -Мулла Абдишукур, эртага ожизамизга тўй келади, марҳамат қилинг, дурустми?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 этн. Шу нарсалар юборилиши муносабати билан куёв хонадонидан, келиши муносабати билан қиз хонадонидан ўтказиладиган маросим. *Яқшанба куни ҳам тўй, ҳам никоҳ.* ■ [Қутидорнинг] *Битта жувон қизи бор-ку, мунча тўйни бошқа, никоҳни бошқа қиламиз, деганига ҳайронман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тўй бермоқ 1) қудалар ўртасидаги келишувга мувофиқ белгиланган пул, сарпо, масаллиқ ва б. ни келин томонга юбормоқ; 2) юртга ош, зиёфат бермоқ. *Қирқ кеча-кундуз элга тўй бериб, қирқ кундан сўнг тўйи охир бўлганди. «Ширин билан Шакар».*

4 Бирор воқеа-ҳодисага бағишлаб зиёфат ва ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган тантаналар. *Ҳовли тўйи. Ҳосил тўйи. ■ Бугун мактаб ўзининг биринчи катта тўйига, тўнғич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир. П. Турсун, Ўқитувчи. Водокачканинг очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайишга айланиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Кўпга келган тўй Кўпчиликнинг бошига тушган иш, ташвиш ва ш. к. ҳақида айтиладиган ибора. *-Ота, — деди Салим жеркиб, — бу нарса кўпга келган тўй, ўғлингиз ниҳоятти бир неча ой ишлаб қайтади. Нимасига қайғурасиз? Узоқ юртларни кўриб келади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўйдан кейин ногора қ. ногора. Уй-уйига — така (ёки тепа) тўйига* Одатда, болалар кечки пайт ўйиндан чарчаб тарқалаётганда айтиладиган ибора. *Начальник [бошлиқ] ётиб қолди, энди уй-уйига — така тўйига. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

Тўйбоши Тўйга бошчилик қилувчи шахс. *Қишлоқда тўй бўлса, у [Тўламат], албатта, тўйбоши, йигитлар тўпига қўшилса — жўрабоши. С. Анорбоев, Оқсой. У тўйбошиларга олдиндан уқтириб қўйган эди: -Тартиб бузилмасин, ҳар тоифани ўз вақтида, ўз ерига ўтқазиш, ўзига яраша куттиш керак. Ойбек, Танланган асарлар.*

Тўйгарчилик 1 Тўй-ҳашам кўп бўладиган, тўйлар юришган пайт, шу пайтлардаги тўйлар. *Профессионал масхарабоз ва қизиқчиларнинг аксарияти тўйгарчилик камроқ пайтларда деҳқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланган. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.*

2 айн. тўйчилик.

Тўйдирмоқ 1 Тўймоқ фл. орт. н. Ерни сувга тўйдирмоқ. *Ғўзаларни тўйдириб суғормоқ. Кўпчилик бир муштан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдирди. Мақол. ■ [Йўлчи:] Укам ишлайди. Лекин ёш бола хўжайиннигида ўз қорнини тўйдирса, бунга ҳам хурсандман. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг [Мусулмонқулнинг] истибдоди ўзга*

шаҳарларда унча сезилмаса ҳам, аммо марказ — Қўқон одамларини жуда тўйдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Егулик, ичгулик билан таъминламоқ; боқмоқ. *Шу боғдан келган даромад оиламизни тўйдирди. ■ Абдурахмон бой тўғонимизни бузди. Кўтармани кўтартириб, тўйдириб турган ариғимизни қуритди. Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.*

ТўЙИМЛИ Қоринни яхши тўйдирадиган, тўқ тутадиган; керакли витамин ва ш.к. га эга (бой). *Тўйимли овқат. Тўйимли ем-хашак. Тўйимли озуқа. ■ Инсон истеъмол қиладиган озиқ-овқатлар орасида энг лаззатли, тўйимли ва шифобахши — асал. «Фан ва турмуш». Оқ саксовул, айниқса, унинг уруғи кўй-эчкилар учун тўйимли озуқа. «Фан ва турмуш».*

ТўЙИМЛИЛИК Тўйдириш ва тўқ тутиш хусусияти. *Овқатнинг тўйимлилиги. Озуқанинг тўйимлилигини оширмоқ. ■ Нон ўзининг аъло даражада тўйимлилиги, юксак таъми билан жаҳонда жуда қадрланади. Газетадан.*

ТўЙИНМОҚ 1 Обдан тўймоқ. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раъно Анвардан кўз олмай турар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

2 махс. Етарли миқдорда ўзига олмоқ, сингдирмоқ. *Бугга тўйинган ҳаво. Тўйинган буг. Тўйинган эритма.*

ТўЙИНЧИЛИК Ейдиган, озиқланадиган нарсалар мўл ҳолат, тўйиб еб-озиқландиган шароит мавжудлиги (мол-ҳайвонларга нисбатан). *Далада мол тўйинчилиги бошланган. Х. Нуъмон, Фасллар.*

ТўЙЛАМОҚ шв. 1 Тўйларда меҳмон бўлмоқ, тўйма-тўй юрмоқ. *Тўйлагани келган меҳмонлар. ■ Сухсур учар сой бўйлаб, Уртоғим келар тўйлаб, Эртага келар чоғи, Ваъдани берай ўйлаб. «Кўшиқлар».*

2 Тўй билан муборакбод қилмоқ. *Эркаклар қўй, тана етаклаб тўйлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

3 (асосан равишдош шаклида — тўйлаб) Тўй қилиб. *Қабул қилсанг, қизим тўйлаб берайин. «Баҳром ва Гуландом». Қизин тўйлаб, никоҳ қилиб олганман. «Муродхон».*

ТўЙЛИ Тўйи бўлган, тўй қилаётган, ўтказаётган. *Тўйлининг тўйи ўтди, Тўйсизнинг куни ўтди. Мақол. ■ Ўзбек ойим аралашган тўйли хотинларнинг кўнгилларида-*

ги орзу-ҳаваслари ҳам эрлари томонидан камчиликсиз бажарилар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўралари қўйли, уйлари тўйли. Фуқаросин кўнгли Тангри тоғ бўйли. Газетадан.

ТҶЙЛИК Тўй учун зарур бўлган нарсалар. [Қози Қодирқўлга:] Бешик кетди бўлгандан буюқ ҳар йил расм-русумларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТҶЙЛОВЧИ шв. Тўйга ташриф буюрувчи, тўй билан муборакбод қилувчи. Тўйловчилар атаган совға-саломларини рўмолга ташлашди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Тўйловчи аёллар сочқилар сочди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ТҶЙМАГУР ҳақр. Бориға, берганга қаноат ҳосил қилмайдиган шахсга нисбатан қўлланади. Тўймагур директор яна тери сўратибди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ТҶЙМОҚ 1 Ейиш, ичишга бўлган талаби қонмоқ, қониб емоқ, ичмоқ, овқатга, сувга қонмоқ. Еб тўймаган, ялаб тўймас Мақол. Қўл билан берганга қуш тўймас. Мақол. Сув тўймас, ўғри боймас. Мақол. ■ Анвар Нигор ойимга раҳмат айтиб, тўйганини сўзлади ва қўл артар экан, чақалоққа гап қотди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Камбағал халқ ўлиб-тирилиб меҳнат қиладди-ку, қорни тўймайди, эғни бутун бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сув, озуқага тўйинмоқ (ер ва ўсимликлар ҳақида). Ғўзалар сувга тўйди. Ер тўймагунча, эл тўймас. Мақол. ■ Қор сувига тўйган ер хамирдек юшоқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. Халқнинг ер тўйса, эл тўяди, деган нақлида ҳикмат кўп. Газетадан.

3 кўчма Роҳатланиб мириқмоқ. Уйқуға тўймоқ. Дийдорига тўймоқ. Тўйиб суҳбатлашмоқ. Йиқилган курашга тўймас. Мақол. ■ У [Элмурод] ҳар гал бу йўлдан юрганда, узоқ-узоқларга тикилиб, сира тўймасди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тўпа хола ўзини шунча тетик тутгиси, ҳориган кўзларини очгиси, табиатга тўйиб боққиси келади, аммо дармони йўқ. И. Раҳим, Ихлос. Кенг ҳовлининг ҳуснига хол бўлиб турган атиргуллар яқин кунларда очилиб, тўйиб бўлмайдиган жамолини намоён қилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тўйиб-тўйиб шўхлик, бебошлик, «жинилик» қилсанг, водийни бошинга кўтариб қаҳқаҳа урсанг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 кўчма Чидаб, тоқат қилиб чарчамоқ, тоқати тоқ, безорихон бўлмоқ. Ақл, инсоф билан иш қила-қила, энди жуда тўйдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мен ҳам тўйдим бу хўрлик, бу ҳақоратдан! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қишлоқ халқи Сарижўжа сувининг тошқинидан жуда тўйган экан. «Ўзбекистон кўриқлари».

Жондан тўймоқ қ. жон 3. Кўнгли тўлмоқ қ. кўнгли. Еганингиз олдингизда, емаганингиз кетингизда, бу кўрганингизга кўнглингиз тўлмаса, ҳали ёшсиз, ўқинг! А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ТҶЙПАРАСТ Тўйтўйлашни, тўйма-тўй юришни яхши кўрадиган. Тўйпараст одам. ■ Бошқа уйларда қариндош-уруғлар ва никоҳни пойлаб ётган тўйпараст, дайди, турли хотинлар бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТҶЙХАТ 1 Тўйга таклиф қилиб ёзилган қоғоз, тўй таклифномаси.

2 Тўй, байрам муносабати билан ёзилган табрикнома.

ТҶЙХОНА Тўй бўлаётган уй, жой. Афанди устида эски чопони билан тўйхонага кириб қолган эди. «Латифалар». Тўйхонани қийқириқ босди. Бўз йигитлар сабрини йўқотиб, ўтирган ерларида селкиллаб тушидилар, қиз чирпирак бўлиб, лапар тўлқинига айлана бошлади. С. Сиёев, Аваз.

ТҶЙЧИ 1 Тўйга келган меҳмон, тўй қатнашчиси. Тўй тарқади, қизни никоҳ қилди. Авазхон йигитлари билан тўйчилар ҳам қайтди. «Бўтакўз».

2 Тўй қилувчи киши, тўй эгаси. Агар ҳозирлик кўрмай шаҳарни кутсак, шаҳардан ёрдам чиқа бермаса, худди тўёнага ишониб, қўй олмаган тўйчи каби, тўй қозонини тўнкаришга мажбур бўламиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Тўйчи (эркаклар исми).

ТҶЙЧИЛИК Тўйдаги ўзига хос тартиб, муомала-муносабатлар. Тўйчилик, айланай, ҳеч кимдан гина қилиб бўлмайди. ■ -Ҳа, тўйчилик-да. Оғзимиз चुчиб қолсин! — куллишиди йигитлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ТҶЙЧИҚ Кичкина тўй, тўйча.

ТҶЙ-ҲАШАМ Турли тўй маросимлари. Мениям орзу-ҳавасларим бор, тўй-ҳашам кўрмоқчиман. Ойбек, О. в. шабадалар. Базмларда, ўтиришларда, тўй-ҳашамда хонан-

далар Огаҳийдан бир ғазал ўқиса, Аваздан бир ғазал ўқирди. С. Сиёев, Аваз.

ТҶУКИБ-СОЧИБ 1 Тўқмоқ фл. рвдш. Тўкиб-сочиб ун қопламоқ.

2 Кўчма кам қўл. Мўл-қўл қилиб, тўкин-сочин. [Олахўжа] Тўйдан илгари таяинлади: -Дўст-душман — ҳаммасини айтинглар, тўкиб-сочиб едиринглар! Олахўжанинг ош-сувини юртдан аямайдиған киши эканини билиб қўйсин бу халқ! П. Турсун, Ўқитувчи.

ТҶУКИМОҚ 1 Тўқмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Дастурхонга чой тўкилди. Қоплардан бугдой тўкиляпти. Қатиқ тўкилган ерда юқи қолар. Мақол. Тўкилса манглай теринг — унумли бўлур еринг. Мақол. ■ Кўшоқ, от тагига тўкилган бедаларни бир қучоқ қилиб супуриб олиб келди. Ҳ. Шамс, Душман. Салдов деб нечанинг қадди букилди, Ер тишлаб, кўксига ёши тўкилди. Файратий. Бу мажлисдан кейин мен бир неча вақт Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўкилмасин, деб бу гапни ичимга солиб юрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шағал тўкилган йўл бўйида тошига гулдор соябон тутиб.. Гавҳар турарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бўшаб, уваланиб дув тушмоқ. Энди зах ариқлар пайдо бўлиб, ҳамма ёқни қамиш босиб кетибди: пахса деворларнинг ости шўралаб тўкиляпти. С. Нуров, Нарвон.

Бир туки тўкилса.. Салгина зарар-зиён етказилса, жабр қилинса. Хавотир олманг, ул жанобнинг бир туки тўкилса, мен жавобгар. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Оҳори тўкилмаган қ. оҳор 2.** Тутдай тўкилмоқ қ. тут. Тўкилиб (ёки тўкилай деб) турмоқ Путурдан кетмоқ; қулай, ўлай деб турмоқ (аранг турган, шарти кетиб, парти қолган нарсалар, одамлар ҳақида). Оташ дукчининг отасидан қолган бўғот томли пастак уйнинг бир чеккаси чўккан, қийшайиб тўкилиб турар эди. Ойбек, Улуғ йўл. Феруз тўкилай деб турган пастак уйга имо қилиб кулади: -Кун жагинг хароба-ку, Мамажон. С. Сиёев, Ёруғлик. Шўрига шўрва тўкилмоқ қ. шўр II. Юраги тўкилиб (ёки тўкилай деб) турибди Дили оғриб, эзилиб турибди, юраги тўлиб, тўлиқиб, ўзини аранг тутиб турибди. Фуломжоннинг тўкилиб турган юрагига қиз илтифоти мадад берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қирови тўкилмаган қ. қиров II.

ТҶУКИН Ноз-неъматларга бой, мўл-қўл, маъмур. Қовун-узуннинг тўкин вақти. Зиёфат тўкин эди. ■ Умурзоқ ака азиз меҳмонни фарғоналикларга хос саҳийлик ва очиқ юз билан қарши олди, тўкин дастурхон ёзилган уйнинг тўрига ўтказди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Тўкин кузда туғилган фарзанднинг пешонаси ярқироқ бўлади. «Саодат».

ТҶУКИНДИ 1 Тўкиб ташланган ёки ташланадиган қолдиқ нарса. Тўкиндиларни ўрага ташламоқ.

2 Тўкилиб, тушиб қолган нарса. Тўкинди, парча-парча пахталарни йиғиб.. далага жўнайди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТҶУКИНЛИК Тўкин, маъмур ҳолатлилик. Ҳозирги маъмур ҳаётимиз, тўкинлик — ҳаммаси пахтадан.. Ҳ. Аҳророва, Ўзимизнинг Турсуной. Ҳар ёнда тўкинлик — Куздан нишона. А. Орипов, Юртим шамоли.

ТҶУКИН-СОЧИН Жуда тўкин, мўл-қўл. Тўкин-сочин дастурхон. ■ Мен боғдаман, атрофимда тўкин-сочин ёз, Ишқомларда товланади қора кўз чарос. Э. Охунова. Бу йилги булутсиз илиқ кунлар, яшил япроқлар, тўкин-сочин мевалар мавсумининг ганимат бир қисми қолгани юракни алланечук суюнтиради. П. Қодиров, Уч илди.

ТҶУКИНЧИЛИК Ноз-неъматларнинг тўкинлиги, сероблиги; мўл-қўлчилик. Биз Тошкентдаги Олой бозорига жуда эрта келдик.. Чинакам маъмурчилик, тўкинчиликини шу ерда кўриш мумкин. Газетадан.

ТҶУКИС 1 Ҳар жиҳатдан таъминланган, мукамал, камчилиги йўқ; бекам-кўст. Тўкис рўзғор. ■ Тошкентда мандай тўкис келин бормикан? Ҳамма нарса жойида. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳусни, одоби тўкис экан, — кесатди Анорхон. Ойбек, О.в. шабадалар.

Ҳар тўкисда бир айб Камчилиги, нуқсонни йўқ одам бўлмайди. «Ҳар тўкисда бир айб» дегандай, унча-бунча камчилигимиз бор.. «Муштум».

2 Савлатли, кенг-мўл (кийим ҳақида). Тўкис костюм.

ТҶУКИСЛИК Тўкис ҳолатга эгалик. Дастурхоннинг тўкислиги. Кийимнинг тўкислиги.

ТҶУКМА этн. Улфатлар ўртага тўккан маблағ ва масаллиқ ҳисобига, одатда, қиш кунларида ўтказиладиган ўтириш. Бизнинг шаҳар, қишлоқларимизда қиш кириши билан ёш-яланлар, ҳар ким ўз тўпи билан «тўкма» бошлашар.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш

уринишлари. *Бир тенгдошимникига борувдим. У бизнинг жўрабошимиз, ҳафталик тўкмामиз бор эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТЎКМОҚ 1 Суюқ ёки сочилувчан нарсаларни идишдан туширмақ, сочилишига йўл қўймоқ. *Шўрвани тўкмасдан олиб кел. Ошани тўкмасдан е! Шакарнинг ярмини йўлда тўкиб келибсан.*

2 Дув туширмақ, ташламоқ. *Ғўзаларнинг баргини тўкмоқ.* ■ *Кекса ўрик дарахтлари пахса деворларни қўлтиқлаб олгандай, гулларини кўчага тўкиб ётарди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Мен чиқдим-у, бодом шохидан Тўда қушлар гурр этиб кетди. Тагдўзи дўппили бодомнинг Гулларини дув тўкиб кетди.* Т. Тўла.

3 Ағдариб бўшатмоқ, ағдармоқ. *Бола сутни тўкиб юборди. Графиндаги сувни тўкиб ташладим.* ■ *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Аёл] *Пахтасини келтириб, хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади.* М. Исмоилли, Фаргона т. о.

4 кўчма Оқизмоқ, оқизишга мажбур этмоқ (кўз ёши, қон, тер ҳақида). *Кўз ёши тўкмоқ. Тер тўкмаса — эр эмас, Қўл тегмаса — ер эмас.* Мақол. ■ *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Ёғдирмоқ, сочмоқ (ёғду, нур ва ш.к. ҳақида). *Тўлин ой сутдек ёғдусини мактаб саҳни ва том тунукаларига аёвсиз тўкар, булбул эса ҳамон тинмай сайрар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Раҳмат, синглим, шу сўз, шу бўса, Шу гулдаста баридан афзал. Меҳр майингдан тутдинг лим коса, Гўё тўкдинг бошим узра зар.* Ё. Мирзо.

6 кўчма Дилдаги бор нарсани, бор-йўгини айтмоқ, дилдагини айтиб, юракни бўшатмоқ. [Хайриниса] *Бир зум жағи тинмас, ичида йиғилганларни бировга тўкмаса тинчимас эди.* Ойбек, Улуғ йўл. [Қурбон:] *Биз юракдаги дардимизни бир тўкай деб келса-гу, берган жавобинг бу бўлса! Раҳмат сенга!* О. Ёқубов, Айтсам, тилим қуяди, айтмасам — дилим. *Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилдан бўлган бу харакатидан тутуну кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Низомжон чидамади. Юрагида тўлиб-тошган гапларни узил-кесил*

тўкиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб, яна далага қараб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.

Обрўйини тўкмоқ қ. обрў(й) 1. **Оҳорини тўкмоқ қ. оҳор 2.** **Савлат тўкмоқ қ. савлат 1.** **Тер тўкмоқ қ. тер. Кўр тўкмоқ қ. кўр.**

ТЎЛ *шв.* Қўйларнинг туғиш, болалаш мавсуми; кўзилаш; кўзилатиш. *Келаси тўлда мен ҳам кўзини ҳозиргидан кўпроқ олишга сўз бераман.* П. Қодиоров, Қора кўзлар. *Эртага ейдиганини бугун берса, айна тўл вақтига бориб, омборлар шипшийдан бўлади. Унда қўйлар тупроқ ялайдими?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎЛА 1 Бутун ҳажми, сигими эгалланган, банд бўлган. *Тўла қоп. Тўла зал. Тўла бир челақ сув. Кўча тўла одам.* ■ *Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳис-туйғу, куч-қувват ва ш.к. га тўлган, тошган. *Кувонч тўла кўзлар.* ■ *Элмурод унинг рўпарасига келди ва захар тўла овоз билан сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сарпардалардан жон олгич дард-алам тўла бир куй оқа бошлади.* К. Яшин, Ҳамза. *Аҳмад энди ўзини ота ҳисоблар ва бу тотли ҳолдан юраги ғурурга тўла эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тўрт томоннинг ҳаммаси баҳор нафосатига тўла.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар.

3 Етишмаган ери, қисми, кам-кўсти йўқ; мукаммал, расо, тўлиқ, бут. *Тўла иш қуни. Асбобларнинг тўла комплекти. Гапнинг тўла мазмуни. Тўла жавоб. Тўла ишонч. Имкониётлардан тўла фойдаланмоқ. Тўла қуролсизланиш. Тўла жорий этмоқ. Фикринизга тўла қўшиламан.* ■ *Турсунои кўзини ҳали тўла очгани йўқ эди, узун киприклари хира кўзларини тўсиб турарди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Шокир отанинг уйида яшай бошлагач, Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг мойи қўй ва қорамолнинг мойига нисбатан тез эрийди ва тўла ҳазм бўлади.* «Фан ва турмуш».

4 Жуссаси ёки бирор аъзоси бўлиқ этли, семиз. *Тўла одам.* ■ *Урта бўйли, тўла, лекин кенг юзининг гўштли сарғайиб, салқиб тушган, элик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-секин юриб келаверди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўрдаги кичкина эшик очилиб, ичкаридан тўла юзли.. белига қилич осган қирқ беш ёшлар чамасида бир киши кўринди.* А. Қодирий, Ўтган кун-

лар. *Тўла, қип-қизил мағиздек аёл бир ҳафтада чўпдек бўлиб қолган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

5 **Тўла** (эркаклар исми).

ТЎЛАЛИК Тўла ҳолат. *Идишининг тўлалиги. У сиздан тўлалик қилади. ■ [Зайнаб] Илгариги тўлалигининг ярмисини йўқотгандек, тусига қаримсиқлик кирган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЎЛАМОҚ 1 Олинган, харид қилинган, фойдаланилган ва ш. к. нарсалар эвазига тегишли миқдорда пул, ҳақ бермоқ. *Кассага нақд пул тўлаб, нарса олмоқ. Кира ҳақи тўламоқ. Арзон тўламоқ. ■ Бу нарсаларингиз менда гаров туради, қачонки пул топсангиз, менинг яроғ учун тўлаган пулимни бериб, нарсаларингизни оласизлар. С. Айний, Қуллар.*

2 Олинган пулни, қарзни қайтармоқ, узмоқ; зиммасидаги пул, тўлов мажбуриятини адо этмоқ. *Солиқ тўламоқ. Бадал тўламоқ. Жарима тўламоқ. ■ Бугун қарзларингни тўлайсанлар — мен тинч, сенлар тинч. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Етказилган зарарнинг муздини бермоқ, ўрнини тўлдирмоқ. *Товон тўламоқ. Хун тўламоқ. ■ -Вой, [қўғирчоғим] касал бўлиб қолибди, тўлаб берасан, — деди Муҳайё Манзурага. Н. Ёқубов, Кичкина доктор.*

ТЎЛДИРМОҚ 1 Тўлмоқ фл. орт. н. *Ваннани тўлдирмоқ. Шкафни китобга тўлдирмоқ. Атир исми уйни тўлдирди. Штатни ёш мутахассислар ҳисобига тўлдирдик. Камкўстини тўлдирдик. Эл қозонини тўлдирганни эл тўйдирар. Мақол. ■ Ўз ғув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Латофат яна бир йўталиб, кўкрагини тўлдириб, чуқур нафас олди. О. Ёқубов, Мирзатерак.*

2 Бўш ўринларга, графаларга тегишли рақам, маълумот ва ш. к. ёзмоқ. *Анкета тўлдирмоқ. ■ Майор.. варақани ўзи тўлдирди. Шухрат, Шинелли йиллар. Мудира никоҳ шоходатмасини тантанали вазиятда тўлдириб, аввал Ферузага, кейин Норқўзига ручка тутиб, қўл қўйдирди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

3 Турли қўшишлар, қўшимчалар билан мукаммаллаштирмоқ; қўшимча фикр-мулоҳаза билдирмоқ. *Улар бир оз суҳбатдан кейин бирга китоб ўқишди. Бир-бирларига*

саволлар беришди, бир-бирларининг фикрларини тўлдиришди. Шухрат, Шинелли йиллар. Улар мазмунан бири иккинчисини қувватлайди, тўлдиради.. «ЎТА».

ТЎЛДИРУВЧИ 1 Тўлдирмоқ фл. сфдш.

2 *тлш.* Гапнинг бирор бўлагига боғланиб, уни изоҳлаб, тўлдириб келувчи иккинчи даражали гап бўлаги. *Воситали тўлдирувчи. Воситасиз тўлдирувчи.*

Тўлдирувчи эргаш гап Бош гапнинг кесимини тўлдирувчи эргаш гап.

ТЎЛИН Тўлиқ гардиш шаклига кирган, бутун (ой ҳақида). *Тўлин ой ғарбга томон оққан, ҳамма ёқ сутдай оптоқ. Ж. Шарипов, Хоразм. Навоий суюниб баҳо берди: -Сиз шеърда ҳилол эмас, тўлин ой бўлибсиз энди! Ойбек, Навоий. Гаҳи боқсам тўлин ойдек юзига, Гаҳи шўх ўйноқи шахло кўзига. Ҳабибий.*

ТЎЛИШМОҚ 1 Тўлмоқ фл. бирг. н. *Оломон бир нимага қасд қилиб тўлишиб турганда, бир оғиз гап кифоя қилади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

2 Тўлалик, бўлиқлик касб этмоқ; тўлмоқ, Юзи тўлишибди. ■ *[Аҳмаджон] Яна тикилди. Уша-уша Латофат. Сира ўзгармабди. Тиниқиб, хиёл тўлишибди. С. Кароматов, Ҳижрон. Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТЎЛИҚ 1 Тўлган, тўлдирилган, тўла. У ўзини ушлаб туролмади, нафрати қайнади, ғазаб билан тўлиқ, бўғиқ товуши билан гижиниб сўйлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Киноя ва аччиқлар билан тўлиқ мактубингизни олдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Бекам-кўст, мукаммал, тўла. *Тўлиқ рўйхат. Асбобларнинг тўлиқ комплекти. Тўлиқ асарлар тўплами. ■ Мажлисда ҳамма масала ечилгандай, Аҳмедовдан сўралмаган ва тўлиқ жавоб олинмаган савол қолмагандай бўлган эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Гектарлар тўлиқ, ниҳоллар баравж, текис шоналаган. «Ўзбекистон қўриқлари».*

ТЎЛИҚЛАМОҚ Расо, мукаммал, бут қилмоқ, расоламоқ, тўлдирмоқ, мукаммаллаштирмоқ.

ТЎЛИҚМОҚ 1 Юраги тўлиб, ўзини аранг тутиб турмоқ. *Шохариқ бўйлаб Анорхон келиб қолди. У нимадандир хафа, куйин-*

ганидан тўлиқиб турибди. И. Раҳим, Ихлос. Ёш йигит, юраги тўлиқади, ҳаприқади. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 кам қўлл. Керкмоқ, шишинқирамоқ. Ширмонхон кўз ёшини сира тиёлмади. Қовоклари шишиб, юзлари тўлиқиб кетди. С. Зуннуова, Олов.

ТЎЛИҚСИЗ Тўлиқ бўлмаган, нотўла. Тўлиқсиз комплект.

Тўлиқсиз гап тлш. Бирор бўлаги туширилган, лекин мазмуни осон тушунилаварадиган гап.

ТЎЛМОҚ 1 Бўш жойи қолмай эгалланмоқ, банд бўлмоқ. Ҳовуз тўлди. Зал тўлди. Кўча одамга тўлди. Қоп тўлди. Дафтарнинг икки бети тўлди. Кўзи ёшга тўлди.

2 Кўп ёки етарли миқдорда бирор нарсага эга бўлмоқ, эгаллаб олмоқ, қамраб олмоқ; қопланмоқ, бурканмоқ. Гуллар ҳидига тўлган ишиқ, маст қилувчи ҳаво. Ойбек, Танланган асарлар. Жажжигина хона биллур қандилдан ёғилаётган нурга тўлган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Фуломжоннинг юраги ачишди. Унинг юрагида шу аламлар заҳри тўлиб ётарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир зумда эшик болалар чуғурига тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Лолага тўлди дала, Чакканга тақ, чакканга. Сараси тарғил лола, Чакканга тақ, чакканга. Т. Тўла. Энг улуг байрам бугун, Келинг, ўртоқлар. Нурларга тўлди бугун Уйлар, ўтлоқлар. И. Муслим.

3 кўчма Ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к. билан ошиб-тошмоқ. Онанинг юраги умид ва қувончга тўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унинг [Лаълининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил маҳлиё бўлиб қолди, кўкраги завқ-шавққа тўлди. Ҳ. Фулом, Машғал. Гапингнинг ёлғони билиниб қолди, Шу сабадан Ёдгор ғазабга тўлди. «Ёдгор».

4 кўчма айн. **тўлиқмоқ.** Ўжар эрдан тўлиб юрган кампир бир оғиз гап билан ярасига туз сепгандек бўлди. С. Абдулла, Соялар. Ҳайдар ота ундан [кампирдан] Ёдгорбойни сўраб: -Хат келиб турибдими? - деган эди, кампир ўзи тўлиб турган экан, кўз ёши қилди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 Сон-миқдор, вақтнинг маълум бир даражасини эгалламоқ. Мен, ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим. Ойбек, Танланган асарлар. Ўн беш кунга тўлганида ой, Кўкка чиқиб,

тунни ахтарди, Орқасидан баланд осмонда Олам-олам юлдузлар борди. Ҳ. Олимжон. Ҳурматли устознинг пойқадами етганига бугун роса уч йил тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пахта экдик, бўлсин деб, Шартномамиз тўлсин деб, Юз центнерга қўл қўйдик Душман куйиб ўлсин деб. «Кўшиқлар».

Кун (ёки қазоси, паймонаси) тўлмоқ Кун битмоқ, қазоси етмоқ, ўлар чоғи келмоқ. Худо сенинг ақлу ҳушинг олдими? Ажал етиб, сенинг кунинг тўлдими? «Рус-тамхон». Таралганда тоза гуллар сўлмасин, Омон бўлсин, паймонаси тўлмасин. «Эрали ва Шерали». Қазом тўлса, қадам босмай ўлайин. «Нурали».

6 Мукаммаллашмоқ, расо, бут бўлмоқ; ўрни қопланмоқ. Гуруҳ тўлди. Штат тўлди. Чаласи тўлди. Зарарнинг ўрни тўлди.

Ақли (ёки мияси) тўлмоқ Ақли ўсиб, вояга етмоқ, ақли етилмоқ. Китоб ўқиган кишининг мияси тобора очилади, тўлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Эт қўймоқ; семирмоқ, тўлишмоқ. Зайнаб Кумушининг тўлиб етмаган гавдасига ва.. ғубор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан қўрқди. А. Қодирий, Утган кунлар. Салтанатхон курортдан қайтиб келдиларми? Ойдаи тўлиб, кундай кулиб келгандирлар бўлмасам? С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

Ичи (ёки юраги) тўлмоқ Тўлиқмоқ, диққинафас бўлмоқ, диққати ошмоқ. Тўғриси, уйдаги гапларни ҳаммадан бекита-бекита, ичим тўлиб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Юраги тўлиб кетган пайтларида эса ҳаммаҳалласи Зубайдахонларникига чиқади. К. Яшин, Ҳамза. Кўнгли тўлмоқ қ. кўнгил. Сабр косаси тўлмоқ қ. сабр **2.** Уйи тўлиб қолди Кимсанинг сафардаги яқин кишиси келиб, унинг оиласи жамулжам бўлганда айтиладиган ибора. Йигитча фронтчи акасининг келишидан, уйи тўлиб қолишидан қувончи ичига сиғмади. С. Аҳмад, Уфқ. **Ўпкаси тўлмоқ қ. ўпка 1.**

ТЎЛОВ 1 Тўламоқ фл. ҳар. н. От ишлатганинда, нос пули, чой пули сўраб олганинда, қўлинг кўксингда эди, энди тўловига келганда жириллайсан. Й. Шамшаров, Тошқин.

2 Бирор мажбурият юзасидан ёки қарор, қонун ва ш.к. га мувофиқ тўланадиган пул, маблағ ёки нарса. Биринчи тўлов. Иккинчи

тўлов. Тўлов қоғози. ■ Бир рўзғорга қирқ хил тўлов.. ўласанми, қоласанми — иши йўқ. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Товон, компенсация. Тўловига қолмоқ.

ТЎЛОВДОР Бирор тўлови ёки тўлов юзасидан қарзи, боқимондаси бўлган шахс, ташкилот.

ТЎЛҚИН 1 Қаттиқ чайқалиб турган сув бетигадаги пўртана; долға. Дарё тўлқини. Қайиқ тўлқинда қалқиб бормоқда. Денгиз тўлқинга келди. ■ Денгиз, мунча ҳовлиқасан, Қайиқларни ирғитасан, Тоғдай-тоғдай тўлқинларни Соҳилларга сен отасан. Файратий. Бирдан сув чайқалиб, тўлқин турди. Тўлқин кўтарила-кўтарила, биз томонга етиб келди. Х. Назир, Ёнар дарё. Кўприк тагидан шитоб билан ўтаётган Анҳор тўлқинлари гўё пастдан қайнаб чиқар ва юмалаб-юмалаб оқарди. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 кўчма Шақли, ҳаракати ва б. белгиси билан шу ҳодисани билдирувчи нарсаларга нисбатан қўлланади. Шамол тўлқини. Қум тўлқини. ■ Ҳаво тўлқини зарбидан дарахтлар эгилар, шохлари синиб тушарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. «Хонга арзга борамиз», «Жабр-зулмдан дод» деган халқ тўлқини Хивага томон оқиб келаверган. Ж. Шарипов, Хоразм. Унинг руҳи ашуланинг гоҳ жўшқин, гоҳ ипакдек, нурдек майин тўлқинида оқиб борарди. Шухрат, Шинелли йиллар. Тўлқин-тўлқин учиб келар куй, Юрагимни қучиб келар куй. Г. Жўраева.

3 кўчма Ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к.нинг жўшқин ҳаракати, тўлғаниши, галаёни; туғён. Фазаб тўлқинлари. ■ Янгиер қандайдир катта бир қувонч тўлқинида сузар эди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Мамлакатда.. хон-беклар зулми авжига минди. Буларни ўз кўзи билан кўрган Аваз нафратланиб, юрак тўлқинини қоғозга битди. Ж. Шарипов, Хоразм. Элмурод, ичидан тўлқин урган ғазабини яшира олмай.. сўради. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 физ. Физик муҳитдаги тебранма ҳаракат. Товуш тўлқинлари. Электромагнит тўлқинлар. Қисқа тўлқинлар.

5 Тўлқин (эркаклар исми).

ТЎЛҚИНЛАНМОҚ 1 Тўлқинли ҳаракатга келмоқ. Сув тўлқинланди. ■ Пастда жуда катта лойқа кўл тўлқинланиб ётар.. эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Шамолда қум даласи денгиздай жимир-жимир

қилади, тўлқинланади. Х. Назир, Ёнар дарё. Тўлқинлар орқада Сочлар майин бир ипак. Файратий.

2 кўчма Тўлқинга ўхшаш ҳаракатланмоқ, тўлқинни эслатувчи ҳаракат қилмоқ. Милтиқлар ўқталганда, халқ ҳам бир кўзгалиб, тўлқинланиб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шу вақтгача тинч ётган халқ денгизи тўлқинланиб, босқинчиларни ютиб, йўқ қилиб юбориш даражасига келди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Мажлис ўтаётганда, зал гўё тўлқинланаётгандай эди. «Муштум».

3 кўчма Қайнаб тошмоқ, жўш урмоқ, галаён қилмоқ, тўлғанмоқ, туғён урмоқ (ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к. ҳақида). Кутилмаганда қалбимда ғурур ҳисси тўлқинланиб кетди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Элмурод ичидан тўлқинланган ҳаяжонни босиб гапирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Зокир булбул қайнаб-тошиб, тўлқинланиб куйлайверди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ТЎЛҚИНЛИ 1 Тўлқинланиб турган, тўлқинга келган, тўлқини бор (тўлқин — тўғри ва кўчма маънода). Тўлқинли дарё. Тўлқинли шамол. ■ Қора денгиз Тўлқинли денгиз.. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома. Тарихнинг тўлқинли, утли изидан Қип-қизил қон тусли чечаклар тердим. Уйғун. [Нотиқлар] Бир-биридан жўшқин, бир-биридан тўлқинли сўзлардилар. Ойбек, Улуғ йўл.

2 физ. Белгили узунликка эга бўлган (физик тўлқинлар ҳақида). Қисқа тўлқинли нурлар. ■ Темир: -Қисқа тўлқинли радиопередатчик орқали қизлар билан танишамиз, — деб Тўлаганларнинг вагонига келаверди. А. Мухтор, Чинор.

ТЎЛҚИНСИМОН Тўлқинга ўхшаш, тўлқин тахлитига. Тўлқинсимон булут. Тўлқинсимон сирт. Тўлқинсимон ҳаракат. ■ Зинадан пастга тушмай, госпиталнинг юқори қават деразаларига қаради. Деразалар ойнаси оқ буюқ билан тўлқинсимон бўлган. Шухрат, Шинелли йиллар.

ТЎЛҒАМОҚ шв. Чайқатмоқ; силкимоқ, тебратмоқ. Сулув оғир тулумни тўлғаб, қовоқ косадан жиндак сув хўплади-да.. яна ишга тушиди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ойхон икки ўрим сочини тўлғаб, ўчоқдан бош кўтармай тўнғиллади. А. Мухтор, Кумуш

тола. Қодир гуваладек муштини ҳавода тўлғади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Бош (ёки бўйин) тўлғамоқ кам қўлл. қ. **бош, бўйин.** *Итоатдан бош тўлғаган Тошкент устига, албатта, Мусулмонқул золим қўшин тортар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизлар бамаслаҳат нима десак, у бўйин тўлғамас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги тўлғади** Қорни бураб оғриди.

Тўлғанмоқ I **Тўлғамоқ** фл. ўзл. н. *Илон думи тўлғанишдан тўхтаб, ерга чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шербек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қўймичида тўлғаниб ётарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўлқинли ҳаракатга келмоқ, тўлқинланмоқ. *Оҳ.. тортди қиз, гўёки дарё — Тўлғанди-ю қирғоқдан ошди.* Т. Тўла. *Қишлоқнинг чап унгуридан мангу куйини чалганича, тўлғаниб-тўлғаниб Оқдарё оқиб ўтади.* «Ёшлик».

3 Алам-изтироб, безовталиқдан ўзини у ён-бу ёнга ташламоқ, безовталанмоқ. *Унинг [Элгелдининг] азобли тўлғанишига қараб фарёд кўтармаслик учун чексиз бардош, тош юрак керак эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашди, илгариги кучанишларидан қолди ва бир-икки дафъа тўлғаниб, жимгина жон берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шермат ака.. кечаси билан ухлолмай, тўлғаниб чиқди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

Тўлғин кам қўлл. **I** Тўла, тўлиқ. *Навоий бир неча ойгина бир қадар сокин ишлай олди. «Қуш тили» устида тўлғин завқ билан ишлади.* Ойбек, Навоий.

2 Тўла, этли, семиз. -*Овқат эмиш! Заҳар бер, заҳар!* — қиз қаддини ростлаб, алам билан қичқираркан, кўзлари ёнди, тўлғин кўкраги ғазаб билан мавжланди. Ойбек, Навоий.

Тўлғоқ I Туғиш олдида қаттиқ оғриқ, дард билан бўладиган (тутадиган) ҳолат; дард. *Уни тўлғоқ тута бошлади.* ■ *Султон бўзчининг хотини Ойша бибини тўлғоқ тутиб ётганда, кўча эшигини биров қўлди.* Н. Сафаров. Султон бўзчининг неваралари.

2 кўчма Оғир машаққат, қийинчилик; безовталиқ. *Умаралининг кўзига Зуннунов қандайдир безовта ва серташвиш кўрунди. Ростдан ҳам яраси янгиланганга ўхшайди. Ўзини қўйгани жой тополмаяпти. Тўлғоғи бежиз эмас.* И. Раҳим, Ихлос. *Малоҳат эса, рассомнинг илҳом тўлғоғидан беҳабар: тоғ ёнбағ-*

ридаги табиат жаннатига — кўм-кўк қирларга сеҳрланиб тикиларди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Тўлғоқли I Тўлғоқ ҳолатли, тўлғоқ тутаётган ҳолатли.

2 кўчма Безовта ҳолатли. *Қабр тепасидаги теракзорда доим ёпирилиб ётган қарғалар, қачон борсак, тўлғоқли, ҳаяжонли овоз билан қағиллагани қағиллаган эди..* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Тўмпаймоқ I Чўккалаб мук тушиб ётмоқ. *Ўроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўмпайиб, галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болалар ўтирган ўринларида тўмпайиб ё турли вазиятда узала тушиб, бирин-бирин ухлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Туртиб чиқиб турмоқ, тўппаймоқ, қаппаймоқ. *Ён чўнтаги тўмпайиб турибди.*

Тўмтоқ I Учи, тиги ўткир бўлмаган, ўтмас (баъзи тешувчи нарсалар ҳақида). *Тўмтоқ игна. Тўмтоқ мих.* ■ *Уста қизнинг қовоғидан қоғозларни олиб, кипригини тўмтоқ қайчи билан қайишарди.* С. Аҳмад, Мўтти. *Қиличнинг тўмтоқ томони Йўлдошнинг калласига тегди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Олд, уч томони кесиб ташланган, кесилган (оёқ, қўл, бармоқ, дарахт ва унинг шохлари ҳақида). *Унинг тўмтоқ қўли билан-нар-билимас қалтирар, жағ мушаклари жимжилоқдай бўртиб лўқиллаётганди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Новдалари қирқила бериб тўмтоқ бўлиб қолган қатор тут дарахтлари чорси карталарни ажратиб турибди.* Мирмуҳсин, Нуқра.

3 Умуман, уч (бош, олд) томони ўткир бўлмаган, учли эмас. *Баширжон секин ўрнидан турди. Тўмтоқ бурни сал-пал керилиб, чуқур-чуқур нафис оларди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Дадаси маҳаллада биринчи бўлиб галстук таққан, учи тўмтоқ ботинка кийиб, шимини устига туширганлардан эди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

4 кўчма с. т. Ақли, зеҳни унчалик ўткир эмас, билими, тушунчаси чекланган, тор. *Тўмтоқ одам.* ■ *Уч-тўрт кундаёқ Тожибойнинг ўқишга қунти йўқ, зеҳни тўмтоқ ўқувчилардан экани билиниб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Устарани қайраб турилмаса ўтмасланганидек, одам ҳам ўз билимини орттирмаса, тўмтоқ бўлиб қолар экан.* А. Муҳиддин, Ҳадя. -*Биламан қурумсоқни, —*

деди камган, сўзга тўмтоқ читфуруш бой-вачча. Ойбек, Улуг йўл.

5 кўчма Мазмуни ёки тузилиши жиҳатидан қусурли; чала-чулпа, чўлтоқ, мужмал. *Тўмтоқ жумла, Тўмтоқ жавоб. Гапи тўмтоқнинг ўзи тўмтоқ.* Мақол. ■ [Қози:] *Сиз аралашмай туринг, элликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб, ишининг пачавасини чиқардингиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳожи хола.. шу билан ҳикоясини тўмтоқ қилиб тугатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎН 1 Олди очиқ, пахтали ёки пахтасиз узун устки миллий кийим; чопон. *Кимхоб тўн. Зарварақ тўн. Олача тўн. Банорас тўн.* ■ [Аваз] *Тўнини кийиб, белини маҳкам танғиб, уйдан чиқди.* С. Сиёев, Аваз. *Хосият буви бўлса кундузию кечаси тўн тикарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Аваз сингиси олиб келган пахталик тўнга ўраниб.. қабристон оралайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Пўст, қобиқ. *Қовуннинг тўни. Тўни кўк қовун.*

3 кўчма Либос. *Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала.* И. Муслим, Сенинг совғанг. *Шаҳар ичидаги баъзи дарахтлар аллақачон яшил тўнини ечиб, қорни кутар..* Газетадан. *Қизлар унинг [Нафисанинг] ғазаб ва изтироб тўнида эканини билдилар.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *Нафсиларда эрса, орамиз жуда бузилган, мен ҳам ўша вақтларда чин кундошлик тўнини кийган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бақа тўн(и) Кўлмак сувда ҳосил бўладиган яшил (тўқ яшил) юмшоқ қатлам. *Одамлар шундай секин қимирлар эдиларки, худди бақа тўни босган кўлмак сувдай бир жойда турганга ўхшар эдилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Гапга тўн кийгизмоқ** Гапни жуда боплаб, қойилмақом қилиб гапирмоқ. *Оббо сиз-е.. Хўп гапга тўн кийгизасиз-да..* Н. Сафаров, Оловли излар. **Тўн бичмоқ** Асл ҳолат асосида ёки уни кўрмай-билмай хулоса қилмоқ, иш қилмоқ. *Кадрларнинг савлагига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар.* «Муштум». *Кабинетдан туриб тўн бичишларига қараганда, Шовот, Қўшқўпир, Хонқа районларидаги китоб савдоси яхши.* «Муштум». **Тўн кийгизмоқ** Тўн ҳадя қилмоқ, тўн билан сийламоқ. *Назарбой совчиларни оқ утовга киргизиб, олдига дастурхон ёзиб, икковига тўн кийгизиб сўради..* «Ойсулув».

Тўнини (ёки тепа тўнини, телба тўнини) тескари киймоқ Ўжарлик қилмоқ, қайсарлик томонига ўтмоқ. *Тўнглик қилсангиз, тўнини тескари кийиб олади – ундан қайсари йўқ.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир қараса, ундан меҳрибон одам йўқ, бир қараса, тепа тўнини тескари кийиб олади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Отаси Умурзоқ Зокиров шу йилнинг июнь ойидаёқ телба тўнини тескари кийиб, этак қоқиб, уйдан чиқиб кетган.* «Муштум».

ТЎНАМОҚ Тунда йўлини тўсиб, босиб ечинтирмоқ, таламоқ. *Худди шу бугун кечаси самоварга тушган аллақайси чорвачи бойни ўғрилар тўнаб, ўзини ўлдириб кетган экан.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТЎНГ 1 Ёқимсиз, қўпол, дағал. *Ҳамма-ни бездирадиган тўнг сўз, қовоқ солиш уларда бўлмайди.* Газетадан. *Латофат Зокир-жоннинг бу тўнг муомаласи замирида нима борлигини асло тушуна олмас эди.* Файра-тий, Довдираш. *Уни зулматдан қарийб фарқ қилмайдиган ним ёруғлик эмас, ҳеч бир маъно англамайдиган ажабтовур тўнг сукунат ҳам қаршилади.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш. *Усмонбек ўсиқ қошлари тагидан янада тўнгроқ қаради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Ёқимсиз (дағал) муомалали; кўрс. *Тўнг одам.* ■ [Устани] *Ансамблдан бўшатиб юборайлик деймиз-у, яна, қари одам — тирикчилиги нима бўлади, деймиз. Ўзи ҳам ўлгудай тўнг.* Мирмуҳсин, Созанда. *Яшириб нима, Тўхтаназар кўрс, тўнг, ичкиликка ружу қилган.. меҳнатга бўйин бермасди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

3 кам қўл. Тўнгиб, музлаб қолган, музлаган. *Тўнг дарё.* ■ *Биз ҳамла бошладик тўнг қирғоқларда.* Миртемир.

Тўнг бўйин Бўйин бермайдиган, бўйин эгмайдиган, ўжар. *Бўйин эгиб ҳар тўнг бўйин дарёлар, Биз истаган йўлга бурилди, юрди.* Ҳабибий. *Чунки бу ердаги тўнг бўйинлар.. кундалик иш, касб-корлари бўлган пахтачиликни тамоман ёдларидан чиқарганлар.* «Таниш башаралар».

ТЎНГАК Тўнка, кунда. *Тол тўнгаги.* *Тўнгак ковламоқ.* *Қўполдан тўнгак айлансин.* Мақол. ■ *Ақлли [одам] тўнгакка нозик ерини, ёриладиган ерини топиб туриб, болта уради – ақли билан ёради, ўзини қийнамайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сидиқжон сал юргандан кейин йўл бўйидаги каттакон*

тўнгдада ўтирган хотинни кўрди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТўНГЛАМОҚ *шв.* Тўнгмоқ. [Қизларни] Эритаман деб тағин ўзингиз тўнглаб қолманг, ефрейтор. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Эчки гўштининг ёғи оқ тусда ва тўнглайдиган бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТўНГЛИК Тўнг хусусиятга эгалик, тўнг шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат. - Мен ўз бошимга ўзим ҳоким! — тўнглик билан жавоб берди Тўғонбек. Ойбек, Навоий. Алдагани бола яхши деганларидай, Тўламат мўйлов бола табиат; яхши гапнинг қули. Тўнглик қилсангиз, тўнини тескари кийиб олади — ундан қайсари йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Қиёмов билан анчадан бери чиқишмай юради — бунга сабаб ўзининг тўнглиги, тўғрисиўзлиги бўлса керак. Мирмуҳсин, Умид.

ТўНГМОҚ 1 Музлаб қотиб қолмоқ, музламоқ. Дарё тўнгди. Шўр тўнгмас, аҳмоқ ўнгмас. Мақол. ■ Музёраннинг палубасида тўнгадиган қанақа суюқлик бўлса, ҳаммаси тўнгиб, музга айланади. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 кўчма Совуқ қотмоқ, совуқ емоқ, совқотмоқ. Совуқда қолиб, жуда тўнгиб кетдим. ■ Нормат ака Каримжонга яқинлашиб: -Оёғингиз тўнган бўлса керак. Отдан тушинг, бир оз тепиниб, оёқларни эпақага келтириб олайлик. Ё. Шукуров, Камолот.

3 Куюқлашмоқ, қотмоқ. Тўнгиб қолади-ган ёғ.

ТўНИК Қора булут босган, булутли. У қорни шиддатли элаган тўنيқ кўкка қарайди, хўрсинади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТўНКА 1 Кесилган ёки синиб тушган дарахтнинг ердан учи чиқиб турган, илдизлари билан бирга ер остидаги қисми; тўнгак. Тўнка ковламоқ. ■ Тўнкалар жуда кўп ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчага чиқиб, толнинг қазиб олинмаган тўнкаси устида — ошхонанинг орқасида ўтирдим. М. Мансуров, Ёмби.

2 кам қўлл. айн. **кунда 2.** - Кел, болам, камнамосан, — дўконхона бурчагида усти ейилган, текис катта косиб тўнкаси орқасида ишлаётган Шокир ота, одатдагича, кўзойнагини оз-моз кўтариб деди. Ойбек, Танланган асарлар. Баҳайбат, улкан хона ўртасида каттакон бир юмалоқ тўнка турарди: ток-

чадаги шам ёруғида бу — кесилган ёнғоқ дарахтининг катта тўнкаси эканини билди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Қадди-басти, шунингдек, муомаласи қўпол шахсни билдиради. Шайх Исмоил билан анави тўнка — Бузрук эшон Шоҳимардонни ёппасига тўйга айтган.. К. Яшин, Ҳамза.

ТўНКАМОҚ Кимсага ағдармоқ, кимсадан кўрмоқ (ножўя иш, хатти-ҳаракат, айб ва ш.к. ни). Қилғилиқни қилиб, бировга тўнкайди. ■ Ориф ёлғончилик қилиб, ҳамма айбни менга тўнкагани учун.. сал бўлмаса йиғлаворай дедим. «Ёшлик». Э, қўйинг-е! Илгарилари айбингизни об-ҳавога тўнкамас эдингиз-ку! Уйғун, Навбахор.

ТўНКАРМОҚ Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ; ағдармоқ, тўнтармоқ. Қозонни тўнкариб қўймоқ. Тўлқин қайиқни тўнкариб юборди. ■ [Элмурод] Чойхоначи берган қора патнисни олдига тўнкариб, «рўй-хат формаси» деган катта рўйхат қоғозларини ёйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Аваз сомсанинг устига товоқ тўнкариб қўйиб, чойни шопиришига тушди. С. Сиёев, Аваз.

ТўНЛИ Тўн кийган. Азизбек.. Райимбек додхоҳ ва олабайроқ тўнли кишига саркардаларидан бўлган кимларнингдир бошларини кўрсатмоқда. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТўНМОҚ *шв.* Кўзини тикиб қарамоқ; тикилмоқ. Бир зўр дарахт кўринди, Ўшанга кўзи тўнди. Ҳ. Олимжон. -Келиб-келиб қизингни бир ялангоёққа бердингми? — деди бой Малика холага тўниб. Н. Фозилов, Оқим.

ТўНТАРИШ 1 Тўнтармоқ фл. ҳар. н. Қозонни тўнтариш. Қайиқни тўнтариш.

2 *сиёс.* Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартириш, ағдариш, қўлга олиш. Сиёсий тўнтариш. ■ Профессор.. Ироқда давлат тўнтариши бўлгани.. ҳақида гапириб, [Умидга] турли саволлар берарди. Мирмуҳсин, Умид.

ТўНТАРИҒЛИК Тўнтарилган, тўнкарилган, тўнтариб қўйилган. Чироқни тўнтариглиқ сопол товоқчага қўйиб, ўзи сандалга ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТўНТАРМОҚ 1 Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ, ағдармоқ, тўнкармоқ. Йўлчи тоқчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сиёс. Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартирмақ, ағдармоқ, қўлга олмақ, тўнтариш қилмоқ.

ТҶҲҲҲҲҲҲ Тик оёқ устида ёки тиз чўкиб, бошини қуйи, орқаси (кети)ни юқори қилмоқ. *Тўнқайиб, икки оёқ орасидан қарамоқ.* ■ *Чол тўнқайиб, пешонасини бордонга қўйганида, тепада Бойтеватнинг шартаси сезилди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

Давлатига тўнқаймоқ 1) ношукурлик қилмоқ, ноқўрлик, кўрнамаклик қилмоқ; 2) кўрсатилган иззат-хурматни билмай кеккаймоқ, ҳаддан ошмоқ.

ТҶҲҲҲҲҲҲ тар. Амир саройида улугларни отдан туширувчи лавозимли киши. *Ясовулар.. деҳқонни ёқасидан ушлаб, арк дарвозасига судраб олиб бордилар ва тўнқатарнинг буйруғи билан уни ўн беш таёқ уриб, ундан хизматона ва жаноби олий ҳақиға дуо олгандан кейин қўйиб юбордилар.* С. Айний, Қуллар.

ТҶҲҲҲҲҲҲ 1 Ёввойи чўчқа, қобон; умуман, чўчқа. *Ер овлоқ бўлса, тўнғиз тепада чиқар.* Мақол. *Эшак — иши билан, тўнғиз — тиши билан.* Мақол. ■ *Унинг [Турсунбойнинг] қамиш чайласи олдидан ўрдақлар учади, яқингинасидан тўнғизлар ўтади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қамиш ўрмонларнинг бир хилдаги салобатли шовуллари билан тўлган жимжитлик тўнғиз овчиларининг гоҳо узоқларда гўмбурлаган милтиқлари товушидан бузилади, холос.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Бизникилар: «Карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади», дейишган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Тарбия кўрмаган, нодон ёки виждонсиз одам ҳақида; шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Мухтарам қайин отамизга! Сиз билан мени қоронғи зиндонларга тушириб, дор остларигача тортган.. Ҳомид исмли бир тўнғизни, ниҳоят, икки ишлик саргардонлик сунгида.. тупроққа қорштиришга муваффақ бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Кет, тўнғиз, кет, тавба қилиш замони ўтди.. — дер эди халқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Анави тўнғизнинг хирллаб ухлашига ҳавасим келяпти, — у Ғаввосни кўрсатди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил номи. *Унинг иши — тўнғиз.* ■ *Ҳай, Шукур*

кампир, мучалинғиз тўнғиз бўлиб, сафар ойининг ўн бирида тугилганмисиз, нима бало, сира эл бўлмайсиз-а? А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Тўнғиз йили Мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил (қ. мучал).

ТҶҲҲҲҲҲҲ Бир йиллик, баъзилари кўп йиллик баланд бўйли, тўпгулли, тўпгули етилганда кийим-бошга, ҳайвонлар танасига ёпишадиган ўтсимон ўсимлик. *Нусратилла икки кунгача унинг [тойчанинг] ёлига тўнғизтароқ ёпиштириб ўйнади-ю, кейин қарамай қўйди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлар ҳам.. ҳамма-ҳаммасида қайтиб келмас орзулар бор эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

ТҶҲҲҲҲҲҲ 1 Ўз-ўзича гўнғиллаб, тушуниб бўлмайдиган қилиб, гудурлаб гапирмоқ; пўнғилламоқ. *У алланималар деб тўнғиллади.* ■ *Бир сониялик сукутдан сўнг ўрнига чўзилиб, тўнғиллади.* С. Кароматов, Сўнги бархан. *Толиб ака яна нима балолар деб тўнғиллади.* Аммо энди Аҳмад без бўлиб ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Норозилик оҳанги билан, кўрс гапирмоқ. *-Кул, ҳа, кул! Сенга шунақа кулги бўлса! — тўнғиллади Сувожон.* С. Анорбоев, Оқсой. [Салимжон] *Бора-бора уйга пўнғиллаб кириб, тўнғиллаб чиқиб кетадиган бўлиб қолди.* А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ТҶҲҲҲҲҲҲ 1 Энг катта (биринчи фарзанд ҳақида). *Тунғич бола.* ■ *Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи — Азимбек, ундан кейингиси — Хушрўй, учинчиси — Каримбек ва тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Энг биринчи, дастлабки. *Чирчиқ дарёси бўйларида кимё энегетика санюатининг тўнғич корхоналари бунёд этилди.* Газетадан. [Чевар қиз] *Шу тола Мирзачўл ерида етиштирилган ҳосилнинг тўнғич чанокларидан олинганини билармикин?* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

ТҶҲҲ 1 [ф. *توپ* — копток; парча, ўрам. (газмол)] айн. **копток** 1. Футбол тўпи. *Тўп ўйнамоқ. Рақиб дарвозасига тўп киритмоқ.* ■ *Бола ўтириб олиб, жон-жаҳди билан тўпни пуфлашга тушди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Қоронғи тушгунча қўшни болалар билан тўп тепишдик.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

Қўл тўпи Икки жамоа аъзоларининг тўпни қўлда муайян қоидалар асосида бир-

бирларига ошириб, рақиб дарвозасига кири- тишга қаратилган спорт ўйини. *..спортнинг қўл тўпи, футбол, теннис, шахмат-шашка, волейбол каби турли секциялари ишлаб турипти.* «Муштум».

ТЎП II [ф. *توپ*] **1** айн. **тўда.** *Тўдан айрилганни бўри ер. Мақол. ■ Уч давангир иш- гит орасида келаётган Маъсума бека дарҳол ўзини шоҳи мато сотаётганлар тўпига урди. Мирмуҳсин, Меъмор. Аёл каттокеадан бир тўп хатни олиб, кўз югуртира бошлади. «Гулдаста». [Аёл] Пахтасини келтириб, хир- мондази энг катта тўнга тўка бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *Фабрикада ўралган, ҳали бузилмаган ўлчовли газмол; газмол ўрами. Бир тўп чит.*

ТЎП III **1** Узун стволли, куруқлик ва сувдаги ёки ҳаводаги нишонларга зарба берадиган артиллерия қуроли; замбарак. *Танкка қарши ўқ отадиган тўп. Тўп ўқи. Тўпга тутмоқ. ■ Кимдир артиллеристлар- дан бири 76 миллиметрли тўпни судраб келиб, Нормат окопининг ёнига ўрнатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тонг ёрир-ёримас Оқ- тепа томонидан тўп ота бошладилар, А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурайди, ора-сира пулемётлар асабий тақиллаб қўяди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ўзинг биласанки, қисм хужум бошлашидан илгари артиллерия душ- ман позициясини қаттиқ тўпга тутуди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 *кўча айн. тўпатар. Тўпга яқин, қуёш- нинг ўтли нафаси зўрайиши билан буг йўқо- либ, ҳамма ёқ чарақлаб кетди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Тўндан ке- йин Луқмончанинг онаси этиб келди. А. Мух- тор, Туғилиш.*

ТЎП VI *тақл. с. Юмшоқ нарсанинг ерга урилишидан чиқадиган кучсиз товуш ҳақи- да. Олма тўп этиб ерга тушди. Ташқарида бир нарса тўп этди.*

ТЎПАЛАНГ *шв. Тўполон.*

ТЎПАР *қ. тўпир. Бир тўпар от келаяпти майдондан. «Гулихиромон».*

ТЎПУЛ *Попук ёки шода, бошоқ, кал- лак, соябон шаклида бутунлик ҳосил қил- ган гуллар мажмуи. Мураккаб тўпуллар.*

ТЎПДАЙ, **-дек** **1** *Тўпга ўхшаш, тўп син- гари. Ажали етмаган экан, бола бечора соғ қолди.. Нақ бошимдан ошириб отди. Тўп-*

роққўргондаги тўндай гумбуради савил. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *с. т. Куруқ, мойсиз, тўпондай. Тўндай ош.*

ТЎПИЛЛАМОҚ «Тўп» этган овоз чи- қармоқ, «тўп» этмоқ. *Олма тўпиллаб ерга тушди. ■ Йигитча уйга тўпиллаб кириб келди-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, стол устига кичкина бир тугунчани қўйди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.*

ТЎПИР *шв. Тўп, тўда; одамлар тўпи, халқ. Ҳамма ёқ қабристон жимлигидай унсиз, ваҳимали.. ҳар жой-ҳар жойда тупроқ, қум тўпирлари. А. Ҳакимов, Илон изидан. Кин- дик қони тўкилган она тўпиридан ким жудо бўлгиси келади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ТЎПИЧОҚ *қ. тўбичоқ. Тўпичоқни минган- да, Тез юришга ундаймиз.. «Кўшиқлар». Отинг бўлса тўпичоқдан, Ёл, қуйруғи бир қучоқдан. «Кўшиқлар».*

ТЎПИҚ *Болдир суягининг пастки учи- даги ён томонга туртиб чиққан дўмбоқ қис- ми. Тўпиқ суяғи. ■ Лўмбоздай гилдирак тош думалаб бориб, ўнг оёғи тўпиғига қарс этиб урилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ни- ҳоят, бир қарорга келгандай эгилиб, Шер- бекнинг этигини ечишга уринди. Бефойда. Тўпиғи, панжаси шишиб, этикни ёриб юбор- гудай тирсиллаб турарди. С. Анорбоев, Оқ- сой. ..далада бир кўктошга тойиб, тўпигим- ни чиқариб олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Ёз кун- лари Найманчанинг кўчалари тўпиқдан чанг бўларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

Дунёни сув босса, тўпиғига чикмайди (*ёки тўпиғидан келмайди*) *қ. дунё. Тўпиқ ўйини* *Тўпиқ суягини ўйновчилардан бирига, сў- ралганда дарҳол кўрсатиш шарти билан, бериб ўйналадиган писандали ўйин. Тўпиқ ўйнаб, битта утиришга тушдим. Тўпиғини яламоқ* *Хушомадгўйлик қилмоқ, оёғини (то- вонини) яламоқ. Кўрқма, жинни! Қачонга- ча тўпиғини ялайсан.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТЎПЛАМ I *Маълум тартибда тўпланган бир турдаги нарсалар йиғиндиси; коллек- ция. Қадимги танга-чақалар тўплами.*

2 *Маълум тартибда тўпланган ва нашр этилган асар, қонун, қарор ва ш. к. мажмуи; мажмуа. Шеърлар тўплами. ■ Тўпламда шоирнинг сара масаллари жамланган. Газе- тадан.*

3 *Тўп, тўда, уюм. Бир тўплам ўтин.*

ТЎПЛАМОҚ 1 Битта-битта териб ёки супуриб, сидириб, бир ерга йиғмоқ, тўп, тўда ҳолга келтирмоқ. *Тўкилган олмаларни тўплаб қўйдим. Қумни тўплаб қўй.* ■ [Йўлчи] *Мўлжаллаган миқдорини ўриб бўлди. Сўнг, уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб, бойнинг ташқарисига ташимоққа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ола-хўжа шошилиб, лаганлардаги ошларни бир лаганга тўлади. Бошқалар қўлларини артишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Йиғиб кўпайтирмоқ, кўр қилмоқ, жамгармоқ. *Маблағ тўпламоқ.* ■ *Акбар пул тўплаб.. қачондир Ҳиндистонга саёҳат қилишни орзу қиларди, тилагига етдимикан?* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Сиз ҳам нафсга берилиб, жуда кўп сийму зар тўлагансиз..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Турли манбалардан олиб, бир бутун, яхлит ҳолга келтирмоқ, йиғмоқ; тузмоқ, тартиб этмоқ. *Коллекция тўпламоқ. Гербарий тўпламоқ. Маълумот тўпламоқ. Диссертация учун материал тўпламоқ. Навоий шеърларини тўпламоқ. Колхоз чорвачилик соҳасида катта тажриба тўлади.*

4 Чақириб, чорлаб, бир ерга йиғмоқ, уюштирмоқ. *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган одамларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз мактабда урушга кетганларнинг расмини тўплаётган эдик.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

5 Кўчма Борини бир ерга йиғмоқ, йиғиштирмоқ (куч, диққат-этибор ва ш.к. ни). *Ҳушини тўпламоқ. Бутун иродасини тўпламоқ.* ■ -Нима? — шу вақтгача паришон турган Ҳури фикрини тўлади. Ф. Мусажонов, Ҳури. *У бутун кучини тўлаб, дарахтга чирмаша бошлади.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. [Йўлчи] *Сўнги зарба учун бутун ғазабини, кучини, иродасини тўлади-да, бир қўлини ерга тираб, бошини ердан узди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Юзага келтирмоқ, ҳосил қилмоқ. *..ўқариқдан ҳатлаб ўтди-да, қийғос ҳосил тўплаётган ғўза тўпларидаги кўсақларни санай бошлади.* Газетадан. *Тоғ бағирларида асалари-ларнинг мўл ва шифобахш асал тўплаши учун шароит етарли.* Газетадан.

ТЎПЛОВЧИ 1 Тўпламоқ фл. сфдш. *Аъзолик бадали тўловчи.*

2 Бирор асар, мажмуа ва ш.к. ни тўплаган, тартиб этган шахс, тузувчи.

ТЎПОЛОН 1 Беҳаловат, тартибсиз ўйин, шўхлик. *Бола-да. Бола бўлгандан кейин, тўполони, шўхлиги билан бўлади-да!* Шухрат, Шинелли йиллар. *Ҳамроев кечки овқатдан кейин бирпас чўзилмоқчи бўлган эди, тўғри келмади: нариги уй тўполон — болалар бир-бирини ёстиқ билан уриб ўйнаётибди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Ҳар бир тўйда тўполон қилиб, беармон ўйнаб-қулишига ўрганган болалар бу «улуғ тўй»дан норози эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Умуман, бетартиб ғовур-ғувур ҳаракат; югур-югур, қий-чув, ур-йиқит. [Жўра:] *Оғайни, бу яна нима тўполон?* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Сен тўполонда билмадинг. Мелис иккаламиз Ғани тўтини ҳам роса дўн-посладик.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Ваҳимага тушсан қўшин бирдан ўзини орқага ташлади, аммо ур-сур тўполонда кўприкка сиймай, от-уловлари билан сувга тутдай тўкила бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Уриш-жанжал, машмаша, можаро. *Арзимаган гап устида дунё бузган кундош тўполонлари кимнинг қулоғига ёқсин?* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Шербек Оқсойга тўрт кун деганда, тўполон устига етиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир тўполон чиқазиб, обрўсини уч пул қилай дедим-у, яна шайтонга ҳай бердим.* «Муштум».

4 Кўчма Исён, ғалаён. *Тўполон чиқармоқ (кўтармоқ).* ■ [Навоӣ:] *Шоҳим мандан нима истайдилар.* [Ҳусайн:] *Дарवेशали тўполонини бартараф қилиш ва фитначини тириклай тўтиб келтиришни ўзларига ҳавола қилсак.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоӣ. *Суворий казаклар кимдандир дарак топиб, ғалаённи бостиргани келишган эди. Тўполон босилиб, мадраса олди жимжит бўлгач, яна казармага қайтиб кетдилар.* С. Сиёев, Аваз.

ТЎПОЛОНЧИ 1 Беҳаловат ўйинни, шўхликни яхши кўрадиган, ортиқ даражада шўх. *Тўполончи бола.* ■ *Малика тўполончироқ, Холдор эса ҳамма вақт қўлларини қовуштириб, «интизом» бўлиб ўтирарди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. *Шундай тўполончи боланинг бирданига ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари ҳайрон эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бекорга, бўлар-бўлмасга уриш-жанжал қилаверадиган, жанжалкаш. *Тўполончи хотин.* ■ Республикада безорилар ва тўполончилар йилдан-йилга камайиб бормоқда. Газетадан.

ТЎПОЛОНЧИЛИК Тўполончига хос хатти-ҳаракат. *Биров [Садриддиннинг] дарс вақтида ўтирмаслиги.. бошқаси тўполончилиги натижасида синфдаги болаларга кун бермаётгани ҳақида арз қилади.* А. Шомирзаев, Бизнинг муаллими.

ТЎПОН 1 Донни янчиш ва тозалашда чиқадиган чиқинди; майда чори ёки йирик кепак. *Мен бир оз тўпон юборғизаман. Икки хил ем, майин беда — кўк чиққунча етади шулар.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

2 *махс.* Қизиган темир, мис, кўрғошин кабиларга ишлов берганда тўкиладиган зарралар; кукун. *Қизиган темирни чўзганда, сандон остига тўкилган майда темирлар «тўпон» деб аталади.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Кошинпаз учун қарноб тупроғи, оқ қум.. мис тўпони, кўрғошин тўпони керак.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Умуман, чанг, тўзон.

ТЎПОНДАЙ Куруқ, мойсиз, тўпдай. *Кўй, бўлди, Бувисара, агар ўша кунги мошкичирингни ёғли десанг, кам ёғи қанақа бўлади, тўпндай эди-ку.* В. Ғофуров, Вафодор.

ТЎПОРИ Жуда содда, оддий, қилвирликни билмайдиган. *Тўпори одам.* ■ Бутун ўқиш даврида кўзга ташланмаган, ҳатто баъзан кулгили ҳазилларга нишон бўлган бу оқ кўнгил, тўпори йигит [Рустам] фронтда ўз ўрнини топиб олди. В. Ғофуров, Вафодор. *Қишлоқ қизларини биласан, анча тўпори бўлишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баширжон тўпори кўринган кекса шоирнинг байтини жуда тез ва осонгина ёзганига қойил қолди.* Н. Аминов, Суварак.

ТЎПОТАР эск. Кундуз соат 12 пайти; туш, чошка, тўп (авваллари Тошкентда шу пайтда тўп отилар эди). *-Вой ўлмасам, тўпотар бўлиб қолибди-ку!* - деди [Ҳожия хола] бир вақт соат стрелкасининг 12 рақами устида турганини кўриб. В. Ғофуров, Вафодор. *Унсин тумшуғига тунука қопланган чойнакка чой дамлаб, иккита кулча билан Шокир отага узатди: -Отажон, тўпотар бўлди, чой ичинг!* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎППАЙМОҚ Дўппаймоқ, тўмпаймоқ. *Кўприк тагидан ўтгач, йигит сув четидан*

тўппайиб чиқиб турган қайрағоч илдизига интилиб бориб, маҳкам ёпишди. Мирмуҳсин, Чиникиш.

ТЎППИ с. т. Дўппи. *Унинг зар билан тикилган жуда чиройли тўпписи бир эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТЎППОНЧА Яқиндаги нишонга ўқ узиш учун белгиланган, ёнда олиб юриладиган қурол; пистолет, револьвер. *Тўппонча отмоқ. Тўппончадан ўқ узмоқ.* ■ Бўронбек тўппончасини яланғочлаб, ота-болага ўқталиб турди. Ҳ. Фулом, Машғал. *У тўппончасини яхшилаб текшириб, ғилофига солди-да, ёстиқ тагига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТЎПТОШ Қиз болаларнинг майда тошларни ташлаб-илиб олиб ўйнайдиган ўйини ва шу тошларнинг ўзи. *Саодатнинг ҳам, Анорнинг ҳам тўптош ўйнаш даври ўтганда, бўлмаса, улар ана шу думалоқ, силлиқ, ранг-баранг майда тошларни этакларига тўлдириб олишарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Улардан беш-олти қадам наридаги сангзор бўйида қизчалар.. тўптош ўйнашар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ТЎПХОНА [тўп III + хона] тар. Ўрта Осиё хонликларида: тўплар, қурол-аслаҳалар сақланадиган жой; арсенал. *Биринчи тўқинишида ўз лашкарбошиси ва тўпхонасини қўлдан берган амир яна ҳийла йўлини тутди.* С. Айний, Қуллар.

ТЎПЧИ Тўп отувчи, тўп билан қуролланган қисмда хизмат қилувчи; артиллериячи, артиллерист. *Бу тепа устида доимий тўпчи ва қоровулар турар эдилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Тўпчилар ҳолдан кетиб йиқилгунча отдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎР I I Умуман, ҳар қандай материалдан катак-катак кўзли ёки бежамдор қилиб тўқилган нарса; асбоб, буюм ва ш.к. нинг шундай нарсадан иборат қисми. *Сим тўр. Футбол дарвозасининг тўри.* ■ *Каптархонани каптарлардан холи ва [каптархона] оғзидаги новдадан тўқилган тўрларни бузилган кўриб ҳайрон бўлади.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Асалариларни парварши қилишда, асал олишда бошга ҳимоя тўри кийилади.* «Зоология». *Этакдаги сим тўр ортида товуқлар қақағлайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ҳамхонам қаравот тўрини ғижирлатиб, ўрнига ётди.* Ў. Усмонов, Сирили соҳил.

2 Табиий ёки сунъий толадан катак-катак кўзли ёхуд бежамдор қилиб тўқилган

газмол; тюль. *Нафис тўр. Ип тўр. Пардабон тўр. Тўр парда.* ■ -Нима ҳақда ёзиш ҳам жуда муҳим масала, — давом этди у. — *Лекин.. мана шу тюль, — деб у деразаларга тутилган нафис гулли оппоқ тўрни кўрсатди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

3 Шундай тўқилмадан иборат буюм. *Эрталаб, одат бўйича, Нури тўр рўмол ёниб, бешикдаги боладан то кексаларга қадар — ҳаммага салом қилар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қора тўр қўлқоп кийиб, юзига сачвонга ўхшаш тўр тутган шляпали хотин уни кўриши билан.. афтини буруштирди.* С. Аҳмад, Хукм. *Зухра бегимнинг юзи оқ ипак тўр ортидан аниқ кўринмас эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Шундай катаклар шаклида тўқилган (ишланган), балиқ ёки қуш овлаш учун ишлатиладиган буюм, асбоб. *Бедана тутадиган тўр. Тўр билан балиқ овламоқ.* ■ *Пирнафас ака қайиқ, тўр.. санчқи сотиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Овчи секин-аста тўрнинг ипини тортибди, ҳамма каптар тўрға илинибди.* «Эртактлар». *Дарёга қармоқ ташлаган киши илинганини олади-да, қайси бир балиқни тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 кўча Қўлга тушириш, илантириш воситаси; дом, тузоқ. *Кўй, болам, Оқтошга зинҳор бормагин, Ёш баччасан, тўрға тушиб қолмагин.* «Нурали». *Бойвачча яна ошиқ. Шаҳзода унинг яна кимга тўр ташлаётганини сезиб қолган.* К. Яшин, Ҳамза.

6 Умуман, шундай тўқилмага ўхшаш, уни эслатувчи нарса. *Тўри тарам-тарам, ёқимли ҳиди гуркураётган қовунлар..* «Саодат». *Ҳозир Дўстбек билан Аҳмад Танбал бизни ўргимчак тўридай чирмаб келурлар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Тўр II Пойгакдаги жойга нисбатан юқоридаги жой, умуман, жойнинг юқори, яъни қуйига қарама-қарши томони. *Ардоқли меҳмонни тўрға ўтқазмоқ. Галчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрға чиқади.* Мақол. *Тентак тўрини бермас.* Мақол. ■ *Полвон тик туриб, отасининг тўрға ўтишини кутди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Марҳамат! Бу уйнинг тўри — сизники, Тўйга келгүвчилар мингдан кам эмас.* Ф. Фулом. [Элмурод] *Қурилишининг икки томонини кўздан кечириб, унинг битгач, қандай бино бўлишини тасаввур қилади: синфлар, зал, залнинг тўрида ўқитувчилар хонаси.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Ноибнинг мулозими ҳовли тўрига қочди.* С. Сиёев, Аваз.

ТўРА I тар. Юқори табақага мансуб киши; зодагон, оқсуяк, аристократ. *Бу икки қаватли катта ҳовли Азлархон тўранинг ҳовлиси эди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

2 тар. Хонлар даврида ва чор Россияси даврида Туркистонда катта амалдор, ҳоким. *Унга жавоб қилмай, ҳокимдан сўради: -Нима қилайлик бўлмаса, тўрам? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эликбоши.. ўилади: «Маҳкаммага бориб, Ҳакимбойваччанинг обрўсини дастак қиламан. Тўраларнинг оғзига уриш учун пулни бойвачча беради. Мандан нима кетади, қабул қилаверай».* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳурмат юзасидан ёки улуғлаб, кишиларнинг номига, унвонига, мансабига, шунингдек, кўча маънода баъзи нарсаларни билдирувчи сўзларга қўйиб ишлатиладиган сўз. [Содик:] *Ҳа-ҳа-ҳа, балли, Мутал тўрам!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Мулладўст ўзига ўзи:] *Оббо, ҳай бу кун-эрта ёр-ёр, чилдирма бака-банг, қиблага қараб кувёв тўрам ўтирадилар.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Қудрат ака, паловхон тўра ўзларини жуда азиз қилиб қўйдилар, қарздормиз.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Мана, ёнига коньяк тўрани қўйиб, тўнғич ҳосил билан дастурхонни безатдим.* Ш. Рашидов, Бурондан кучли.

4 кўча Расмиятчи, расмиятпараст, бюрократ. *Бошқарма идорасига жойлашиб қолган икки-учта ўзбилармон тўранинг бебошлиги туфайли ишлар кетга кетганди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

5 Тўра (эркаклар исми).

ТўРАЛАРЧА I Зодагонларга, аристократларга хос равишда. *Тўраларча кеккайиш.*

2 Расмиятпарастларга, бюрократларга хос равишда. *Сиз бу тенгиз гўзалликка, бутун бир ўлканинг тақдирига тўраларча қўл силтамоқдасиз,* А. Мухтор, Чинор.

ТўРАМИЖОЗ айн. анғирт.

ТўРАЧИЛИК Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик билан қараш, қуруқ расмиятпарастлик; бюрократизм. -*Энди, сиз қолибмидингиз тўрачилик қилмаган! — деди Турсуной.* Х. Назир, Ўтлар туташганда. *Идорабошқарув аппарати учун сансалорлик, тўрачилик.. тамомила ёт нарсадир.* Газетадан.

ТўРВА Кичкина қопчик; халта. *Бўз тўрва.* *Бир тўрва ёнғоқ.* ■ *Кўрбоши ҳам, тўрвасини йўқотган гадойдек, қушбегининг чан*

ёнига, Кумушбибининг юқорисига бориб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар хил асбоб-ускуналар солинган тўрвасини катта темирга илиб, обкашдай елкасига қўйиб олган челақ музатувчи гуркураган овози билан жимжит маҳаллага жон киргизиб борарди: -Чела-ак ту-за-та-ма-ан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тузлуқ тўрва қ. тузлуқ. **Тўрва қоқди** Охирги фарзанд, кенжатоё. *Ҳайдар Абдурахмон отанинг кенжа ўғли.. тўрва қоқди боласи эди.* М. Муҳамедов, Қахрамон изидан. *Айниқса, Мавлон аканинг тўрва қоқдис.* Нишонбой серхараша. Ҳ. Фулом, Машғал.

ТўРИҚ Қора қизил, тўқ жийрон (от туси ҳақида). *Тўриқ от.* ■ *Отабек тўриқ йўрғани чиқариб, қутидорда тутди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Нигора?! - Шербек қизиб кетган тўриқнинг тизгинидан тортар экан, ўз кўзига ишонмагандек тикиларди. - Қайси шамол учирди?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТўРЛАМА Пўсти тўр билан қопланган, тўрлаб, етилиб пишган (қовун ҳақида). *Тўрлама шакарпалак.* ■ *Алижон бошмалдоғини найза қилиб, тўрлама қовунларни бир уриб учуриб юборади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ТўРЛАМОҚ 1 Ипни тўр шаклида кесиштириб тикмоқ, шу йўсинда тикиб, бирор юзани қопламоқ. *Пайпоқни тўрлаб ямамоқ.*

2 Тўр шаклида кесишган чизиқлар билан қопланмоқ, тўр ҳосил қилмоқ (етилган, пишган қовун ҳақида) (қ. тўр 1 б). *Шакарпалак тўрлай бошлабди.* ■ *Тарвузлар бир қучоқ, тўрлабди қовун..* Миртемир.

3 кўчма Умуман, шундай шаклни (тўр шаклини) олмоқ. [*Темир тоға*] *Тўрлаб кетган қадоқ қўлларини бир-бирига ишқаб, йигитларнинг кўзига тикилди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У.. *кўзойнагини қаншаридан олиб, кўкиш томирчалари тўрлаб кетган энгагини оқ рўмолча билан артиб қўйди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТўРС Тўнг, қўпол, дағал, кўрс. *Тўрс одам.* *Тўрс гап.* *Тўрс гапирмоқ.*

ТўРСАЙМОҚ Қовоқ солмоқ, тумтаймоқ. *-Гапимга ҳеч қулоқ солишмайди, - деди тўрсайиб Раҳим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эрининг гапирмай, тўрсайиб бораётгани [Мехринисанинг] юрагини сиқарди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *-Ҳой яхшилар! Нега бундай тўрсайиб чиқиб кетяпсизлар!?* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ТўРСИҚ 1 Меш, саноч. *Бир тўрсиқ қимиз.* ■ [*Бозорнинг*] *Қимирлашга дармони йўқ, ичида бир жойи ловуллаб ёнади, тўрсиқдаги илиқ сувни ичган сари, қора тер босади танини.* А. Мухтор, Чинор. *Бир кулбанинг соясида уч-тўрт кўчманчи қўлларидан заранг кося ушлаб, қимиз тўла тўрсиқларни эзгилаб ўтирар эди.* М.Осим, Элчилар.

2 с. т. ҳазил Лўмбиллаган катта эмчак.

ТўРТ 1 4 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, микдор. *Тўрт кун.* *Тўрт сўм.* *Тўрт килограмм.* *Тўртдан бир улуш.* *Ўндан тўрт ҳисса.* *Тўрт барабар оширмоқ.* ■ *Тўрт атрофда садоқатли дўстлар, ҳамфикрлар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ёнига тўрт нафар ясовул олиб, Султонли йўлга тушди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Бой чой қоғозга ёзилиб, тўрт букланган хатни очди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Беш балли баҳо тизимида: аълодан кейинги яхши баҳо. *Ҳамма дарслардан тўрт олдим.*

Тўрт кўз тугал (ёки тугаллик билан) қ. тугал. **Тўрт кўз билан кутмоқ** ёки (икки) кўзи тўрт бўлмоқ қ. кўз. **Тўрт муча** қ. муча **1.** **Тўрт оғайни** қ. оғайни. **Тўрт томонинг қибла!** қ. қибла.

ТўРТБУРЧАК 1 сфт. Тўрт томони тенг бўлган; чорси, квадрат. *Тўртбурчак ҳовли.*

2 айн. **тўртбурчаклик.**

ТўРТБУРЧАКЛИК мат. Қарама-қарши томонлари параллел, тўртта бурчакли геометрик шакл. *Тўғри тўртбурчаклик.*

ТўРТГИНЧИ 1 Тартиб қатори, ўрни 4 рақами билан белгиланган, 4 номерли. *Тўрттинчи уй.* *Тўрттинчи бет.* *Тўрттинчи синф.* ■ *Ниҳоят, тўрттинчи кун оғ бароридан келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Катта-кичик нарсаларнинг учинчидан катта, бешинчидан кичик ўлчами. *Тўрттинчи калиш.*

3 от, тар. Октябрь тўнтаришининг дастлабки кунларида, фуқаролик уруши йилларида большевикларга берилган ном (большевиклар Таъсис мажлисига сайловларга кўрсатилган номзодлар рўйхатида тўрттинчи ўринда бўлган). [*Мухтор:*] *Бугун қўлга олинадиган тўрттинчиларнинг рўйхати Турабекка топширилган. Турабек бу топшириқни бажара олмаса, эртага ишимиз барбод бўлади.* А. Раҳмат, Абдулла Набиев.

ТҮРТКҮЗ 1 Ит лақаби. *Бу итни биламан – Қосимжон бойваччанинг итлари, мени танийди.. Маҳ, Түрткүз, маҳ! Ҳа, бетавфиқ, ювош эдинг-ку!* А. Қаҳқор, Миллатчилар.

2 с. т. дағл. Кўзойнакли киши ҳақида.

ТҮРТЛАМЧИ 1 *шв.* Тўртинчи. *Тўртламчи гапим шуки..*

2 *кт.* Бирор нарса ёки ҳодиса жараёнида тўртинчн ўрин тутадиган, тўртинчи даражали ёки тўртинчи навбатда юзага келган, ҳосил бўлган. *Тўртламчи система (геол.), Тўртламчи давр (геол.).*

ТҮРТЛИК 1 *ад.* Тўрт мисрадан иборат, тугал мазмун ифодасига эга бўлган шеърӣй шакл; қитъа; мурабба.

2 Тўрт кишидан иборат бўлган гуруҳ. *Тўртлик мажлиси. Тўртлик комиссия.*

3 Тўртта холи бўлган карта. *Фиштиннинг тўртлиги.*

ТҮРХАЛТА Тўр тўқиб ишланган, катак-катак кўзли халта. *Тўрхалта кўтарган аёллар дам у дўконга, дам бу дўконга ўзини уради.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..қўлида катта тўрхалта тўла нарса билан илжайганча эшикдан Шаҳоб кириб келди.* Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар.

ТҮРҚОВОҚ Бедана ва б. сайроқи кушлар сақлаш учун ярим палла қовоқ пўчоғи ёки ёғоч гардишга тўр тўқиб ясалган қафас. *Чинор шоҳига илинган тўрқовоқдаги бедана бетиним сайрайди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Бу жимликни фақат боғларнинг чайлаларига осилган тўрқовоқлардан чиққан «вавағ, вавағ, питпилик, питпилик» садолари бузиб турар эди.* С. Айний, Қуллар.

ТҮРҒАЙ 1 Чумчуксимонлар туркумининг бир оиласига мансуб кичкина сайроқи кушларнинг умумий номи. *Дала тўрғай. Қора тўрғай.* ■ [Элмурод] *Кўзларини қисиб, кўм-кўк осмонга қарар экан, қанотини дириллатиб, бир ерда сайраб турган тўрғайни кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир шўҳ бўз тўрғай Ғуломжон бошидан кетмай ҳадеб бўзлар, нималардир сўзлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзбек халқ мумтоз куйларидан бирининг номи.

ТҮС 1 Қайин дарахтининг эгарчиликда ишлатиладиган пўстлоғи.

2 Махсус қора бўёқ. *Шам қаршисида қизарган шахло кўзлари, ёш билан сингган жингила киприклари, чимирилган тўсдек қо-*

ра қошлари уни [Кумушни] аллақандай бир ҳолга кўйган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Қора, қоп-қора. *Йигит тўс мўйловини ҳимариб кулди.* Х. Назир, Қанотлар.

ТҮСАТ *кам қўлл. қ.* **тўсатдан.** *Пайдо бўлди тўсат бир чол ва бир ит.* Т. Тўла. *Бўрон турса тўсат ёки дўл, жала.* Миртемир.

ТҮСАТДАН *рви.* 1 Хаёлга келмаган ҳолда; кутмаганда, қутилмаганда. *Тўсатдан меҳмонлар келиб қолди. Тўсатдан қаттиқ шамол турди.* ■ *Эшик тўсатдан қаттиқ итарилди. Узоқда Шоқосимнинг ким биландир хириллашгани эшитилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бошимга биров тўсатдан катта бир калтак билан ургандек бўлди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Файрихтиёрий равишда, беҳосдан, бирдан. [Йигит] *Тор кўчанинг ярмисига етгач, тўсатдан орқасига қайрилиб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўсатдан оёқларидан мадор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Сездирмай туриб бирдан, дабдурустан. *Бешиктерват ўлжаси яқинлашиши билан тўсатдан, яшин тезлигида сапчиб, уни ушлаб олади.* «Фан ва турмуш».

ТҮСИН Иморатнинг ва, умуман, ҳар қандай қурилма ёки иншоотнинг томи, ораёпмалари, полига кўндаланг солинган бақувват ёғоч, темир ёки бошқа нарса. *Ёғоч тўсин. Темир тўсин.* ■ *Ёнидаги йигит.. ўзини сувга ташлади, кўприк тўсинига илинган жасадни йигитлар ёрдамида қирғоққа чиқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўрмондан келтирилган тўсин ва ёғочлардан ерости бос-тирмалари тайёрланмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТҮСИНБОП Тўсинга ярайдиган, тўсин бўладиган. *Тўсинбоп ёғоч.*

ТҮСИНДАН *айн.* **тўсатдан.** *У тўсиндан бетоб бўлиб қолди.* ■ *Ғўзалар ерда тўрт энлик кўтарилган, дала бўйлаб кўм-кўк чизиклар кўзни қувонтирганда, бир вақт, тўсиндан ҳаво айниди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТҮСИНЛИ Тўсини бўлган. *Ўн бир тўсинли уй.*

ТҮСИНЛИК *айн.* **тўсинбоп.** *Тўсинлик ёғоч.* ■ *Биз қишлоққа тушиб, тўсинлик те-рак топамиз.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ТҮСИҚ 1 *от* Йўлни тўсиш, бекитиш, ихота қилиш ёки икки жойни бир-бирдан

ажратиш учун ясалган қурилма; ғов, ихота. *Чий тўсиқ. Ҳарбий тўсиқ. Сув тўсиқдан ошиб ўтди.* ■ *Ҳадемай, шох-шаббалардан катта тўсиқ ҳосил бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Шифтгача етиб бормаган фанер тўсиқ орқали гаплар баралла эшитиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Танклар унча-мунча тўсиқни назар-писанд қилмай, даҳшат ва ишонч билан масофани қамрарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Тўсқинлик, қаршилик; тўғоноқ, ғов. *Тўсиқ бўлмоқ.* ■ *Ҳаёт нашидаси шу кураш, хавф-хатар, тўсиқларни енгиб ўтиш, интилиш борлиги учун ҳам қизиқ, лаззатли.* С. Нуров, Нарвон.

3 *сфт.* Тўсилган ҳолатли, тўсиб қўйилган. *Тўсиқ йўл. Ҳовузнинг атрофи тўсиқ.*

ТЎСИҚЛИ Тўсиб, ажратиб қўйилган, тўсилган; тўсиқ. *Тўсиқли йўл.* ■ *Элмурод чий тўсиқли айвон олдинда аста одимлаб, ўз хўжрасига ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи,

ТЎСИҚЛИК кам қўлл. Тўсқинлик, қаршилик, монелик. *Тўсиқлик қилмоқ.* ■ *Дадаси ўз сўзли, вақти келганда, ҳар қандай монеликни яксон қилувчи забардаст кекса бўлганидан, унинг қизга уйланишига тўсиқлик қилиш мумкин эмаслигини англади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎСИҚСИЗ 1 Тўсилмаган, очиқ. *Тўсиқсиз йўл. Тўсиқсиз ҳовли.*

2 Ҳеч қандай қаршиликсиз, монесиз. *Тўсиқсиз иш.* ■ *Бўлинма бир ярим километрча тўсиқсиз, отишмасиз йўл босди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Тўсиқсиз эргаш гап тлиш. Бош гапнинг мазмунига зид, аммо унга тўсиқ бўла олмайдиган мазмунли эргаш гап.

ТЎСМОҚ 1 1 Тўсиқ қуриб, ғов солиб, ўтиб бўлмайдиган қилмоқ, бекитмоқ ёки иккига ажратмоқ. *Дарёни тўсмоқ. Ҳовлини чий билан тўсиб олмоқ.*

2 Тўсқинлик қилмоқ, йўлига ғов бўлмоқ, йўналишига тўсиқ бўлмоқ; ўтказмай қўймоқ, тўхтатмоқ. *Баҳор қўлларини кўтариб, кичкина нам кафтлари билан ғир-ғир шабадани тўсди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. - *Ўғил, қандай бўлмасин, отанинг қули бўлади, — элликбоши бойваччанинг олдини тўсди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчисиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

Йўлини тўсмоқ 1) йўл бермай тўхтатмоқ; ўтказмай қўймоқ. *Сув йўлини чим босиб тўсди.* ■ *-Керак эмас, кира кўрманг!* — йўлни тўсди Ҳури. Ф. Мусаёнов, Ҳури; **2)** *кўчма* қаршилик қилмоқ, монелик кўрсатмоқ, тўғоноқ бўлмоқ, тўғоноқ солмоқ. *Биз тантанали, қизгин, ғайратли, оммавий иш бошлаш билан ҳамма иғволарнинг йўлини тўса оламиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; **3)** йўлтўсарлик қилмоқ. *Бу ерларда мени ёлғиз билдингми? Йўл тўсмоқчи бўлиб, чиқиб келдингми?* «Ёдгор».

3 Пардалаб, пана қилиб бекитмоқ, пардаламоқ, паналамоқ. *Саҳнани қизил духоба парда тўсди.* ■ *Фуломжон қизнинг чап қулогини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Чайла эшигини шинели билан тўсиб.. титраб-қақшаб гугурт чақди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎСМОҚ 2 Чақалоқни, ёш болани ҳожат учун қулай вазиятда тутиб, ушлаб турмоқ.

ТЎС-ТЎПОЛОН Беҳад тартибсизлик, бесаранжомлик, ур-йиқит, жанжал-тўполон. *Тўс-тўполон қилмоқ. Тўс-тўполонини чиқармоқ.* ■ *Бола-чақалар бўлмаганидан, уйлари бизниқига ўхшаш тўс-тўполон эмас — йиғинчоқли.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ойпошша қайтиб келмади. Тўс-тўполон бошланди. Ойпошшаниг қочгани тўғрисида эрталаб дув-дув гап тарқалди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир муддат ўтар-ўтмас, даштда тўс-тўполон кўтарилди, отлар кишнар, қиличу қалқонларнинг шарақ-шуруғи, бақариқ-чақириқлар авжга чиқди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТЎС-ТЎС: **тўс-тўс бўлмоқ** Ҳар ён тарқалмоқ, сочилмоқ, қочмоқ, тумтарақай бўлмоқ. *Додҳо қуён инини ижарага олгач, бошқа «катта»лари ҳам тўс-тўс бўлиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Тўс-тўс қилмоқ** Ҳар ён тарқатмоқ, қочирмоқ, сочмоқ, тумтарақай қилмоқ.

ТЎСҚИН Бирор иш-ҳаракат, чора-тадбир, ният ва ш.к. га ғов бўлиб тушган, халал бераётган, тўғоноқ солувчи (нараса) қаршилик, тўсқинлик. - *Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман — деди, — лекин дардисар тирикчилик тўсқин,* Ойбек, Нур қидириб. *Бизга ҳам тўсқин бўлишлари мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎСҚИНЛИК Тўсқин, гов бўлувчи ҳолат, вазият, нарса. ..музокаралар бошлашнинг истага, бундай музокараларга келишув учун ҳеч қандай тўсқинлик йўқ. Газетадан. Дониёров.. участкадаги ҳамон судралишга сабаб бўлаётган асосий тўсқинликларни исботлай бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Тўсқинлик қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) Тўсқин бўлмоқ, қаршилиқ кўрсатмоқ. Инсоннинг эркига тўсқинлик қилиш ҳам, унинг истақ ва интилишини поймол қилиш ҳам ваҳшийлик. П. Турсун, Ўқитувчи. ..муслмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўсқинлик кўрсатишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Шундай раислар бор, илғорларга суянади, яхши ташаббусни қўллаб-қувватлайди. Бизнинг раис тўсқинлик қилишдан бошқани билмайди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТЎСҚИНЧИ 1 Йўл тўсувчи; йўлтўсар, қароқчи.

2 Умуман, тўсқинлик, қаршилиқ қилувчи. *Меҳнат қўли-ла ҳадсиз Ер сийнаси кулди. Тўсқинчи, ғаним, душман Йўқлиққа сурилди.* Файратий.

ТЎСҚИНЧИЛИК 1 Тўсиш, йўлтўсарлик, қароқчилик. *Кечалари тўсқинчилик қилмоқ.*

2 *айн. тўсқинлик.* [Тўлаган] *Мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишга ва йўқ имкониятларни яратишга нималар тўсқинчилик қилаётгани тўғрисида гапириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Вой, ўзингиз ўқиган одам бўла туриб, озодликка тўсқинчилик қиласизми?* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ТЎСҚИЧ 1 Тўсиқ қилиб қўйилган (нарса). *Каримов Норбувини тўхтатди.* Кўприкнинг икки ёнига қоқилган эгри, ёғоч тўсқинчига суяндилар. Ҳ. Шамс, Душман. *Машиналарнинг гилдираклари кўприк четига қоқилган тўсқич ходаларга қадалиб тўхтади.* «Шарқ юлдузи».

2 *эск. клапан* 1, 3.

ТЎСҚОВУЛ *эск.* Қоровул, соқчи, *Сен Чамбилнинг тўсқовули йўқ кўчаларини биласан.* «Бўтақўз». *Деди: ҳар кимнинг эрки ўз қўлида, На гов, на тўсқовул бордир йўлида.* Ҳабибий.

ТЎТИ [ф. طوطى] 1 Тропик ўрмонларда яшайдиган, кўпчилик тури чиройли, рангбаранг патли қуш. *Илҳом самоварчи одамни кўпроқ чақиршиш учун тўти сақлагандай, Ҳо-*

жи бобо уста Салимни тўти қилиб боқар эди. Ф. Фулом, Шум бола. *Тоғлардаги охулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфт яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Жуда гўзал, нозанин аёл ҳақида. *Қизлар мажлиси гуллар, лолалар, тўтилар, қумрилар мажлиси!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир қиё боқдим, илдиним тўтининг занжирига, Ҳеч илож тополмадим парвадигор тақдирига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Тақдирчи, ўзганин гапини такрорлайдиган шахсга нисбатан қўлланади.

4 Тўти (хотин-қизлар исми). **ТЎТИДАЙ**, -дек 1 Тўтига ўхшаш, тўти сингари. *Тўтидай бировнинг гапини қайтармоқ.*

2 *кўчма* Жуда чиройли, гўзал аёл ҳақида. *Иккита тўтидек хотинингиз бек акам учун сочини тараб ўтирадир.. тагин қанақа каму кўст?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оҳ, агар менинг ҳам болам бўлса эди, тўтидек қилиб ясантириб қўяр эдим-да, бағримга босиб-босиб эмизардим.* Уйғун, Турсуной.

ТЎТИЁ [ф. توتيا – мис зангидан ҳосил бўлган кристалл] 1 Мис купороси (тиниқ кўк йирик кристаллардан иборат модда, мис сульфат).

2 *эск.* Эски вақтларда кўз оғриғига қарши ёки кўзни равшан қилиш учун кўзга суртиладиган дори.

Кўзга тўтиё Жуда азиз, муқаддас ёки ноёб нарса ҳақида. *Тупроғинг кўзимга тўтиё бўлсин.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Тўтиё қилмоқ** Тўтиёдек кўзга суртмоқ, эъзозламоқ. *Тўтиё қилсам муқаддас тупроғини, не ажаб, Ўйласам, роҳат топар ҳар лаҳза жоним, асалом. Ҳабибий. Мен нечун севаман Ўзбекистонни, Тупроғинг кўзимга айлаб тўтиё?* А. Орипов, Юртим шамоли.

ТЎТИҚУШ *айн. тўти.* Фақат кенжатоий индамайди.. *отасининг олдига келади: -Дада, тўтиқуш олиб беринг.* С. Нуоров, Нарвон. *Уне деса тўтиқуш монанд, Мен ҳам тилга жо қилармишман.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ТЎФОН [а. طوفان – кучли сув тошқини; зўр гафво, тўполон] 1 Шиддатли бўрон, довул. [Нормат] *Икки кечагача уйқу ололмади, кўзини юмса, теракнинг шовуллаши тўфон босиб келаётгандай кучаяверди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..шунча бўрон, сел ва тўфонларга бардош берган тоғ кичкина бир*

махлуқ [сичқон] олдиди бағри тешилиб, чилпарчин бўлади. У. Исмоилов, Сайланма. Тўфонларни севувчи Нуҳим, Сукунатга қулоқ солсанг-чи. А. Шер.

2 кўчма Алғов-далғовли, ларзага солувчи, шиддатли хатти-ҳаракат, кўзғалиш. Унутманлар, амир лашкарлари ортида газотталаб муллаваччалар туради. Бу катта тўфонга пухта ҳозирлик кўрилмоқда. С. Кароматов, Бир томчи қон. Ким мақсадга етаман деса, балолар тўфонига бардош беради, сабот билан курашади. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

3 кўчма Рухий, ҳиссий кўзғалиш, тугён. Инсон қалбида не-не бўронлар, тўфонлар, шодликлар пўртана қилади. «Саодат». У қарама-қарши ўйлар тўфониди фарқ эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Диний афсоналарга кўра, одамларнинг гуноҳи учун бутун дунёни босган сув тошқини.

ТЎФОНЛИ Тўфон билан бўлган; бўронли. Тўфонли денгиз. ■ Оловли шар юқорига кўтарилар экан, ўрнида тўфонли баҳайбат кулранг-оқиш устун ҳосил бўлар эди. Газетадан.

ТЎХТА айн. тувалоқ.

ТЎХТАЛМОҚ 1 Тўхтамоқ фл. ўзл. н. Иш тўхталмасин. Унинг нафас олиши тўхталди. ■ Абдурасул Элмуродга нима тўғрисидадир сўз очган эди, тўхталиб, жавоб қайтаришга мажбур бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **тўхтамоқ 6**. Тошкент беклиги тўғрисида кўп музокарадан кейин Юсуфбек ҳожиди ўз яраси устида тўхталди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тўхталиб гапирмоқ Дудуқланиб ёки тугилиб гапирмоқ.

ТЎХТАМ 1 Қарор, ҳукм. Хўжабеков кейинги вақтда кўп ўйлади. Ниҳоят, «Шербек жиддий хавфли рақиб» деган тўхтамак келди. С. Анорбоев, Оқсой. Аҳмадҷон чарчади. Аммо тобора чувалашиб кетаётган хаёлига бирор қатъий тўхтамак олиб келадиган фикр келмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

2 Битишув, келишув, битим. Тошкентдалигимда ташкилотимизнинг бошқа раҳбарлари билан шундай тўхтамак келдик. А. Ҳақимов, Илон ишдан.

ТЎХТАМОҚ 1 Давом этмай қўймоқ, давомдан қолмоқ. Иш тўхтади. Гап тўхтади. Отишма тўхтади. Шамол тўхтади.

Ёмғир тўхтади. Сув тўхтади. ■ Оёқ товуши тўхтаб, нариги ёқдан уста Олимнинг товуши келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Вужудини қақшатиб турган тиш оғриғи бирдан тўхтагандай, Сидиқжоннинг кўзи ялт этиб очилиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тўхтаб қолган, қовжираган булоқлар Шарақ-шарақ яна қайнаб чиқмишдир. Файратий.

2 Ўз ишини, ҳаракатини, фаолиятини бас қилмоқ, юрмай, ишламай қўймоқ. Соат тўхтади. Вентилятор тўхтаб қолди. ■ [Отабек] Икки йилдан бери тўхтаб қолган савдогарчилик ишини қайтадан бошламоқчи эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўлчи санқиб юриб, анҳор ёқасида тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Иш-фаолият, ҳаракатда узилиш қилмоқ, тўхтамак ҳосил бўлмоқ. Элмурод отинининг дўқи билан йиғидан тўхтади. П. Турсун, Ўқитувчи. Шарофатхон, бир зум тўхтаб, атрофга қаради, сўнг товушини пасайтириб давом этди. Ойбек, Танланган асарлар. Орада ётсирашга ўхшаш бир ҳол, нима учундир бир сўзлаб, икки тўхтамак эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Сафарда, йўлда бирор ерга кўнмоқ, тушмоқ; кўнган, тушган, борган ерида маълум вақт бўлмоқ, турмоқ. Батальон ярим кечада хароба бир қишлоққа келиб тўхтади. Ойбек, Қуёш қораймас. У [Отабек] Марғилонда кўп тўхтамак, бир кун, узоққа тортилса, икки-уч кун туриб қайтар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Туриб қолмоқ, сақланмоқ. Унинг кўлида пул ҳеч тўхтамайди. Керакли мол магазинда тўхтаб қолмайди. Сув қаттиқ ерда тўхтамак. Мақол.

6 Қарор қилмоқ, қарорга, тўхтамак келмоқ. Шундай қилиб нимага тўхтадинглар? ■ Биз шу ердаги оғайнилар билан кенгашиб, бир гапга тўхтаб қўйдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 кўчма Оғизга, тилга олиб ўтмоқ, тўхталмоқ. Мен бир масала устида муфассал тўхтамоқчиман. ■ Лекин, ўртоқлар, мен ҳам қисқача тўхтаб ўтмасам, тарс ёрилиб кетаман. А. Қаҳҳор, Тўй. Рўзномадаги асосий докладлар устида сўзлаган нотиқлар кўпроқ ижодий масалалар устида тўхтадилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

8 махс. Ҳомиладор бўлмоқ, қочмоқ (чор-ва моллари ҳақида).

9 Сабр қилмоқ, кутмоқ. *Майли, яна бир-икки кун тўхтаб туринг!* ■ - *Тўхтаб бўлмасам, — деди, — мен бир иш қилайки.. аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топширинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎХТОВСИЗ 1 Узлуксиз ҳолда; бетўхтов. [Искандарнинг] *Қизига икки йилдан бери, эшиқларининг турмини бузадигандай, тўхтовсиз совчи келади.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Тўхтовсиз бўраб ёғиб турган қордан ер тобора оқараётган пайтда, Элмурод қоронғи уйда ёпирилиб қўнаётган қор учқунларини томоша қилар эди.* П. Турсун, Уқитувчи.

2 Кечиктириб бўлмайдиган, бетўхтов, ошиғич. *Тўхтовсиз жавоб.* *Тўхтовсиз етиб келинг.* *Буйруқни тўхтовсиз бажаринг.* ■ *Агар қочмаганларида, подшо уларни тўхтовсиз ўлдириб юборар эди.* «Эртақлар».

ТЎШ 1 Гавданинг бўйин билан қорин ўртасидаги олд қисми; кўкрак. *Тўшни тўшга қўймоқ.* ■ [Зебо] *Ойнага қараб, ўзини тўзатди.* *Дуррачаси билан тўшига ёпишган кўйлагини сал кўтариб елди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Болам, деб босайин тўшима, Келгин, болам, чаққон қошима.* «Рустамхон». *Айтинг, нима қилай?? Қизингизни тўшига тортган номард мени масхараламайдими? С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Мол ва қушларнинг кўкрак қисми, кўкраги. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан.* Мақол. ■ *Тагидаги қўнғир от қишлоқ кўчасидан тўшига тупроқ сачратиб йўртиб боряпти.* М. Мансуров, Ёмби.

3 Ҳайвон ва паррандаларнинг кўкрак олди гўшти, қовурғалардан қолган қисми. *Норинбоп тўш.* *Тузланган қўй тўши.* ■ *Афанди ғознинг тўшини олиб айтди: -Мен хизматдаги қулман.. шу ҳам бўлади.* «Латифалар». *Лаганда самарқандча майиз палов бўлиб, ош устига тўш ва қазни қўйилган.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

4 *кўчма* Бирор нарсанинг кўкракка ўхшаш, кўкракка нисбатланувчи, кўкракли ери; сийна, бағир. *Она тупроқ тўшига инсон қўли билан илк чигит оналари қадалди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *Сени ўраб олган тоғлар тўшига Тўлин ой ёймоқда кумуш кокилин.* Зулфия.

Тўш урмоқ (ёки бермоқ) 1) тўшини теккизмоқ, бағрини бермоқ, қўймоқ. *Диловар-*

хўжа тўш бериб ётган еридан ирғиб турди. Шухрат, Олтин зангламас. *Тулқинга тўш уриб қалдирғоч, Сув устида этади парвоз.* Э. Раҳим; 2) бирор юксақликка етмоқ, уринмоқ. *Булутга тўш урган юксақ тоғлар ҳам Буюқликни сендан олар, онажон.* М. Умаров.

4 *шв.* Тенгкур; дўст, ўртоқ. *Етимда не қилар тенг билан тўшлар.* «Равшан». *Топиб ўйнагил, эй бола, Ўзингнинг тенгу тўшингни.* «Тоҳир ва Зухра».

ТЎШАК 1 Жун, пахта сингари юмшоқ нарса солиб тикиб тайёрланган, ётиш, ўтириш учун тўшаладиган буюм, анжом. *Пар тўшак.* *Жун тўшак.* *Духоба жилдли тўшак.* *Ўз уйим — ўлан тўшагим.* Матал. ■ *Дилшод тоқча ёнидаги тўшакка ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўй учун янги кўрпалар қопламоқчи бўладилар, пар тўшаклар олмоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ётиш учун солинган ўрин; ост ва устга ташланадиган (солинадиган) нарса. *Чала ечиниб, юнқа тўшакка кирдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Тор уйни тўлдирган аҳил, тинч уй-қу оғушидан ҳаммалари бир зумда, гўё тўшакни олов қамрагандай сакраб турдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Зухра бегим олти йилдан бери тўшакда ёлғиз этади.* *Унинг гулдай умри беваликда сўлиб боряпти.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *шв.* Кўрпача, пойандоз.

Ўлим тўшаги Соғайиши гумон, ўлими муқаррар бўлган бемор ётган тўшакни қайд этади. *Одатда, ўлим тўшагидаги бемор ётган хонда шунақа жимлик бўлади.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. У [Саъди Махсим] *ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТЎШАМА Бирор юзага тўшалган, солинган, ётқизилган нарса, қатлам. *Похол тўшама.* *Ботқоқ йўлга босилган шох тўшама.* ■ *Қалин қўй қийлари ўрнидан қўзғатилиб, устига янги тўшама сепиб қўйилган.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У [Ойниса хола] *қуртларни оқватлантириш, тўшамаларини янгилаш жавдалини кўриб чиқди.* А. Мираҳмедов, Ёт юраклар.

ТЎШАМОҚ 1 Тўшама солмоқ, босмоқ, ётқизмоқ, тўшама билан қопламоқ. *Кўчага тош тўшамоқ.* *Ботқоқ йўлга шох тўшамоқ.* ■ *Адёлга газета тўшаб, мастава ичишди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Очил би-*

лан *Мадумар ертўла кавлашни буюришди, ерга хашак тўшади*. А. Мухтор, Чинор.

2 Солмоқ, ёзмоқ (ўрин, палос ва ш.к. ни). *Умри хола қизи билан менга ўрин тўшаб берди*. Файратий, Узоқдаги ёр. *Бозоров.. магазин рўпарасига, ариқ бўйидаги сўрига қизил гилам, иккита кўрпача тўшаб, тўртта нар ёстиқ ташлаб қўйибди*. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ойдинда у [жувон] ўзига супа ўртасига ўрин тўшаётганини кўриб турибман*. С. Аҳмад, Таъзим.

3 *кўчма* Бирор нарсани шундай тўшамаларга нисбатлаб ифодалайди. *Қор бўрони.. ер юзига бир ярим қарич оппоқ қор тўшаб.. ўз ишини тугатди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Нишаб бўлиб борган ва охири осмон билан туташган Навоий кўчасига кун ботишдаги иморатлар узун соя тўшаб турарди..* П. Қодиров, Уч илдиз. *Шу кўзлар юлдуздай абадий кулсин, Баҳор йўлларингга тўшасин чечак*. Зулфия.

ТЎШДОР Тўши, кўкраги кенг, кўкракдор, тўшли, кўкракли. *Тўшдор йигит*.

ТЎШЛИ 1 Тўши, кўкраги бўлган. *Қора тўшли қалдирғоч, Уй шипига ин қўйди*. «Кўшиқлар».

2 *айн. тўшдор*.

ТЎШОҒЛИҚ Тўшалган, тўшаб, солиб қўйилган; солиғлик. *Деворга қадалган тахта каравотларга юпқа тўшак тўшоғлиқ*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТЎҚ 1 1 Овқатга бўлган талабини, нафсини қондириб, тўйиб овқатланган, овқат еб олган. *Тўқ бола. Тўқ моллар. Қорни тўқнинг қорни очдан хабари йўқ*. Мақол. ■ *Таомни тугатиб, қизлар тўқ ва шод, кўшнларникига, дугоналариникига копток ўйнагани чиқиб кетдилар*. Ойбек, Нур қидириб.

Тўқ тутадиган Қоринни яхши тўйдирадиган; тўйимли, жирли. *Одамни тўқ тутадиган хушбўй ва ширин Тошкент совғаларини маза қилиб едик*. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳеч нарсдан муҳтожлиги йўқ, егулик-ичгулик билан яхши таъминланган. *Тўқ хўжалик*. ■ *Гўрўғли ўзбек-туркман элини боқиб, очига нон бериб, тўқидан закот олиб ёта берди*. «Нурали». *Турмуш оғир, қимматчилик, ҳаммаси ўзингизга маълум. Тўқларнинг иши йўқ, дардимиз кўп*. Ойбек, Болалик.

3 Мағзи, ҳосили етарли бўлган; тўлиқ, бўлик, бўлали. *Тўқ ёнғоқ. Тўқ пилла*. ■ *Кўраги мул, толаси пишиқ, чигити тўқ бўлсин десанг, шундай [барвақт ҳаракат] қил*. Н. Сафаров, Соҳиб чангал. *Дон етилиши кечикди, дон тўқ бўлмади*. «Ўзбекистон кўриқлари».

4 *кўчма* Керакли нарса, моддалар билан тўйинган; бақувват, кучли. *Ер жуда тўқ, шу шарбатни ҳазм қилсам ҳали..* Ойбек, О.в. шабадалар.

5 Қорага ёки умуман қуюқ ранга мойил, қуюқ (ранг, тус ҳақида). *Тўқ ранг. Тўқ қизил духоба*. ■ *Осмон тўқ сариқ булут билан қопланган эди*. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди кўрсам милтиқнинг ўқидек, пушти гулнинг тўқидек келиним бор экан*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўзи тўқ Кўз олдида, ҳаётда нарсанинг мавжудлигини, шу туфайли ўзини тўқ ҳис этишни билдиради. *Худого шукур, оч бўлсак ҳам, кўзимиз тўқ*. Н. Сафаров, Наврўз. **Кўнгли тўқ қ. кўнгли**. ..*куёв йигит тўғрисида ҳам Нурунинг кўнгли тўқ эди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорни тўқ одамнинг кўнгли тўқ бўлади..* С. Сиёев, Ёруғлик.

(Мендан) қорнингиз тўқ экан Кимсанинг айтмоқчи бўлганини бошқа киши олдинроқ айтганда ишлатиладиган ибора. *Мен ҳам худди шунга айтмай деб турган эдим, мендан қорнингиз тўқ экан*.

ТЎҚ 2 *тақл. с.* Бўшроқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Қози уларнинг кўкариб кетган юзларига бир зумгина хўмрайиб тургач, қўлидаги ҳасса билан олдиндаги столни тўқ этказиб урди-ю: -Йўқол! — деб қичқирди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎҚА Камар, тасма ва ш.к. нинг учини ўтказиб тақиладиган қисми. *Мис тўқа. Камар тўқаси. Бўзчи белбоққа ёлчимас, темирчи — тўқага*. Мақол. ■ *Тилладандир ёқаси Олтин отнинг тўқаси*. «Равшан».

ТЎҚАЙ 1 Қамиш, чангал ва ш.к. ўсимликлар ўсиб ётган, одатда, захкаш ер. *Тўқайга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади*. Мақол. ■ *Мавлон ака анави куни Султонбой билан тўқайга бориб, «қўқон арава»сига қамиш босиб келди*. Ҳ. Фулом, Машғал. *Сидиқжон болани бағрига босганича, бир-бирига киришиб кетган буталар, шохлар орасидан оёғи ва елкаси билан йўл очиб,*

тўқайнинг ичкарасига бошлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма с. т. Шундай ҳолат олган жойга нисбатан қўлланади. Ҳовлимиз тўқай бўлиб кетибди.

ТЎҚАЙЗОР айн. тўқай 1. Атрофдан оғочлар, ўтлар, тўқайзорлар орасидан у қичқирик, дод, инграш эшитди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ТЎҚАЙИСТОН кам қўлл. Тўқай кўп ер; тўқайзорлик. Қалмоқ юртин назар солиб кўради, Тўқайистон ерда кетиб боради. «Ал-помиш»

ТЎҚАЙЛИК Тўқай босган ер, тўқайзор, тўқай. -Олдимда бир тўқайлик пайдо бўлиб қолди. Тўқайнинг ичида ёлғиз йўл бор экан, — деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ТЎҚАЛИ Тўқаси бор, тўқа тақилган. Қора тўни устидан елкасига қадимги ўқдонларини осган, белига қадимги кумуш тўқали қалин камарини боғлаган.. П. Турсун, Ўқи-тувчи.

ТЎҚИЛЛАТМОҚ Тўқ-тўқ овоз чиқармоқ. У [Мўтиллал] қўлтиқтаёғини тўқиллатиб, вокзалдан чиқди. Мирмуҳсин, Мўтиллал. Чол ҳали тиззасидаги маҳсини тўқиллатиб уриб кўяр, ҳали сув пурқар, ичида китобдаги гапларнинг магзини чақар эди. Ойбек, Улуғ йўл.

ТЎҚИЛМА айн. тўқима. Ҳаёли янги асарнинг тўқилмаси билан овора эди. Ойбек, Навоий.

ТЎҚИМ 1 Жазлиқ ёки эгар остига қўйилладиган, одатда кигиздан қилинадиган отулов абзали. Кигиз тўқим. Эшакка — тўқим, одамга — либос. Мақол. ■ «Оқтой»нинг устида эски олача кўрначадан тўқим, суяк қоши учиб кетган эгар, қандайдир дарвоза ҳалқаси илинган узанги. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Соқи дарҳол Сарик саманга якка тўқим солиб, жуганлаб, миниб чиқиб кетди. «Бўтакўз».

Тўқим урмоқ 1) от-уловга тўқим солмоқ; тўқимламоқ. Тойга тўқим урмоқ; 2) кўчма бирор нарса ўтказиб, миннатдор қилиб ёки бошқа бирор йўл билан ўзига тобе, қарам қилиб олмоқ. Ер — сизники, деганимиз сизга тўқим урганимиз бўладими ҳали? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 шв. Тандир ёки ўчоқнинг намаат ёки матодан қилинган ёпиғи.

Тўқим табиат Ҳеч нарсанинг маъноси-га, фарқига бормайдиган, диди йўқ, дид-

сиз, бефаросат. Дунёда энг азоб тирикчилик — қалби нурсиз, шуурсиз, тўқим табиат кишилар билан бирга ишлаш ва мулоқотда бўлишдир. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

3 (3-ш. эгалик қўшимчаси билан) кўчма Кийиниш ва б. жиҳатдан қиёфаси. Қарасам, тўқими ўзгарган: қошларида ўсма, кўзларида сурма.. бўйинини дока билан боғлаб олибди. «Нима қилди, томоғинг оғридим?» десам, «Эшик қисиб олди», деб хир-хир кулади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Азимхўжаев катта кўчанинг оғзида турса, тўқими бошқачароқ бир жувон келаверди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТЎҚИМА 1 сфм. Тўқиб ясалган, тўқилган. Шавкат Зокир билан индамай кўришидда, тўқима стулни четроққа суриб ўтирди. П. Қодиров, Уч илдиш. Тўқима шляпа кийган Раёно онасининг кўзига бошқача кўриниб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 от. махс. Газмол, газлама. Шойи тўқималар. Тўқималар виставкаси.

3 от биол. Ўзаро боғланган ва организмда белгили бир ҳаётий вазифани бажарадиган ҳужайралар тизими. Нерв тўқималари. Суяк тўқималари. ■ Дарвоқе, оғриққа чидамли ва чидамсиз ҳужайралар ҳамда тўқималар бўлади. «Фан ва турмуш».

4 от ад. Бадий асарнинг асосий мазмунини ва ундаги қаҳрамонларнинг характери очиб берадиган, ўзаро узвий боғланган воқеа-ҳодисалар мажмуи, тўқилма, сюжет. Уйғур постановкага халқ шоири — баёнчи ролини киритди, баёнчи ҳар бир кўриниш олдидан, тингловчиларга воқеа-ҳодисалар, Фарҳоднинг саргузаштлари тўғрисида сўзлаб бериб, пьеса тўқимасини тўлдириб борди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

5 сфм. Йўқ ердан тўқиб, ўйлаб чиқарилган; уйдирма. Тўқима гап. Тўқима об-разлар. ■ Уни ўқиб, дастлаб кўплар ҳайратга тушган, бу воқеани шунчаки тўқима, фантазия деб ўйлаган эди. У. Норматов, Талант тарбияси. Афсуски, сценарий муаллифлари ва постановкачи-режиссёр ижодий тўқимага ҳаддан зиёд ўрин бериб, қаҳрамон бошидан кечирган чинакам реал жанговар эпизодлар ўрнига, тўқима, ясама ҳолатлар киритишган. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ТЎҚИМАЧИ 1 Тўқимачилик саноатининг ишчиси, мутахассиси. *Қашқадарёлик пахта тозаловчилар Иваново тўқимачиларига дастлабки туркум тола жўнатдилар.* Газетадан.

2 Газмол тўқувчи ишчи ёки ҳунарманд.

3 *кўчма с.т.* Йўқ ердан гап тўқувчи, уйдирмачи. *Тўқимачи одам.* ■ *Сўзлар худди тўқимачи шоирникидай қуйилиб, бир-бирини бежаб тушади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎҚИМАЧИЛИК 1 Тўқимачи иши, касби. *Тўқимачиликни эгалламоқ.*

2 Газмол тўқини ва ишлаб чиқариш ҳамда халқ ҳўжалигининг шу иш билан шуғулланадиган тармоғи. *Ўзбекистонда тўқимачиликнинг юзага келиши ва ривожланиши. Тўқимачилик саноати. Тўқимачилик комбинати.*

3 *айн. тўқувчилик.* *Меҳмонхона айни замонда дўконхона ҳам бўлиб, пойга томонида тўқимачилик дўкони.. бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

4 *кўчма с.т.* Йўқ ердан гап тўқиш, ёлгон-яшиқлар уйдирриш; уйдирмачилик. *Тўғонбек бу сўзлардаги кинояни тушунди: -Ундай тўқимачиликка берилманг, — деди.* Ойбек, Навоий.

ТЎҚИМЛАМОҚ От-уловга тўқим урмоқ, тўқим солмоқ. *Отни тўқимлаб минмоқ.* ■ *Эшакнинг бирини тўқимлаб, устига нон, сув идиши ва битта коса солинган хуржунни ортдилар.* С. Айний, Қуллар.

ТЎҚИМОҚ 1 Тўқима газмол ёки буюм ясамоқ, тайёрламоқ. *Чит тўқимоқ. Пайпоқ тўқимоқ. Замбил тўқимоқ. Тўқилган рўмол. Мулла билганин ўқир, Бўзчи билганин тўқир.* Мақол. ■ *Элликбоши майин тўқилган чакмонини ечди, тухумдай силлиқ ва оппоқ салласини олиб, қозикқа илди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узинг тўқиб кетган катта саватда Тўлатиб шафтоли узиб чиқаман.* Ф. Фулом.

2 *кўчма* Ижод этмоқ, ёзмоқ; басталамоқ. *Шеър тўқимоқ. Қўшиқ тўқимоқ.* ■ *Сўзини ўзим ёзганман, оҳангини Анорхон тўқиди.* И. Раҳим, Ихлос. *Вой, у чалган дуторни, тўқиган газалларни эшитсангиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Санъаткор фақат қизиқчиликларнигина эмас, балки кичик кулгили ҳикояларни ҳам тўқирди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 *кўчма* Йўқ ердан ўйлаб чиқармоқ; сўқмоқ, уйдирмоқ. *Гап тўқимоқ. Иғво тўқимоқ. Билган ўқир, билмаган тўқир.* Мақол. ■ *Ҳаммаси бўлган гап-да. Бўлмаса, ёлгонни шундай тўқиб бўладими-а, ўртоқ Дўсматов?* П. Турсун, Ўқитувчи. *«Минг бир кеча»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ТЎҚИНИШ 1 **Тўқинмоқ** фл. ҳар. н. *Дарҳол.. ярим газлик пичоғини қинидан ярим суғуриб чиқаради, дамига чироқнинг нури тўқиниши билан пичоқ ярқираб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *айн. тўқнаш.* *Мен остонага қадам қўйганимда, унга тўқиниш келдим.*

3 *айн. тўқнашув* 2, 3. *Қуролли тўқиниш. Автомобиллар тўқиниши. Намойишчилар билан полиция ўртасидаги қонли тўқинишлар.* ■ *Ҳусайн Бойқаро.. тўхтовсиз ва давомли урушларда, тўқинишларда қиличбозликдаги маҳоратини намён қилган эди.* Ойбек, Навоий.

ТЎҚИНИШМОҚ 1 **Тўқинмоқ** 1 фл. бирг. н. *Машиналар тўқинишиб, қаттиқ шикаст ебди.*

2 *Тўқнаш* келиб жанг қилмоқ, жангга кирмоқ. *Разведка душман дозорлари билан тўқинишди.*

ТЎҚИНМОҚ кам қўлл. 1 *Тегмоқ, урилмоқ. Автомашина трамвайга бориб тўқинди.* ■ *Булутларнинг оҳистагина сайридан.. енгилгина бир изғириқ ҳам юзага келиб тўқинар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Тегмоқ, ботмоқ. *Қора Аҳмаднинг сўзлари Тантйбойваччага қаттиқ тўқинди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎҚИШМОҚ 1 **Тўқимоқ** фл. бирг. н. *Кампирлар пайпоқ тўқишяпти. Болалар янги шеър ва қўшиқ тўқишибди.*

ТЎҚИШМОҚ II *шв.* *Тўқнашмоқ, учрашмоқ. Туғу байроқ бир-бирига тўқишди энди.. Бир-бирига «не қиламиз?» дейишди энди.* «Хушкелди».

ТЎҚЛАМОҚ кам қўлл. *Тўйдирмоқ, тўқ қилмоқ Яна қувончли бир хабар, ишдан чиқиб, қоринни тўқлаб олганларингдан кейин даврани катта тортасизлар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ТЎҚЛИ *Бир ярим ёшга етмаган, қочирилмаган урғочи кўзи. Бир қўчқор боши*

кетгунча неча тўқлининг бошини ейди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ориқни семизга, қўзини тўқлига, тўқлини қўйга, кичикни каттага алмаштирганини биласизми? Биласиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎҚЛИК 1 Тўқ ҳолатга эгалик, тўқ ҳолатдалик. *Қориннинг тўқлиги. Рангнинг тўқлиги. Бир очликнинг бир тўқлиги бор.* Мақол. ■ *Тўқликдан, семизликдан, иссиқдан худди узоқ йўл юриб келган қўй сингари шосундада пўқиллаб ўтирган мингбошини самоварчининг дастёри тинмай елпир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тўқ, фаровон турмуш. *Тўқлик, тўқликдан чиқар шўхлик.* Мақол. ■ *Мен тириклик тўғрисида ўйлайман. Сенлар тўқликка шўхлик қиласанлар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ТЎҚМОҚ 1 Дастаси ва уриладиган қисми кўпинча ёғочдан қилинадиган, босқонга ўхшаш асбоб. *Олчин тўқмоқ. Тунукасоzлар тўқмоғи. Дурадгорлар тўқмоғи.* ■ *Ола-хўжа маҳсум бошига қўққисдан тўқмоқ билан урилгандай, гангиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Обиджон шу қадар хаёлга кетадики, ҳатто маҳалласидаги дегрезлик, тунукасоzлик дўконларидан чиқаётган тўқмоқлар овозини ҳам эшитмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 махс. Турли механизм ва қурилмаларнинг уриладиган, зарб берадиган қисми. [*Йўлдош*] *Бугун куни билан трассага парма тишлари, бурғи тўқмоқларини ташиб, ҳозиргина қайтиб келди.* А. Мухтор, Чинор.

3 кўчма Зарб, калтак. *Ёмон ўртоқ — ошга ўртоқ, бошга тўқмоқ.* Мақол. *Яхшининг сўзи — қаймоқ, Ёмоннинг сўзи — тўқмоқ.* Мақол. ■ *Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Уруш қурсин, қашинишга тирноғим ҳам қолмади, ҳаммасини Мекалай еди!* *Жабрнинг тўқмоғига тоқат йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 қ.х. Фалла янчадиган босқонсимон ибтидоий асбоб.

ТЎҚМОҚЛАМОҚ Тўқмоқ билан урмоқ. *Тўқмоқлаб пай титмоқ. Тунукани тўқмоқлаб текисламоқ.* ■ *-Икки чорак бугдойни тўқмоқлаб еганим учун, — деди Сафар, — «подшоҳлик ҳақини аниқлашдан бурун ўғирлаб ебсан», деб мени қирқ-эллик қамчи урган*

амлоқдор, ўз кўзим олдида бугдойимни ер билан яқсон қилдирди. С. Айний, Қуллар.

ТЎҚНАШ: **тўқнаш келмоқ** Юзма-юз келмоқ, дуч келмоқ. *Тор кўчада икки машина тўқнаш келди.* ■ *Сидиқжон йўталиб, ичкарига кирди ва икки қадам босмасдан, Анзират холага тўқнаш келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТЎҚНАШИШ 1 Тўқнашмоқ фл. ҳар. н. *Бу — оддий тўқнашиш эмас, икки ёш қалбининг кўзлар орқали дардлашиши эди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Бепеёндек кўринган ўрмон ҳам энди хавфсиз эмасди, кутилмаганда душман аскарларига тўқнашиш мумкин.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 кам қўлл. айн. **тўқнашув.** *Қонли тўқнашиш.*

ТЎҚНАШМОҚ 1 Юзма-юз учрашмоқ, тўқнаш, дуч келмоқ, йўлиқмоқ. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

Кўзлар тўқнаши Кўзлар бир-бирига тушди. *Тешабой ҳам айни назокат билан жавоб қилди, шунда икковининг кўзлари тўқнашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Икки томондан дуч келиб, бир-бирига урилмоқ, тўқинмоқ. *Машиналар кўприк устида тўқнашиб шикастланди.*

3 Бир-бирига рўбарў бўлмоқ, бир-бирига дуч келмоқ (қарама-қарши, рақиб томонлар, қарашлар ва ш.к. ҳақида). *Якшианба куни шаҳарнинг Қарши дарвозасидан уч фарсах нарида икки томон сарбозлари тўқнашиб, бир мuddатлик тўс-тўполон жангдан сўнг, бухороликлар тор-мор этилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Илғорлик билан қоқоқлик, самимийлик билан ҳасад, олийжаноблик билан тубанлик.. тўқнашади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Муроднинг миясида қарама-қарши фикрлар тўқнашди.* Т. Ашуров, Оқ от.

ТЎҚНАШУВ 1 Тўқнашмоқ **2, 3** фл. ҳар. н. *Автомобиллар тўқнашуви. Қўшинлар тўқнашуви.* ■ *Мунира ҳам, Аҳмад ҳам боя ўрталарида бўлиб ўтган тўқнашувни унутмаган эдилар.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳарорат кучли фикрларнинг тўқнашувидан келиб чиқади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 кўчма Ихтилоф, низо ва ш.к натижасида юз берган олишув, кураш. *Синфий тўқнашувлар.* ■ *Шербек бу тўқнашувда тақдири ҳал бўлишини сезган эди.* Шунинг учун

ҳам, ўзини ҳимоя қилишга зўр бермаса ҳам, бўлган воқеаларни батафсил сўзлаб беришга ҳаракат қилди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎҚОЛ I I Шохи йўқ, шохсиз. *Тўқол сугир.*

2 шв. Қисқа, калта. *Охири у чидолмади шекилли, нарироқдаги тўқол тут тагига бориб ўтирди. «Муштум». Қараса, ўша ўзини алдаган паризод тўқол ёлли тўриқ отни миниб.. бир-бир босиб, ирғалиб бораётган экан. «Муродхон».*

ТЎҚОЛ II тар. Хотин устига олинган иккинчи хотин. *Бошлаб сиз мени ўз уйингизга олиб борасиз. Қани, чиндан ҳам хотинларингиз ўзлари озодликка чиқишни истамаетганмикин, кўрамиз. Айниқса, отасининг қарзи эвазига олган тўқолингиз. С. Анорбоев, Меҳр. Тўқол хотин аслида бекаларнинг чўриси.. Миртемир.*

ТЎҚОЧ шв. I Катта бўғирсоқ.

2 Кулча нон. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёптириш билан машғул бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЎҚСАБО тар. Ўрта Осиё хонлик, амирликлариди: олий ҳарбий мансаблардан бири ва шу мансабга эга бўлган шахс. *-Итоат қилмаганларни, — деди Абдулла тўқсабо, — уриш, ўлдириш, бўри бўлиб, қоринларини ёриш керак. С. Айний, Қуллар. Бейлини Бухоронинг Қавола дарвозаси олдида амирнинг тўқсабоси Юсуфбек кутиб олди. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ТЎҚСОН I 90 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Тўқсондан ўнни айирмоқ. Тўқсон сўм пул. Тўқсон пуд бугдой. ■ Тўққиз сўм оламан деб, тўқсон гап эшитдим. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Қиш фаслининг I декабрдан I мартгача бўлган давридаги 90 куни. *Тўқсон кирди. Мевани тўқсонда суғорсанг, тўқсон ботмон ҳосил қилади. ■ Кеча тўқсон чиқди; наврўзи олам. Кўчат — келинларнинг тўйи бошланди. Ф. Фулом. -Боғингга уннамадингми? - Ҳали вақт бор, тоқларни очсам, совуқ олиб кўядими, деб кўрқаяпман. Тўқсоннинг изғирини ўтсин, деб турибман. Ҳ. Шамс, Душман.*

3 Тўқсон (эркаклар исми).

ТЎҚУВ I Тўқимоқ фл. ҳар. н.

2 Тўқиш иши; тўқиш. *Тўқув дўқони. Тўқувни ўрганмоқ. ■ Моки қолипларидан резинкадек чўзилиб тортилган нозик ипак*

толалар тўқув машиналарига уланди. Туйғун, Станоклар ёнида.

ТЎҚУВЧИ I Тўқимоқ фл. сфдш. *Тўқувчи аёл.*

2 Тўқувчилик касбини эгаллаган шахс, мутахассис; тўқимачи. *Тўқувчи хушёр, уқувли бўлиши шарт. М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар. -Қандай мутахассисликка ўқийсизлар? — деб сўради Элмурод. -Тўқувчи мастерликка, — деди қиз. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТЎҚУВЧИЛИК Табиий ва сунъий толардан газлама ва б. тўқимачилик маҳсулотлари олиш жараёнлари мажмуи; тўқувчи иши, касби; тўқиш иши. *Тўқувчиликни ўрганмоқ. Тўқувчилик дастгоҳи. ■ -Касбим тўқувчилик, Шокирбек, — деди уй эзаси. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Аммо, — давом этди Гуландом, — бозор касодлигиданми ё иши яхши унмаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимаси. Ойбек, Танланган асарлар.*

ТЎҚЧИЛИК Фаровон, тўқ ҳаёт, тўқинчилик, маъмурчилик. *Тўқчиликда яшамоқ. Кўпчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда бўлар. Мақол.*

ТЎҚҚИЗ I 9 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Тўққиздан учни айирмоқ. Тўққиз сўм пул. Тўққиз килограмм ёғ. ■ Душман кечгача тўққиз марта хужум қилди ва ҳар сафар қақшатқич зарбага учрар.. эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 айн. тўққиз-тўққиз. [*Ҳожар Тўлаҳонга:*] *Отанг юртнинг бири, камии беш юз жойдан тўққиз олиб, тўн кийган. Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен баҳузур ёзилиб ўтириб, тўй зиёфатларини едим, ҳамманинг олдига «тўққиз» улашилгандан кейин қайтдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

Тўққиз пул Ҳеч нарсага, бир пақирга арзимади, арзимас. *Соғлигинг бўлмаса, бу давлатинг тўққиз пул. Тўққиз пулга қиммат одам. Тўққиз пулдек қилиб тушунтириб (ёки тугиб) бермоқ* Жуда оддий қилиб тушунтириб бермоқ. *Хушёр савдогар учун элчининг бир имоси кифоя қилди, унга гапни тўққиз пулдек қилиб тугиб беришининг ҳождати йўқ эди. М. Осим, Элчилар.*

ТЎҚҚИЗЛИК Тўққизта холи бор карта. *Фиштиннинг тўққизлиги.*

ТЎҚҚИЗТЕПА айн. себарга.

ТЎҚҚИЗ-ТЎҚҚИЗ этн. Тўй маросимларида хотинларга патнисда улашиладиган, одатда, тўққиз хил нарсадан иборат тортиқ.

Хотинларга тўққиз-тўққиз тортилди. Тўққиз-тўққиздан кейин хотинлар тарқалишди. ■ Латофат.. қўшни болаларини чақириб, алақайси тўйдан тўққиз-тўққизданми, сочқиданми олиб келган жийда-майизни бериб, яна ўқитарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ТЎҒИН ўилдиракнинг ташқи гардиши. Арава тўғини. Тўғинга темир қоқмоқ. ■ [Акбаралининг] Дадаси ҳўл қайрағочни қўр аралаш кулга кўмиб, тўғин эгар, кегай йўнар эди. А. Мухтор, Чинор. Ҳовли саҳнида тўғин эгадиган кунда қаққайиб турибди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Арава тўғини дўқиллаб, гоҳ эски чуқур узидан, гоҳ йўлни янгилаб, отни ҳам, аравадагиларни ҳам қийнаб бормоқда эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ТЎҒНАМОҚ Санчиб ўтказиб маҳкамлаб қўймоқ, қадамоқ. Кўкракка медаль тўғнамоқ. Игнани ишпечга тўғнаб қўймоқ. Лентани сочга тўғнағич билан тўғнаб олмақ.

ТЎҒНОҒИЧ Тўғнаш, қадаш, маҳкамлаш учун ишлатиладиган мослама (мас., бир учи тўмтоқ игна, ўткир учи уячасига тушиб маҳкамланадиган асбоб, сочга қаладиган тутқич). Дўппини тўғноғич билан тиззага тўғнаб тикмоқ. Лентани сочга тўғноғич билан тўғнаб қўймоқ. Сочни тўғноғич билан маҳкамламоқ. ■ Мен кийинар эканман, шошар, қўлларим қалтирарди. Шу пайт тугмача узилиб кетди, уни қадаб олишга вақт зиқ, тўғноғич қадай десам, у ерга тушиб кетди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТЎҒОН 1 Сувни тўсиш, бўғиш, сув оқмини бошқариш учун хизмат қиладиган, одатда, каттароқ оқимга эга бўлган ариқ, дарё ва сойларга қуриладиган гидротехник қурилма, иншоот. Тупроқ тўғон. Бош тўғон. Тўғон қурмоқ (солмоқ). ■ Ваҳобжон баҳор тошқинида сув олиб кетиб, ҳалигача тузатилмаган канал тўғонини тузаттиришга бир ҳафтадан бери овора эди. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. Днепрдай азим дарё олдида бу нима деган гап, қаҳратон қишида, ўқ ёмғири остида сув кечганлар наҳотки шу кичик сойга тўғон сололмаса? С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма кам қўл. Тўсиқ, гов, тўғоноқ. Тўғон бўлмоқ. Тўғри таёқ — балога тўғон. Мақол. ■ Абзамнинг ҳамон хотинидан кўнгли тўлмас эди. Унга.. бахтимнинг тўғони деб қарарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Бизлар энди илгариги сен айтган гўл, — Чўпу хасдан ҳадик олиб қолатурган Батрак эмас, бўлолмайсан бизга тўғон. Ф. Фулом.

3 Тўғон (эркаклар исми).

ТЎҒОНОҚ 1 Аравага ортилган юкни маҳкамловчи арқоннинг учига боғланадиган катта ёғоч илгак. Бу ўтинкашларнинг.. кўпчиликларида учига тўғоноқ боғланган бир арқон ва бир ўроқдан бошқа асбоблари йўқ эди. С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Бирор ишга, ҳаракатга тўсиқ, гов бўлиб, тўсқинлик қилиб турган кимса, нарсa. Тўғоноқ бўлмоқ. Тўғоноқ солмоқ. ■ Мен акушерка бўлиб бордим-у, лекин бу ишни бажаришга руҳонийлар тўғоноқ бўлишди. М. Алавия, Севинчларим. -Ўзингни ҳам бригадирликка кўтарган Қодиров эди-ку! Энди сен миннатдор бўлиш ўрнига.. оёғимга тўғоноқ солмоқдасан, — деди Қодиров. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЎҒРАМ Тўғралган, ушатиш нарса-нинг ҳар бўлаги. Бир тўғрам гўшт. ■ Муқимий икки пиёла қандчай билан икки тўғрам бўлка нондан еб, андак жонланди. С. Абдулла, Кувғунда. Алижон.. кабоб сихидан бир тўғрам серсел қайноқ гўшти оғзига солди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ТЎҒРАМА Тўғралган, тўғрамча. Тўғрама гўшт. ■ Қозоқлар менинг олдимга тўғрама келтиришди. О. Ҳусанов, Чўлда.

Тўғрама палов Гўшти тўғраб солиб пиширилган палов.

ТЎҒРАМОҚ Кесиб, синдириб майдаламоқ, ушатмоқ. Карам тўғрамоқ. Сабзи тўғрамоқ. Норин тўғрамоқ. Шўрвага нон тўғрамоқ. ■ Хайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрар эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Олим полвон лаганга тўғраб, тайёрлаб қўйилган қазини кафтида кўтарганча, яна Зиёдиланинг ёнига лапанлаб келди. Ҳ. Фулом, Машғал. -Қани, нонга қаранг, мулла, — деди Олахўжа, патнисдаги нонни тўғраб. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎҒРАМЧА Тўғралган, тўғрама. Тўғрамча гўшт. ■ Умарали бир нарча сур гўшти тўғрамча қилиб, масаллиқнинг устига қўйдида, ошхонага қараб кетди. Ойбек, Улуғ йўл.

ТЎҒРИ 1 Эгри эмас, қинғир ери йўқ; тик, адил. Тўғри чизиқ. Тўғри сим. Тўғри ёғоч. ■ [Кумушинг] Тўғри.. қоматига ердан бичиб олинган мудҳиш хотиннинг қўллари зўрға етди-да, «сонмисиз, омонмисиз, пошиша қиз»,

деб сўрашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эҳтиёт юзасидан [Йўлчи] тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига [Гулнорни] бошлаб келди. Ойбек, Танланган асарлар. Мирзакаримбойнинг ери охирида баланд, тўғри ўсган, учлари бир-бирига туташган қатор тераклар жимгина титрайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хатодан холи, янглиши, нотўғри ери йўқ; бехато. Тўғри жавоб. Тўғри фикр. Тўғри маслаҳат. Масалани ечишнинг тўғри йўли. Аслица тўғри нусха. Билмаандан билган яхши, Тўғри ишни қилган яхши. Мақол. ■ -Бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас, Абдишукур, — салмоқлаб деди Мирзакаримбой. Ойбек, Танланган асарлар. Бундай жойларда ҳамма вақт ҳам кўз билан тўғри чама-лаб бўлмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кўчма Ҳақиқатдан иборат; чин, рост, ҳақ. Тўғри ҳукм. Тўғри тил тош ёрар, Эгри тил бош ёрар. Мақол. Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор. Мақол. Бошинга қилч келса ҳам, тўғри сўзла! Мақол. ■ Тўғри гапим туққанамга ёқмайди, деганлари бежиз эмас экан-да. Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

4 Белгили талаб, қоида ва ш.к. га жавоб берадиган; мос келадиган; қоидали. Кетмонни тўғри ушла. Эгри кўчада юрсанг ҳам, тўғри юр. Мақол. ■ Мен тўғри ўқий олмасам, тунов кундагидек куласиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Қувлик-шумлик, қинғирлик ва ш.к. ни билмайдиган; одоб, ахлоқ доирасидан чиқмайдиган, унга зид иш тутмайдиган; ҳалол, виждонли, инсофли. Тўғри одам. Тўғри аёл. Тўғри киши тили эгидан ор қилади. Мақол. Дили тўғрининг — тили тўғри. Мақол. Эгри озар, тўғри тўзар. Мақол. ■ Суриштирсанг, ҳамма бой бир текисда инсофсиз. Тўғри одам бой бўлмайди шекилли, ман ўзим шу фикрдаман. Ойбек, Танланган асарлар. Бизнинг кўзимизга совуқ кўринган қипчоқвачча Нормуҳаммаднинг эл учун қилиб турган тўғри хизматини мен ўз умримдаги Тошкент беклари орасида биринчи мартаба кўраман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Оғайни, бизга тўғри тошингизни қўйсангиз бўлар эди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

6 Тўғридан-тўғри амалга ошириладиган, бўладиган; бевосита, воситасиз. Тўғри сайловлар. Тўғри солиқлар.

7 (урғу биринчи бўғинда) рви. Тўғридан-тўғри, тўппа-тўғри, бошқасига, бошқа томонга чалғимай. Меҳмонлар тўғри бизникига тушди. Тўғри раиснинг ўзига учрашдим. ■ Насияга бўлса ҳам гўштнинг лаҳим жойларидан еган яхши бўлар экан-у, кейин ҳақини тўлашни билмай гаранг бўлиб, кўчадан тўғри ўтолмай юрган ёмон экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Букиши ҳидлаб утирмайди, тўғри ейди-кўяди, — деди ва қойил қилганига ишониб, ҳаммадан баландроқ қаҳқаҳа урди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 кри. с. Дуруст, ҳақиқатан ҳам, дарҳақиқат. Тўғри, жон ширин, ҳар ким ўз жонини аяйди, лекин одамнинг юрагида бошқаларга меҳр бўлиши керак. Ойбек, Танланган асарлар.

Тўғри бўлмоқ 1) тўғри шаклга, ҳолга келмоқ, тўғриланмоқ. Йул тўғри бўлди; 2) ҳақиқат, чин, рост бўлмоқ. Тўғри бўлса бу гаплар, Турмай қанот қоқайин. Бутун вужудим билан Бир сел каби оқайин! Файратий; 3) ҳақ бўлмоқ, ҳаққоний, адолатли бўлмоқ. Бу тўғрида раисимизни танқид қилиш бир томондан тўғри бўлса, иккинчи томондан тўғри эмас. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 4) инсофли, виждонли бўлмоқ, ҳалол бўлмоқ. Тўғри бўлсанг, ўсиб бориб, гул бўласан, Эгри бўлсанг, ўсиб бориб, кул бўласан. Мақол. ■ Сен тўғри бўлганингда, бу таъналар нима эди менга! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 5) рўпара бўлмоқ, юзма-юз келмоқ. Бир маҳал Соли совуқ, икки букилиб, мингбошига тўғри бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тўғри келмоқ 1) мувофиқ, мос келмоқ. Бу гап ҳақиқатга тўғри келмайди. Ақлга тўғри келмайдиган иш. Уйдаги гап бозорга тўғри келмайди. Мақол. ■ Қабул бўлмаган дуо учун мени гуноҳкор санайсизларми? Бу дуруст эмас, бу шариятга тўғри келмайди. С. Айний, Куллар; 2) лойиқ, монанд келмоқ. Пальто бир номер катта, менга тўғри келмайди. Этик оёғимга тўғри келди; 3) амалга ошмоқ, бўлмоқ. Ҳамроев кечки овқатдан кейин бирпас чўзилмоқчи бўлган эди, тўғри келмади: нариги уй тўполон — болалар бир-бирини ёстиқ билан уриб ўйнаётибди. А. Қаҳҳор, Айб кимда; 4) баравар, тенг келмоқ, бас келмоқ, бараварлашмоқ, тенглашмоқ. -Ўғлим, — деб қичқирди кулиб دادаси, — кимники олди? -Тоҳир гупчакнинг жийрони. От боласи унга тўғри келмас экан. Ой-

бек, Танланган асарлар; 5) дуч келмоқ, тўқнаш келмоқ, учрашмоқ. *Тўғри келган киши билан саломлашмоқ.* ■ *Икки томондан тешишга-ку тешамиз, тўғри келмай қолса нима бўлади?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 6) бир вақтда юз бермоқ, бўлмоқ, қарама-қарши келмоқ. *Иккала тўй бир кунга тўғри келиб қолибди.* ■ *Ишқилиб, Абдулла почамнинг зиёфатига тўғри келмасин.* Ойбек, Танланган асарлар; 7) бирор иш қилишга мажбур бўлмоқ. [*Отабек*] *Саройдан анча узоқлашган эди, қаршидан.. келувчи Раҳматни кўрди ва чор-ночор сўрашмоққа тўғри келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тўғри қилмоқ** 1) тўғри шаклга, ҳолга келтирмоқ, тўғриламоқ. *Дарё ўзанини тўғри қилдик;* 2) тўғри иш қилмоқ. *Ўқишга кириб тўғри қилдинг;* 3) рўпара қилмоқ, тўғриламоқ. *Чатоқ ишларни менга тўғри қилаверинг.* ■ *Ҳали ҳам сиз қуруқ қолмайсиз, умидим борки, сизни Вобкент қозилигига тўғри қилсам.* С. Айний, Қуллар.

9 (*эғалик, ў.-п. ва ч. к. шакларида – тўғрида, тўғрисиди, тўғрисидан*) Оидлик, тегишлилик, сабаб, макон каби маъноларни билдиради; ҳақида, юзасидан, сабабли, жиҳатдан. *Бу тўғрида раҳбарлар билан маслаҳатлашмоқ. Пул тўғрисидан бир оз қийналиб қолибди. Эртага бўладиган мажлисдаги масалалар тўғрисиди келишиб олдик.* ■ *Фазлидин бу кеча хурсанд эди. Ҳар тўғрида сўзлар, кулар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сизни сиртдан танирдим, сиз тўғрингизда кўп эшитганман.* К. Яшин, Ҳамза. *Тўлаган бинокорлик тўғрисиди бир гапга тушиб кетса, уни тўхтатиши хийла қийин эканини билгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИДАН *рвш.* 1 *Тўппатўғри, бевосита. Тўғридан-тўғри юқорига муурожаат қилмоқ.* ■ *У [Мавлонов] билан тўғридан-тўғри муомалада бўлмайдиганлар уни «райком», «райком Мавлонов» деб атасалар, яқиндан.. муомалада бўладиганлар «ўртоқ Мавлонов» деб аташ эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Гапни узоқдан олиб келмасдан, тафсилотларга берилиб ўтирмасдан, узоқ даромадсиз; тўппа-тўғри. *Тўғридан-тўғри асосий масалага ўтмоқ.* ■ *У [Бўтабой], Сидиқ-жоннинг назарида, сўзни чўзмаслик ва тезроқ правлениенинг қарорини тасдиқлаш*

масаласига ўтиш учун гапни ўртасидан бошлади: ҳатто одатдагича «ўртоқлар» ҳам демасдан, тўғридан-тўғри.. правление тузган плани батафсил сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТЎҒРИЛАГИЧ Ўзгарувчан электр токини ўзгармас токка айлантирувчи асбоб, қурилма. *Симобли тўғрилагич.*

ТЎҒРИЛАМОҚ 1 Тўғри шаклга ёки ҳолга келтирмоқ, тўғри, адил, тик қилмоқ. *Симни тўғриламоқ. Дарё ўзанини тўғриламоқ. Эгилган ўқни тўғриламоқ. Ээри битганни эл тўғрилайди.* Мақол. ■ *-Дардингизга даво менда! – у қаддини тўғрилаб.. яна жилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хато, нуқсон ва ш.к. ни йўқотмоқ, тузатмоқ. *Имло хатоларини тўғриламоқ. Та-лаффузни тўғриламоқ. Соатни тўғриламоқ.* ■ *Гулнор айтганига пушаймон қилди, хатосини тўғрилаш учун сўзламоққа мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тегишли вазиятга келтирмоқ, тартибга солмоқ, тузатмоқ. *Ёқангни тўғрилаб ол.* ■ *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокиларнинг муаттар буйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Кавушини тўғрилаб қўймоқ қ. кавуш. *Кавушини тўғрилаб қўйиш керак, қурилишни ҳам, коллективни ҳам сариқ чақага сотади бу.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Бирор томонга қаратмоқ, рўпара қилмоқ; йўналтирмоқ. *Прожекторларни самолётга тўғриламоқ.* ■ *Чол у ёқ-бу ёқ суриб.. ўртадаги ходани ҳаёл қилинган ип йўлига тўғрилаб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнор умримга эгов бўлди. Яна у Мирзакаримбой хонадонига бошлиқ бўлиб кеккайсин, ҳеч ким билан сўзлашмасин, туғсин, бойликнинг нишабини ўз томонига тўғриласин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ухаёл сураркан, кимнингдир қўли елкасига қўйилганини сезиб, дарҳол орқасига бурилди ва юзини юзига тўғрилаб турган Лолани кўрди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Биров ёнга тегади, биров.. бошқага. Худо юлдузингни ўшанга тўғрилаган экан, чорамиз йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 с.т. Эпини, иложини қилиб битирмоқ, юзага келтирмоқ, муҳайё қилмоқ; эплаштирмоқ. *Мушкул ишни тўғриламоқ. Бу ҳақда тавиш қилманг, ўзимиз тўғрилаймиз.* ■ *Ҳозир секретарнинг олдига тушгин, у ҳаммаси-*

ни тўғрилаб беради. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Наинки, амирзода, бу ишни устод Қавомнинг бир оғиз сўзи билан ҳам тўғриламоқ мумкин.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТЎҒРИЛИК Тўғри эканлик, тўғри ҳолатга эгалик, тўғри бўлишлик. Йўлнинг тўғрилиги. Фикрнинг тўғрилиги. Тўғриликка ўлим йўқ. Мақол. ■ Деворий соат бирга занг урди. Урмонжон, бу соатнинг тўғрилигига шубҳаланди шекилли, ўз соатига қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинон чироқлари. Ҳалоллик, тўғрилик, поклик — одамийликнинг зарурий мезонидир. Газетадан.

ТЎҒРИЛИКЧА 1 Тўғрилик билан, одатга кўра, очиқ, ошкор. Шу гапни тўғриликча айта қолсанг бўлмайдим. ■ Элмурод. тўғриликча тўйиб овқат ейишга ҳам ҳақсиз эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Беғараз, очиқ кўнгиллик билан, яхшилиқча. Мен ундан тўғриликча сўраган эдим, эгриликка олди. ■ Уларнинг ундай-бундай сўзлари бўлмаган, тўғриликча келиб кетган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҒРИСИ 1 Иш, гап, нарса, одам ва ш.к. нинг тўғри деб ҳисобланадигани. Ишнинг тўғриси шу. Одамнинг тўғриси экансиз. Туянинг бувраси яхши, Сўзнинг тўғриси яхши.

Мақол. ■ Қани, хўш, тўғриси қанақа бўлар экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Гапнинг очиғи; очиғини айтганда, сўзнинг рости. Тўғриси, мен сизни ҳозиргача унча яхши билмайман. ■ У севиб, сеvimли бўлганидан мамнун эди, бахтиёр эди. Энди у шу кунгача ҳеч кимни севолмаганидан, тўғриси, севмаганидан ажбланарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Тўғрисини айтсам (ёки айтганда) айн. **тўғриси 2.** Тўғриси айтганда, хато ўзингиздан ўтган. ■ Тўғриси айтсам, бу гапларнинг ҳаммасига сиз сабаб бўлмоқдасиз, эр! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҒРИСИДАГИ 1 Қаршисидаги, рўпарасидаги. Боғ тўғрисидаги уй. ■ Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Устидаги, ҳақидаги, хусусидаги. Эшоннинг «жилов» тўғрисидаги фикри Элмуроднинг газабини келтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қоратойнинг юрагидаги газаб тўлқини, Йўлчи ва қиз тақдири тўғрисидаги ташвиш ишлашга имкон бермади. Ойбек, Танланган асарлар.